Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Historyczny

mgr Tomasz Grala

Stronnictwo saskie na Litwie w pierwszym okresie panowania Augusta II

Rozprawa Doktorska
Napisana pod kierunkiem
dr hab. Prof. UAM
Macieja Foryckiego

Poznań 2017

Spis treści

Wykaz skrótów 3

Wstęp 6

1– Zawiązanie się stronnictwa saskiego na Litwie 44

1.2 – Znaczenie polityki Jana III Sobieskiego dla kształtowania się obozu królewskiego 51

1.3 – Utworzenie obozu prosaskiego 65

1.4 – Wobec niepokojów wewnętrznych w okresie po elekcji Augusta II 96

2 – Charakterystyka obozu saskiego w Wielkim Księstwie Litewskim 131

2.1.1 – Wewnętrzne podziały stronnictwa saskiego 131

2.1.3 – Powiązania publiczne 165

2.1.4 – Konflikty personalne w ramach obozu saskiego w MDL 172

2.2 – Przywódcy obozu saskiego 185

2.3 – Wpływy stronnictwa saskiego wśród szlachty litewskiej 194

2.3.2 – Przekrój społeczny stronników króla 202

3 – Aktywność stronnictwa saskiego 208

3.1.1 Walka stronnictw na sejmikach, radach senatu, zjazdach i Trybunałach. 223

3.1.2. Konfederacja sandomierska i wileńska 239

3.1.3 – Działalność propagandowa 248

3.1.4 – Kariery urzędnicze członków stronnictwa dworskiego 260

3.2 – Wpływy stronnictwa saskiego w wojsku litewskim 280

3.2.1 – Stronnictwo saskie w wojnie domowej 308

3.2.2 – Stronnictwo saskie a Wielka Wojna Północna 331

3.3 – Obóz saski w MDL wobec elekcji Stanisława Leszczyńskiego 370

3.4 – Działalność stronników saskich na arenie międzynarodowej 385

3.4.2 – Stronnictwo saskie wobec Rosji 392

3.4.3 – Stronnictwo saskie a traktat altransztadzki 408

4 – Rozkład obozu saskiego po abdykacji Augusta II 415

Zakończenie 427

Aneks 1 440

Tab. nr 2 – Adherenci Sobieskiego, którzy przeszli – w czasie elekcji – do obozu saskiego. 440

Aneks 2 442

Tab. nr 3 – Wykaz osób, które – podpisując sufragia Augusta II – podały pełnione urzędy lub funkcje. 442

Aneks 3 462

Tab. nr 4 – Wykaz przedstawicieli Wielkiego Księstwa Litewskiego, którzy stanęli w obronie wolnej elekcji ks. Franciszka Ludwika de Conti, bezpośrednio po jej rozdwojeniu dnia 5 VII 1697 r. 462

Bibliografia 464

Źródła rękopiśmienne i drukowane 464

Opracowania 468

Spis tytułów źródeł 481

Wykaz skrótów

a)

ABS – Acta Baltico-Slavica.
AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.
APKrz – Archiwum Potockich z Krzeszowic.
APP – Archiwum Publiczne Potockich.
AR – Archiwum Radziwiłłów.
Asap. – Archiwum Sapiehów.
AUL – Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica.
AWAK – Akty izdawajemyje Wilenskoju Kommisjeju dlia Razbora Driewnich Aktow.
AW – Ateneum Wileńskie.
BK PAN – Biblioteka Kórnicka PAN w Kórniku.
BCzart. – Biblioteka Czartoryskich w Krakowie.
BJ – Biblioteka Jagiellońska w Krakowie.
BOss. – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław.
BPANKr. – Biblioteka PAN, Kraków.
CPH – Czasopismo Prawno-Historyczne.
f. – fond, fondas (zespół).
KH – Kwartalnik Historyczny.
KHPP – Kwartalnik Historii Prasy Polskiej.
KWM – Komunikaty Warmińsko-Mazurskie.
LMAB – Lietuvos Mokşlu Akademijos Bibliotekos.
LMAVB – Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie.
LNB – Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy.
LSP - Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica II.
MHA – Miscellanea Historico-Archivistica.
NAN – Національна Академія Наук.
Oddz. R – Oddział Rękopisów Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy.
PBK – Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej.
PNH – Przegląd Nauk Historycznych.
PH – Przegląd Historyczny.
PSB – *Polski Słownik Biograficzny*.
PTH – Polskie Towarzystwo Historyczne.
PW – Przegląd Wschodni.
RHPP – Rocznik Historii Prasy Polskiej.
RS – Rankraščių skyrius.
RTPN – Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
SDPPP – Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego.
SMHW – Studia i Materiały do Historii Wojskowości.
SH – Studia Historyczne.
SHW – Studia Historyczno-Wojskowe.
Sobótka – Śląski Kwartalnik HIstoryczny „Sobótka”.
VL – Volumina Legum.

WKsL – Wielkie Księstwo Litewskie[1].
WRH – Wschodni Rocznik Humanistyczny.
ZACz – Zbiór Aleksandra Czołowskiego.
ZFK – Zbiór Franciszka Kluczyckiego (Archiwum Szczuki).
ZH – Zapiski Historyczne.
ZZG – Zbiory Zygmunta Glogera.

b)

Akta grodzkie, t. 22 – *Akta grodzkie i ziemskie*, t. 22, *Lauda sejmikowe wiszeńskie 1673-1732*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1932.
AS – Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1703, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008.
AZSWKsL, t. 2 – *Akta Zjazdów Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI-XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009.
AZSWKsL, t. 1 – *Akta Zjazdów Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: *Okresy bezkrólewi (1572-1576, 1586-1587, 1632, 1648, 1696-1697, 1706-1709, 1733-1735, 1763-1764)*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2006.
Dyaryusz prawdziwy – Dyaryusz prawdziwy, bo bez imienia autora wszystkich rzeczy i dziejów, które się w Polsce działy po śmierci Jana III króla polskiego aż do obrania Augusta II. (Z rękopisu spółczesnego), [w:] L. Rogalski, *Dzieje Jana III Sobieskiego*, Warszawa 1847.
Dyariusz negocjacji – Dyariusz negocjacji jaśnie wielmożnych, wielmożnych panów ichmościów posłów od Rzeczypospolitej do króla jego mości obranego Fryderyka Augusta cum denuntiatione wyprawionych z Warszawy, 15 Julii 1697 r., [w:] L. Rogalski, *Dzieje Jana III Sobieskiego*, Warszawa 1847.
Elektorów poczet – Elektorów poczet, którzy niegdyś głosowali na elektów Jana Kazimierza roku 1648, Jana III roku 1674, Augusta II roku 1697, i Stanisława Augusta roku 1764. Najjaśniejszych królów polskich, wielkich książąt litewskich, ułożył i wydał Oswald Zaprzaniec z Siemuszowej Pietruski, Lwów 1845.
K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. I – K. Jarochowski, *Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię polską*, Poznań 1856.
K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. II – K. Jarochowski, *Dzieje panowania Augusta II od wstąpienia Karola XII na ziemię polską aż do elekcyi Stanisława Leszczyńskiego*, Poznań 1874.
K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. III – K. Jarochowski, *Dzieje panowania Augusta II od elekcji Stanisława Leszczyńskiego aż do bitwy połtawskiej (1704-1709)*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, t. XVII, z. 1, Poznań 1890 (niedokończona).
Księga Sigillat – Metryka Litewska. Księga Sigillat 1709-1719, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1987.

[1] Skrót został przyjęty za Henrykiem Lulewiczem i Andrzejem Rachubą: *Rejestry podymnego Woj. nowogródzkie*, s. 24.

Rejestry podymnego Ks. Żmudzkie – Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księstwo Żmudzkie 1690 r., oprac. G. Błaszczyk, Warszawa 2009.
Rejestry podymnego Woj. nowogródzkie – Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogródzkie 1690 r, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2002.
Rejestry podymnego Woj. trockie – Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo trockie 1690 r., oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2000.
Rejestry podymnego Woj. brzeskie-litewskie – Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo brzeskie-litewskie 1667-1690, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2000.
Rejestry podymnego Woj. wileńskie – Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1989.
Urzędnicy Ks. Żmudzkie – Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 3: *Księstwo Żmudzkie XV-XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, A. Haratym, Warszawa 2015.
Urzędnicy Woj. krakowskie – Urzędnicy województwa krakowksiego XVI-XVIII wieku. Spisy, oprac. S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska, Kórnik 1990.
Urzędnicy Woj. trockie – Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 2: *Województwo trockie XIV-XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, A. Haratym, współprac. A. Macuk, J. Aniszczanka, Warszawa, 2009.
Urzędnicy Woj. wileńskie – Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 1: *Województwo wileńskie XIV-XVIII wiek,* red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba P. P. Romaniuk, współprac. U. Jemialianczuk, A. Macuk, Warszawa 2004.
Urzędnicy Woj. smoleńskie – Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV-XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa 2003.
Urzędnicy centralni – Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku. Spisy, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994.

Wstęp

Kształtujący się u boku elektora saskiego i króla polskiego obóz polityczny, poddany zmianom ewolucyjnym, od pierwszych miesięcy panowania Sasa realizował własne interesy i cele polityczne, nie zawsze wpisujące się w ogólną linię polityczną dworu. Okres bezkrólewi stanowił bezpośredni czas powstawania nowych układów politycznych umożliwiających zawiązywanie się stronnictw skupiających się wokół kandydatów do tronu Rzeczypospolitej. Zwycięstwo jednego z nich oznaczało sukces jego adherentów, którzy tworząc stronnictwo regalistyczne byli nie tylko podporą jego rządów, ale posiadali możliwość realizacji własnych celów i programów politycznych. Nie tylko mocarstwa europejskie rozumiały, jak ważne jest osadzenie na tronie polskim przychylnego sobie kandydata, także magnateria i szlachta miały tego pełną świadomość. Znaczące piętno wywarła na wieku XVII rywalizacja habsbursko-francuska, dlatego głównie te dwie potęgi były bezpośrednio zainteresowane wynikami elekcji w Polsce oraz osadzeniem na jej tronie przychylnego sobie kandydata, co warunkowało odniesienie konkretnych korzyści dla siebie podczas jego panowania. W czasie wyścigu o koronę Polską, zapoczątkowanego pierwszym bezkrólewiem po śmierci Zygmunta Augusta, obie konkurujące potęgi usiłowały, z różnym skutkiem, zdobyć koronę dla przedstawiciela swoich dynastii lub kandydata najbardziej odpowiadającego ich mocarstwowym interesom. Bezkrólewie po śmierci Jana III Sobieskiego różniło się od poprzednich zaakcentowaniem przez Rosję chęci przyjścia z pomocą tzw. republikantom oraz popieranemu przez nich elektorowi saskiemu Fryderykowi Augustowi. Na rywalizację zewnętrzną nałożyły się spory wewnętrzne, występujące ze szczególną siłą na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Układ sił na Litwie odbił się na postawach przedstawicieli litewskiego narodu politycznego podczas rozgrywek elekcyjnych i doprowadził w konsekwencji do zachowania w Wielkim Księstwie dwóch ośrodków władzy, skupionych w pierwszych latach panowania Augusta II w jednym stronnictwie królewskim.

Odwołanie się do stronnictw dworskich za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego, poprzedników Augusta II ma tu na celu zasygnalizowanie wcześniejszych praktyk tworzenia obozu regalistycznego i wykorzystywanych przez nie różnych metod, narzędzi i środków w walce politycznej o urzeczywistnienie zamierzeń politycznych na tle działań opozycji.

W historiografii funkcjonuje postulat uznania stronnictwa, zarówno w ujęciu lokalnym jak i ogólnokrajowym, za nadrzędną organizację polityczną, w skład której może wchodzić nawet kilka fakcji[2]. Te ostatnie jako jednostki podrzędne względem stronnictwa grupują politycznych zwolenników liderów fakcji[3]. Fakcje magnackie stanowiły swego rodzaju grupy nacisku pozbawione wprawdzie programu politycznego, ale umożliwiające osiągnięcie konkretnych celów politycznych, społeczno-ekonomicznych i religijnych. Fakcje łączyły się doraźnie w okresach napięć politycznych w szersze struktury przypominające partie[4]. Termin „partia" posiadał w siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej kilka znaczeń: silniejsze i lepiej zorganizowane siły polityczne skupione wokół jednego magnata (w znaczeniu np. stronnictwo: Jerzego Sebastiana Lubomirskiego; Rafała Leszczyńskiego generała wielkopolskiego)[5] lub grupy mniejsze liczebnie, skupione wokół dowódcy wojskowego[6] (np. partia Krzysztofa Zawiszy)[7]. Wyższe formy organizacji od fakcji magnackich stanowiły koterie magnackie będące pierwowzorem partii politycznych. Koterie magnackie powstawały na przełomie XVII i XVIII wieku w oparciu o wzajemnie popierające się rody magnackie

---

[2] M. Sawicki, *Stronnictwo dworskie w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1648-1655*, Opole 2010, s. 31.

[3] Fakcja z łac. *factio* oznaczała również partię i stronnictwo polityczne, takie które w domyśle oponowało przeciwko władzy prawnej. Fakcje dzieliły naród polityczny przybierając postać: „naśladującej osoby z przeciwnego stronnictwa"; *Encyklopedia Powszechna* [Samuela Orgelbranda], t. 8, Warszawa 1861, s. 623-624; termin fakcji utożsamiano ze stronnictwami politycznymi, ale także ze spiskami, niezgodą i różnymi knowaniami; *Słownik języka Adama Mickiewicza*, t. 2, Wrocław-Kraków 1964, s. 389; osoby z określonej warstwy społecznej grupowały się najczęściej wokół jednego rodu; V. Urbaniak, *Zamoyszczycy bez Zamoyskiego. Studium dekompozycji ugrupowania politycznego*, Warszawa 1995, s. s. 4-5; M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Teoria partii politycznych*, Lublin 1999, s. 25.

[4] Omawiając pojęcia: fakcja i partia K. Kuras poszukuje cech różnicujących je, *Eadem*, *Partie i fakcje w schyłkowym okresie rządów Augusta III*, PNH 12 (2013), nr 1, s. 1-23.

[5] *List Dłuskiego do Szczuki Podkanclerzego WXL*, 18 X 1702, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 804.

[6] J. Matyasik, *Obóz polityczny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 2011, s. 8.

[7] K. Zawisza, *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666-1721)*, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1862.

działające wielopoziomowo na różnych szczeblach władzy, z zamiarem realizacji partykularnych celów nie uwzględniających często interesów ogółu. Koterie podejmowały próby tworzenia programów politycznych różniących się między sobą stosunkiem do monarchy i jego polityki oraz kwestii ustrojowych. Partie polityczne w połowie XVII w. utożsamiano raczej w Rzeczypospolitej z fakcją magnacką „[...] tworząc specyficzny system fakcyjny, a nie partii politycznych [...][8]. Sobieski w instrukcji skierowanej na sejmiki przedsejmowe w 1692 r., krytykując powstające wśród szlachty fakcje, nie robił rozróżnienia między fakcją a partią pisząc, że szlachta w wyborach politycznych kieruje się koniunkturalizmem wybierając partię, która jest silniejsza i mocniejsza[9]. Wynika z tego, że jeszcze w latach 90. XVII w. utożsamianie fakcji z partią polityczną było czymś powszechnym. Fakcja magnacka była silnie umocowana w systemie powiązań klientalnych, w którym niekwestionowanym liderem był magnat – przywódca, bez którego cały ten system zależności nie mógłby istnieć[10].

Ówczesne stronnictwa polityczne nie posiadały ściśle zhierarchizowanych i zorganizowanych struktur, a za czynnik spajający stronnictwo w siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej można uznać osobę lidera – najbardziej wpływowego i najzamożniejszego spośród przywódców fakcji magnata. Monarcha dysponując możliwością nadań i urzędów mógł spełniać rolę lidera w konstruowanym przez siebie stronnictwie, budując wyjątkowy układ klientalny stworzony przez górne warstwy społeczeństwa szlacheckiego w oparciu o określone zasady zależności[11]. Zdaniem Mariusza Sawickiego pojęcie fakcji należy utożsamiać ze stronnictwem o charakterze lokalnym w pierwszej połowie i

[8] M. Sawicki, *Stronnictwo dworskie*, s. 28.
[9] Zob. *Instrukcja królewska na sejmiki*, BUW 113, k. 87.
[10] A. Mączak, *Rządzący i rządzeni. Władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowożytnej*, Warszawa 1986, s. 141; M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *op. cit*., s. 25.
[11] Od czasów króla Władysława IV obowiązywał sześciotygodniowy termin nominacji na wakujący urząd (od momentu uzyskania informacji o wakansie) lub nadania królewszczyzny. Króla ograniczała bariera inkolatu (posiadłości) przy nominacjach lokalnych, stąd przesunięć na linii Litwa – Korona i odwrotnie było zaledwie sześć nominacji, po trzy w każdym kierunku – z Korony do Litwy przeszedł referendarz koronny Antoni Szczuka na podkanclerstwo litewskie. Cesje królewszczyzn rozpowszechniające się w drugiej połowie XVII w. ograniczały swobodę dysponowania nimi [z drugiej jednak strony były dodatkowym źródłem dochodu dla monarchy oraz pozwalały na pozyskanie przychylności osób na rzecz, których cesje zostały dokonane – T. G.]; S. Ciara, *Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 11-17.

w połowie XVII w., natomiast w późniejszym okresie powinno się utożsamiać stronnictwo z partią polityczną[12]. Należy podkreślić, że w dalszym ciągu nie istnieje w historiografii jedna definicja stronnictwa, gdyż badacze za najważniejsze uznają różne jego elementy składowe: genezę, program, poparcie społeczne, strukturę organizacyjną, władzę, sposób działania, wreszcie ideologię[13]. Stąd w narracji historycznej termin stronnictwo bywa traktowany zamiennie jako synonim obozu lub „partii" ale także jest zastępowany określeniami fakcja i koteria[14]. Stefania Ochmann-Staniszewska postrzega porozumienia między fakcjami zawarte w celu osiągnięcia doraźnych korzyści politycznych jako „coś w rodzaju quasi partii politycznej, organizującej się *ad hoc* i na krótki okres"[15]. Z kolei Zofia Zielińska proponuje używanie terminu koteria zamiast partia jako bardziej adekwatnego do opisania sceny politycznej w okresie

[12] Zob. M. Sawicki, *Stronnictwo dworskie*, s. 32.

[13] Violetta Urbaniak utożsamiając stronnictwo z partią magnacką stawia je na tym samym poziomie zależności; *Eadem*, *Zamoyszczycy bez Zamoyskiego*, s. 4-5; charakterystyczne ujęcie definicji stronnictwa przez Wojciecha Tygielskiego odnosi się raczej do ogólnokrajowej sceny politycznej Korony; w stronnictwie wyodrębniono trzy zasadnicze grupy: 1. stronnicy polityczni – rezydenci dworu królewskiego, aktywni na sejmach i sejmikach urzędnicy ziemscy i grodzcy dowódcy prywatnych oddziałów wojskowych oraz różni wysłannicy i posłańcy obarczani misjami politycznymi, czyli osoby w pełni podporządkowane swoim patronom, 2. przyjaciele polityczni – osoby, które swą karierę zawdzięczają poparciu magnata i są wobec niego częściowo dyspozycyjni, 3. sojusznicy polityczni – senatorowie, ministrowie, którzy samodzielnie prowadzą działalność wewnątrzpaństwową i mogą posiadać własne fakcje magnackie; *Idem*, *Stronnictwo, które nie mogło przegrać*, PH, t. 76, z. 2, Warszawa 1985, s. 216-217; w innym ujęciu stronnictwo stanowi system ścisłych zależności i powiązań lidera z sługami i pracownikami dworu magnackiego, urzędnikami ziemskimi i grodzkimi, politycznymi działaczami sejmikowymi i przyjaciół politycznych. Według tej definicji stronnictwo w XVII w. można nazwać fakcją magnacką; Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowska za Sasów*, PH 62 1971), z. 3, s. 401-403; specyfikę litewską w rozumieniu funkcjonowania systemu klientalnego uwzględnił w swej definicji stronnictwa Henryk Wisner. Swoje stronnictwo na płaszczyźnie lokalnej i ogólnokrajowej książę Krzysztof Radziwiłł budował opierając się na zespole ludzi składających się z radziwiłłowskich przyjaciół ora osób o różnym stopniu zależności. Stronnictwo w takim ujęciu „[...] to więcej niż fakcja czy partia [...]" i jest wobec nich nadrzędne; *Idem*, *Kilka uwag o stronnictwie wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła (1585-1640)*, ZH 57 (1997), z. 4, s. 29; system klientalny stał u podstaw definicji stronnictwa opracowanej przez Urszulę Augustyniak, która wymienia kilka grup stronników: „słudzy i przyjaciele dziedziczni (przejęci po innych przedstawicielach rodu) – zaciąg oparty na tradycji, ale wymagający osobistego potwierdzenia (aktualizacji) i dobrowolny, związek trwały, wynagrodzenie nie najważniejsze (postulowana bezinteresowność)". Badaczka rozszerzyła definicję stronnictwa w stosunku do W. Tygielskiego o dodatkową grupę, zwaną sługami zaciągowymi; *Eadem*, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła*, Warszawa 2001, s. 77-78.

[14] K. Kuras, *Partie i fakcje w schyłkowym okresie rządów Augusta III*, s. 62.

[15] Badaczka w tym ujęciu traktuje także konfederacje rokoszowe z lat 1606-1609 i 1665-1666; zob. S. Ochmann-Staniszewska, *Od stabilizacji do kryzysu władzy królewskiej. Państwo Wazów*, [w:] *Między monarchią a demokracją. Studia z dziejów Polski XV-XVIII wieku*, red. A. Sucheni-Grabowska M. Żaryn, Warszawa 1994, s. 237; podobne stanowisko odnajdujemy w opracowaniach politologicznych; M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *op. cit*., s. 25.

panowania dwóch Wettynów[16]. Próbę zdefiniowania pojęć partia i fakcja podjęła Katarzyna Kuras w oparciu o tezę Davida Hume'a zwracając uwagę na charakter czynników decydujących o ich istnieniu[17]. Fakcję zawiązywała doraźnie konkretna grupa w celu realizacji określonego zadania, często na polu elekcyjnym dla poparcia jednego z kandydatów do korony. Natomiast partie lub stronnictwa jako grupy powiązane „wewnętrznie w danym momencie wspólnotą interesów politycznych albo nawet wspólnym programem" dążyły przede wszystkim do zdobycia wpływu na władzę[18], a nawet do jej przejęcia i opierały się głównie „na personalnych sympatiach, zaprzeszłych animozjach oraz tymczasowych sojuszach". Niewielka trwałość takich sojuszy sprawiała, że wszelkie zmiany i przetasowania na scenie politycznej odbijały się na stanie stronnictwa. Za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego, na ówczesnej scenie politycznej działały konkurencyjne obozy polityczne[19], poddawane zmianom ewolucyjnym oraz roszadom zewnętrznym.

Do warunków siedemnastowiecznych najlepiej przystaje uniwersalna definicja określająca obóz polityczny jako dobrowolny, jak się wydaje, związek grup powiązanych ze sobą głównie wspólnotą interesów politycznych, dość często wspólnym programem politycznym, stanowiącym podstawę uzyskania akceptacji społecznej, w celu utrzymania lub zdobycia władzy, ochrony własnych interesów oraz umożliwienia jego aktywnym członkom realizacji prywatno-publicznych zamierzeń[20]. Ośrodki władzy politycznej wchodziły w różnego rodzaju układy, gdyż żaden nie był na tyle silny, aby działać samodzielnie, a w skali prowincji i ogólnokrajowej potrzebował łaski królewskiej. W przypadku jej braku następował proces powolnej dysocjacji, który w momencie śmierci głównych liderów prowadził do rozpadu takiego stronnictwa. Śmierć wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego Janusza Radziwiłła przypieczętowała upadek stronnictwa i przejście jego niedawnych jeszcze stronników do innych fakcji

[16] Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowska za Sasów*, s. 400.
[17] K. Kuras, *Partie i fakcje w schyłkowym okresie rządów Augusta III*, s. 63-64.
[18] Działalność grup pozbawionych stałej organizacji opierała się na zjazdach i wymianie korespondencji; V. Urbaniak, *Zamoyszczycy bez Zamoyskiego*, s. 5.
[19] J. Matyasik, *Obóz polityczny Michała Korybuta*, passim; A. Czarniecka, Nikt nie słucha mnie za życia...Jan III Sobieski w walce z opozycyjną propagandą (1684-1696), Warszawa 2009, s. 105-381.
[20] M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *op. cit.*, s. 15.

politycznych. Ten sam mechanizm zadziałał w przypadku stronnictwa pacowskiego, które po śmierci jego przywódców wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego Michała Kazimierza Paca oraz kanclerza Krzysztofa Paca, również uległo rozpadowi. Wielu adherentów Paców przeszło do obozu politycznego Sapiehów: hetmana wielkiego litewskiego, wojewody wileńskiego Kazimierza Jana i podskarbiego litewskiego Benedykta Pawła. W niniejszej rozprawie, w celu uniknięcia powtórzeń dla słowa „stronnictwo", zastosowano kilka określeń zastępczych: 1. w przypadku stronnictwa dworskiego – obóz dworski, stronnictwo regalistyczne, stronnictwo królewskie, obóz królewski[21], 2. w przypadku stronnictwa opozycyjnego – po 1700 r. stronnictwo sapieżyńskie, obóz sapieżyński. W okresie, gdy oba przeciwstawne stronnictwa, znajdowały się w obozie dworskim posługiwano się czasami określeniem fakcja. Wówczas oznaczała ona jeden z członów składowych stronnictwa regalistycznego. Użycie terminu fakcja, w tym ujęciu, wydaje się zasadne dla pierwszych lat panowania Wettyna, gdyż skupiano się wokół magnata. Podstawą funkcjonowania fakcji były więzy o różnej etiologii oraz zależności natury klientalnej, a sami zainteresowani niejednokrotnie używali terminu fakcja lub partia zamiennie. Ważny na płaszczyźnie lokalnej i ogólnokrajowej był sam fakt istnienia stronnictwa oraz jego możliwości oddziaływania na różne sfery życia prywatno-publicznego. Siła stronnictwa i jego skuteczność w dużej mierze były uzależnione od stosunków panujących wewnątrz, posiadanego potencjału gospodarczego i sprawowanych urzędów, których prerogatywy pozwalały realizować w praktyce lansowaną linię polityczną. Liczącymi się aspektami były kształt i wielkość stronnictwa oraz pozycja lidera, stanowiące o sile stronnictwa na arenie wewnątrzpaństwowej[22].

W Wielkim Księstwie Litewskim w systemie nieformalnych zależności i powiązań układy poziome i pionowe odgrywały w życiu publiczno-społecznym istotną rolę, przeplatając się niejednokrotnie z więzami typu: pokrewieństwo i powinowactwo. Konsekwencją dychotomii procesów gospodarczych było

[21] Obejmuje polityków mających możliwość częstego przebywania przy królu, wpływu na jego decyzje oraz ugruntowaną pozycję polityczną.
[22] H. Wisner, *Kilka uwag o stronnictwie*, s. 39.

rozwarstwienie i pogłębienie się różnic w łonie stanu szlacheckiego, co sprzyjało powstaniu „instytucji klienteli" i jej upowszechnieniu. Zachowując pozory równości stanowej magnateria stawała się głównym czynnikiem „dyspozycji politycznej", praktycznie w każdej dziedzinie życia publicznego[23]. Sieć powiązań klientalnych obejmowała stosunki w armii litewskiej, najsilniejsze łączyły hetmana i naczelnych dowódców ze znaczną częścią kadry oficerskiej i grupy żołnierzy. Istniejące w armii powiązania klientalne ułatwiały wykorzystywanie wojska do celów walki politycznej z opozycją, głównie w drugiej połowie XVII w.[24].

W strukturze przestrzennej Litwy i całej Rzeczypospolitej znaczącą rolę odgrywało sąsiedztwo szlacheckie posiadające określoną strukturę wewnętrzną, przybierającą postać piramidy[25]. W ramach Rzeczypospolitej sąsiedztw istniały sąsiedztwa wielkie i małe na czele, których stali lokalni przywódcy[26]. Dwór spełniał rolę czynnika spajającego wszystkie sąsiedztwa w skali ogólnokrajowej. Występowanie kilku przywódców lokalnych, w przypadku braku współpracy z głównym przywódcą, w skrajnych sytuacjach mogło prowadzić do destrukcji całego układu[27].

Niektóre, układy klientalne przekształcone w fakcje polityczne nie tyle ułatwiały, co w ogóle umożliwiały funkcjonowanie całego aparatu administracyjnego w skali powiatu, województwa, prowincji i całej

---

[23] A. Zajączkowski, *Szlachta polska. Kultura i struktura*, Warszawa 1993, s. 55.
[24] K. Bobiatyński, *Rola wojska w życiu publicznym w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie tzw. hegemonii pacowskiej (1666-1682)*, [w:] *Społeczeństwo a wojsko. Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 4, red. J. M. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, M. Nagielski, Warszawa 2015, s. 168; *Idem*, *Armia jako oręż hetmanów w polityce wewnętrznej w Wielkim Księstwie Litewskim w II połowie XVII wieku (lata 1654-1682) – wybrane zagadnienia*, SHW, t. 3, [w:] *Armia i społeczeństwo*, red. T. Ciesielski, Zabrze 2009, s. 151-162; A. Rachuba, *Klientela hetmańska w armii litewskiej z lat 1648-1667*, [w:] *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, *passim*.
[25] A. Zajączkowski, *Szlachta polska*, s. 66-68.
[26] Zob. *Rejestry podymnego Woj. nowogródzkie*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2002, s. 25 i n.; *Rejestry podymnego Ks. Żmudzkie*, oprac. G. Błaszczyk, Warszawa 2009, s. 53 i n.; *Rejestry podymnego Woj. wileńskie*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1989, *passim*; *Rejestry podymnego Woj. brzeskie-litewskie*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2000, *passim*; *Rejestry podymnego Woj. trockie*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 200, *passim*.
[27] A. Zajączkowski, *Szlachta polska*, s. 69.

Rzeczypospolitej Obojga Narodów[28]. Fakcje odzwierciedlały w dużym stopniu przenikające się małe i wielkie sąsiedztwa. Rywalizujące ze sobą stronnictwa toczoną walkę o wpływy i władzę na Litwie przenosiły na sejmy, sejmiki, trybunały i do rad senatu. Walka ta stała także za wieloma wyborami właściwej opcji politycznej.

Na Litwie wpływy magnaterii były znacznie silniejsze niż w Koronie, a z walki o władzę zwycięsko wychodził zazwyczaj jeden spośród rodów magnackich, zajmując pozycję niekwestionowanego lidera. Dominująca pozycja rodu magnackiego to z jednej strony efekt osłabienia prerogatyw królewskich, a z drugiej silnej pozycji wojewodów, hetmanów, podskarbich, kanclerzy, czy marszałków powiatowych[29]. Kanclerze i podkanclerze sprawując patronat wpływali na skład kancelarii, którym podporządkowani byli sekretarze królewscy, natomiast sekretarze wielcy (świeccy i duchowni) mieli dużą samodzielność i posiadali własne zaplecze. W ręku kierownika kancelarii królewskiej skupiały się wszystkie najważniejsze kontakty, z tego powodu jego pośrednictwo lub patronat w systemie klientalnym był tak pożądany[30]. Pieczętarzom litewskim pozostawiono publikowanie dekretów trybunalskich odnośnie banicji i infamii oraz kierowanie ich do egzekucji, co w praktyce pozwalało im decydować o zakresie kompetencji Trybunału Litewskiego i kierować sprawy do sądu królewskiego, a ich władza w tym zakresie była rozległa[31]. Szeroki zakres kompetencji przysługiwał podskarbim litewskim, którzy mieli większe uprawnienia od swoich koronnych kolegów[32]. Z racji pełnionego urzędu

---

[28] A. Mączak, *Klientela: nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI-XVIII w.*, Warszawa 1994, s. 48.

[29] A. B. Zakrzewski, *Marszałek powiatowy Wielkiego Księstwa Litewskiego marszałkiem sejmikowym (XVI-XVIII w.)*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie: studia ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. S. Russocki, Warszawa 1996, s. 356-361; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczpospolitej w latach 1659-1763*, Warszawa 2002, s. 103, 147, 361.

[30] A. Mączak, *Rządzący i rządzeni*, s. 213; od 1506 r. stanowiska pieczętarzy w Koronie obsadzane były tylko w trakcie obrad sejmu, *VL*, t. 3, St. Petersburg 1859, f. 766; por. też. *VL*, t. 2, St. Petersburg 1859, f. 923, 1221, 1600; wymóg nadawania urzędu kanclerskiego tylko na sejmie nie dotyczył Litwy, za tę informację serdecznie dziękuję dr Gintautasowi Sliesoriūnasowi.

[31] Powyższe uprawnienia wynikały z wymogu przykładania pieczęci większej i mniejszej, *VL*, t. 4, St. Petersburg 1859, f. 14-16.

[32] A. Filipczak-Kocur, *Rola podskarbiostwa w karierze magnackiej (od schyłku XVI w. do końca panowania Jana III Sobieskiego)*, [w:] *Władza i prestiż: magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, B. Dubas-Urwanowicz, P. Guzowski, Białystok 2003, s. 369-380.

podskarbiowie uczestniczyli w pracach Trybunału Skarbowego, zawsze pełniąc rolę marszałków tego trybunału oraz zasiadali od 1634 r. w komisjach wojskowo-skarbowych. W okresie interregnum pełnili zarząd nad dobrami stołowymi, na Litwie podskarbiowie byli także pisarzami wielkimi. Status materialny podskarbich litewskich był wysoki, dodatkowo wzrastał dzięki dzierżawieniu starostw oraz wykorzystaniu możliwości jakie dawało ściąganie podatków pośrednich[33].

Litewską scenę polityczną w drugiej połowie XVII w. charakteryzował proces okresowych zmian prowadzący do częściowej wymiany elit rządzących i ich przechodzenia do opozycji. Magnateria tocząc między sobą walkę o przywództwo potrzebowała łaski królewskiej, lecz niekiedy po jej uzyskaniu i osiągnięciu doraźnego celu porzucała stronnictwo dworskie i zasilała szeregi opozycji pociągając za sobą znaczną część swojej klienteli. Ze zjawiskiem ewolucyjnych zmian na szczytach władzy spotykamy się zarówno za panowania królów: Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego jak i Augusta II Wettyna. Wymiany elit o charakterze ewolucyjnym stanowiły „stały" element gry politycznej nie tylko na Litwie, o czym świadczą opisywane przez Ferdynanda Braudela mechanizmy dokonujących się zmian wśród warstwy rządzącej. Zaprezentowana przez Braudela „gra wymiany" wraz z koncepcją zbiorów odzwierciedla scenę polityczną za panowania Augusta II i jego poprzedników: Michała Korybuta i Jana III. Stronnictwa i fakcje polityczne są zbiorami zbiorów podlegającymi nieustannym przetasowaniom, tak w zakresie zajmowanego miejsca na scenie politycznej, jak i składom personalnym. Zgodnie z Braudelowską definicją, społeczeństwa będącego „zbiorem zbiorów" dwa zbiory, czyli stronnictwa: sapieżyńskie i republikanckie znalazły się w początkowym okresie rządów Augusta II Mocnego w jednym zbiorze nadrzędnym zhierarchizowanego społeczeństwa Rzeczypospolitej – stronnictwie regalistycznym[34]. Jednocześnie uległy przeniesieniu na nową płaszczyznę dawne

[33] Benedykt Paweł Sapieha z tytułu podatków pośrednich wzbogacał się materialnie przejmując połowę dochodów Rzeczypospolitej. Dodatkowo wojsko mogło ofiarować podskarbiemu pewną kwotę, tzw. „workowe"; konstytucja zabraniała jedynie wymuszania; *ibidem*, s. 376-377.
[34] F. Braudel, *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV-XVIII wiek*, t. 2: *Gry wymiany*, Warszawa 1979, s. 422-423.

waśnie i spory wiedzione przez obie skonfliktowane strony. Nastąpiło tym samym uwewnętrznienie konfliktu sapieżyńsko-republikanckiego. Ruchoma hierarchia wewnątrz społeczeństwa i wewnątrz zbiorów powodowała, że nie przestawały one na siebie oddziaływać. Jednakże sama rotacja na szczytach elit dokonywała się najczęściej wskutek ograniczonych i powolnych przetasowań i zmian, co sprawiało, iż kumulacja urzędów w rękach jednego rodu opierającego się na silnych podstawach ekonomicznych stawała się czynnikiem mobilizującym odsunięte rody od sprawowania dominującej roli do wspólnych wystąpień przeciwko dominantom. Rysujący się konflikt stwarzał dodatkowe możliwości rodom aspirującym do odgrywania znaczniejszej roli w życiu publicznym oraz wybicia się na wyższą pozycję. Połączenie sił i środków umożliwiało niezadowolonym grupom podjęcie działań na szeroką skalę, w efekcie których stawało się możliwe złamanie wszechwładzy dominanta, w tym wypadku rodu Sapiehów. Podjęte natychmiast działania przez zwycięski obóz, zmierzające do zapełnienia powstałej luki są zgodne z obserwacjami Ferdynanda Braudela głoszącymi, „iż społeczeństwo samo w sobie" posiada „dar zabliźniania ran i łatania własnych dziur"[35]. Dzięki dokonującym się na gruncie gwałtownych zmian przetasowaniom na szczycie zhierarchizowanego społeczeństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego do najwyższych urzędów mieli możliwość dojść ludzie „nowi" i królewscy faworyci. Na czoło wysunęły się rody, które zasiliły grupy oligarchii magnackiej oraz rody pretendujące do wejścia w szeregi magnaterii. Spośród „starych" rodów na szczytach władzy utrzymali się Radziwiłłowie, lecz nie posiadali już dawnej pozycji bezsprzecznego lidera.

Celem rozprawy są badania nad stronnictwem królewskim za czasów Augusta II, jego działalnością, stosunkiem do wydarzeń rozgrywających się na obszarze WKsL oraz przemianami jakim podlegało w latach 1697-1706. W tym celu należy rozważyć okoliczności w jakich powstawał obóz saski oraz cele jakie przyświecały poplecznikom Wettyna od momentu elekcji do wymuszonej traktatem altransztadzkim abdykacji władcy. Nie powstała dotąd praca omawiająca stronnictwo Augusta II na Litwie. W ostatnich latach Jarosław

[35] *Ibidem*, s. 435.

Poraziński przeprowadził badania nad postawami i orientacjami politycznymi szlachty w Rzeczypospolitej w latach 1702-1710[36].

Przedstawiając poszczególne etapy funkcjonowania stronnictwa dworskiego na Litwie starano się znaleźć odpowiedź na postawione powyżej postulaty badawcze. W pracy przyjęto mieszaną metodę badań jako najbardziej odpowiednią dla prezentacji działalności adherentów Sasa oraz wzajemnych relacji na linii stronnictwo – dwór. Ramy chronologiczne rozprawy obejmują okres od rozpoczęcia formowania obozu saskiego na polu elekcyjnym do podpisania przez pełnomocników Wettyna z Karolem XII traktatu w Altranstädt. W rozdziale pierwszym praca częściowo wychodzi poza te ramy, w celu lepszego naświetlenia kontekstu związanego z działalnością stronników króla, wchodząc w czasy panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego.

Istotne dla tematu dysertacji zagadnienia zestawione są w czterech rozdziałach, podzielonych na podrozdziały. Zastosowano w nich układ tematyczno-chronologiczny pozwalający na pełne przedstawienie działań stronnictwa jako całości oraz poszczególnych zagadnień, na tle splotu wydarzeń, które od elekcji 1697 r. doprowadziły do wymuszonej abdykacji Augusta II w 1706 r. Kwestie związane z zawiązywaniem się stronnictwa dworskiego na Litwie zostały omówione w rozdziale pierwszym i jego podrozdziałach. Proces powstawania obozu regalistycznego poprzedzono odniesieniami do czasów panowania poprzedników Wettyna: Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego, zamiarem ukazania na wybranych przykładach, dlaczego władcom potrzebne było stronnictwo wspierające ich politykę. Ukazano korzyści z faktu bycia stronnikiem króla i korzystania z łaski królewskiej. Odwołując się do sytuacji panującej na Litwie w latach 1669-1673 zarysowano dokonujące się przemiany na szczytach władzy, podkreślając rolę dominującego rodu na funkcjonowanie obozu dworskiego. Odniesienia do panowania Jana III Sobieskiego pozwoliły prześledzić procesy wymiany liderów na litewskiej scenie politycznej. W oparciu o wybrany materiał faktograficzny zasygnalizowano wpływ linii politycznej Sobieskiego na powstanie i rozwój stronnictwa

[36] J. Poraziński, *Epiphania Poloniae. Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej (1702-1710)*, Toruń 1999.

królewskiego w Wielkim Księstwie Litewskim. Ewolucja obozu dworskiego dokonująca się za panowania zwycięzcy spod Wiednia wpłynęła bezpośrednio na kształt stronnictwa Jana III na Litwie. Powstałe wówczas konflikty i spory w znacznym stopniu „odziedziczył" August II, co zaciążyło na funkcjonowaniu jego obozu dworskiego. W ostatnich latach rządów Sobieskiego powstały zręby obozu republikanckiego, który odegrał tak istotną rolę, zwłaszcza w pierwszym okresie panowania Wettyna. Omawiając kwestie związane bezpośrednio z obiorem monarchy po śmierci Jana III Sobieskiego zamieszczono opis elekcji 1697 r., pod kątem budowania przez elektorów litewskich obozu politycznego popierającego elektora saskiego Fryderyka Augusta I. Przedstawiono proces kształtowania się litewskiego stronnictwa regalistycznego od momentu jego zawiązywania się na polu elekcyjnym wokół Wettyna. Przechodząc do omawiania dalszego etapu budowy obozu królewskiego na Litwie ukazano proces umacnia władzy Augusta II na tronie Rzeczypospolitej na tle sporów poelekcyjnych. Sygnalizując ogólne problemy państwa oraz działania polityczne w ramach kolizji litewskiej położono nacisk na uwypuklenie działań stronników Augusta II. Przedstawione zagadnienia wykazały złożoność procesów związanych z działalnością obozu dworskiego, wynikających częściowo z faktu uwewnętrznienia konfliktów litewskich, po przystąpieniu do stronnictwa królewskiego Sapiehów i ich adherentów.

Istotne dla zobrazowania kwestii omawiających układ stronnictwa regalistycznego na Litwie oraz zwolenników króla na tle różnego rodzaju splątanych sieci zależności i powiązań są zagadnienia opisane w rozdziale drugim i jego podrozdziałach. Omówiono istniejące w łonie obozu dworskiego fakcje polityczne i rodzaje powiązań łączących adherentów saskich w Wielkim Księstwie Litewskim. Wśród powiązań o charakterze prywatnym przedstawiono więzy powinowactwa i pokrewieństwa występujące między postaciami odgrywającymi znaczniejszą rolę w stronnictwie, celem ukazania ich wpływu na politykę stronnictwa. Opisując powiązania publiczne zwrócono uwagę na „zależności" gospodarcze, typu dzierżawy, podległości wojskowe i urzędowe, które rzutowały na układ sił w Wielkim Księstwie. Zaprezentowano spory i waśnie występujące pomiędzy członkami stronnictwa dworskiego wynikłe

z walki o przywództwo na Litwie i urzędy, których geneza sięgała bądź czasów panowania Jana III, bądź rodziły się już w okresie rządów Augusta II. Przede wszystkim skierowano uwagę na spory dotyczące Sapiehów, Radziwiłłów, Wiśniowieckich, Ogińskich i Pociejów nie pomijając niechęci, o różnej etiologii, występujących między innymi adherentami Wettyna. Zaprezentowano krótką charakterystykę przywódców obozu saskiego w różnych okresach funkcjonowania stronnictwa w Wielkim Księstwie na tle określonej działalności politycznej. Podejmując próbę ustalenia zasięgu poparcia geograficznego dla Wettyna w poszczególnych latach funkcjonowania stronnictwa dworskiego na Litwie posłużono się układem chronologiczno-tematycznym. Ważne dla dopełnienia charakterystyki obozu dworskiego jest omówienie przekroju społecznego adherentów Augusta II oraz próba nakreślenia, która z tych grup i w jakim okresie odgrywała rolę dominującą w ramach obozu królewskiego.

Kluczowe kwestie poświęcone aktywności publicznej stronnictwa dworskiego w Wielkim Księstwie omawia rozdział trzeci i jego podrozdziały. Zagadnienia zamieszczone w pierwszym podrozdziale obrazują działalność polityczną stronnictwa na sejmach, sejmikach, radach i zjazdach, uszeregowaną w kolejności od zjazdów o największym znaczeniu do zjazdów powiatowych. Podkreślona została rola konfederacji sandomierskiej i wileńskiej, dla których podstawowym zadaniem stało się utrzymanie Augusta II na tronie Rzeczypospolitej. W prowadzonej walce politycznej adherenci Wettyna posługiwali się propagandą, wykorzystującą wszelkie formy publicystyczne i satyryczne. Stronnictwo dworskie stosowało propagandę nie tylko w celu ukazywania własnej linii politycznej, w jak najkorzystniejszym świetle, ale głównie dla kontrowania projektów opozycji i jej zwalczania. Prześledzono na przykładach członków stronnictwa dworskiego na Litwie w jaki sposób łaska królewska wpływała na awanse w hierarchii urzędniczej. Zwrócono uwagę na przypadki, gdy przynależność do obozu regalistycznego nie zagwarantowała jego członkom oczekiwanych korzyści. Dla problematyki dotyczącej wpływów stronników saskich w wojsku litewskim oraz ich aktywności w kompucie Wielkiego Księstwa ważne są zagadnienia zasygnalizowane w podrozdziale drugim tegoż rozdziału. Omówione zostały sprawy związane z wojskiem

litewskim oraz zarysowano zmiany zachodzące w kompucie na przestrzeni lat 1697-1706. Opisując wypadki kolizji litewskiej położono nacisk na działania militarne, które zakończyła bitwa pod Olkienikami 18 XI 1700 r., otwierając nowy rozdział w stosunkach litewskich, odbijających się na funkcjonowaniu obozu saskiego. Opis działań militarnych stronników Augusta II w czasie wojny północnej został poprzedzony omówieniem planów dynastycznych Wettyna oraz wyprawy militarnej do Inflant. Skupiono się przede wszystkim na naszkicowaniu walk toczonych na terenie Litwy oraz z udziałem zwolenników Wettyna na obszarze Korony. W przedostatnim podrozdziale podjęto próbę ukazania postaw zwolenników litewskich Wettyna w złożonej sytuacji politycznej, gdy opozycja antysaska doprowadziła najpierw do elekcji Stanisława Leszczyńskiego, a następnie do jego koronacji. Starano się uchwycić momenty przejścia dotychczasowych adherentów Augusta II do obozu Leszczyńskiego. W ostatnim podrozdziale rozdziału trzeciego zarysowano działalność polityczną stronników Wettyna na arenie międzynarodowej. Usiłowano ukazać podejmowane przez popleczników Sasa pierwsze próby załagodzenia konfliktu szwedzko-saskiego i nie wciągania w niego Rzeczypospolitej. Podjęto próbę nakreślenia postaw i podejmowanych działań przez stronników litewskich Augusta II wobec Rosji. Wzmiankowano o misji Bokieja opisanej szerzej przy prezentowaniu niepokojów wewnętrznych w okresie poelekcyjnym. Omówione zostały układy zawierane przez „Rzeczpospolitą Litewską" z Rosją, z którą już po abdykacji Wettyna konfederacja sandomierska, a w jej szeregach litewscy stronnicy Sasa, będą podejmowali samodzielne decyzje polityczne. Zaprezentowano reakcje w Wielkim Księstwie Litewskim na zawarcie traktatu altransztadzkiego, podpisanego następnie przez Wettyna i opuszczenie przez niego Rzeczypospolitej.

Węzłowe dla tematu dysertacji są zagadnienia opisane w czwartym rozdziale, w którym zostały nakreślone postawy stronników Sasa w sytuacji, gdy August II abdykował oddając tron Rzeczypospolitej Stanisławowi Leszczyńskiemu. Usiłowano wykazać, że mimo częściowego rozpadu stronnictwa dworskiego wielu adherentów Wettyna pozostało w obozie regalistycznym. Starano się uchwycić stosunek popleczników Augusta II do konfederacji sandomierskiej i przyjętej przez nią opcji prorosyjskiej. Zarys działalności

konfederacji sandomierskiej po wymuszonej abdykacji Wettyna umożliwił wykazanie względnej „trwałości" obozu dworskiego, mimo topnienia jego szeregów w wyniku dalszych przejść do stronnictwa szwedzkiego skupionego wokół króla Stanisława I.

Konstrukcję rozprawy dopełniają wstęp i zakończenie oraz zamieszczone na końcu dysertacji aneksy stanowiące uzupełnienie rozdziałów. Wszystkie aneksy mają postać tabeli i są przyczynkiem do lepszego zobrazowania tworzenia się stronnictwa regalistycznego na polu elekcyjnym oraz jego kształtu bezpośrednio po rozdwojonej elekcji. W aneksie pierwszym zestawiono stronników zmarłego króla Jana III, którzy nie porzucili od razu stronnictwa Sobieskich, lecz uczynili to dopiero podczas elekcji 1697 r., w różnym czasie, przechodząc do obozu saskiego. Lista osób pełniących urzędy lub inne funkcje w momencie podpisywania sufragiów Augusta II została zamieszczona w aneksie drugim. Opracowany wykaz zwolenników Wettyna jest istotny dla uchwycenia procesów powstawania obozu dworskiego, ze względu na fakt składania podpisów pod sufragiami na polu elekcyjnym. Ważne są dane zawarte w trzecim aneksie, przedstawiającym osoby, które bezpośrednio po rozdwojonej elekcji w dniu 5 VII 1697 r. stanęły w obronie wolnej elekcji i udzieliły swego poparcia ks. Franciszkowi Ludwikowi de Conti. Stanowią one materiał pomocniczy pozwalający śledzić dalszy etap rozwoju stronnictwa regalistycznego w Wielkim Księstwie Litewskim oraz dokonujące się w jego łonie przemiany. Materiał zawarty we wszystkich aneksach odnosi się do przedstawicieli magnaterii i szlachty z terenów Wielkiego Księstwa.

W polskiej historiografii istnieje tradycja badań nad tematyką dotyczącą funkcjonowania stronnictw dworskich i magnackich. Kazimierz Lepszy w dwudziestoleciu międzywojennym prowadził badania nad działalnością stronnictwa królewskiego w pierwszym okresie panowania Zygmunta III Wazy[37]. Ponownie podjęto badania nad tą tematyką już w okresie powojennym, a ich rozwój przypadł na ostatnie dekady XX w. i czasy współczesne. Wojciech Tygielski zanalizował zjawiska związane z patronatem i klientelą magnacką,

[37] K. Lepszy, *Walka stronnictw w pierwszych latach panowania Zygmunta III*, Kraków 1929.

kładąc nacisk na badanie *mechanizmów* politycznych, funkcjonujących pod koniec XVI w.[38]. Przeprowadził badania nad szeroko ujmowanym środowiskiem politycznym skupionym wokół kanclerza i hetmana wielkiego koronnego Jana Zamoyskiego. Wykorzystując listy z kręgu kanclerza ukazał *mechanizm* budowy stabilnego zaplecza polityczno-społecznego przez Zamoyskiego. Rozpatrując powiązania sprzyjające budowie obozu politycznego z końca XVI w. i przełomu wieku XVI/XVII wykazał, że więzi łączące patrona z klientem stanowiły gwarancję spoistości stronnictwa politycznego w Rzeczypospolitej[39]. W ten nurt badań wpisują się prace Violetty Urbaniak podejmującej dociekania nad grupą osób zaliczanych do przyjaciół politycznych kanclerza Jana Zamoyskiego[40]. Badaczka analizując rozwój i upadek karier po śmierci patrona ukazała zarazem *mechanizmy* funkcjonowania stronnictwa w całym okresie. Wykazała, że zgon Jana Zamoyskiego zapoczątkował proces dekompozycji jego stronnictwa. Problematyką powstawania i funkcjonowania obozu dworskiego na Litwie w latach 1648-1655 zajął się Mariusz Sawicki[41]. Badając litewskie fakcje magnackie zwrócił uwagę na skomplikowany system powiązań klientalnych i jego wpływ na działalność stronnictwa. Joanna Matyasik podjęła się analizy zgromadzonego wokół króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego znacznego obozu politycznego[42]. Wpisują się w ten nurt badania nad klientalizmem, mechanizmami i metodami walki na sejmach i sejmikach oraz nad postawami politycznymi szlachty polskiej. Wyróżnić należy badania prowadzone przez Antoniego Mączaka[43], Zofię Zielińską[44], Urszulę Augustyniak[45], Henryka Wisnera[46], Annę Czarniecką[47] i Jarosława Porazińskiego[48].

[38] W. Tygielski, *Stronnictwo, które nie mogło przegrać*, s. 216-217.
[39] *Idem*, *Listy – ludzie – władza: patronat Jana Zamoyskiego w świetle korespondencji*, Warszawa 2007, *passim*.
[40] V. Urbaniak, *Zamoyszczycy bez Zamoyskiego*, s. *passim*.
[41] M. Sawicki, *Stronnictwo dworskie*, *passim*.
[42] J. Matyasik, *op. cit.*, *passim*.
[43] A. Mączak, *Rządzący i rządzeni*, s. passim; *Idem*, *Klientela*, *passim*.
[44] Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowska za Sasów*, s. 401-403.
[45] U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła*, *passim*.
[46] H. Wisner, *Kilka uwag o stronnictwie*, s. 29.
[47] A. Czarniecka, *op. cit.*, *passim*.
[48] J. Poraziński, *Epiphania Poloniae*, *passim*.

Kwestie związane z szeroko pojętą tematyką dotyczącą badań nad stronnictwami podejmują również historiografie litewska i białoruska, które ze względu na rozmiar niniejszej rozprawy nie zostały w pełni opisane. W historiografii litewskiej warte podkreślenia są badania prowadzone przez Ginatutasa Sliesoriūnasa. Odnoszą się one do czasów panowania Jana III Sobieskiego i Augusta II ukazując walkę stronnictw i fakcji politycznych, dzięki czemu wpisują się w tradycję dociekań nad kwestiami dotyczącymi stronnictw politycznych[49]. Prace badawcze białoruskiego historyka Dzmitry Vičko zajmującego się głównie rozległą problematyką wojny północnej poświęcone są w pewnym stopniu również zmaganiom obozów politycznych na różnych forach i płaszczyznach[50].

Nurt badań nad epoką saską przedstawiono w układzie chronologiczno-rzeczowym. Nadal cenne są klasyczne już prace Kazimierza Jarochowskiego[51], Józefa Feldmana[52], Kazimierza Piwarskiego[53], Władysława Konopczyńskiego[54] i Michała Nycza[55] stanowiąc podstawową bazę dla dalszych badań naukowych. Lata powojenne przyczyniły się wydatnie do pogłębienia badań nad okresem panowania Wettynów w Rzeczypospolitej, zmieniając jednocześnie podejście badawcze. Historiografia powojenna, głównie z lat 70. i 80., rezygnowała z

[49] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Vidaus Karo Išvakarėse: didikų grupuočiu kova 1690-1697 m*, Vilnius 2000; *Idem*, Lietuvos Did*žiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena*, *XVIII* am*žiaus studijos, t. 2: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė. Kultūra. Edukacija*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: LII leidykla, 2015, s. 104-129.

[50] D. Vičko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, Zapiski Historyczne 79 (2014), z. 2; *Idem*, *Stanowisko Wiśniowieckich wobec sporów o sejm konny w 1698 roku*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej. Studia*, red A. Stroynowski, Warszawa 2013, s. 271-275.

[51] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 1, *passim*; *Idem*, *Dzieje panowania*, t. 2, *passim*; *Idem*, *Dzieje panowania*, t. 3, *passim*; *Idem*, *Nowe opowiadania i studia historyczne*, Warszawa 1882; *Idem*, *Z czasów saskich spraw wewnętrznych polityki i wojny*, Poznań 1886.

[52] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704-1709*, Kraków 1925; *Idem*, *Stanisław Leszczyński*, Warszawa 1985.

[53]K. Piwarski, *Opozycja litewska pod koniec XVII wieku*, [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie*, Lwów 1930; *Idem*, *Między Francją a Austrią. Z dziejów polityki Jana III Sobieskiego w latach 1687-1690*, Kraków 1933.

[54] W. Konopczyński, *Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660-1772*, Warszawa 1924.

[55] M. Nycz, *Geneza reform skarbowych sejmu niemego. Studium z dziejów skarbowo-wojskowych z lat 1697-1717*, Poznań 1938.

nadmiernego przeciwstawiania panowania Wettynów oświeconej reformie[56]. Tym okresem zainteresowało się wielu polskich historyków, którzy naświetlając poszczególne problemy badawcze, utorowali drogę rozwiązaniom umożliwiającym, nowatorskie ujęcie dotychczasowego dorobku historiografii. Toruński historyk Jacek Staszewski zapoczątkowując nowe spojrzenie na czasy saskie otworzył ponownie dyskusję nad problematyką dotyczącą panowania Wettynów w Rzeczypospolitej. W polskiej historiografii należy zwrócić uwagę głównie na monografie i artykuły: Józefa Andrzeja Gierowskiego[57], Jacka Staszewskiego[58], Andrzeja Kamińskiego[59], Henryka Olszewskiego[60], Jarosława Porazińskiego[61], Bogusława Dybasia[62], Mariusza Markiewicza[63], Przemysława Smolarka[64], Aleksandry Skrzypietz[65], Jacka Burdowicza-Nowickiego[66], Adama Perłakowskiego[67], które zaowocowały cennymi opracowaniami polityki dynastycznej, idei ustrojowo-politycznych, stosunków wojskowych, sejmów z lat 1699, 1701, 1701/1702 i 1703, spraw inflanckich, stosunków konfederacji sandomierskiej z Rosją w czasie, gdy August II nie kierował już polityką Rzeczypospolitej, relacji Wettyna ze Stolicą Apostolską, elekcji 1697 r. pod

[56] Emanuel Rostworowski przestrzegał przed zbytnimi uproszczeniami i pejoratywnym ujęciem stron życia politycznego w Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVIII w.; *Idem*, *Czasy saskie (1702-1764)*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364-1764*, t. 1, Kraków 1964, s. 354.

[57] J. A. Gierowski, *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej w latach 1712-1714*, Wrocław 1953; *Idem*, *W cieniu Ligi Północnej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971.

[58] J. Staszewski, *Stosunki Augusta II z kurią rzymską w latach 1704-1706*, Toruń 1965; *Idem*, *O miejsce w Europie. Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII w.*, Warszawa 1973; *Idem*, *„Jak Polskę przemienić w kraj kwitnący...". Szkice i studia z czasów saskich*, Olsztyn 1997; *Idem*, *August II Mocny*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1998.

[59] A. Kamiński, *Konfederacja sandomierska wobec Rosji w okresie poaltransztadzkim 1706-1709*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969; *Idem*, *Przeciwko Szwedom i Leszczyńskiemu. Działania wojsk rosyjskich na terenie Polski w latach 1705-1706*, SMHW, t. 12, cz. 2, Warszawa 1966.

[60] H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich 1697-1740*, Warszawa 1961.

[61] J. Poraziński, *Funkcje polityczne i ustrojowe rad senatu w latach 1697-1717*, KH 91 (1984); *Idem*, *Malborska rada senatu w 1703 r.*, ZH 44 (1979), z. 2; *Idem*, *Sejm lubelski w 1703 r. i jego miejsce w konfliktach wewnętrznych na początku XVIII w.*, Warszawa-Poznań-Toruń 1988; *Idem*, *Rola limity sejmików w okresie wojny północnej 1702-1709*, CPH 44 (1992), z. 1-2; *Idem*, *Epiphania Poloniae*, *passim*.

[62] B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, Toruń 1991.

[63] M. Markiewicz, *Rady senatorskie Augusta II (1697-1733)*, Wrocław 1988.

[64] *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701/1702*, wyd. P. Smolarek, Warszawa 1962.

[65] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską po śmierci Jana III Sobieskiego*, Katowice 2009; *Eadem*, *Sapiehowie wobec elekcji księcia Conti*, [w:] *Sapiehowie epoki Kodnia i Krasiczyna. Obrazy kultury polskiej*, red. K. Stępnik, Lublin 2007.

[66] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I, August II i Rzeczpospolita 1697-1706*, Kraków 2013.

[67] A. Perłakowski, *Jan Jerzy Przebendowski jako podskarbi wielki koronny (1703-1729)*, Kraków 2004.

kątem wydarzeń politycznych, czyli walki fakcji magnackich na tle zewnętrznych i wewnętrznych aspektów bezkrólewia[68], spojrzeniem na sprawy polskie w latach 1697-1706 z perspektywy cara Piotra I oraz problemami gospodarczymi Rzeczypospolitej w I poł. XVIII w. Swój cenny wkład w ten nurt badań wniósł Michał Zwierzykowski rozpatrując na tle działalności sejmików wielkopolskich współdziałanie magnaterii i szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony[69]. We współpracy z Maciejem Foryckim rozważał też elekcję Stanisława Leszczyńskiego w ujęciu Woltera[70]. Nie sposób zgłębiać stosunków panujących na Litwie w czasach saskich bez zapoznania się z wynikami badań Jana Jurkiewicza i Grzegorza Błaszczyka odnoszącymi się do dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI-XVIII w.[71].

Istotny wkład w badania nad ustrojem i funkcjonowaniem sejmików litewskich w okresie XVI-XVIII w. wnieśli: Andrzej B. Zakrzewski[72] analizujący sejmik trocki oraz Diana Konieczna omawiająca sejmik brzesko-litewski[73]. Na szczególną uwagę zasługują dociekania Andrzeja Rachuby[74], który opracował syntezę dziejów parlamentaryzmu litewskiego i przygotował wiele cennych edycji źródłowych we współpracy z Henrykiem Lulewiczem.

---

[68] Polska historiografia wiele miejsca poświęciła badaniom dotyczącym okresu bezkrólewia 1696-1697, a jej dorobek omawia: A. Perłakowski, *Dyplomatyczne aspekty bezkrólewia po śmierci Jana III Sobieskiego (1696-1697) w świetle doniesień i relacji Andrzeja Choynackiego*, [w:] *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV-XVIII wieku*, red. R. Skowron, Kraków 2009, s. 443-444.

[69] M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, Poznań 2010; *Idem*, *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, Poznań 2008.

[70] M. Forycki, M. Zwierzykowski, *Geneza elekcji Stanisława Leszczyńskiego w 1704 roku w ujęciu Woltera*, Klio, 25 (2013), nr 2, s. 5-20.

[71] Ważne miejsce w badaniach Jana Jurkiewicza zajmują stosunki własnościowe na Litwie; *Idem*, *Powinności włościan w dobrach prywatnych w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVII w. Seria Historia, nr 152*, Poznań 1991; badacz wiele miejsca poświęca sprawom stosunków na Żmudzi; G. Błaszczyk, *Współczesne spojrzenie na stosunki polsko-litewskie w latach 1569-1795*, [w:] *Rzeczypospolita w XVI-XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?*, red. B. Dybaś, P. Hanczewski, T. Kempa, Toruń 2007; *Herbarz szlachty żmudzkiej*, oprac. G. Błaszczyk, t. 2, Warszawa 2015.

[72] Autor przedstawił stan badań nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego do roku 2000, ze szczególnym uwzględnieniem prac dotyczących funkcjonowania sejmików litewskich; A. B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI-XVIII w.*, Warszawa 2000, s. 12-17.

[73] D. Konieczna, Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565-1763, Warszawa 2013.

[74] A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczpospolitej*, *passim*.

Lata panowania Wettynów i wojny północnej cieszą się dużym zainteresowaniem badaczy z krajów ościennych, przede wszystkim tych, których dzieje splątane były z ówczesnymi wydarzeniami. W historiografii litewskiej na uwagę zasługują wielokierunkowe badania Gintautasa Sliesoriūnasa poświęcone zarówno panowaniu Augusta II jak i jego poprzednika na tronie Rzeczypospolitej Jana III Sobieskiego[75]. Historyk z Wilna często ukazuje szlachtę litewską w kontekście walki stronnictw prowadzonej u schyłku XVII w.

Cenne są publikacje będące owocem wspólnych przedsięwzięć i konferencji naukowych, umożliwiających weryfikację niektórych wcześniejszych ustaleń. Nadal inicjatywa J. Kalischa i J. A. Gierowskiego stanowi istotny wkład w rozwój badań nad czasami saskimi[76]. Pokłosie konferencji naukowych, w których biorą udział obok polskich badaczy, historycy zagraniczni, przyczyniło się do poszerzenia platformy badań nad okresem panowania dwóch Augustów[77]. Nadal pozostaje wiele zagadnień oczekujących na dalsze zbadanie, bez wyjaśnienia których powstanie nowej syntezy czasów saskich wciąż pozostaje sprawą otwartą.

Wzgląd na ograniczenia wynikające z rozmiaru rozprawy oraz wielokrotnego wykorzystywania publikacji, artykułów i materiału źródłowego sprawia, że pełny wykaz użytych źródeł i literatury znajduje się w przypisach, Bibliografii i w spisie tytułów[78].

W każdym rozdziale i podrozdziale przy opracowaniu urzędów centralnych i powiatowych jako podstawowy materiał źródłowy wykorzystano przede wszystkim spisy urzędników[79] i opracowania *Metryki Litewskiej*[80] oraz

---

[75] Wykaz wykorzystanych publikacji tego badacza zawierają przypisy i bibliografia.
[76] *Um die Polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700-1721*, red. J. Kalisch, J. Gierowski, Berlin 1962.
[77] *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem. Między barokiem a Oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 1996.
[78] Opuszczenia w źródłach rękopiśmiennych i drukowanych zaznaczono: [...]; wszystkie wtrącenia zastosowane wewnątrz cytatów, w nawiasach kwadratowych, pochodzą od autora.
[79] *Urzędnicy Ks. Żmudzkie*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, A. Haratym, Warszawa 2015; *Urzędnicy Woj. trockie*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, A. Haratym, współprac. A. Macuk, J. Aniszczanka, Warszawa, 2009; *Urzędnicy Woj. smoleńskie*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa 2003; *Urzędnicy centralni*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik, 1994; *Urzędnicy Woj. wileńskie,* red. A. Rachuba, oprac.

klasyczne już prace Józefa Wolffa[81]. W szerokim zakresie posłużono się informacjami zawartymi w biografiach stronników Augusta II i osób biorących udział w walce obozów politycznych. Publikacje poświęcone są m.in. Stanisławowi Jabłonowskiemu[82], Hieronimowi Lubomirskiemu[83] i Michałowi Stefanowi Radziejowskiemu[84]. Posłużono się również biogramami hetmanów litewskich zaprezetowanymi w *Poczcie hetmanów Rzeczypospolitej*[85]. Ludwik Pociej przywódca jednej z fakcji magnackich na Litwie doczekał się również biografii napisanej przez Czesławę Sadkowską, która skorygowała błędy chronologiczne dotyczące jego kariery urzędniczej[86]. W monografii rodu Wiśniowieckich pióra Ilony Czamańskiej zaprezentowane zostały sylwetki i działalność publiczna książąt Janusza i Michała Korybutów[87].

Odniesienia do stronnictw regalistycznych za Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego zostały oparte między innymi na publikacjach Joanny Matyasik[88], Aleksandra Codello[89], Anny Czarnieckiej[90], Zbigniewa Wójcika[91], Urszuli Augustyniak[92] i Marcina Sawickiego[93]. Ważna okazała się praca Konrada Bobiatyńskiego, w której wskazał wojsko jako narzędzie walki politycznej wykorzystywane zarówno przez stronników króla jak

---

H. Lulewicz, A. Rachuba P. P. Romaniuk, współprac. U. Jemialianczuk, A. Macuk, Warszawa 2004.

[80] *Rejestry podymnego Woj. nowogródzkie*, *passim*.

[81] J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1795*, Kraków 1885, *passim*.

[82] M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski (1634-1702, polityk i dowódca*, Siedlce 1997.

[83] K. Piwarski, *Hieronim Lubomirski hetman wielki koronny*, Kraków 1929.

[84] R. Kawecki, *Kardynał Michał Radziejowski (1645-1705)*, Opole 2005.

[85] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, red. M. Nagielski, Warszawa 2011.

[86] Cz. Sadkowska, *Ludwik Konstanty Pociej, hetman wielki Wielkiego Księstwa Litewskiego, i „regestr" jego archiwum z roku 1720*, Archeion 59 (1973), s. 67-85.

[87] I. Czamańska, *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007.

[88] J. Matyasik, *op. cit*., *passim*.

[89] A. Codello, *Hegemonia Paców na Litwie i ich wpływy w Rzeczypospolitej 1669-1674,* SH 3 (1970), z. 1/48.

[90] A. Czarniecka, *op. cit*., *passim*.

[91] Z. Wójcik, *Jan Sobieski 1629-1696*, Warszawa 1983.

[92] U. Augustyniak, *Wazowie i „królowie rodacy". Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku,* Warszawa 1999.

[93] M. Sawicki, *„Wojna" parlamentarna i sądowa Sapiehów z Kryszpinami Kirszenszteinami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej. Studia*, red. A. Stroynowski, Warszawa 2013.

i opozycję[94]. Gospodarcze i instytucjonalne podstawy hegemonii Sapiehów za Jana III Sobieskiego przedstawili Gintautas Sliesoriūnas[95], Przemysław P. Romaniuk[96], Andrzej Rachuba[97]. Litewski badacz położył dodatkowo nacisk na genezę opozycji antysapieżyńskiej wzrastającej w siłę pod koniec panowania Sobieskiego. Zjednoczenie obozu przeciwników hegemonii Sapiehów na Litwie dokonało się pod hasłem zrównania praw litewskich z koronnymi, czyli koekwacji praw[98].

Do omówienia zjawisk związanych z klientalizmem – nieformalnymi systemami władzy w Rzeczypospolitej oraz sprawami sąsiedztwa i patronatu posłużono się zwłaszcza pracami Antoniego Mączaka[99], Zofii Zielińskiej[100], Andrzeja Zajączkowskiego[101], Marcina Sawickiego[102] i Anny Michałowskiej[103].

Proces kształtowania się stronnictwa i zmiany jakim podlegało na polu elekcyjnym pozwala na ustalenie podstawowego składu stronnictwa powstającego u boku elektora saskiego. Wykorzystano *pacta conventa* Augusta II, gdyż z racji podpisania ich na polu elekcyjnym stanowią punkt odniesienia, jaki kształt przybierał obóz polityczny Wettyna. Z zachowanych w *Volumina Legum pactów* wynika, że wśród 34 podpisów znajdowały się autografy wielu aktywnych członków stronnictwa republikanckiego. Zestawienie *pactów conventów* i spisu

---

[94] K. Bobiatyński, *Rola wojska w życiu publicznym w Wielkim Księstwie lItewskim w okresie tzw. hegemonii pacowksiej (16666-1682)*, s. passim; *Idem*, *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski: działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008.
[95] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Vidaus Karo Išvakarėse*, *passim*.
[96] P. P. Romaniuk, *Instytucjonalne podstawy hegemonii Sapiehów w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVII w*., [w:] *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku*, red. U. Kosińska, D. Dukwicz, A. Danilczyk, Warszawa 2014.
[97] A. Rachuba, *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, ZH 51 (1986), s. 64-73; *Idem*, *Hegemonia Sapiehów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*, [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, Białystok 2003.
[98] T. Wasilewski, *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z Koroną od unii lubelskiej do początku XVIII wieku*, s. 56 i n.; J. Woliński, *Koekwacja praw na Litwie 1697*, [w:] *O naprawę Rzeczypospolitej XVII-XVIII wieku. Prace ofiarowane Władysławowi Czaplińskiemu w 60 rocznicę urodzin*, red. J. Gierowski, Warszawa 1965.
[99] A. Mączak, *Klientela*, *passim*; *Idem*, *Rządzący i rządzeni*, *passim*.
[100] Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowksaza Sasów*, *passim*.
[101] A. Zajączkowski, *Szlachta polska*, *passim*.
[102] M. Sawicki, *Średnioszlachecka klientela Radziwiłłow nieświeskich w województwie mińskim w czasach saskich*, http:\\pdf.kamunikat.org/2219-4.pdf (Dostęp z dnia 15 V 2017 r.).
[103] A. Michałowska, *Stanisław Antoni Szczuka – początki kariery patrona*, KH 102 (1995), z. 3-4.

elektorów Sasa z wydanym przez zwolenników ks. Contiego *Obwieszczeniem* popierającym wolną elekcję Francuza umożliwiło ustalenie jakim rzeczywistym potencjałem politycznym dysponował elektor saski bezpośrednio po jego obiorze na tron Rzeczypospolitej. W odtwarzaniu składu stronnictwa dworskiego Augusta II jako materiał uzupełniający wykorzystano informacje zawarte w herbarzach i biogramach zamieszczonych w *Polskim Słowniku Biograficznym* oraz źródła memuarystyczne. Poczet elektorów ułożony i wydany przez Oswalda Zaprzańca z Siemuszowej Pietruskiego[104] nie zawsze zawiera wszystkie osoby, które oddały głos na elektora saskiego. Wśród elektorów nie występuje nazwisko czołowego działacza ruchu antysapieżyńskiego Hrehorego Ogińskiego aktywnie wspierającego elekcję Fryderyka Augusta I, elektora saskiego[105]. W spisie elektorów nie figuruje także republikant Michał Chalecki[106], starosta mozyrski popierający elekcję Sasa i wierny stronnik króla Augusta II. Ważnym materiałem umożliwiającym przybliżenie składu i prześledzenie dokonujących się zmian w obrębie kształtującego się obozu politycznego Wettyna są diariusze sejmowe, które posłużyły do omówienia przebiegu elekcji 1697 r.

Opis wydarzeń poprzedzających obiór monarchy i sejm elekcyjny został oparty ponadto na pracach Aleksandry Skrzypietz[107], ukazującej elekcję przez pryzmat celów i planów Franciszka Bourbona ks. de Conti oraz jego popleczników. W świetle zamiarów elektora saskiego i jego adherentów przebieg elekcji przedstawił Jacek Staszewski w biografii Augusta II i artykule poświęconym tej tematyce[108]. Inna praca tegoż autora *O miejsce w Europie* przybliżyła problemy walki wyborczej toczonej przez stronników wszystkich uczestników elekcji 1697 r.[109]. Postawy szlachty i oczekiwania w związku z obiorem nowego władcy zarysowano opierając się na pracy Henryka

[104] *Elelktorów poczet*, Lwów 1845.
[105] *Ibidem*, s. 249.
[106] *Ibidem*, s. 41.
[107] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, *passim*; *Eadem*, *Sapiehowie wobec elekcji księcia Conti* (*1697*), *passim*.
[108] J. Staszewski, *August II*, *passim*; *Idem*, *Elekcja 1697 roku*, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno Społeczne, Historia 28 (1993), z. 259, s. 73-88 (przedruk w: *Idem*, *Elekcja 1697 roku*, [w:] *„Jak Polskę przemienić w kraj kwitnący...". Szkice i studia z czasów saskich*, Olsztyn 1997, s. 7-22).
[109] J. Staszewski, *O miejsce w Europie*, *passim*.

Olszewskiego poświęconej doktrynom prawno-ustrojowym czasów saskich[110]. Do przedstawienia okresu *interregnum* i walki o koronę oraz wydarzeń po rozdwojonej elekcji wykorzystano ponadto publikacje Antoniego Walewskiego[111], Kazimierza Jarochowskiego[112], Marka Wagnera[113], Kazimierza Piwarskiego[114], Łucji Częścik[115], Stanisława Orszulika[116], Tadeusza Sierzputowskiego[117] i Michała Komaszyńskiego[118]. Do nakreślenia przebiegu wydarzeń rozgrywających się bezpośrednio po elekcji i w pierwszych latach panowania Wettyna posłużono się również pracami Janusza Wojtasika[119]. Badacz w swoich publikacjach skupił się na rozkładzie stronnictwa francuskiego w Rzeczypospolitej po klęsce wyborczej oraz naświetlił linię polityczną Augusta II i czołowych postaci życia publicznego względem stosunków polsko-tureckich. Kwestie polityki zagranicznej w planach Augusta II i jego obozu politycznego oraz opozycji antysaskiej w początkowych latach panowania Sasa w Rzeczypospolitej zostały po części oparte na pracach Józefa Andrzeja Gierowskiego[120] i Józefa Leszczyńskiego[121], Adama Perłakowskiego[122], Vladimira D. Koroluka[123], Kazimierza Piwarskiego[124] i Jacka Staszewskiego[125].

---

[110] H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe*, *passim*.
[111] A. Walewski, *Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III*, Kraków 1874.
[112] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. I, *passim*; *Idem*, *Dwór saski w trzechsetlecie po traktacie altransztadzkim*, [w:] *Rozprawy historyczno-krytyczne*, Poznań 1889.
[113] M. Wagner, *Towarzysze broni Jana Sobieskiego*, [w:] *Jan Sobieski – wódz i polityk (1629-1696) w trzechsetną rocznicę śmierci*, red. J. Wojtasik, Siedlce 1997.
[114] K. Piwarski, *Opozycja litewska pod koniec XVII wieku*; *Idem*, *Das Interregnum 1696/1697 in Polen und die politische Lage in Europa*, [w] *Um die polnische Krohne. Sachsen und Polen während des Nordisches Kriege 1700-1721*, red. J. Kalisch, J. Gierowski, Berlin 1962.
[115] Ł. Częścik, *Ostatnie lata panowania Jana III oraz bezkrólewie i wolna elekcja po jego zgonie w świetle pamiętników Mongrillona*, [w:] *Ród Sobieskich. Materiały z sesji z okazji 350 lecia rocznicy urodzin Jana III Sobieskiego*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1980.
[116] S. Orszulik, *Kandydatura elektora bawarskiego Maksymiliana III Emanuela do korony polskiej po śmierci Jana III*, Sobótka 29 (1974), z. 2.
[117] T. Sierzputowski, *Pierwsza próba reformy politycznej w Polsce*, Warszawa 1905.
[118] M. Komaszyński, *Księcia Contiego niefortunna wyprawa po koronę Sobieskiego*, Warszawa 1971.
[119] J. Wojtasik, *Walka Augusta II z obozem kontystowsko-prymasowskim w pierwszym roku panowania (1697-1698)*, Przegląd Historyczny 60 (1969), z. 1; *Idem*, *W przededniu traktatu karłowickiego. Stosunek Rzeczypospolitej i Augusta II do pokoju z Turkami*, KH 77 (1970), nr 2, s. 295-307; *Idem*, *Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami w 1698 r.*, SMHW 13 (1967), cz. 1, s. 63-127; cz. 2, s. 111-183.
[120] J. A. Gierowski, *Europa wobec unii polsko-saskiej*, [w:] *Z dziejów polityki i dyplomacji polsko-saskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego. Prezydenta RP na wychodźstwie*, red. H. Bułhak, Warszawa 1994.
[121] J. A. Gierowski, J. Leszczyński, *Dyplomacja polska za Sasów*, [w:] *Polska służba dyplomatyczna XVI-XVIII wieku*, red. Z. Wójcik, Warszawa 1966.

Magnateria i szlachta o rodowodzie republikanckim działając na rzecz utrwalenia władzy Wettyna powróciła do idei sejmu konnego[126], a dalsza walka Augusta II i jego obozu politycznego o umocnienie władzy królewskiej przeniosła się na sejmy i sejmiki. Rywalizacja popleczników Wettyna ze stronnictwa dworskiego w latach 1698-1699 została omówiona między innymi w oparciu o prace Dzmitry Vičko[127]. Wydarzenia na sejmie pacyfikacyjnym 1699 r. przedstawiono wykorzystując publikację Bogusława Dybasia[128]. Badacz skoncentrował się głównie na sprawach zamykających spory związane z umocnieniem się na tronie Rzeczypospolitej oraz celach przyświecających byłym stronnikom Francuza w okresie poelekcyjnym. Do przedstawienia działalności stronników saskich po sejmie pacyfikacyjnym na kolejnych zjazdach i sejmach wykorzystano również monografie pióra Jarosława Porazińskiego opisujące przebieg walnych rad w: Toruniu i Malborku oraz sejmu lubelskiego[129], którego postanowienia były brzemienne w skutkach dla Sapiehów i ich popleczników. Sejmy lat 1701-1702 poprzedzające obrady w Lublinie w 1703 r. zostały omówione między innymi na podstawie drukowanego diariusza wydanego i opracowanego przez Przemysława Smolarka[130], zawierającego jednocześnie dokumenty z rad senatu. Istotne dla omówienia problemów prawno-ustrojowych i politycznych związanych z funkcjonowaniem rad senatu, sejmików oraz sejmów są publikacje Henryka Olszewskiego[131], Andrzeja Rachuby[132], Jarosława

---

[122] A. Perłakowski, *„Sprawa elbląska" w opinii wojewody malborskiego Jana Jerzego Przebendowskiego w latach 1698-1699*, KWM, 2006, nr 2(252), s. 237-245.
[123] V. D. Koroluk, *Polska i Rosja a wojna północna*, Warszawa 1954.
[124] K. Piwarski, *Dzieje polityczne Prus Wschodnich (1621-1772)*, Gdynia 1938.
[125] J. Staszewski, *Rokowania Krzysztofa D. Bose z „Wielkim poselstwem" jesienią 1697 r.*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Historia 3 (1967), z. 24.
[126] A. Rachuba, *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, ZH 51 (1986).
[127] Dz. Vičko, *Stanowisko Wiśniowieckich wobec sporów o sejm konny w 1698 roku*, s. 271-275; *Idem*, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, *passim*.
[128] B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny 1699 roku*, *passim*.
[129] J. Poraziński, *Sejm lubelski w 1703 r. i jego miejsce w konfliktach wewnętrznych na początku XVIII w.*, Warszawa-Poznań-Toruń 1988; *Idem*, *Malborksa rada senatu w 1703 r.*, ZH 44 (1979), z. 2.
[130] *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701/1702*, wyd. P. Smolarek, Warszawa 1962.
[131] H. Olszewski, *Władza wykonawcza w Rzeczypospolitej od połowy XVII do 1763 r.. Studium historyczno-prawne*, Toruń 2003; *Idem*, *Praktyka limitowania sejmików*, CPH 4 (1969), z. 1, *passim*; *Idem*, *Sejm epoki oligarchii 1652-1763. Prawo – praktyka – teoria programy*, Poznań 1966.
[132] A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej*, *passim*.

Porazińskiego[133], Zofii Zielińskiej[134], Mariusza Markiewicza[135] i Michała Zwierzykowskiego[136]. Walkę obozów politycznych w Trybunale Głównym WKsL zarysowano przede wszystkim w oparciu o publikacje Ginatautasa Sliesoriūnasa[137] i Edwarda Kotłubaja[138].

Zasięg oddziaływania adherentów saskich w wojsku litewskim, działania w ramach wojny domowej, wreszcie nakładająca się na kolizję litewską Wielka Wojna Północna wymagały oparcia się na szerokim materiale. Wykorzystano między innymi publikacje Bogusława Dybasia[139], Teodora Narbutta[140], Justyna Narbutta[141], Jana Wimmera[142], Andrzeja Rachuby[143], Tomasza Ciesielskiego[144], Raghnild M. Hatton[145], Józefa A. Gierowskiego[146], Zygmunta Łakocińskiego[147], Valdasa Rakutisa[148]. Wydarzenia pod Rygą, a także postawę magnatów i szlachty litewskiej w sprawie wyprawy inflanckiej omówił Gintautas Sliesoriūnas[149]. Przebieg bitwy pod Olkienikami został przedstawiony przede wszystkim w oparciu o archiwalia, ale także wykorzystano pamiętniki oraz pracę Justyna Narbutta[150]. Genezę wojny północnej przybliżyli Raghnlid M. Hatton[151], Gustav

---

[133] J. Poraziński, *Rola limity sejmików w okresie wojny północnej 1702-1709*, CPH 44 (1992), z. 1-2; *Idem*, *Funkcje polityczne i ustrojowe rad senatu w latach 1697-1717*, KH 91 (1984).
[134] Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowska za Sasów*, *passim*.
[135] M. Markiewicz, *Rady senatorskie Augusta II (1697-1733)*, *passim*.
[136] M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, *passim*.
[137] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena,* s. 104-124.
[138] E. Kotłubaj, *Galerja nieświeska portretów radziwiłłowskich*, Wilno 1857.
[139] B. Dybaś, *W sprawie traktatu puzewickiego z 1698 roku i jego następstw*, ZH 53 (1988), z. 3-4.
[140] T. Narbut, *Dzieje starożytnego narodu litewskiego*, t. 9, Wilno 1841.
[141] J. Narbutt, *Dzieje wenętrzne narodu litewskiego z czasów Jana Sobieskiego i Augusta II*, t. 1, Wilno 1843.
[142] J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w*., SMHW 1 (1954).
[143] A. Rachuba, *Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku*, PW 3 (1994), z. 3.
[144] T. Ciesielski, *Wojsko litewskie w latach 1698-1709*, [w:] *Wojny północne w XVI-XVIII wieku: w czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, współprac. A. Ziemlewska, Toruń 2007.
[145] R. M. Hatton, *Charles XII of Sweden*, Londyn 1968.
[146] J. A. Gierowski, *W cieniu Ligii Północnej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971.
[147] Z. Łakociński, *Magnus Stenbock w Polsce. Przyczynek do historii szwedzkich zdobyczy w czasie wojny północnej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.
[148] V. Rakutis, *Hetmani litewscy w polityce rosyjskiej podczas wojny północnej 1700-1721*, [w:] *Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха: збирник науковйх праць*/ Національна Академія Наук України, Институт Історії України, Державний комитет архівів України, ред. В. А. Смолій, Київ, 2008.
[149] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystéje suverbuotų karinių dalinių siuntimas prie Rygos 1700 m*., Lietuvos Istorijos Metraštis, 2001 Metai, 2.
[150] J. Narbutt, *Dzieje wewnętrzne narodu*, s. 76-77.

Jonasson[152], Jacek Staszewski[153], Józef A. Gierowski[154] i Vladimir D. Koroluk[155]. Przebieg operacji militarnych z udziałem adherentów Augusta II na terenie Litwy i Korony omówiono posługując się częściowo pracami Jana Wimmera[156], Andrzeja Kamińskiego[157], Gintautasa Sliesoriūnasa[158]. W znacznym stopniu oparto się jednak na źródłach i pamiętnikach.

Wykorzystana w okresie *interregnum* konfederacja jako metoda walki z hegemonią sapieżyńską w Wielkim Księstwie stała się stałym elementem rozgrywek politycznych prowadzonych do czasu abdykacji Wettyna. Pierwsze konfederacje po śmierci Jana III Sobieskiego omawia Halina Zdzitowiecka-Jasieńska[159], natomiast Józef A. Gierowski przedstawia postawy szlachty skonfederowanej[160], z kolei udziałem w związkach konfederackich szlachty podlaskiej zajął się Jerzy Urwanowicz[161]. Wojciech Stanek opisując związki konfederackie na terenie Korony w niewielkim stopniu odniósł się także do konfederatów litewskich[162]. Posłużono się publikacją Gintautasa Sliesoriūnasa, w której badacz skupił się nie na militarnych zagadnieniach prowadzonej walki, ale na konfederackiej formie rządów[163]. Działaność konfederatów sandomierskich

---

[151] R. M. Hatton, Charles XII of Sweden, s. 103 i n.
[152] G. Jonasson, *Karl XII und Polen 1700-1706*, s. 14-21.
[153] J. Staszewski, O miejsce w Europie, s. 118-180.
[154] J. A. Gierowski, *Problematyka bałtycka w polityce Augusta II Sasa*, s. 51-62.
[155] V. D. Koroluk, Polska i Rosja a wojna północna, s. 113 i n.
[156] J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, Warszawa 1965; *Idem*, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej 1700-1717*, Warszawa 1956; *Idem*, *Wojsko polskie w przededniu wojny północnej (1699-1702)*, SMHW I (1954), s. 353-355.
[157] A. Kamiński, *Przeciwko Szwedom i Leszczyńskiemu*, *passim*.
[158] G. Sliesoriūnas, *The first occupation of Vilnius turing the great northern war (april-may 1702*, [w:] Lithuanian Historical Studies, vol. 14 (2010), s. 73 in.
[159] H. Zdzitowiecka-Jasieńska, *Konfederacja Baranowskiego w dobie bezkrólewia po Janie III. (Dokończenie)*, AW 6 (1929), z. 3-4.
[160] J. A. Gierowski, *Konfederacje a postawa polityczna szlachty*, [w:] *Dzieje kultury politycznej w Polsce*, red. J. A. Gierowski, Warszawa 1977.
[161] J. Urwanowicz, *Drobna szlachta w wojnie domowej na Litwie w XVII/XVIII wieku*, [w:] *Drobna szlachta podlaska w XVI-XIX wieku*, red. S. Kuczyński, Białystok 1991.
[162] W. Stanek, *Konfederacje generalne koronne w XVIII w.*, Toruń 1991.
[163] G. Sliesoriūnas, *Apogeum wojny domowej i wprowadzenie konfederackiej formy rządów w Wielkim Księstwie Litewskim (1700-1703)*, социальные группы и их влияне на развтие общества в *XV-XIX векax// Grupy społeczne i ich wpływ na rozwój społeczeństwa w XVI-XIX wieku*, red. T. Bairašauskaitė, Vilnius 2015, s. 122-136.

w okresie po abdykacji Wettyna została naszkicowana częściowo w oparciu o pracę Andrzeja Kamińskiego[164].

Do określenia zasięgu poparcia geograficznego w Wielkim Księstwie Litewskim wykorzystano głównie przebieg operacji militarnych i potyczek na terenie Litwy oraz kampanii sejmikowych pozwalających ustalić rozkład sympatii w poszczególnych województwach i powiatach litewskich. Charakterystyka stronnictwa królewskiego na Litwie oraz jego działność propagandowa wymagały posłużenia się nie tylko informacjami zawartymi w *Polskim Słowniku Biograficznym*, herbarzach, pamiętnikach, spisach urzędników i rejestrach podymnego. Wykorzystano materiały opracowane przez Czesława Jankowskiego obejmujące szlachtę powiązaną z powiatem oszmiańskim[165], a także Jerzego Lesińskiego relacjonującego spory toczone o opiekę nad dobrami neuburskimi[166] i Moniki Jusupovič ukazującej na przykładzie rodziny Zabiełłów karierę polityczno-urzędniczą w skali powiatu[167].

Stronnictwa toczyły ze sobą nieprzerwanie walkę na pióra starając się przedstawić w krzywym zwierciadle satyry politycznej swoich oponentów. Działalność propagandową przybliżyli w swoich publikacjach Agnieszka Wieczorek[168], Krystyna Nizio opisując słowne „batalie" wiele uwagi poświęciła kolizji litewskiej i bitwie pod Olkienikami[169]. Echa konfliktów na Litwie odnajdujemy wśród poezji politycznej opisanej przez Juliusza Nowaka-Dłużewskiego[170].

---

[164] A. Kamiński, *Konfederacja sandomierska wobec Rosji w okresie poaltransztadzkim 1706-1709*, *passim*.
[165] Cz. Jankowski, *Powiat oszmiański. Materjały do dziejów ziemi i ludzi*, cz. 1, Petersburg 1896.
[166] J. Lesiński, *Spory o dobra neuburskie*, Miscellanea Historico-Archivistica 6 (1996), s. 95-112.
[167] M. Jusupovič, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiełłów w latach 1733-1795*, Warszawa 2014.
[168] A. Wieczorek, *„Została Polska dla niezgody w kartach..." – implikacje rozbieżnych przekonań w świetle pism politycznych 1705 r.*, [w:] *Między Zachodem a Wschodem. Studia ku czci Profesora Jacka Staszewskiego*, t. 2, red. J. Dumanowski, B. Dybaś, K. Mikulski, J. Poraziński, S. Roszak, Toruń 2003.
[169] K. Nizio, *Wojna domowa z Sapiehami na pióra*, PBK (1988), z. 22.
[170] J. Nowak-Dłużewski, *Bibliografia staropolskiej okolicznościowej poezji politycznej XVI-XVIII wieku*, Warszawa 1964.

Stanowisko Litwy antysapieżyńskiej wobec Rosji zostało omówione zwłaszcza w oparciu o prace Gintautasa Sliesoriūnasa[171] i Jacka Burdowicza-Nowickiego[172]. Badacze podjęli się próby naświetlenia genezy kontaktów stronnictwa antysapieżyńskiego z carem Piotrem I. Historyk z Wilna prześledził ewolucję stronnictwa od antysapieżyńskiego do prorosyjskiego zaznaczając, iż bezpośrednio po bitwie olkienickiej Moskwa nie miała jeszcze sprecyzowanego zdania w kwestii obozów politycznych na Litwie[173]. Istnieje potrzeba prowadzenia dalszych badań nad genezą stosunków „Rzeczypospolitej Litewskiej" z carem Piotrem I i z królem Karolem XII.

Do naszkicowania związków obozu republikantów litewskich ze Szwecją i Karolem XII wykorzystano między innymi prace Ragnhild M. Hatton, Richarda Martensa[174], Zbigniewa Anusika[175], Marka Wagnera[176], Jacka Burdowicza-Nowickiego[177], a także Kazimierza Jarochowskiego[178].

Działność stronnictwa saskiego w okresie przed i po altransztadzkim oraz rozpad tego obozu politycznego po wymuszoenj abdykacji Augusta II oparto głównie na źródłach. Wykorzystane zostały między innymi publikacje Edmunda Cieślaka[179], Jarosława Porazińskiego[180], Andrzeja Rachuby, który zajął się sprawami nominacji nadawanych przez Stanisława Leszczyńskiego[181] i Ilony

---

[171] G. Sliesoriūnas, *Walka stronnictw w przededniu i podczas wojny domowej na Litwie XVII/XVIII wieku,* [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, Białystok 2003.

[172] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, *passim*; *Idem*, *Pierwsze negocjacje dyplomatyczne między Piotrem I a Augustem II – zabiegi Christopha Dietricha von Bose u moskiewskiego wielkiego poselstwa o interwencję wojsk rosyjskich w Polsce (wrzesień- październik 1697)*, KH 116 (2009), z. 3, s. 23-41; *Idem*, *Aktywność Rosji po rozdwojonej elekcji – czerwiec-sierpień 1697*, KH 115 (2008), z. 1, s. 5-33; *Idem*, *Pasywnośc Rosji w czasie bezkrólewia 1696-1697, a stosunki rosyjsko-austriackie*, KH 114 (2007), z. 3, s. 5-36.

[173] G. Sliesoriūnas, *Walka stronnictw w przededniu i podczas wojny domowej na Litwie XVII/XVIII wieku*, *passim*.

[174] R. Martens, *Die Absetzung des Königs August II, von Polen,* „Zeitschrift des Westpreussischen Geschitsvereins" Heft 8, (Danzig) 1882, s. 21-22.

[175] Z. Anusik, *Karol XII*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2006.

[176] M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski*, *passim*.

[177] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, *passim*.

[178] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, *passim*.

[179] E. Cieślak, *Stanisław Leszczyński*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1994.

[180] J. Poraziński, *Epiphania Poloniae*, *passim*.

[181] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, PH 83 (1992), z. 4.

Czamańskiej[182]. Restauracja rządów Augusta II oraz szeroka działaność adherentów Wettyna w ramach konfederacji sandomierskiej została oparta na pracach Jarosława Porazińskiego[183], Józefa A. Gierowskiego[184], a także Andrzeja Kamińskiego[185].

Prace traktujące o wydarzeniach na Litwie wnoszą istotny wkład w omówienie problematyki litewskiej. Ważne są również artykuły i prace odnoszące się do spraw Rzeczypospolitej jako całości. Jednak, większość przedstawionych publikacji w mniejszym lub większym stopniu ukazuje problematykę saską przez pryzmat Korony i jej przedstawicieli, rzadziej lub sporadycznie odnosząc się do spraw litewskich i stronników Augusta II z terenu WKsL.

Spisy urzędników litewskich z kolei, nie tylko pozwalają prześledzić kariery urzędnicze poszczególnych osób, ale stanowią ważne źródło przy badaniu więzów pokrewieństwa i powinowactwa łączących oba stronnictwa litewskie. Istotne w ustalaniu podstaw gospodarczych adherentów Augusta II okazały się rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, które pozwoliły również zgłębić kwestie związane z sąsiedztwem. Informacji o stronnikach królewskich i ich przeciwnikach politycznych dostarczają także herbarze, różniące się między sobą szczegółami i nierzadko obciążone błędami[186].

Bazę źródłową dla niniejszej rozprawy stanowią źródła rękopiśmienne i drukowane pochodzące głównie z archiwaliów polskich. .

Monografia Jacka Burdowicza-Nowickiego, poza istotnym wkładem w rozwój badań nad czasami saskimi, zawiera również cenny materiał źródłowy.

---

[182] I. Czamańska, *op. cit*., *passim*.
[183] J. Poraziński, *Restauracja Rządów Augusta II w Rzeczypospolitej 1709-1710*, [w:] *Polska-Saksonia w czasach unii (1697-1763). Próba nowego spojrzenia*, red. K. Bartkiewicz, Zielona Góra 1998.
[184] J. A. Gierowski, *Rzeczpospolita w dobie zotej wolności: 1648-1763*, Kraków 2001.
[185] A. Kamiński, *Konfederacja sandomierska*, *passim*.
[186] A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 1-15, Warszawa 1899-1912; J. Ciechanowicz, *Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1-5, Rzeszów 2001; K. Konarski, *Szlachta kalwińska w Polsce*, Warszawa 1936; S. K. Kossakowski, *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, t. 1-3, Warszawa 1859-1872; K. Niesiecki, *Herbarz polski*, wyd. J. N. Bobrowicz, t. 1-10, Lipska 1839-1846; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 1-16, Warszawa 1904-1932; T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 1-31, Poznań 1879-1908.

Stanowi próbę odtworzenia carskiej linii politycznej wobec Rzeczypospolitej oraz ukazuje charakter stosunków Wettyna z Rosją i wiążącą się z nią polityką „Rzeczypospolitej Litewskiej". Wydane przez Michała Zwierzykowskiego *Akta sejmikowe* zawierają instrukcje, listy i mowy kierowane do sejmików wielkopolskich przez czołowe postaci życia politycznego WKsL[187]. Zebrana przez Afanasija Byczkowa korespondencja oraz dorobek aktowy carskiej dyplomacji wydany, w monumentalnym dziele *Pis'ma i Bumagi Pietra Vielikogo*[188], posłużyły do przybliżenia kwestii kontaktów obozu antysapieżyńskiego z Rosją. W *Epistolae historico-familiares* Andrzeja Ch. Załuskiego zamieszczone zostały listy, traktaty i układy oraz materiały ilustrujące przebieg ważnych rad i zjazdów[189].

Wydane drukiem pamiętniki i diariusze są najczęściej obciążone sympatiami politycznymi. Krzysztof Zawisza[190], wojewoda miński przedstawiając kronikę wydarzeń politycznych od 1693 r., wielokrotnie deklarował się jako zwolennik Sapiehów. Pamiętnikarz ukazując uwikłanie się Rzeczypospolitej w wojnę północną, spory i walkę stronnictw, z uwagą śledził głównie sytuację na Litwie. W odmiennym świetle opisywali wydarzenia w Wielkim Księstwie Litewskim Jan Oleszewski[191] i Erazm Otwinowski[192]. Obaj opowiadali się po stronie szlachty, a winą obarczali Sapiehów. Dziennik Stanisława Niezabitowskiego posłużył nie tylko do omówienia przebiegu elekcji 1697 r.[193], o której informacje znajdują się także w pamiętnikach K. Zawiszy i E. Otwinowskiego. Kwestie związane z elekcją są przedmiotem dociekań sekretarza ambasady francuskiej w Warszawie oraz ambasadora Ludwika XIV

[187] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, *passim*.
[188] *Pis'ma i Bumagi impieratora Pietra Vielikogo*, wyd. A. F. Byczkow, t. 1-13, SP, Moskwa 1887-2003.
[189] A. Ch. Załuski, *Epistolae historico-familiares*, t. 1-3, Brunsbergae-Vratislavieviae 1709-1711.
[190] K. Zawisza, *op. cit.*, *passim*.
[191] J. Oleszewski, *Abrys domowej nieszczęśliwości y wewnętrznej niesnaski, woyny Korony Polskiej y Wielkiego Xięstwa Litewskiego. Pro informatione potomnym następującym czasom. 1721*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1899.
[192] E. Otwinowski [?], *Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II od roku 1696-1728 opisał współczesny* [...], Kraków 1849.
[193] S. Niezabitowski, *Dzienniki 1695-1700*, oprac. A. Sajkowski, Poznań 1998.

w Polsce Melchiora de Polignac[194]. W pamiętniku Mongrillona odnajdujemy informacje na temat układów i powiązań łączących różne grupy magnaterii i szlachty w Rzeczypospolitej[195]. Depesze ambasadora francuskiego Melchiora de Polignac ukazują wydarzenia elekcyjne przez pryzmat gry prowadzonej przez opata Bonportu. Wykorzystano również pamiętniki: Wiktoryna Kuczyńskiego[196]; Ludwika Sienickiego[197]; Kazimierza Sarneckiego[198], rezydenta Karola Radziwiłła u boku Jana III i sekretarza króla; Jana Antoniego Chrapowickiego[199]; Bogusława Radziwiłła[200]; a także Marcina Matuszewicza[201], ilustrującego przede wszystkim wydarzenia rozgrywające się na obszarze położonym między Brześciem Litewskim, Białymstokiem i Wilnem. Do naszkicowania wydarzeń podczas elekcji wykorzystano diariusz opublikowany jako aneks do biografii zwycięzcy spod Wiednia z XIX w.[202], oraz *Dyaryusz negocjacji* prowadzonych przez posłow Rzeczypospolitej z elektorem saskim Fryderykiem Augustem I[203]. Istotny materiał źródłowy zawierają ponadto: *Teka arcybiskupa gnieźnieńskiego* G. Podoskiego[204], *Gabinet medalów polskich* przygotowany do druku przez Edwarda Raczyńskiego[205], *Pomniki dziejów* wydane przez A. Podgórskiego[206], „Archeograficzeskij sbornik dokumentow"[207], Akta grodzkie i ziemskie[208], Akta

---

[194] *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego. Z rękopisu cesarskiej biblioteki w Paryżu*, t. 1, wyd. J. K. Żupański, Poznań 1855.
[195] M. de Mongrillon, *Pamiętnik sekretarza ambasady francuskiej w Polsce pod koniec panowania Jana III oraz bezkrólewia i wolnej elekcji po jego zgonie (1694-1698)*, oprac. Ł. Częścik, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk –Łódź 1982.
[196] W. Kuczyński, *Pamiętnik 1668-1737*, oprac zbiorowe pod red. J. Maroszka, zespół red. J. Kloza, P. Olędzki, T. Popławski, J. W. Rogalewski, W. F. Wilczewski, Białystok 1999.
[197] L. Sienicki, *Dokument osobliwego miłosierdzia boskiego,* [w:] *Dwa polskie pamiętniki z Syberii XVII i XVIII wieku*, red. A. Kuczyński, Warszawa-Wrocław 1996.
[198] K. Sarnecki, *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Diariusz i relacje z lat 1691-1696*, wyd. J. Woliński, Wrocław 1958.
[199] J. A. Chrapowicki, *Diariusz*, Część pierwsza: *lata 1656-1664*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa 1978.
[200] B. Radziwiłł, *Autobiografia*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa 1979.
[201] M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego, ile pamiętać mogę, dla wiadomości potomkom moim spisany oraz dla przestróg, czego się wystrzegać, a co do naśladowania jest pożyteczno*, oprac. B. Królikowski, t. 2, 1758-1764, Warszawa 1986.
[202] *Dyaryusz prawdziwy,passim*.
[203] *Dyariusz negocjacji*, *passim*.
[204] G. Podoski, *Teka...arcybiskupa gnieźnieńskiego*, wyd. K. Jarochowski, t. 1, Poznań 1854-1857.
[205] *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą począwszy od wstąpienia na tron Augusta II aż do zgonu syna jego Augusta III (1697-1763)*, oprac. E. Raczyński, Poznań 1841.
[206] *Pomniki dziejów Polski wieku siedemnastego*, t. 1, wyd. A. Podgórski, Wrocław 1840.
[207] *Archeograficzeskij sbornik dokumentow, otnosjaszczichsja k istorii Siewiero-Zapadnoj Rusi, izdawajemyj pri Wilenskogo uczebnogo okruga*, t. 9, Wilno

Zjazdów[209], Listy z czasów Jana III i Augusta II[210], a wreszcie Akta z *Tajnego Archiwum* Augusta II[211].

Szeroko wykorzystano korespondencję głównych uczestników wydarzeń, diariusze sejmów i walnych rad, gazety pisane i drukowane, instrukcje sejmikowe, manifesty, uniwersały oraz literaturę polityczną. Stronnictwo regalistyczne w Wielkim Księstwie Litewskim działało w okresie doniosłych przemian politycznych. Zawiązywano konfederacje wojewódzkie i generalne, ogłoszono abdykację i elekcję nowego monarchy, podpisano akt abdykacji, a wszystko to nakładało się od momentu wkroczenia na Litwę wojsk szwedzkich, na działania toczącej się wojny północnej. Zawierucha polityczna i militarna sprawiła, że okres rządów Augusta II do pierwszych lat XVIII w. dysponuje niekompletnym materiałem źródłowym. Ten stan pogłębiły losy archiwaliów polskich, dlatego materiał źródłowy do badań nad stronnictwem królewskim jest zdekompletowany i rozproszony w różnych archiwach. Najlepsze rezultaty przyniosły kwerendy przeprowadzone w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Bibliotece Muzeum im. książąt Czartoryskich w Krakowie, Zakładzie Narodowym i Bibliotece Ossolińskich we Wrocławiu, Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk oraz Archiwum Państwowym w Krakowie. W Archiwum Radziwiłłów w AGAD w Warszawie na szczególną uwagę zasługują zbiory listów, ordynanse, uniwersały przechowywane w dziale II (zwłaszcza f. 354), V (rkps 18581) i VI (II-51 a). W dziale II Archiwum Radziwiłłów znajduje się opis bitwy pod Olkienikami rozegranej 18 XI 1700 r. (ks. 36). W zbiorach listów odnajdujemy korespondencję księcia Michała Wiśniowieckiego z kanclerzem Karolem Stanisławem Radziwiłłem i z Kazimierzem Janem Sapiehą, wojewodą wileńskim i hetmanem wielkim litewskim. Zachowały się listy czołowych postaci litewskiej sceny politycznej,

---

[208] *Akta grodzkie i ziemskie*, t. 22: *Lauda sejmikowe wiszeńskie 1673-1732*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1932.
[209] *Akta Zjazdów Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. I: *Okresy bezkrólewi* (1572-1576 1586-1587, 1632, 1648, 1696-1697, 1706-1709, 1733-1735, 1763-1764), oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2006.
[210] *Listy z czasów Jana III i Augusta II*, wyd. W. Skrzydylka, Kraków 1870.
[211] *Archiwum tajne Augusta II czyli zbiór aktów urzędowych*, wyd. E. Raczyński, Wrocław 1843.

między innymi korespondencja Ludwika Pocieja do kanclerza Radziwiłła, a także Krzysztofa Zawiszy do Jana Jerzego Przebendowskiego. Wśród dokumnetów dotyczących działalności publicznej stronników Augusta II znajdują się również asekuracje dotyczące nominacji na urzędy (f. 354, dz. II). Istotne dla badań nad obozem dworskim punkty prezentujące zasady na jakich miałaby być zawarta ugoda pomiędzy rodem Sapiehów a Hrehorym Ogińskim, starostą żmudzkkim i rodem Ogińskich (f. 354, dz. II, nr 1928). Uwzględniono informacje odnotowane przez Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza WKsL, w niewydanym do tej pory diariuszu z lat 1691-1719. Kanclerz litewski będąc sam uczestnikiem wielu wydarzeń życia publicznego na Litwie i w Koronie, niektóre z nich pominął, skupiając się czasami na drobnych szczegółach codziennej działalności magnatów i szlachty litewskiej. Dziennik kanclerza litewskiego ukazuje filiacje oraz naświetla kręgi uczestników życia politycznego na Litwie bliskie Radziwiłłowi i jego fakcji magnackiej, a także stronnictwu dworskiemu. Pisany przez kanclerza litewskiego, Karola Stanisława Radziwiłła dziennik relacjonuje niekiedy istotne wydarzenia, choć czasami stanowi przykład wytworzonego wówczas obyczaju politycznego przesyłania najważniejszych informacji za pośrednictwem zaufanych osób[212]. Z zapisek kanclerza Radziwiłła wynika, że spotkania głównych graczy politycznych odbywały się najczęściej w trakcie kampanii przedsejmowych, lub poprzedzały ważne zjazdy i operacje militarne prowadzone przez „Rzeczpospolitą Litewską".

Posłużono się też Archiwum Stanisława Szczuki i przechowywaną w nim korespondencją oraz innymi materiałami źródłowymi. Przede wszytkim oparto się na zbiorach Franciszka Kluczyckiego, gdyż zawiera on wierne kopie wszystkich dokumentów, podczas gdy zawartość Archiwum Szczuki w Archiwum Publicznym Potockich z Krzeszowic nie jest kompletna. Z tego powodu wielu badaczy skłania się do korzystania z materiałów posiadanych przez Archiwum Państwowe w Krakowie. W szerokim zakresie wykorzystano materiały ze zbioru Franciszka Kluczyckiego (sygn. 3365, 3366), z którego pochodzi również *Relatia Potrzeby W^{o}X^{o}L^{o} cum Domo Sapiehana* omawiająca przebieg bitwy olkienickiej. Cenna jest korespondencja zawarta w Archiuwm Szczuki prowadzona przez

[212] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, nr II-79.

podkanclerzego z wieloma głównymi postaciami życia publicznego, w tym kanclerzem Karolem Stanisławem Radziwiłłem, prymasem Stefanem Radziejowskim. Na uwagę zasługują listy rezydentów przebywających na dworze królewskim, Stanisława Dłuskiego i Jana Strutyńskiego, relacjonujące bieżące wydarzenia, a także zasłyszane pogłoski. Dość istotna jest również korespondencja podkanclerzego litewskiego i jego żony, która oprócz spraw majątkowych, przekazuje także informacje dotyczące przechodów wojsk podczas wojny północnej oraz komentuje sprawy polityczne. Zachowana korespondencja stanowi istotny dokument poznawczy, mimo iż często bywa źródłem wiadomości o charakterze jednostronnym. Fakt niszczenia ważnej korespondencji politycznej sprawił, że istnieją czasami powazne braki w zachowanym materiale źródlowym[213]. Archiwum Potockich z Krzeszowic posiada *Pochody Karola XII* ilustrujące trasy marszu wojsk szwedzkich w okresie wojny północnej na terenie Rzeczypospolitej. W zbiorach Biblioteki im. książąt Czartoryskich w Krakowie znajduje się *Dziennik czynności hetmana wielkiego litewskiego Michała Wiśniowieckiego* (rkps 1167), który posłużył do omawiania wydarzeń na Litwie. Wykorzystano diariusz sejmu elekcyjnego 1697 r. (rkps 189), a także listy i instrukcje poselskie do króla Augusta II, Stanisława Jabłonowskiego, hetmana wielkiego koronnego i prymasa Stefana Radziejowskiego (rkps 567/IV, 195/IV). Korespondencja zawiera między innymi listy Augusta II do Michała Kociełła (rkps 521) i Karola Stanisława Radziwiłła (rkps 195/IV) oraz Józefa Bogusława Słuszki do prymasa (rkps 441). Istotne dla tematu rozprawy źródła przechowuje Biblioteka Kórnicka PAN w Kórniku. W jej zbiorach znajdują się obok listów, manifesty (rkps 407) wydawane przez szlachtę republikancką, a także repliki na manifesty Stanisława I (rkps 393 i 400). Bardzo ważne są materiały dotyczące generalnej konfederacji sandomierskiej (rkps 36095), a także ugody zawartej przez obóz republikancki z Sapiehami między Ławnem a Puzewiczami (rkps 1216). Na uwagę zasługuje skrypt *ad achivum* powstały na sejmie ekstraordynaryjnym w Lublinie w 1703 r. (rkps. 407) oraz uniwersały głównych przywódców stronnictwa antysapieżyńskiego, Hrehorego Antoniego Ogińskiego (rkps 4007) i Michała Serwacego Wiśniowieckiego, hetmana WKsL (rkps 408).

[213] U. Augustyniak, *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III*, Warszawa 1981, s. 142.

Dokumenty potrzebne do badań nad stronnictwem przechowywane są również w Bibliotece Ossolińskich we Wrocławiu. Są to przede wszystkim instrukcje sejmikowe i poselskie (rkps 3582 II), Diariusz (rkps 484), punkty przedstawiające stanowisko Karola XII i Augusta II w 1702 r. poruszone podczas nrgocjacji (rkps 233), relację Jana Hoverbecka (rkps 2997/I) oraz replikę na zaprezentowane punkty do zawarcia ugody na Litwie (rkps 233). Materiały uzupełniające znajdują się w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu (rkps 30), w Krakowie w Bibliotekach Jagiellońskiej (rkps 9743/III, 5961) i PAN-PAU (rkps 113, 365).

Funkcjonowanie stronnictwa dworskiego na Litwie oraz działalność polityczno-militarna adherentów Augusta II wymagała przeprowadzenia kwerendy w archiwach polskich i zagranicznych. Bazę źródłową poszerzyły dokumenty przechowywane w archiwach Wilna i Lwowa. We Lwowie najwięcej dokumentów dotyczących stronników Augusta II i wydarzeń politycznych związanych z działalnością obozu dworskiego przechowuje Lwiwska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka Національна Академія Наук Ukraini we Lwowie. W zbiorach na uwagę zasługuje głównie Archiwum Sapiehów (szczególnie f. 103), w którym zgromadzona została między innymi korespondencja Kazimierza Jana Sapiehy, wojewody wileńskiego i hetmana WKsL. W zbiorach rękopisów Aleksandra Czołowskiego przechowywane są diariusze sejmów 1699 i 1701 r. (dz. I, rkps 2043 i 2044). Listy dotyczące wydarzeń z lat 1697-1706 znajdują się również w zbiorach Lietuvos Mokslų Akademijos Bibliotekos Rankraščiu Skyrius w Wilnie. Z kolei w zbiorach Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka im. Wróblewskich w stolicy Litwy znajdują się między innymi (sygn. L-17/2-34): *Postanowienie olkienickie*; *Manifest* Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana WKsL; *Glossa na manifest* hetmana; list starosty żmudzkiego Ogińskiego do Sadowskiego; list kasztelana witebskiego, Kociełła do bp wileńskiego Brzostowskiego; uniwersał Ogińskiego do wojska koronnego.

Znaczna część rozprawy została oparta na źródłach niedrukowanych. Próbę wyczerpującego omówienia tematu ograniczają bariery wynikające z braku niektórych źródeł oraz ich dostępności. Polityczna działalność stronników i obozu

saskiego niejednokrotnie dotyczyła najważniejszych kwestii dla przyszłości kraju, a także dla rozwoju kariery politycznej magnaterii, dlatego czasami nie zamieszczano istotnych informacji w korespondencji i pamiętnikach. W sprawach poufnych posługiwano się niejednokrotnie posłańcami lub rezydentami, utrzymywanymi na dworze królewskim i u boku ważnych osobistości życia publicznego. Z korespondencji dowiadujemy się o odbytych spotkaniach i rozmowach, istotne są nazwiska nadawców i odbiorców, łączące ich relacje, a także częstotliwość wymiany listów. Należy założyć, że zachowana korespondencja wykazuje liczne braki. Listy przy całych swoich ograniczeniach stanowią niekiedy istotne źródło informacji o wydarzeniach na Litwie, układach klientalnych i mechanizmach protekcji umożliwiającej awanse urzędnicze. Korespondencja nadal stanowi ważne źródło umożliwiające zapoznanie się z poglądami współczesnych. Zawiera informacje o zasadniczych kwestiach dla spraw litewskich i umożliwia zaznajomienie się z działalnością protekcyjną kanclerzy litewskich. Materiał zawarty w korespondencji i różnych dziennikach wymaga dystansu. Przebieg walki stronnictw znajduje odzwierciedlenie również w pismach ulotnych wydawanych przez obie strony konfliktu litewskiego. Do interesujących archiwaliów należy zaliczyć diariusze sejmowe, które zachowały się głównie w zbiorach LNB im. W. Stefanyka NAN Ukrainy, Biblioteki Czartoryskich w Krakowie i Biblioteki Ossolińskich we Wrocławiu. Diariusze sejmu elekcyjnego nie są wolne od sprzeczności, dotyczących przede wszystkim zamieszania panującego na polu elekcyjnym. Dynamizm cechujący walkę wyborczą oraz ciągłe roszady personalne, zmiany układów wyborczych sprawiają, że powiązanie osób z okreslonym stronnictwem staje się trudne. Diariusze sejmów kolejnych sejmów również zawierają niera niespójne informacje, ale mimo błędów stanowią nadal cenne źródło pozwalające prześledzić obrady sejmu oraz umożliwiają niejednokrotnie na poznanie linni politycznej stronników Wettyna i ich oponentów.

Rozprawa niniejsza stanowi próbę przedstawienia jak powstawało i funkcjonowało stronnictwo Augusta II na Litwie w latach 1697-1700. Istotna jest działalność adherentów Sasa w okresie, gdy dwa zwalczające się stronnictwa lokalne współistniały w ramach jednego obozu dworskiego, w wyniku czego

nastąpiło uwewnętrznienie konfliktu litewskiego. Po przejściu Sapiehów na stronę Karola XII i Stanisława Leszczyńskiego ukształtowane wówczas stronnictwo nie było wolne od sporów personalnych. Praca jest również odpowiedzią na ile przeplatające obóz saski sieci zależności wpływały na wybór opcji politycznej. Celem rozprawy jest także ukazanie na ile stronnicy Augusta II byli reżyserami ważnych wydarzeń, a w jakim król wpływał na pracę stronnictwa i jak ta współpraca się układała.

Zdekompletowany i niejednorodny materiał źródłowy nie pozwala na przedstawienie w równym stopniu aspektów działań podejmowanych przez stronników królewskich w latach 1697-1706. Rodzaj zachowanych źródeł wpłynął na charakter rozprawy wymuszając pewne ograniczenia. Zadaniem poszczególnych rozdziałów jest w miarę pełne informowanie o omawianym zagadnieniu, stąd nieuniknione stały się pewne powtórzenia. Braki w materiale źródłowym i literaturze przedmiotu sprawiły, że nie udało się w pełni przedstawić działań wojennych na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, w których uczestniczyli adherenci Augusta II. Ponieważ nie zachowało się wiele instrukcji sejmikowych oraz laudów nie można się było pokusić o pełniejsze omówienie działalności stronnictwa na tym forum publicznym. Ograniczyło to również możliwości pokazania walki stronnictw na sejmikach w Wielkim Księstwie Litewskim. Nadal powinny być prowadzone badania nad stosunkami „Rzeczypospolitej Litewskiej" ze Szecją i Karolem XII.

Doktorat przygotowano pod kierunkiem Profesora UAM dr hab. Macieja Foryckiego, któremu bardzo mocno dziękuję za nadzór merytoryczny oraz okazaną pomoc, przychylność i wsparcie. Serdeczne podziękowania składam Gintautasowi Sliesoriūnasowi za życzliwe wskazówki i uwagi oraz nieocenioną pomoc, dzięki której rozprawa nabrała obecnego kształtu. Chciałbym również ogromnie podziękować Profesorom, Koleżankom i Kolegom z Zakładu Historii Nowożytnej do XVIII wieku za pomoc i wsparcie otrzymane w trakcie pisania niniejszej rozprawy.

1– Zawiązanie się stronnictwa saskiego na Litwie

1.1 – Stronnictwo dworskie i jego miejsce w polityce litewskiej w II poł. XVII w.

Familie magnackie w Wielkim Księstwie Litewskim liczyły niejednokrotnie wśród swoich antenatów wielu senatorów, i były od dawna skoligacone z najzamożniejszymi i wpływowymi rodami, co pozwalało im prowadzić szeroko zakrojoną działalność publiczną, wychodzącą swym zasięgiem poza obręb powiatu, województwa, a niejednokrotnie i prowincji. Skupianie w jednym ręku buławy wielkiej litewskiej i województwa wileńskiego stwarzało możliwość wpływania w dużym stopniu na bieg spraw państwowych, wyzyskiwanych również do realizacji swoich prywatnych celów.

Wykorzystując splot sprzyjających okoliczności podczas rywalizacji Radziwiłłów i Sapiehów o władzę zwycięzcą okazali się Pacowie[214], którzy umocnili swą pozycję za panowania króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego dzierżąc w swych rękach cenny urząd kanclerza wielkiego oraz wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego. W okresie interregnum, Paców opuścili Radziwiłłowie i Sapiehowie kończąc tym samym oficjalną jedność Litwy[215], którą dotąd rządzili niepodzielnie. Na Litwie polityka, Kościół i wojsko

[214] Szeregi ich stronnictwa zasiliła część sygnatariuszy ugody kiejdańskiej, a zarazem byłych stronników Janusza Radziwiłła, wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego po rozpadzie stronnictwa radziwiłłowskiego na Litwie – Piotr Rudomina Dusiacki starosta starodubowski, Grzegorz Podbereski wojewoda smoleński, czy Andrzej Giełgud; rody litewskie chcąc utrzymać dominującą pozycję w swej prowincji przeciwdziałały wszelkim próbom interwencji królewskiej w sprawy litewskie; K. Piwarski, *Opozycja litewska pod koniec XVII wieku*, s. 260.

[215] Michał Kazimierz Radziwiłł i Kazimierz Jan Sapieha na Litwie opowiedzieli się po stronie Sobieskiego. Obydwaj formalnie popierali kandydata Brandenburgii – Filipa Wilhelma Neuburskiego, a w rzeczywistości Kondeusza – kandydata francuskiego. Po stronie kandydata brandenburskiego stali litewscy ewangelicy reformowani, *Relacja Jana Hoverbecka*, 3 IV 1674, Warszawa, Bibl. Ossol., rkps 2997/I, k. 25; A. Codello, *Hegemonia Paców na Litwie*, s. 51; K. Jarochowski, *Przyczynek do dziejów bezkrólewia po Michale Wiśniowieckim i pierwszych miesiącach panowania Jana Sobieskiego*, [w:] *Opowiadania i studya historyczne*, Warszawa 1877, s. 10 i 16.

znajdowały się w rękach Paców, a domeną ich wpływów były sejmiki, poprzez które wpływali na bieg wydarzeń politycznych[216].

Groźnym narzędziem politycznym o wielkiej skuteczności było wojsko wykorzystywane przez hetmanów do gnębienia przeciwników politycznych. Do połowy XVII w. takie działania nie stanowiły stałej strategii w polityce hetmanów litewskich, posługujących się wojskiem raczej sporadycznie. Armię jako skuteczne narzędzie walki politycznej pierwszy wykorzystywał Paweł Jan Sapieha, wojewoda wileński i hetman wielki litewski, który świadomie uczynił z tego metodę rozporządzania siłami celem wyniszczania gospodarczego i zastraszania opozycji. Podczas całego panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego najczęściej używaną metodą walki politycznej było lokowanie wojska oraz wybieranie zawyżonych stacji w dobrach opozycji. Po tę metodę najchętniej sięgano w okresach natężenia walki politycznej, czasami zdarzało się, że omyłkowo ofiarą padał zaufany klient, jak miało to miejsce w 1671 r., gdy elitarna chorągiew husarska Krzysztofa Paca znajdując się pod komendą chorążego Adama Pietraszkiewicza zaatakowała na Żmudzi dwór dawnego klienta pacowskiego Samuela Chrząstowskiego. Zabicie zaufanego stronnika Paców, który w 1667 r. przewodząc kołu rycerskiemu „podpisał w imieniu wojska instrukcję w pełni popierającą politykę hetmana wielkiego”[217], było aktem rozbójniczym, a nie przejawem politycznej rozgrywki. .

W strukturze przestrzennej Litwy i całej Rzeczypospolitej znaczącą rolę odgrywało sąsiedztwo szlacheckie posiadające określoną strukturę wewnętrzną, przybierającą postać piramidy, którego czynnikiem spajającym był Dwór[218]. Lokalni przywódcy małych sąsiedztw wiązali się z określonymi fakcjami politycznymi oddając do dyspozycji ich przywódców głosy i usługi szlacheckie, którymi dysponowali mając na uwadze głównie własny interes polityczny

[216] Pod ich wpływem powstawały instrukcje poselskie, ich stronnicy obejmowali godności sejmikowe, wpływali na wybór posłów na sejm, którymi zostawali ich zwolennicy; monopolistyczna pozycja na Litwie pozwalała im oddziaływać na sejmiki koronne oraz na przebieg i wynik obrad sejmowych, co dawało możliwość wpływu na podejmowane przez króla decyzje oraz na światopogląd szlachty. A. Codello, *Hegemonia Paców na Litwie*, s. 53-54.
[217] Cyt. Za: K. Bobiatyński, *Rola wojska w życiu publicznym*, s. 176.
[218] A. Zajączkowski, *Szlachta polska*, s. 66-68.

i rodowy. Dlatego przejście do obozu opozycji oznaczało znaczną stratę, gdyż wraz z przywódcą odchodziło całe sąsiedztwo.

Aleksander Hilary Połubiński związany ze stronnictwem radziwiłłowskim[219], w wyniku sporu o buławę polną litewską z Michałem Kazimierzem Radziwiłłem opuścił stronnictwo radziwiłłowskie i przeszedł do stronnictwa Paców, popierającego Michała Korybuta Wiśniowieckiego w jego walce z malkontentami. Z Pacami związany był jeszcze w początkowym okresie panowania Jana III Sobieskiego i po krótkim okresie wahania ostatecznie stanął po stronie dworu królewskiego. Wraz z nim do obozu dworskiego przeszli członkowie jego fakcji, wśród nich związani z nim więzami pokrewieństwa: Aleksander Reinhold Połubiński, porucznik chorągwi husarskiej i chorąży smoleński[220]; Dymitr Samuel Połubiński wojewoda nowogródzki[221] oraz Leon Kazimierz Połubiński[222]. Orientacje polityczne przywódcy wpływały w dużym

[219]Aleksander Hilary Połubiński, h. własnego (1626-1679), marszałek wielki litewski, był synem Konstantego i Zofii z Sapiehów. Był dwukrotnie żonaty: 1mo voto z Chreptowiczówną, córką Jerzego wojewody nowogródzkiego, 2do voto z Zofią Konstancją Wołodkowiczówną, córką Krzysztofa pisarza ziemskiego mińskiego. Z sześciorga dzieci, córka Anna Marianna poślubiła 11 X 1672 r. ks. Dominika Radziwiłła, a druga córka Izabela Helena została małżonką (ślub 10 XI 1684 r.) Jerzego Stanisława Sapiehy późniejszego stolnika Wielkiego Księstwa Litewskiego. Połubiński swą karierę rozpoczynał jako dworzanin pokojowy na dworze królewskim Władysława IV. Połubiński wraz z Pacami podpisał akt konfederacji wojska litewskiego w Kobryniu 22 XI 1672, a wcześniej akt konfederacji wileńskiej, obie stanęły po stronie króla w jego walce z opozycją. Po śmierci Michała I wraz z Pacami i Ogińskimi popierał początkowo kandydaturę Aleksego Michajłowicza na króla. Ostatecznie podpisał *pacta conventa* i *sufragia* Jana III Sobieskiego wraz z województwem nowogródzkim; A. A. Majewski, *Marszałek wielki litewski Aleksander Hilary Połubiński (1626-1679). Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2014 [praca doktorska]; M. Nagielski, *Połubiński Aleksander Hilary*, PSB, t. 27, s. 358-363.

[220] Aleksander Rajnhold Połubiński h. własnego (zm. 1687?) porucznik chorągwi husarskiej, podsędek i chorąży smoleński, był synem Iwana Dymitrowicza i Halszki z Podbereskich pisarzówny ziemskiej orszańskiej. swą karierę zawdzięczał głównie służbie wojskowej i pokrewieństwu z Hilarym Aleksandrem Połubińskim; M. Nagielski, *Połubiński Aleksander Rajnhold*, PSB, t. 27, s. 363-365.

[221] Połubiński Dymitr Samuel h. własnego (zm. 1687) wojewoda nowogródzki. Był synem Michała sędziego ziemskiego słonimskiego i Elżbiety, córki Krzysztofa Romana Korsaka podkomorzego połockiego. Dymitr Samuel to typowy wykonawca woli swego protektora i krewnego marszałka wielkiego litewskiego Aleksandra Hilarego Połubińskiego. Był dwukrotnie żonaty; z pierwszego małżeństwa z Konstancją Stadnicką kasztelanką przemyską miał trzech synów, m.in. Leona Kazimierza ciwuna twerskiego. Z drugą żoną Petronelą Tyszkiewicz kasztelanką smoleńską miał siedmioro dzieci, m.in. syna Piotra (zm. 1727) prałata i proboszcza katedry wileńskiej, biskupa nominata żmudzkiego mianowanego przez Stanisława Leszczyńskiego w 1708 r.; tej nominacji nie potwierdził August II; oraz córkę Eufrozynę: 1mo voto żonę Aleksandra Michała Korsaka, 2do voto Teofila Olędzkiego, marszałka wołkowyskiego; A. Rachuba, *Połubiński Dymitr Samuel*, PSB, t. 27, s. 365-369.

[222] Leon Kazimierz Połubiński h. własnego (zm. 1726) poseł na sejm i ciwun twerski. Był synem Dymitra Samuela i Konstancji Stadnickiej kasztelanki przemyskiej. Swą karierę polityczną

stopniu na postawy związanych z nim licznymi więzami popleczników. Również nie bez znaczenia było sąsiedztwo, gdyż przywódca małego sąsiedztwa rzadko miał bezpośrednią styczność z Dworem, a znacznie częściej w razie potrzeby kontaktował się za pośrednictwem magnata posiadającego autorytet w skali całego kraju i prowincji. Zdarzało się, że od razu łączyły się z jednym z magnackich obozów politycznych o znaczeniu ogólnokrajowym, którym podporządkowywali się także magnaccy przywódcy wielkich sąsiedztw, jeśli reprezentowały one zgodny z ich oczekiwaniami kierunek polityczny. Na stronę Paców przeszli za Michała Korybuta Wiśniowieckiego związani wcześniej z Sapiehami Ogińscy: Marcjan Aleksander krajczy litewski[223], jego brat Jan Jacek[224] (wraz z synem Grzegorzem Antonim)[225], rotmistrz JKM aktywnie uczestniczący w obradach sejmików litewskich. Przejście do obozu pacowskiego stanowiło czynnik przyspieszający rozwój kariery Marcjana Aleksandra Ogińskiego, który w 1670 r. dostał województwo trockie. Nie był to trwały układ polityczny, gdyż już po śmierci Michała Korybuta Jan Jacek Ogiński ponownie związał się z Sapiehami. W dualistycznej strukturze przestrzennej Rzeczypospolitej pojawiało się tyle piramid ile występowało liczących się obozów politycznych, a ich trwałość zależała w dużej mierze od osoby magnata–przewodnika, sytuacji geopolitycznej oraz stosunków gospodarczych w łonie stanu szlacheckiego. Wszystkie te zależności i współzależności sprawiały, że cechy trwałości wykazywało małe sąsiedztwo, gdyż wielkim sąsiedztwom w sytuacjach kryzysowych, gdy magnat–przywódca takiego sąsiedztwa był jednocześnie liderem liczącego się obozu politycznego groziła destrukcja w miarę „stabilnych układów rywalizacji”[226]. W przypadku braku poważniejszych

---

również zawdzięczał swemu krewniakowi Aleksandrowi Hilaremu Połubińskiemu, służąc w latach siedemdziesiątych w jego chorągwiach. W latach osiemdziesiątych jest już pułkownikiem JKM. Wielokrotnie był posłem na sejm, po raz pierwszy został wybrany z sejmiku relacyjnego brzeskiego 15 I 1669 r.; M. Nagielski, *Leon Kazimierz Połubiński*, PSB, t. 27, s. 369.

[223] K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac*, 211, 244; A. Rachuba, *Ogiński Marcjan Aleksander*, PSB, t. 23, s. 618-620.

[224] *Idem*, *Ogiński Jan Jacek*, PSB, t. 23, s. 613-614.

[225] A. Sowa, T. Wasilewski, *Ogiński Grzegorz (Hrehory) Antoni*, PSB, t. 23, s. 603-607.

[226] A. Mączak, *Klientela*, s. 223.

konfliktów wewnętrznych granice powiatu, a nawet województwa stawały się często podbudową przestrzenną wielkiego sąsiedztwa[227].

Obozy polityczne nie zaniedbywały jednak żadnego forum, wykorzystując także sejmiki: deputackie, gospodarcze, komisje wojskowo-skarbowe, trybunały oraz każdą możliwość forsowania swoich racji politycznych i umacniania wpływów swego stronnictwa w terenie. Obydwa obozy polityczne dążyły do zgromadzenia jak największej liczby swoich klientów, by zdominować obrady. Nie zawsze jednak uzyskanie przewagi na sejmiku gwarantowało możliwość przeprowadzenia swoich planów politycznych. Strona przeciwna mogła zerwać sejmik, by nie dopuścić do realizacji programu lansowanego przez konkurentów. Takie działania podejmowano nawet w obliczu zagrożenia militarnego. W okresie spodziewanej wojny z Turcją obradowała w Wilnie (w dniach od 5 do 23 III 1671 r.) konwokacja pod dyktando pacowskiej fakcji regalistycznej. Realna groźba najazdu tureckiego wobec toczonych sporów wewnętrznych i braku możliwości wypracowania wspólnego stanowiska w sprawie wysłania pomocy militarnej Koronie nie powstrzymała opozycji przed zerwaniem konwokacji. Sapiehowie stojący w opozycji do dworu posłużyli się swoim klientem, Adamem Prozorem, który zerwał obrady[228]. Obecność na zjeździe w Wilnie hetmana wielkiego litewskiego Michała K. Paca, formalnego przywódcy stronnictwa pacowskiego na Litwie oraz przewaga jego stronników nie zapobiegła zerwaniu konwokacji.

W Wielkim Księstwie wpływy magnaterii były znacznie silniejsze niż w Koronie, a z walki o władzę zwycięsko wychodził zazwyczaj jeden spośród rodów magnackich zajmując pozycje niekwestionowanego lidera. Po okresie dominacji Radziwiłłów na Litwie, w hierarchii urzędów wysunęli się na czoło rodów litewskich Pacowie, dzierżąc większość najważniejszych urzędów. Michał Kazimierz Pac jako wojewoda wileński był pierwszym senatorem na Litwie, a jako hetman wielki litewski skupiał najwyższą władzę wojskową; jego kuzyn Krzysztof Pac był kanclerzem litewskim, a brat Krzysztofa Mikołaj Stefan Pac był

[227] A. Zajączkowski, *Szlachta polska*, s. 70.
[228] W tym czasie Sapiehowie spierali się z M. K. Pacem o ekonomię szawelską, J. A. Chrapowicki, *op. cit*., cz. 3, s. 133-136; *AZSWKsL*, t. 2, s. 383-384; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym*, s. 276-278; K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac*, s. 251-253.

najpierw wojewodą trockim, później kasztelanem wileńskim, na ostatek zamienił krzesło świeckie senatorskie na biskupstwo wileńskie[229]. Swój pierwszy urząd Józef Bogusław Słuszka zawdzięczał Michałowi Korybutowi Wiśniowieckiemu, od którego dostał w 1672 r. przywilej na starostwo rzeczyckie[230], a już w następnym roku (prawdopodobnie 9 lutego) otrzymał nominację na łowiectwo wielkie WKsL[231]. Słuszka, starosta rzeczycki był posłem na sejm nadzwyczajny 1672 r. z powiatu oszmiańskiego, województwa wileńskiego[232]. Podpisał akt prowincjonalnej konfederacji zawiązanej przez Litwinów 27 V 1672 r.[233]. Z inicjatywy Michała Paca, wojska obu zaciągów razem z hetamanami Pacem i Radziwiłłem zawarły w Kobryniu konfederację. Wojsko deklarowało się stawać w obronie króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego, wolnej elekcji oraz praw i swobód szlacheckich. Akt konfederacji w Kobryniu podpisali: Michał Pac, Michał Radziwiłł, Marcjan Ogiński, wojewoda trocki, a także Aleksander Połubiński, marszałek wielki litewski i Jan Kazimierz Sapieha, wojewoda połocki. Konfederacja stawała po stronie prawowitego monarchy, ale jednocześnie występowała przeciwko tworzącemu się wojskowemu związkowi malkontentów w Szczebrzeszynie[234]. Nasilający się konflikt między władcą a magnaterią, trwał za króla Jana III Sobieskiego, by osiągnąć apogeum pod rządami Augusta II Mocnego. Zdaniem Valdasa Rakutisa: „Hetmani stali się rzeczywistymi liderami szlachty, a królowie tylko osobami koronowanymi z iluzoryczną władzą wykonawczą”[235].

Hetmani litewscy korzystając z faktu, że armia Wielkiego Księstwa pozostawała w czasie pokoju pod bronią okazjonalnie wykorzystywali ją w rozgrywkach wewnętrznych. Dopiero za panowania Jana Kazimierza Wazy,

---

[229] J. Wolff, *Pacowie: materyały historyczno-genealogiczne*, s. 123-130.
[230] Starostą rzeczyckim był do 1688 r.; urząd przejął po bracie Zygmuncie Adamie Słuszce. *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 241 – indeks. A. Rachuba, *Słuszka Józef Bogusław*, PSB, t. 39 (1999-2000), s. 144.
[231] Był nim w styczniu 1676 r. *Urzędnicy centralni*, s. 67, nr 360.
[232] L. A. Wierzbicki, *Posłowie litewscy na sejm nadzwyczajny 1672 roku*, WRH 3 (2006), s. 89.
[233] *Konfederacja litewska na nadzwyczajnym sejmie 1672 roku*, wyd. A. Filipczak-Kocur, Studia z Dziejów Państwa i Prawa 5 (2000), s. 135; L. A. Wierzbicki, *Posłowie litewscy na sejm nadzwyczajny 1672 roku*, s. 88; A. Rachuba, *Słuszka Józef Bogusław*, PSB, t. 39, s. 144.
[234] A. Codello, *Hegemonia Paców na Litwie*, s. 51; K. Jarochowski, *Przyczynek do dziejów bezkrólewia po Michale Wiśniowieckim*, s. 46-47.
[235] Cyt. za: V. Rakutis, *Hetmani litewscy w polityce rosyjskiej podczas wojny północnej 1700-1721*, s. 44.

hetman Paweł Jan Sapieha uczynił z armii narzędzie wewnętrznej walki politycznej i stały element używanej przez niego strategii. Wojsko sprawnym narzędziem stało się w rękach regalisty Michała Kazimierza Paca, który wprowadzając pewne modernizacje nie zawsze zgodnie z prawem, lokował chorągwie w dobrach swoich przeciwników politycznych oraz wybierał z nich świadczenia fiskalne[236]. W zależności od siły nośnej konfliktu jego rozwiązanie odbywało się na drodze pokojowej, lub w wyjątkowej sytuacji na drodze rozwiązań militarnych. Obie przeciwstawne metody wykorzystał Michał Korybut Wiśniowiecki i jego obóz dworski w walce z opozycją wewnętrzną[237].

Bezpośrednie odwołania do stronnictwa Michała I Korybuta pokazują, że scena polityczna jest „ruchoma" i podlega zmianom. Funkcjonowanie stronnictwa królewskiego w znacznej mierze uwarunkowane jest tarciami w wewnętrznej polityce litewskiej i nasilającą się rywalizacją rodzin magnackich. Król jest głównym graczem politycznym, ale nie jedynym rozgrywającym, stąd musi współpracować ze stronnictwem habsburskim, stanowiącym podporę jego władzy. Równie istotna jest przynależność do obozu regalistycznego, gdyż łaska królewska umożliwia robienie kariery urzędniczej i pozwala na wzmocnienie pozycji gospodarczej. Pacowie swoją pozycję zbudowali w oparciu o najwyższe urzędy i nadania królewszczyzn. Nawet okresowa przynależność do stronnictwa dworskiego przynosiła czasami określone korzyści. Istotną rolę w robieniu kariery pełniły więzy pokrewieństwa i powinowactwa oraz bliskie sąsiedztwo z możnym magnatem. Wzmiankowane więzy zależności mogły stanowić czynnik ułatwiający, ale nie warunkujący, magnaterii i szlachcie zdobywanie kolejnych szczebli kariery urzędniczej oraz wzmocnienia prestiżu gospodarczego i politycznego. Stronnictwo króla Michała I Korybuta posługiwało się w walce politycznej tymi samymi metodami, środkami i narzędziami oraz wykorzystywało te same płaszczyzny, jakie były stosowane przez adherentów Jana III i Augusta II.

[236] K. Bobiatyński, *Rola wojska w życiu publicznym*, s. 169 -172.
[237] Dopiero sejm pacyfikacyjny 1673 r. doprowadził do uspokojenia wewnętrznego i malkontenci ostatecznie uznali po blisko czterech lat wybór Michała I. J. Matyasik, *Obóz polityczny króla Michała Korybuta*, s. 231-232; W odpowiedzi na działania armii koronnej żołnierze litewscy z inspiracji swego hetmana Paca zawiązali w Kobryniu konfederację w obronie majestatu królewskiego, do której przystąpili wszyscy najwięksi dygnitarze litewscy, *Konfederacja senatorsko-żołnierska w Kobryniu, potwierdzająca postanowienie przyjęte poprzednio w Wilnie (22 XI 1672)*, [w:] *AZSWKsL*, t. 2, s. 390-393.

Zarówno wymiana elit politycznych jak i stosowanie arsenału metod i środków politycznych nie stanowiło *novum* w okresach rządów Sobieskiego i Wettyna.

1.2 – Znaczenie polityki Jana III Sobieskiego dla kształtowania się obozu królewskiego

Podczas elekcji roku 1674 Litwa pacowska domagała się ekskluzji „Piasta" nie chcąc dopuścić do wyboru Jana Sobieskiego, marszałka i hetmana wielkiego koronnego, stronnika obozu malkontentów za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego, i do końca trwała przy kandydaturze księcia Karola Lotaryńskiego[238]. Elekcja Sobieskiego zakończyła omnipotencję Paców na Litwie, gdzie ich pozycja powoli słabła. Pacowie, po dojściu do władzy ich politycznego przeciwnika, przeszli do opozycji, a wzorem swoich poprzedników występowali przeciwko centralizacji i wzmocnieniu władzy monarszej oznaczającej w praktyce unifikację systemu politycznego Litwy do wzorów koronnych, co w konsekwencji oznaczałoby utratę sprawowanej przez nich władzy. Sobieski, mając przeciwko sobie silną opozycję Paców na Litwie wspieraną przez adherentów w Koronie, przeciwstawił im Sapiehów wynosząc ich do roli pierwszego magnackiego domu na Litwie[239]. Król Jan III powielając metodę Jana Kazimierza Wazy zwalczania jednej fakcji politycznej drugą poprzez

[238] Wykluczenia „Piasta" domagał się w imieniu województwa wileńskiego 28 IV 1674 r. stronnik Paców, Michał Sokoliński, pisarz wielki litewski; postawa województwa wileńskiego nie jest zaskoczeniem, gdyż jego wojewodą był Michał Pac; podczas elekcji protest przeciwko obraniu Sobieskiego królem złożyła fakcja pacowska podpisany między innymi przez: Michała Kazimierza Paca hetmana WKsL i wojewody wileńskiego, Kazimierza Paca biskupa żmudzkiego, Marcjana Ogińskiego wojewodę trockiego, Aleksandra Hilarego Połubińskiego, marszałka wielkiego litewskiego, Jana Antoniego Chrapowickiego, wojewodę witebskiego, Grzegorza Podbereskiego, wojewodę smoleńskiego, Michała Druckiego Sokolińskiego, pisarza wielkiego litewskiego, Piotra Rudominę Dusiackiego, starostę starodubowskiego; podpisał powiat oszmiański i inne; pod protestem nie znalazły się podpisy: Michała Radziwiłła, Kazimierza Jana Sapiehy i Krzysztofa Paca, kanclerza wielkiego litewskiego – ten fakt nie pozostał bez wpływu na decyzje Sobieskiego, który nie od razu ostro zaatakował Paców; A. Codello, *Hegemonia Paców na Litwie*, s. 51-52.

[239] Kazimierz Jan Sapieha wojewoda wileński i hetman wielki litewski dysponował w 1690 r. łącznie z królewszczyznami 7755 dymami oraz wieloma dobrami oddanymi w zastaw; T. Wasilewski, *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej*, s. 47.

system nadań i nominacji na urzędy dopuścił do skumulowania w ręku jednej rodziny niezwykle intratnych urzędów[240].

W pierwszym okresie panowania, Jan III Sobieski usiłując przejąć władzę na Litwie, przystąpił do rozbudowy i umocnienia własnego stronnictwa, będącego w zamierzeniu przeciwwagą dla Paców władających Wielkim Księstwem. Król w pierwszym rzędzie wynagrodził oddanych sobie elektorów, szczególnie Sapiehów, którzy w znacznym stopniu przyczynili się do jego wygranej, zwłaszcza Benedykt Paweł Sapieha. Elekcję Jana Sobieskiego poparli bracia Słuszkowie: Józef Bogusław, starosta rzeczycki, łowczy wielki WKsL oraz Zygmunt Adam, chorąży wielki WKsL[241]. Po Pacach za Jana III, który oparł się na Radziwiłłach i Sapiehach, ci ostatni przejęli pozycję hegemona w Wielkim Księstwie skupiając w swym ręku najbardziej prestiżowe urzędy w skali kraju i województwa[242].

W rozgrywkach politycznych ważną rolę odgrywały sejmiki przedsejmowe, które poprzedzała ożywiona działalność obu stronnictw: regalistycznego i opozycyjnego w celu zdobycia przewagi na sejmiku i wyboru „własnych" posłów[243]. Dominacja podczas zjazdu pozwalała obrać „swojego" marszałka, wpływać na treść uchwał i instrukcji poselskich zgodnych z planami politycznymi stronnictwa[244]. W trakcie kampanii sejmikowej przed sejmem 1678 r. na Litwie stronnictwo dworskie Sobieskiego odniosło sukces na sejmiku brzeskim, który udzielił poparcia polityce królewskiej, a mandaty poselskie powierzył stronnikom dworu – Franciszkowi Sapieże koniuszemu litewskiemu i Ludwikowi Pociejowi sędziemu brzeskiemu. Na rezultat obrad wpłynęli

[240] Sobieski przekazując w ręce jednego rodu urząd hetmana i podskarbiego nie zostawił sobie możliwości rozgrywania nieuniknionych antagonizmów między tymi dwoma urzędami, jak czynił to z powodzeniem Jan Kazimierz antagonizując Janusza Radziwiłła, wojewodę wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego z Wincentym Gosiewskim, podskarbim wielkim i hetmanem polnym. P. P. Romaniuk podkreślił, że decyzja ta stanowiła kardynalny błąd króla; *Idem*, *Instytucjonalne podstawy hegemonii Sapiehów w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVII w*., s. 30-31.
[241] *Elektorów poczet*, s. 335.
[242] E. Sapieha, *Dom Sapieżyński*, s. 338 i n.
[243] Statuty Litewskie (II i III) pozwalały wybrać na sejmy walne po dwóch posłów z każdego powiatu; D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565-1763*, s. 79.
[244] Instrukcje sejmikowe określały zakres pełnomocnictw posłów na sejm. A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym*, s. 136.

ówcześni regaliści, marszałek sejmiku brzeskiego Benedykt Paweł Sapieha, podskarbi litewski oraz poseł królewski Jan Tyzenhauz[245]. Pozyskanie szlachty dla linii politycznej stronnictwa dworskiego lub opozycyjnego wymagało agitacji w terenie, do tego celu często wykorzystywanym narzędziem były różnego rodzaju pisma ulotne, druki i listy. Nie brakowało w nich treści propagandowych oczerniających poczynania przeciwnika, a zjednujących zwolenników dla swoich zamierzeń politycznych. Magnaci obu opcji politycznych wysyłali na sejmiki przedsejmowe pisma wzorowane na legacji królewskiej „przenosząc konflikty polityczne na ich forum"[246], by wpływać za ich pomocą na wyniki obrad w interesie swojego obozu politycznego. Zalecenia magnata wykorzystywano przy redagowaniu instrukcji poselskich. Relacje z sejmików przedsejmowych dawały rozeznanie jaką w przybliżeniu siłą na sejmie będzie dysponował obóz regalistyczny, a jaką opozycja oraz, czy przedstawiona w legacji linia polityczna stronnictwa dworskiego ma szansę na realizację. Dwór pragnąc pozyskać dla swoich celów szlachtę, często ograniczał się w legacjach do przedstawienia jedynie najważniejszych spraw, w odpowiednio uszeregowanej kolejności. Taką taktykę zastosował obóz dworski Jana III w kampanii przed sejmem grodzieńskim zwołanym na 15 XII 1678 r. z zamiarem skomplikowania działań opozycji na sejmikach[247]. Manewr taktyczny Sobieskiego polegał nie tylko na uszeregowaniu w odpowiedniej kolejności omawianych spraw, ale także na poruszeniu drażliwych kwestii i bezpośrednim zwróceniu się do opinii szlachty. Równie ważnym posunięciem było nie uwzględnienie w legacji spraw wymagających wyjątkowej ostrożności, które mogłoby pokrzyżować plany bałtyckie króla i związane z nimi dynastyczne. Zawarta w legacji królewskiej analiza stosunków polsko-tureckich miała za zadanie usprawiedliwić politykę dworską i skompromitować wcześniejsze działania opozycji. W podobny sposób zredagowano problematykę polsko-moskiewską. Krytykując pracę ostatniego sejmu w sprawie rokowań z Moskwą podkreślono rolę monarchy i rady senatu

[245] *J. Tyzenhaus do H. Połubińskiego 14 XI 1678*, Biała, AGAD, AR V 421/16717; K. Matwijowski, *Sejm grodzieński*, s. 51.
[246] A. Czarniecka, *op. cit*., s. 97.
[247] *Instrukcja z kancelarii koronnej urodzonemu Stanisławowi Lanckorońskiemu posłowi J. K. M. na sejmik przedsejmowy województwa podolskiego dana w Żółkwi dnia 3 miesiąca Octobra R. P. 1678*, Bibl. Ossol. k. 54-63. (66); treść instrukcji omawia; K. Matwijowski, *Sejm grodzieński*, s. 29-32.

w przygotowaniu suplementu do instrukcji poselskiej. Uwypuklając inicjatywę Sobieskiego wskazano jednocześnie na poprawę wzajemnych relacji i ich przełomowy charakter[248]. Odwołując się do opinii szlacheckiej Jan III zapewne chciał zapobiec ostrym sprzeciwom szlachty, jakie miały miejsce po sejmie koronacyjnym na sesjach sejmików antekomicjalnych[249]. Legacja pomijała milczeniem kwestie stosunków z cesarstwem i Brandenburgią[250], przede wszystkim te ostatnie wymagały dużej ostrożności w sytuacji planowanego przemarszu wojsk szwedzkich z Inflant do Prus Książęcych z terytorium Księstwa Żmudzkiego. Konstrukcja legacji królewskiej wskazywała, że Dwór dążąc do pozyskania jak najszerszej opinii szlacheckiej dla swojej linii politycznej, zamierzał przenieść zasadniczą dyskusję na forum sejmu. Wypracowaną taktyką stronnictwo regalistyczne Jana III będzie posługiwać się jeszcze wielokrotnie[251]. Na sejmikach podobnie jak na sejmach strona, której interesy byłyby zagrożone często zrywała obrady[252].

Na szerszą skalę rywalizujące ze sobą stronnictwa o władzę i wpływy wykorzystywały te same płaszczyzny, metody, mechanizmy, narzędzia i środki do realizacji własnych założeń politycznych. Na sejmie zwyczajnym w Grodnie (15 XII 1678-4 IV 1679) stronnictwo dworskie oraz opozycyjne pacowskie w wyniku nasilającej się walki wewnętrznej wykorzystały rugi jako narzędzie walki politycznej w celu usunięcia niewygodnych posłów i osłabienia pozycji przeciwnika[253]. Na tym samym sejmie również oba stronnictwa w sytuacji, gdy

[248] Szerzej na ten temat; Z. Wójcik, *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674-1679*, Wrocław 1976, *passim*; K. Matwijowski, *Sejm grodzieński*, s. 29-30.
[249] Sprawa ta znalazła swój epilog na sejmie 1677 r., na którym uchwalono konstytucję odnoszącą się do nieuzasadnionych nobilitacji, *Deklaracya o nowey szlachcie w Koronie y w W. X. Litewskim*, *VL*, t. V, s. 241, f 492.
[250] Na fakt pominięcia w legacji królewskiej spraw stosunków polsko-brandenburskich oraz z cesarstwem zwrócił uwagę K. Matwijowski, zaznaczając zarazem celowość takiego działania; *Idem*, *Sejm grodzieński*, s. 32.
[251] Szeroko omawia legacje królewskie w okresie powiedeńskim; A. Czarniecka, *op. cit*., *passim*.
[252] Według danych szacunkowych Henryka Olszewskiego w całej Rzeczypospolitej w 1688 r. zerwano ponad dwadzieścia sejmików, a pięć lat później tylko na Litwie sześć, natomiast w latach 1684-1696 do skutku doszły tylko dwa sejmy: w 1685 i 1690 r., fakty te potwierdzają zaostrzanie się walki politycznej pomiędzy stronnictwami; *Idem*, *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii*, s. 87.
[253] Spór dotyczył ważności mandatów trzech posłów sejmiku lidzkiego. Na pierwszym zerwanym sejmiku posłem obrano chorążego lidzkiego J. Kurcza, natomiast na zwołanym za uniwersałami królewskimi mandaty otrzymali E. Rymwid, podstarości lidzki i K. Frąckiewicz, podkomorzy lidzki. Głosowanie rozstrzygnęło spór na korzyść posłów wybranych na drugim sejmiku: za

strona przeciwna pozyskiwała dla swych koncepcji większość posłów, nie wahały się stosować obstrukcji parlamentarnej. Sięgano wówczas po liberum veto, w imieniu opozycji wystąpił pisarz litewski Andrzej Giełgud, a z inspiracji dworu Jan Kazimierz Szymanowski, podstoli warszawski. Obóz dworski Sobieskiego przygotowując się do rozbicia stronnictwa francuskiego w Polsce nie stronił od niekonwencjonalnych metod, łamał prawo przechwytując pakiety listów dyplomatów Ludwika XIV i podskarbiego koronnego Andrzeja Morsztyna[254]. Dążąc do zażegnywania sporów wewnętrznych wykorzystywano dwie różne metody: sejm pacyfikacyjny lub konfederację generalną.

Zwoływane po sejmie sejmiki relacyjne nie oznaczały końca kampanii sejmowej, lecz dalszy ciąg politycznej walki stronnictw i dawały możliwość weryfikacji uchwalonych na sejmie ustaw[255]. Obie strony nadal podejmowały działania mające wpływ na decyzje zgromadzonej na nich szlachty, stąd nie zawsze konstytucje sejmowe były na sejmikach przyjmowane w uchwalonej postaci, a korekta najczęściej dotyczyła spraw wojskowo-skarbowych. Spory i debaty polityczne razem z ich uczestnikami przenosiły się na rady senatu wykorzystywane w okresie rządów Jana III Sobieskiego do rządzenia krajem[256]. Za jego panowania rola rad senatu w polityce królewskiej wyraźnie wzrosła zwłaszcza w drugiej dekadzie, gdy tylko dwa sejmy doszły do skutku. Wykorzystywanie rad senatu przez króla i wzrost znaczenia senatorów rezydentów budził niepokój wśród opozycji, która występowała przeciwko ograniczaniu uprawnień sejmu, wskazując na fakt częstego anulowania uchwał sejmowych podczas odbywanych *senatus consilium*[257]. Opozycyjne stronnictwo pacowskie podzielało obawy szlachty, że wzrost znaczenia rad senatu Sobieski wyzyska do znacznego wzmocnienia swojej władzy. Wykorzystywany przez władcę *mechanizm* sprawowania władzy „przenoszący ciężar spraw państwowych na rady senatu" stanowił sprawny instrument pozwalający na realizację

J. Kurczem głosowało 18 osób, a za dwoma pozostałymi 35 osób; K. Matwijowski, *Sejm grodzieński*, s. 74.

[254] Z listów posła francuskiego wynikało, że przez Morsztyna pozyskał Benedykta Pawła Sapiehę, podskarbiego litewskiego. Sapiehowie skłaniali się już wyraźnie ku orientacji profrancuskiej; G. E. Coyer, *Historya Jana Sobieskiego króla polskiego*, s. 301-307.

[255] D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego*, s. 93.

[256] J. Krupa, *Rady senatu za Jana III Sobieskiego (1674-1696)*, s. 307 i n.

[257] Z. Wójcik, *Jan Sobieski*, s. 267-268.

określonych celów politycznych bez potrzeby zwoływania sejmów[258]. Rady senatu stanowiły nie tylko najlepiej funkcjonujący organ władzy państwowej umożliwiający królowi podejmowanie niezałatwionych na sejmie spraw, ale pozwalały rządzić krajem. Rady senatu stanowiły także dogodną płaszczyznę polityczną dla obozu dworskiego, gdyż monarcha nie miał obowiązku zapraszania na obrady *senatus consilum* wszystkich senatorów[259]. W porozumieniu z Janem III jego stronnicy wykorzystali przysługujące królowi prawo i na radę do Lwowa w grudniu 1686 r. nie zaproszono najzagorzalszych wrogów monarchy: hetmana Kazimierza Jana i podskarbiego Benedykta Pawła Sapiehów oraz Stanisława H. Lubomirskiego. Przyjęta przez regalistów taktyka zapewniła im przewagę liczebną i pozwoliła w ramach polityki dynastycznej potraktować królewicza Jakuba Sobieskiego jako przyszłego króla oraz odłożyć planowany na wiosnę 1687 r. sejm na późniejszy termin oddalając w ten sposób niewygodne dla dworu kwestie polityczne.

Wzrost znaczenia magnaterii kosztem panującego monarchy i szlachty wpływał na zmianę układu sił na prowincji[260], gdzie obserwujemy postępujące w drugiej połowie XVII w. coraz większe uzależnienie szlachty od magnaterii wykorzystywane przez tę ostatnią do realizacji swoich korzyści. Sapiehowie po osiągnięciu dominującej pozycji na Litwie opanowali większość sejmików, a na sejmikach antekomicjalnych byli w stanie przeforsować swych popleczników, dzięki czemu w izbie poselskiej zdaniem niektórych, szlachtę reprezentowali „wyłącznie sapieżyńcy”[261]. Słaba sieć administracji terenowej pozbawiła monarchę części kompetencji na rzecz ustosunkowanych magnatów i zmuszała do korzystania z ich pośrednictwa w celu zachowania wpływu na szlachtę.

---

[258] K. Piwarski, *Między Francją a Austrią*, s. 23; Z. Wójcik, *Jan Sobieski*, s. 424.

[259] W wypadku ich przybycia nie mógł król odmówić im uczestnictwa. Wśród przeważających na radzie regalistów Litwę reprezentowali między innymi: J. B. Słuszka i J. K. Dolski, a wśród malkontentów był obecny Marcjann Ogiński; J. Krupa, *Rady senatu za Jana III Sobieskiego (1674-1696)*, s. 307-329.

[260] Powstała dysproporcja naruszyła zasady ustroju *monarchi mixta* opierającego się na współdziałaniu króla, magnaterii i szlachty; U. Augustyniak, *Wazowie i „królowie rodacy”*, s. 196.

[261] W ten sposób oceniał skuteczność działań Sapiehów i ich klientów; K. Piwarski, *Między Francją a Austrią*, s. 20.

Sapiehowie po umocnieniu swojej pozycji i osiągnięciu samodzielności politycznej postanowili opuścić stronnictwo królewskie i przeszli w połowie lat 80. XVII w. do opozycji. Postąpili podobnie, jak wszystkie rody litewskie w okresach panowania poprzedników Sobieskiego, które w momencie uzyskania najbardziej prestiżowych urzędów i zgromadzeniu w swoich rękach intratnych królewszczyzn, przyjmowali postawę opozycyjną względem króla, celem zachowania wypracowanego położenia i układu sił. Szeregi stronnictwa sapieżyńskiego zasiliła większość fakcji pacowskiej, do czego doszło po śmierci obu przywódców: Michała Paca w 1682 r. i kanclerza Krzysztofa Paca w 1684 r. Wszelkie układy fakcyjne i klientalne nie były stałe, o czym świadczy fakt, że większość późniejszych liderów obozu antysapieżyńskiego swoją edukację polityczną rozpoczynała u boku Sapiehów. W służbie Kazimierza Jana i Benedykta Pawła Sapiehów publiczne i urzędnicze kariery robili przedstawiciele między innymi: Ogińskich, Pociejów i Wołłowiczów[262]. W tej sytuacji Jan III Sobieski nie porzucając początkowo możliwości zawarcia porozumienia z nowymi hegemonami na Litwie podejmował różne próby i działania zbudowania stronnictwa stanowiącego przeciwwagę dla nich, nie zawsze z udanym skutkiem. Monarcha pierwsze kroki podjął, wkrótce po przejściu Sapiehów do opozycji, wynosząc na prestiżowe urzędy, zdecydowanego regalistę i wiernego stronnika, Józefa Bogusława Słuszkę, przekazując mu przywileje na hetmaństwo polne litewskie i kasztelanię wileńską[263]. Od swojego protegowanego Jan III oczekiwał wsparcia w kompucie litewskim oraz na arenie politycznej. W zamian za wierną służbę nagradzał Słuszkę licznymi nadaniami królewszczyzn, który dodatkowymi zakupami dóbr ziemskich oraz korzystnemu mariażowi podniósł swą pozycję, stając się „pełnowartościowym magnatem, [...] raczej lokalnego znaczenia”[264].

Sobieski, pragnąc wzmocnić swoje stronnictwo na Litwie, nadał kanclerstwo wielkie litewskie Marcjanowi Ogińskiemu, którego dodatkowo miało

[262] A. Rachuba, *Hegemonia Sapiehów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*, s. 222-223.
[263] Awansował na urząd po 25 IV 1685 r. *Urzędnicy centralni*, s. 78 nr 451; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 67.
[264] Cyt. za: *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 218.

wiązać z dworem małżeństwo z Wielopolską, siostrzenicą Marii Kazimiery. Monarcha zmierzając do jeszcze ściślejszego związania kanclerza z obozem królewskim przekazał jego siostrzeńcowi, podczas sejmu 1685 r., Krzysztofowi Zawiszy, starostwo mińskie, po śmierci jego brata. Zaledwie dziewiętnastoletni Zawisza odbył wjazd na starostwo już 25 V 1685 r.[265]. Pozyskanie Ogińskiego nie powiodło się, gdyż nowo mianowany kanclerz w przeciągu bardzo krótkiego czasu przeszedł do stronnictwa sapieżyńskiego, z którego przywódcami utrzymywał kontakty. Razem z Marcjanem Ogińskim, kanclerzem wielkim litewskim na stronę Sapiehów przeszedł jego siostrzeniec Krzysztof Zawisza, starosta miński. Zawisza nie zaprzestał swej działalności publicznej i dwukrotnie posłował z województwa mińskiego na sejmy w: 1688 i 1693 r. Obydwa zostały zerwane, a za drugim razem wysuwany do laski marszałkowskiej przegrał rywalizację z Andrzejem Kryszpinem, pisarzem polnym litewskim[266]. Opowiedzenie się po stronie Sapiehów opłaciło się Zawiszy, któremu kasztelan trocki odstąpił liczącą sto koni chorągiew dragońską dowodzoną przez kapitana Bitnera, którą starosta objął 10 V 1694 r., zaprzestając posłowania do końca panowania Jana III[267].

Sobieskiemu brakowało wizji spójnej polityki nominacyjnej, nawet wówczas, gdy poprzez nadania usiłował budować własne stronnictwo i je umacniać. Świadczą, o tym nominacje dla przeciwników politycznych, występujących przeciwko niemu, jak chociażby dla Sapiehów. Król Jan III Benedyktowi Sapieże, rzeczywistemu przywódcy stronnictwa malkontenckiego na Litwie, nadał w 1690 r. urząd starosty sądowego, a więc w czasie, gdy już od kilku lat Sapiehowie znajdowali się w opozycji do niego. Zważywszy na trudności, na jakie napotykał Sobieski budując własne stronnictwo, które byłoby w stanie przeciwstawić się wpływom Sapiehów na Litwie, postępowanie tych ostatnich i „utrącanie" królewskich nominacji, w świetle zachowania monarchy budzi jeszcze więcej wątpliwości. Tym bardziej, że toczyła się często zacięta batalia o możliwość objęcia nadanego przez monarchę urzędu, jak w przypadku

[265] K. Zawisza, *op. cit*., s. VII.
[266] *Ibidem*, s. IX-X.
[267] *Ibidem*, s. X.

Krzysztofa Aleksandra Komorowskiego, usiłującego zasiąść na urzędzie marszałka wiłkomierskiego[268]. Z zajmowanego urzędu usunięto Samuela Leopolda Masińskiego[269], opozycjonistę, co podkreśla silną pozycję dominantów. Nie wahano się korzystać z wojska jako narzędzia nacisku, jak miało to miejsce podczas sejmiku gromnicznego w 1696 r. w Rosieniach na Żmudzi, gdzie podczas obrad doszło do starcia zbrojnego. Były jednak nominacje, które jak w przypadku nadania Andrzejowi Kazimierzowi Kryszpinowi Kirszenszteinowi województwa witebskiego[270], miały wzmocnić słabe jeszcze w tym okresie siły litewskich adherentów Jana III w senacie. W bardzo krótkim odstępie czasu monarcha przekazał przywilej na biskupstwo żmudzkie Janowi Hieronimowi Kryszpin Kirszenszteinowi[271], z tych samych pobudek, co poprzednio, oraz chciał w ten sposób poprawić sytuację w Księstwie Żmudzkim na korzyść swoich zwolenników. Powyższe decyzje świadczyły również o zdecydowaniu dworu w walce z opozycją na Litwie. Sapiehowie zorientowani w rzeczywistych zamiarach króla protestowali przeciwko wyniesieniu Kryszpinów, domagając się, „aby wakanse otrzymywali terrigenes, a nie Kryszpinowie, którzy szlachtą nie są”[272]. Rywalizacja polityczna Kryszpinów z Sapiehami na Żmudzi o wpływy na tym obszarze była jednym z elementów walki politycznej toczonej przez hegemonów litewskich ze stronnikami dworskimi.

W ostatnich latach panowania Sobieskiego narodził się konflikt, który podczas interregnum po śmierci Jana III zaważył na wynikach elekcji, a w pierwszych latach rządów Augusta II Wettyna stanowił główne ognisko zapalne na Litwie. Do zaostrzenia konfliktu dworu i jego stronników doszło w momencie przygotowywanej wolty politycznej, z czym wiązało się porzucenie orientacji austriackiej i spraw Ligii Świętej na rzecz orientacji francuskiej. Opozycja w Koronie i na Litwie postanowiła przeciwstawić się zarówno zmianom

[268] *Urzędnicy. Woj. wileńskie*, s. 432, nr 3213.
[269] Zob. biogram Jerzego Stanisława Sapiehy, [w:] E. Sapieha, *Dom Sapieżyński*, s. 389.
[270] Awans 28 II 1695 r. z zachowaniem pisarstwa polnego, *Urzędnicy centralni*, s. 110, nr 765; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 89.
[271] Awans 18 V 1695 r., ale objął dopiero 6 grudnia, *Urzędnicy centralni*, s. 171 nr 1349; M. Sawicki, *„Wojna” parlamentarna i sądowa Sapiehów z Kryszpinami Kirszenszteinami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku*, 254-257.
[272] Cyt. za: A. Rachuba, *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, s. 72; M. Sawicki, *„Wojna” parlamentarna i sądowa Sapiehów z Kryszpinami Kirszenszteinami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku*, s. 253-267.

orientacji politycznej na arenie międzynarodowej oraz planom dynastycznym pary królewskiej. Najsilniej oponowali Sapiehowie, Michał Radziejowski, Rafał Leszczyński, Hieronim Lubomirski, Jerzy Denhoff i Jan Odrowąż Pieniążek. Areną walki politycznej stały się ostatnie sejmy za panowania Jana III, opozycja występując przeciwko zamysłom Sobieskich zerwała sejm grodzieński 1693 r. Ta sytuacja zmobilizowała do działania zarówno króla jak i jego zwolenników. Monarcha planując uderzenie w opozycję postanowił rozpocząć od najbardziej nieprzychylnego sobie ogniwa wśród oponentów, Sapiehów[273]. Za wiedzą Sobieskiego biskup wileński Konstanty Brzostowski zainicjował wiosną 1693 r. wystąpienia przeciwko Sapiehom, oskarżając ich o bezprawne kwaterunki komputu litewskiego w dobrach duchownych[274]. Został zapoczątkowany ciąg wydarzeń, który w roku 1695 przybrał na sile, a dwór i jego zwolennicy nosili się z zamiarem zwołania sejmu konnego. Obóz dworski zdecydował się na użycie radykalnego środka, jakim posłużył się biskup Brzostowski rzucając klątwę na hetmana Kazimierza Jana Sapiehę, zawieszoną przez prymasa Radziejowskiego, opowiadającego się w sporze po stronie Sapiehy. Za swoim hetmanem stanęło wojsko litewskie, stronnictwo malkontentów, a biskupa wileńskiego potępił nie tylko prymas[275], ale również królewicz Jakub i Karol Stanisław Radziwiłł[276]. Powstały konflikt podzielił sympatie polityczne, w obronie biskupa wystąpił Jan III, natomiast prymas Radziejowski wspierając Sapiehów starał się jednocześnie pozyskać królową Marię Kazimierę. Prymas podejmował działania z myślą o przyszłej elekcji, dlatego dążył do wzmocnienia swojej pozycji, ale także do zneutralizowania sporu, aby nie narazić się żadnej ze stron konfliktu[277]. Zabiegi przedelekcyjne podejmował francuski ambasador Melchior de Polignac usiłując

[273] *Ibidem*, s. 64.
[274] A. Skrzypietz, *Melchior de Polignac i jego misja na dworze Jana III Sobieskiego*, [w:] *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV-XVIII wieku*, red. R. Skowron, Kraków 2009, s. 429 (całość s. 421-441); A. Rachuba, *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, 63-82; M. Sawicki, *„Wojna" parlamentarna i sądowa Sapiehów z Kryszpinami Kirszenszteinami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku*,254-262.
[275] M. S. Radziejowski do K. Brzostowskiego, 26.04.1694, Skierniewice, AGAD, AR, dz. II, t. 13, nr 1798 (kopia); A. Rachuba, *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, s. 64-65; Z. Wójcik, *Jan Sobieski*, s. 486-487.
[276] Królewicz Jakub do K. J. Sapiehy, 9.05.1694, Warszawa, AGAD, AR, dz. II, t. 13, nr 1799; A. Rachuba, *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, s. 65; Z. Wójcik, *Jan Sobieski*, s. 487-488.
[277] A. Skrzypietz, *Melchior de Polignac i jego misja na dworze Jana III Sobieskiego*, p. 43 s. 429.

poprzez królową Sobieską zbliżyć się do hegemonów litewskich Sapiehów[278]. Pozycja jaką posiadali na Litwie Sapiehowie: podskarbi litewski Benedykt Paweł i hetman wielki litewski Kazimierz Jan oraz ich powiązanie z dworem wiedeńskim sprawiało, że pozyskanie ich do współpracy było dla Polignaca w jego planach oparcia się na decydentach i kierownikach sceny politycznej bardzo istotne[279]. Wprawdzie Sapiehowie byli gotowi przejść do obozu francuskiego, ale za niebagatelną sumę 400 tys. talarów[280]. Kierunek obrany przez hegemonów litewskich w zasadzie stanowił blokadę dla stronników Jana III skupionych w obozie antysapieżyńskim, co uwidoczniło się na polu elekcyjnym w czerwcu 1697 r.

Walki obu obozów politycznych wokół sporu biskupa Konstantego Brzostowskiego z hetmanem Kazimierzem Janem Sapiehą zdominowały litewską scenę polityczną, mobilizując szlachtę do opowiadania się po jednej ze stron konfliktu. Toczono ją na sejmikach antekomicjalnych 1695 r.[281], na zerwanym sejmie tegoż roku, oraz na sejmikach postkomicjalnych, które ukazały rzeczywiste sympatie i możliwości politycznego oddziaływania stronnictwa dworskiego i malkontenckiego w Wielkim Księstwie Litewskim. Jako skutecznym środkiem rozwiązywania konfliktu adherenci Sobieskiego domagali się zwołania pospolitego ruszenia i sejmu konnego, czemu oponenci na sejmie 1695 r. nie byli przeciwni. Sapiehowie i ich adherenci byli przekonani o posiadanej przewadze i znacznych wpływach na Litwie. Natomiast regaliści, między innymi kasztelan wileński i hetman polny litewski, Józef Bogusław Słuszka, upatrywali w

[278] Początkowo zarówno Sapiehowie jak i Radziejowski byli niechętni współpracy z Francją. K. Sarnecki, *op. cit*., s. 182-183; A. Skrzypietz, *Melchior de Polignac i jego misja na dworze Jana III Sobieskiego*, 429-430; M. Komaszyński, *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska królowa Polski (1641-1716)*, Kraków 1983, s. 159; Z. Wójcik, *Jan III Sobieski (1629-1695)*, Warszawa 1994, s. 502-505.

[279] Instrukcja jaką otrzymał przed wyjazdem do Warszawy de Polignac nakazywała mu pozyskać również prymasa Michała Radziejowskiego, hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego i starostę generalnego wielkopolskiego Rafała Leszczyńskiego. W dokumencie nie wymieniono natomiast dawnego współpracownika Francji, podskarbiego wielkiego koronnego Hieronima Lubomirskiego. A. Skrzypietz, *Melchior de Polignac i jego misja na dworze Jana III Sobieskiego*, 431 i p. 53 s. 431.

[280] Z. Wójcik, *Jan III*, s. 504.

[281] M. Sawicki, *„Wojna" parlamentarna i sądowa Sapiehów z Kryszpinami Kirszenszteinami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku*, 255 in.

pospolitym ruszeniu możliwość rozprawy z Sapiehami i ich zwolennikami[282]. W warunkach, gdy obie strony odrzucały mediację i usztywniały swoje stanowiska, zmarła 23 III 1695 r. posiadaczka wielkiej fortuny na Litwie księżna Ludwika Karolina Radziwiłłówna, co zapoczątkowało rozgrywkę o opiekę nad tzw. dobrami neuburskimi między Sapiehami i Radziwiłłami linii nieświeskiej[283]. W przeciwieństwie do swego krewniaka podkanclerzy litewski, Karol Stanisław Radziwiłł utrzymujący poprawne stosunki z Sapiehami, początkowo zamierzał otrzymać opiekę nad dobrami neuburskimi za ich pomocą. Ostatecznie wobec nieustępliwej postawy Sapiehów, skierował w maju 1695 r. swoje chorągwie do majątków wchodzących w skład tzw. dóbr neuburskich, co w konsekwencji doprowadziło do starć z wojskami hetmana Kazimierza Jana Sapiehy[284]. W tej niezwykle trudnej i napiętej sytuacji odbywały się sejmiki w Wielkim Księstwie (9 VI 1695), których rezultat wykazał w dalszym ciągu utrzymującą się silną pozycję Sapiehów. W oparciu o 13 zachowanych instrukcji sejmikowych Andrzej Rachuba wykazał, że tylko trzy sejmiki w: Brasławiu, Witebsku i Pińsku wykazały dominującą pozycję republikantów[285]. Na obszarach Księstwa Żmudzkiego, Orszy i Nowogródka wprawdzie ruch antysapieżyński był już dość silny, ale strona przeciwna posiadała na tych terenach znaczne wpływy, co oznacza, że występował tam parytet. Hegemoni litewscy mieli po swojej stronie 5 sejmików: wileński, egzulancki powiatu starodubowskiego w Wilnie, wołkowyski, oszmiański i trocki, do sprzyjających należały sejmiki w Mścisławiu i Grodnie. Poparcie dla Sapiehów było jeszcze na tyle duże, że Jan III i obóz regalistyczny nie zdecydowali się na rozprawę z opozycją przy pomocy sejmu konnego. Choć szlachta pińska obradująca pod laską Janusza Wiśniowieckiego, starosty tegoż powiatu, jedyne antidotum na bezprawie sapieżyńskie widziała w sejmie konnym[286]. Działaczami obozu antysapieżyńskiego byli również: wierny

[282] A. Rachuba, *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, s. 68-69.
[283] *Ibidem*, s. 70-72; K. Sarnecki, *op. cit*., s. 211-213
[284] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, nr II-79.
[285] A. Rachuba omówił przebieg 13 sejmików litewskich i ich stanowiska; *Idem*, *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, s. 73-79.
[286] W sejmiku uczestniczyli między innymi: wojski i podstarości piński, Jan Filon Woronicz; pisarz ziemski piński, Samuel Orda; Michał Wiśniowiecki, którego wraz z wojskim starodubowskim, Franciszkiem Strawińskim wysłano z instrukcją do króla. Podobne stanowisko zajęła szlachta na sejmiku w Brasławiu, *Ibidem*, s. 78-79.

stronnik dworu chorąży nadworny litewski, Gedeon Michał Frąckiewicz Radzimiński; pisarz ziemski orszański, Jan Samuel Łukomski; Kryszpinowie i Ogińscy na Żmudzi; marszałek brasławski, Kazimierz Władysław Biegański; podkomorzy brasławski, Konstanty Wojna Jasieniecki; starosta opeski, Hipolit Ciechanowiecki; wojski witebski, Dadzibóg Łukomski; sędzia ziemski rzeczycki, Daniel Wojna Jasieniecki; sędzia ziemski witebski, Teodor Łukomski. Szlachta o nastawieniu antysapieżyńskim brała w obronę biskupa Brzostowskiego i Kryszpinów.

W czasie trwania rozgrywek walki z Sapiehami wzrastała sukcesywnie liczba wielkich rodów zaangażowanych w nią, w tym zwłaszcza: Radziwiłłów, Wiśniowieckich, Wołłowiczów, Ogińskich, Kryszpinów Kirszenszteinów, Brzostowskich, Ludwika Konstantego Pocieja, Krzysztofa Zawiszy i Józefa Bogusława Słuszki[287]. W łonie opozycji antysapieżyńskiej istniały podziały i występował konflikt części szlachty z królem, co doprowadziło w konsekwencji do tego, że przyjęła ona taki a nie inny kształt. Bardzo umiarkowaną postawę reprezentowali Jan Karol Dolski i Józef Bogusław Słuszka, unikający przez długi czas otwartego konfliktu z Sapiehami. Podkanclerzy Karol Stanisław Radziwiłł nie akceptował postępowania królowej, a przeciwko jej profrancuskiej polityce występował Wilhelm Eustachy Grothuz. Istniejące podziały sprawiały, że te rody w latach 1690-1697 nigdy nie wystąpiły wspólnie i w sposób skoordynowany.

Rządy Sapiehów wywołujące coraz większe niezadowolenie doprowadziły do sytuacji, w której ich przeciwnicy polityczni szukając poparcia króla umacniali swą pozycję. Szlachta litewska emancypując się spod wpływów sapieżyńskich wysunęła program koekwacji praw litewskich z koronnymi, o realizację którego będzie odtąd konsekwentnie zabiegać[288]. Oczekiwania oponentów Sapiehów zbiegły się z interesem politycznym samego Sobieskiego. Wydarzenia i zmiany, które zaszły w drugiej dekadzie panowania Jana III osiągnęły swoje apogeum za rządów Augusta II Mocnego, który po swym poprzedniku „odziedziczył" konflikt

[287] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Vidaus Karo Išvakarėse: didikų grupuočiu kova 1690-1697 m*, s. 334.
[288] V. D. Koroluk, *op. cit.*, s. 74-75; H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich*, s. 23; J. Szujski, *Dzieje Polski*, t. 4, s. 158.

magnacko-szlachecki z Sapiehami. Na scenie politycznej pozostali główni gracze Sapiehowie, Radziwiłłowie, Ogińscy, Pociejowie, Kociełł, Zaranek Horbowski i wielu innych. W czasach Sobieskiego „wyrośli późniejsi przywódcy stronnictwa republikanckiego czasów saskich”[289]. Sapiehowie utrzymali jednak swą mocną pozycję w Wielkim Księstwie, skupiając większość najważniejszych urzędów. Posiadali silne zaplecze gospodarcze[290], ale jak wynika z badań Gintaustasa Sliesoriūnasa, dysproporcje majątkowe między Sapiehami a Radziwiłłami nie były, aż tak znaczne[291]. Zapoczątkowana przez Sapiehów w latach 90. XVII w. walka ze stronnictwem dworskim na Litwie, podważyła pozycję polityczną litewskich hegemonów. W początkowym okresie na Żmudzi tworzyły się silniejsze fakcje szlacheckie, które dążyły do ograniczenia dominacji Sapiehów na Litwie. Na czele fakcji stali: Andrzej Kazimierz Kryszpin, wojewoda witebski oraz Kazimierz Zaranek Horbowski, chorąży żmudzki i Grzegorz Ogiński, chorąży litewski[292]. Śmierć Jana III, wokół którego jednoczyły się siły republikańskie przerwała ten proces.

Stronnictwo dworskie powstałe za Jana III Sobieskiego nie jest tym samym stronnictwem jakie kształtuje się na polu elekcyjnym i w pierwszym okresie rządów Augusta II Wettyna. Różne są również programy polityczne obu stronnictw regalistycznych. Część stronnictwa króla Jana III po jego śmierci, podczas wolnej elekcji znalazła się w fakcji królewicza Jakuba Sobieskiego.

---

[289] *Idem*, *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii*, s. 83.

[290] A. Rachuba, *Hegemonia Sapiehów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*, [w:] *Władza i prestiż*, s. 223-225 – Duże dysproporcje majątkowe pomiędzy Sapiehami a Radziwiłłami i innymi głównymi przedstawicielami WKsL wynikają z faktu, że badacz policzył majątki dziedziczne bez uwzględnienia królewszczyzn. W przypadku Radziwiłłów i innych osób posiadających majątki poza Litwą miało to znaczący wpływ na ilość posiadanych dymów. Uwagą na ten temat podzielił się ze mną dr Gintautas Sliesoriūnas, za co serdecznie dziękuję; najbogatsze królewszczyzny Karola Stanisława Radziwiłła leżały w Koronie – starostwa człuchowskie i przemyskie, natomiast królewszczyzny w Wielkim Księstwie razem dorównywały tym koronnym; Z. Anusik, A. Stroynowski, *Radziwiłłowie w epoce saskiej. Zarys dziejów politycznych i majątkowych*, AUL 33 (1989), s. 36; K. Niesiecki, *Herbarz*, t. 8, s. 79 – znajduje się wykaz królewszczyzn należących do kanclerza.

[291] Zestawienie danych zostało opracowane według taryfy z 1690 r.; w 1691 r. podkanclerzy litewski Karol Stanisław Radziwiłł posiadał razem 5732 dymy na Litwie, natomiast podskarbi litewski Benedykt Paweł Sapieha miał w 1690 r. 4951 dymów w ośmiu powiatach litewskich; G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Vidaus Karo Išvakarėse: didikų grupuočiu kova 1690-1697 m*, s. 44-47, 51, 60-61, 66-69.

[292] J. Malec, *Coequatio iurium Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską z 1697 roku*, ABS 12 (1979, s. 205.

Szlachta antysapieżyńska i dawni zwolennicy Sobieskiego poparli wybór elektora saskiego Fryderyka Augusta.

1.3 – Utworzenie obozu prosaskiego

August II do momentu wstąpienia na tron Rzeczypospolitej, ani nie posiadał, ani nie budował własnego stronnictwa, to ono powstawało wokół jego osoby na polu elekcyjnym. Wykorzystał powstałe stronnictwo do swoich celów politycznych, należy podkreślić, że oddanie głosu podczas elekcji na Fryderyka Augusta, elektora saskiego nie musiało oznaczać bycia stronnikiem nowo obranego monarchy. Powstanie na polu elekcyjnym dwóch liczących się ugrupowań politycznych wymusiło na elektorach optujących za innymi kandydatami do tronu opowiedzenie się po stronie kandydata saskiego lub francuskiego. Dla wielu opcja francuska była trudna do przyjęcia, stąd oddawali swój głos na Wettyna, nie pozostając w dalszej perspektywie na jego służbie[293].

Po śmierci monarchy stary układ polityczny rozpadał się, a okres interregnum wykorzystywano do tworzenia nowych koniunktur politycznych, stąd odbywano wiele rozmów podczas spotkań prywatnych i na różnego rodzaju zjazdach i zgromadzeniach publicznych. W Wielkim Księstwie Litewskim okres poprzedzający elekcję przywódcy stronnictw politycznych wykorzystywali do pozyskiwania w czasie zebrań zwolenników dla popieranej przez siebie kandydatury. O takim spotkaniu wspomina Krzysztof Zawisza, który podaje, iż na wezwanie Bogusława Aleksandra Uniechowskiego, wojewody trockiego stawił się 2 III 1697 r. w Odelsku u Benedykta Pawła Sapiehy, podskarbiego litewskiego, by omówić sprawy dotyczące elekcji przyszłego króla[294]. Była to jedna z wielu prób przeciągnięcia na stronę swego stronnictwa, Zawiszy, podejmowanych w okresie bezkrólewia przez Sapiehów. W poselstwie do starosty mińskiego hegemoni litewscy wysyłali również Kazimierza Leona Ogińskiego,

[293] Michał Kniaziewicz, stolnik bracławski, sędzia kapturowy Ks. Żmudzkiego, elektor Augusta II w 1697 r. z Ks. Żmudzkiego, *Elektorów poczet*, s. 151.
[294] Uniechowski był wojewodą trockim od roku 1689, a zmarł w czerwcu 1697 r. K. Zawisza, *op. cit.*, s. 50.

podstolego litewskiego[295]. Z relacji samego pamiętnikarza wynika, że jego stanowisko różniło się od linii przyjętej przez Dom Sapiehów znacznie, stąd nie udało się wypracować wspólnego zdania. Do takiego wniosku skłania również postępowanie Zawiszy w czasie elekcji na Woli i opowiedzenie się przez niego po stronie elektora saskiego.

Za nim doszło do wystawienia kandydatury Fryderyka Augusta, elektora saskiego, na polu elekcyjnym istniały już fakcje polityczne, z których do najsilniejszych należało stronnictwo francuskie popierające księcia de Conti[296]. Podwaliny pod to stronnictwo zostały położne w okresie poprzedzającym śmierć Sobieskiego, a jego rozwój i umocnienie nastąpiły latem i jesienią 1696 r., dzięki zabiegom dyplomatycznym posła francuskiego Melchiora de Polignaca, przebywającego w Polsce od 1693 r. Ambasador króla Ludwika XIV dążył przede wszystkim do powiązania Rzeczypospolitej z polityką Francji, w tym celu początkowo zgodnie z instrukcją monarchy francuskiego współdziałał z królową Marią Kazimierą, którą następnie wbrew zaleceniom z Wersalu opuścił i związał się z magnatami koronnymi znajdującymi się w opozycji do monarchini. Było to jednym z powodów uznania, iż Sobiescy nie zdobędą korony i nakłaniania Ludwika XIV do wysunięcia kandydatury francuskiej[297]. Pod wpływem nacisków Polignaca inspirowanego przez przedstawicieli polskiej magnaterii zaproponowano kandydaturę Franciszka Ludwika de Conti. Stronnictwo francuskie skupiło nie tylko poplecznikó Francji, ale także osoby niezbyt jej przychylne, powiązane w ostatnim okresie z innymi dworami. Pewną trudność stanowiło pozyskanie Sapiehów, zwłaszcza w okresie popierania przez Polignaca kandydatury Sobieskich, podczas gdy obydwaj bracia: Kazimierz Jan, wojewoda wileński i hetman wielki litewski oraz Benedykt Paweł, podskarbi litewski,

[295] *Ibidem*, s. XIII.
[296] Powstawanie stronnictwa francuskiego oraz jego rozbudowę i wzmocnienie omawia: A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, *passim*; *Eadem*, *Racja stanu w rozumieniu polskiej szlachty na przykładzie elekcji 1697 roku*, [w:] *Spory o państwo w dobie nowożytnej: między racją stanu a partykularyzmem*, red. Z. Anusik, Łódź 2007, *passim*; *Eadem*, Sapiehowie wobec elekcji księcia Conti, s. 364-389; M. Sawicki, *Partia francuska na Litwie w latach 1696-1697 w świetle dokumentów i rachunków dyplomatów Ludwika XIV. Przyczynek do dziejów elekcji Augusta II*, [*w:*] *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI-XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami*, red. M. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański, Katowice 2016, s. 373-387.
[297] A. Skrzypietz, *Melchior de Polignac i jego misja na dworze Jana III Sobieskiego*, s. 421-439.

stanowili trzon opozycji skierowanej przeciwko królowi i jego stronnictwu. W tym czasie Sapiehowie współpracowali z dworem wiedeńskim, a w 1692 r. byli inicjatorami założenia silnej opozycji mającej na celu zwalczanie francuskich planów Marii Kazimiery Sobieskiej[298]. Dwa lata wcześniej dyplomaci Ludwika XIV zrazili, nakłaniającego się do współpracy ze stronnictwem francuskim, podskarbiego litewskiego, który jako pierwszy zażądał ich usunięcia z kraju[299].

U progu 1695 r. Sapiehowie byli nadal niechętni współpracy z Francją, którą odrzucał w tym czasie także prymas Stefan Radziejowski[300]. Wojewoda wileński konsekwentnie odtrącał propozycje Melchiora de Polignaca, pragnącego pozyskać go, mediacją w sporze z biskupem wileńskim Brzostowskim, również w styczniu następnego roku[301]. Dopiero fiasko podejmowanych prób zmierzających do pojednania oraz spotęgowanie działań opozycji na Litwie przeciwko Sapiehom[302], zmusiło tych ostatnich do poszukiwania poparcia nie tylko u przedstawiciela cesarza ale także u posła francuskiego[303]. Sapiehowie nie zamierzali zrywać współpracy z Wiedniem, ale szukali odnowienia odrzuconego we wcześniejszym okresie kontaktu z Francją. Pozycja hegemonów litewskich nie była, wbrew obiegowym sądom, taka słaba[304], choć przy każdej zmianie protektora i przechodzeniu z obozu austriackiego do francuskiego i odwrotnie tracili część klientów[305]. W tej trudnej dla siebie sytuacji, Sapiehowie, mogąc liczyć na wojewodów: Bogusława Aleksandra Uniechowskiego[306], trockiego i Dominika Słuszkę, połockiego, pragnęli zdobyć poparcie Karola Stanisława Radziwiłła, podkanclerzego litewskiego, za pośrednictwem jego rezydenta na dworze Kazimierza Sarneckiego oraz wiążąc się ścisłej ze Stefanem

[298] Ten pogląd reprezentuje: A. Rachuba, *Sapieha Benedykt Paweł*, PSB, t. 34, s. 582-591.
[299] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, *passim*.
[300] *Ibidem*, s. 49.
[301] K. Sarnecki, *op. cit*., s. 178.
[302] A. Rachuba, *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, s. 64-73; T. Wasilewski, *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z Koroną od unii lubelskiej do początku XVIII wieku*, s. 56; Z. Wójcik, *Jan III*, s. 495-496.
[303] K. Sarnecki, *op. cit*., s. 183, 185, 187, 275; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 51.
[304] A. Rachuba, *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, s. 80.
[305] G. Sliesoriūnas, *Walka stronnictw w przededniu i podczas wojny domowej na Litwie XVII/XVIII wieku*, s. 232.
[306] Zmarł 22 V 1697 r., *Urzędnicy Woj. trockie*, s. 230 nr 1438.

Radziejowskim, poprzez prymasa zaoferowali współpracę Polignacowi. Od posła francuskiego litewscy hegemonii zażądali nie małej sumy 400 tysięcy talarów[307], czyniąc tę propozycję mało realną, zważywszy na poważne trudności finansowe Ludwika XIV[308]. Sapiehowie zabiegając o szersze wsparcie w Koronie mogli liczyć na Lubomirskich, z którymi łączyło ich porozumienie, a podskarbiowie koronny i litewski wzajemnie się wspierali[309]. Sytuacja komplikuje się po śmierci Jana III Sobieskiego, gdy rozpoczyna się wyścig o koronę i kształtują się układy polityczne. Wzmocnieniu uległo stronnictwo francuskie, do którego przeszła część stronników Sobieskich z Korony, podczas gdy inni wahali się lub przyjęli postawę wyczekującą, charakterystyczną dla pierwszych tygodni bezkrólewia[310]. Oceniając realne szanse Sobieskich porzucił ich stronę Stanisław Antoni Szczuka, referendarz koronny wiążąc się z opozycją[311]. Na Litwie Maria Kazimiera mogła liczyć „raczej na szlachtę niż możnych"[312]. Stronnictwo Sobieskich opuścili spokrewnieni z nimi Radziwiłłowie. W Wielkim Księstwie Litewskim powstające układy polityczne określał przede wszystkim stosunek do koekwacji praw, czyli zrównania kompetencji urzędów senatorskich i dygnitarskich w Koronie i na Litwie, gdzie były znacznie szersze. Z tego powodu sympatie dla kandydatów schodziły czasami na drugi plan. Reprezentowany przez opozycję antysapieżyńską program ograniczenia prerogatyw, głównie urzędów hetmańskich, podskarbiowskich i kanclerskich, stanowił w znacznym stopniu wyznacznik wyboru opcji politycznej. Sapiehowie byli zmuszeni bronić uprawnień sprawowanych przez siebie urzędów, natomiast ich przeciwnicy polityczni, wspierani przez Jana III, w okresie poprzedzającym interregnum, dążyli do zmiany tej sytuacji i podważenia tą drogą fundamentów władzy sapieżyńskiej przez uszczuplenie prerogatyw urzędów. Program koekwacji praw

[307] Z. Wójcik, *Jan III*, s. 504.
[308] Autorka wątpi w szczerość propozycji Sapiehów; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 51-52; król Francji odmówił płacenia im pensji. Przez cały okres poprzedzający elekcję oraz w jej trakcie de Polignac bardziej szafował obietnicami, gdyż nie dysponował gotówką. Ambasador francuski kupował głosy wyborcze bardziej na kredyt, co miało stać się jedną z przyczyn porażki stronnictwa francuskiego; *Eadem*, *Melchior de Polignac i jegio misja na dworze Jana III Sobieskiego*, 430 i 439.
[309] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 52, 65.
[310] *Ibidem*, s. 65-68.
[311] A. Michałowska, *Stanisław Antoni Szczuka – początki kariery patrona*, KH 102 (1995), z. 3-4, s. 63; H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich 1697-1740*, s. 107.
[312] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 66.

zjednywał republikantom dość szerokie poparcie mas szlacheckich, dla których był atrakcyjny i zmierzał w konsekwencji do wprowadzenia ewolucyjnych zmian w ustroju Rzeczypospolitej[313]. Widownią walki miały stać się sejmy: konwokacyjny i elekcyjny, a wprowadzone zmiany zmusić nowo obranego monarchę do ich akceptacji. Zasadniczą kwestią był jednak obiór króla, w którym wszystkie podmioty sceny politycznej pragnęły zjednać sobie sojusznika, by móc realizować własny program[314]. Przeciwnikom Sobieskich ułatwiały sprawę toczące się spory w łonie rodziny królewskiej, gorszące szlachtę i obniżające szanse Jakuba Sobieskiego w walce o tron[315].

Zacięta walka polityczna nakładała się na waśnie wewnętrzne, ambicje polityczne i liczne podziały już występujące wśród magnaterii i szlachty. Ta pierwsza przystąpiła do pozyskiwania szlachty i formowania na nowo sceny politycznej, by wyciągnąć z nowego układu jak największe korzyści finansowe i polityczne, w tym celu przystępowano do zjednywania nowych przyjaciół[316]. Część magnaterii nieufna wobec szlachty i podejmowanych przez nią decyzji w sprawie elekcji pragnęła przedłużać bezkrólewie, sądząc, że późna pora roku zmusi ją do pozostania w domu[317]. Walkę polityczną przeniesiono na sejmiki przedkonwokacyjne, na które pisma rozesłał prymas Radziejowski apelując do szlachty, aby skupiła się na sprawach dotyczących przyszłego panowania[318]. Prymas podobnie jak inni obawiał się rozdwojonych sejmików[319]. Obradujące od drugiej połowy lipca 1697 r. sejmiki przedkonwokacyjne stały się widownią tarć, ukazując sympatie polityczne szlachty. Większość sejmików w Koronie domagała

---

[313] A. Rachuba, *Hegemonia Sapiehów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*, s. 217-229; J. Woliński, *Koekwacja praw na Litwie 1697*, s. 191-192.
[314] K. Zawisza, *op. cit*., s. 48; M. B. Topolska, *Polacy w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku*, [w:] LSP (1987), s. 162; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 66.
[315] Autorka zwraca uwagę na postępowanie Marii Kazimiery i jej syna Jakuba Sobieskiego, którego najgorliwszym stronnikiem wydawał się być biskup kujawski Stanisław Dąmbski, któremu królewicz powierzył pieczę nad częścią swoich pieniędzy; *Ibidem*, s. 68-72.
[316] Hetman wielki koronny Stanisław Jabłonowski oczekiwał propozycji od Jana Jerzego Przebendowskiego, kasztelana chełmińskiego ułatwiających podjęcie decyzji za kim opowiedzieć się w trakcie elekcji; *Ibidem*, s. 72, p. 59.
[317] Podobny pogląd wyrażał prymas Radziejowski, a donosił o tym poseł francuski Polignac 29 czerwca 1696 r.; *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego*, t. 1, s. 87; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 72.
[318] *Prymas na sejmiki przedkonwokacyjne*, Bczart., rkps 441, k. 217-219.
[319] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 75.

się ekskluzji Piasta, pod imieniem, którego mógł występować jeden z magnatów: Stanisław Jabłonowski, Kazimierz Sapieha, lub co mało prawdopodobne jeden z Lubomirskich. W instrukcjach poselskich wszystkie sejmiki jako kandydatów do tronu wykluczyły innowierców i sąsiadów Rzeczypospolitej, zakazując przyszłemu monarsze prowadzenia polityki zagranicznej, bez wcześniejszej zgody szlachty, oraz kupowania dóbr ziemskich, wskazując na bezprawne postępowanie Jana III Sobieskiego[320]. Województwa wielkopolskie opowiadając się za wykluczeniem Piasta, domagały się dwutygodniowego sejmu konwokacyjnego, po którym cztery tygodnie później powinien odbyć się sejm elekcyjny[321].

Trudna sytuacja występowała na Litwie, gdzie kampania sejmikowa odbywała się pod hasłem koekwacji praw, co oznaczało ostrą batalię o uprawnienia, przede wszystkim hetmanów, podskarbich i kanclerzy. Do walki z Sapiehami przystąpiło stronnictwo republikantów dążące konsekwentnie do przeprowadzenia *coequatio iurium* i wybrania w związku z tymi planami, możliwie jak największej liczby swoich posłów na sejm konwokacyjny. Obydwa obozy polityczne dążąc do wprowadzenia pod obrady sejmu własnych postulatów prowadziły bezpardonową rozgrywkę, co przyczyniło się do rozbicia niektórych sejmików. Zerwane zostały obrady sejmiku w Brześciu Litewskim, o czym zawiadamiał prymasa Radziejowskiego, Józef Bogusław Słuszka, kasztelan wileński, prosząc zarazem o przysłanie nowego uniwersału[322]. Prymas wyraził zgodę apelując jednocześnie o zachowanie spokoju[323], co wpisywało się w postulaty szlachty małopolskiej, żądającej pogodzenia zwaśnionych stron na Litwie[324]. Zerwaniu uległ także sejmik wileński, a pozostałe znajdowały się pod wpływami Sapiehów[325], co świadczy o ich silnej pozycji, ale także o tym, iż polityka kreowania nowych osób na Litwie przez Jana III jeszcze nie przynosiła oczekiwanych efektów[326]. W Wielkim Księstwie Litewskim część szlachty

[320] Omówienie sejmików przedkonwokacyjnych; H. Olszowski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich 1697-1740*, s. 15 i n.; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 87-88.
[321] G. Podoski, *op. cit.*, s. 20.
[322] *Józef Bogusław Słuszka do prymasa*, [bm, bd], BCzart., rkps 441, k. 295.
[323] *Prymas do Józefa Bogusława Słuszki*, [bm, bd], BCzart., rkps 441, k. 296.
[324] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 87.
[325] J. Oleszewski, *op. cit*., s. 3; A. Walewski, *op. cit*., s. 39.
[326] M. Wagner, *Towarzysze broni Jana Sobieskiego*, [w:] *Jan Sobieski – i polityk (1629-1696) w trzechsetną rocznicę śmierci*, red. J. Wojtasik, Siedlce 1997, s. 55-63, 63.

obawiając się zaogniania sytuacji i narażania się hegemonom, unikała wystąpień publicznych[327]. Wielu Litwinów nie biorąc udziału w otwartych debatach, ukrywało swoje sympatie polityczne. Pomimo skomplikowanej sytuacji, przebieg sejmików przedkonwokacyjnych w dużym stopniu stanowił zwiastun wydarzeń mających rozegrać się podczas obioru nowego monarchy. W prowadzonej na Litwie grze politycznej walka toczyła się głównie o losy koekwacji, stąd kwestie dotyczące kandydatów do tronu siłą rzeczy schodziły na dalszy plan, co nie oznacza, że były nieistotne. W innych dzielnicach Rzeczypospolitej ustalony na sejmikach układ sympatii politycznych, z niewielkimi modyfikacjami zachował się do czasu elekcji. W Wielkopolsce wpływy prymasa Radziejowskiego i Leszczyńskich zadecydowały o popieraniu Sobieskich, ta konfiguracja w późniejszym okresie, w trakcie elekcji uległa zmianie i wówczas część wraz z prymasem przeszła do stronnictwa francuskiego[328]. Natomiast w Małopolsce pomimo niechęci do domu królewskiego, szlachta potem podzieliła się na dwa obozy, z których jeden zasilił stronnictwo ks. Contiego, a drugi opowiedział się za Jakubem Sobieskim. Z kolei Prusy nie zajmowały jednoznacznego stanowiska, a Mazowsze występowało zdecydowanie przeciwko Sobieskim.

Dość powszechnie stosowano jako metodę walki politycznej przejmowanie pism i listów ważnych osobistości życia politycznego, co przyczyniło się do wytworzenia *mechanizmów* obronnych. Przechwytywanie korespondencji wymusiło ugruntowanie obyczaju politycznego, polegającego na przekazywaniu ważnych informacji za pośrednictwem zaufanych osób lub sług oraz w trakcie bezpośrednich spotkań[329], stąd wynikają poważne trudności w ustaleniu podejmowanych przez stronnictwa litewskie konkretnych decyzji i działań. Zapiski dziennika prowadzonego przez Karola Stanisława Radziwiłła zawierają wspomnienia spotkań towarzyskich ważnych osobistości życia politycznego w Wielkim Księstwie Litewskim i nie tylko, których nasilenie przypada przed sejmikami, sejmami i Trybunałami oraz innymi ważnymi

[327] L. Sienicki, *op. cit.*, s. 109.
[328] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 90.
[329] W przypadku istotnych wieści posługiwano się wysłannikami, a nie regularną pocztą. Po zakończonej elekcji z wiadomością o wyborze Contiego pojechał do Francji Galleran, sekretarz Polignaca, a trzy tygodnie później Mongrillon; M. de Mongrillon, *op. cit.*, s. 105.

wydarzeniami. Poświadcza ukształtowany obyczaj korespondencja prymasa Radziejowskiego z Kazimierzem Janem Sapiehą, hetmanem wielkim litewskim, który powiadamiając interreksa o występującym na granicy litewskiej zagrożeniu szwedzkim, informuje go, iż wszystkie podjęte ustalenia w sprawie elekcji przekaże jego brat, Benedykt Paweł, podskarbi litewski[330]. Zarówno prymas jak i Sapiehowie, obawiający się wystąpień republikantów byli za wyznaczeniem możliwie jak najodleglejszego terminu elekcji, ubolewając, że konwokacja odbędzie się zbyt szybko.

Sapiehowie poszukując dogodnego miejsca dla siebie pośród formujących się fakcji, odrzucali możliwość poparcia stronnictwa Sobieskich, gdyż według Kazimierza Piwarskiego w roli przyszłego monarchy widzieli hetmana wielkiego litewskiego. Nosząc się z tym zamiarem sondowali stanowisko Brandenburgii i Szwecji. Ostatecznie wobec niewielkich szans porzucili te zamysły, postanowili przyłączyć się do stronnictwa Lubomirskich, aby wspólnie popierać kandydaturę francuską. Obie rodziny domagały się ekskluzji Piasta nie chcąc dopuścić do zdobycia korony przez Sobieskich i innych magnatów[331]. W zmienionej konstelacji politycznej, Sapiehowie, znajdując się w sojuszu z Lubomirskimi, podjęli współpracę z ambasadorem francuskim, mając na uwadze przede wszystkim interes własny.

Kolejnym etapem rozgrywek politycznych stał się sejm konwokacyjny obradujący od 29 sierpnia 1696 r. Obrady toczyły się w komplikującej się sytuacji, gdyż już dwa dni po rozpoczęciu pracy przez sejm dotarła do Warszawy wiadomość o zawiązaniu konfederacji przez wojsko koronne stojące pod Glinianami[332]. Związek uderzał w hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego, a za inspiratorów uważano królową Marię Kazimierę oraz Lubomirskich, przy czym pytania o *autorów* będą powracać wielokrotnie. Rozpoczęciu obrad towarzyszyły spory o laskę marszałkowską, której nie mógł

[330] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 73-74.
[331] Kontrolując innych magnatów stawali przeciwko Stanisławowi Jabłonowskiemu, który starał się zachować pozory przyjaźni dla Sapiehów. Informował Kazimierza Jana Sapiehę, iż spotykając się na konwokacji omówią dalsze plany elekcyjne, *Stanisław Jabłonowski do Kazimierza Sapiehy*, 14.09.1696, Lwów, LNB, ASap., rkps 156/Va, k. 546; K. Piwarski, *Opozycja litewska pod koniec XVII wieku*, s. 266; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 74.
[332] *Dyaryusz* prawdziwy, s. 420; H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe*, s. 23-28.

zdać Adam Kazimierz Kryszpin, obecny wojewoda witebski, gdyż spierano się, czy zgodnie z prawem może ją przekazać i uczestniczyć w obiorze nowego marszałka sejmowego[333]. Na pracy sejmu wycisnęła piętno współpraca Lubomirskich, Sapiehów i Potockich, którzy po zawarciu porozumienia postanowili wspólnie zwalczać przeciwników politycznych oraz pozyskać i przeciągnąć na swoją stronę prymasa Radziejowskiego. Odciągnięcie interrexa od królowej Marii Kazimiery Sobieskiej i ciągłe ataki na jej osobę miały osłabić pozycję Sobieskich w wyścigu po koronę, w sytuacji, gdy kandydatura Jakuba Sobieskiego była mocna. W tym czasie bp kujawski Stanisław Dąmbski, główny stronnik królewicza Jakuba, odciął się publicznie od królowej Marii Kazimiery, mimo iż z Sapiehami i Lubomirskimi nic go nie łączyło, i do końca walki wyborczej będą zajmować przeciwstawne stanowiska. Chodziło tylko i wyłącznie o wyeliminowanie Sobieskiej z gry politycznej i odseparowanie od monarchini prymasa Radziejowskiego[334].

Stosowano obstrukcję parlamentarną przedłużającymi się sporami, początkowo o obiór marszałka, potem rugi poselskie, o byt Sobieskiej w stolicy, co miało w konsekwencji pozwolić na zerwanie obrad[335]. Ostatecznie postanowiono, że królowa i posłowie cudzoziemscy opuszczą Warszawę, do czego przyczynili się zdaniem biskupa kujawskiego Stanisława Dąmbskiego, on sam, oraz biskupi: poznański Jan Stanisław Witwicki, płocki Andrzej Chryzostom Załuski, przemyski Jerzy Albrecht Denhoff oraz zebrani w izbie poselskiej, dokąd udali się wyżej wymieni biskupi, przedstawiciele magnaterii koronnej i litewskiej. Wśród nich zasiadali między innymi: Radziwiłłowie, Sapiehowie, Lubomirscy i Potoccy[336]. Przeforsowano złożenie przysięgi, iż nikt nie będzie głosował na kandydata, od którego uzyskał korzyści majątkowe, jak wykaże dalszy bieg wydarzeń związanych z wyścigiem po koronę, pozostała jedynie pustą ustawą.

---

[333] Powtarzała się sytuacja z sejmu 1695 r.; K. Sarnecki, *op. cit.*, s. 182; A. Walewski, *op. cit*., s. 5.
[334] *Dyaryusz prawdziwy*, s. 422-423; innego zdania jest A. Walewski, twierdząc, że biskup kujawski usiłował jedynie godzić posłów i senatorów; *Idem*, *op. cit*., s. 73; obawa przed rozdwojoną elekcją stwarzała możliwość odegrania znaczniejszej roli politycznej, i zapewne ta kusząca perspektywa stanowiła jeden z ważniejszych motywów działania Dąmbskiego; M. de Bizardière, *Bezkrólewie po Janie III Sobieskim*, wyd. J. Bartoszewicz, Wilno 1853, s. 18.
[335] Omawia przebieg obrad sejmu konwokacyjnego: A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 91-97.
[336] *Ibidem*, s. 97.

Dzień później, 25 września 1696 r. poseł czernihowski Horodyński zerwał obrady sejmu, co wymusiło zawiązanie 28 września konfederacji celem dokończenia konwokacji[337]. O zerwanie konwokacji oskarżano dość powszechnie królową[338], ale inni widzieli w tym rękę Sapiehów[339]. Zgodnie z oczekiwaniami senatorów datę rozpoczęcia sejmu elekcyjnego wyznaczono dopiero na 15 maja następnego roku[340], co pozwalało im tworzyć układy polityczne mogące w dużej mierze decydować o wyniku elekcji.

Przedłużenie okresu bezkrólewia dawało magnatom szansę przeprowadzenia szerokiej agitacji wśród szlachty, celem uniknięcia zaskakujących przez nią wyborów, jak miało to miejsce podczas elekcji 1669 r. Magnateria obawiała się, że szlachta może pokrzyżować ich rachuby polityczne, wybierając najmniej pożądanego kandydata. Podczas sejmu konwokacyjnego, ambasador Ludwika XIV, ani razu nie wspomniał o swoim kandydacie, a obawiając się szybkiej elekcji, do której nie był jeszcze przygotowany, zabiegał o jej odwleczenie[341]. Poseł francuski popełnił błąd przeciągając elekcję i eksponując zbyt długo kandydaturę francuską[342], co pozwoliło w przyszłości przeciwnikom na jej dokładne prześwietlenie oraz przygotowanie całej kampanii propagandowej wymierzonej w jego kandydata. Główni gracze polityczni poszukiwali przede wszystkim sojuszników, dzięki którym mogliby obsadzić tron wybranym kandydatem. Sukces odniesiony przez kandydatury Piastów w dwóch

---

[337] Jednocześnie uznano liberum veto za najważniejsze prawo kardynalne, służące za fundament dla wszystkich praw, swobód i wolności; J. A. Gierowski, *Konfederacje a postawa polityczna szlachty*, [w:] *Dzieje kultury politycznej w Polsce*, red. *Idem*, Warszawa 1977, s. 93; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 94- 95, p. 164.

[338] W. S. Chróściński, *Lament strapionej ojczyzny po zerwanej konwokacyej sub tempu interregna i związanych woskach koronnych i WKs Lit nieszczęście swoje opłakującej*, wyd. B. Erzepki, RTPN, t. 21, Poznań 1895, s. 448; uważano, iż Maria Kazimiera nie chciała dopuścić, aby sejm rozliczał sprawy finansowe i sprawdzał na ile Jan III wywiązał się ze zobowiązań zawartych w *pactach conventach*, o co zabiegali Lubomirscy; S. Orszulik, *Kandydatura elektora bawarskiego Maksymiliana III Emanuela do korony polskiej po śmierci Jana III*, s. 346; pogląd, że sejm zerwano za pieniądze królowej Marii Kazimiery podzielał poseł francuski Melchior de Polignac, *op. cit*., t. 1, s. 34.

[339] W. Zarzycki, *Dyplomacja hetmanów w dawnej Polsce*, Poznań 1976, s. 42.

[340] J. Michalski, *Sejm w czasach saskich*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, red. J. Michalski, t. 1, Warszawa 1984, s. 332.

[341] *Dyaryusz prawdziwy*, s. 427.

[342] W tym czasie przystąpił do gromadzenia pieniędzy potrzebnych do pozyskiwania nowych zwolenników i utrzymania przy kandydacie francuskim już skaptowanych. Polignac wierzył, iż można kupić głosy wyborcze magnaterii, a ta wpłynie na stanowisko szlachty; *Idem*, *op. cit*., t. 1, s. 37.

poprzednich elekcjach sprawił, że obecnie skupiano się na zwalczaniu rodzimych kandydatów. Hieronim Lubomirski, chcąc im zaszkodzić i Sobieskim, przekonał ambasadora Ludwika XIV do porzucenia domu królewskiego i wysunięcia kandydatury francuskiej. Z kolei de Polignac zręcznymi zabiegami wpłynął na zmianę decyzji monarchy Francji, popierającego pod koniec życia Jana III i po jego śmierci kogoś z rodziny Sobieskich, lub ewentualnie męża królowej Marii Kazimiery, do zezwolenia na wystawienie kandydatury francuskiej, jako mającej największe szanse na zwycięstwo.

W okresie po zakończonym sejmie konwokacyjnym w Wielkim Księstwie Litewskim zaktywizowali się republikanci, choć nadal część szlachty litewskiej, pozostawała pod wpływami Sapiehów, będąc z nimi powiązana różnego rodzaju podległościami lub zastraszona[343]. Natomiast Sapiehowie za namową Hieronima Lubomirskiego, podskarbiego przychylali się do popierania kandydatury francuskiej, dzięki czemu stronnictwo montowane przez Polignaca miało po swojej stronie część Mazowsza, Małopolski i Litwy. Do współpracy z Lubomirskimi i Sapiehami gotowy był pod koniec września 1696 r. kardynał Stefan Radziejowski[344], który porzucając rodzinę królewską wskazał drogę innym[345]. Ostatecznie Polignac pozyskał dla stronnictwa francuskiego Sapiehów podczas konfederacji wojska litewskiego, kiedy przyszedł z pomocą hegemonom litewskim i pomógł uspokoić sytuację na Litwie. Jak donosił poseł francuski, właśnie wówczas w pełni przekonał Sapiehów, którzy obiecali pracować na korzyść kandydatury ks. de Conti[346]. Dzięki pomocy osób pozyskanych, własnych zabiegów dyplomatycznych i licznych spotkań, poseł Polignac miał na początku 1697 r., po swej stronie, „znacznych urzędników koronnych i litewskich”[347]. Na Litwie przeciwko Sapiehom tworzącym silne zaplecze polityczne, celem obrania monarchy zgodnego z własnymi interesami, występowały coraz liczniejsze grupy szlachty. Dom sapieżyński starał się wyeliminować z gry wyborczej tych, którzy

[343] K. Piwarski, *Hieronim Lubomirski hetman wielki koronny*, Kraków 1929, s. 58.
[344] J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821*, Poznań 1891, s. 334.
[345] J. S. Bandtkie, *Dzieje Królestwa Polskiego*, t. 2, Wrocław 1820, s. 474-475.
[346] *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego*, t. 1, s. 41-42, 46-47, 53, 57.
[347] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, 116.

zwracali się przeciwko ich interesom, jednocząc się pod hasłami koekwacji praw. Ten program został podjęty przez sejmiki relacyjne, a sejm elekcyjny miał stać się widownią walki o zrównanie praw Wielkiego Księstwa z Koroną[348]. Do walki elekcyjnej pośrednio włączyły się kobiety, z których część pracowała na rzecz stronnictwa francuskiego, jak podskarbina koronna Konstancja Lubomirska, marszałkowa wielka koronna Elżbieta Lubomirska i podkomorzyna koronna Ludwika Maria Bielińska[349]. Wpływom Elżbiety Lubomirskiej, żony marszałka wielkiego koronnego stronnictwo francuskie zawdzięczało pozyskanie Benedykta Pawła Sapiehy, podskarbiego litewskiego, a wraz z nim całej rodziny[350]. Opozycyjną działalność w stosunku do stronnictwa księcia francuskiego de Contiego podjęła Elżbieta Sieniawska, która nie uległa wskazówkom krewnych i nie porzuciła stronnictwa Sobieskich. Wręcz przeciwnie aktywnie wspierała królową, agitując na jej korzyść nowe zwolenniczki, do których należy zaliczyć jej szwagierkę Teofilę Sieniawską, zaręczoną z chorążym koronnym Aleksandrem Jabłonowskim. Obie panie doprowadziły do zbliżenia, z należącymi wówczas jeszcze do stronnictwa Sobieskich, Jabłonowskimi, dzięki ich wstawiennictwu także Anna Zamoyska stanęła po stronie królewicza Jakuba. Ostatecznie Zamoyscy podczas elekcji opowiedzieli się za Wettynem, podobnie jak Jabłonowscy. Hetman wielki koronny za pośrednictwem swego przedstawiciela dowodził Zamoyskiej w lipcu 1697 r. o silnej pozycji elektora saskiego, który nie może przegrać, mając za sobą „większą część Polski", zważywszy na różnice dzielące stronnictwo francuskie[351]. Współpraca pań Sieniawskich podważała starania podskarbiego koronnego Lubomirskiego, usiłującego zdyskredytować Stanisława Jabłonowskiego, hetmana wielkiego koronnego i Sobieskich[352]. Nie

[348] K. Zawisza, *op. cit*., s. 48.
[349] Ludwikę Marię Bielińską i Izabelę Czartoryską, obie wywodzące się z rodziny Morsztynów do stronnictwa francuskiego przyciągnęła chęć zemsty za los ojca, w czym swój udział miała królowa Maria Kazimiera; M. Komaszyński, *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska królowa Polski (1641-1716)*, Kraków 1983, 113-114; Z. Wójcik, *Jan III Sobieski*, s. 307, 312-314; udział kobiet w pracach wyborczych omówiła: A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 117-119; *Eadem*, *Melchior de Polignac i jego misja na dworze Jana III Sobieskiego*, s. 432-434; B. Popiolek, *Królowa bez korony. Studium z życia Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej ok. 1669-1729*, Kraków 1996, s. 25 i n.
[350] M. de Mongrillon, *op. cit.*, s. 42; Ł. Częśćik, *Ostanie lata panowania Jana III oraz bezkrólewie i wolna elekcja po jego zgonie w świetle pamiętników Mongrillona*, s. 339.
[351] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 119, p. 71.
[352] B. Popiolek, *Królowa bez korony. Studium z życia Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej*, s. 27-28.

mniej aktywnie działały kobiety w Wielkim Księstwie Litewskim, gdzie na czoło wysuwały się zabiegi żony Józefa Bogusława Słuszki, kasztelana wileńskiego i hetmana polnego litewskiego, Teresy. Kasztelanowa wileńska pracowała przeciwko kandydatowi francuskiemu ks. de Conti, i nie zarzuciła swej działalności również po zakończonej elekcji[353]. Jak zaznaczyła Aleksandra Skrzypietz wielu francuskich autorów twierdziło po elekcji, iż elektor saski Fryderyk August swój sukces wyborczy zawdzięczał głównie kobietom[354].

Scena polityczna rysowała się coraz mniej wyraźnie, a powstałe konfederacje wojskowe powiększyły jedynie problemy wstrząsające Rzecząpospolitą w okresie bezkrólewia. Pojawiały się zarzuty, że przez konfederację Sobiescy chcą obalić wolną elekcję[355]. Sytuację na Litwie zaburzył powstały związek wojskowy, którego marszałkiem został Hrehory (Grzegorz) Antoni Ogiński. Konfederacja litewska nie trwała długo, gdyż zdaniem pamiętnikarza Krzysztofa Zawiszy została źle przygotowana[356]. Zawiązana konfederacja była jednym z elementów walki toczonej pomiędzy Sapiehami i republikantami i nie miała nic wspólnego z walką wyborczą[357]. Wykorzystano jedynie moment zamętu politycznego, by osłabić Sapiehów, do czego nie chciał dopuścić ambasador francuski. Melchior de Polignac pospieszył na ratunek swoim stronnikom, a jednocześnie postanowił wykorzystać sytuację i dotrzeć do republikantów, aby zainteresować ich kandydaturą francuską. Silna pozycja Sapiehów na Litwie, którzy dodatkowo pogodzili się z bp wileńskim Konstantym Brzostowskim i połączyli się z Radziwiłłami, wspomagani przez przyjaciół z Korony doprowadzili do rozwiązania związku litewskiego[358]. Opat Bonportu, niezbyt orientujący się w konflikcie litewskim, pogodzenie się Sapiehów z Kryszpinami i Ogińskimi, uznał za zakończenie sporu[359]. Litwa jego zdaniem została uspokojona, a Sapiehowie obroniwszy swą pozycję mogli przystąpić do

[353] M. de Mongrillon, *op. cit*., s. 80.
[354] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 119, p. 72.
[355] *Ibidem*, s. 135.
[356] K. Zawisza, *op. cit*., s. 186.
[357] A. Skrzypietz, *Sapiehowie wobec elekcji księcia Conti (1697)*, s. 378-379.
[358] *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego*, t. 1, s. 44.
[359] *Ibidem*, s. 54-56.

kaptowania stronników[360]. Ambasador Ludwika XIV liczył na Aleksandra Pawła Sapiehę, marszałka nadwornego litewskiego, który za pieniądze francuskie miał przekonywać konfederatów do popierania ks. de Conti. Polignac chciał poprzez magnatów kierować sympatiami politycznymi szlachty, dlatego uzyskał od Sapiehów obietnicę, że w Słonimiu w 1697 r. drogą mediacji nakłonią szlachtę litewską do głosowania na kandydata francuskiego. Poseł francuski na podstawie deklaracji przyjął założenie, że „pozyskał 2/3 Rzeczypospolitej"[361].

Po zakończeniu konfederacji, hegemoni litewscy podjęli działania mające nie dopuścić do zwierania szeregów przez opozycję i jej konsolidację. Wykorzystując okres zimowo-wiosenny 1696/1697 r. hetman wielki litewski, Kazimierz Jan i podskarbi litewski, Benedykt Paweł Sapiehowie wspomagani przez swoich adherentów organizowali liczne spotkania, na których usiłowali przeciągnąć na swoją stronę wpływowe osoby życia politycznego w Wielkim Księstwie Litewskim. Rezultaty tych negocjacji nie zawsze były owocne, jak w przypadku Krzysztofa Zawiszy. Zanim jednak doszło do spotkania ze starostą mińskim Benedykt Paweł Sapieha w listopadzie 1696 r. prowadził rozmowy z Kryszpinami Kirszensztejnami, namawiając ich do opowiedzenia się po stronie ks. Franciszka de Contiego. Wynikiem prowadzonych pertraktacji było podpisanie umowy poświadczającej zgodę Kryszpinów na popieranie kandydata francuskiego[362]. Uśpiło to czujność Sapiehów, gdyż w efekcie końcowym Kryszpinowie przyłączyli się do obozu antysapiezyńskiego i zagłosowali na elektora saskiego Fryderyka Augusta. Zanim przeszli do stronnictwa saskiego zarówno Andrzej Kryszpin, wojewoda witebski i biskup żmudzki – Jan Hieronim Kryszpin byli stronnikami Sobieskich[363]. Prowadzone wiosną 1697 r. rokowania Sapiehów ze starostą mińskim, Krzysztofem Zawiszą nie przyniosły oczekiwanego rezultatu[364]. Podczas elekcji Zawisza stanął przeciwko Sapiehom, domagając się koekwacji praw, a swój głos oddał na elektora saskiego. Przeciwnikiem dominujących na Litwie Sapiehów i ich opcji politycznej był

[360] T. Sierzputowski, *Pierwsza próba reformy politycznej w Polsce*, s. 35.
[361] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 139.
[362] A. Rachuba, *Sapieha Benedykt Paweł*, PSB, t. 34, s. 586.
[363] T. Sierzputowski, *Pierwsza próba reformy politycznej w Polsce*, s. 34.
[364] K. Zawisza, *op. cit*., s. 50.

kasztelan witebski, Michał Kazimierz Kociełł, jeden z czołowych republikantów, który w czasie elekcji opowiedział się po stronie Sasa[365], podobnie jak przedstawiciele jego opcji politycznej.

Długie bezkrólewie i pogłębiający się chaos wewnętrzny odbijał się bezpośrednio na układach politycznych, które ciągle ewoluowały. Magnateria szukała dla siebie jak najkorzystniejszej konfiguracji, usiłując jednocześnie wzmocnić tworzone przez siebie fakcje, drogą pozyskiwania coraz to nowych zwolenników. Wraz ze zbliżaniem się terminu sejmu elekcyjnego konfrontacja polityczna przybierała na sile, posiłkowana pismami ulotnymi. Propaganda skupiała się nie na programach politycznych kandydatów, ale starała się odsłaniać słabe strony przeciwników, ich wady prawdziwe, a jeszcze częściej domniemane. „Ofiarami" pism politycznych stali sie przede wszystkim Jakub Sobieski i rodzina królewska, oraz zbyt wcześnie wystawiona kandydatura ks. de Conti. Kandydatowi francuskiemu wielokrotnie przypisywano wady domniemane, ale wyciągano również kwestie odnoszące się do stosunków panujących we Francji, aby zdyskredytować go w oczach szlachty[366]. Sprawdzianem zawartych sojuszy politycznych i układów miał być sejm elekcyjny, rozpoczęty 15 V 1697 r. pod starą laską Stefana Humieckiego[367]. Powtórzyła się sytuacja z sejmu konwokacyjnego i ponownie spory proceduralne, obiór marszałka oraz inne kwestie drugorzędne zajęły znaczną część czasu[368]. Obstrukcja parlamentarna była dość powszechnie używaną metodą przez wszystkich graczy sceny politycznej, blokowano w ten sposób możliwość rozpatrywania innych spraw. Przedstawiciele magnaterii dążąc do wzmocnienia swoich fakcji sprowadzili do Warszawy prywatne wojska, co wzbudzało wiele kontrowersji.

Do momentu ekskluzji Piasta znaczące było stronnictwo Sobieskich, wbrew opiniom przesyłanym do Paryża przez posła francuskiego Polignaca.

---

[365] T. Wasilewski, *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z koronną od unii lubelskiej do początku XVIII wieku*, s. 59.
[366] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 152.
[367] Aleksandra Skrzypietz szeroko omawia przebieg walki politycznej pod kątem stronnictwa francuskiego na sejmie elekcyjnym, *Ibidem*, s. 154-172; E. Otwinowski, *op. cit*., s. 2 in.; S. Niezabitowski, *op. cit*., s. 151 in.
[368] *Dyaryusz elekcyi 15 maja 1697 roku zaczętej*, BCzart., rkps 189, k. 22, 53, 98, 100; *Dyaryusz prawdziwy*, s. 482; *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego*, t. 2, s. 12; W. Kuczyński, *op. cit.*, s. 23, J. Staszewski, *Elekcja,* s. 12.

Kandydaturę elektora saskiego Fryderyka Augusta wysunięto zdaniem Jacka Staszewskiego 20 czerwca 1697 r.[369]. W tym samym dniu nuncjusz Davia rekomendował do tronu Rzeczypospolitej bratanka papieża, don Livio Odeschalchiego[370]. Posunięcie to stanowiło zręczny zabieg strategiczny, gdyż pozostawiało konkurentom niewiele czasu na dokładne przyjrzenie się nowym kandydatom, a tym bardziej przygotowanie spójnego ataku politycznego. Wyzyskanie elementu zaskoczenia, jak wykazał dalszy przebieg elekcji, okazało się skutecznym zabiegiem. Ważnym atutem Sasa były pieniądze przeznaczone na pozyskiwanie adherentów, które zaczęto wypłacać bezpośrednio po zgłoszeniu jego osoby. Subsydia przysłane przez Wettyna były wprawdzie ograniczone, ale poświadczały jego wypłacalność[371], co wobec niemożności spełnienia obietnic przez posła francuskiego Polignaca, składającego od dłuższego czasu przeważnie słowne deklaracje, było istotnym elementem strategicznym prowadzonej kampanii elekcyjnej.

Program elektora saskiego nie wyróżniał się niczym szczególnym, Fryderyk August obiecywał szlachcie odebranie Kamieńca Podolskiego oraz wszystkich utraconych przez Rzeczpospolitą awulsów, a także zakończenie wojny z Turcją[372]. Na jego korzyść wpływała dokonana konwersja z wyznania ewangelicko-augsburskiego na rzymskokatolickie. Opozycja usiłowała zbagatelizować ten fakt, twierdząc, iż był to jedynie gest polityczny, lub wprost zarzucając nieprawdziwość rozsiewanych wieści na temat konwersji[373]. Oficjalne ogłoszenie kandydatury Sasa zaktywizowało jego zwolenników, którzy podjęli próby przeciągnięcia na stronę Wettyna adherentów innych kandydatów, głównie usiłowali zredukować wpływy kontystów. Równocześnie przystąpiono do

[369] *Ibidem*, s. 35; w relacjach Andrzeja Choynackiego, agenta Daniela Karola Janitzena, poczmistrza oraz ławnika Starego Miasta Torunia (1690-1701), informacja o elektorze saskim Fryderyku Auguście i księciu rzymskim don Livio Odeschalchi, jako nowych kandydatach do tronu pojawiła się 18 VI 1697 r.; A. Perłakowski, *Dyplomatyczne aspekty bezkrólewia po śmierci Jana III Sobieskiego*, s. 451.

[370] G. Podoski, *op. cit*., s. 38; Zdaniem innego autora Davia prosił jedynie, aby kandydat był katolikiem, *Dyaryusz prawdziwy*, s. 485; Takie same stanowisko zajmował papież, dla którego osoba kandydata nie była istotna, liczyło się tylko, żeby był katolikiem; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 158 i s. 158, p. 70.

[371] *Ibidem*, s. 54.

[372] *Dyaryusz prawdziwy*, s. 492-496.

[373] W rodzie elektora saskiego nie był to pomysł nowy, gdyż od dłuższego czasu myślano o konwersji, tak uważa: J. Staszewski, *August II*, s. 49-62; *Idem*, *Elekcja*, s. 7-8, 12-13, 18-19.

rozmów z przedstawicielami państw nieprzychylnych Francuzowi, by skonsolidować wszystkie siły przeciwko ks. Franciszkowi de Conti[374]. Przeciwdziałali tym zabiegom zwolennicy kandydatury francuskiej skupiając się przede wszystkim na obiorze marszałka sejmowego, co wobec dużej liczby szlachty, która przybyła na elekcję *viritim* nie było prostą sprawą. Sejmik relacyjny Księstwa Żmudzkiego w Rosieniach 5 II 1697 r. podjął decyzję, zgodną z uchwałą konwokacji, przybycia na elekcję do Warszawy pospolitym ruszeniem[375]. Wbrew obawom Polignaca, wspomaganego przez nowego wysłannika Ludwika XIV księdza de Chateauneufa, przebywającego od marca 1697 r. w Rzeczypospolitej, udało mu się przeforsować swojego stronnika na marszałka sejmu, którym został w dniu 15 czerwca Kazimierz Ludwik Bieliński, podkomorzy koronny[376]. W ten sposób opat Bonportu zabezpieczał elekcję na rzecz ks. Contiego, po stronie którego stał już prymas Stefan Radziejowski, a teraz swój marszałek miał pokierować pracami sejmu na rzecz kontystów i wystawiać dyplom elekcji, czyli dokument potwierdzający prawomocność dokonanego wyboru. Marszałka Bielińskiego zmuszono do złożenia przysięgi, iż bez zgody wszystkich nie wyda dyplomu elekcji[377]. Wiele emocji budziła sprawa koekwacji, jej przeciwnicy 25 VI 1697 r. wystosowali manifest przeciwko porównaniu praw litewskich z koronnymi, twierdząc, iż „[...] na przyszłym sejmie coronationis przyszłego pana cum consensu trium ordinum nemine contradicente, tak względem pretendowanej koekwacyjej, jako i poprawy prawa WKsL.,

[374] *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego*, t. 2, s. 13; zakulisowo od stycznia/lutego 1697 r. wspierał starania elektora saskiego Fryderyka Augusta II cesarz Leopold I, który wprawdzie zaangażował dość znaczne sumy w elekcję królewicza Jakuba Sobieskiego, ale się przy tej kandydaturze nie upierał. Na poplecznikow ks. de Conti deprymująco miała wpływać obecność korpusu ks. Romodanowskiego stojącego od maja 1697 r. na granicy z powiatami białoruskimi Wielkiego Księstwa; A. Perłakowski, *Dyplomatyczne aspekty bezkrólewia po śmierci Jana III Sobieskiego*, s. 455 i 448; R. Kawecki, *op. cit.*, s. 131; Rosja pod względem militarno-fiansowym nie mogła interweniować po stronie jednego z kandydatów, a car Piotr I dopuszczając możliwość porozumienia z królem Rzeczypospolitej, nie odrzucał tej ewentualności, nawet, gdyby był nim ks. de Conti; J. Burdowicz-Nowicki, *Pasywność Rosji w czasie bezkrólewia 1696-1697, a stosunki rosyjsko-austriackie*, „KH" 114: 2007, z. 3, s. 35; *Idem*, *Aktywność Rosji po rozdwojonej elekcji – czerwiec-sierpień 1697*, KH 115 (2008), z. 1, s. 13; J. Staszewski, *August II*, s. 56.

[375] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 155-156 p. 55.

[376] M. de Mongrillon, *op. cit*., s. 61-62; poseł francuski Chateauneuf odnosząc się do rozdwojenia w kwestii obioru marszałka, stwierdzał, że podobna sytuacja może sie powtórzyć podczas obioru monarchy; *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego*, t. 2, s. 12-16; *Dyaryusz prawdziwy*, s. 486-487; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 158.

[377] *Dyaryusz prawdziwy*, s. 572, 575.

dyspozycyja zajdzie”[378]. Jednak dla republikantów uchwalenie koekwacji praw należało do spraw priorytetowych, gdyż oznaczało ograniczenie prerogatyw najważniejszych urzędów senatorskich i dygnitarskich, w tym podskarbich i hetmanów[379]. Wyznaczając poborców mających zbierać podatki przeznaczone na wojsko odsuwano od spraw finansowych armii podskarbich, uszczuplając ich wpływ na nią, ale także blokując różnego rodzaju machinacje. W przypadku hetmanów domagano się, aby odpowiadali przed każdym sądem za popełnione wykroczenia[380]. Program polityczny obozu antysapieżyńskiego wymierzony był przeciwko hegemonom litewskim, którzy w tej sytuacji bardziej interesowali się zabezpieczeniem własnych interesów i obiorem kandydata, gwarantującego ochronę i poparcie w walce z opozycją[381]. Natomiast republikanci z determinacją walczyli o porównanie praw litewskich z koronnymi, o czym świadczą wydarzenia z 18 czerwca, kiedy Marcjan Wołłowicz, chorąży mścisławski przedstawił koekwację, która została „od wszystkich zgodnie przyjęta”[382]. Jak przekonuje Stanisław Niezabitowski, magnateria próbowała do tego nie dopuścić zgłaszając różne modyfikacje. Stosując obstrukcję parlamentarną, w postaci wysuwania drugorzędnych spraw, jak poszukiwanie autora związków wojskowych, próbowano odłożyć w czasie, do czego nie chcieli dopuścić republikanci. Szczególnym heroizmem wykazał się Marcjan Wołłowicz ostrzegając, że bez uchwalonej koekwacji nie powrócą do domu[383]. Po siedmiogodzinnej batalii sejmowej sprawa koekwacji nadal była aktualna[384], co stanowiło poważny sukces magnaterii i szlachty litewskiej opozycyjnie nastawionej do Sapiehów. Wreszcie, po dwudniowym ucieraniu, 25 czerwca odczytano zapis koekwacji i ją zaprzysiężono, żądając przedstawienia *pactów*

[378] *Manifest senatorów, posłów i szlachty litewskiej przeciwko koekwacji praw WKsL z Koroną Polską*, Warszawa, 25 VI 1697 r., [w:] *AZSWKsL*, t. 1, s. 340.
[379] *Dyaryusz prawdziwy*, t. 2, s. 483.
[380] T. Sierzputowski, *Pierwsza próba reformy politycznej w Polsce*, s. 32-33.
[381] A. Rachuba, *Hegemonia Sapiehów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*, s. 226-227; A. Skrzypietz, *Sapiehowie wobec elekcji księcia Conti (1697)*, s. 383-385.
[382] S. Niezabitowski, *op. cit.*, s. 157; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 157.
[383] *Dyaryusz elekcyi*, k. 187-188, 190; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 157.
[384] S. Niezabitowski, *op. cit*., s. 157.

conventów[385]. W trakcie poszukiwania przez litewskich hegemonów poplecznikó w, zaznaczyła się chwiejna postawa Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego, który po rozmowach z prymasem Radziejowskim zrezygnował z pomysłu popierania księcia badeńskiego[386]. Powodem wahania były stojące nad granicą litewską wojska carskie, a przede wszystkim utrzymujący się wzrost napięcia w Wielkim Księstwie.

Elekcja wchodziła w fazę decydującą, a spośród kandydatów największe poparcie mieli ks. Conti i elektor saski, podczas gdy królewicz Jakub Sobieski, mający jeszcze do niedawna silną pozycję zaczął tracić poparcie. Sobieski opierając się podczas elekcji na pośle cesarskim Janie Lambergu, biskupie pasawskim, popełnił poważny błąd polityczny. Jego niezręczne wystąpienie 21 czerwca w sprawie królewicza, w rzeczywistości obniżyło jego szansę wyborczą[387], a przygotowało grunt pod obiór elektora saskiego[388]. W tym czasie cesarz i Wiedeń sprzyjali już Wettynowi, opuszczając sprawę Sobieskich, co dawało Austrii gwarancję pozostania jej w systemie Ligii Świętej oraz dalszego prowadzenia wojny z Turcją[389]. Takie same cele przyświecały dyplomacji rosyjskiej obawiającej się osadzenia na tronie polskim przedstawiciela Francji, co zmieniłoby orientację polityczną Rzeczypospolitej. W interesie rosyjskiej polityki korzystniejsze było osadzenie na tronie polskim Wettyna, dlatego car Piotr I sprzeciwił się obiorowi Francuza[390], a jego list odczytany został szlachcie na polu elekcyjnym, za zgodą prymasa, usiłującego zdaniem, niektórych nie dopuścić do tego[391]. W przeddzień elekcji wszystkie stronnictwa zintensyfikowały swoją

---

[385] *Dyaryusz sejmu*, k. 602-603; *Dyaryusz prawdziwy*, s. 497; A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 2, s. 328; J. Malec, *Coequatio iurium Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską z 1697 roku*, s. 205-209; J. Narbutt, *Dzieje wewnętrzne narodu*, t. 1, s. 64-66.

[386] *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego*, t. 2, s. 19-20.

[387] *Dyaryusz elekcyi*, k. 172; *Dyaryusz prawdziwy*, s. 486.

[388] J. Staszewski, *August II*, s. 56; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 159 i s. 159, p. 71.

[389] H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich 1697-1740*, s. 20-21; J. Staszewski, *August II*, s. 47-48; *Idem*, *Elekcja*, s. 9-10; *Idem*, *Między Wiedniem i Petersburgiem. Uwagi na temat międzynarodowego położenia Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, s. 98.

[390] Literaturę przedmiotu, dotycząca kwestii rosyjskich wpływów na elekcje 1697 r. omówiła: A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 160, p. 73.

[391] Przeciwnicy ks. de Contiego uważali, że list cara nie był czytany przed stanami, „przez Imci X. Arcybiskupa consulto, snadź zatrzymanym", *VL*, t. 5, s. 459 f. 979-980 – *Oznaymienie krola nowo obranego, na seymie walnym elekcyi między Warszawą a Wolą die 27 junij anno 1697*;

działalność. Zwolennicy elektora saskiego prowadząc ożywioną agitację, wykorzystali podważany przez kontystów fakt dokonania konwersji, przeznaczając na poparcie swoich argumentów niewielkie kwoty[392]. Wreszcie, 26 czerwca, gdy prymas przygotowywał się do rozpoczęcia procedury obioru króla, ostro wystąpili przeciwko ks. de Contiemu Stanisław Jabłonowski i Szczęsny Potocki oraz szlachta województw poznańskiego i mazowieckiego[393]. Tymczasem Radziejowski nadal próbował przekreślić szansę Wettyna, informując zebranych, że król musi być katolikiem, a konwersja elektora saskiego nie została potwierdzona[394]. Prymas Radziejowski po dokonaniu objazdu części województw podał do wiadomości, iż za Contim opowiedziało się dziewiętnaście, a reszta głosowała na elektora saskiego i królewicza Jakuba Sobieskiego[395]. Przy czym według jednego diariusza województwo krakowskie domagało się ekskluzji Contiego i Sobieskiego, a wiwatowali na cześć królewicza Jakuba Tatarzy przyprowadzeni na tyły województwa przez hetmana polnego litewskiego Józefa Bogusława Słuszkę[396]. Za Sobieskim agitował, opowiadający się po jego stronie, hetman wielki koronny Stanisław Jabłonowski przybliżając zasługi zmarłego Jana III[397]. Królewicza poparło kilka powiatów z województwa wielkopolskiego i krakowskiego[398]. Zdaniem Aleksandry Skrzypietz ks. de Conti „utracił całe poparcie na Litwie"[399]. Zaistniała sytuacja budziła obawę, że dojdzie do rozdwojonej elekcji, gdy tymczasem większość chciała zachowania jedności, jak wynika z korespondencji Michała Dominika Słuszki do Józefa Bogusława

---

A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 160; A. Walewski, *op. cit*., s. 370; poseł francuski Chateuneuf posądzał królową Marię Kazimierę o wplątanie cara w sprawy elekcji w Polsce, M. Komaszyński, *Maria Kazimiera*, s. 203.

[392] Natomiast poplecznicy Francuza nie dysponując obiecywanymi przez Polignaca subsydiami, nie mogli wspierać swoich zwolenników żadnymi kwotami, co niepokoiło prymasa Radziejowskiego; *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego*, t. 2, s. 24, 26; J. Staszewski, *Elekcja*, s. 59-61.

[393] *Dyaryusz Sejmu*, k. 603.

[394] *Dyaryusz elekcyi*, k. 201; J. Staszewski, *August II*, s. 59, *Idem*, E*lekcja*, s. 12-13; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 161-162.

[395] *Dyaryusz prawdziwy*, s. 498.

[396] *Dyaryusz sejmu*, k. 605-606; według innej relacji województwo krakowskie opowiedziało się za królewiczem Jakubem, w momencie zbliżania się hetmanów koronnych, *Dyaryusz elekcyi*, k. 202.

[397] *Dyaryusz elekcyi*, k. 206-207; M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski*, cz. 2, s. 187.

[398] Oddawano także głosy na Leopolda, księcia lotaryńskiego i księcia neuburskiego Karola Filipa. S. Niezabitowski, *op. cit*., s. 158; M. Gadocha, *Sytuacja polityczna w Polsce i Europie na łamach gazety seryjnej „Dyáriusz Seimu Electionis" z 1697 roku*, RHPP, 15 (2012), z. 1 (19), s. 14.

[399] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 162.

Słuszki, kasztelana wileńskiego i hetmana polnego litewskiego[400]. Był to jeden z powodów wszczętych negocjacji w sprawie dalszego przebiegu elekcji. Na rozmowy z poplecznikami ks. de Contiego udali się zwolennicy Jakuba Sobieskiego, proponując głosowanie na królewicza, co zostało odrzucone. Wówczas „widząc impossibilitatem wyperswadowania Ichmościom", udali się ponownie na mediację z propozycją obrania jednego z dwóch młodszych królewiczów Sobieskich: Aleksandra lub Konstantego[401]. Po odtrąceniu także tej oferty adherenci Jakuba Sobieskiego przedstawili kandydaturę elektora bawarskiego spowinowaconego przez małżonkę z Sobieskimi. Kiedy i ta propozycja nie znalazła uznania „nakoniec kogokolwiek ex concurrentibus, uchodząc wszelkiego między nami rozerwania, byle Ichmć [...] odstąpili promocyi Xcia Imci de Conti; ktorego Woiewodzrwa y Ziemie, aby nie zaciągnęły mollem bellorum, y dla wielu racyi akceptować nie chciały; skłaniaiąc się bardziey do Xięcia Imci Elektora Saskiego [...]"[402]. Aleksandra Skrzypietż twierdzi, że wezwani przez Radziejowskiego urzędnicy nie pojawili się u prymasa, co skłoniło go do ponownego zbierania głosów[403]. Natomiast adherenci królewicza Jakuba oskarżali Radziejowskiego o nieprzejednane stanowisko twierdząc, że kiedy wysłali deputatów z każdego województwa do niego, aby „iedna strona bez drugiey Pana sobie obierać y factione privata narabiać nie powinna", przystąpił do nominacji ks. de Conti, nie słuchając żadnych protestów[404]. Postawa kardynała sprawiła, że hetmani koronni: Stanisław Jabłonowski, wielki i Szczęsny Potocki, polny oraz Józef Bogusław Słuszka, hetman polny litewski, a także Franciszek Gałecki i Stanisław Małachowski posłali po bp kujawskiego Stanisława Dąmbskiego, który wyrastał na prawie równorzędną prymasowi osobę w państwie. Wzrastała jego rola polityczna, a rozdźwięk między nim a Radziejowskim dotąd jedynie o charakterze prestiżowym zamienił się w spór kompetencyjny o podłożu politycznym.

[400] *Michał Dominik Słuszka do Józefa Bogusława Słuszki*, [bm, bd], B PAN K, rkps 1200, k. 303v-304r; W. Kriegseisen, *Sejm Rzeczpospolitej szlacheckiej (do 1763 roku)*, Warszawa 1995, s. 167; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 162 p. 86.
[401] *Oznaymienie krola nowo obranego, na seymie walnym elekcyi między Warszawą a Wolą die 27 junij anno 1697*, *VL*, t. 5, s. 459, f. 978.
[402] *Ibidem*, VL, t. V, s. 459 f. 979
[403] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 162.
[404] *Oznaymienie krola nowo obranego, na seymie walnym elekcyi między Warszawą a Wolą die 27 junij anno 1697* - VL, t. V, s. 459 f. 979-980; S. Niezabitowski, *op. cit*., s. 159.

Posunięcia przeciwników Francuza zaskoczyły prymasa, który popełnił poważny błąd polityczny, odkładając do następnego dnia wybory, co pozwoliło stronnikom Sasa rozwinąć szeroko zakrojoną agitację.

Strona saska miała ułatwione zadanie, gdyż pospolite ruszenia województw i powiatów pozostały na polu elekcyjnym, dało to możliwość oddziaływania na szlachtę zgromadzoną w jednym miejscu i czasie[405]. Adherenci Wettyna przypominając o dokonanej przez elektora saskiego konwersji wystarali się o jej potwierdzenie u nuncjusza Davii, aby przeciągnąć na stronę Sasa senatorów i szlachtę bardziej wyrobioną politycznie[406]. Suty poczęstunek na polu elekcyjnym wzmocniony drobnymi sumami pieniędzy pozwolił pozyskać tę część szlachty, która nie posiadała jasno określonych preferencji wyborczych, o co ze szczególną energią zabiegał Jan Jerzy Przebendowski[407]. Fryderyk August bezskutecznie zabiegał o poparcie swej kandydatury u króla Francji Ludwika XIV[408]. Stronnictwo saskie rosło w siłę, gdy tymczasem w obozie jego przeciwników uwidoczniły się postawy asekuranckie, a nawet część senatorów występowała do ambasadorów francuskich o zezwolenie na przejście do obozu saskiego, na co wysłannicy Wersalu nie wyrazili zgody[409]. Postawa Sapiehów zdaniem części badaczy uwarunkowana była sytuacją na Litwie, gdzie panujący od dawna układ, za najważniejszy cel wyznaczał obranie króla, który umocniłby ich pozycję w stosunku do przeciwników politycznych[410]. Dlatego deklarowali w okresie wcześniejszym chęć współpracy z elektorem brandenburskim na rzecz księcia Ludwika von Baden. Zamyślali o przejściu do stronnictwa cesarskiego, będąc gotowi zagłosować na wskazanego przez Wiedeń kandydata. Zdaniem Stanisława Niezabitowskiego Sapiehowie nadal opowiadali się po stronie Francuza, gdyż po stronie elektora saskiego stali ich wrogowie polityczni

[405] S. Niezabitowski, *op. cit*., s. 158-159.
[406] *Dyaryusz prawdziwy*, s. 498; *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego*, t. 2, s. 26; J. Staszewski, *August II*, s. 43, 55, 59, 60-61.
[407] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 163.
[408] Monarcha francuski prośbę Wettyna odrzucił, licząc mimo wszystko, na wygraną ks. de Conti; *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego*, t. 2, s. 27; K. Piwarski, *Das Interregnum 1696/1697 in Polen und die politische Lage in Europa*, passim; J. Staszewski, *August II*, s. 54-55.
[409] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 164.
[410] *Ibidem*, s. 164, p. 96; *Eadem*, *Sapiehowie*, s. 383-385; J. Staszewski, *Elekcja*, s. 15; *Idem*, *August II*, s. 55.

z Wielkiego Księstwa[411]. Jednakże biorąc pod uwagę proces kształtowania się stronnictw nazwijmy je wyborczych, tworzących zalążki pod przyszłe obozy polityczne, to jako pierwsze powstało stronnictwo francuskie, do którego akces, z pewnymi wahaniami, zgłosili Sapiehowie. Uczynili to zresztą pod wpływem zaprzyjaźnionych rodów koronnych, z którymi byli spowinowaceni. Przedstawiciele obozu antysapieżyńskiego skupiali się w tym czasie, przede wszystkim na wcieleniu w życie programu koekwacji praw litewskich z koronnymi, przy czym, pewna grupa znajdowała się w obozie królewicza Jakuba Sobieskiego, wierna Domowi zmarłego Jana III. Znaczna grupa szlachty przyglądała się rozwojowi sytuacji, nie mając wybranego kandydata. Dopiero oficjalne pojawienie się kandydatury saskiej zmieniło scenę elekcyjną, gdy wokół elektora zaczął gromadzić się krąg zwolenników. Działo się to w czasie, gdy Sapiehowie byli już od dawna związani ze stronnictwem francuskim, które istniało na długo przed ukształtowaniem się obozu saskiego. Republikanci oraz ich sojusznicy związali się z Wettynem, gdyż Franciszka de Contiego popierali ich wrogowie polityczni. Zarazem, co było bardzo istotne, uplasowali się u boku elektora saskiego na czołowych pozycjach, zwiększając swoje szanse w razie jego wygranej, na zrealizowanie własnych planów politycznych. W stronnictwie kontystów pierwszoplanową rolę odgrywali Lubomirscy, a przy nich Sapiehowie, co w zasadzie wykluczało uczestnictwo antysapieżyńców, w tym obozie politycznym, bowiem z góry przekreślało, a w najlepszym razie minimalizowało ich szanse na wybicie się w tym układzie. W momencie, gdy kandydatura Jakuba Sobieskiego uległa zachwianiu na polu elekcyjnym, część pozostającej nadal w obozie królewicza szlachty i magnaterii, porzuciła jego sztandary, przechodząc na stronę Sasa. Niedawni jeszcze zwolennicy Sobieskiego w dalszym ciągu pozostawali po stronie cesarza. Wysunięcie kandydatury elektora saskiego, praktycznie na kilka dni przed głosowaniem, nie tylko ochraniało Wettyna przed walką przedwyborczą toczoną przez ostatni rok, ale stanowiło nową alternatywę dla wszystkich niezdecydowanych oraz rozczarowanych ks. de Conti i królewiczem Jakubem oraz pozostałymi kandydatami – nie cieszącymi się zbytnią popularnością. Do ważnych przetasowań na polu elekcyjnym doszło przed

[411] S. Niezabitowski, *op. cit*., s. 159.

ostatnim głosowaniem, kiedy na stronę elektora saskiego przeszli zarówno adherenci Jakuba Sobieskiego jak ks. Lotaryńskiego, syna królowej Eleonory, ks. Neuburskiego i ks. Badeńskiego[412].

Pewną trudność sprawia oszacowanie, po której stronie znajdowała się przewaga, raczej ks. de Conti jej nie miał[413]. Podczas zbierania głosów pierwszego dnia większość opowiedziała się jednak za Contim, dopiero po odłożeniu przez prymasa Radziejowskiego głosowania na następny dzień sytuacja uległa zmianie[414]. Zapewne osąd Stanisława Niezabitowskiego, iż Francuza poparła mniejszość stoi w sprzeczności z wydarzeniami na polu elekcyjnym[415]. Gaetano Platania opublikował listę sporządzoną przez nuncjaturę, w której zaprezentował rozkład sympatii elekcyjnych wśród senatorów. Na jej podstawie Aleksandra Skrzypietz doszła do wniosku, że podczas elekcji za ks. de Contim opowiedziało się 11 wyższych urzędników, a za Wettynem 28[416]. Platania twierdzi, że cała Litwa, z wyjątkiem podkanclerzego Karola Stanisława Radziwiłła i marszałka nadwornego Aleksandra Pawła Sapiehy oraz podskarbiego litewskiego Benedykta Pawła Sapiehy opowiedziała się za elektorem saskim. Wysyłana przez nuncjaturę lista do Rzymu jest w stosunku do województw przesadzona, bo wynikałoby, że za ks. de Contim opowiedziały się tylko trzy województwa, czego nie potwierdzają polskie dokumenty i żadne relacje. Wśród elektorów Augusta II nie było żadnego z kanclerzy litewskich, a spośród rodziny Sapiehów, jedynie przedstawiciel linii kodeńskiej Kazimierz Sapieha, kasztelan trocki złożył swój podpis z województwem trockim[417].

Ponownie do zbierania głosów prymas Radziejowski przystąpił 27 VI 1697 r., lecz w tym dniu doszło do rozłamu na polu elekcyjnym, i zwolennicy Sasa zajęli pozycje przy drodze prowadzącej w kierunku na Wolę, a stronnicy Contiego na Warszawę. Na stronę elektora saskiego przeszedł Kazimierz Zaranek Horbowski, chorąży żmudzki, który oderwał się od obozu ks. de Conti i porzucił

[412] *Wiadomości z Warszawy dnia 29 Junii r. 1697*, [w:] *Pomniki dziejów Polski wieku siedemnastego*, t. 1, wyd. A. Podgórski, Wrocław 1840, s. 243.
[413] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 164.
[414] *Dyaryusz prawdziwy*, s. 497-498.
[415] S. Niezabitowski, *op. cit*., s. 159.
[416] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 165.
[417] *Elektorów poczet*, s. 321.

stronnika litewskiego, i przeszedł na stronę elektora saskiego[418]. W województwie sandomierskim doszło do podziału chorągwi, które poza jedną, zdecydowanie stały po stronie efektora saskiego[419], także w przyszłości to województwo będzie sprzyjało Fryderykowi Augustowi. Prymas próbował przekonać hetmanów do porzucenia Wettyna, lecz oni proponowali w zamian, aby stronnicy Francuza odstąpili go, tak jak oni wcześniej odeszli od Sobieskiego. Radziejowski zaproponował mediację, na którą stronnictwa miały wysłać po czterech senatorów i sześciu reprezentantów szlachty, by jeszcze raz przedstawić profile swych kandydatów. W rezultacie negocjacje zakończyły się fiaskiem, gdyż zgodnie z przewidywaniami Stanisława Antoniego Szczuki, referendarza koronnego żadna ze stron nie chciała porzucić swojego kandydata, do czego namawiała przeciwników politycznych[420]. W tej sytuacji Radziejowski nie wjeżdżając w szeregi saskie jeszcze raz policzył głosy kontystów i po uzyskaniu zgody na obiór Francuza na czele stronników ks. de Contiego udał się do Warszawy do kościoła św. Jana, gdzie odśpiewano *Te Deum laudamus*. Według autora *Dyaryusza prawdziwego* do stolicy razem z prymasem udało się nie więcej niż 40 chorągwi[421]. Kardynał Radziejowski pospieszył się słuchając fałszywej pogłoski o nominowaniu przez stronników Sasa elektora Fryderyka Augusta, chcąc ubiec bieg wydarzeń przyspieszył działania doprowadzając do rozdwojenia elekcji, co okazało się fatalną w skutkach decyzją polityczną[422]. Przeciwko takiemu nominowaniu Francuza zaprotestowali marszałek wielki koronny Lubomirski oraz marszałek poselski.

Działania prymasa zaktywizowały stronników Sasa oraz przeciwników kandydatury francuskiej, którzy jeszcze tego samego dnia posłali po Stanisława Dąmbskiego, biskupa kujawskiego i obrali Wettyna królem polskim, a następnie nie tracąc czasu udali się do Warszawy do kościoła św. Jana, gdzie odśpiewano *Te Deum laudamus*, a poseł saski zaprzysiągł *pacta conventa*[423]. Przed wyjazdem

[418] *Wiadomości z Warszawy dnia 29 Junii r. 1697*, t. 1, s. 242.
[419] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 166.
[420] M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski*, cz. 2, s. 186; K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. I, s. 110.
[421] *Dyaryusz prawdziwy*, s. 499.
[422] R. Kawecki, *op. cit.*, s. 127-140.
[423] Elekcję 1697 r. opisał: A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 2, s. 325-385; W. Kuczyński, *op. cit*., s. 24.

do stolicy adherenci sascy udali się do marszałka poselskiego, aby uznał elekcję Wettyna i wypisał dyplom elekcji, na co marszałek nie zgodził się protestując przeciwko elekcji odbytej „tumultum", zarówno ks. de Contiego jak i elektora Saksonii. Za władcą Saksonii zagłosowali pozyskiwani przez Flemminga i Przebendowskiego republikanci litewscy, fakcja królewicza Sobieskiego oraz w znacznej mierze poplecznicy kandydatur niemieckich, ale przede wszystkim, wszyscy przeciwnicy kandydatury francuskiej. Poświadcza to także wydane bezpośrednio po elekcji *Oznaymienie króla nowo obranego na sejmie walnym elekcji między Warszawą a Wolą, die 27 junij 1697*, z którego wynika jasno, że w obozie saskim zgromadzili się przeciwnicy ks. Franciszka Ludwika de Conti, „[...] którego Woiewodztwa y Ziemie, aby nie zaciągnłęy molem bellorum, y dla wielu racyi akceptować nie chciały; skłaniaiąc się bardziey do Xięcia Imci Elektora Saskiego [...]"[424]. Pod *Oznaymieniem* podpisało się trzydziestu dwóch, dotychczasowych adherentów Sobieskich, z Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz Inflant. W tej liczbie znajdują się senatorowie, dygnitarze i urzędnicy wszystkich szczebli. Spośród hetmanów podpis złożył jedynie Józef Bogusław Słuszka, hetman polny litewski i kasztelan wileński, natomiast z trzech biskupów na Litwie tylko Jan Kryszpin Kirszensztein, biskup wileński. Obok Słuszki, hetmana polnego pod dokumentem widnieją podpisy również innych przedstawicieli obozu republikantów litewskich, między innymi: Michała Kazimierza Kociełła, kasztelana witebskiego i Ludwika Pocieja, podkomorzego brzesko-litewskiego. W tym gronie znalazł się również Kazimierz Sapieha, kasztelan trocki i starosta brzeski, który jako jedyny przedstawiciel obu linii: czerejskiej i kodeńskiej podpisał elekcję Fryderyka Augusta, elektora saskiego[425]. Zwolennicy ks. de Contiego, stając w obronie wolnej elekcji ich króla-elekta, wydali 5 VII 1697 r. *Obwieszczenie do poparcia wolney Elekcyey Roku Pańskiego tysiącznego sześćsetnego dziewięćdziesiątego siódmego*[426], podpisany został przez dwudziestu siedmiu przedstawicieli Wielkiego Księstwa, między innymi przez obydwu kanclerzy litewskich: Dominika Radziwiłła, wielkiego i Karola

[424] *VL*, t. 5" 1669-1697, Petersburg 1860, s. 459-462.
[425] *Elektorów poczet*, s. 321.
[426] *Obwieszczenie do poparcia wolney Elekcyey Roku Pańskiego tysiącznego sześćsetnego dziewięćdziesiątego siódmego*, PAN BK, rkps 36081, k. 1-k.11.

Stanisława Radziwiłła, podkanclerzego. Ten dokument został podpisany również przez dwóch elektorów Augusta, biskupa wileńskiego Kazimierza Konstantego Brzostowskiego oraz Krzysztofa Antoniego Chrapowickiego, kasztelana smoleńskiego[427]. Licznie podpisali „Obwieszczenie" Sapiehowie: Benedykt Paweł, podskarbi litewski, Kazimierz Jan, wojewoda wileński i hetman wielki litewski, Aleksander Paweł, marszałek WKsL, Jerzy, stolnik WKsL, Michał, strażnik WKsL, i Władysław, krajczy oraz dwóch przedstawicieli rodziny Ogińskich: miecznik WKsL Marcjan i starosta gorżdowski Kazimierz oraz Dominik Słuszka, wojewoda połocki. Ogółem spośród wojewodów litewskich w obronie elekcji Francuza opowiedziało się czterech, poza wymienionymi wyżej, także wojewodowie: Stefan Kurcz, brzesko litewski i Michał Dowmont Siesicki, miński, przy czym warto zaznaczyć, iż z rodzin: Kurczów i Dowmont Siesickich nikt nie był elektorem Augusta II[428]. Pod dokumentem figurują nazwiska prymasa Stefana Radziejowskiego i czterech Lubomirskich, w tym Franciszka, marszałka nadwornego koronnego, przy czym żadna z tych osób nie podpisała *Oznaymienia* popierającego Sasa. Warto zwrócić uwagę na fakt, że często krewni pozostawali w dwóch różnych stronnictwach[429]. Rozdzielając swe poparcie gwarantowano sobie, a szczególnie rody wpływowe, miejsce u boku króla, pozwalające zachować silną pozycję w każdym układzie politycznym. Chociażby Ogińscy, z których Marcjan, miecznik WKsL i Kazimierz, starosta gorżdowski znaleźli się w obozie kontystowskim razem z Sapiehami, i podobnie jak oni podpisali *Obwieszczenie* popierające wolną elekcję ks. de Conti[430].

Przywódcami tworzącego się na polu elekcyjnym stronnictwa saskiego w Rzeczypospolitej byli: z Litwy Józef Bogusław Słuszka, kasztelan wileński i hetman polny litewski, a z Korony, Dąmbski biskup kujawski, Jabłonowski, kasztelan krakowski i hetman wielki koronny oraz Potocki, wojewoda krakowski

[427] *Elektorów poczet*, s. 33 i 48.
[428] *Ibidem*, s. 183–327.
[429] Litewski badacz zestawił oosby, które poparły ks. de Conti z tymi, które poparły elektora saskiego; G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Vidaus Karo Išvakarėse: didikų grupuočiu kova 1690-1697 m*, s. 268-271.
[430] *Obwieszczenie do poparcia wolney Elekcyey Roku Pańskiego tysiącznego sześćsetnego dziewięćdziesiątego siódmego*, PAN BK, rkps 36081, k.1-k.11.

i hetman polny koronny[431]. Elektorami Wettyna było wielu działaczy republikantów, wśród nich liczni przedstawiciele Ogińskich: Hrehory Antoni i jego brat, Mikołaj, podskarbi nadworny WKsL, oraz Bogusław Kazimierz, starosta dorsuniski i jego młodszy brat Marcjan Michał. Aktywnie działali na rzecz obioru elektora saskiego bracia Pociejowie: Ludwik Konstanty i Kazimierz Aleksander, Marcjan Wołłowicz, bracia Wiśniowieccy: Janusz i Michał.

Do obozu saskiego przeszedł, zaliczany przez królową Marię Kazimierę do jej stronników, Wilhelm Eustachy Grothuz, kasztelan żmudzki[432]. Czynnie uczestniczący w obiorze nowego króla Krzysztof Zawisza brał wielokrotnie udział w różnych sesjach, z których część odbywała się u niego. W ciągu dwóch dni niemal nie zsiadając z konia obierano króla, przy czym nie obyło się bez różnych scysji, ostatecznie dokonano podwójnej elekcji. Za obiorem elektora saskiego głosował Krzysztof Zawisza, który przede wszystkim kierował się interesem prywatnym mając na uwadze możliwość zrobienia kariery polityczno-urzędniczej. Monarcha „obcy dla stronnictw politycznych Rzeczypospolitej" dawał znacznie większą gwarancję na łatwiejszy dostęp do łaski królewskiej[433]. Z województwa wileńskiego elekcję Sasa podpisali, marszałek brasławski Kazimierz Władysław i stolnik brasławski Jan Kazimierz Biegańscy z zastrzeżeniem praw Kościoła[434].

Zwolennicy elektora saskiego Fryderyka Augusta, w przeciwieństwie do stronników ks. de Conti, podjęli natychmiastowe działania mające na celu osadzenie swojego elekta na tronie. Po spisaniu *pactów conventów* na polu elekcyjnym i ich zaprzysiężeniu[435], wybrali komisarzy do ks. saskiego, aby jak najszybciej przybył do Rzeczypospolitej oraz wyznaczono dzień koronacji na 15 IX 1697 r. Powyższe *pacta conventa* z racji podpisania ich na polu elekcyjnym mogą posłużyć za pewien punkt odniesienia[436], jaki kształt w owym momencie miała partia saska. Z zachowanych w *Volumina Legum pactów conventów*

[431] W. Kuczyński, *op. cit*., s. 24.
[432] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 65.
[433] K. Zawisza, *op. cit*., s. XII i 51.
[434] R. Mienicki, *Jan Kazimierz Biegański, h. Prawdzic (zm. ok. 1733)*, PSB, t. 2, s. 27.
[435] *VL*, t. 6, s. 26.
[436] Taką informację podaje: J. Szujski, *op. cit.*, s. 156; zob. też. W. Kuczyński, *op. cit.*, s. 24; Pełny wykaz osób pełniących urzędy lub funkcje, które podpisały sufragia Augusta II zawiera tabela nr 2, s. 440.

wynika, że z Wielkiego Księstwa Litewskiego podpisały je 34 osoby. Wśród składających podpisy znaleźli się między innymi: Józef Bogusław Słuszka, kasztelan wileński i hetman polny litewski[437]; dwóch Kociełłów: Michał Kazimierz, kasztelan witebski i Michał Bogusław, chorąży roty pancernej, deputat *ad pacta convennta*; dwóch Kryszpinów Kirszenszteinów: Jan biskup żmudzki i Marcin Michał, podczaszy wielki litewski, deputat miński *ad pacta conventa*; Eustachy Grothus, kasztelan żmudzki[438]; Krzysztof Komorowski, kuchmistrz wielki litewski, starosta wołkowyski i deputat *ad pacta conventa*[439]; dwóch Ciechanowieckich[440]: Hipolit, starosta opeski i poseł powiatu brasławskiego oraz jego syn, Feliks Nikodem, starosta stegwilski, poseł i deputat *ad pacta conventa* województwa połockiego; Teodor Łukomski, sędzia witebski, deputat *ad pacta conventa* województwa witebskiego[441]; Ludwik Pociej, podkomorzy i deputat *ad pacta conventa* z województwa brzeskiego. Wśród elektorów Augusta II znalazło się 11 przedstawicieli rodziny Buchowieckich aktywnie uczestniczącej w życiu politycznym województwa brzesko-litewskiego i należącej do klienteli Czartoryskich[442]. Z tegoż województwa elekcję Sasa podpisało także 12 przedstawicieli rodziny Niepokojczyckich zajmującej w hierarchii urzędów województwa średnie miejsce[443]. Wybrano przedstawicieli z Litwy, aby powitali elektora saskiego, zawiadamiając go oficjalnie o dokonanym wyborze. Już 16 lipca z Warszawy wyruszyło do Tarnowskich Gór poselstwo litewskie w składzie, którego znaleźli się reprezentanci stanu rycerskiego, Krzysztof Zawisza i Hrehory Ogiński, chorąży Wielkiego Księstwa Litewskiego. Powitanie nowo obranego monarchy odbyło się w Tarnowskich Górach 20 lipca, w imieniu senatorów mowę

[437] W momencie obejmowania władzy przez nowo obranego monarchę Słuszka był najbardziej wpływową osobą w obozie antysapieżyńskim; G. Sliesoriūnas, *Walka stronnictw w przededniu i podczas wojny domowej na Litwie XVII/XVIII wieku*, s. 239.
[438] Elekcję Augusta II podpisał także jego syn Stefan Karol Grothus starosta wilkijski oraz dwóch innych przedstawicieli rodu: Jan Grothus stolnik kowieński i Jan Reinhold kapitan królewski; A. Boniecki, *Herbarz*, t. VII, s. 114.
[439] Podpisał elekcję 1697 r. i został wyznaczony do boku Augusta II, *VL*, t. 5, s. 926, 989.
[440] Posłem na sejmie elekcyjnym 1697 r. był także brat Hipolita Konstantego Ciechanowieckiego, Samuel podkomorzy mścisławski; A. Boniecki, *Herbarz*, t. VII, s. 114.
[441] Stronnik Radziwiłłów od 1665 r.; J. A. Chrapowicki, *op. cit.*, Część pierwsza: *lata 1656-1664*, s. 601; B. Radziwiłł, *op. cit.*, s. 336.
[442] *Elektorów poczet*, s. 34; od Wołczyna głównej rezydencji familii Czartoryskich w powiecie brzeskim nazywano członków tej fakcji „junakami Wołczyńskimi"; M. Matuszewicz, *op. cit*., t. 2, 1758-1764, s. 10.
[443] *Elektorów poczet*, s. 242.

powitalną wygłosił syn hetmana wielkiego koronnego, Jan Stanisław Jabłonowski, wojewoda wołyński, a od stanu rycerskiego jego cioteczny brat Jerzy Dzieduszycki, starosta żydaczowski[444].

Pośpiech był uzasadniony, gdyż przywódcy stronnictwa francuskiego: z Litwy, Kazimierz Jan Sapieha, wojewoda wileński, hetman wielki litewski i jego brat Benedykt Paweł, podskarbi litewski, z Korony, arcybiskup gnieźnieński Stefan Radziejowski, biskupi płocki i łucki, oraz Lubomirscy i ich adherenci, po naradzie wydali uniwersały na poparcie wolnej elekcji wzywając szlachtę na dzień 26 VIII 1697 r. pod Warszawę[445].

Trzon powstającego stronnictwa saskiego w Wielkim Księstwie Litewskim stanowili republikanci litewscy, którzy występując przeciwko hegemonii Sapiehów na Litwie, potrzebowali wsparcia ze strony króla, jak miało to miejsce w ostatnich latach panowania Jana III Sobieskiego. Natomiast osadzenie na tronie Rzeczypospolitej kandydata Sapiehów oznaczałoby nie tylko trwałość dotychczasowych układów, ale jeszcze wzmocniłoby je, a do tego oponenci polityczni nie mogli dopuścić. Stąd dążenie do jak najszybszego sprowadzenia do kraju Fryderyka Augusta elektora saskiego, przeprowadzenia rychłej koronacji, która legitymizowałaby jego władzę. Do zdecydowanych kroków politycznych zmuszała stronników Sasa działalność adherentów ks. de Conti, którzy stając w obronie wolnej elekcji, zawiązali rokosz, wybierając na jego marszałka Stefana Humieckiego, stolnika podolskiego. Rokoszanie kontynuowali obrady w Zamku Warszawskim, który opuścili na wieść o zbliżaniu się do stolicy króla-elekta saskiego, wówczas przeniesiono rokosz do Łowicza. W tym czasie zwolennicy Wettyna odbywali prywatne sesje w pałacu Krasińskiego wojewody płockiego odbierając „[...] kapitulacje ze strony ks. saskiego, jakoby za ekspensa podczas elekcji erygowanych po wzięciu wprzód podpisu względem wierności i kto tylko chciał, chojność elekta ks. saskiego natenczas uznał”[446]. Planom Wettyna i jego zwolenników sprzyjało także

[444] Dzieduszycki był synem Franciszka, wojewody podolskiego i Zofii Jabłonowskiej, siostry hetmana wielkiego koronnego i kasztelana krakowskiego Jabłonowskiego; K. Zawisza, *op. cit*., s. 51.
[445] W. Kuczyński, *op. cit*., s. 24.
[446] Cyt. za: *Ibidem*, s. 24.

położenie geograficzne Saksonii, stąd już w sierpniu król-elekt na czele wojsk saskich wkroczył do Rzeczypospolitej i po odbyciu rozmów z komisarzami, zaprzysiężeniu *pactów conventów*, wyruszono do Krakowa na sejm koronacyjny[447].

Powstałe na polu elekcyjnym litewskie stronnictwo królewskie bezpośrednio po elekcji tworzyli głównie przedstawiciele obozu republikantów i ich sympatyków, a w jego składzie znaleźli się także poplecznicy Sobieskich oraz księcia neuburskiego. W momencie zakończenia elekcji nie został ukończony proces budowy stronnictwa regalistycznego, do którego przybywali nowi stronnicy. Tak uczynił Krzysztof Kazimierz Sienicki, który zdaniem pamiętnikarza Krzysztofa Zawiszy od razu „począł być w faworach", i został mianowany przez monarchę dworzaninem królewskim[448]. Stryjeczny brat Sienickiego, Ludwik znalazł się według własnej relacji w saskim obozie politycznym już podczas elekcji[449]. Bezpośrednio po zakończonej elekcji powstałe stronnictwo królewskie było zlepkiem różnych fakcji, które połączyła niechęć do kandydatury francuskiej, a znaczną część jego członków opozycyjna postawa względem Sapiehów. Można więc określić je jako w miarę jednorodne nie zawierające elementów wzajemnie się wykluczających, co miało ulec zmianie jesienią 1697 r., po przystąpieniu do niego Sapiehów wraz z ich adherentami.

Ten obraz zaczął ulegać zmianie od listopada 1697 r., kiedy na stronę Wettyna przeszli Sapiehowie. Odtąd w łonie stronnictwa dworskiego na Litwie znajdowały się dwa stronnictwa lokalne, swym znaczeniem wykraczające często poza granice litewskie. Zwłaszcza stronnictwo sapieżyńskie dzięki licznym koligatom posiadało znaczne wpływy w Koronie. Poza Sapiehami na stronę Augusta II przeszedł ze swą fakcją Karol Stanisław Radziwiłł, który sprzymierzył się z republikantami. Fakt istnienia wewnątrz stronnictwa regalistycznego dwóch przeciwstawnych formacji politycznych wpływał bezpośrednio na spójność i siłę oddziaływania tego stronnictwa. Na pracy stronnictwa odbijał się również brak

[447] W. Kuczyński podaje, że król-elekt wjechał do Krakowa w asyście ok. 1000 wojsk saskich; *Ibidem*, s. 24.
[448] A. Rachuba, *Sienicki Krzysztof Kazimierz, h. Bończa*, PSB, t. 37, s. 151.
[449] W. Kriegseisen, *Sienicki Ludwik*, PSB, t. 37, s. 153.

jednolitego kierownictwa, gdyż przywódcy obu przeciwstawnych obozów politycznych pretendowali i w rzeczywistości pełnili taką rolę, prowadząc najczęściej własną politykę.

Po porażce Sapiehów pod Olkienikami nastąpił poważny rozłam wśród regalistów litewskich, gdyż stronnictwo sapieżyńskie znalazło się właściwie poza ramami stronnictwa dworskiego. Obóz zwycięzców nie dopuszczał pokonanych do współudziału w pracach stronnictwa królewskiego, stąd ich przynależność była w zasadzie dość iluzoryczna, lecz do momentu oficjalnego przejścia na stronę szwedzką nadal byli zwolennikami króla. Sapiehowie i ich adherenci, usiłując zmienić powzięte w *Postanowieniu Olkienickim* decyzje, podejmują walkę o odzyskanie utraconych pozycji, urzędów i majątków. W sytuacji braku nadziei na realizację tych zamierzeń przy pomocy Augusta II, niedawni jeszcze hegemoni, zdecydowali się na oficjalne przystąpienie do obozu szwedzkiego Stanisława Leszczyńskiego, przypieczętowując tym samym formalny rozpad stronnictwa do jakiego doszło po Olkienikach. Odtąd obóz saski opierał się przede wszystkim na republikantach litewskich i ich sojusznikach politycznych oraz niedawnych jeszcze adherentach sapieżyńskich, którzy dla ratowania swojej pozycji i zatrzymania sprawowanych urzędów opuścili swych mocodawców, przyłączając się do regalistów. Postawa tych ostatnich bywała często zmienna i zależała w znacznej mierze, od tego kto aktualnie sprawował władzę na danym terenie.

1.4 – Wobec niepokojów wewnętrznych w okresie po elekcji Augusta II

Konflikt Sapiehów z republikantami zdominował litewską scenę polityczną, wpływając w zasadniczy sposób na całokształt podejmowanych przez obie strony decyzji. Ta sytuacja nie uległa zmianie nawet w momencie przystąpienia do stronnictwa dworskiego Sapiehów z ich adherentami. Z zewnętrznej konfrontacji przeistoczyła się w konflikt wewnętrzny, utrzymujący się w łonie stronnictwa regalistycznego. W Wielkim Księstwie nakładały się na siebie dwa spory, jeden toczony między republikantami a Sapiehami dotyczył w zasadzie kwestii ustrojowych. Natomiast drugi konflikt o przywództwo na Litwie zaczął się jeszcze za Jana III Sobieskiego, kiedy do otwartej rywalizacji

przystąpili Pacowie z Sapiehami, a za Augusta II, gdy Radziwiłłowie znaleźli się w stronnictwie saskim prowadzony był pomiędzy Sapiehami a Radziwiłłami. Ci ostatni związali się sojuszem z republikantami, który okazał się dla nich bardzo opłacalny. Przez cały okres, gdy w łonie regalistów znajdowały się dwa duże stronnictwa lokalne ich wzajemne relacje i walki polityczne przekładały się na pracę całego obozu politycznego. Jednym z narzędzi walki politycznej będzie hasło sejmu konnego, które pojawiło się w konstytucji sejmu elekcyjnego 1697 r. dotyczącej koekwacji praw, a uchwalonej w wyniku starań stronnictwa republikańskiego[450].

Po obiorze elektora saskiego Fryderyka Augusta na tron Rzeczypospolitej, jego litewscy stronnicy wspólnie z regalistami koronnymi, zebrali się ponownie na polu elekcyjnym[451], podejmując błyskawiczne działania zmierzające do legitymizacji i umocnienia jego władzy. W wypadku organizowania przez opozycję kontystowską wystąpień zbrojnych przeciwko Wettynowi, w okresie poprzedzającym koronację, postanowiono zwołać pospolite ruszenie, któremu czas i miejsce gromadzenia się miał wyznaczyć bp kujawski Dąbski[452]. Mając na uwadze rozbicie polityczne kraju i „nie do końca jasną sytuację formalną" króla-elekta podjęto decyzję o zwołaniu sejmu koronacyjnego w jak najkrótszym terminie (koronację wyznaczono na 15 IX 1697 r., a sejm koronacyjny na 17 IX tegoż roku)[453]. Pośpiech był uzasadniony, gdyż formalne przejęcie władzy dawałoby nowo obranemu monarsze przewagę nad jego konkurentem do tronu polskiego. Wszystkim województwom, powiatom i ziemiom, które nie obrały

---

[450] *Coequatio iurium una cum ordinatione judiciorum tribunalitiorum, et repartitione, locationeque exercituum Magni Ducatus Lituaniae*, b.m.d., k. A; *VL*, t. 5, f. 860-868 – *Coeguatio iurium stanów W. Ks. Lit. z Koroną Polską*; A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 2, s. 328; J. Malec, *Coequatio iurium Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską z 1697 roku*, s. 205-209.

[451] Wszystkie chorągwie, które głosowały za Sasem powróciły 28 VI 1697 r. na pole elekcyjne i założyły koło, *Dyaryusz prawdziwy*, s. 500; potwierdzają to także relacje z 9 lipca 1697 r. Andrzeja Choynackiego, który pisze, iż zwolennicy Wettyna przyspieszyli działania zmierzające do wyniesienia na tron Fryderyka Augusta II i „pacta conventa tu piszą" oraz wybrali ablegatów po Sasa i wyznaczyli jego koronację na września; A. Perłakowski, *Dyplomatyczne aspekty bezkrólewia po śmierci Jana III Sobieskiego*, s. 453 i s. 453 p. 75.

[452] *Oznaymienie króla nowo obranego na seymie walnym elekcyi między Warszawą a Wolą die 27 junij anno 1697* , *VL*, t. 5: 1669-1697, s. 460.

[453] Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 2, s. 441-445 – rozdz. *De coronatone et actis post coronationem*; B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r*., s. 16; K. Jarochowski, *Dzieje panowania Augusta II*, t. 1, s. 126 i n.

posłów pod Warszawą na sejm koronacyjny naznaczono „ziazdy in virtute Confoederationum na mieyscach Seymikom zwyczaynych" na dzień 6 sierpnia, natomiast sejmiki zatorski i halicki miały zebrać się w ostatnim dniu lipca. Zwrócono się z apelem, aby szlachta stawiła się tłumnie na sejm koronacyjny. Czynnikiem pozyskującym sympatie szlachty miało być zapewnienie, że hetmani rozdysponują obiecane przez Wettyna 10 mln zł na zapłatę zaległego żołdu wojsku Rzeczypospolitej, z tej kwoty jedna trzecia przeznaczona była dla komputu litewskiego[454]. Omawiając z Flemmingiem, legatem elektora saskiego, propozycje nowo obranego króla, spisano *pacta conventa*, zabezpieczając własne interesy polityczne. Podczas zjazdu wyznaczono deputatów *ad pacta conventa*, komisarzy do rozdzielenia obiecanych wojsku koronnemu i litewskiemu 10 mln zł oraz wybrano posłów mających powiadomić ks. Fryderyka Augusta o dokonanym obiorze[455]. W składzie poselstwa znaleźli się między innymi: Stanisław Jan Jabłonowski, hetman wielki koronny, kasztelan krakowski, jego syn Jan Stanisław, wojewoda wołyński, Stanisław Jan Witwicki, biskup poznański oraz Józef Bogusław Słuszka, hetman polny litewski, kasztelan wileński. Pośpiech w działaniach był uzasadniony, gdyż istotny w dalszej rozgrywce był fakt, kto pierwszy dokona koronacji, co zamykało wstępny etap walki o tron Rzeczypospolitej i pozwalało skupić się na kolejnym kroku, jakim była pacyfikacja kraju. Starając się uprzedzić przeciwników politycznych, od razu wysłano Derpowskiego, majora wojsk autoramentu cudzoziemskiego z wiadomością do Augusta[456], stojącego w gotowości na granicy, aby niezwłocznie na czele zbrojnej eskorty przybywał do Rzeczypospolitej celem przejęcia władzy[457]. Elektor saski Fryderyk August wykorzystał armię jako narzędzie politycznego nacisku i w asyście 8 tys. wojska ruszył przez Śląsk ku granicom z Polską, aby zamanifestować swoją siłę i tą drogą doprowadzić do rychłej koronacji. Do spotkania wyznaczonych posłów z Wettynem doszło w Tarnowskich Górach 20 VII 1697 r. W imieniu Korony powitał Augusta

[454] *Oznaymienie króla nowo obranego na seymie walnym elekcyi między Warszawą a Wolą die 27 junij anno 1697*, VL, t. 5, s. 460-461.
[455] *Dyaryusz prawdziwy*, s. 501.
[456] *Ibidem*, s. 511.
[457] Opis ich przyjęcia przez elektora zawiera: *Dyariusz negocjacji*, s. 529; K. Zawisza, *op. cit*., s. 52.

wojewoda wołyński Jan Stanisław Jabłonowski, a w imieniu Litwy wojewoda witebski Andrzej Kazimierz Kryszpin Kirszensztein[458], któremu towarzyszyła delegacja zwolenników Sasa z Litwy, jednym z komisarzy był Ludwik Konstanty Pociej, podkomorzy brzeski oraz Krzysztof Zawisza, Hrehory Ogiński, chorąży wielki litewski i Krzysztof Komorowski, kuchmistrz Wielkiego Księstwa Litewskiego, starosta wołkowyski. W drodze do Krakowa dołączył do orszaku króla-elekta w Piekarach biskup żmudzki Jan Kryszpin Kirszensztein, na ręce którego Wettyn zaprzysiągł *pacta conventa* i uchwaloną na sejmie elekcyjnym koekwację praw [459], co stanowiło poważny sukces regalistów z fakcji republikantów. Z doniesień „Z Warszawy" wynikało, że hetman wielki litewski Sapieha miał podobno wysłać swego syna na powitanie wkraczającego w granice Rzeczypospolitej Augusta[460], jeśli było tak w rzeczywistości, to oznaczałoby, że głowa stronnictwa sapieżyńskiego szukała możliwości porozumienia z elektorem saskim w dość krótkim czasie od zakończenia elekcji, do czego zapewne zmuszało go utrzymujące się napięcie na Litwie. Nie mniej istotny był fakt, że Wettyn energicznie podejmował działania wyprzedzając swego francuskiego konkurenta w wyścigu po koronę, a u jego boku przebywali polityczni przeciwnicy hegemonii sapieżyńskiej, zyskując tym samym szansę na poparcie ich w walce z dotychczasowymi dominantami. Od momentu otwarcia na polu elekcyjnym procesu tworzenia stronnictwa dworskiego wokół Wettyna przybywali do jego obozu politycznego nowi poplecznicy udając się na spotkanie z nim do Tarnowskich Gór. August nie posiadając w Rzeczypospolitej własnego zaplecza politycznego, w zasadzie nie był ograniczony żadnymi zobowiązaniami, co sprawiało, że kwestia doboru stronników była otwarta, ale też ułatwiało przechodzenie na jego stronę przeciwników politycznych. Dogodną sytuację wykorzystywali republikanci litewscy, zamierzając związać nowo obranego monarchę ze swoim stronnictwem i programem politycznym. W tym trudnym dla Sasa okresie, z powodu trwania w opozycji części magnaterii i szlachty popierającej ks. de Conti, pozyskiwaniu adherentów i zjednywaniu opinii

[458]*Dyariusz negocjacji*, s. 529.
[459] *Ibidem*, s. 531; K. Zawisza, *op. cit*., s. 52; K. Jarochowski, *Dzieje panowania Augusta II*, t. 1, s. 115; *Teodora Wagi historya królów i książąt polskich* [...], Poznań 1859, s. 379.
[460] *Z Warszawy*, [bd], BCzart., rkps 521, k. 263-264; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 171-172.

społecznej miały służyć „Awizy”[461], ukazujące się niemal od początku objęcia tronu przez Augusta. Osłabienie opozycji, wzmocnienie własnego stronnictwa i rychła koronacja należały do zadań priorytetowych stronnictwa saskiego. Przyjęto metodę faktów dokonanych oraz przejmowania władzy etapami i dalszego umacnia się po zrealizowaniu kolejnej fazy. Koekwacja praw litewskich z koronnymi posłużyła obozowi republikantów jako narzędzie do walki z opozycją sapieżyńską, pozwalające ograniczyć wpływy Sapiehów i ich adherentów. Dlatego postarano się, aby koekwacja została przyjęta na sejmie elekcyjnym, a w dalszej kolejności uznana przez Sapiehów, do czego będą zmierzać kolejne posunięcia czołowych republikantów. Do zdecydowanych zwolenników uchwalenia koekwacji praw podczas elekcji należeli także, podkomorzy brzesko-litewski Ludwik Konstanty Pociej, chorąży litewski Hrehory Ogiński i Marcjan Dominik Wołłowicz, chorąży mścisławski[462]. W swoim pamiętniku Krzysztof Zawisza podaje, że to on osobiście przyczynił się w dużej mierze do uchwalenia koekwacji praw[463].

W związku z planowaną koronacją usiłowano pozyskać prymasa Stefana Radziejowskiego, w tej sprawie zwrócił się do niego biskup kujawski Stanisław Dąmbski, powiadamiając go o zamiarach Wettyna, skierowania do kardynała prośby o dopełnienie aktu koronacji. Mimo posunięcia się przez Dąmbskiego do szantażu politycznego prymas nie zgodził się nawet na uczestnictwo w planowanej koronacji[464]. Fiaskiem zakończyła się również próba podjęta przez Stanisława Szczukę referendarza koronnego, zabiegającego u marszałka Kazimierza Ludwika Bielińskiego o wydanie dyplomu elekcji[465]. Uwidoczniła się w tych działaniach współpraca Korony i Litwy w osadzeniu na tronie swojego elekta oraz chęci wzmocnienia kształtującego się nadal wokół Augusta obozu regalistycznego. Ponadto usiłowano przeciwdziałać groźbie konfliktu

[461] *Awizy* ukazywały się w latach 1697-1700; K. Zawadzki, *Awizy Krakowskie i Gazety z Warszawy: dwie gazety seryjne z przełomu XVII i XVIII w.*, KHPP 25/3 (1986), s. 9.
[462] J. Malec, *Coequatio iurium Stanów Wielkiego Księstwa z Koroną Polską*, s. 205-207; *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 257.
[463] K. Zawisza, *op. cit*., s. XII, 25.
[464] Autorka omawia mediacje podejmowane przez wpływowe osoby w Koronie w celu pozyskania ich dla stronnictwa saskiego; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 173-177.
[465] Z tego powodu Szczuka czynił marszałkowi Bielińskiemu wyrzuty, *Stanisław Antoni Szczuka do Kazimierza Ludwika Bielińskiego*, Szczuczyn, 10. 08.1697, BCzart., rkps 1668, k. 310-311.

wewnętrznego, w sytuacji nie rozstrzygniętej walki o koronę i utrzymujących się podziałów w kraju. Rosnące napięcie w Wielkim Księstwie sprawiało, że groźba wybuchu konfliktu była realna, o czym świadczy list Dominika Mikołaja Radziwiłła, kanclerza wielkiego litewskiego skierowany do Hieronima Lubomirskiego, przestrzegającego go o skutkach ewentualnej wojny[466]. Dlatego kanclerz namawiał podskarbiego wielkiego koronnego Lubomirskiego do pogodzenia się z Augustem. Na postawę Radziwiłła wpływała zapewne także opieszałość Wersalu, co stawiało przyjazd ks. de Contiego i jego wyścig po koronę pod znakiem zapytania. Z pewnością te same obawy towarzyszyły Kazimierzowi Janowi Sapieże, wojewodzie wileńskiemu i hetmanowi wielkiemu litewskiemu, którego prymas Radziejowski oskarżał o porzucenie sprawy elekta francuskiego, zresztą nie tylko jego, bowiem te same zarzuty wysuwał pod adresem Domu Sapiehów. Kardynał Radziejowski przekonywał Jana Jerzego Przebendowskiego, że litewscy hegemonii są zainteresowani jedynie kwestiami finansowymi. Postawa hetmana wielkiego Sapiehy podczas elekcji była chwiejna, a jego związki ze stronnictwem francuskim można określić jako swobodne[467]. Głowa stronnictwa sapieżyńskiego była zmuszona kontrolować sytuację na Litwie zwłaszcza, gdy w orszaku zmierzającego po koronę Wettyna znajdowali się ich przeciwnicy, a elektorzy Sasa, co oznaczało, że w razie przegranej ks. de Contiego mogą znaleźć się w trudnej sytuacji. Król-elekt August utrzymywał łączność z obozem republikantów litewskich, kontaktując się z Michałem Kazimierzem Kociełłem, jednym z czołowych działaczy tego stronnictwa[468]. Musiało to budzić niepokój hetmana, stąd Sapiehowie przyjęli asekuracyjną postawę, i Benedykt Paweł Sapieha, podskarbi litewski przekonywał ambasadora francuskiego Polignaca, że wpłynie na postawę swego brata, żeby pozostał po

[466] *Dominik Mikołaj Radziwiłł do Hieronima Lubomirskiego*, Kraków, 5.11.1697, BK PAN, rkps 394, k. 325.

[467] Autor zwraca uwagę na fakt, utrzymywania się niechętnej postawy Wettyna wobec Sapiehów, co nie pozostawało bez wpływu na decyzje podejmowane przez króla względem nich; J. Staszewski, *„Postanowienie wileńskie" z 1701 roku i jego wpływ na unię polsko-litewską w czasach saskich*, s. 59-60; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 175-176; G. Sliesoriūnas, *Czy tak zwane postanowienie wileńskie mogło zostać uchwalone w 1701 roku?*, ZH 74 (2009), z. 2, s. 7-27; J. Wojtasik, *Walka Augusta II z obozem kontystowsko-prymasowskim w pierwszym roku panowania (1697-1698)*, s. 33.

[468] *August II do Michała Kociełła*, [bm, bd], BCzart., rkps 521, k. 205-206; A. Rachuba, *Hegemonia Hegemonia Sapiehów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*, s. 217-229.

stronie kontystów[469]. Ambasador w depeszach do Ludwika XIV przyznawał, że Kazimierz Jan Sapieha zazwyczaj szafował obietnicami, szukając każdorazowo wymówek[470]. Gdy na Litwie walka między obozem sapieżyńskim a republikanami wchodziła w fazę otwartą[471], a wydarzenia w całej Rzeczypospolitej potęgował niepokój, związany z rozsiewanymi pogłoskami o możliwej interwencji rosyjskiej lub tatarskiej sprowokowanej przez działalność odwetową Francji[472], ważyły się dalsze losy kontystów. Znaczna część magnaterii korzystając z francuskich pieniędzy przystępowała do negocjacji z Wettynem niemal zaraz po zakończonej elekcji[473]. Część kontystów idąc w ślady prymasa Radziejowskiego wybrała wariant rokoszowy.

Nadal do najważniejszych zadań stronników saskich należało doprowadzenie do koronacji Wettyna, bez względu na sprzeciwy przeciwników politycznych. Metoda faktów dokonanych nie stanowiła żadnego *novum*[474], ale była skuteczna. Tymczasem Wersal reagował ze znacznym opóźnieniem przygotowując wyprawę ks. de Conti po koronę, który wsiadał na okręt w Dunkierce w czasie zabiegów Francji o zawarcie pokoju (podejmowano je od 1696 r.). Wiedeń stawiał opór przeciwstawiając się naciskom Wilhelma Orańskiego, nie zamierzając podpisywać pokoju z Ludwikiem XIV, zwłaszcza, gdy wojska Eugeniusza Sabaudzkiego odnosiły nad Dunajem sukcesy, a po koronę sięgał elektor saski[475]. Dopiero wyprawa ks. de Contiego i zamieszanie w Polsce było w stanie wywrzeć pewien nacisk na cesarza. Rozdwojona elekcja wprowadzała chaos, czyniąc ostateczny wynik walki o tron Rzeczypospolitej niepewnym, zresztą przeprowadzona pospiesznie koronacja, nie uznawana przez kontystów, i brak dyplomu elekcji nie przesądzały wyniku rywalizacji. Ludwik

[469] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 176.
[470] *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego*, t. 2, s. 33-34.
[471] J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 61-62.
[472] Podobne niepokoje towarzyszyły także poprzednim elekcjom; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 176 i p. 163 s. 176.
[473] J. Staszewski, *August II*, s. 80.
[474] Zob. K. Olejnik, *Stefan Batory 1533-1586*, Warszawa 1988, s. 56; J. Staszewski, *August II*, s. 66-67; w tym czasie dyplomacja francuska zabiegała o uzyskanie poparcia papieża dla ks. de Contiego, licząc na poparcie nuncjusza Davi i jego wpływ na zmianę sytuacji w Rzeczypospolitej na korzyść Francuza; J. Staszewski, *O miejsce w Europie*, s. 100-104.
[475] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 178-180.

XIV potrafił „grając na zwłokę" zręcznie wykorzystać niepewność i zamęt w Polsce do zawarcia pokoju w Ryswick, który pozwolił mu odbudować potencjał militarny i zdobyć przewagę nad innymi krajami, z wyjątkiem floty morskiej. Francja do wojny o sukcesję hiszpańską przystępowała już znacznie silniejsza, a jej sukcesy przyczyniły się do zmiany układu sił w Europie. Takie instrumentalne traktowanie Polski przypisywano również Augustowi II[476].

Po wylądowaniu ks. de Conti na redzie w Gdańsku 26 IX 1697 r., August II był już po koronacji, i dzięki jego zabiegom gdańszczanie opowiedzieli się po jego stronie[477]. Wprawdzie ks. Conti, mając poparcie Wisłoujścia schronił się w klasztorze oliwskim[478], i wydał „Manifest" zaręczający chęć przejęcia władzy z poszanowaniem wolności szlacheckich[479], ale nie wykazywał większej energii w urzeczywistnieniu tych zapewnień. Elekt francuski nie mógł liczyć na swoich stronników, bowiem niewielu stawiło się u jego boku, a sam dysponował nieliczną siłą, gdyż przypłynął do Rzeczypospolitej jedynie w asyście 100 ludzi[480]. Nie przybył prymas Radziejowski zachowujący się z rezerwą, licząc na uzyskanie w drodze rokowań korzystnych warunków swego akcesu do stronnictwa saskiego. Mimo nalegań Tomasza Działyńskiego nie przybył Kazimierz Jan Sapieha, hetman wielki litewski, a wyczekiwana pomoc innych Litwinów została, jak podaje Aleksandra Skrzypietz, zatrzymana przez Hieronima Lubomirskiego[481]. Sojusznik Sapiehów podskarbi koronny był już wówczas w obozie Wettyna. Wahający się Kazimierz Jan Sapieha pod wpływem brata, Benedykta Pawła wysłał korpus wojska litewskiego pod komendą swego syna Aleksandra Pawła, lecz uczynił to ze znacznym opóźnieniem[482]. Natomiast sam wojewoda wileński w liście skierowanym do kanonika Bernicza, informował go,

---

[476] K. Jarochowski, *Dwór saski w trzechsetlecie po traktacie altransztadzkim*, s. 13.
[477] M. Komaszyński, *Księcia Contiego*, s. 105-106; J. Staszewski, *August II*, s. 70; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 181 i s. 182, p. 199.
[478] M. Komaszyński, *Księcia Contiego*, s. 105-106.
[479] *Manifest księcia Conti*, 5. 10. 97, BCzart., rkps 516, k. 77.
[480] W. Kuczyński, *op. cit*., s. 24.
[481] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 182-183.
[482] Z kolei szlachta wypominała Sapieże, że wysłał swego synowca z chorągwiami Rzeczypospolitej pod Gdańsk i drukowal wezwania do rokoszu, *Glossa na Manifest Bogu, Światu i Oyczyźnie. Przez Jaśnie Wielmożnego Ic^{o}: Mści: Pana Kazimierza Jana Hrabie na Bychowcu Zasławiu y Dąbrównie Sapiehę Woiewodę Wileńskiego hetmana W. W. X. L. do powszechney wiadomości podany Roku 1699 uczyniona tegoż roku 1699*, Vilno, LMAVB, sgn. L-17/2-34, niepag.

że wbrew swemu przyrzeczeniu nie będzie trzymał z Francją. Kazimierz Jan Sapieha twierdził, że wielu „nowych magnatów, urzędników, senatorów i dygnitarzy sposobiło się na podróż do Gdańska, pan strażnik litewski już był zebrał na to 1,000 ludzi, i byłby go Xże Conti nieomylnie pocieszył, tu zaś panowie Pociejowie, którzy przecież w istocie rebellią są, mają we wszystkim pierwszeństwo”[483]. Sapieha przypisywał sobie jako zasługę, fakt zatrzymania na Litwie chętnych pójścia z pomocą ks. Contiemu pod Gdańsk. Hetman Sapieha przyjął postawę neutralną oczekując na dalszy rozwój wypadków. Nie zmienił zdania nawet, gdy przybyło do niego poselstwo od ks. Contiego. Na radzie kontystów w Grodnie bardziej zdecydowaną postawę przyjęli jego dwaj synowie: Jerzy Stanisław i Michał Franciszek, którzy stanowczo sprzeciwili się udzieleniu zbrojnego poparcia Contiemu i domagali się przejścia na stronę Augusta II[484]. Chwiejna postawa, nominalnego zwierzchnika obozu sapieżyńskiego, hetmana Sapiehy oraz sprzeciw jego dwóch synów wpłynęły na stanowisko Benedykta Pawła Sapiehy, podskarbiego litewskiego, który został zmuszony do porzucenia sprawy elekta francuskiego. Tymczasem wzmocniony August II zdecydował się na zbrojną wyprawę przeciwko kontystom i skierował do Prus Franciszka Zygmunta Gałeckiego, kasztelana poznańskiego i gen. Branta na czele 6 tys. wojska saskiego, które wkrótce zajęły Malbork i rozgromiły zwolenników Francji. Następnie skierowano się do Oliwy, gdzie 8 listopada rozpędzono przebywających tam adherentów Contiego i Francuzów[485]. Ponieważ szeregi stronników topniały, brakowało wojska, broni, a sam zainteresowany zachowywał powściągliwość, po naradach w dniu 9 listopada ks. de Conti i okręty francuskie odpłynęły do Francji pozostawiając swoich stronników[486].

---

[483] *List Kazimierza Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego do X. kanonika Bernicza*, 21.10.1697, Grodno, [w:] *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą począwszy od wstąpienia na tron Augusta II aż do zgonu syna jego Augusta III (1697-1763)*, oprac. E. Raczyński, Poznań 1841, s. 24-25.

[484] E. Sapieha, *Dom Sapieżyński*, s. 389 i 396.

[485] W. Kuczyński, *op. cit*., s. 25; M. Komaszyński, *Księcia Contiego*, s. 135-136; J. A. Gierowski, J. A. Leszczyński, *Dyplomacja polska za Sasów*, s. 381.

[486] *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego*, t. 2, s. 58-65; M. Komaszyński, *Księcia Contiego*, s. 125-145; nie powiodła się próba podjęta przez Ludwika XIV pozyskania pomocy Brandenburgii na rzecz Contiego; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 185, p. 209; J. Wojtasik, *Walka Augusta II z obozem kontystowsko-prymasowskim*, s. 36.

Z pomocą królowi-elektowi w pojednaniu z jego nowymi poddanymi, pozostającymi nadal w opozycji do niego zaoferował się Berlin, wyznaczając swego posła w Warszawie Jana Hoverbecka do zajęcia się mediacją[487]. Wettyn wprawdzie deklarował się przyjąć proponowaną mediację, ale raczej nie liczył na jej skuteczność, pamiętając o rywalizacji sasko-brandenburskiej na terenie Rzeszy. Uzyskana korona Rzeczypospolitej wzmacniała dodatkowo pozycję elektora saskiego, dlatego zbliżenie się do stronnictwa saskiego należy uznać raczej za inicjatywę własną Hoverbecka. Hetman Sapieha informował kanonika Bernicza, że poseł brandenburski baron Hoverbeck, sondował jego nastawienie do Augusta II, oraz o przejściu pod protekcję elektora brandenburskiego, któremu opiece polecił także dom książąt Lubomirskich[488]. Tymczasem August i jego poplecznicy umacniali władze nowego króla na sejmie koronacyjnym.

Dogodną płaszczyzną i kolejnym etapem budowy obozu regalistycznego stawał się zwołany do Krakowa sejm koronacyjny, na którym znaleźli się praktycznie prawie sami zwolennicy Sasa. Na sejmie koronacyjnym, marszałkiem został wybrany za protekcją Augusta regalista, Krzysztof Stanisław na Baksztach Zawisza, starosta miński i czeczerski, stało się tak mimo podejmowanych działań konkurencyjnych, głównie przez księcia Michała Serwacego Wiśniowieckiego, starostę pińskiego[489]. Swych posłów na sejm koronacyjny do Krakowa nie przysłały Wilno i Smoleńsk, a najliczniej reprezentowana była Żmudź, która wysłała czterech posłów[490]. Spośród stronników Augusta znaleźli się także między innymi Ludwik Pociej, podkomorzy brzeski, Kazimierz Pociej, chorąży trocki, Marcjan Dominik Wołłowicz, chorąży mścisławski, Michał Chalecki starosta mozyrski, Teodor Łukomski, sędzia ziemski witebski, ks. Janusz

---

[487] B. Dybaś, *Rozmyślania podróżne zacnego Sasa podróżującego z Polski do ojczyzny w roku 1699*, s. 149; J. A. Gierowski, *Europa wobec unii polsko-saskiej*, s. 56; K. Piwarski, *Dzieje polityczne Prus Wschodnich (1621-1772)*, s. 103-104.

[488] *List Kazimierza Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego do X. kanonika Bernicza, 21.10.169*7, Grodno, s. 24-25.

[489] O funkcję marszałka poselskiego starał się również kuchmistrz wielki litewski Krzysztof Komorowski; K. Zawisza, *op. cit*., s. 25.

[490] Posłowie ze Żmudzi: Zaranek Horbowski, chorąży żmudzki, Jakub Grużewski, stolnik żmudzki, Krzysztof Eperyaszy oraz Stefan Grothus, starosta wilkijski. Pamiętnikarz podaje spis posłów, którzy reprezentowali Wielkie Księstwo Litewskie na tym sejmie; K. Zawisza, *op. cit*., s. 190.

Wiśniowiecki, Teofil Olędzki marszałek wołkowyski[491]. Powiat brasławski reprezentowali, jego marszałek Kazimierz Władysław Biegański oraz jego syn Jan Kazimierz, stolnik brasławski[492]. Przeciwnicy Sapiehów wystąpili z oskarżeniami pod ich adresem zarzucając im bezprawie. Sukcesem obozu królewskiego było wyznaczenie z Litwy trzech adherentów Sasa deputatami do konstytucji: Krzysztofa Komorowskiego, kuchmistrza WKsL, starostę powiatu wołkowyskiego, Ludwika Konstantego Pocieja, podkomorzego województwa brzeskiego oraz Dominika Wołłowicza podstolego województwa mińskiego, sekretarza IKM[493]. Komorowski, kuchmistrz WKsL podpisał również zatwierdzenie generalne praw[494]. Na sejmie koronacyjnym, na okres od października do końca grudnia 1697 r. jednym z rezydentów do boku królewskiego ustanowiono kasztelana żmudzkiego[495]. Podczas obrad sejmu Zawisza swoją pracą jako marszałek zaskarbił sobie „u króla [...] wielkie zachowanie", o co pretensje mieli do niego Sapiehowie, z którymi związany był w ostatnich latach panowania Jana III Sobieskiego. Nie obawiał się przeciwników politycznych, ponieważ był przekonany, że w królu pozyskał protektora. Zaangażowanie starosty mińskiego po stronie Wettyna nie było bynajmniej bezinteresowne, w zamian oczekiwał awansu i przywilejów[496]. Na tym sejmie poznał przyszłego rywala Augusta II, Stanisława Leszczyńskiego, z którym miał związać się w późniejszym okresie. Monarcha raz jeszcze zaprzysiągł *pacta conventa* i rozdzielił wakanse[497]. Za pomocą rozdanych urzędów Wettyn wynagrodził osoby, które przyczyniły się do jego zwycięstwa na polu elekcyjnym i umocnił tym samym swoje stronnictwo. Dwa dni później w koronacji Augusta II obok przedstawicieli Korony uczestniczyli z Wielkiego Księstwa Litewskiego Jan Hieronim Kryszpin, biskup żmudzki, Andrzej Kazimierz Kryszpin, wojewoda witebski, kasztelan żmudzki i kasztelan wileński Józef Słuszka, który niósł berło.

---

[491] *Ibidem*, s. 53, 190.
[492] R. Mienicki, *Jan Kazimierz Biegański h. Prawdzic (zm. ok. 1733)*, PSB, t. 2, s. 27.
[493] *VL*, t. 6, s. 13, f. 14.
[494] *Ibidem*, s. 12.
[495] *Ibidem*, s. 13 f. 14 – *Rezydenci przy boku I. K. Mci na dwie ćwierci roku*.
[496] Zawisza argumentował, że na dowody uznania zasłużył „wierną pracą i niemałymi kosztami dextere utrzymując już chwiejący się akt sejmu coronationis", *K. S. Zawisza do J. J. Przebendowskiego*, 24 XI 1698, AGAD, AR, dz. V, rkps. 18581, k. 20-21.
[497] Z kasztelana trockiego Sapieha przeszedł na województwo trockie; K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. I, s. 130.

Nie zabrakło na koronacji stronnika Augusta II, Kazimierza Władysława Sapiehy, kasztelana trockiego, reprezentanta linii kodeńskiej, który otrzymał wówczas województwo trockie[498]. Sejm koronacyjny stanowiąc pewien etap stabilizacji Augusta II na tronie był też sukcesem monarchy i jego obozu politycznego. Skrócenie sejmu do dwóch tygodni i związana z tym obietnica zwołania w dogodnym dla króla momencie sejmu „pacificationis et exorbitantiarum" należy prawdopodobnie wiązać z wcześniejszymi oczekiwaniami stronników Sasa[499], którzy w niedługim czasie po elekcji domagali się zakończenia wewnętrznych sporów na drodze szukania porozumienia z kontystami. W tej kwestii zdania były podzielone, bowiem niektórzy regaliści optowali za zwołaniem sejmu konnego i załatwianie spraw ta drogą. Obietnica zwołania w bliżej nie określonym terminie sejmu pacyfikacyjnego stanowiła zręczne posunięcie taktyczne pozwalające pozyskać sojuszników i sympatie szlachty, wzmocnić własną pozycję i wypracować właściwą formę porozumienia. Monarcha jako metodę prowadzącą do zawarcia zgody między zwaśnionymi obozami politycznymi wybrał sejm pacyfikacyjny, o czym może świadczyć nie tylko zgoda na skrócenie sejmu, ale wydanie przez niego uniwersału 11 X 1697 r. zamieniającego sejm koronacyjny na pacyfikacyjny. Dokonana zamiana sejmu i jego odłożenie sugerują zastosowanie przez regalistów limity sejmu, na co zwrócił uwagę Bogusław Dybaś[500]. Wybór sejmu pacyfikacyjnego jako metody rozwiązania rozdźwięków politycznych wynikał w dużej mierze z nacisków i oczekiwań społecznych, które August II umacniający się dopiero na tronie polskim był zmuszony brać pod uwagę. Dodatkowo pozostawanie w obozie przeciwnym hegemonów litewskich Sapiehów, w rękach których znajdowały się urzędy o dużych prerogatywach stanowiły silny bodziec poszukiwania rozwiązań politycznych na drodze pokojowej. Lider fakcji sapieżyńskiej hetman wielki Kazimierz Jan Sapieha dysponował wojskiem litewskim, które w każdej chwili mógł wykorzystać przeciwko stronnictwu dworskiemu. Po zakończeniu sejmu

[498] Deklarację na ten urząd otrzymał od króla 1 X 1597 r., a nominację 20 października tegoż roku po śmierci Bogusława Uniechowskiego; *Urzędnicy Woj. trockie*, s. 230, nr 1439; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 61.
[499] *VL*, t. 6, s. 12-13 – *Reces Seymu Coronationis*; wśród regalistów apelował o zgodę z kontystami kuchmistrz Wielkiego Księstwa Litewskiego Komorowski; K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 1, s. 127-128.
[500] B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, 39 p. 5.

wojewoda wileński Sapieha uskarża się do kanonika Bernicza, na postanowienia sejmu koronacyjnego, który niemal zmniejszył jego władzę, wyznaczając na niewłaściwym miejscu komisję do spraw wojska litewskiego, co należy według prawa do władzy hetmana, któremu będą wydzielać pieniądze. Dalej powiadamia go, że na sejmie koronacyjnym republikanci przekonywali króla o swoich wpływach „po województwach"[501].

Po sejmie koronacyjnym August II wydał uniwersał potępiający kontystów, którzy nadal negocjują z Francją przeciwko „wolno obranemu, ukoronowanemu królowi, który wojsko ukontentował nie pożyczonymi ani obligowanymi od clienteles" pieniędzmi[502], co stanowiło wyraźną aluzję do wysuwanych przez ambasadora francuskiego Polignaca obietnic - wielokrotnie bez pokrycia, i pożyczanych przez niego sum od magnaterii, w tym od prymasa Radziejowskiego. August II potępiając postępowanie zwolenników ks. Contiego, którzy po sprowadzeniu go pod Gdańsk, „podnoszą zakazane prawem chorągwie, buntują wiernych poddanych" oraz zajmują zamki w Prusach, chodziło głównie o zamek malborski. Wszystkie te działania mające zaspokoić własne ambicje polityczne, wzniecają wojnę domową, z tego powodu król powiadamia o wydaniu pierwszych i drugich wici, aby województwa i powiaty były w pogotowiu stawienia się na pospolite ruszenie. Wettyn nakazywał znoszenie się ze starostami grodowymi celem przeciwstawienia się wszelkim werbunkom, kupom swawolnym i chorągwiom[503].

Po powrocie do Francji ks. de Contiego i rozproszeniu jego stronników pod Oliwą oraz zakończonym sejmie koronacyjnym, pozycja Augusta II uległa pewnemu wzmocnieniu, mimo trwającego rokoszu łowickiego. Decyzja elekta francuskiego wpłynęła na postawy części jego zwolenników, którzy porzuciwszy stronnictwo francuskie przechodzili na stronę niedawno koronowanego władcy. Stosunkowo szybkie wycofanie się Sapiehów z popierania ks. de Contiego

[501] *List Kazimierza Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego do X. kanonika Bernicza*, 21.10.1697, Grodno, s. 24-25.
[502] *Uniwersał ostrzegający o Książęciu Imcim de Contim*, [w:] L. Rogalski, *Dzieje Jana III Sobieskiego*, Warszawa 1847, s. 533-535.
[503] *Ibidem*, s. 535.

sprawiło[504], że już w listopadzie znaleźli się w stronnictwie królewskim, w tym samym czasie akces do regalistów zgłosił bp wileński Kazimierz Konstanty Brzostowski. W przypadku Sapiehów istotnym powodem przejścia na stronę Augusta II była chęć zachowania dotychczasowej pozycji na Litwie i uzyskania poparcia w ich walce z opozycyjną szlachtą litewską, zwłaszcza, że czynnie działała na rzecz nowo obranego monarchy. Biskup wileński był w obozie kontystowskim i podpisał jednocześnie elekcję Augusta II, w sytuacji, gdy polityka królewska odnosiła sukcesy, a stronnictwo republikanckie umacniało się postanowił nie zwlekać i opowiedzieć się za Wettynem. Jako jeden z pierwszych do obozu saskiego przeszedł biskup płocki Andrzej Chryzostom Załuski[505]. Pozyskanie hetmanów koronnych i przewaga militarna osiągnięta dzięki obecności wojsk saskich na terenie Rzeczypospolitej za zgodą *senatus consilium* przyczyniało się do wzrostu przewagi nad przeciwnikami politycznymi. Duże znaczenie ma fakt, że przejście Sapiehów oznaczało pozyskanie także ich stronników, podobnie sytuacja wyglądała w przypadku magnata, czy zamożnego szlachcica, każdy przystępował zazwyczaj ze swoimi poplecznikami. Został zapoczątkowany proces dysocjacji stronnictwa kontystowskiego w Rzeczypospolitej, co stanowiło kolejny czynnik gruntujący przewagę Wettyna. Pozostawały jednak nadal nierozwiązane konflikty wewnętrzne, stąd pacyfikacja kraju i stabilizacja władzy królewskiej należały do zadań priorytetowych. Tymczasem August II i jego adherenci, realizując następny etap przejmowania władzy w kraju, w drodze do Warszawy spotkali się w Radomiu z innymi poplecznikami oraz oponentami pragnącymi przejść na stronę Wettyna. Orszak dotarł na początku stycznia 1698 r. do Warszawy, gdzie witali monarchę niedawni jeszcze zwolennicy elekta francuskiego, opowiadając się po stronie Sasa. Jak pisał pamiętnikarz król porozdawał „[...] okazując wdzięczność IMM PP Sapiehom, Lubomirskim ekonomie stołowe tak dalece, że sobie mało co albo nic zostawił”[506]. Przechodzenie do stronnictwa królewskiego ułatwiała postawa Wettyna, który od początku swego panowania przyjął mediację jako metodę rozwiązywania problemów i postępowania wobec opozycji, już dwa tygodnie po

[504] *VL*, t. 4, s. 1030, t. 5, s. 49, 204; K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 1, s. 133.
[505] A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym*, s. 239.
[506] Cyt. za: W. Kuczyński, *op. cit*., s. 25.

radzie senatu z 27 XI 1697 r. wydal uniwersały dla Litwy, w których zaznaczał , że pragnie pokoju, a ze swoimi oponentami będzie postępował łagodnie. monarcha doradzał szlachcie litewskiej pojednanie z Sapiehami[507]. Podczas spotkań w Warszawie udało się królowi 6 I 1698 r. pogodzić dwóch nieprzejednanych dotąd wrogów; Józefa Bogusława Słuszkę, hetmana polnego i niedawno pozyskanego stronnika Benedykta Pawła Sapiehę, podskarbiego litewskiego[508]. Z kasztelanem wileńskim pogodził się również Kazimierz Jan Sapieha, hetman wielki litewski.

Republikanci litewscy wspomagając króla-elekta, oczekiwali w zamian od Augusta poparcia w ich walce wewnętrznej z obozem sapieżyńskim. Wspierając Wettyna i aprobując jego wysiłki zmierzające do legitymizacji władzy, jednocześnie, już kilka dni po rozdwojonej elekcji, podjęli działania asekuracyjne. Zanim jednak do tego doszło, została podjęta 1 lipca w Warszawie próba pogodzenia zwaśnionych podczas elekcji stron, zakończona jednak porażką[509]. Inicjatorami mieli być wysłannicy rosyjscy usiłujący przekonać opozycyjnych senatorów do udzielenia poparcia Sasowi[510]. W tej sytuacji, usiłowano zabezpieczyć swoje interesy na wypadek, gdyby walkę o koronę polską wygrał popierany przez Sapiehów francuski król-elekt ks. Ludwik de Conti. W tym celu zwrócono się do rezydenta rosyjskiego w Rzeczypospolitej z ofertą objęcia przez cara Piotra I wielkoksiążęcego tronu w Wielkim Księstwie Litewskim[511]. Poszukiwano współpracy, obawiając się akcji odwetowej ze strony Sapiehów, przeciwko którym występowano jeszcze przed elekcją, wykorzystując okres bezkrólewia. Otwarte wystąpienia republikantów litewskich przeciwko Sapiehom zmuszały ich do ciągłego zabiegania o poparcie króla i jego łaskę oraz szukanie protekcji po zanim. W okresie poelekcyjnej walki z obozem kontystowsko-prymasowskim, ukierunkowanie obozu republikanckiego na pomoc rosyjską, nie kolidowało z posunięciami politycznymi Wettyna, który zwrócił się do cara Piotra

[507] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 108.
[508] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 1, s. 148-149.
[509] S. Niezabitowski, *op. cit.*, s. 159.
[510] F. Sielicki, *Podróż Szeremietiewa przez Polskę i Austrię do Rzymu oraz na Maltę 1697-1698. Z dziejów kontaktów kulturalnych Rusi moskiewskiej z Polską i Zachodem*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 65.
[511] G. Sliesoriūnas, *Walka stronnictw*, s. 235.

I z prośbą o udzielenie mu pomocy militarnej, ofiarowywanej wcześniej przez władcę rosyjskiego[512]. Wieści, iż August zamierza układać się z carem za pośrednictwem wysyłanych do Moskwy posłów, posłużyły opozycji do przestrzegania społeczeństwa przed dalszym udzielaniem poparcia Wettynowi i przechodzenia na jego stronę[513].

Mimo takiej postawy przeciwników politycznych, wysłano regalistę, Jana Bokieja, podsędka trockiego, z rozkazami cara do kniazia Michaiła Romodanowskiego, dowodzącego korpusem rosyjskim, stacjonującym przy litewskiej granicy, aby w razie potrzeby wkroczył od strony Wielkich Łuk do województwa witebskiego. Jednocześnie podjęto decyzję o wyprawieniu komisarzy królewskich, którymi zostali elektorzy Augusta: Ludwik Pociej, podkomorzy brzeski, Marcjan Wołłowicz, chorąży mścisławski oraz Stefan Galiński, podkomorzy mścisławski[514]. Komisarze w momencie wkraczania wojsk rosyjskich na Litwę mieli kierować je do majątków należących do Sapiehów i ich adherentów, a ochraniać dobra stronników Augusta II[515]. Niszczenie podstaw gospodarczych przeciwników politycznych było jedną z najważniejszych metod prowadzonej walki politycznej, wykorzystywaną w równym stopniu przez wszystkie strony konfliktu, przez cały okres jego trwania. W trakcie misji Bokieja doszło w listopadzie 1697 r. do uznania przez Sapiehów Augusta II i pogodzenia się z królem. Przejście Sapiehów na stronę Wettyna utrudniało sytuację repubklikantów walczących z hegemonią sapieżyńską i o przywództwo na Litwie. Obóz antysapieżynski postanowił wykorzystać misję Bokieja do swoich celów politycznych[516], podejmując działania na własną rękę. Podkomorzy brzeski, Ludwik Konstanty Pociej w liście skierowanym do podsędka zabiegał o wkroczenie wojsk rosyjskich nie tylko od strony Wielkich Łuk, ale także od strony Smoleńska. Rozszerzony zakres interwencji militarnej miał wspomóc

[512] J. Burdowicz-Nowicki, *Pierwsze negocjacje dyplomatyczne między Piotrem I a Augustem II – zabiegi Christopha Dietricha von Bose u moskiewskiego wielkiego poselstwa o interwencję wojsk rosyjskich w Polsce (wrzesień – październik 1697)*, s. 23-41.
[513] *Z Warszawy 24 Augusta*, BCzart., rkps 521, k. 266-267; W. D. Koroluk, *op. cit*., s. 64-67.
[514] G. Sliesoriūnas, *Walka stronnictw*, s. 235; J. Staszewski, *Rokowania Krzysztofa D. Bose z „Wielkim poselstwem" jesienią 1697 r.*, s. 77-92.
[515] Polemika w sprawie kompetencji komisarzy królewskich zob. G. Sliesoriūnas, *Walka stronnictw*, s. 236 p. 11.
[516] *Idem*, *Jono Bokiejaus pasiuntinybė į Maskvą 1697-1699 m. ir Rusijos karinės intervencijos į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę 1697-1698 m. problema*, s. 57-69.

wysiłki Pocieja aktywizującego, w tym czasie, szlachtę przeciwko Sapiehom w powiecie orszańskim i w województwach: witebskim i mścisławskim[517]. Planowane wkroczenie korpusu rosyjskiego tylko do województwa witebskiego nie wyrządziłoby tak dużych strat, ponieważ w jego granicach Sapiehowie posiadali niewiele majątków. Natomiast wejście od strony Smoleńska do powiatu orszańskiego i województwa mścisławskiego narażało hegemonów litewskich na większe straty, gdyż posiadali tam wiele dóbr. Podejmowane za pośrednictwem podsędka Bokieja próby sprowokowania rosyjskiej interwencji zakończyły się porażką, mimo nadużywania poselstwa i zaprzeczania jakoby doszło do pogodzenia się Sapiehów z Wettynem[518]. Ostatecznie do interwencji wojsk rosyjskich w zasadzie nie doszło[519], gdyż August II - zdaniem Jacka Staszewskiego wbrew opinii wielu historyków - z pomocy militarnej ofiarowywanej mu przez cara nie skorzystał[520]. Polemiczne stanowisko w tej kwestii zajmuje badacz litewski Gintautas Sliesoriūnas, wykazując, iż wprawdzie po zerwanym sejmie pacyfikacyjnym, podczas audiencji udzielonej posłowi rosyjskiemu i specjalnemu wysłannikowi kniazia Romodanowskiego, Wettyn zrezygnował z dalszej pomocy zbrojnej, ale jego stanowisko w tej kwestii nie było do końca jasne. Monarcha obiecanego listu zawierającego rezygnację z pomocy militarnej Romodanowskiemu jednak nie przekazał, brak jest także dowodów na to, że August II lub jego stronnicy podjęli jakieś kroki powstrzymujące wkroczenie Rosjan do Wielkiego Księstwa[521]. Istnieje duże

[517] *Idem*, *Walka stronnictw*, s. 236.
[518] Szerzej omawia tę kwestię: Gintautas Sliesoriūnas, *Ibidem*, s. 236-237.
[519] W tej kwestii zdania są podzielone; część historyków uważa, że do interwencji zbrojnej jednak doszło – tego zdania jest.: J. Wojtasik, *Walka Augusta II z obozem kontystowsko-prymasowskim w pierwszym roku panowania (1697-98)*, s. 36; odmiennego zdania jest Gintautas Sliesoriūnas uważając, iż do interwencji raczej nie doszło, choć nie można wykluczyć, że korpus Romodanowskiego przekroczył litewską granicę nieznacznie i rozłożył się obozem w polu, na tzw. „pustkach"; *Idem*, *Walka stronnictw*, s. 237-238 i s. 237, p. 16 – autor podaje, że wojska rosyjskie, w pełnej gotowości, stały w przygranicznych wioskach w Michnowiczach, z wyraźnym zakazem cara, aby bez jego zezwolenia nie przekraczały granicy z Litwą.
[520] J. Staszewski, *Rokowania Krzysztofa D. Bose z „wielkim poselstwem" jesienią 1697 roku*, s. 23-35; *Idem*, *O miejsce w Europie*, s. 121-123; odmiennego zdania jest J. Burdowicz-Nowicki twierdząc, że zgodnie z zabiegami Wettyna wojska rosyjskie wkroczyły na Litwę na początku 1698 r., a król polski „[...] chciał korzystać z rosyjskiej pomocy militarnej" celem zabezpieczenia w sprawach wewnętrznych swojego interesu prywatnego; *Idem*, *Pierwsze negocjacje dyplomatyczne między Piotrem I a Augustem II*, s. 35-36 i p. 47 s. 35-36.
[521] G. Sliesoriūnas, *Walka stronnictw*, s. 238 – zdaniem litewskiego badacza wycofanie się wojsk rosyjskich do Wielkich Łuk i Smoleńska nastąpiło na skutek decyzji Rosjan, mających dość

prawdopodobieństwo, że król i tym razem zajął dość charakterystyczną dla swoich poczynań politycznych, postawę lawirowania, wyczekując na dalszy bieg wydarzeń. Zdaniem monarchy nie było takiej potrzeby, gdyż w zasadzie cała Litwa znajdowała się w jego stronnictwie, po przejściu stronnictwa sapieżyńskiego do jego obozu politycznego. W tym układzie interwencja nie była potrzebna, a co innego pozostawienie sobie alternatywy w postaci „zawieszonej" pomocy militarnej. Nieco odmienne były zamiary republikantów którzy swoimi poczynaniami wręcz prowokowali interwencję moskiewską, nawet wtedy, gdy Sapiehowie juz uznali Augusta II, a sam król przynajmniej oficjalnie tej interwencji nie chciał. Na tym tle inaczej wyglądały starania Sapiehów, których majątki były bezpośrednio zagrożone interwencją. Przywódca obozu sapieżyńskiego na Litwie, Kazimierz Jan Sapieha, wojewoda wileński i hetman wielki litewski wykorzystał pośrednictwo gubernatora Siebieża do przekazania kniaziowi Romodanowskiemu dokumentów potwierdzających uznanie przez Sapiehów Augusta II i przejście na jego stronę[522]. Przystąpienie hegemonów litewskich do obozu dworskiego pokrzyżowało plany ich przeciwników politycznych z obozu republikanckiego, którzy „zawiesili" bezpośrednie stosunki z Rosją na okres trzech lat. Misja Jana Bokieja, podsędka trockiego oraz opcji promoskiewskiej została porzucona przez Józefa Bogusława Słuszkę, kasztelana wileńskiego, jej organizatora w momencie zawarcia porozumienia z Sapiehami oraz zbliżenia z hetmanem wielkim koronnym Stanisławem Jabłonowskim, magnatem nieprzychylnym Rosji[523]. Natomiast republikanci w osobach: Grzegorza Ogińskiego, Michała Kociełła i Ludwika Pocieja nie posiadali, w tym czasie, dostatecznie dużych wpływów, aby samodzielnie kierować sprawami kontaktów z zagranicą bez liczenia się ze stanowiskiem króla, ministrów, czy rady senatorów. Zakończył się pierwszy etap nawiązywania przez republikantów kontaktów z Rosją, ograniczający się praktycznie do chęci wykorzystania pomocy rosyjskiej w walce z obozem sapieżyńskim.

---

bezczynnego stacjonowania w pobliżu litewskiej granicy, a nie na skutek decyzji Wettyna, „a raczej wbrew jego woli".

[522] G. Sliesoriūnas, *Walka stronnictw*, s. 238 – Siebież był kluczem w dobrach neuburskich będących wówczas pod opieką Kazimierza Jana Sapiehy.

[523] *Ibidem*, s. 239-240.

Dużym sukcesem było poddanie się 12 XII 1697 r. wojska litewskiego, władzy Augusta II, do czego przyczyniły się w sposób istotny starania i zabiegi Grzegorza Ogińskiego[524]. Stronnicy Wettyna podejmowali działania mające na celu przeciągnięcie do obozu saskiego swoich krewnych[525]. Podobno koniuszy litewski zapewniał Flemminga, że jego ojciec - hetman wielki Kazimierz Jan Sapieha będzie przychylny królowi, „gdy sam WWPan przyrzekłeś, że żadne wakanse bez nas rozdawane nie będą"[526]. Syn hetmański informując o możliwości pozyskania adherentów do stronnictwa saskiego, zaznaczał, że w związku z tym „obiecał starostwo osobie zasłużonej, która nie ma majątku", a całą sprawą zajmie się jego rezydent. Koniuszy pisał zarazem, że jego ojciec na wiadomość o koronacji był zniechęcony, gdyż „od wszystkich pełnomocników królewskich przyrzeczeń, że na niejaki czas odłożoną zostanie" koronacja.

Opozycja antysapieżyńska dość regularnie w swoich wystąpieniach domagała się zwołania sejmu konnego upatrując w tym skuteczny środek „dla uspokojenia wszystkich exorbitancji", o czym świadczy przebieg kampanii po wyborach deputatów do Trybunału Głównego WKsL. Sejmiki deputackie odbyły się 3 II 1698 r. Sejmu konnego domagała się szlachta zgromadzona na sejmikach w Połocku, Nowogródku, Mińsku, Pińsku i Grodnie[527]. Na sejmiku pińskim dyrektorem był niedawno obrany pułkownikiem powiatowym Michał Serwacy Wiśniowiecki. Wybrano poselstwo do króla w osobach sędziego grodzkiego Michała Orzeszkę i Adama Żeligowskiego. Instrukcja poselska zawierała żądanie zwołania sejmu konnego z pospolitym ruszeniem, na którym cała szlachta miała zapewnić króla o swej wierności oraz wesprzeć koekwację praw[528]. Ogólnie szlachta na sejmikach republikańskich domagała się zwołania sejmu konnego. Trudniejsza sytuacja była na sejmiku grodzieńskim, gdzie doszło do rozdwojenia i republikanci domagali się sejmu konnego, podobna sytuacja miała miejsce w Kownie. August II odrzucił wszystkie prośby o sejm konny, także posłów pińskich podkreślając, że reces sejmu koronacyjnego zapowiadał sejm

[524] *Instrukcja wojska WXL Anno 1697 Decembris 12 dnia*, BCzart., rkps 540, k. 175-176.
[525] A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską*, s. 185 i s. 185 p. 210.
[526] *List M. C. Sapiehy (podobno koniuszego litewskiego, syna hetmana wielkiego litewskiego Sapiehy) do Flemminga*, d. 28 IX 1697 r., [w:] *Gabinet medalów polskich*, s. 23-24.
[527] Dz. Vićko, *Stanowisko Wiśniowieckich wobec sporów o sejm konny w 1698 roku*, s. 271-275.
[528] *Ibidem*, s. 273.

ordynaryjny, a do pacyfikacji Litwy powołana została komisja, co do Sapiehów to zaakceptowali koekwację praw[529]. Prosapieżyńską orientację wykazały sejmiki: wileński i wiłkomierski, na tym pierwszym uznano koekwację. Sejmiki deputackie zakończyły się sukcesem republikantów którzy zdobyli w czasie wyborów znaczną przewagę nad stronnictwem sapieżyńskim[530].

Zamęt na Litwie zaniepokoił Augusta II zabiegającego o umocnienie swojej władzy. Nadal w Koronie trwał rokosz łowicki, a planowana wyprawa turecka wymagała pogodzenia zwaśnionych stron i zachowania spójności stronnictwa dworskiego na Litwie, będącego podporą jego rządów. Wettyn zaapelował w liście do kasztelana witebskiego Kociełła o zaniechanie walk wewnętrznych w obliczu wojny z Portą Otomańską, obiecując w zamian swe poparcie i przychylność[531]. Stosowne kroki do zaprowadzenia spokoju na Litwie miał podjąć sejm pacyfikacyjny, który został zwołany na 16 IV 1698 r., a sejmiki przedsejmowe na 5 marca[532]. Uniwersał królewski odnosił się do najważniejszych kwestii związanych z uspokojeniem sytuacji w kraju i pacyfikacją konfliktu litewskiego oraz koniecznością kontynuowania wojny z Turcją. Trudna sytuacja w kraju posłużyła Augustowi II do uzasadnienia konieczności wprowadzenia regimentów saskich, mających bronić bezpieczeństwa majestatu królewskiego[533].

Widownią następnych zmagań miały stać się sejmiki przedsejmowe w Wielkim Księstwie Litewskim. Prośba o pacyfikację Litwy, na początku sejmu, znalazła się w instrukcji sejmiku wileńskiego, odbytego 5 III 1698 r. pod dyrekcją Kazimierza Jana Sapiehy, wojewody wileńskiego. Jednocześnie domagano się rekompensaty szkód poczynionych przez republikantów w dobrach Sapiehów, wojewody połockiego Słuszki oraz Stefana Kurcza, wojewody brzeskiego. Wśród

---

[529] *Odpowiedź Augusta II na instrukcję szlachty powiatu pińskiego*, [b. d.; kopia], BCzart., rkps 1668, k. 66-67.
[530] Dz. Vićko, *Stanowisko Wiśniowieckich wobec sporów o sejm konny*, s. 275.
[531] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. I, s. 166.
[532] Rozłam do jakiego doszło wśród rokoszan i prowadzone tajne pertraktacje wpłynęły na decyzje króla zwołania sejmu pacyfikacyjnego, do czego zobowiązał się podczas koronacji; M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, Poznań, 2010, s. 153*; Uniwersał Augusta II zwołujący sejm i sejmiki*, Warszawa, 3 II 1698, [w:] *AS*, s. 134-135.
[533] M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, Poznań, 2010, s. 153; *Instrukcja Augusta II na sejmiki*, Warszawa, 3 II 1698, [w:] *AS*, s. 135-137.

postulatów znalazło się żądanie przywrócenia hetmanowi wielkiemu honoru, którego próbowano pozbawić władzy nad komputem litewskim[534]. Prosapieżyński był także sejmik w Wiłkomierzu, któremu przewodniczył marszałek wiłkomierski i podkomorzy WKsL Jan Krzysztof Pac. Na uwagę zasługuje sejmik słonimski, gdzie marszałek tego sejmiku Gedeon Michał Frąckiewicz Radzimiński, chorąży nadworny i starosta słonimski został obrany jednym z posłów na sejm, a drugim został stolnik WKsL Jerzy Stanisław Sapieha[535]. Szlachta poparła program pacyfikacji, argumentując to możliwością wystąpienia zbrojnego przeciwko Turcji i odebranie Kamieńca Podolskiego. Domagano się ukarania autorów konfederacji republikańskiej oraz podporządkowania wojska saskiego ordynansom i sądom hetmańskim, koronnego i litewskiego, przy czym „dwie części" tego wojska mają podlegać władzy hetmana wielkiego Sapiehy. Ponadto gubernatorowie wszystkich fortec litewskich mieli również podlegać hetmanowi wielkiemu, w szczególności chodziło o dobra neuburskie[536]. Sejmik miński obradujący pod przewodnictwem Krzysztofa Zawiszy, starosty mińskiego, został zalimitowany do 25 marca. Zawisza tonował wystąpienia szlachty domagającej się sejmu konnego, i w *laudum* pisanym pod jego nadzorem uzależnił to od trudnej sytuacji, gdyby ktoś był „ufundowaniu Trybunału *contrarius*" wówczas miano wsiadać na koń pod Wilno[537]. Prosapieżyńska postawa Zawiszy wynikała z faktu, że już wówczas Sapiehowie starali sie pozyskać starostę mińskiego. Prowadzone w tej sprawie rozmowy zakończyły się pomyślnie w Usnarzu, dokąd zaprosił Zawisza koniuszego litewskiego Michała Franciszka Sapiehę, syna hetmana wielkiego litewskiego[538].

Jak wynika z instrukcji sejmiku orszańskiego, zdominowanego przez szlachtę republikańską nakazywano prosić króla o zwołanie sejmu konnego, a sejm pacyfikacyjny miał zostać zerwany pierwszego dnia pod starą laską. Szlachta orszańska zalecała protekcji Augusta II referendarza koronnego

[534] BPANKr, rkps 365, k. 278-281v. (kopia); BCzart., rkps 192, nr 18, s. 82-91v. (kopia).
[535] Dz. Vićko, *Stanowisko Wiśniowieckich wobec sporów o sejm konny*, s. 277.
[536] *Ibidem*, s. 277.
[537] Zawisza jednak wątpił, żeby do tego doszło, a poza tym miał dość ciągłego wsiadania na koń. K. Zawisza, *op. cit*., s. 56; *Krzysztof Zawisza do Karola Stanisława Radziwiłła*, 7.03.1698. Bakszty, AGAD, AR, dz. V, sgn. 18 581, k. 9-11; *Krzysztof Zawisza do Karola Stanisława Radziwiłła*, 5.03. 1698. Mińsk, *ibidem*, k. 14.
[538] K. Zawisza, *op. cit*., s. 56-57, 195.

Stanisława Antoniego Szczukę, domagając sie odebrania prymasowi Radziejowskiemu *primatiatum*, i przekazania bp kujawskiemu Stanisławowi Dąbskiemu[539]. Ponieważ instrukcje większości sejmików republikańskich nie zachowały się trudno orzec, czy również domagały się sejmu konnego. Natomiast wiadomo, że sejmik na Żmudzi zdominowany przez republikantów, którego dyrektorem był Jakub Grużewski, a obecny na nim Kazimierz Zaranek wspólnie z marszałkiem sejmiku zostali posłami na sejm. Zamiast Zaranka na sejm pojechał Michał Kniażewicz, sędzia grodzki. Instrukcja poselska zawierała tylko jeden punkt wyrażający prośbę o konny sejm *exorbitantiarum*. Na sejm pacyfikacyjny mieli się posłowie nie zgadzać i zerwać go w pierwszym dniu obrad[540]. Podobne stanowiska zajęła szlachta oszmiańska, połocka, brasławska i witebska. Przeciwstawne stanowisko domagające się złożenia sejmu pacyfikacyjnego zajęła szlachta trocka, lidzka, mozyrska, smoleńska i starodubowska[541]. Odbyty pod laską Michała Serwacego Wiśniowieckiego sejmik przedsejmowy w Pińsku 5 i 6 marca 1696 r. w swej instrukcji zajął stanowisko kompromisowe. Nie odpowiadające interesom żadnego ze stronnictw litewskich, bowiem w ich intencji sejm miał być zarówno pacyfikacyjny i egzorbitacyjny, co nawiązywało do recesu sejmu koronacyjnego. Szlachta pińska domagała się skasowania rokoszu kontystowskiego, a jego autorzy powinni zostać ukarani. Ponadto związek republikański, zawiązany w obronie Augusta II i wolności, nie powinien zostać rozwiązany, dopóki nie dojdzie na sejmie do zgody. Stanowisko szlachty pińskiej jest wyrazem istnienia w ruchu republikańskim nurtu umiarkowanego[542]. Ogólnie na sejmikach wybrano 36 posłów, zerwane zostały sejmiki Brześciu, Nowogródku i Wołkowysku, a posłowie z Kowna nie przybyli na sejm[543].

Kampania przedsejmowa nie wróżyła pomyślnego przebiegu sejmu i tak też się stało. Już 16 IV 1698 r. sześciu posłów z trzech powiatów zaprotestowało przeciwko rozpoczęciu obrad i zażądało zwołania przez króla sejmu konnego przeciwko Sapiehom, po czym opuścili oni izbę poselską. Do protestujących

[539] Dz. Vićko, *Stanowisko Wiśniowieckich wobec sporów o sejm konny*, s. 279.
[540] *Kazimierz Zaranek do Karola Stanisława Radziwiłła*, 7.03.1698, Doktoryszki, AGAD, AR, dz. V, sgn. 18 478, k. 16-17.
[541] Dz. Vićko, *Stanowisko Wiśniowieckich wobec sporów o sejm konny*, s. 280.
[542] *Ibidem*, s. 282.
[543] K. Zawisza, *op. cit.*, s. 194-195.

posłów z Oszmiany ((Zenowicz), Witebska (Czaplic i Łuskina), Brasławia (Biegańscy: Kazimierz Władysław i Jan Kazimierz, ojciec i syn) dołączyli 22 kwietnia posłowie ze Żmudzi (Grużewski i Kniażewicz) oraz z Połocka (Darewski i Korsak) składając protestację, co przesądziło o losach sejmu. Pozycja Sapiehów ciągle była dość silna, stąd posłom opozycyjnym nie udało się przeforsować żądania zwołania przeciwko hegemonom litewskim sejmu konnego. Stało się według wcześniejszych zapowiedzi republikantów, że sejm zostanie zerwany przed obiorem marszałka. Krzysztof Zawisza, starosta miński nie mógł zdać laski marszałkowskiej, gdyż doszło do zerwania sejmu przed elekcją marszałka dlatego 28 kwietnia pożegnał izbę poselską[544]. Zwołany sejm miał stanowić „[...] zgromadzenie partnerskie w stosunku do zjazdu rokoszowego [...]" zwołanego ponownie do Łowicza na 5 maja. W zamyśle króla sejm miał połączyć się z rokoszem i pozwolić na zawarcie porozumienia na korzystnych warunkach, do takich wniosków upoważnia postawa Benedykta Pawła Sapiehy[545]. Mimo usilnych starań ze strony dworu i marszałka-regalisty wspieranych przez fakcję sapieżyńską nie udało się sejmowi przywrócić *activitatem*. Z idei sejmu konnego republikanci nie zrezygnowali, ale odłożyli walkę o jego zwołanie na dalszy czas.

Zwołanie sejmu przed doprowadzeniem do pojednania zwaśnionych stron konfliktu litewskiego zakończyło się porażką. Do eskalacji utrzymującego się napięcia doszło w Wielkim Księstwie latem 1698 r., a druga faza nastąpiła jesienią, gdy kasztelan witebski Michał Kazimierz Kociełł zwołał pospolite ruszenie wymierzone w Sapiehów. Okres posejmowy w Wielkim Księstwie Litewskim charakteryzował się wzrostem nastrojów antysapieżyńskich, a szlachta republikancka wzywała na Litwę wojska saskie dla zapobieżenia swej porażce. August II wysłał do Wielkiego Księstwa silne oddziały wojskowe, przyjmując na siebie rolę mediatora, a zawarta 20 XII 1698 r. ugoda puzewicka wymusiła na Sapiehach zaprzysiężenie koekwacji[546]. Wettyn odnosił korzyści w postaci

[544] *Ibidem*, s. 25.
[545] Podskarbi litewski w dniu 19 kwietnia apelował do posłów, żeby utrzymali sejm do dnia 5 maja, w którym rozpoczyna się rokosz. Uczestnicy rokoszu mieli *accedere* do króla. Tak wynika z ustaleń: B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, s. 21.
[546] *Traktat uspokojenia WXL i zwinienia wojska, tudzież koekwacji ugruntowania między Ławnem a Puzewicami*, BK PAN, rkps 1216, s. 21-23; *Postanowienie Generalne Stanów Wielkiego Xięstwa*

pozostawienia na Litwie 8000 Sasów, a sama ugoda nie miała żadnych cech trwałości, gdyż Sapiehowie przyjęli ją jedynie pod presją. Należy pamiętać, że obóz szlachecki na Litwie nie był jednolity w sprawie koekwacji praw[547]. Zawarcie ugody puzewickiej likwidowało jednak poważną przeszkodę na drodze do zwołania sejmu[548]. W postanowieniu puzewickim uchwalonym 21 XII 1698 r. zawarto żądanie, aby co czwarty sejm zwyczajny był przekształcany w sejm konny[549].

Zawarcie kompromisu w Koronie i podpisanie ugody łowickiej 9 i 14 V 1698 r. rozwiązywało rokosz, przynosząc Augustowi II uznanie tytułu królewskiego przez stronnictwo Radziejowskiego[550]. Postanowienia ugody łowickiej silnie krępowały monarchę, stąd były jedynie koniecznością. Prymas zastrzegał sobie wyłączne prawo do mianowania i promulgacji króla, w razie konieczności mógł tego dokonać arcybiskup lwowski. Przyjęto zakaz nadawania jednej rodzinie kilku urzędów ministerialnych, co wyraźnie było skierowane przeciwko Sapiehom. Kompromis ułatwiał Wettynowi politykę wobec Litwy i Turcji oraz pozwalał zająć się zwołaniem nowego sejmu. Pamiętając o porażce poprzedniego sejmu zwołanie nowego uzależniano od doprowadzenia do zgody w Wielkim Księstwie, dlatego mimo wysuwanych propozycji już na radzie w Brzeżanach 17 IX 1698 r., dopiero rada senatu w Warszawie (13-14 listopada) zadecydowała o wydaniu przez kancelarię koronną deliberatoriów na sejm walny[551]. Deliberatoria dla Litwy przygotowywał podkanclerzy litewski Karol Stanisław Radziwiłł, a dla Korony Stanisław Antoni Szczuka, referendarz koronny i poruszały one aktualne problemy kraju. Na pytanie monarchy o datę zwołania sejmu, przed czy po uspokojeniu, senatorowie koronni uzależniali od

---

Litewskiego przy rozeyściu się z pospolitego ruszenia między Ławnem a Puzewiczami dnia 21 Decembra Anno 1698 uczynione; rankraštinė kopija: LMAB, RS, f. 17, b. 177, l. 152v.

[547] H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich (1697-1740)*, s. 40.

[548] B. Dybaś, *W sprawie traktatu puzewickiego z 1698 r. i jego następstw*, s. 87-100.

[549] *Akta Stanów Wielkiego Xięstwa Litewskiego na pospolite ruszenie vigore laudum wileńskiego 14 Augusti 1698 postanowionego między Ławnem a Puzewiczmi [...] Anno Domini 1698. Dnia 21 Decembris*, Wilno 1699, k. 2.

[550] Ostateczna ugoda została zawarta 21 V 11698 r.; H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich (1697-1740)*, s. 39 p. 19.

[551] Autor w swojej monografii omawia kwestie ogólne związane z sejmem pacyfikacyjnym oraz przebieg obrad sejmowych; B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, s. 29; przestawione zostały przygotowania na sejmiki oraz kampania przedsejmowa; Dzmitry Wićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, 30-31.

pacyfikacji sytuacji na Litwie[552]. Wobec braku materiału źródłowego nie znane są poglądy na te kwestie senatorów litewskich. Natomiast wiemy jak rozkładało się zainteresowanie sejmem w Wielkim Księstwie Litewskim, i możemy stwierdzić, iż zarówno republikanci jak i stronnictwo sapieżyńskie na sejmikach gromnicznych 9 II 1699 r. domagały się zwołania sejmu. Jednomyślne stanowisko w tej sprawie zajęła szlachta na sejmikach: wileńskim, brzeskim litewskim, upickim i wiłkomierskim[553]. Ponownie sprawa zwołania sejmu została poruszona w Warszawie na radzie senatu zwołanej 17 II 1699 r., na wieść o zawarciu pokoju z Turcją. Traktat pokojowy z Portą podnosił prestiż monarchy podczas zbliżających się obrad sejmowych, wzmacniając jego pozycję[554]. Litwę na radzie reprezentowało czterech senatorów: podkanclerzy Karol Stanisław Radziwiłł, podskarbi Benedykt Paweł Sapieha, kasztelan wileński i hetman polny litewski Józef Bogusław Słuszka oraz starosta żmudzki Hrehory Antoni Ogiński. Wszyscy senatorowie litewscy wyrażali zgodę na zwołanie sejmu, podobne stanowisko zajmowali senatorowie koronni, z wyjątkiem marszałka wielkiego koronnego Stanisława Herakliusza Lubomirskiego, który ze względu na możliwość wybuchu wojny z Brandenburgią o Elbląg radził odłożyć sejm[555]. Uniwersały przeznaczone dla Wielkiego Księstwa Litewskiego przesłał Stanisław Antoni Szczuka, referendarz koronny do kancelarii Karola Stanisława Radziwiłła, podkanclerzego litewskiego po 22 marca 1699 r.[556]. Do uniwersałów dołączono listy do senatorów i szlachty oraz instrukcje.

Uniwersał przeznaczony dla Litwy wzbudził kontrowersje w czwartym i piątym punkcie, dlatego podkanclerzy Radziwiłł domagał się sprostowania.

---

[552] Stanowiska senatorów koronnych omawia: B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, s. 29-30, 44.

[553] Dzmitry Wićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim* , s. 31.

[554] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 114-141; J. Wojtasik, *W przededniu traktatu karłowickiego. Stosunek Rzeczypospolitej i Augusta II do pokoju z Turkami*, s. 295-307; *Idem*, *Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami w 1698 r.*, s. 63-127; cz. 2, s. 111-183.

[555] W radzie senatu ogółem uczestniczyło 17 senatorów; B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, s. 35-36, 48; Dz. Wićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 31.

[556] Podkanclerzy prosił o rychłe podpisanie uniwersałów do Litwy oraz przesłanie kopi instrukcji, i listów do senatorów i szlachty litewskiej, *K. S. Radziwiłł do S. A. Szczuki*, AGAD, APP, nr 163, t. III, k. 753; przysłano 25 uniwersałów przewidując jeden na sejmiki inflancki (na Litwie odbywały się 22 sejmiki plus dwa egzulanckie: smoleński i starodubowski, *S. A. Szczuka do K. S. Radziwiłła*, 22.03.1699 r., Warszawa , AGAD, AR, dz. V, nr 15655, k. 111.

W punkcie czwartym deklaracja królewska dotycząca wyprowadzenia wojsk z Rzeczypospolitej nie określał a jasno, czy wyjdą również z Wielkiego Księstwa. Natomiast w punkcie piątym zawierającym propozycję wypłacenia żołdu wojsku koronnemu i litewskiemu, żądano zastosowania decyzji zawartych odnośnie komputu litewskiego w ugodzie puzewickiej. Zgodnie z nią armia litewska miała otrzymać cztery ćwierci za asygnacjami pułkownika generalnego Michała K. Kociełła[557]. Ekspedycje królewskie podpisano w trzech terminach, a podawał je królowi przedstawiciel republikantów na dworze Krzysztof Białłozor, kanonik wileński i sekretarz królewski[558]. Instrukcja królewska dla Wielkiego Księstwa Litewska podnosiła w punkcie drugim kwestię zachowania pokoju na Litwie bardzo istotną ze względu na utrzymujące się stale napięcie[559]. Po zawarciu pokoju z Turcja należało zadecydować o organizacji wojska w trakcie pokoju, co omawiał punkt pierwszy. W czwartym punkcie król deklarował wyprowadzić na wiosnę wojsko saskie z granic Korony i Litwy oraz omawiał sprawy lokacji tego wojska. Piąty punkt w przypadku wojska litewskiego zakładał wypłacenie czterech ćwierci „zupełnych" ustalonych ugodą puzewicką. W trzecim punkcie zajęto się sprawą Elbląga. Dwór przygotował się do nadchodzącego sejmu starannie i w legacji na sejmiki ograniczył się do przedstawienia kilku zazębiających się spraw ułożonych w odpowiedniej kolejności. Sposób prezentacji programu królewskiego miał zjednać szlachtę dla planów królewskich, stąd drażliwa sprawa wojska saskiego została umieszczona dopiero po omówieniu sprawy wyprawy tureckiej, uspokojenia Litwy i kwestii elbląskiej[560]. Odnosząc się do spraw litewskich podkreślono zasługi Augusta II i jego rolę w częściowym uspokojeniu Litwy. Monarcha zabiegając o właściwy przebieg sejmików litewskich zwrócił się z prośbą do wojewody trockiego Kazimierza Władysława

[557] Dz. Wićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim* , s. 32.
[558] Prawdopodobnie największą część podpisano 6 kwietnia, trzecią partię 16 tegoż miesiąca, a trzy ostatnie 22 kwietnia, *Krzysztof Białłozor do Karola Stanisława Radziwiłła*, 6.04.1699. Warszawa, AGAD, AR, dz. V, nr 694, k. 5; tenże do tegoż, 16.04.169,. Warszawa, *ibidem*, k. 8-9; tenże do tegoż, 22.04.1699, Warszawa, *ibidem*, k. 18.
[559] Dokładne omówienie zob. B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, s. 50-51 (o uniwersale koronnym); instrukcję litewską przedstawia; Dzmitry Wićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 33-34.
[560] B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, s. 51 i n.

Sapiehy o nadzór nad nimi[561]. Król powiadamiając senatora o zwołaniu sejmu na dzień 16 VI 1699 r., a sejmików litewskich na 5 maja tegoż roku podkreślił jak bardzo zależy mu „na dobrym y pożądanym odprawieniu" ich, gdyż „wiele zależy do pożądanego skutku Seymowych Rad". „Usilnie tedy y gorąco (...), zalecamy abyś (...) senatorskiey powinności, z przyiaciołmi swemi (...) znosząc się tak na nich wszystkie służące Dobru Pospolitemu desideria promovere usiłował". Król wyraził nadzieję, że wojewoda trocki będzie na przyszłym sejmie, który zwołuje „(...) po odebraney o Traktacie z Portą wiadomości" najrychlej jak mógł.

Przebieg kampanii przedsejmowej zależał od postawy głównych graczy politycznych, z rozmów przeprowadzonych przez biskupa wileńskiego K. K. Brzostowskiego w jego siedzibie w Werkach z Kazimierzem Janem Sapiehą, wojewodą wileńskim oraz Dominikiem Michałem Słuszką, wojewodą połockim wynikało, że przychylają się do zgody, która jest potrzebna, aby sejmiki zakończyły się sukcesem. Podobną postawę wykazywali przywódcy obozu republikanckiego. Rozmowy były przeprowadzane pod nadzorem Augusta II, natomiast Brzostowski wolał, żeby odbywały się pod auspicjami Karola St. Radziwiłła, podkanclerzego litewskiego[562]. W rzeczywistości nie wszystkie sejmiki doszły do skutku. Zerwany został sejmik wileński obradujący 5 V 1699 r. pod laską Kazimierza Jana Sapiehy, wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego[563]. Protestowała szlachta republikańska na czele z łowczym Stefanem Chomińskim, pozostali limitowali obrady w nadziei uspokojenia protestujących. Także powtórny sejmik rozszedł się jak wynika z relacji Aleksandra Gruszczyńskiego do Karola St. Radziwiłła[564]. Niespokojnie było na dwóch egzulanckich sejmikach, ale tylko jeden z nich został zerwany. Rozszedł się sejmik smoleński mimo podejmowanych przez dyrektora tego sejmiku Krzysztofa Chrapowickiego, kasztelana smoleńskiego prób niedopuszczenia do jego

[561] *List Augusta II do Kazimierza Sapiehy wojewody trockiego*, 20.03.1699, Warszawa, LNB, ASap, f. 103, teka XIV, plik nr 2348, s. 8.
[562] *Marcjan Dominik Wołłowicz do Karola Stanisława Radziwiłła*, 12.02.1699 r., Zieleźnica, AGAD, AR, dz. V, nr 17979, k. 5; *Krzysztof Komorowski do Karola Stanisława Radziwiłła*, 12.02.1699 r., *ibidem*, nr 7053, k. 6.
[563] Autor omawia przebieg sejmików przedsejmowych na Litwie przed sejmem pacyfikacyjnym. Dz. Wićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 35.
[564] *Aleksander Gruszczyński do Karola Stanisława Radziwiłła*, [b.d.], AGAD, AR, dz. V, nr 4816, k. 80.

zerwania. Sejmik smoleński również oprotestowała grupa republikantów, której przewodzili Paweł i Bazyli Jan Śliwowscy, mieczny i obożny smoleński. Krzysztof Stanisław Zawisza, starosta miński będący wówczas sojusznikiem sapieżyńców, pisał, iż powodem zerwania była jego rywalizacja z Michałem K. Kociełłem, kasztelanem witebskim o pieczęć mniejszą litewską[565]. Zdaniem Dzmitry Wićko starosta miński może mieć rację, gdyż zrywający sejmik Śliwowscy byli ściśle powiązani z Kociełłem, dzięki któremu uzyskali, podczas Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego, którego marszałkiem był kasztelan witebski, poparcie w sprawie sukcesji po Kazimierzu Czyżu, podkomorzym wileńskim[566]. Mimo zawirowań na sejmiku starodubowskim obrano posłów na sejm: Teofila Michała Bispinga i Samuela Pereświeta Sołtana[567]. Sejmik w Wiłkomierzu odbył się 11 maja, a posłami na sejm obrano Krzysztofa Zawiszę, starostę mińskiego i Stanisława Szołkowskiego, pisarza ziemskiego. Zawisza twierdził, że celowo obrał taką taktykę, i dał się najpierw obrać *cum protestatione* na sejmiku smoleńskim, aby potem zostać wybranym na wiłkomierskim odbywającym sie później[568]. Jednym z postulatów sejmiku wiłkomierskiego było żądanie opuszczenia kraju przez wojsko saskie. Zastrzeżono, że posłowie nie mogą przystąpić do żądnych obrad dopóki ta sprawa nie zostanie załatwiona. Oprotestowano decyzję rady brzeżańskiej o pozostawieniu Sasów, gdy *senatus conslium* nie może decydować w takich sprawach[569]. Szlachta zebrana na sejmiku w Wiłkomierzu wstawiła się za dobrami neuburskimi jako ziemskimi. Przypominała o obiecanych 3 milionach na sejmie elekcyjnym na wojsko litewskie, oraz wyrażała zgodę na uznanie *pactów conventów* Augusta II, po wcześniejszym ich sprawdzeniu. Na Żmudzi pierwszy sejmik został zerwany, natomiast podczas drugiego nie wybrano Kazimierza Zaranka Horbowskiego posłem na sejm, zarzucając republikantom współpracę z królem w sprawie lokowania wojska saskiego na Litwie. Szlachta żmudzka zobowiązała Zaranka, chorążego żmudzkiego do obecności przy wyjściu Sasów,

[565] K. Zawisza, *op. cit*., s. 67.
[566] Dz. Wićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 36 i s. 36, p. 41.
[567] B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, s. 242.
[568] K. Zawisza, *op. cit*., s. 67.
[569] Dz. Wićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 38.

kiedy ma podnieść chorągiew generalną żmudzką[570]. Pod „dyktando" Karola Stanisława Radziwiłła, podkanclerzego litewskiego, który był dyrektorem sejmiku, obradowała szlachta w Nowogródku. Instrukcję pisał podczaszy kaliski Stanisław Niezabitowski, ekonom dóbr neuburskich na podstawie notowanych na sejmiku punktów, jak sam twierdził „pracował nad tym całą noc"[571]. Posłów na sejm wybrano w porozumieniu z podkanclerzym litewskim Radziwiłłem zostali nimi: cześnik nowogródzki Stanisław Korsak, i stolnik mścisławski Cyprian Woyna Jasieniecki. Sukcesem dla republikantów zakończył się sejmik w Witebsku pod laską wojewody witebskiego Andrzeja Kazimierza Kryszpina Kirszenszteina. Posłami na sejm obrano bratanka wojewody, Kazimierza Franciszka Kryszpina Kirszenszteina, starostę płungiańskiego oraz Teodora Łukomskiego, sędziego ziemskiego witebskiego, regalistów. Na drugi dzień pod laską wojewody witebskiego odbył się sejmik elekcyjny na podsędkostwo, którym został po rezygnacji trzech wybranych kandydatów, Bohdan Hieronim Starosielski, podstoli witebski. Marszałek sejmiku Andrzej Kazimierz Kryszpin zwrócił się z prośbą o zapieczętowanie przywileju dla Starosielskiego[572]. Część sejmików została zerwana, z powodu strać stronników Sapiehów z obozem republikantów, przy czym obie strony reprezentowały zbliżoną postawę. Nie zawsze znamy poglądy na bieżące sprawy polityczne zawarte w instrukcjach. Ogólnie kampanię przedsejmową można uznać za sukces republikantów, z powodu uzyskanego dla nich poparcia na ośmiu sejmikach: brzeskim, pińskim, witebskim, rzeczyckim, trockim z protestami, grodzieńskim też z protestami i dodatkowo nadużyciami oraz prawdopodobnie wołkowyskim i połockim. Stronnictwo sapieżyńskie zwyciężyło na pięciu sejmikach: wiłkomierskim, smoleńskim z protestami, mozyrskim z protestami i nadużyciami, oraz słonimskim i kowieńskim[573]. Część sejmików zerwano także za drugim razem, na niektórych jak w Oszmianie zaznaczyła sie silna pozycja obydwu stronnictw politycznych. Na niektórych sejmikach stronnictwo sapieżyńskie i obóz republikantów posiadały takie same wpływy, można mówić o równowadze sił,

[570] *Kazimierz Zaranek do Stanisława Antoniego Szczuki*, 20.06.1699 r. Bejsagoła, AGAD, APP, nr 163, t. 3, k. 329-330.
[571] S. Niezabitowski, *op. cit*., s. 230, 232.
[572] Dz. Wićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 42-43.
[573] *Ibidem*, s. 40-48.

w przypadku: starodubowskiego, lidzkiego, także upickiego, żmudzkiego, mścisławskiego i brasławskiego. Spośród wybranych posłów na sejm pacyfikacyjny wielu związanych było z republikantami między innymi posłowie witebscy: Łukomski i Kryszpin, bratanek wojewody witebskiego, Biegański, brasławski, Sadowski i Pociej brzescy, Ogiński mścisławski, Narbutt lidzki. Udało się podkanclerzemu Karolowi St. Radziwiłłowi przeforsować związanych z nim posłów, do których możemy zaliczyć, posłów nowogródzkich: Korsaka i Woynę Jasienieckiego. Z Radziwiłłem związany był także poseł orszański ks. Sanguszko poprzez siostrę Annę Katarzynę, żonę podkanclerzego, ale był też spokrewniony z Sapiehami: Benedyktem Pawłem, podskarbim litewskim i Kazimierzem Janem, hetmanem wielkim litewskim, którzy byli jego wujami. Do posłów sapieżyńskich można zaliczyć między innymi, wiłkomierskich: Zawiszę i Szołkowskiego oraz mozyrskich Kotowskiego i Potockiego[574]. W tym okresie czasu stronnicy Sapiehów zaczynęli opuszczać ich stronnictwo, czasami czynili to jedynie pozornie. Sukces republikantów był większy, gdyż ich stronnicy obrani zostali posłami na sejmikach koronnych. Książęta Wiśniowieccy obrani zostali: Janusz Antoni, starosta piński na sejmiku wołyńskim, a jego młodszy brat Michał Serwacy na sejmiku podolskim, którego był marszałkiem[575]. Mimo trudności trzeba podkreślić fakt współpracy między stronnictwami, do której doszło w Brześciu Litewskim, także w Lidzie, spór na sejmiku starodubowskim zakończono kompromisem. Na sejmikach brasławskim, upickim i mścisławskim wybrano na posłów reprezentujących poważnione stronnictwa, co świadczy o pewnych rozwiązaniach kompromisowych. Wydarzenia na Żmudzi wykazały, że współpraca republikantów z królem, w sprawie lokacji wojska saskiego, podważyła ich dotychczasową pozycję. Szlachta luźno związana z różnymi fakcjami zaniepokojona była bardziej obecnością Sasów na Litwie i nadużyciami jakich się dopuszczali, niż kwestią współpracy republikantów z królem przeciwko Sapiehom pod koniec ubiegłego roku. Większość sejmików litewskich zakończyła się sukcesem, na co wpłynął zapewne fakt zainteresowania rozdaniem wakansów na nadchodzącym sejmie. Formalne przyjęcie ugody puzewickiej przez Sapiehów eliminowało, przynajmniej czasowo, powody atakowania ich. .

[574] *Ibidem*, s. 49.
[575] *K. Białłozor do K. S. Radziwiłła*, 25.05.1699 r., Warszawa, AGAD, AR, dz. V, nr 694, k. 26.

Drugi sejm pacyfikacyjny stał się ponownie widownią tarć politycznych, począwszy od momentu jego rozpoczęcia. Posłużono się rugami jako metodą walki politycznej, i juz pierwszego dnia wyrugowano posłów grodzieńskich, republikantów Lipnickiego i Massalskiego, zarzucając im, że sejmik obradował „pod warta saską" i zostali obrani *perarmata*. Nie powiodła się próba rugowania posła pińskiego Paca, kawalera maltańskiego przez Jerzego Zembockiego, starostę augustowskiego. Pac na wszystkie okazane kondemnaty miał kasacje i glejty. Usiłowano usunąć posłów mozyrskich, sapieżyńców Kotowskiego i Potockiego, oskarżając tego pierwszego o zabicie stolnika mozyrskiego Samuela Jeleńskiego. Kotowski mając glejt przeciwko banicji i tak został wyrugowany z powodu okrucieństwa jakiego się dopuścił[576]. Na uwagę zasługuje fakt, że wszyscy wyrugowani posłowie pochodzili z Litwy i z jednego stronnictwa. Świadczy to o niezwykle napiętej sytuacji utrzymującej sie nada w stosunkach wewnętrznych na w Wielkim Księstwie Litewskim, mimo trwającego tam zawieszenia broni. Z Litwy swych posłów na sejm nie przysłało Wilno i Smoleńsk. Z powodu toczonego sporu o alternatę laski marszałkowskiej, przez województwa koronne, w ciągu pierwszych dni obradom sejmu przewodniczył marszałek starej laski Krzysztof Zawisza[577].

Podczas obrad sejmu Wielkie Księstwo Litewskie wespół z innymi prowincjami Rzeczypospolitej domagało się relegowania wojsk saskich z Litwy[578]. Obie walczące ze sobą fakcje litewskie: sapieżyńska i republikancka wzajemnie oskarżały się o ich sprowadzenie w granice litewskie. Sukcesem dworu było wykorzystanie walki o alternatę laski marszałkowskiej i obiór własnego marszałka sejmowego Stanisława Antoniego Szczuki. Nie zabrakło na sejmie posłów stronników Augusta II, wśród nich odnajdujemy[579]: Kazimierza Jana Sapiehę, wojewodę wileńskiego[580], Zenowicza marszałka oszmiańskiego, Krzysztofa Zawiszę starostę mińskiego, Massalskiego podsędka trockiego, Bucholtza stolnika inflanckiego, Komorowskiego kuchmistrza WKsL, Pocieja

[576] B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, s. 239, 246.
[577] K. Zawisza, *op. cit*., s. XVI, 25.
[578] *Diariusz sejmu 1699 roku*, LNB, Oddz. R, f. 141, ZACz, dz. 1, nr 2044.
[579] Listę posłów z Litwy zamieszcza: *Ibidem*, s. 203.
[580] B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, s. 236.

strażnika wielkiego litewskiego, Sadowskiego pisarza ziemskiego brzeskiego, Leo Ogińskiego podstolego Wielkiego Księstwa Litewskiego, Bokieja podsędka trockiego. Monarcha wyraził zgodę na zredukowanie wojska saskiego do 1200 żołnierzy pod dowództwem Denhoffa. W kwestii stacjonowania wojsk saskich w Wielkim Księstwie Litewskim król na pod naciskiem szlachty litewskiej podjął decyzję o ich pozostaniu. Mimo, iż toczyła się na ten temat ostra debata, i wielu posłów litewskich protestowało, domagając się całkowitego wycofania wojsk saskich z Litwy, jednym z nich był poseł brzesko-litewski Pociej[581]. W uchwalonej konstytucji sejmowej postanowiono, że król poza gwardią przyboczną wyprowadzi z Rzeczypospolitej wojska saskie w przeciągu dwóch tygodni. Jeśli tego nie uczyni w oznaczonym terminie, zarówno w Koronie jak i na Litwie, będzie można je rugować siłą[582]. Konstytucje zmieniono i dodano monarsze prawo zachowania jako straży przybocznej jednego pułku piechoty oraz oddział 1200 drabantów konnych w Koronie i na Litwie. Koszty utrzymania tych oddziałów wojskowych wzięła na siebie Rzeczpospolita. August II celowo przeciągając w czasie rozdawnictwo wakujących urzędów, przekazał je w dwóch etapach. O pieczęć mniejszą litewską ubiegało się dwóch kandydatów, starosta miński Zawisza i kasztelan Kociełł. Żadnej z tych kandydatur nie popierali Sapiehowie, pragnąc postawić na tym urzędzie osobę, z którą nie mieli dotąd poważniejszych zatargów. Ich wybór padł na Stanisława Szczukę marszałka sejmowego i właśnie jego osobę zarekomendowano królowi. Wettyn w zamian za porzucenie starań o pieczęć mniejszą obiecał Zawiszy nadanie pierwszego wakującego ministerium. Uchwalono specjalną konstytucję korzystną dla starosty mińskiego i w recesie sejmowym król zadeklarował „z pierwszych wakansów onego kontentować", pamiętając jego usługi oddane królowi podczas sejmu koronacyjnego[583]. Na sejmie czerwcowym, starosta miński musiał zadowolić się wyborem do komisji elbląskiej, za co Rzeczpospolita nagrodziła go kwotą 40 tys. bitych talarów[584]. Po przejściu Karola St. Radziwiłła na kanclerstwo litewskie, urząd podkanclerzego oddał ostatecznie po licznych sporach swemu wiernemu

[581] *Ibidem*, s. 134-135.
[582] *Prawa, konstytucje* [...], *VL*, t. 6, s. 51.
[583] *Ibidem*; K. Zawisza, *op. cit*., s. XVI.
[584] Wybrany deputatem do paktów podpisał elekcję, *VL*, t. 6, 40; K. Zawisza, *op. cit*., s. XVI.

współpracownikowi Stanisławowi Antoniemu Szczuce. Natomiast urząd marszałka wielkiego litewskiego przekazał Aleksandrowi Pawłowi Sapieże, dotychczasowemu marszałkowi nadwornemu. Inspiratorem konfliktu jaki rozgorzał wokół obu ważnych urzędów był sam król, który składał wiele deklaracji[585]. Poza ratyfikacją traktatu karłowickiego powołano komisję do rozpatrzenia sprawy elbląskiej i odebrania Kamieńca[586]. W składzie obydwóch znaleźli się litewscy stronnicy monarchy reprezentujący dwa wrogie sobie obozy. Do komisji elbląskiej wyznaczono Michała Puzynę, Kazimierza Jana Sapiehę, hetmana wielkiego litewskiego oraz jego syna Jerzego Stanisława oraz Władysława Jozafata Sapiehę, wojewodę brzeskiego. W komisji do odebrania Kamieńca zasiadali Józef Czartoryski, chorąży litewski i Józef Słuszka, kasztelan wileński. Przebieg całego sejmu świadczy o kontrolowaniu obrad przez obóz dworski, który dzięki własnemu marszałkowi, jego zręczności politycznej zmieniał strategię i wykorzystywał różne metody walki politycznej. Szczuka porzucając „rygorystyczny formalizm" stosował rugi w celu odblokowania machiny sejmowej. Szczuka posłużył się paralelą i mówiąc o podwójnych rugach połączył sprawę Sasów i nieregulaminowo obranych posłów razem[587]. Sejm pacyfikacyjny ostatecznie rozwiązał konflikt elekcyjny, związany zarówno z samą elekcją jak i ze sprawowaniem rządów przez Wettyna. Mimo wyraźnie zarysowanych podziałów w łonie stronnictwa saskiego, monarcha wykorzystywał utrzymujący się między nimi stan napięcia do realizacji własnych interesów politycznych.

Uchwałą konstytucji Trybunał Skarbowy Wielkiego Księstwa Litewskiego miał odbywać się w Wilnie na wzór koronnego w Radomiu. W gestii tego Trybunału pozostawiono ściągnięcie od województw podatków na wojsko, któremu miano zapłacić cztery ćwierci. Powołany Trybunał miał funkcjonować pod zarządem hetmanów i innych ministrów, a do jego kompetencji należało załatwianie spraw podatkowych i wojskowych. Był to niewątpliwy sukces

[585] Najpierw podkanclerzym miał zostać Krzysztof Zawisza starosta miński, a później Kociełł, z kolei laskę marszałkowską deklarował król ks. Wiśniowieckiemu; zob. A. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, s. 170 i n.
[586] Zob. A. Perłakowski, *„Sprawa elbląska" w opinii wojewody malborskiego Jana Jerzego przebendowskiego w latach 1698-1699*, s. 239-245.
[587] *Ibidem*, s. 151 i n.

Sapiehów, gdyż można go było wykorzystać do rozpatrywania zarzutów stawianych przywódcom republikantów, głównie Kociełłowi. Sukcesem republikantów było przydzielenie powołanemu do życia Trybunałowi Litewskiemu zbrojnej asysty nie podlegającej władzy hetmanów. Nie wolno go było wykorzystywać do rozgrywek politycznych, o co oskarżali swych przeciwników politycznych Sapiehowie. Republikantom udało się przeforsować postulat zwinięcia reszty wojska litewskiego. Kazimierz Jan Sapieha, hetman wielki litewski, deputat do napisania skryptu, wpłynął na zapis dotyczący komputu litewskiego, który na wypadek wojny miał liczyć 1/3 stanu armii koronnej[588]. Z zapisu nie wynikało, czy dotyczy on tylko liczebności wojska litewskiego w czasie wojny. Po zakończeniu obrad sejmu, za zgodą rady senatu, August II opuścił Rzeczpospolitą i udał się do Saksonii[589]. Sejm pacyfikacyjny w sprawach litewskich nie stanowił przełomu, ale odzwierciedlał układ sił politycznych. W pierwszych miesiącach 1699 r. przewagę posiadali republikanci, po tym okresie Sapiehowie zaczęli odzyskiwać swe wpływy, głównie dzięki wysuwanym przeciwko opozycji zarzutom o malwersacje oraz szermowaniu kwestią obecności wojsk saskich na Litwie. Kompromisowe postanowienia w sprawach litewskich leżały w interesach króla, który reorientował swoje plany polityczne z południowych, kierując je stopniowo na Inflanty. W związku z tym potrzebni byli monarsze sojusznicy.

Konstytucje sejmu pacyfikacyjnego wykorzystali Sapiehowie podczas styczniowej sesji Trybunału Skarbowego[590]. Przystąpili oni do egzekucji zaległych podatków, czemu próbowali zapobiec przywódcy republikanccy obawiający się, że zostanie ujawniony fakt, iż to oni zderaudowali najwięcej publicznych funduszy. Nie powiodły się próby zakłócenia prac komisji i Trybunał wydał wyroki skazujące, co wywołało panikę wśród republikantów. Do ponownej konfrontacji obu obozów politycznych doszło podczas obrad Trybunału

[588] *Ibidem*, s. 173-174.
[589] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. I, s. 256.
[590] A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym*, s. 322-323 – była to mińska kadencja Trybunału.

Głównego w Wilnie, któremu przewodniczył Karol Stanisław Radziwiłł[591]. Kanclerz bezskutecznie usiłował pogodzić szlachtę republikańską z Sapiehami, w związku z czym zalimitował obrady 13 IX 1700 r. do przyszłej kadencji mińskiej. Na zmianę postawy przeciwników Sapiehów nie wpłynął fakt obradowania pod nadzorem wojska hetmańskiego. Po zalimitowaniu obrad z Wilna wyjechali Hrehory Ogiński, starosta żmudzki, Ludwik Pociej, a także Michał Kazimierz Kociełł, kasztelan witebski, którzy wkrótce przywódcy rozesłali uniwersały do powiatów, wzywając szlachtę do zbierania się pospolitym ruszeniem pod Wilejkę. W zasadzie od momentu ukształtowania się obozu dworskiego i uwewnętrznienia sporu litewskiego nie udało się go zażegnać.

[591] G. Sliesoriūnas, Lietuvos Did*žiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena*, 401-402.

2 – Charakterystyka obozu saskiego w Wielkim Księstwie Litewskim

2.1 – Rodzaje i znaczenie powiązań pomiędzy członkami stronnictwa

2.1.1 – Wewnętrzne podziały stronnictwa saskiego

Na polu elekcyjnym wokół elektora saskiego formował się obóz polityczny, który do końca 1697 r. przybrał kształt utrzymujący się do bitwy pod Olkienikami 18 XI 1700 r. Zwycięstwo obozu antysapieżyńskiego i jego postanowienia przyjęte na polach olkienickich wpłynęły bezpośrednio na układ stronnictwa. Obóz polityczny Augusta II na Litwie do momentu przejścia na stronę Wettyna Sapiehów składał się przede wszystkim ze stronnictwa republikantów litewskich oraz z wiernych stronników Jana III (Wilhelm Eustachy Grothuz, kasztelan żmudzki; zwolennikiem był też Marcjan Dominik Wołłowicz), którzy w wyniku wykluczenia Piastów z elekcji opowiedzieli się po stronie elektora saskiego. W momencie przejścia Sapiehów na stronę Sasa stronnictwo regalistyczne zostało rozszerzone o ich obóz polityczny oraz osoby zachowujące neutralność, które już jako stronnicy Augusta II związały się sojuszami z republikantami (Karol Stanisław Radziwiłł). Po odejściu fakcji sapieżyńskiej wpływy i władza w samym stronnictwie przeszły w ręce republikantów i ich sojuszników. Przed rozpadem dokonanym po olkienikach przywódcy dwóch głównych fakcji stronnictwa saskiego byli jednocześnie współdecydentami tego obozu politycznego, nie mającego jednolitego kierownictwa, klamrą spinającą był król. Wyjście fakcji Sapiehów zmieniło sytuację i od tej pory można mówić o „jednorodnym" przywództwie w obozie regalistycznym, nadal wprawdzie podlegającemu zmianom, zwłaszcza w okresach decydujących wydarzeń politycznych, ale jego główny trzon i zwierzchnictwo nad całością sprawowali ludzie o rodowodach republikanckich i ich sprzymierzeńcy.

2.1.1.1. Obóz republikantów litewskich

Wewnątrz stronnictwa antysapieżyńskiego funkcjonowały fakcje magnackie współpracujące bliżej między sobą na różnych płaszczyznach, i zmieniające sojuszników najczęściej zgodnie z własnym interesem prywatnym. Rozmaite sieci powiązań i zależności spajały jego członków, występujących na zewnątrz, jako dość zwarta grupa, jedynie w przypadku najważniejszych kwestii programowych stronnictwa, do których zaliczano walkę o zniesienie dominacji Sapiehów i ograniczenie prerogatyw głównych urzędów ministerialnych i centralnych. Działo się tak dlatego, iż złamanie hegemonii sapieżyńskiej i wprowadzenie *coequatio iurium* często ułatwiało zaspokojenie własnych ambicji i celów prywatnych. Likwidacja przewagi polityczno-ekonomicznej Domu Sapiehów łączyła beneficjentów nowo powstałego układu sił, dla których troska o zachowanie zdobytych pozycji i przywilejów oraz niedopuszczenie do restytucji swych przeciwników, należała do głównych celów dalszej walki. Zabiegi o realizację prywatnych interesów w oparciu o łaskę królewską często stawały się przyczyną narastających nieporozumień i powstawania nowych konfliktów, co odbijało się na układzie wewnętrznym stronnictwa saskiego. Na wybór opcji politycznej oddziaływały w wielu wypadkach sprawy ambicjonalne oraz interes prywatny. Samo pojęcie obóz republikancki został użyty zarówno w węższym jak i w szerszym ujęciu. Ten termin oznaczał adherentów ruchu szlacheckiego zwalczającego w Wielkim Księstwie dominującą pozycję Sapiehów z linii czerejskiej[592], skupionych wokół haseł koekwacji praw koronnych z litewskimi. Ruch antysapiezyński powstały za Jana III Sobieskiego uformował się w okresie bezkrólewia i w prawie niezmienionym kształcie doprowadził do złamania potęgi Sapiehów pod Okienikami. W konsekwencji przegranej dotychczasowych hegemonów władzę na Litwie przejął zwycięski obóz polityczny. W szerszym ujęciu ten termin oznaczał przeciwników Sapiehów z linii czerejskiej wiążących się sojuszem z Augustem II, na którego poparcie liczyli.

Przedstawicieli: Pociejów, Ogińskich i Kociełłów, dla których walka z Sapiehami nie ograniczała się do programu reprezentowanego przez Józefa Bogusława Słuszkę, ale dążyli oni do całkowitego wyeliminowania z życia

[592] P. P. Romaniuk, *Pojęcie „Rzeczpospolita Litewska" w ruchu republikanckim na przełomie XVII i XVIII wieku*, Barok Historia – Literatura – Sztuka 13 (2006), z. 1 (25), s. 31-32.

politycznego Litwy dotychczasowych dominantów i przejęcia ich majątków i urzędów należy zaliczyć do skrzydła radykalnego..

Fakcja Ogińskich

Przywódcą fakcji Ogińskich był bez wątpienia starosta żmudzki Hrehory Antoni Ogiński znany ze swego radykalizmu[593], jeden z czołowych republikantów litewskich, a w pewnym okresie lider tego obozu politycznego. Jako jeden z przywódców opozycji antysapieżyńskiej na Litwie był zwolennikiem Rosji w czasie wielkiej wojny północnej[594]. Na sejmie elekcyjnym optował za wprowadzeniem w życie *coequatio iurium*[595]. Wysuwany program miał przede wszystkim zmniejszyć prerogatywy urzędów centralnych na Litwie i wzmocnić pozycję antysapieżyńców w państwie. Poza chęcią złamania potęgi Sapiehów o przynależności Ogińskich do stronnictwa republikanckiego decydowały sprawy natury prywatnej. Rodzina usiłowała wyegzekwować swoje pretensje do spadku po zmarłym krewniaku Marcjanie Ogińskim, kanclerzu wielkim litewskim. Stało się to możliwe po złamaniu hegemonii sapieżyńskiej, ale po Olkienikach wysunęli sie na plan piewrszy obok Wiśniowieckich, także Kociełł i Karol Stanisław Radziwiłł stojący czasami na uboczu[596]. Brał udzial w spotkaniu z carem w Birżach, co zapoczątkowało bliskie kontakty, które w krótkim czasie stały się dla Ogińskiego filarem jego polityki. Wsparcia Hrehoremu Ogińskiemu udzielał rodzony brat, Mikołaj Ogiński, podskarbi nadworny WKsL[597]. Mało natomiast znana jest rola, Bogusława Kazimierza Ogińskiego, starosty dorsuniskiego, w obozie antysapieżyńskim podczas wojny domowej na Litwie[598]. Wiadomo, że wraz z młodszym bratem Marcjanem Michałem brali udział w bitwie pod

[593] A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamnetarnym*, s. 110, 111, 204, 239, 319, 323, 326-329, 331, 334; A. Sowa, T. Wasilewski, *Ogiński Grzegorz* (*Hrehory*), *h. własnego* (*zm. 1709*), PSB, t. 23, s. 603-607; A. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 7, s. 33-34.
[594] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 264, p. 43.
[595] J. Malec, *Coequatio iurium Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską*, s. 207-208.
[596] A. Rachuba, *Hrehory Antoni Ogiński*, [w:] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 240.
[597] K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 3, s. 416-421; T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, t. I, s. 189-195.
[598] A. Link-Lenczowski, *Ogiński Bogusław Kazimierz, h. własnego*, PSB, t. 23, s. 601-602; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym*, s. 105-107; K. Zawisza, *op. cit.*, s. 39, 109, 113, 350; T. Żychliński, *Złota księga*, t. 5, s. 189-190.

Olkienikami 18 XI 1700 r.[599]. Przypuszczalnie Bogusław Kazimierz Ogiński (ok. 1669-1730) w późniejszym okresie konsekwentnie zajmował stanowisko prowettyńskie, choć jego działalność po 1704 r. jest słabo poznana. Prawdopodobieństwo, że trwał w obozie saskim jest bardzo duże, gdyż nie zmienił on swojej postawy względem przeciwników politycznych, a ponadto był konsyliarzem konfedracji sandomierskiej razem z Aleksandrem Ogińskim, starostą uświackim[600]. Na Walnej Radzie Warszawskiej w 1710 r., w której brał udział jako poseł kowieński, zwrócił się do adherentów szwedzkich, aby zadowolili się uzyskaniem amnestii, a „od konfidencji byli amoveantur" (na sesji z 17 marca)[601]. Współpracował z Ogińskimi Michał Chalecki, starosta mozyrski, regimentarz dywizji białoruskiej (1701)[602], szwagier Hrehorego Antoniego Ogińskiego[603]. Na zjeździe generalnym konfederacji sandomierskiej starosta Chalecki został wybrany konsyliarzem z powiatu mozyrskiego[604]. Był wiernym stronnikiem Augusta II, podobnie jak inny Chalecki Piotr, który podpisał konfederację sandomierską w 1708 r.[605].

W fakcji Ogińskich rozpoczynał swoją karierę polityczną Ludwik Konstanty Pociej[606]. Nie bez znaczenia były więzy pokrewieństwa łączące Pocieja z tą senatorską rodziną oraz dowody sympatii okazywane Ogińskim przez króla Jana III Sobieskiego[607], z których korzystał Ludwik Konstanty. Uważany był przez podskarbiego litewskiego Benedykta Pawła Sapiehę za najtrudniejszego przeciwnika w walce politycznej[608]. Ludwik Pociej po śmierci swego protektora Marcjana Ogińskiego, kanclerza wielkiego litewskiego, zbliżył się do Karola Stanisława Radziwiłła, podkanclerzego litewskiego, obejmując porucznikostwo

[599] W bitwie pod Olkienikami walczyli przeciwko Sapiehom, poza wzmiankowanymi powyżej także ich stryjeczni bracia: Grzegorz Antoni oraz Marcjan Karol. J. Prusinowski, M. Krupowicz, *Po ziarnie: zbiorek pamiątkowy*, s. 248.
[600] Zob. tabela nr 2, s. 440
[601] A. Link-Lenczowski, *Ogiński Bogusław Kazimierz, h. własnego (ok. 1669-1730)*, PSB, t. 23, s. 601-602.
[602] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 323.
[603] O. Halecki, K. Piwarski, *Chalecki Michał h. własnego (1679-1715)*, PSB, t. 3, s. 250-251.
[604] Zob. tabela nr 2, s. 440
[605] K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 3, s. 13-14.
[606] S. Uruski, *Rodzina*, t. 14 s. 113-116; T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, t. 1, s. 19, 180, 190, 191, 327.
[607] A. Sowa, *Ludwik Konstanty Pociej, h. Waga (1664-1730)*, PSB, t. 27, s. 38-47.
[608] *Pamiętniki Marcina Matuszewicza*, t. 1, s. 21.

jego chorągwi pancernej[609]. Przełomem w jego karierze politycznej była śmierć ojca wiosną 1695 r., kiedy porzucając narzuconą przez niego rolę obserwatora, aktywnie zaczął uczestniczyć w życiu politycznym Wielkiego Księstwa Litewskiego. Trudność sprawia określenie w jakim momencie Ludwik Pociej stał się czynnym działaczem opozycji antysapieżyńskiej, ale z całą pewnością w okresie *interregnum* po zgonie Jana III należał już do ścisłego grona przywódców obozu republikańskiego i aktywnie uczestniczył w większości podejmowanych przez niego akcji wymierzonych w Sapiehów. Na sejmie elekcyjnym 1697 r. Ludwik Pociej zabiegał o uchwalenie *coequatio iurium*[610]. Prowadzona z determinacją walka polityczna miała swoje silne podłoże ambicjonalne i prywatne, ale również wynikała z osobistych urazów do Sapiehów i ich sprzymierzeńców Szujskich i Rusieckich[611]. Ludwik Pociej przede wszystkim dążył do przejęcia spadku po zmarłym wuju, Marcjanie Ogińskim, kanclerzu litewskim, którego zdecydowana większość przypadła w udziale Sapiehom[612]. Nie sposób bagatelizować jego aspiracji politycznych sprowadzających się do chęci odgrywania samodzielnej roli w polityce Wielkiego Księstwa. Współpracując nadal z Ogińskimi Pociej zaczął powoli zbliżać się do fakcji książąt Wiśniowieckich, by jeszcze przed bitwą pod Olkienikami związać się z Michałem Korybutem Wiśniowieckim, u boku którego prowadził działania militarne podczas wojny północnej. Wspomagał go w tych działaniach brat Kazimierz Aleksander Pociej będący również aktywnym działaczem obozu antysapieżyńskiego[613]. Stosunki Ludwika Konstantego Pocieja z carem były do tego stopnia dobre, że podskarbi WKsL zawsze otrzymywał rosyjską pomoc na wojsko oraz pozyskiwanie popleczników[614]. W walce ze Szwedami i opozycją wspierali Ludwika Pocieja jego zausznicy, do których należeli między innymi Jan Michał Strutyński, starosta wiłkomierski; Jan Lendorff, chorąży mścisławski

[609] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 256; pamiętnikarz podaje, że był porucznikiem w chorągwi husarskiej, *Pamiętniki Marcina Matuszewicza*, s. 20
[610] J. Malec, *Coequatio iurium Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską z 1697 roku*, s. 205; A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 2, s. 328.
[611] *Ibidem*, s. 20.
[612] *Testament Ludwika Pocieja*, 14.02.1703, ANKr, f. 678, ZZG, rkps 273, s. 4; Cz. Sadkowska, *Ludwik Konstanty Pociej*, s. 71-72, p. 3.
[613] A. Sowa, *Pociej Kazimierz Aleksander, h. Waga (1666-1728)*, PSB, t. 27, s. 34-35.
[614] V. Rakutis, *Hetmani litewscy w polityce rosyjskiej podczas wojny północnej 1700-1721*, s. 45.

i Hrehory Kotowicz, starosta grodzieński[615]. Do fakcji Pocieja należeli także Michał Suzin, Zygmunt Benedykt Chrzanowski, cześnik i sędzia grodzki brzeski, Wawrzyniec Eysmont, komornik brzeski, Antoni Łoknicki, podstoli grodzieński, Benedykt Beklewski[616]. Ludwik Konstanty utrzymywał kontakty z carem Piotrem I, a jako podskarbi WKsL w Grodnie w latach 1706-1708 fałszował monetę ze swoim monogramem. Pociejowie związawszy się z fakcją Michała Korybuta Wiśniowieckiego byli z nią powiązani, do czasu odejścia księcia do obozu szwedzkiego. Jednocześnie Ludwik Konstanty Pociej utrzymywał bliskie kontakty z Karolem Stanisławem Radziwiłłem nazywając go swoim dobrodziejem[617].

Powiązany z Ludwikiem Pociejem był jego szwagier Marcjan Dominik Wołłowicz[618]. Był jednym z beneficjentów *Postanowienia olkienickiego*, które przekazało mu administrację skarbu litewskiego na okres trzech lat. Jeden z czołowych republikantów należał do grupy przywódców obozu antysapieżyńskiego na Litwie[619]. Podczas sejmu elekcyjnego 1697 r. Marcjan Wołłowicz, chorąży mścisławski jako pierwszy, spośród posłów litewskich, zabrał głos domagając się uchwalenia koekwacji praw litewskich z koronnymi[620]. W 1704 r. Wołłowicz, wówczas już marszałek nadworny litewski, został wybrany marszałkiem Trybunału Głównego WKsL[621]. Był zwolennikiem opcji prorosyjskiej i brał udział w przygotowaniu stanowiska republikantów w sprawie zawarcia układów z Moskwą, negocjowanych przez kanonika wileńskiego Michała Krzysztofa Białłozora[622]. Wspólnie z Ludwikiem Konstantym Pociejem zabiegali o przysłanie rosyjskiej pomocy militarnej celem kooperacji z wojskami saskimi i litewskimi[623]. Udzielając poparcia Wettynowi przystąpił do konfederacji

[615] Cz. Sadkowska, *Ludwik Konstanty Pociej*, 73.
[616] *Testament Ludwika Pocieja*, 14.02.1703, ANKr, f. 678, ZZG, rkps 273, s. 1, 3, 5, 7.
[617] *Ibidem*, s. 2.
[618] Cz. Sadkowska, *Ludwik Konstanty Pociej*, s. 74.
[619] J. Staszewski, „Postanowienie wileńskie: z 1701 r. i jego wpływ na unię polsko-litewską w czasach saskich, ZH 51 (1986), z. 1, s. 85.
[620] J. Malec, *Coequatio iurium Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską z 1697 roku*, 205, 207; A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 2, s. 328.
[621] *Rękopism X. Bagińskiego dominikanina Prowincyi Litewskiej: 1747-1784*, wyd. E. Tyszkiewicz, Wilno 1854, s. 117.
[622] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 330, 334, 339, 340.
[623] *Ibidem*, s. 378, p. 431.

sandomierskiej, którą podpisał. Jego krewniak Wincenty Piotr Wołłowicz, podkomorzy mścisławski został wybrany konsyliarzem konfederacji sandomierskiej[624].

Wieloletnim zausznikiem i adherentem Ludwika Konstantego Pocieja był Jan Kazimierz Karol Biegański, także elektor Wettyna[625], w okresie wcześniejszym był stronnikiem hetmana Hrehorego Antoniego Ogińskiego[626]. Biegańscy: Kazimierz Władysław, marszałek brasławski w latach 1685-1706 i Jan Kazimierz Karol, stolnik brasławski w latach 1690-1698 w swoim powiecie należeli do czołowych działaczy antysapieżyńskich[627]. Do filarów stronnictwa republikańskiego w powiecie brzeskim należał obok podkomorzego brzeskiego Ludwika Konstantego Pocieja, pisarz ziemski Rajnold Sadowski[628]. Swoją karierę rozpoczynał w 1693 r. w wojsku litewskim jako towarzysz husarii Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego[629]. Wkrótce porzucił obóz sapieżyński i związał się z republikantami. W województwie brzeskim litewskim Sadowski wraz z ojcem należeli do najbardziej aktywnych działaczy opozycji antysapieżyńskiej. W układach fakcyjnych związany z Ludwikiem Kontantym Pociejem, którego stronnikiem pozostał do końca kariery. Jako elektor Augusta II wziął udział w jego koronacji. W kolizji litewskiej i wojnie ze Szwedami brał udział jako porucznik chorągwi pancernej Ludwika Pocieja. W imieniu sejmiku brzeskiego jako jeden z czterech deputatów prowadził rokowania ze Stanisławem Denhoffem marszałkiem konfederacji sandomierskiej. Na radzie konfederacji sandomierskiej w Brześciu 11 VII 1705 r. podpisał akces do związku. Po abdykacji Wettyna, wziął udział w walnej radzie lwowskiej. Jako poseł brzeski podpisał 7 II 1707 r. we Lwowie akt *Poparcia Generalnej Konfederacji Sandomierskie*j. Wziął także udział w walnej radzie konfederackiej w Lublinie, na której ogłoszono bezkrólewie. Wszystkich poplecznków Pocieja łączyła chęć

[624] Zob. tabela nr 2, s. 440
[625] Ostatnie lata swego życia Biegański spędził na dworze Sapiehów; Cz. Sadkowska, *Ludwik Konstanty Pociej*, s. 70.
[626] R. Mienicki, *Jan Kazimierz Biegański, h. Prawdzic (zm. ok. 1733)*, PSB, t. 2, s. 27.
[627] K. Piwarski, *Kazimierz Władysław Biegański h. Prawdzic*, PSB, t. 2, s. 28; R. Mienicki, *Jan Kazimierz Biegański, h. Prawdzic (zm. ok. 1733)*, PSB, t. 2, s. 27-28; J. Tęgowski, *Garść uwag o urzędnikach województwa wileńskiego XIV-XVIII wieku*, SDPPP 14 (2011), s. 28.
[628] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, 43.
[629] A. Rachuba, *Sadowski Rajnold (Renald, Reginald, Reinhold) Kazimierz, h. Lubicz*, PSB, t. 34, s. 311-313.

obalenia hegemonii sapieżyńskiej i wykrojenia z ich upadku jak najwięcej korzyści dla siebie i swojej rodziny.

W obozie antysapieżyńskim blisko związany z Ludwikiem Pociejem i fakcją Ogińskich był Kazimierz Zaranek Horbowski, chorąży żmudzki. Zaranek za panowania Jana III należał do animatorów ruchu antysapieżyńskiego na Litwie, któremu przewodził wówczas z Andrzejem Kazimierzem Kryszpinem, wojewodą witebskim i Hrehorym Ogińskim ówczesnym chorążym litewskim[630]. Był uczestnikiem rozmów z carem Piotem I w Birżach razem ze starostą żmudzkim, Hrehorym Ogińskim i Aleksandrem Podbereskim, marszałkiem upickim. Zaranek należał do grupy najważniejszych stronników Ogińskiego[631]. W czasie wojny północnej byl zwolennikiem prorosyjskiej polityki. Należał do ścisłej czołówki obozu antysapieżyńskiego na Litwie wraz z Hrehorym Ogińskim i jego fakcją rodzinną, Ludwikiem Pociejem, książętami Michałem i Januszem Wiśniowieckimi, Michałem Kociełłem[632] i Marcjanem Wołłowiczem. Chorąży żmudzki uczestniczył w walce z obozem sapieżyńskim nie tylko z chęci ukrócenia samowoli Kazimierza Jana i Benedykta Pawła Sapiehów, ale również z pobudek prywatnych. Zaranek pragnął przejąć w arendę bogate królewszczyzny na Żmudzi należące do Jana Krzysztofa Paca, który od 1696 r. objął przywództwo obozu sapieżyńskiego na Żmudzi[633].

Z Ogińskimi związana była fakcja Kociełłów, jej głową był bez wątpienia Michał Kazimierz, pełniący w momencie obejmowania władzy przez Wettyna, urząd kasztelana witebskiego[634]. Był regalistą, podpisał elekcję Michała Korybuta Wiśniowieckiego w 1669 r., następnie Jana III w 1674 r., potem Augusta II w 1697 r.[635] Jako jeden z przywódców republikantów odegrał w rozgrywce z obozem sapieżyńskim główną rolę. Był przede wszystkim rzecznikiem przeprowadzenia na Litwie programu koekwacji praw, dla niego program reform podważających władzę Sapiehów był ważny, o czym świadczy jego postawa

[630] J. Malec, *Coequatio iurium Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską z 1697 roku*, s. 205.
[631] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 264, p. 43 i s. 340, p. 314.
[632] Cz. Sadkowska, *Ludwik Konstanty Pociej*, s. 73.
[633] T. Wasilewski, *Pac Jan Krzysztof*, PSB, t. 24, s. 702.
[634] J. Gierowski, *Kocieł Michał Kazimierz, h. Pelikan*, PSB, t. 13, z. 2, s. 223-225.
[635] *Elektorów poczet*, s. 153.

w czasie sejmu konwokacyjnego i doprowadzenie do przyjęcia na tym sejmie konstytucji o koekwacji. Elekcję Wettyna podpisał pod warunkiem wprowadzenia w życie uchwalonej koekwacji przez króla. Będąc deputatem do *pactów conventów* podpisał je z zastrzeżeniem, odnoszącym się do egzekucji nowego prawa. Kociełł aktywnie uczestniczył w walce między Sapiehami a Ogińskimi, których był stronnikiem[636]. Kasztellan witebski, podobnie jak inni czołowi republikanci, brał udział w rozmowach przygotowujących misję kanonika wileńskiego Białłozora do Moskwy, celem podpisania układów sojuszniczych[637]. Kasztelan witebski blisko współpracował z Hrehorym Ogińskim. Sprawując funkcję marszałka Trybunału Głównego Litewskiego zwołał szlachtę na pospolite ruszenie pod Grodno. Przyczynił si edo podpisania przez Sapiehów układu puzewickiego. Sapiehowie przeprowadzili na Kociełła nieudany zamach, co sprowokowało wystąpienie po stronie republikantów Wiśniowieckich. Uczestniczył w bitwie pod Olkienikami i był członkiem konfederacji 1700 oraz sandomierskiej 1704 r.[638] Gdy, August II zaproponował republiknatom zawarcie kompromisu z Sapiehami Kociełł był przeciwny[639]. To stanowisko nie uległo zmianie. Na sejmie 1702 r. nie podpisał zawartej ugody z Sapiehami i przeciwko niej zaprotestował. W czasie wojny północnej zajął zdecydowanie antyszwedzkie i antysapieżyńskie stanowisko, a następnie pozostał wierny konfederacji sandomierskiej.

Tymczasem kanonik wileński Krzysztof Białłozor był jedną z czołowych postaci wojny domowej toczonej między Sapiehami a stronnictwem republikańskim pod wodzą Ogińskiego, Kociełła i Wiśniowieckiego[640]. Żądny zemsty za śmierć brata reprezentował nieprzejednaną postawę względem hegemonów litewskich i należał od wiosny 1698 r. do najbardziej aktywnych przywódców Litwy antysapieżyńskiej. Kanonik wileński, sekretarz JKM był na dworze królewskim przedstawicielem republikantów oraz łącznikiem między

[636] A. Boniecki, *Herbarz*, t. 10, s. 298.
[637] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 321, 322, 330, 334 i 338.
[638] J. Szujski, *Dzieje Polski*, t. 4, s. 174.
[639] J. A. Gierowski, *Kociełł Michał Kazimierz, h. Pelikan*, PSB, t. 13, s. 223-225.
[640] K. Piwarski, *Białłozor Krzysztof, h. Wieniawa (zm. 1741)*, PSB, t. 2, s. 10-11.

Augustem II a „Rzecząpospolitą Litewską”[641]. Warto odnotować, że kanonik biorąc czynny udział w pracach stronnictwa, należał do zaufanych pośredników Augusta II w jego kontaktach z republikantami litewskimi[642]. Podając królowi do podpisu ekspedycje na sejmiki litewskie miał wpływ na rozgrywki polityczne w Wielkim Księstwie Litewskim. Swoich zdecydowanie antysapieżyńskich poglądów nie zmienił do końca, a prywatny interes rzutował na sprawy publiczne. Regalistami byli także inni przedstawiciele tej rodziny[643]. Elekcję Augusta II podpisało pięciu Białłozorów, przy czym czterech z województwem trockim i jeden z nowogródzkim[644].

Przeciwnikiem Sapiehów był również Teofil Olędzki, który wraz z synami podpisał elekcję Augusta II oraz wymierzoną przeciwko hegemonom litewskim koekwację praw Litwy z Koroną. Jako wróg Sapiehów brał udział w zgromadzeniu szlachty między Ławnem a Puzewiczami, uczestniczył w bitwie olkienickiej, a jego podpis widnieje pod *Postanowieniem wileńskim*[645].

Józef Bogusław Słuszka, kasztelan wileński i hetman polny litewski przewodził ruchowi republikańskiemu w pierwszych dwóch latach panowania Augusta II. Po tym okresie jego postawa ewoluowała w kierunku umiarkowanym, dzięki czemu nastąpiło zbliżenie z Sapiehami[646]. Po zawarciu traktatu między Ławnem a Puzewiczami, który jego zdaniem wypełnił program walki z Sapiehami utracił przywództwo ruchu. Jego absencja pod Olkienikami sprawiła, że szlachta w *Postanowieniu olkienickim* potraktowała go na równi z Sapiehami, odbierając mu hetmaństwo polne litewskie. W tej sytuacji Słuszka prawdopodobnie zabrał swoje chorągwie i przeniósł je do komputu koronnego[647]. Nigdy nie ukorzył się przed „Rzecząpospolitą Litewską” i nie zaprzysiągł jej postanowień. Brat hetmana

[641] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 33.
[642] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, 250 s. 322.
[643] T. Żychliński, *Złota księga*, t. 5, s. 1-19.
[644] *Elektorów poczet*, s. 12 – elektorami byli: Franciszek; Jerzy, stolnik upicki, Karol, podstoli upicki; Michał Dominik, miecznik wiłkomierski; Michał.
[645] A. Link-Lenczowski, *Olędzki Teofil, h. Rawicz (zm. 1708)*, PSB, t. 23, s. 800-801T. Żychliński, *Złota księga*, t. 13, s. 259-261.
[646] A. Rachuba, *Słuszka Józef Bogusław, h. Ostoja (1652-1701)*, PSB, t. 39, z. 1/160, s. 145-151.
[647] G. Sliesoriūnas, *Oginskių kova dėl lyderystės Lietuvos Respublikonų Judėjimui XVII a. pab. – XVIII a. pr.*, s. 73.

polnego Dominik Michał Słuszka[648], wojewoda połocki podczas elekcji opowiedział się za księciem de Conti, którego wspierał po rozdwojonej elekcji. Związany był z Sapiehami, którym wiosną 1698 r. pomagał zwalczać republikantów. Dominik Słuszka w przeciwieństwie do brata był wrogien republikantów i ich programu koekwacji praw. Zawarty 20 XII 1698 r. układ Sapiehów z republikantami między Ławnem a Puzewiczami pozostawił mu w kompucie litewskim tylko 200 piechoty. Po bitwie pod Olkienikami porzucił swoich protektorów Sapiehów i udał się do obozu republikanckiego celem zaprzysiężżenia postanowień olkienickich. Po przejściu na stronę Augusta II, do czego namówił go siostrzeniec Stanisław Denhoff, zwalczał stronników sapieżyńskich. Ze stronnictwem Wettyna był związany do marca 1708 r., kiedy przeszedł na stronę Leszczyńskiego. W układach wewnętrznych usiłował trzymać się kanclerza Radziwiłła.

Fakcja Wiśniowieckich brała udział w walce o hegemonię na Litwie, ale nie była mimo wszystko zainteresowana wyeliminowaniem Sapiehów prezentując neutralne postawy[649]. Omyłkowy napad na karetę Wiśniowieckich, dopomógł Michałowi Kazimierzowi Kociełłowi i republikantom wciągnąć książąt Michała i Janusza Wiśniowieckich do walki przeciwko Sapiehom[650]. Postawy młodych Wiśniowieckich uległy radykalizacji, w wyniku której przystąpili do rozprawy zbrojnej z sapieżyńską hegemonią w Wielkim Księstwie Litewskim. Przywództwo znajdowało się w rękach braci: Janusza i Michała książąt Wiśniowieckich, z których ostatecznie młodszy Michał przejął kierownictwo fakcji, a po nadaniu mu tytułu generalnego pułkownika wysunął się na pozycję lidera w obozie republikańskim. Po bitwie pod Olkienikami przyjęte postanowienia olkienickie przekazały księciu Michałowi Wiśniowieckiemu władzę nad komputem litewskim, po odsunięciu od niej obydwu hetmanów, ugruntowując jego pozycję w stronnictwie antysapieżyńskim jako przywódcy[651].

---

[648] A. Rachuba, *Słuszka Dominik Michał, h. Ostoja*, PSB, t. 39, s. 140-144.

[649] O istnieniu nurtu umiarkowanego w ruchu republikańskim świadczy postawa szlachty pińskiej na sejmikach; Dz. Vičko, *Stanowisko Wiśniowieckich wobec sporów o sejm konny w 1698 roku*, s. 282.

[650] I. Czamańska, *op. cit.*, *passim*.

[651] *Postanowienie Generalne Stanów WXLit. [...] na Zjeździe Walnym woiewództw y powiatów, pospolitym ruszeniem pod Olkienikami uchwalone*, RP 1700, Wilno 1700; *Postanowienie*

Klęska Sapiehów i podważenie ich hegemonii przełożyła się na kwestie przewodnictwa stronnictwu regalistycznemu w Wielkim Księstwie Litewskim. Obóz sapieżyński formalnie nadal był prokrólewski, ale w rzeczywistości znajdował się jakby „w zawieszeniu", gdyż uczestnictwo w pracach stronnictwa wobec zwycięstwa republikantów i postanowień poolkienickich było w zasadzie niemożliwe. W związku z tym doszło do „ujednolicenia" kierownictwa wśród regalistów, i na czoło wysunął się Michał Wiśniowiecki, który po oficjalnym przejściu Sapiehów i dużej części ich adherentów do obozu szwedzkiego został głową stronnictwa królewskiego na Litwie. Ten stan rzeczy utrzymał się do rezygnacji Augusta II z tronu Rzeczypospolitej traktatem altransztadzkim. Brał udział w walce z wojskami szwedzkimi i oddziałami sapiezyńskimi podczas wojny północnej. Michał Serwacy Wiśniowiecki po abdykacji Wettyna zaczął szukać porozumienia ze Stanisławem Leszczyńskim, tym samym utracił wcześniejsze poparcie cara Piotra I[652]. Hetman wielki Wiśniowiecki był jednym z kandydatów rosyjskich do korony, ale raczej książę nie uważał tych planów za możliwe do realizacji. W trakcie rozmów ze Stanisławem I, książę Janusz Wiśniowiecki brał udział w obradach konfederacji sandomierskiej we Lwowie w lutym 1707 r., dzięki takiej postawie zachowywano w tajemnicy prowadzoną mediację. Na uwagę zasługuje fakt, że hetman Michał Wiśniowiecki przyjął początkowo postawę wyczekującą, jednak już pod koniec stycznia 1707 r. w liście do Stanisława Szczuki przyrzekał zająć stanowisko zgodne z podkanclerzym[653]. W połowie 1707 r. po odejściu z obozu saskiego hetmana wielkiego litewskiego nastąpił w wojsku WKsL kolejny rozłam. Część armii pozostała pod komendą zwierzchnią Hrehorego Ogińskiego, a część przeszła razem ze swoim hetmanem wielkim do stronnictwa szwedzkiego. Tym razem przeciwko Ogińskiemu, Pociejom, Zarankowi i Kociełłowi wyruszył, podejmując walkę podjazdową,

---

wileńskie zostało również opublikowane w; T. Narbutt, *Dzieje narodu litewskiego*, t. 9, Wilno 1849, s. 24-27 (dod. 9); T. Sierzputowski, *Pierwsza próba reformy politycznej w Polsce*, s. 81-86; *Rzeczpospolita w dobie upadku 1700-1740*, s. 194-196; *Diariusz sejmu walnego warszawskiego 1701-1702*, s. 50-52; G. Sliesoriūnas, *Czy tak zwane postanowienie wileńskie mogło zostać uchwalone w 1701 roku?*, s. 24-26 – podstawą publikacji: *Diariusz sejmu walnego*, s. 50-54, wzbogacony o fragmenty z rękopisów.

[652] A. Rachuba, *Michał Serwacy Wiśniowiecki*, [w:] *Hetmani litewscy. Poczet hetmanów*, s. 221-231.

[653] I. Czamańska, *op. cit*., s. 417, p. 49.

Książę Michał Wiśniowiecki[654]. Z fakcją Wiśniowieckich związani byli między innymi Michał Kopeć, oboźny piński, który od dawna służył księciu[655]; Krzysztof Niemirowicz Szczyt; Józef Mniszech; Antoni Nowosielski[656]. Blisko związany z Wiśniowieckimi był również Aleksander Podbereski, marszałek upicki[657]. Mocno związani z fakcją Wiśniowieckich byli stryjeczni bracia Sieniccy: Krzysztof Kazimierz (1671-1711) i Ludwik (1677- po 1754), obydwaj w czasie przystępowania do niej byli wyznania ewangelicko-reformowanego[658]. Krzysztof Sienicki do końca swej kariery był silnie powiązany z księciem Michałem Wiśniowieckim, któremu w dużej mierze zawdzięczał swe awanse urzędnicze i wojskowe. Jego stryjeczny brat Ludwik we wszystkich konfliktach litewskich opowiadał się po stronie Wiśniowieckich, choć początkowo nie angażował się w nie osobiście, ale ograniczał się do utrzymywania swego pocztu w chorągwi husarskiej Michała Wiśniowieckiego, przyszłego pułkownika generalnego WKsL i hetmana litewskiego. W okresie wojny północnej i walki wrogich sobie litewskich stronnictw politycznych Ludwik Sienicki na arenie publicznej ściśle współpracował ze swym stryjecznym bratem. Z obozem antysapieżyńskim związał się również posesjonat z powiatu pińskiego Piotr Stanisław Godebski. W okresie wojny domowej na Litwie należał do zdecydowanych przeciwników hegemonów litewskich, a jego nazwisko figurowało na rozpowszechnianym pisemku przekazującym władzę absolutną Wettynowi. Godebski prawdopodobnie uczestniczył w bitwie pod Olkienikami, ale po 1703 r. należał do tych, którzy niczym szczególnym nie wyróżnili się[659].

Krzysztof Zawisza elektor Augusta II był w pierwszym okresie funkcjonowania stronnictwa regalistycznego jego dość aktywnym członkiem, by później obrażony na króla z powodu niedoceniania jego usług przejść do

[654] *Ibidem*, s. 417; K. Zawisza, *op. cit*., s. 253-255.
[655] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 626.
[656] *Ibidem*, s. 630.
[657] *Ibidem*, s. 631.
[658] Krzysztof Kazimierz dokonał konwersji z kalwinizmu na katolicyzm zapewne wiosną 1702 r. podczas swego pobytu w Warszawie; przybrał wówczas imię Kazimierz; A. Rachuba, *Sienicki Krzysztof Kazimierz, h. Bończa*, PSB, t. 37, s. 151; Ludwik uwolniony z niewoli rosyjskiej złożył w Moskwie w 1722 r. publiczne wyznanie wiary rzymskokatolickiej; W. Kriegseisen, *Sienicki Ludwik, h. Bończa*, PSB, t. 37, s. 154.
[659] P. Smolarek, *Piotr Stanisław, h. Godziemba*, PSB, t. 8, s. 169.

przeciwnego obozu politycznego. Zawisza wiążąc się z republikantami stanowił jego umiarkowane skrzydło, gdyż nie występował publicznie przeciwko Sapiehom, o czym świadczy jego działalność na sejmikach litewskich[660]. Starał się przede wszystkim, jak sam pisze, łagodzić nastroje i hamować zbytni radykalizm szlachty. Z ustaleń białoruskiego badacza Dzmitry Vićko wynika, że podczas odbywanych na początku maja 1699 r. sejmików przedsejmowych starosta miński „trzymał wówczas stronę sapieżyńców"[661].

Fakcja Kryszpinów Kirszenszteinów

Trzon fakcji magnackiej Kryszpinów stanowili głównie przedstawiciele tej rodziny: Jan Hieronim, biskup żmudzki, Andrzej Kazimierz, wojewoda witebski, Jerzy Hieronim, podskarbic litewski[662], Kazimierz[663], Marcin Michał, podczaszy WKsL. Swoje kariery urzędnicze zawdzięczali postawie regalistycznej, dlatego weszli do nowego stronnictwa dworskiego Sobieskich, za co zostali przez Jana III wynagrodzeni. Popadłszy w konflikt z Sapiehami dążyli do odzyskania dobrego imienia i utrzymania swej pozycji na Litwie, nawet po zawarciu z nimi ugody z różnym natężeniem prowadzili działalność antysapieżyńską. Związali się z obozem republikantów, ale ich współpraca z nimi oraz stosunek do Sapiehów nie był jednoznaczny. Z nowym królem, podobnie jak z poprzednim, wiązali nadzieję dalszego wzmocnienia swej rodziny. Jednym z przywódców ruchu republikantów litewskich był Kazimierz Kryszpin Kirszensztein, który jednak już wiosną 1702 r. się od nich dystansował[664]. Chwiejne stanowisko w walce dwóch stronnictw litewskich po zawarciu ugody z Sapiehami zajmował bp żmudzki Jan Hieronim, który elekcję Augusta II podpisał z wieloma zastrzeżeniami, domagając

[660] K. Zawisza, *op. cit*., s. XIII i n.
[661] Cyt. za: Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 36.
[662] Osoby podawane są z takimi urzędami, z jakimi przystępowały do stronnictwa Augusta II, a w razie ich braku dany adherent występował z urzędem rodzica, jeśli ten jakiś sprawował. W ten sposób przekaz staje się bardziej czytelny i unika się powtórzeń, gdyż w innym podrozdziale omawiane są kariery urzędnicze stronników Wettyna.
[663] Chodzi o przyszłego strażnika wielkiego litewskiego z nominacji Stanisława Leszczyńskiego.
[664] Wskazywałoby na to postępowanie Kryszpina, który w okresie III-IV 1702 r. w trakcie misji Krzysztofa Białłozora do Moskwy ostrzegał stronę rosyjską przed kanonikiem wileńskim, twierdząc, że jest to człowiek „nie całkiem stały". Uważał, iż Białłozor może narazić na szwank stosunki Rzeczypospolitej z Rosją; J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 324-325, p. 259.

się od nowo obranego króla przejścia całej rodziny elekta na katolicyzm[665]. Biskup żmudzki z jednej strony był elektorem i stronnikiem Wettyna, a z drugiej porozumiewał się z rokoszem łowickim popierającym króla-elekta francuskiego. Jerzy Hieronim Kryszpin po odejściu Krzysztofa Zawiszy, starosty mińskiego do obozu Stanisława Leszczyńskiego utrzymywał z nim kontakty, zresztą podobnie jak inni wybitni republikanci[666]. Najpóźniej spośród Kryszpinów do otwartej wojny z Sapiehami przyłączył się Marcin Michał, podczaszy WKsL, nastąpiło to dopiero po zaocznym odsądzeniu przez Trybunał Sądowy w Wilnie Kryszpinów od szlachectwa. Po zawarciu ugody przez braci z Sapiehami, i w ciągu pierwszych lat panowania Augusta II nadal zajmował antysapieżyńskie stanowisko. Trudno ocenić, czy postawa Marcina Michała Kryszpina ewoluowałaby i w jakim kierunku, ponieważ zmarł przed 1 IX 1700 r.[667].

Obóz republikantów na Litwie cieszył się szerokim poparciem między innymi wśród przedstawicieli Brzostowskich, Komorowskich, Wołłowiczów i Sadowskich. Wsparcia republikantom udzielał Konstanty Kazimierz Brzostowski, biskup wileński i elektor Augusta II. Mimo chwiejnej postawy na polu elekcyjnym dość szybko znalazł się w stronnictwie regalistycznym Wettyna. Jednym z działaczy obozu antysapieżyńskiego był Jan Władysław Brzostowski. Znalazł się w nim również Konstanty Benedykt Brzostowski, starosta miadziolski i orański oraz pisarz litewski w latach 1705-1709[668]. Ożywioną działalność na forach publicznych prowadzili chorąży mścisławski Marcjan Dominik Wołłowicz i Krzysztof Komorowski, kuchmistrz WKsL. Wspólnie występowali w interesie republikantów na sejmikach litewskich. Chorąży mścisławski i kuchmistrz litewski, podczas kampanii przedsejmowej 1699 r., zabiegali o wysyłanie ekspedycji litewskich ze wskazaniem[669]. Miały one trafić do rąk zaufanych republikantów, ale Karol Stanisław Radziwiłł, podkanclerzy litewski mając na

---

[665] T. Wasilewski, *Kryszpin-Kirszensztein Jan Hieronim, h. własnego (ok. 1654-1708)*, PSB, t. 15, s. 497.
[666] *Idem*, *Kryszpin-Kirszensztein Jerzy Hieronim, h. własnego (ok. 1673-1736)*, PSB, t. 15, s. 500.
[667] *Idem*, *Kryszpin-Kirszensztein Marcin (Marcjan) Michał, h. własnego (zm. 1700)*, PSB, t. 15, s. 503.
[668] S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 37.
[669] *Marcjan Dominik Wołłowicz do Karola Stanisława Radziwiłła*, 12.02.1699 r., Zieleźnica, AGAD, AR, dz. V, nr 17979, k. 5; *Krzysztof Komorowski do Karola Stanisława Radziwiłła*, 12.021699 r., *ibidem*, nr 7053, k. 6.

uwadze własny interes rozesłał ekspedycje do osób o różnych orientacjach politycznych[670]. Aktywnym uczestnikiem działalności obozu republikanckiego był Rajnold Kazimierz Sadowski, który związał się z opozycją antysapieżyńską po sierpniu 1693r.[671]. W okresie wcześniejszym powiązany był z Kazimierzem Janem Sapiehą, hetmanem wielkim litewskim, służąc w jego wojsku jako towarzysz husarski. Podpisał elekcję 1697 r. i był na koronacji Augusta II. Uczestniczył czynnie w działalności politycznej obozu republikantów w województwie brzeskim litewskim. Brał udział w wojnie domowej z Sapiehami podburzając szlachtę do zdecydowanych działań przeciwko hegemonom litewskim. W czasie wojny północnej walczył ze Szwedami u boku Ludwika Pocieja. Przystąpił do konfederacji sandomierskiej nadal zwalczając przeciwników Augusta II, któremu pozostał wierny do końca.

Stronnictwo republikantów litewskich zasilił też Krzysztof Benedykt Niemirowicz Szczyt, który był związany w latach 80. XVII wieku z Sapiehami, a w 1697 r. przeszedł na stronę ich przeciwników politycznych i podczas elekcji tegoż roku głosował na Fryderyka Augusta, elektora saskiego[672]. Z odwrotną sytuacją mamy do czynienia w przypadku Grothusów zamieszkujących Księstwo Żmudzkie. Republikantem był kasztelan żmudzki Wilhelm Eustachy Grothus, który po rezygnacji królewicza Jakuba wraz ze szlachtą żmudzką podpisał elekcję Augusta II, zachowując nadal rezerwę i niechęć wobec nowego monarchy[673]. Zapewne fakt, iż był przeciwnikiem Sapiehów skłonił go do tego kroku, i w okresie walk domowych na Litwie stał po stronie republikantów. Utrzymujący się niechętny stosunek do Wettyna i jego polityki zbliżył go do Sapiehów, co po czerwcu 1703 r. zaowocowało przejściem na stronę Stanisława Leszczyńskiego. Obóz królewski porzucił wraz ze swoim synem Stefanem, starostą wilkijskim.

---

[670] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 34-35.
[671] A. Rachuba, *Sadowski Rajnold (Renald, Reginald, Reinhold) Kazimierz, h. Lubicz (zm. 1721)*, PSB, t. 34, z. 2, s. 311-313.
[672] T. Żychliński, *Złota księga*, t. 4, Poznań 1882, s. 363-364; A. Haratym, *Szczyt Niemirowicz Krzysztof Benedykt*, t. 22, 2011, s. 568-570.
[673] J. Wimmer, *Grothus Wilhelm Eustachy*, PSB, t. 9, s. 23.

Do stronnictwa republikantów należeli między innymi w 1699 roku: łowczy oszmiański Stefan Chomiński[674]; mieczny smoleński Paweł Śliwowski; obożny smoleński Bazyli Jan Śliwowski; podstoli oszmiański Michał Ignacy Ślizień[675]. Ścisłe związki z republikantami utrzymywał sędzia ziemski upicki Stanisław Jerzy Marcinkiewicz[676]. Do grona republikantów lub osób aspirujących do niego można zaliczyć: Władysława Jana Narbutta, Jana Bokieja, Władysława Turłaja[677], Massalskiego, Lipnickiego, Woronicza, Teodora Łukomskiego[678], podstolego starodubowskiego, Teofila Michała Bispinga, zapewne także Rypińskiego oraz część posłów sejmikowych rzeczyckich i żmudzkich[679]. W Koronie powiązany ściśle z republikantami był chorąży czernichowski Łukasz Horodeński, który przez wiele lat pełnił służbę w kompucie litewskim, a w 1696 r. zerwał sejm konwokacyjny[680].

2.1.1.2. Sojusznicy republikantów

Do sojuszników republikantów litewskich zaliczał się Karol Stanisław Radziwiłł, podkanclerzy litewski[681], który wkrótce po rozdwojonej elekcji przeszedł wraz z Benedyktem Pawłem Sapiehą na stronę Augusta II razem ze swoją fakcją magnacką[682]. W okresie bezkrólewia podkanclerzy współpracował z Sapiehami. Na Litwie utrzymywała się dość mocna pozycja Radziwiłłów, a Karol Stanisław Radziwiłł mając na uwadze realizację własnego interesu politycznego, jakim było odzyskanie dóbr neuburskich, opuścił nie tylko stronnictwo francuskie, ale także Sapiehów wiążąc się sojuszem z republikantami.

---

[674] Zmarł po 1706 r., *Rejestry podymnego Woj. wileńskie*, s. 152, p. 142.
[675] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 34, 35, 37.
[676] *Ibidem*, s. 41.
[677] Był posłem na sejm 1699 r.; K. Zawisza, *op. cit*., s. 203.
[678] T. Wasilewski, *Łukomski Teodor Felicjan h. własnego (zm. ok. 1715)*, PSB, t. 18, 560-562; J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy*, s. 144, 225-226;T. Żychliński, *Złota księga*, t. 4, s. 362.
[679] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 49.
[680] *Ibidem*, s. 49.
[681] A. Rachuba, *Radziwiłł Karol Stanisław, h. Trąby (1669-1719)*, PSB, t. 30, z. 2, s. 241-248.
[682] Autor polemizuje z osądem niektórych historyków twierdzących, że Radziwiłł w działaniach politycznych kierował się „niezachwianym regalizmem" i „należał do najbardziej zagorzałych stronników Augusta II". Nie jest to do końca prawda, gdyż kanclerz latem 1706 r. przeszedł do obozu Leszczyńskiego. Wprawdzie uczynił to na skutek spustoszenia jego majątków, ale dobra innych adherentów Wettyna także były planowo dewastowane, a jednak w obozie saskim wytrwali; Z. Anusik, A. Stroynowski, *Radziwiłłowie w epoce saskiej. Zarys dziejów politycznych i majątkowych*, s. 36.

Związanie się ze stronnictwem dworskim miało przynieść Radziwiłłom wzmocnienie ich pozycji na Litwie, czemu sprzyjało również zawarte w 1703 r. małżeństwo Jana Mikołaja Radziwiłła, ordynata kleckiego z Henryką Dorotą, córką Jana Jerzego Przebendowskiego, podskarbiego wielkiego koronnego[683]. Potwierdzony został w ten sposób alians polityczny o dużym znaczeniu, umożliwiający korzystanie ze znacznych wpływów jakimi dysponował podskarbi na dworze saskim. Warto nadmienić, że żaden z Radziwiłłów od 1668 r. nie sprawował pierwszego świeckiego urzędu senatorskiego na Litwie – wojewody wileńskiego. Udział w pracach stronnictwa republikanckiego, podkanclerzego, a potem kanclerza litewskiego, wskazuje, że przede wszystkim reprezentował on własny interes polityczny, nie wziął bezpośredniego udziału w rozstrzygającej rozprawie z Sapiehami pod Olkienikami, ograniczając się do przekazania pod komendę ks. Wiśniowieckiego swoich chorągwi. W przypadku Karola Stanisława Radziwiłła o przynależności do stronnictwa republikańskiego, zadecydowały głównie pobudki koniunkturalne, a nie wybór opcji politycznej. Koniunkturalizm był zjawiskiem dość powszechnym zarówno na Litwie jak i w Koronie, a możliwość uzyskania konkretnych profitów, urzędu bądź starostwa stanowiła najsilniejszy czynnik spajający dany obóz polityczny. Do osób związanych z podkanclerzym Radziwiłłem należał w 1699 r. cześnik nowogródzki Stanisław Korsak[684]. W tym samym czasie interesy podkanclerzego reprezentowali Woyjna Jasieniecki, sędzia grodzki lidzki Aleksander Michał Głębocki[685] oraz stronnicy republikantów Lipnicki i Krzysztof Szczyt. Z kanclerzem Radziwiłłem powiązany był Hrehory Kopeć. Pokazuje to jak skomplikowane były wewnętrzne układy w obozie dworskim. Z Karolem Stanisławem Radziwiłłem związany był książę Sanguszko, który był powiązany również z Kazimierzem Janem i Benedyktem Pawłem Sapiehami[686], stąd – w takich przypadkach – istnieje trudność w jednoznacznym zaklasyfikowaniu do konkretnego obozu czy fakcji politycznej, w okresie, kiedy wchodziły one w skład stronnictwa królewskiego.

[683] *Ibidem*, s. 39.
[684] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 42.
[685] *Ibidem*, s. 37.
[686] *Ibidem*, s. 49.

Istniejące w obozie dworskim fakcje magnackie wpływały bezpośrednio na układ sił w stronnictwie. Stanisław Antoni Szczuka, referendarz koronny i późniejszy podkanclerzy litewski będąc adherentem Augusta II w łonie obozu regalistycznego zachowywał względną samodzielność polityczną. Nie można go zaliczyć do republikantów, ani do fakcji sapieżyńskiej. Szczuka pełniąc urząd referendarza koronnego zajmował ważne miejsce w kancelarii królewskiej, co sprzyjało interesom stronnictwa dworskiego. Podczas kampanii przedsejmowej 1699 r. zaprosił do współpracy podkanclerzego litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła, by wspólnie przygotowywali deliberatoria i ekspedycję na Litwę[687]. Stanisław Antoni Szczuka miał na uwadze głównie własny interes polityczny, a jego przejście w 1706 r. na stronę Stanisława Leszczyńskiego osłabiło stronnictwo królewskie.

2.1.1.3. Stronnictwo sapieżyńskie

Tworzyli je głównie przedstawicieli rodziny Sapiehów z linii czerejskiej oraz ich klienci i osoby od nich zależne. Podczas elekcji 1697 r. wszyscy Sapiehowie, poza Kazimierzem Władysławem, kasztelanem trockim z linii kodeńskiej, popierali kandydaturę francuską do tronu Rzeczypospolitej, a do stronnictwa królewskiego przystąpili jeszcze w listopadzie tegoż roku. Jedynie kasztelan trocki był adherentem Augusta od momentu kształtowania się stronnictwa dworskiego na polu elekcyjnym. Stronnictwo sapieżyńskie oficjalnie w obozie dworskim pozostawało w okresie od listopada 1697 r. do marca 1702 r., chociaż po bitwie olkienickiej znalazło się właściwie poza jego strukturami. Zwycięskie stronnictwo republikańskie nie dopuszczało przeciwników do wspólnego udziału w pracach obozu królewskiego na Litwie. Mimo tych trudności pokonani hegemoni nadal trwali przy Auguście II poszukując u niego na przełomie 1701/1702 r. pomocy oraz wsparcia i dopiero, kiedy nie uzyskali satysfakcjonującego ratunku, a monarcha zaczął blisko współpracować z republikantami (zjazd w Birżach) udali się do obozu szwedzkiego. Od tego momentu oficjalnie przestali być stronnikami Wettyna. Sapiehowie przystąpili do

[687] *Ibidem*, s. 30-32.

obozu dworskiego oczekując poparcia Augusta II w ich walce z obozem antysapieżyńskim, w zamian oferowali usługi swojego rodu.

Stronnictwo sapieżyńskie opierało się na majątkowej potędze Domu Sapiehów, dlatego Jan Kazimierz Sapieha[688], wojewoda wileński i hetman wielki litewski jako patron wielu przedstawicieli szlachty litewskiej, przejął rolę lidera tego stronnictwa, choć jego rzeczywistym przywódcą był brat Benedykt Paweł, podskarbi litewski[689]. Faktyczny przywódca stronnictwa sapieżyńskiego podskarbi litewski zajmował dość radykalne stanowisko w walce z republikantami i był przeciwny zawarciu porozumienia z „Rzecząpospolitą Litewską, optując za rozprawą zbrojną[690]. Równie nieprzejednaną postawę reprezentował wobec Wettyna, po przejściu do obozu szwedzkiego. Towarzysząc Karolowi XII w czasie jego kampanii 1702 r. był zagorzałym zwolennikiem detronizacji Augusta II. Popierał jako ewentualnego kandydata do tronu Rzeczypospolitej ks. neuburskiego Karola Filipa, co miało podtekst prywatny i wiązało się z pretensjami do opieki nad dobrami neuburskimi[691]. Wspólnie z liderem stronnictwa sapieżyńskiego, Kazimierzem Janem Sapiehą starał się o zwołanie zjazdu szlachty przeciwnej królowi, zabiegając równocześnie o rehabilitację dla rodziny, której nie udało się uzyskać na czerwcowym sejmie lubelskim 1703 r. Sapiehowie w tej sytuacji nie skorzystali z sześciotygodniowego okresu po sejmie lubelskim, aby powrócić do obozu Augusta II i oczyścić się ze stawianych im zarzutów. Pozostali czynnymi uczestnikami obozu szwedzkiego, byli przeciwni porozumieniom zawieranym przez republikantów z Rosją. Krzysztof Zawisza, starosta miński scharakteryzował podskarbiego litewskiego Benedykta Sapiehę jako głowę „całej zbyt potężnej podówczas i ogromnie licznej rodziny, rozum bystry i przebiegły”[692]. Kazimierz Jan Sapieha, podobnie jak większość Domu sapieżyńskiego podczas elekcji, należał do elektorów ks. Franciszka Ludwika Bourbon de Conti, ale dość szybko porzucił tę opcję i pojednał się z królem

[688] A. Rachuba, *Sapieha Kazimierz Jan Paweł, h. Lis (ok. 1642-1720)*, PSB, t. 35, s. 37-48.
[689] *Idem*, *Sapieha Benedykt Paweł, h. Lis (zm. 1707)*, t. 34, z. 4, s. 583-591.
[690] *Ibidem*, s. 587.
[691] *Ibidem*, s. 588 i n.
[692] Cyt za: K. Zawisza, *op. cit*., s. 50.

Augustem II przystępując do jego obozu politycznego razem z całym stronnictwem. Wojewoda wileński będąc formalnym przywódcą stronnictwa sapieżyńskiego dążył przede wszystkim do zachowania uzyskanej za Jana III pozycji polityczno-majątkowej na Litwie oraz prerogatyw urzędów ministerialnych i centralnych zagrożonych wysuwaną przez republikantów koekwacją praw litewskich z koronnymi. Porzucenie sprawy elekta francuskiego związane było z jego małą popularnością wśród szlachty litewskiej oraz znalezieniem się ruchu republikańskiego i ich sprzymierzeńców w obozie saskim już na polu elekcyjnym. Wraz z bratem Benedyktem Pawłem Sapiehą, podskarbim litewskim używali różnych metod i narzędzi do zachowania pozycji hegemona i pohamowania dalszego umacniania się ruchu republikańskiego. W tym celu pogodzili się z Augustem II, którego chcieli pozyskać jako sojusznika w toczonej walce z obozem republikańskim, potrzebnego im jako sprzymierzeńca do utrzymania dotychczasowych stref wpływów. Trzon stronnictwa stanowili Sapiehowie: Jerzy Stanisław[693], stolnik litewski był najstarszym synem Kazimierza Jana, wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego litewskiego i Krystyny Hlebowiczówny, oraz bratem Michała Franciszka, koniuszego litewskiego i Aleksandra Pawła, wojewody mścisławskiego[694]. Wraz z ojcem Benedyktem Pawłem Sapiehą działali jego dwaj synowie: Michał Józef i Kazimierz Józef[695]. Podczas pobytu na służbie cesarza austriackiego, Michał Franciszek Sapieha, koniuszy litewski swoim adiutantem uczynił Stanisława Poniatowskiego, który dzięki jego protekcji został wkrótce dowódcą kompanii w pułku kirasjerów[696]. Związany z Sapiehami Poniatowski wziął udział w wojnie domowej na Litwie i brał udział w bitwie pod Olkienikami, u boku swego protektora, koniuszego litewskiego. Po śmierci Michała Franciszka pokonani Sapiehowie wykorzystali Poniatowskiego w roli swego emisariusza do Karola XII

[693] A. Rachuba, *Sapieha Jerzy Stanisław, h. Lis (1668-1732)*, PSB, t. 34, s. 18-22.
[694] *Idem*, *Sapieha Aleksander Paweł, h. Lis (1672-1734)*, PSB, t. 34, z. 4, s. 561-565; E. Sapieha, *Dom Sapieżyński*, s. 388.
[695] Trzeci syn podskarbiego litewskiego Franciszek Karol zmarł w 1680 r.; A. Rachuba, *Sapieha Benedykt Paweł, h. Lis (zm. 1707)*, PSB, t. 34, z. 4, s. 588 i n.
[696] Po zawarciu pokoju karłowickiego przybył na Litwę, gdzie jego protektor Michał Franciszek Sapieha ożenił go z kasztelanką nowogrodzką Teresą Wojnianką Jasieniecką, wdową po mieczniku litewskim Szymonie Karolu Ogińskim. Dzięki temu małżeństwu podniesiony został prestiż młodego oficera; A. Link-Lenczowski, *Poniatowski, (Ciołek Poniatowski) Stanisław, h. Ciołek (1676-1762)*, PSB, t. 27, s. 471 (całość s. 471-481).

stacjonującego wówczas w Kurlandii, dokąd młody oficer dotarł w styczniu 1702 r. Z kolejną misją do króla szwedzkiego udał się Stanisław Poniatowski, będący już pułkownikiem, w asyście swych pryncypałów Kazimierza Jana i Benedykta Pawła Sapiehów, po zerwanym 8 II 1702 r. sejmie warszawskim. Monarcha szwedzki zatrzymał w roli adiutanta Stanisława Poniatowskiego u swego boku i wykorzystywał go od tej pory do kontaktów z malkontentami polskimi. Pułkownik Poniatowski będąc na służbie szwedzkiej nadal pozostawał protegowanym podskarbiego Benedykta Pawła Sapiehy.

Ze stronnictwem sapieżyńskim związany był Jan Kazimierz Sapieha, starosta bobrujski, ale nie należał do jego aktywnych członków[697]. Dlatego on i jego dwaj młodsi bracia nie zostali objęci konfiskatą dóbr po klęsce Sapiehów pod Olkienikami, co spotkało ich stryjów i braci stryjecznych. Byli jedynie zobowiązani złożyć przysięgę na wierność Rzeczypospolitej oraz zerwać współpracę ze swoimi krewnymi z linii różańskiej. Jan Kazimierz Sapieha podejmując decyzję o nieuczestniczeniu w wojnie domowej na Litwie ze swymi dwoma chorągwiami: rajtarską i wołoską przeszedł do armii koronnej w 1702 r. Jego postawa w toku działań wojny północnej uległa ewolucji i radykalizacji, co sprawiło, że osiadłszy w swoich dobrach w Wielkopolsce stał się rzecznikiem detronizacji Augusta II, był konsyliarzem i rotmistrzem zawiązanej z jego inicjatywy konfederacji wielkopolskiej 9 VII 1703 r.[698]. Przystąpił do konfederacji warszawskiej wiążąc się z Leszczyńskim i Karolem XII. Potwierdził *pacta conventa* Stanisława Leszczyńskiego[699]. Uczestniczył w walkach na Litwie przeciwko stronnikom Augusta II.

Współpracował ze stronnictwem sapieżyńskim Kazimierz Władysław Sapieha, kasztelan trocki, późniejszy wojewoda trocki[700]. Kasztelan jako jedyny przedstawiciel obu linii rodu Sapiehów podpisał elekcję Augusta II i uczestniczył

[697] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 245-251.
[698] A. Rachuba, *Sapieha Jan Kazimierz, h. Lis (zm. 1730)*, PSB, t. 35, s. 7-12.
[699] *Articuli pactorum conventorum Stanów tej Rzeczypospolitej i W. X. L. i państw do nich należących z Posłami J. K. M*., s. 23 http:\\starodruki.ihuw.pl/stWeb/single/270/ (Dostęp z dnia 27 V 2017 r.).
[700] Linia kodeńska Sapiehów nie wchodziła w skład obozu sapieżyńskiego. Informację uzyskałem od dr Gintautasa Sliesoriūnasa, za co serdecznie mu dziękuję.

w sejmie koronacyjnym Wettyna w Krakowie[701]. W fakcji swego ojca działał Jan Fryderyk, starosta brzeski litewski[702], który nie brał udziału w wojnie z republikantami i nie stawił się pod Olkieniki. Po klęsce olkienickiej pozostał w stronnictwie dworskim i nie przystąpił do obozu szwedzkiego. Brał udział w życiu politycznym stronnictwa regalistycznego do czerwca 1706 r., kiedy razem z sejmikiem brzeskim-litewskim przeszedł na stronę Karola XII[703].

Adherentem Wettyna został Szymon Zabiełło[704], podsędek kowieński związany w latach 1684-1697 z Radziwiłłami, którym prowadził sprawy majątkowe, ale był również powiązany z Sapiehami[705]. Związki łączące podsędka kowieńskiego z rodziną Sapiehów nie pozostały bez wpływu na jego postawę polityczną, bowiem Zabiełło podejmował działania przeciwko republikantom. Przypuszczalnie stało się to przyczyną odsądzenia Zabiełły od praw politycznych, który w 1700 r. jako przedstawiciel powiatu kowieńskiego podpisał *Manifest* potępiający republikantów[706]. Podsędek kowieński usiłując zachować względną neutralność w kontaktach z Radziwiłłami i Sapiehami ostatecznie stanął po stronie Sapiehów, podczas gdy magnat, z którym utrzymywał dobre stosunki, Karol Stanisław Radziwiłł związał się sojuszem z republikantami litewskimi. Wiernym stronnikiem Sapiehów był Stanisław Rusiecki, kasztelanic miński, który został obrany latem 1706 r. marszałkiem konfederacji warszawskiej w województwie brzeskim-litewskim[707]. Powiązany z Kazimierzem Janem i Benedyktem Pawłem Sapiehami był także Piotr Połubiński, proboszcz wileński, który już w okresie poaltransztadzkim otrzymał wakujące biskupstwo żmudzkie, dzięki swoim

[701] A. Rachuba, *Sapieha Kazimierz Władysław h. Lis (1650-1703), PSB*, t. 35, z. 1, s. 48-50;
A. Tłomacki, *Sapiehowie kodeńscy: historia rodu od kolebki do współczesności*, Warszawa 2009, s. 83 i n.
[702] *Ibidem*, s. 99 i n.
[703] Z. Zielińska, *Sapieha Jan Fryderyk (1680-1751)*, PSB, t. 34, s. 12-16.
[704] Podpisał elekcję Augusta II. *Elektorów poczet*, s. 418; T. Żychliński, *Złota księga*, t. 10, s. 296; A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1706*, s. 631 – A. Rachuba sądzi, że był chyba związany z Wiśniowieckimi.
[705] Księżna Ludwika Karolina Radziwiłłówna w 1686 r. powierzyła Szymonowi Zabielle rewizję dóbr w Dubinkach: M. Jusupović, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiełłów w latach 1733-1795*, s. 21 i p.42 s. 21.
[706] *Ibidem*, s. 21 i p. 43 s. 21.
[707] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1706*, s. 626.

protektorom[708]. Stronnikiem Sapiehów był również inny przedstawiciel rodziny Połubińskich, Jan[709]. Ze stronnictwem sapieżyńskimi i jego przywódcami współpracował kawaler maltański Kazimierz Pac, który przeszedł do obozu szwedzkiego juz wiosną 1702 r. Jednym z motywów takiego postępowania zapewne był brak perspektywy na uzyskanie marszałkostwa nadwornego, o które bezskutecznie zabiegał u Wettyna. Pac dwukrotnie zwracał się z prośbą o przywilej na ten urząd, i dopiero jesienią 1706 r. nadał mu ten urząd Stanisław I, po uprzednim odebraniu go stronnikowi Sasa – Józefowi Mniszchowi[710].

Do sapieżyńców należeli: podwojewodzi nowogródzki Jan Teodor Woyniłłowicz, podstoli grodzieński i sędzia wojskowy Jan Franciszek Korwin Gosiewski uważany za „przyjaciela" hetmana Kazimierza Jana Sapiehy, Jerzy Wawrzyniec Szymkowicz, pisarz grodzki oszmiański i starosta trabski,[711]. Stronnikami Sapiehów byli w 1699 roku: Szołkowski, Piotr Karol Kotowski, Potocki, pisarz ziemski lidzki Michał Jan Alexandrowicz, ponadto nastawienie prosapieżyńskie i ścisłe stosunki z Sapiehami utrzymywali w tym okresie Wawrzecki, Haraburda, Wołłodkowicz, Kamieński, zapewne również Medeksza i chorąży *pro tunc* wileński w 1699 r. Jan Kazimierz Skorulski. Do tego grona można prawdopodobnie zaliczyć stolnika starodubowskiego Samuela Pereświeta Sołtana[712], ze względu na prowadzoną przez jego rodzinę walkę o urzędy powiatowe z republikantami[713]. Białoruski badacz Dzmitry Vićko zalicza „bez zastrzeżeń" w maju 1699 r. Zawiszę, starostę mińskiego do obozu sapieżyńskiego z czym autor polemizuje[714]. Wprawdzie przed udaniem się na sejm pacyfikacyjny Zawisza pogodził się z Sapiehami, ale nie oznacza to jeszcze jego zerwania ze stronnictwem republikańskim, raczej chęć utrzymania dobrych stosunków z hegemonami na Litwie, z którymi był powiązany prywatnie. W najtrudniejszym dla Sapiehów czasie przygotowań do zbrojnej rozprawy z nimi przez szlachtę

[708] *Ibidem*, s. 626-627.
[709] *Ibidem*, s. 631.
[710] *Ibidem*, s. 621.
[711] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 34, 36, 37.
[712] Nominację na stolnika starodubowskiego dostał 26 VII 1699 r., *Urzędnicy. Woj.* smoleńskie, s. 315; z tym urzędem umieszczony przed otrzymaniem przywileju. B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, s. 242.
[713] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 49.
[714] *Ibidem*, s. 50.

republikańską Zawisza wyjechał w podróż do Rzymu, z której powrócił już po dramatycznych wydarzeniach. Oznacza to, że nie chciał brać udziału w ewentualnej wojnie domowej po żadnej ze stron konfliktu. Swój akces do stronnictwa sapieżyńskiego zgłosił dopiero po powrocie do Rzeczypospolitej, a motywacje tego postępowania były w znacznej mierze natury prywatnej. Połowa 1699 r. to okres, kiedy stronnicy Sapiehów zaczynają ich opuszczać, ale w wielu wypadkach są to tylko odejścia pozorowane, co nastręcza trudności w klasyfikowaniu osób jako sapieżyńców. W latach 1696-1701 klientem Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego był Franciszek Szyrma posesjonat piński, w okresie wcześniejszym związny z prymasem Michałem Stefanem Radziejowskim[715].

Stronnikiem Sapiehów do bitwy pod Olkienikami był Dominik Michał Słuszka, wojewoda połocki, popierający ich w walce z republikantami[716]. W przeciwieństwie do swego brata Józefa Bogusława Słuszki, kasztelana wileńskiego był zdecydowanym wrogiem republikantów, wysuwanego przez nich programu koekwacji praw. Potępiając ich metody działania, był rzecznikiem rozprawy z nimi. Zmienił zapatrywania po przegranej przez Sapiehów bitwie olkienickiej, wówczas postanowił ich porzucić i udać się do obozu przeciwnego. W bardzo krótkim okresie czasu po dramatycznych wydarzeniach przybył do Wilna, celem omówienia z Michałem Kazimierzem Kociełłem warunków swego przystąpienia do obozu republikantów. Ostatecznie za wstawiennictwem biskupa wileńskiego Brzostowskiego zaprzysiągł postanowienia olkienickie. Po złożeniu przysięgi brał udział w 1701 r. w majowym zjeździe republikantów w Wilnie. Ze względu na napięte stosunki z Wiśniowieckimi i Ogińskimi, usiłował trzymać się w układach wewnętrznych na Litwie z kanclerzem Karolem Stanisławem Radziwiłłem. Z obozem antysapieżyńskim związany był do marca 1708 r.[717]. Przechodzenie z jednej fakcji do drugiej nie zmieniło faktu, że wojewoda połocki od momentu przystąpienia do obozu królewskiego nadal w nim pozostał.

---

[715] M. T. Wójciuk, *Sejmik piński w oczach szlachty w XVIII wieku*, Białoruskie Towarzystwo Historyczne 43 (2015), s. 53, p. 19 – po 1701 r. nie wchodził już w związki diadyczne.
[716] A. Rachuba, *Słuszka Dominik Michał,h. Ostoja (ok. 1655-1713)*, PSB, t. 39, s. 140-142.
[717] *Ibidem*, s. 143; A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 626.

Sapiehowie mieli swych poplecznikόw w Inflantach i w Koronie. Z hegemonami litewskimi związany był Wilhelm Fryderyk Bucholtz, stolnik inflancki oraz Tyzenhauz[718]. Ścisłe związki z Domem Sapiehów utrzymywały w tym czasie rodziny Platerów z Inflant[719]. Wśród koroniarzy Sapiehowie cieszyli się nie tylko poparciem Lubomirskich, ale także wspierała ich szlachta podlaska, co zawdzięczali wpływom starosty brańskiego i bielskiego, a od 1699 r. wojewody podlaskiego Stefana Mikołaja Branickiego, zięcia Kazimierza Jana Sapiehy. Wśród szlachty podlaskiej nastawienie wyraźnie prosapieżyńskie reprezentował chorąży podlaski Wacław Jaruzelski[720].

Nie wszystkich stronników Augusta II można zaklasyfikować do dwóch największych fakcji w stronnictwie królewskim na Litwie. Adherentem Wettyna był Kazimierz Antoni Sanguszko, który nie uczestniczył aktywnie w życiu Wielkiego Księstwa Litewskiego zapewne jednym z powodów były łączące go zarówno z Sapiehami jak i Radziwiłłami koligacje[721]. Przypuszczalnie, dlatego August II usiłując stworzyć przeciwwagę dla stronnictwa sapieżyńskiego na Litwie na przełomie 1701 i 1702 r. potrzebował ludzi neutralnych, i aby go pozyskać dla swoich planów nadał mu urząd ministerialny, marszałka nadwornego litewskiego. W podobnej sytuacji znajdował się jego brat Paweł Karol Sanguszko zawieszony w 1696 r. między Radziwiłłami a Sapiehami, przeszedł pod opiekę tych ostatnich, a usamodzielnił się dopiero w 1700 r., po dokonaniu podziałów majątkowych z Kazimierzem Antonim[722].

2.1.2 – Relacje prywatne

W stronnictwie regalistycznym przeplatały się różne rodzaje zależności, wśród nich nie bez znaczenia były związki o charakterze prywatnym: pokrewieństwo i powinowactwo. Na uwagę zasługuje fakt, iż głównych przywódców obozu republikanckiego nie łączyły z Sapiehami bardzo bliskie

[718] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 41, 49.
[719] *Ibidem*, s. 49.
[720] *Ibidem*, s. 50.
[721] R. Marcinek, *Sanguszko Kazimierz Antoni, książę (1677-1706)*, PSB, t. 34, s. 496-497.
[722] *Idem*, *Sanguszko Paweł Karol, książę (1680-1750)*, PSB, t. 34, s. 497-500.

stopnie pokrewieństwa i powinowactwa, co pozwalało im prowadzić bezpardonową walkę z nimi, mając na uwadze jedynie urzeczywistnienie własnych celów politycznych. Nierzadko stronników Sasa łączyło bliskie pokrewieństwo lub powinowactwo. Takie relacje zachodziły w przypadku książąt Wiśniowieckich: Janusza i Michała, będących rodzonymi braćmi. Janusz Antoni Wiśniowiecki żeniąc się w 1704 r. z Teofilą Taidą Leszczyńską, córką Wacława, wojewody podlaskiego spowinowacił się z rodziną żony[723], w tym z przyszłym królem Stanisławem Leszczyńskim. Młodszy z braci Michał Serwacy Wiśniowiecki dzięki małżeństwu z Katarzyną Dolską, córką Jana Karola, marszałka wielkiego litewskiego wszedł w posiadanie jego majątków[724]. Elektorzy Augusta II z województwa mińskiego, Hieronim Jan, starosta rzeczycki i Stanisław Kłokoccy również byli braćmi[725].

Powiązanego z księciem Michałem Wiśniowieckim, Krzysztofa Kazimierza Sienickiego łączyły silne więzy pokrewieństwa z Ludwikiem Sienickim, ich ojcowie byli synami Mikołaja, sędziego wojskowego[726], a ich matki były siostrami[727]. Sienniccy byli spowinowaceni nie tylko ze Stankarami w Koronie, ale także z Kościuszkami i Niezabitowskimi na Litwie[728].

Silnymi więzami o charakterze prywatnym powiązana był fakcja Ogińskich. Bogusław Kazimierz Ogiński (ok. 1669-1730), marszałek kowieński, stolnik litewski, był synem Szymona Karola i Teodory z Korsaków, bratem Marcjana Michała i Aleksandra, starosty uświackiego. Jego macochą była Teresa Woynianka-Jasieniecka. Poprzez trzykrotne małżeństwa: pierwszą żoną była Polidora Aurora, baronówna Wrangel (ich córka Teodora była żoną Carla

[723] J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy*, s. 574; K. Niesiecki, *Herbarz*, t. 6, s. 69 i t. 5, s. 189.
[724] J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy*, s. 574; I. Czamańska, *op. cit*., passim.
[725] Byli synami Krzysztofa Kazimierza Kłokockiego, stolnika płockiego, a potem chorążego mińskiego; A. Boniecki, *Herbarz*, t. 10, s. 172-174.
[726] Ojciec Ludwika, Paweł, podstoli buski był synem Żółkiewskiej, chorążanki chełmskiej, pierwszej żony Mikołaja, natomiast ojciec Krzysztofa, Wespazjan, podczaszy chełmski był synem Szczepanowskiej, sędzianki nowomiejskiej, drugiej żony Mikołaja; K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 8, s. 352-353.
[727] Siostry Stankarówny, córki Piotra, wojskiego grabowieckiego i pisarza grodzkiego horodelskiego: Konstancja była matką Ludwika, a synem Aleksandry był Krzysztof. Konstancja wyszła ponownie za mąż za Przystanowskiego, sędziego ziemskiego żmudzkiego; K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 8, s. 490-491.
[728] Pierwszym mężem Aleksandry, siostry Ludwika Sienickiego był Kościuszko, z kolei brat Krzysztofa Bogusław był żonaty z Niezabitowską; K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 8, s. 352-353.

G. Drückera, gen. adiutanta Karola XII, później feldmarszałka), drugą Elżbieta Eperyaszy (zapewne matka syna Karola), trzecią Anna Dorota Uniechowska (zm. 1736)[729] spowinowacił się z rodzinami swych żon.

Główni przedstawiciele obozu republikantów litewskich, bracia Ludwik Konstanty Pociej i Kazimierz Aleksander poprzez matkę Reginę Ludwikę Ogińską byli spokrewnieni z rodziną Ogińskich[730], zyskującą w drugiej połowie XVII w. duże znaczenie polityczne. Ten związek umożliwił ich ojcu Leonardowi Gabrielowi Pociejowi objęcie urzędu senatorskiego – województwa witebskiego, do czego przyczynił się spowinowacony z nim Marcjan Ogiński, wojewoda trocki, kanclerz litewski[731]. Ludwik Konstanty Pociej w okresie bezkrólewia po śmierci Jana III był już związany z opozycją antysapieżyńską i należał do grona jej najbardziej aktywnych przywódców[732]. W obozie republikańskim czynnie działał brat Ludwika Konstantego, Kazimierz Aleksander Pociej, powiązany z Krzysztofem Lettowem, którego córkę Annę poślubił przed rokiem 1707[733]. Utrzymując ścisłe związki z obozem saskim nie zaniedbywał również kontaktów natury towarzyskiej ze starostą mińskim, Krzysztofem Zawiszą, wówczas już stronnikiem Sapiehów[734].

Spokrewniony z Pociejami: Ludwikiem Konstantym i Kazimierzem Aleksandrem był Rajnold Sadowski, którego matką była Krystyna Pociejówna, córka Adama, wojewody brzesko-litewskiego. Ten ostatni był bratem Piotra, pisarza ziemskiego brzeskiego, który był dziadkiem Ludwika Konstantego i Kazimierza Aleksandra Pociejów. Ojciec Rajnolda, Mikołaj poślubiając Krystynę Pociejównę połączył się więzami powinowactwa z tą magnacką

[729] A. Link-Lenczowski, *Ogiński Bogusław Kazimierz*, PSB, t. 23, s. 601-602.
[730] *Dodatek do herbarza polskiego ks. Kaspra Niesieckiego*, wyd. J. Nep. Bobrowicz, Lipsk 1844, s. 184.
[731] Leonard Pociej ożenił się z siostrą stryjeczną kanclerza Marcjana Ogińskiego, a rodzona siostrą Jana Ogińskiego, wojewody połockiego i hetmana polnego litewskiego; Cz. Sadkowska, *Ludwik Konstanty Pociej*, s. 70-71 i s. 71-72, p. 3.
[732] Samodzielną działalność polityczną rozpoczął po śmierci swego ojca, lecz nie wiemy w jakim czasie związał się z opozycją antysapieżyńską na Litwie; *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 256.
[733] Niektóre herbarze podają, że jego pierwszą żoną była Chreptowiczówna, a nie Anna Teresa Lettow, a drugą Franciszka Chalecka. zob. K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 7, s. 338; S. Uruski, *Rodzina*, t. 14, s. 115.
[734] A. Sowa, *Pociej Kazimierz Aleksander*, PSB, t. 27, s. 35.

rodziną[735], co nie pozostało bez wpływu na inne rodzaje zależności. Rajnold Sadowski, piastując urząd pisarza ziemskiego brzeskiego litewskiego porzucił stronnictwo Sapiehów (w 1693 r. był towarzyszem husarskim w chorągwi Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego)[736], i dość wcześnie związał się z obozem republikantów. Wspólnie z ojcem Mikołajem Sadowskim ówczesnym wojskim brzeskim litewskim należał do najbardziej zaangażowanych uczestników ruchu antysapieżyńskiego w województwie brzeskim litewskim. Wprawdzie Rajnold Sadowski od 1699 r. nadal uczestniczył w sejmikach i zjazdach szlacheckich, ale nie odgrywał juz pierwszoplanowej roli w ruchu republikańskim.

Z Ogińskimi powiązany był także Krzysztof Stanisław na Baksztach Zawisza, którego matka Aleksandra Konstancja Ogińska, kasztelanka trocka była rodzoną siostrą Marcjana Ogińskiego, kanclerza wielkiego litewskiego[737]. Po śmierci rodziców (ojciec zmarł w 1678) młody Zawisza znalazł się pod opieką wuja Marcjana Ogińskiego, przy którym rozpoczynał swoją działalność publiczną i karierę urzędniczą. Starosta miński żeniąc się z Teresą Tyszkiewiczówną, córką Władysława, krajczego litewskiego spowinowacił się nie tylko z Tyszkiewiczami, ale także z Sapiehami[738]. Matką Teresy była Katarzyna, córka Pawła Sapiehy, wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego. Bracia Sapieżanki, Jan Kazimierz i Benedykt Paweł Sapiehowie przez kilkanaście lat zajmowali dominującą pozycję w Wielkim Księstwie, skupiając w swoich rękach i rodu, niemal nieograniczoną władzę. Więzy pokrewieństwa łączyły Michała Chaleckiego, starostę mozyrskiego z Ogińskimi, jego matka Marianna była córką Jana Jacka Ogińskiego, wojewody połockiego i hetmana polnego litewskiego[739].

---

[735] S. Uruski, *Rodzina,* t. 14, s. 114-115; Krystyna Pociejówna była wdową po staroście radomskim, Kazimierzu Gołuchowskim; A. Rachuba, *Sadowski, Rajnold (Renald, Reginald, Reinhold) Kazimierz*, PSB, t. 34, s. 312 – autor podaje, że Krystyna (Katarzyna) była żoną Rajnolda, a nie Mikołaja.

[736] A. Rachuba, *Sadowski, Rajnold (Renald, Reginald, Reinhold) Kazimierz*, PSB, t. 34, s. 311-313.

[737] Jego ojcem był Jędrzej, pisarz wielki litewski i starosta miński. K. Zawisza, *op. cit*., s. V-VII.

[738]Katarzyna Sapieżanka była wdową po Naruszewiczu, podkanclerzym WKsL (zm. 1668). Ślub Teresy z Krzysztofem Zawiszą odbył się w Grodnie 24 IV 1687 r. Żona pamiętnikarza znając osobiście Augusta II i Stanisława Leszczyńskiego usiłowała mężowi pomagać w jego karierze politycznej; K. Zawisza, *op. cit*., s. VIII-IX, 18-19.

[739] A. Rachuba, *Ogiński Jan Jacek*, PSB, t. 23, s. 613-614.

Spokrewnieni z Ogińskimi byli także bracia Marcjann i Jakub Grużewscy, których matka Teodora Ogińska była córką Aleksandra Ogińskiego, kasztelana trockiego i Katarzyny Połubińskiej[740].

Powinowactwo połączyło Jana Kazimierza Karola Biegańskiego, starostę starodubowskiego z Krzysztofem Zawiszą, starostą mińskim oraz z Kryszpinami. Starosta w 1699 r. poślubił Aleksandrę Kryszpinównę, kasztelankę trocką, która była siostrzenicą pamiętnikarza[741]. Regalistą był marszałek brasławski Kazimierz Władysław Biegański, ojciec Jana Kazimierza Karola, którego matką była Apolonia Despot-Zenowiczówna[742].

Popierająca Augusta II fakcja Kryszpinów Kirszenszteinów była powiązana różnymi więzami zależności prywatnych podobnie jak inne fakcje[743]. Starosta płungiański Kazimierz Franciszek Kryszpin Kirszensztein był bratankiem wojewody witebskiego Andrzeja Kazimierza Kryszpina Kirszenszteina, z którym wspólnie działali na sejmiku witebskim[744]. Rodzeństwem przyrodnim byli Jerzy Hieronim i Kazimierz Franciszek, synowie Marcina Michała, kasztelana trockiego, z których pierwszy był synem Joanny Wołodkowiczówny (pierwszej żony kasztelana), wojewodzianki nowogródzkiej, a drugi Anny Zawiszanki, córki Andrzeja pisarza wielkiego WKsL i Aleksandry Ogińskiej, kasztelanki trockiej. Kasztelan trocki Marcin Michał Kryszpin był bratem Andrzeja Kazimierza i Jana Hieronima, wszyscy oni byli synami Hieronima, podskarbiego litewskiego i Anny Młockiej, a poprzez matkę ojca Annę Szemiotównę, kasztelankę żmudzką byli spokrewnieni z tą rodziną. Małżeństwo Andrzeja Kazimierza Kryszpina, wojewody witebskiego z Rachelą Brzostowską, córką Jana Władysława

[740] Ich ojcem był Jan Grużewski, podkomorzy żmudzki. A. Boniecki, *Herbarz*, t. 7, s. 147-148, T. Żychliński, *Złota księga*, t. 24, s. ; t. 3, s. 215.
[741] Siostra starosty mińskiego Anna wyszła za mąż za Kryszpina; K. Zawisza, *op. cit*., s. 7-17 i 25.
[742] R. Mienicki, *Jan Kazimierz Biegański, h. Prawdzic (zm. ok. 1733)*, PSB, t. 2, s. 27-28; J. Tęgowski, *Garść uwag o urzędnikach województwa wileńskiego XIV-XVIII wieku*, SDPPP 14 (2011), s. 28.
[743] K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 5, s. 407-409; T. Wasilewski, *Kryszpin-Kirszensztein Andrzej Kazimierz, h. własnego (zm. 1704)*, PSB, t. 15,s. 496-497; *Idem*, *Kryszpin-Kirszensztein Hieronim, h. własnego (ok. 1622-ok. 1676)*, *ibidem*, t. 15, s. 497-498; *Idem*, *Kryszpin-Kirszensztein Jan Hieronim, h. własnego (ok. 1654-1708)*, *ibidem*, t. 15, s. 498-500; *Idem*, *Kryszpin-Kirszensztein Jerzy Hieronim, h. własnego (ok. 1673-1736)*, *ibidem*, t. 15, s. 500-501; *Idem*, *Kryszpin-Kirszensztein Kazimierz, h. własnego*, *ibidem*, t. 15, s. 501-502; *Idem*, *Kryszpin-Kirszensztein Marcin (Marcjan) Michał, h. własnego (zm. 1700)*, *ibidem*, t. 15, s. 502-503.
[744] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 42.

Brzostowskiego i Konstancji Mleczko, starościanki żmudzkiej powiązało jego rodzinę z tymi rodzinami[745]. Poprzez małżeństwa córek Marcina Michała, kasztelana trockiego i Anny Zawiszanki, Kryszpinowie spowinowacili się z: Biegańskimi – Anna Marianna poślubiła starostę starodubowskiego, Ludwika – Adama Grothuza, starostę wilkijskiego, Rozalia Elżbieta – Janczyńskiego, łowczego wileńskiego. Marcin Michał Kryszpin był trzykrotnie żonaty, ostatnie małżeństwo z Katarzyną Rudominianką Dusiecką spowinowaciło go z tą rodziną.

Bratem biskupa wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego był Jan Władysław, który poprzez małżeństwa swych córek spowinowacił się z wpływowymi rodzinami na Litwie. Wspomniana powyżej córka Rachela poślubiła Andrzeja Kryszpina, wojewodę witebskiego, druga córka wyszła za Marcjana Ogińskiego, wojewodę witebskiego, a Rozalia za Jana Ludwika Platera, wojewodę inflanckiego[746]. Bracia Brzostowscy spokrewnieni byli poprzez matkę Rachelę Barbarę z Rajeckimi, natomiast Jan Władysław poślubiwszy Konstancję Mleczkównę, starościankę żmudzką spowinowacił się także z rodzinami Isajkowskich, Wołłowiczów i Paców[747]. Joanna Teresa Brzostowska siostra biskupa wileńskiego i Jana Władysława trzykrotnie wychodziła za mąż, po raz pierwszy za Jana Radziejowskiego, kasztelana wieluńskiego, po raz drugi za Zygmunta Denhoffa, podskarbiego nadwornego litewskiego, a ostatnim jej mężem był Stefan Leszczyński, wojewoda kaliski i stryj króla Stanisława I[748]. Skoligacenie się z wieloma wpływowymi rodzinami w Wielkim Księstwie Litewskim umacniało pozycje rodziny, powiększając jej możliwości oddziaływania na sprawy w powiecie, województwie, a nawet w skali kraju.

---

[745] St. K. Kossakowski, *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, t. 1, Warszawa 1859, s. 31, p. 1; T. Wasilewski, *Kryszpinowa z Brzostowskich Rachela (zm. 1712),* PSB, t. 15, s. 503-504.

[746] St. K. Kossakowski, *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, t. 1, p. 1, 2 i 4 s. 31 (całość: s. 21-45). .

[747] Matką Konstancji była Isajkowska, łowczanka WKsL; babka Konstancji Mleczkówny Isajkowska była córką Wołłowicza, marszałka WKsL i wnuczką Paca, wojewody trockiego. W dom Brzostowskich Konstancja wniosła w posagu po matce dobra należące najpierw do Paca, a potem do Wołłowicza: Mosarz, Sitco, Wołkołatę, Michalce, Datnów, Swisłocz, Hrojno, Indurę i inne. St. K. Kossakowski, *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, t. 1, s. 30 i p. 2 s. 30.

[748] *Ibidem*, s. 28.

Jeden z przywódców obozu republikanckiego na Litwie Kazimierz Zaranek Horbowski, starosta generalny żmudzki był spowinowacony z rodzinami Chodkiewiczów[749], Lackich, Naruszewiczów i Sapiehów[750]. Żona Horbowskiego Joanna Chodkiewiczówna była córką Jerzego Karola, obóznego WKsL, starosty błudeńskiego i Marianny Tekli Naruszewiczówny, podkanclerzanki WKsL. Babką Joanny Chodkiewiczówny, ze strony matki, była Teodora Sapieżanka, córka Pawła, wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego litewskiego[751], a siostrą Kazimierza Jana i Benedykta Pawła Sapiehów. Z kolei babką Joanny Chodkiewiczówny, ze strony ojca, była Izabela Lacka, córka Jana Alfonsa Lackiego, starosty generalnego żmudzkiego i Joanny Adamówny Talwoszówny, kasztelanki żmudzkiej. Szwagier Kazimierza Zaranka Horbowskiego, Jan Karol Chodkiewicz, starosta błudeński związany był z dworem Kazimierza Sapiehy, wojewody trockiego, którego córkę Cecylię poślubił[752].

Nierzadkie były przypadki, gdy stronnicy królewscy byli powiązani więzami prywatnymi z opozycyjnymi fakcjami politycznymi obozu dworskiego i ich sojusznikami. Tak było w przypadku księcia Sanguszki związanego z Karolem Stanisławem Radziwiłłem przez siostrę Annę Katarzynę, żonę podkanclerzego, a późniejszego kanclerza wielkiego litewskiego[753]. Książę Sanguszko powiązany był także z wojewodą wileńskim Kazimierzem Janem i podskarbim litewskim Benedyktem Pawłem Sapiehami, którzy byli jego wujami.

Stronnikami Wettyna byli bracia Sanguszkowie: Kazimierz Antoni i Paweł Karol, synowie Hieronima, starosty suraskiego i Konstancji z Sapiehów, córki Pawła Jana[754]. Ich siostra Anna Katarzyna poślubiła w 1692 r. podkanclerzego litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła. Sanguszkowie po śmierci ich ojca znajdowali się pod opieką braci matki, Franciszka Stefana i Leona Bazylego Sapiehów, z kolei po ich zgonie zapewne zajął się nimi kolejny wuj Benedykt

[749] K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 10, Lipsk 1845, s. 78-79.
[750] St. K. Kossakowski, *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, t. 1, s. 92-96 (całość s. 62-103).
[751] *Ibidem*, s. 95, p. 2.
[752] *Ibidem*, s. 96 i s. 96, p. 1.
[753] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 49.
[754] R. Marcinek, *Sanguszko Kazimierz Antoni, książę (1677-1706)*, PSB, t. 34, s. 496-497; *Idem*, *Sanguszko Paweł Karol, książę (1680-1750)*, *ibidem*, t. 34, s. 497-500.

Paweł, podskarbi litewski. Od roku 1692 znajdowali się także pod opieką Radziwiłła, ale po roku 1696 r. Paweł Karol Sanguszko zbliżył się do Sapiehy.

Więzy pokrewieństwa łączyły braci Słuszków: Dominika Michała, wojewodę połockiego i Józefa Bogusława, kasztelana wileńskiego ze Stanisławem Denhoffem marszałkiem konfederacji sandomierskiej, którego matka Konstancja była ich siostrą[755]. Marszałek konfederacji sandomierskiej i przyszły wojewoda połocki poprzez małżeństwo z Konstancją, córką Grzegorza Kazimierza Podbereskiego, wojewody smoleńskiego spowinowacił się z tą rodziną, mającą pretensje do pochodzenia kniaziowskiego.

Bratem kanonika wileńskiego Krzysztofa Białłozora, jednego z głównych aktywistów stronnictwa antysapieżyńskiego, był Karol Białłozor, regent kancelarii związkowych[756]. Według Kossakowskiego Karol, podstoli upicki, starosta kiersnowski był bratem Jerzego, stolnika upickiego, a obydwaj byli synami Krzysztofa, chorążego WKsL i starosty upickiego oraz Elżbiety Isajkowskiej[757]. Karol Mateusz Białłozor, podstoli upicki, starosta kiersnowski, ożenił się z Anną Ogińską, córką Marcjana z Kozielska Ogińskiego, wojewody witebskiego i Teresy Brzostowskiej, kasztelanki trockiej (ich córka Antonina poślubiła Ogińskiego, starostę dersońskiego)[758]. Hieronim Białłozor, syn lub stryjeczny brat Krzysztofa, chorążego wielkiego litewskiego, starosta nowomłyński 1703 r. był ojcem Michała, który po nim został starostą nowomłyńskim[759].

---

[755] R. Rachuba, *Słuszka Dominik Michał, h. Ostoja (ok. 1655-1713)*, PSB, t. 39, s. 142-143; siostra Stanisława Denhoffa, Teresa poślubiła Józefa Czartoryskiego, chorążego WKsL. St. K. Kossakowski, *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, t. 1, s. 160.

[756] K. Piwarski, *Białłozor Krzysztof, h. Wieniawa (zm. 1741)*, PSB, t. 2, s. 10; natomiast Kossakowski podaje, że bratem kanonika wileńskiego był Franciszek, a obydwaj byli synami Władysława, podkomorzego wiłkomierskiego; matką Władysława była Elżbieta Billewiczówna. Siostra Władysława, Anna poślubiła Michała Zabiełłę, pisarza ziemskiego kowieńskiego (ich córka Maria była żoną Dominika Korwin Kossakowskiego, stolnika żmudzkiego). St. K. Kossakowski, *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, t. 1, s. 10-11 i s. 10, p. 2.

[757] Podpisali elekcję Augusta II; *Ibidem*, s. 9-10.

[758] *Ibidem*, s. 11 i p. 2 s. 11.

[759] Michał był elektorem Augusta II z woj. nowogródzkiego; *Ibidem*, s. 12.

Adherentów Ogińskich, Kociełłów wiązały z wieloma rodzinami zamieszkałymi w Wielkim Księstwie Litewskim liczne więzy[760]. Michał Kazimierz Kocieł, dzięki małżeństwu jego siostry Teresy z Krzysztofem Zenowiczem, kasztelanicem nowogródzkim spowinowacony był z rodziną Despot Zenowiczów. Jego druga siostra Konstancja Anna trzykrotnie wychodziła za mąż, po raz pierwszy za Jerzego Michała Koziełłę Poklewskiego, chorążego oszmiańskiego, po raz drugi za Leona Kazimierza Ogińskiego, podstolego litewskiego, a po raz ostatni za Felicjana Lackiego, podstolego nowogródzkiego. Małżeństwo siostry Michała Kazimierza Kociełła z Ogińskim jeszcze bardziej ich do siebie zbliżyło. Córka Adama Jerzego Kociełła, wojskiego starodubowskiego, Zofia poślubiła Stefana Śliźnia, pisarza ziemskiego oszmiańskiego. Ojciec Zofii Kociełłówny był bratem Samuela Hieronima, marszałka oszmiańskiego, który był ojcem Michała Kazimierza, kasztelana witebskiego. Ten ostatni spowinowacił się z Korsakami poprzez małżeństwo z Anną Rachelą, podczaszanką połocką. Elektorem Augusta II był krewny kasztelana witebskiego, Michał Bogusław Kocieł, chorąży parnawski[761]. Powinowaty Kociełłów, Stefan Ślizień, pisarz oszmiański, po raz drugi ożenił się z Teodorą Szwykowską, córką Aleksandra i bratanicą, chorążego nowogródzkiego[762]. Małżeństwa bratanic spowinowaciły rodzinę Śliźniów z Iliczami, Puciatami, Kierznowskimi i Świechowskimi. Spowinowaceni z Kociełłami, Despot Zenowicze, we wcześniejszych pokoleniach byli skoligaceni ze Słuszkami, ale także z Frąckiewiczami Radzimińskimi, Koleckimi i Połubińskimi[763]. Elektorów Augusta II z tej rodziny łączyły bliskie więzy pokrewieństwa, ponieważ Antoni i Franciszek byli synami Janusza, podkomorzego połockiego[764].

Krzysztof Komorowski, kuchmistrz WKsL i starosta wołkowyski spokrewniony był z rodziną Rudomina Dusiackich, dzięki matce Felicjannie, wojewodziance mińskiej, natomiast poślubiając córkę Jana Kazimierza Kierdeja spowinowacił się z tą rodziną. Krewniakami byli pozostali elektorzy Wettyna

[760] A. Boniecki, *Herbarz*, t. 10, s. 296-300; K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 5, s. 145-146.
[761] A. Boniecki, *Herbarz*, t. 10, s. 300.
[762] K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 8, s. 402-403.
[763] *Ibidem*, t. 10, Lipsk 1845, s. 170174; J. Ciechanowicz, *Rody rycerskie*, s. 452-455.
[764] *Elektorów poczet*, s. 436.

z rodziny Komorowskich: Aleksander, podczaszy piński; Krzysztof i Michał, którzy podpisywali elekcję z województwem nowogródzkim[765].

Litewska rodzina Wołłowiczów wykazywała powiązania z Sapiehami i Radziwiłłami jedynie we wcześniejszych pokoleniach. Elektor Wettyna Marcjan (Marcin) Dominik, chorąży mścisławski przez matkę wojewodziankę brzeską był spokrewniony z Sawickimi, a przez babkę z Pacami[766]. Matką ojca Marcjana Dominika Wołłowicza była córka Samuela Paca, chorążego litewskiego. Powiązania z Pacami były silniejsze, gdyż jego bratanica poślubiła Paca, starostę fejdańskiego. Wołłowicz, chorąży mścisławski żeniąc się z Antoniną Zahorowską, kasztelanką wołyńską spowinowacił się z tą rodziną. Także w rodzinie Wołłowiczów występowały powiązania z Ogińskimi, gdyż jeden z nich poślubił Apolonię Ogińską, podkomorzankę trocką.

Wśród republikantów do częstych powiązań należały powinowactwa i pokrewieństwa z Ogińskimi. Rodziny, z których wywodzili się stronnicy Wettyna powiązane były licznymi więzami zależności, czasami powtarzającymi się w kolejnych pokoleniach lub liniach. Niektóre rodziny adherentów Augusta II z obu fakcji obozu królewskiego były powiązane z Sapiehami, zwłaszcza w dalszych pokoleniach. Wielu regalistów oplatały „sieci zależności" prywatnych, jednakże pokrewieństwo i powinowactwo, choć odgrywały ważną rolę, to nie przesądzały o przynależności do danego stronnictwa, czy fakcji politycznej, ani nie determinowały wyboru kariery politycznej. Należy jednak zaznaczyć, że więzy pokrewieństwa częściej stanowiły czynnik łączący z określonym obozem politycznym lub fakcją magnacką, aniżeli więzy powinowactwa. Wpływ zależności typu powinowactwo był w znacznej mierze uzależniony od pozycji zajmowanej przez skoligaconą rodzinę na ówczesnej scenie politycznej na Litwie.

2.1.3 – Powiązania publiczne

Więzy natury prywatnej nie były jedynym rodzajem zależności spajających obóz królewski w Wielkim Księstwie Litewskim. Członków

[765] *Ibidem*, s. 157.
[766] K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 10, s. 414-422; J. Ciechanowicz, *Rody rycerskie*, s. 401-402.

stronnictwa regalistycznego na Litwie wiązało wiele innych rodzajów powiązań oraz podległości natury wojskowej, urzędowej i gospodarczej. Urzędnicy nie powoływani przez króla, do których należeli urzędnicy grodzcy: podwojewodzi, sędzia i pisarz, byli „w istocie prywatnymi urzędnikami wojewody”[767]. Starosta wysługiwał się podstarościm, w sądzie – sędzią grodzkim. Na Litwie z wyjątkiem województw brzeskiego litewskiego i mińskiego wojewodom podlegało sądownictwo grodu stołecznego[768]. Podobne podległości występowały w przypadku komornika i podkomorzego, a także sędziów i podsędków. Z kolei pułkownikom generalnym województw i powiatów podlegali „rotmistrze traktowi”[769]. W województwie brzeskim litewskim Dominik Jan Szujski, chorąży brzeski był pułkownikiem generalnym województwa w 1702 r., wówczas rotmistrzem traktu zabużskiego był jego stryjeczny brat Franciszek Michał Szujski, pisarz grodzki brzeski[770].

Karol Stanisław Niezabitowski związany we wcześniejszym okresie z Bogusławem Radziwiłłem, koniuszym litewskim, po jego śmierci został opiekunem dóbr jego córki Ludwiki Karoliny. Z kolei po jej zgonie, gdy rozgorzała na Litwie walka o opiekę nad dobrami neuburskimi Niezabitowski związał się z Sapiehami. Podczaszy kaliski Niezabitowski oraz Bogusław Sienicki, stolnik chełmski byli ekonomami dóbr neuburskich, dlatego po przejęciu opieki nad nimi byli zależni z racji pełnionej funkcji od Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego. Ta zależność utrzymała się do czasu, kiedy „laudum generalne” pod Olkienikami przekazało opiekę dóbr neuburskich Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi, kanclerzowi wielkiemu litewskiemu. Zaledwie miesiąc po bitwie olkienickiej ekonomowie dóbr neuburskich: Niezabitowski i Sienicki wystawili swoją asekurację na wierność nowemu opiekunowi kanclerzowi litewskiemu Radziwiłłowi[771].

---

[767] Cyt. za: A. Rachuba, *Urzędnicy Ziemia Smoleńska*, s. 24.
[768] S. Orgelbrand, *Encyklopedia Powszechna*, t. 11, Warszawa 1901, s. 583.
[769] M. Wójciuk, *Urzędnicy ziemscy województwa brzesko-litewskiego w czasach saskich*, WRH 2 (2005), s. 109 – najczęściej funkcje pułkownika powierzano wojewodzie, kasztelanowi lub chorążemu ziemskiemu.
[770] *Ibidem*, s. 108-109; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 526.
[771] J. Lesiński, *Spory o dobra neuburskie*, 122 i s. 122, p. 95 – dokument datowano w Mirze 10 XII 1700 r.

Występuje też pewien rodzaj zależności od obozu republikantów, który w *Postanowieniu olkienickim* przyznał aktywnym działaczom opozycji antysapieżyńskiej beneficja po pokonanych Sapiehach i ich adherentach. Ludwik Konstanty Pociej wspólnie z Michałem Kociełłem otrzymali w administrację królewszczyzny skonfiskowane Sapiehom, o rocznej szacunkowej wartości 200 tys. zł.[772]. Ten nieformalny rodzaj powiązań uzależniał w pewnym stopniu beneficjentów poolkienickich od stronnictwa antysapieżyńskiego, przeciwdziałającego zabiegom Sapiehów o restytucję realnej władzy i utraconych majątków. Tych, którzy odnieśli wymierne korzyści z upadku Sapiehów wiązał mocniej, przez pewien okres czasu, czyniąc ich strażnikami nowego powstałego ładu. Beneficjentem *Postanowień olkienickich* był także Kazimierz Aleksander Pociej ówczesny kasztelan wileński, któremu przekazano odebrane Sapiehom starostwo w Dąbrownie, przynoszące szacunkowo 180 tys. złp. rocznego dochodu[773]. Korzyści odniósł również związany z pułkownikiem generalnym WKsL Michałem Wiśniowieckim, Krzysztof Sienicki, ówczesny chorąży nowogródzki siewierski, któremu oddano w zarząd po zamordowanym synu hetmańskim, Michale Sapieże starostwo dudzkie[774]. Zjazd stanów litewskich w Różanej przekazał mu 7 XII 1702 r. w administrację hrabstwo bychowskie, z wyłączeniem samego miasta oraz potwierdził jego nominację na komendanta nowego garnizonu i gubernatora Bychowa (został nim po kapitulacji twierdzy 10 X 1702)[775]. „Rzeczpospolita Litewska" nie zaniechała ścisłego zespalania ze swym stronnictwem i realizowanym programem politycznym aktywnych działaczy[776], stąd zapewne nominacje dla Sienickiego. W 1703 r. nowo mianowany hetman wielki litewski Michał Wiśniowiecki, jego protektor, przekazał mu dowództwo swego pułku dragonii. Umożliwiło to Sienickiemu włączenie do otrzymanego oddziału własnej chorągwi, oddanej mu 30 kwietnia tegoż roku po Kazimierzu Kmicicu[777]. We wrześniu 1706 r. zostało mu przekazane rotmistrzostwo chorągwi pancernej po Mikołaju Druckim Lubeckim

[772] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 257.
[773] A. Sowa, *Pociej Kazimierz Aleksander*, PSB, t. 27, s. 35.
[774] A. Rachuba, *Sienicki Krzysztof Kazimierz*, PSB, t. 37, s. 151.
[775] *Ibidem*.
[776] P. P. Romaniuk, *Pojęcie „Rzeczpospolita Litewska" w ruchu republikanckim na przełomie XVII i XVIII wieku*, s. 31-40 – badacz omawia genezę i znaczenie terminu.
[777] A. Rachuba, *Sienicki Krzysztof Kazimierz*, PSB, t. 37, s. 152.

oraz regimentarstwo dywizji białoruskiej[778]. Dowodzone przez Sienickiego oddziały wchodziły w skład komputu litewskiego i podlegały władzy zwierzchniej Michała Wiśniowieckiego, hetmana wielkiego litewskiego. Z fakcją Wiśniowieckich związany był także stryjeczny brat Krzysztofa Kazimierza Sienickiego, Ludwik, który w przeciwieństwie do niego, w pierwszych latach istnienia stronnictwa saskiego, nie był zaangażowany w działalność publiczną osobiście. Podlegał zwierzchnictwu księcia Michała Wiśniowieckiego, w którego chorągwi husarskiej utrzymywał własny poczet[779]. Wzrost znaczenia politycznego Krzysztofa Sienickiego dopomógł mu w uzyskaniu dla swego stryjecznego brata, rangi porucznika w chorągwi petyhorskiej Wiśniowieckiego. Ostatecznie Ludwik odsprzedał ją i objął dowództwo regimentu w stopniu pułkownika[780].

Obożny piński, Michał Kopeć z racji pełnionej funkcji podlegał księciu Michałowi Wiśniowieckiemu, pułkownikowi generalnemu i hetmanowi[781]. Kapitan chorągwi dragońskiej Wulf wchodził jako podkomendny w skład zgrupowania dowodzonego przez Jana Kazimierza Karola Biegańskiego, starostę starodubowskiego, pułkownika i regimentarza wojsk JKM[782]. Nadto szlachta powiatu brasławskiego w swoim *laudum* uczyniła Biegańskiego protektorem dzierżawy Dryświackiej, z której miała wybierać żołd chorągiew pancerna starosty[783]. Podległość zawodowa łączyła Stanisława Rusieckiego, kasztelanica mińskiego, doświadczonego dowódcę oddziałów wołoskich w służbie Sapiehów[784]. Kasztelanic został uwzględniony, ponieważ stronnictwo sapieżyńskie w pierwszych latach panowania Wettyna było jedną z fakcji stronnictwa dworskiego. W chorągwi petyhorskiej Hrehorego Ogińskiego

---

[778] *Ibidem*, s. 152.
[779] W. Kriegseisen, *Sienicki Ludwik*, PSB, t. 37, s. 153.
[780] *Ibidem*, s. 154.
[781] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1706*, s. 626.
[782] *Ordynans Jana Kazimierza Karola Biegańskiego, starosty starodubowskiego*, bm.,18.11.1701, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1932.
[783] *Laudum szlachty powiatu brasławskiego, zebranej na pospolitym ruszeniu*, 11.08.1702, b.m., [w:] *Акты издаваемые виленскою археографическою коммиссіею*, t. 13: *Акты главнаго литовскаго трибунала*, Wilno 1886, s. 140-142 – pod *laudum* podpisali się między innymi: Kazimierz Władysław Biegański, marszałek brasławski oraz Jozafat Antoni Mirski, chorąży brasławski i Jarosz Aleksander Wawrzecki, sędzia ziemski brasławski.
[784] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1706*, s. 626.

porucznikiem był Krzysztof Ciechanowiecki, starosta chosławski[785], a jako towarzysz służył Stefan Staniewicz[786]. Blisko powiązany zawodowo ze starostą żmudzkim był Jan Siesicki towarzysz w chorągwi husarskiej Ogińskiego[787].

Przy boku króla Augusta II kanclerz litewski Karol Stanisław Radziwiłł utrzymywał swojego stałego rezydenta, Jana Hordynę, podstolego orszańskiego[788]. Chorążym w chorągwi pancernej w 1699 r., wówczas jeszcze podkanclerzego Radziwiłła, był Stanisław Michał Lipnicki, który w grodzieńskiem miał swoje królewszczyzny[789]. Komendę nad dwoma chorągwiami pancernymi, wystawionymi przez kanclerza Radziwiłła, objęli Malawski, podczaszy nowogródzki i Mierzejewski, podczaszy lidzki[790]. Z kolei Stanisław Michał Malawski, horodniczy mścisławski został w 1698 r. gubernatorem nieświeskim[791]. Hrehory Antoni Ogiński wydzierżawił Pawłowi Bułharynowi, cześnikowi WKsL majętność Sokolniki (alias Uhliki), natomiast Kropiwnicę Tomaszowi Zawiszy, podstolemu mińskiemu[792].

Za Jana III Sobieskiego, Rajnold Sadowski w 1693 r. był podkomendnym Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego. Służył wówczas jako towarzysz husarski w chorągwi wojewody wileńskiego, by wkrótce związać się z obozem antysapieżyńskim[793]. Brał czynny udział w wojnie domowej republikantów z Sapiehami oraz w wojnie północnej w stopniu porucznika chorągwi pancernej Ludwika Konstantego Pocieja[794]. Współpracował z hetmanem Michałem Wiśniowieckim zostając regimentarzem wojska litewskiego. Towarzyszami w chorągwi husarskiej Ludwika Konstantego Pocieja,

---

[785] *Ibidem*, s. 35, nr 145.
[786] *Ibidem*, s. 35-36, nr 147.
[787] *Uniwersał Michała Wiśniowieckiego, hetmana polnego WKsL*, obóz pod Zelwą, 23.06.1702, [w:] *Акты издаваемые виленскою археографическою коммиссіею*, t. 13: *Акты главнаго литовскаго трибунала*, t. 13, s. 139-140.
[788] *Informacja Augusta II, króla polskiego dana Janowi Hordynie*, bm. 20.12.1702, AGAD f. 354, dz. II, nr 1980.
[789] Był synem marszałka mozyrskiego Stanisława Lipnickiego; Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku*, s. 41 i s. 41, p. 62; T. Wasilewski, *Lipnicki Stanisław*, PSB, t. 17, Wrocław 1972, s. 411.
[790] E. Kotłubaj, *Galerja nieświeska portretów radziwiłłowskich*, s. 401-403.
[791] *Rejestry podymnego Woj. nowogródzkie*, s. 84, p. 186.
[792] *Rejestry podymnego Woj. nowogródzkie*, s. 186 i 187.
[793] A. Rachuba, *Sadowski, Rajnold (Renald, Reginald, Reinhold) Kazimierz*, PSB, t. 34, s. 312.
[794] *Księga Sigillat*, s. 39, nr 177.

podskarbiego WKsL byli między innymi: Michał Sawicki, cześnik wiłkomierski i Ignacy Sadowski[795], a także Marcin Szpakowski[796]. Aleksander Geysztor[797]; Jan Radkiewicz[798]; cześnik trocki Daniel, Michał i Ludwik Szpakowski[799] byli towarzyszami w chorągwi petyhorskiej podskarbiego Ludwika Pocieja. Chorążym w chorągwi husarskiej podskarbiego WKsL był Jan Nestorowicz[800]. W chorągwi petyhorskiej dowodzonej przez porucznika Jana Strutyńskiego, stolnika wiłkomierskiego był towarzyszem Antoni Kazimierz Mocarski[801]. Porucznikiem w rocie petyhorskiej Kazimierza Pocieja wojewody witebskiego był Aleksander Kampowski, stolnik brzeski[802].

Podkanclerzy Stanisław Szczuka miał swoje grono osób związanych z nim różnym stopniem zależności. Utrzymywał na dworze Augusta II, a potem u boku prymasa Stefana Radziejowskiego swojego rezydenta Wojciecha Konstantego Dłuskiego[803]. Powiązani ze Szczuką byli: jego sługa Dawid Mickiewicz oraz Józef Puzyna[804]. Szarże oficerskie w stopniu porucznika nadał w swojej chorągwi pieszej: Karolowi Ekielundowi i Kossakowskiemu[805].

Podstoli grodzieński Jan Franciszek Korwin Gosiewski był uważany za „przyjaciela" Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego, z którym łączyła go również zależność służbowa z racji pełnienia funkcji sędziego wojskowego[806]. Z hetmanem wielkim litewskim powiązany był również Dominik Michał Słuszka, którego chorągiew husarska wchodziła w skład komputu litewskiego, a jego oddział piechoty zmniejszono na mocy układu puzewickiego

[795] *Ibidem*, 24, nr 39 i 40.
[796] *Ibidem*, s. 38, nr 171.
[797] *Ibidem*, s. 25, nr 44.
[798] *Ibidem*, s. 25, nr 46.
[799] *Ibidem*, s. 38-39, nr 169 i 179.
[800] *Ibidem*, s. 38, nr 175.
[801] *Ibidem*, s. 24, nr 35.
[802] *Ibidem*, s. 38, nr 167.
[803] *List Dłuskiego przebywającego w służbie kardynała Radziejowskiego*, 3.03.1704, Warszawa, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1261-1262; *List Wojciecha Konstantego Dłuskiego do Szczuki, podkanclerzego*, 10.07.1704, Warszawa, *ibidem*, s. 1343-1344.
[804] *List Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza WXL do Stanisława Szczuki, podkanclerza WXL*, 9.06.1706, Ołyka, *ibidem*, s. 201-202; *List Dawida Mickiewicza do Stanisława Szczuki, podkanclerzego*, 30.09.1704, Pułtusk, *ibidem*, s. 1399-1340.
[805] *List Stanisława Szczuki, podkanclerzego do żony*, 12.07.1705, Szczuczyn, *ibidem*, s. 71-72; *Idem*, 6.08.1705, Szczuczyn, *ibidem*, s. 87.
[806] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku*, s. 36.

do 200 osób[807]. Z tytułu zależności urzędowych z hegemonami litewskimi związany był Józef Korwin Piotrowski, wojski czernichowski i pisarz kancelarii wojskowej Sapiehów, który wraz z nimi opuścił obóz królewski[808]. Jako stronnik Sapiehów i Leszczyńskiego, otrzymał od niego podczas pobytu w Saksonii w 1706 r. urząd wojskiego wileńskiego[809]. Z hetmanem Sapiehą związany był Teodor Wasilewski, rotmistrz królewski nad garnizonem zamku wileńskiego[810]. Z Benedyktem Pawłem Sapiehą, podskarbim litewskim był związany Władysław (Arawinko) Hurynowicz jako zarządca petrykowski z jego nadania[811]. Marszałkiem dworu hetmana Kazimierza Jana Sapiehy był Konstanty Jan Kazimierz Kuncewicz, wojski lidzki zawdzięczający właśnie Sapieże utrzymanie się na tym urzędzie[812]. Zależnością służbową w latach 1698-1702 związany był z Kazimierzem Janem Sapiehą, hetmanem wielkim litewskim jego krewniak Jan Kazimierz Sapieha, starosta bobrujski, któremu stryj przekazał po zmarłym Leonardzie Pocieju chorągiew pancerną[813].

Barona Ferdynanda pułkownika w wojsku hetmana polnego litewskiego Michała Serwacego Wiśniowieckiego używał król August II, za zgodą księcia, do poufnych misji z posłem moskiewskim Grigorijem Dołgorukim na początku maja 1702 r.[814]. Książę Wiśniowiecki wykorzystywał pułkownika głównie do kontaktowania się z carskim posłem nie tylko celem uzyskania pomocy militarnej. W czasie trwającego na Litwie natarcia wojsk szwedzko-sapieżyńskich, komplikująca się sytuacja polityczno-militarna sprawiła, że hetman Wiśniowiecki posunął się do użycia groźby, jeśli ani Wettyn ani Korona Polska nie udzielą Wielkiemu Księstwu pomocy, to Litwa będzie zmuszona przyjąć protekcję

[807] A. Rachuba, *Słuszka Dominik Michał, h. Ostoja (ok. 1655-1713)*, PSB, t. 39, s. 141.
[808] *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 200, nr 1148.
[809] Przysięgę złożył na sejmiku przed 6 V 1708 r.; jako adherent Leszczyńskiego nie utrzymał się na urzędzie, *Ibidem*, s. 200, nr 1148.
[810] *Ibidem*, s. 165, nr 853.
[811] *Ibidem*, s. 378, nr 2712.
[812] *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 399-400, nr 2910.
[813] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 245.
[814] G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypospolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją*, s. 477 i s. 477, p. 45, 46 i 47.

carską[815]. Swoje posunięcie hetman skonsultował z Dołgorukim za pośrednictwem płk Ferdynanda i zgodą Augusta II[816].

2.1.4 – Konflikty personalne w ramach obozu saskiego w MDL[817]

Stronnictwa i poszczególne fakcje dzieliły poza sporami i konfliktami powstałymi za panowania Jana III Sobieskiego oraz w okresie interregnum, waśnie biorące swój początek w czasie rządów Augusta II. Kolejne antagonizmy i zatargi niejednokrotnie pogłębiały już istniejące wzajemne animozje, wzmacniając siłę dawnych nieporozumień i sprzeczności interesów lub nie odgrywały, aż tak dużej roli i nie wpływały na spójność pracy stronnictwa. Powstawały pęknięcia w łonie dotychczasowych sojuszników znajdujących się w jednej fakcji politycznej, co dodatkowo komplikowało i tak już trudną sytuację.

W okresie panowania Jana III Sobieskiego wybuchł konflikt Kryszpinów-Kirszenszteinów z Sapiehami, których opuścili po ich przejściu do opozycji i zerwali z nimi współpracę. W sporze bp wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego, z którym współpracował Jan Hieronim Kryszpin, w roku 1693 jego brat Andrzej Kazimierz poparł stryja swej żony, zaogniając w ten sposób stosunki między swoją rodziną a hegemonami litewskimi. Doszło do otwartej wojny obu zwaśnionych rodzin, a chorągwie sapieżyńskie zajeżdżały starostwa i dzierżawy Kryszpinów oraz ich dobra dziedziczne, plądrując i dewastując je. Rozdźwięki pogłębiło przekazanie przez Jana III wakującego biskupstwa żmudzkiego Janowi Hieronimowi Kryszpinowi, z pominięciem innego kandydata na urząd, Pawła Sapiehy, opata paradyskiego[818]. Jako biskup żmudzki zwalczał wpływy Sapiehów i współdziałających z nimi Paców, dążąc do uwolnienia dóbr biskupstwa żmudzkiego od kwaterunków wojskowych. W wyniku walki o laskę marszałkowską na sejmiku gromnicznym w Rosieniach w lutym 1696 r. między bp żmudzkim a Piotrem Michałem Pacem, starostą żmudzkim, doszło do bijatyki, w której Kryszpin został poturbowany. Oburzony biegiem wydarzeń, biskup Jan Hieronim Kryszpin wzorem Brzostowskiego, biskupa wileńskiego posłużył się

[815] *Ibidem*, s. 477 p. 44.
[816] *Ibidem*, s. 477, p. 46.
[817] Zastosowano skrót od *Magnum Ducatum Lithuaniae.*
[818] T. Wasilewski, *Kryszpin-Kirszensztein Jan Hieronim, h. własnego (ok. 1654-1708)*, PSB, t. 15, s. 498-499.

klątwą w stosunku do starosty żmudzkiego i jego adherentów: Jerzego Sapiehy, stolnika WKsL, syna hetmańskiego i Jana Krzysztofa Paca, marszałka wiłkomierskiego. Spór przeniósł się na sejmiki i sejm, lecz nie powstrzymało to Sapiehów, z inspiracji, których Trybunał WKsL wydał w 1696 r. dekret odsądzający Kryszpinów od szlachectwa i uznający ich niegodnymi sprawowanych urzędów i godności[819]. Waśni nie zakończyła zawarta przez bp wileńskiego Brzostowskiego z Sapiehami ugoda na sejmie konwokacyjnym po śmierci Jana III. Walka Kryszpinów z hegemonani litewskimi i ich stronnikami, Dominikiem Michałem Słuszką, wojewodą połockim i Bogusławem Aleksandrem Uniechowskim, wojewodą trockim jeszcze się zaostrzyła, gdyż wojewoda witebski wspólnie z Marcjanem Szaniawskim, scholastykiem wileńskim usiłowali zaskarżyć w Rzymie zawartą na sejmie konwokacyjnym ugodę. Wykorzystując okres bezkrólewia do podważenia pozycji Sapiehów, Andrzej Kazimierz Kryszpin razem z bratem bp żmudzkim przyłączyli się do Grzegorza Ogińskiego i stali się współinicjatorami zawiązanej w październiku konfederacji antysapieżyńskiej wojska litewskiego. Fiasko konfederackich planów wojewody witebskiego zmusiło Kryszpinów do zawarcia 23 XI 1696 r. ugody z Benedyktem Pawłem Sapiehą, podskarbim litewskim, uznającej Kirszenszteinów za dobrą szlachtę i deklarującej anulowanie poprzednich dekretów trybunalskich na sesji najbliższego Trybunału. Mimo zawartej ugody Kryszpinowie podczas elekcji przyłączyli się do stronnictwa antysapieżyńskiego, w którym wytrwali do momentu przejścia na stronę Leszczyńskiego, już po zawartym traktacie altransztadzkim.

Za panowania Jana III powstał konflikt między Krzysztofem Aleksandrem Komorowskim, podkomorzym a Janem Krzysztofem Pacem, starostą botockim o urząd marszałka wiłkomierskiego. Pierwotnie Pac miał się zadowolić nominacją na podkomorstwo. Wobec trudności z objęciem urzędu przez Komorowskiego król jeszcze na początku czerwca 1690 r. od wojewody wileńskiego Sapiehy, aby pozwolił podkomorzemu objąć urząd, w zamian za obietnicę nadania Pacowi

[819] *Idem*, *Kryszpin-Kirszensztein Andrzej Kazimierz h. własnego (zm. 1704)*, PSB, t. 15, s. 496-497; A. Walewski, *Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III*, t. 1, s. 272.

pierwszego wakansu. Pac mając poparcie Sapiehów wymusił na Komorowskim rezygnację z urzędu, który objął pomiędzy 9 a 19 czerwca 1690 r.[820].

Spór o dobra neuburskie toczył się między podkanclerzym litewskim Karolem Stanisławem Radziwiłłem a Sapiehami[821], przede wszystkim hetmanem wielkim litewskim Kazimierzem Janem Sapiehą, którego żona Krystyna Barbara Hlebowiczówna, była ciotką zmarłej 23 III 1695 r. Ludwiki Karoliny Radziwiłłówny[822]. Po śmierci córki Bogusława Radziwiłła, koniuszego litewskiego konflikt o dobra neuburskie odżył na nowo. Rozgrywkę obie strony toczyły zarówno w „polu" jak i w Trybunale wileńskim[823]. Podkanclerzy litewski Karol Stanisław Radziwiłł wykorzystując ekstrakt zapisu ks. Bogusława Radziwiłła usiłował na tej podstawie dokonać swojej intromisji w księstwa słuckie i kopylskie, czemu zapobiegł Stanisław Niezabitowski, podczaszy kaliski i główny ekonom dóbr Ludwiki Karoliny. Powiadomieni o niebezpieczeństwie przez Niezabitowskiego Sapiehowie przystąpili do zbrojnego zajmowania dóbr ks. neuburskiej i wyrugowania z nich wysłanych przez podkanclerzego litewskiego oddziałów zajezdnych[824]. W trakcie rozgrywki dochodziło do strać zbrojnych między oddziałami sapieżyńskimi a podkanclerzego Radziwiłła, z udziałem podczaszego kaliskiego Niezabitowskiego walczącego po stronie Sapiehów. Ostatecznie Karol Stanisław Radziwiłł przegrał batalię o dobra neuburskie, które do końca maja 1695 r. zostały oczyszczone z ludzi radziwiłłowskich i znalazły się w rękach sapieżyńców. Równolegle obie strony toczyły spór w Trybunale Litewskim o opiekę, która została przyznana

[820] *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 432, nr 3213 i 3214.
[821] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena, XVIII amžiaus studijos*, s. 117 i 120.
[822] Popławski podczas obrad senatu, który zebrał się 18 IV 1695 r. m. in. w sprawie Zofii Augusty (córce księcia neuburskiego Karola Filipa) dziedziczącej po matce Ludwice Karolinie Radziwiłłównie fortunę na Litwie zgłosił propozycję, by oddać ją na wychowanie Jadwidze Elżbiecie, żonie królewicza Jakuba Sobieskiego, oraz aby wyszukała sierocie męża w Polsce. Wysunięty projekt miał na celu zażegnanie sporu między magnatami walczącymi o pozostawione dobra na Litwie (został odrzucony); A. Przyboś, *Popławski Mikołaj h. Drzewica (zm. 1711, biskup inflancki, arcybiskup nominat lwowski, kaznodzieja królewski)*, PSB, t. 27, s. 615 – (Popławski w czasie *interregnum* opowiadał się za ks. Contim, ostatecznie poparł elektora saskiego Fryderyka Augusta, jednak prawdopodobnie w czasie wojny północnej przeszedł na stronę Leszczyńskiego, gdyż ten 16 II 1707 r. wystąpił do Rzymu z propozycją mianowania go kardynałem, papież Klemens XI, nie uznający Leszczyńskiego za króla nie odpowiedział na ten wniosek); A. Rachuba, *Hegemonia Sapiehów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*, s. 224.
[823] J. Lesiński, *Spory o dobra neuburskie*, MHA 6 (1996), s. 95-132.
[824] *Ibidem*, s. 119-120.

21 IV 1695 r. Kazimierzowi Janowi Sapieże, wojewodzie wileńskiemu i hetmanowi wielkiemu litewskiemu. Decyzją Trybunału dobra ks. Elżbiety Augusty, córki Ludwiki Karoliny, otrzymały opiekuna w osobie wojewody wileńskiego i głowy stronnictwa sapieżyńskiego na Litwie. Sapiehowie odnieśli następny sukces uzyskując w Trybunale Litewskim, w maju tego samego roku dekret kontumacyjny w sprawie o Ks. Słuckie na „książętach Radziwiłłach". Hegemoni litewscy skupiający w swoim ręku większość kluczowych urzędów mogli bez przeszkód przystąpić do zajmowania dóbr neuburskich. Prawomocności dokonywanym zajazdom i obejmowanym majątkom nadało zawarcie z ks. Karolem Filipem umowy podpisanej w Warszawie 30 VI 1697 r., powierzającej opiekę nad dobrami po księżnej neuburskiej, Kazimierzowi Janowi Sapieże, hetmanowi wielkiemu litewskiemu[825]. Dopomogło to Sapiehom otrzymać zatwierdzenie umowy przez Augusta II 3 XI 1699 r.[826]. Sapiehowie nie zważając na postanowienia opiekuńcze zastawiali niektóre włości oraz rugowali dzierżawców radziwiłłowskich, zasiedziałych niejednokrotnie od czasów koniuszego litewskiego Bogusława Radziwiłła. Takim postępowaniem przysparzali sobie wrogów, co miało się na nich zemścić w niedalekiej przyszłości.

Do „dawniejszych" sporów należały waśnie Ogińskich z Sapiehami, powstałe w okresie panowania Jana III Sobieskiego. Po śmierci Marcjana Aleksandra Ogińskiego, kanclerza wielkiego litewskiego i stryja Hrehorego Antoniego Ogińskiego, ten ostatni opuścił Sapiehów i przeszedł do obozu stronników króla Jana III. Powodem podjęcia takiej decyzji była wrogość do Sapiehów, z którymi Ogińscy od dawna prowadzili spory majątkowe. Konflikt został odnowiony po bezpotomnej śmierci kanclerza, gdy większość dóbr wniesionych przez jego żonę Marcybellę Annę (zm. 1681) Hlebowiczównę przeszła we władanie wojewody wileńskiego Kazimierza Jana Sapiehy, którego żoną była Krystyna Barbara Hlebowiczówna (zm. 1679). Marcybella Anna

[825] Rekompensatą dla Sapiehy za opiekę była suma 40 tys. złp, zabezpieczona do czasu osiągnięcia przez Elżbietę Augustę pełnoletniości, na zastawie dóbr Zabłudów, Kiejdany, Zblany i Dubinka; *Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. 2, Petersburg 1891, s. 400-405; J. Lesiński, *Spory o dobra neuburskie*, 121.

[826] *Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. 2, s. 409-411; J. Lesiński, *Spory o dobra neuburskie*, 121.

i Krystyna Barbara były siostrami i córkami wojewody wileńskiego Jerzego Karola Hlebowicza, ostatniego męskiego przedstawiciela swojego rodu[827]. Ich matką była Katarzyna Radziwiłłówna (zm. 1674) tocząca spory majątkowe z kuzynem Bogusławem Radziwiłłem, a potem z opiekunami jego córki Ludwiki Karoliny Radziwiłłówny, zakończone dopiero po jej śmierci. Ogińscy nie zamierzali pogodzić się z utratą tak olbrzymiego majątku. Dodatkowo poróżnił Sapiehów z Ogińskimi zatarg powstały przy rozdziale tzw. sum moskiewskich. Chodziło o wypłacone przez cara reparacje za utracone w 1667 r. przez Rzeczpospolitą na rzecz Moskwy dobra. Wszystkie te spory potęgowały pretensje posagowe po drugiej żonie ich ojca, Joannie Naruszewiczównie. Wobec nieustępliwej postawy Sapiehów, nie zamierzających iść na żadne ustępstwa Ogińscy związali się ze stronnictwem dworskim Sobieskiego, postanawiając dochodzić swoich praw[828].

Ludwik Konstanty Pociej przystępując do obozu antysapieżyńskiego na Litwie, elektor Wettyna, kierował się w dużej mierze pobudkami osobistymi. Ten ambitny działacz polityczny nie tylko dążył do odgrywania w Wielkim Księstwie Litewskim samodzielnej roli politycznej, ale zamierzał przejąć ogromny spadek po Marcjanie Ogińskim, którego większa część znalazła się w rękach Sapiehów[829]. Pod koniec panowania Jana III wzrastała popularność Ludwika Pocieja wśród szlachty, co usiłowali ukrócić wiodący wówczas prym w województwie brzesko-litewskim Szujscy i Rusieccy, skoligaceni z Sapiehami. Z ich inicjatywy i za wiedzą hegemonów litewskich zbrojnego napadu na Pocieja dokonali na sejmiku Ambroży Kościuszko i Mateusz Bogusławski[830]. Jego wrogość do Sapiehów pogłębił rozdźwięk do jakiego doszło wkrótce po elekcji 1697 r., kiedy nowo obrany monarcha ofiarował Pociejowi przywilej na pisarstwo polne[831], przejęty przez Michała Józefa Sapiehę, strażnika litewskiego[832].

[827] T. Żychliński, *Złota księga*, t. 18, Poznań 1896, s. 133.
[828] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 237.
[829] *Ibidem*, s. 256.
[830] *Pamiętniki Marcina Matuszewicza*, t. 1, s. 20.
[831] Na sejmie koronacyjnym 1697 r. otrzymał nominację na pisarstwo polne, ale jak zaznacza A. Rachuba jako podkomorzy brzeski występuje jeszcze w lutym i lipcu 1698 r., co jak sugeruje badacz może oznaczać, że król jedynie deklarował wydanie przywileju na ten urząd, a nie przekazał rzeczywistą nominację; *Idem*, *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 110, nr 766; A. Sowa,

W okresie maja – czerwca 1703 r. Pociej związał się mocno z fakcją książąt Wiśniowieckich, szczególnie z hetmanem Michałem, przeciwko swym krewnym Ogińskim, z którymi rywalizował o spadek po kanclerzu wielkim litewskim Marcjanie Ogińskim, by uzyskać dla siebie możliwie najkorzystniejszy podział dóbr po Sapiehach[833]. Do konfliktu, o podłożu majątkowym, doszła niechęć spowodowana tarciami wokół buławy polnej litewskiej. Po sejmie lubelskim 1703 r. król August II wystawił przywilej na hetmaństwo polne litewskie dla Ludwika Konstantego Pocieja. Sprawa miała pozostać w tajemnicy z powodu zawirowań politycznych, lecz doszło do przedwczesnego ujawnienia[834], co wywołało skandal i zmusiło monarchę do ponownego rozdania urzędów po Sapiehach. W wyniku zakulisowych rozgrywek i nacisku Ogińskich buławę polną WKsL otrzymał Hrehory Ogiński, a Ludwik Pociej był zmuszony zadowolić się podskarbiostwem litewskim[835]. Pogłębiło to rozłam między Pociejami a Ogińskimi oraz Wiśniowieckimi i Ogińskimi, gdyż strażnik litewski dostał przywilej na buławę, dzięki protekcji swego sojusznika ks. Michała, obecnego hetmana wielkiego litewskiego. Rozgoryczony był Marcjan Wołłowicz, pisarz wielki, któremu August II nadał przed 13 IX 1703 r. przywilej na podskarbiostwo litewskie po odsądzeniu od urzędu Benedykta Pawła Sapiehy[836]. Konflikt o buławę polną litewską zatoczył szerszy krąg i spowodował naciski Ogińskich także na Wołłowicza, aby ustąpił podskarbstwo na rzecz Pocieja, strażnika litewskiego[837]. Perturbacje związane z rozdawnictwem urzędów zamknęło ostatecznie odebranie, również pod presją Ogińskich, marszałkostwa wielkiego litewskiego Kazimierzowi Antoniemu Sanguszce, marszałkowi nadwornemu litewskiemu,

---

Pociej Ludwik Konstanty, PSB, t. 27, s. 39; *VL*, t. 6, s. 14 – z tytułem podkomorzego brzeskiego 1 X 1697 r.

[832] Podawane są różne daty nominacji; Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 2, s. 592 – 14 VII 1698 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, 110 nr 767 – 25 VII 1698 r., podane są wszystkie występujące w źródłach daty, które zostały zweryfikowane; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 286 – 25 VI 1698 r. jest to błędna data; *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 257.

[833] *Ibidem*, s. 258.

[834] Przywilej ujawnił przed 13 września; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 47, nr 170.

[835] A. Rachuba, *Sprawa obsady urzędów litewskich po Sapiehach w początkach XVIII wieku*, s. 256-257; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 158, nr 1226 – występują dwie daty wystawienia przywilejów na podskarbiostwo dla Pocieja, pierwsza przed lub 27 XI 1703 r., a druga 4 II 1704 po odsądzeniu od urzędu Benedykta Pawła Sapiehy, podaje ją: J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 188.

[836] *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 158, nr 1225.

[837] A. Rachuba, *Sprawa obsady urzędów litewskich po Sapiehach w początkach XVIII wieku*, s. 257-260.

który okazał się najbardziej poszkodowanym, gdyż nie otrzymał od króla żadnej innej nominacji[838]. Natomiast przywilej na marszałkostwo wielkie WKsL po odsądzeniu Aleksandra Sapiehy monarcha przekazał 4 II 1704 r. Marcjanowi Dominikowi Wołłowiczowi[839]. Hrehory Ogiński, którego ks. Michał Wiśniowiecki chciał odsunąć od spraw wojska litewskiego przystąpił najpierw do starań o buławę wielką i doprowadził do zmiany decyzji przez króla[840]. Wiśniowieckiemu pozostałoby objęcie po Kazimierzu Janie Sapieże województwa wileńskiego, do czego nie mógł dopuścić, gdyż to on utraciłby kontrolę nad wojskiem i został pozbawiony najpotężniejszego narzędzia nacisku politycznego. Ostatecznie Michał Wiśniowiecki utrzymał się nie tylko przy buławie wielkiej[841], ale dostał kasztelanię wileńską, po awansie swego brata Janusza na województwo wileńskie. Większość decyzji w sprawie nominacji została podjęta przez Wettyna na radzie senatu odbytej w Jaworowie w listopadzie 1703 r. Zabiegi Michała Wiśniowieckiego o buławę wielką litewską dla siebie, a polną dla swego protegowanego wywołały poważny kryzys wewnętrzny dotyczący „Rzeczypospolitej Litewskiej", który został przez monarchę zażegnany uregulowaniem obsady urzędów odebranych Sapiehom. Uspokojenie sytuacji, nie zlikwidowało skutków rywalizacji prowadzonej przez Ogińskiego z Wiśniowieckim, pozostawiając wzajemną niechęć, co odbijało się niekorzystnie na ich współpracy wojskowej.

Walka o urzędy toczona pomiędzy przedstawicielami głównych fakcji stronnictwa regalistycznego prowadzona była od początku wstąpienia na tron Rzeczypospolitej Augusta II. Niejednokrotnie przyczyniała się do pogłębiania już istniejących sporów, a często dodawała nowe waśnie utrudniając zapobieżeniu ich dalszej eskalacji. Wettyn dążąc do wzmocnienia swego stronnictwa postanowił przekazać nominację na marszałkostwo wielkie litewskie – wakujące od śmierci Jana Karola Dolskiego (zm. 29 IV 1695)[842], jego pasierbowi, Januszowi

[838] *Ibidem*, s. 257, 261-262; Przywilej na marszałkostwo wielkie po odsądzeniu Aleksandra Sapiehy latem 1704 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 75, nr 424.
[839] *Ibidem*, s. 75, nr 425; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 171.
[840] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 225.
[841] Nominację dostał 26 XI 1703 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 44, nr 145; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 152.
[842] K. Piwarski, *Dolski Karol Jan*, PSB, t. 5, s. 288-289.

Antoniemu Wiśniowieckiemu[843], ówczesnemu podczaszemu WKsL, lecz z powodu protestów Sapiehów, musiał ustąpić na rzecz syna hetmańskiego, Aleksandra Pawła Sapiehy, marszałka nadwornego[844]. Obóz republikantów litewskich przystąpił do batalii o zachowanie urzędu i zakwestionował prawa Sapiehy do niego. Po trwającej rok utarczce, ostatecznie na urzędzie utrzymał się Aleksander Paweł Sapieha uzyskując na niego ponowną nominację w lipcu 1699 r.[845]. Spory wokół urzędu marszałkowskiego przyczyniły się do powstania rozdźwięku między Januszem Wiśniowieckim a Sapiehą i jego protegowanym kawalerem maltańskim Kazimierzem Michałem Pacem, wówczas pisarzem wielkim, który już dziesięć dni po awansie Aleksandra Pawła Sapiehy dostał nominację na marszałkostwo nadworne[846]. Przegrana rywalizacja przez Wiśniowieckiego wymusiła na Pacu rezygnację z urzędu, na który przywilej dostał w końcu książę Janusz Antoni jedenaście dni po drugiej nominacji swego rywala[847]. W tej rozgrywce przegranym okazał się kawaler maltański, ale monarcha nie mógł zrazić sobie Wiśniowieckiego i utracić jego poparcia, natomiast utrzymując syna hetmańskiego na urzędzie marszałka wielkiego liczył na wsparcie przez rodzinę Sapiehów swoich planów związanych z kierunkiem południowym w polityce. Kawaler maltański zachował urazę i na sejmie 1701/1702 r. doprowadził do jego zerwania.

Widownią walk o urzędy powiatowe i centralne stawały się często sejmiki, na których stronnictwa opozycyjne względem siebie rywalizowały, czasem ostro, starając się przechwycić dany urząd dla jednego spośród członków danego obozu politycznego. Toczona rywalizacja kumulowała i tak już znaczne rozdźwięki między fakcjami politycznymi. Do takiego starcia doszło na sejmiku przedsejmowym smoleńskim w maju 1699 r., wówczas Krzysztof Stanisław Zawisza, starosta miński rywalizował z Michałem K. Kociełłem, kasztelanem

[843] Nominację uzyskał przed/lub 15 I 1698 r. *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 74, nr 422; B. Dybaś, *W sprawie traktatu puzewickiego z 1698 roku i jego następstw*, s. 99.
[844] Pierwsza nominację dostał 14 VII 1698 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 74, nr 423; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 171.
[845] Druga nominacja pochodzi z 27 VII 1697 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 74, nr 423.
[846] Nominacja z 24 VII 1698 r.; *Ibidem*, s. 78, nr 454; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 181 – podaje, że Pac nie przyjął urzędu.
[847] Wiśniowiecki nominację uzyskał 7 VIII 1699 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 78, nr 455; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 181.

witebskim o pieczęć mniejszą litewską. Zdaniem pamiętnikarza Zawiszy kasztelan witebski przysłał na sejmik swoich ludzi, którzy mieli nie dopuścić do jego obioru na posła i zerwać sejmik. Spodziewano się, że na nadchodzącym sejmie pacyfikacyjnym August II rozda wakujące urzędy. Z uwagi na fakt, że zrywający sejmik Śliwowscy byli powiązani z Kociełłem przypuszczenia Zawiszy potwierdzają się[848]. Podczas tej samej kampanii sejmowej na sejmiku w Oszmianie stronnicy Sapiehów Szymkowicze zakwestionowali podstolstwo Michała Ignacego Śliźnia, podstolego oszmiańskiego i posła królewskiego, co spotkało się z ostrym protestem republikantów[849]. Sytuacja powtórzyła się na ponownie zebranym sejmiku, tym razem z podstolstwa chcieli wyrugować Śliźnia adherenci Jerzego Wawrzyńca Szymkowicza, pisarza grodzkiego oszmiańskiego i starosty trabskiego[850].

W powiecie trockim rozdźwięki między Sapiehami a republikantami pogłębiała sprawa zabójstwa Bogusława Bokieja, którego wyrokiem sądu wojskowego rozstrzelano w 1697 r. jako buntownika. Przed sądem sejmowym stanął za organizowanie w 1696 r. związku wojskowego. Bogusław Bokiej po wydaniu wyroku przez sąd wojskowy wniósł pozew przeciwko hetmanowi Sapieże w Trybunale Głównym, co było równoznaczne z podważeniem kompetencji hetmańskich[851]. Ciągnący się proces między Sapiehami a Bokiejami wpływał negatywnie na stosunki w powiecie. Republikanci postarali się podczas obrad Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego o wydanie 7 IV 1699 r. dekretu skazującego hetmana wielkiego litewskiego Kazimierza Jana Sapiehę oraz inne osoby odpowiedzialne za śmierć Bokieja na infamię. Dekret trybunalski zakwestionował uprawnienia hetmana do odbywania sądów wojskowych i wydawania wyroków skazujących również na śmierć, co oburzyło Sapiehę, twierdzącego, iż nie jest zobowiązany do zdawania relacji z pracy sądów

[848] K. Zawisza, *op. cit*., s. 67; do takiej konkluzji doszedł badacz białoruski: Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 36.
[849] Sam zainteresowany zwrócił się do podkanclerzego litewskiego z prośbą o wydanie mandatów, *Michał Ślizień do Karola Stanisława Radziwiłła*, 8 V 1699 r, Równe Pole, AGAD, AR, dz. V, nr 14568, k. 1-2; *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 274, nr 1774.
[850] K. Zawisza, *op. cit*., s. 203 (pamiętnikarz podaje, że posłem został wybrany nie Szymkowicz a Błuś, zapewne Bogusław Leon, krajczy żmudzki); Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa w1699 roku*, s. 37 i p. 48 s. 37.
[851] B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, s. 130.

hetmańskich. W odpowiedzi na postępowanie republikantów Kazimierz Jan Sapieha wraz ze swoimi poplecznikami, wojewodą połockim Dominikiem Michałem Słuszką, kasztelanem nowogródzkim Stefanem Eustachym Alexandrowiczem oraz kasztelanem mińskim Stanisławem Rusieckim postarali się o wydanie na początku maja pozwu do sądu sejmowego dla Jana Stanisława i Zygmunta Bokiejów[852]. Sprawa Bokieja mocno zaciążyła na wizerunku hetmana wielkiego litewskiego, mimo iż zgodnie z prawem wojskowym poddał skazanego pod sąd wojskowy, który zasądził wyrok. Republikanci długo pamiętali Dominikowi Słuszce współautorstwo pozwu przeciwko Bogusławowi Bokiejowi, którego „krew została niewinnie przelana". Wzajemne niesnaski pogłębiło zajechanie dóbr wojewody połockiego Słuszki na początku 1698 r. przez szlachtę połocką wrogo nastawioną do Sapiehów, która dwukrotnie wysyłała poselstwa do króla, aby pozbawić go urzędu wojewody i rozpisać elekcję.. Słuszce udało się jednak zachować swój urząd. Pamiętano wojewodzie połockiemu, że podczas bitwy stoczonej 28 IV 1698 r. pod Żyzmorami jego chorągiew husarska zdradziła Grzegorza Ogińskiego, co przyczyniło się do poniesionej przez niego klęski w walce z oddziałami Michała Franciszka Sapiehy[853].

Od roku 1695, kiedy Michał Chalecki przejął za życia swego ojca starostwo mozyrskie, rozpoczął się wieloletni spór z Piotrem Karolem Kotowskim na rzecz, którego Sapiehowie starali się pozbawić go urzędu[854]. Różne sejmiki w 1698 r. bez rezultatów podejmowały starania o przywrócenie mu tego urzędu, prób nie zaniechano i w następnym roku dalej występowano w tej sprawie. Sejmik przedsejmowy w maju 1699 r. w Mozyrzu zdominowały rozgrywki republikantów z sapieżyńcami o urzędy powiatowe. Adherenci Sapiehów, Kotowscy i ich poplecznicy rywalizując z republikantami – Chaleckimi, dopuszczali się brutalnych czynów, przeszkadzając w przejęciu starostwa grodowego mozyrskiego przez ich oponentów[855]. Ostatecznie Kotowscy odjęli starostwo mozyrskie Michałowi Chaleckiemu. Z relacji republikantów wynika, że starosta Piotr Karol Kotowski, nie wahał się przyprowadzić strzelców do izby

[852] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 40 i p. 60.
[853] A. Rachuba, *Słuszka Dominik Michał, h. Ostoja (ok. 1655-1713)*, PSB, t. 39, s. 141-142.
[854] O. Halecki, K. Piwarski, *Chalecki Michał, h. własnego (1679-1715)*, PSB, t. 3, s. 250.
[855] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 45-46.

sejmikowej, gwarantując sobie obiór swojego poplecznika na marszałka sejmiku, co zapewniało mu kontrolę nad jego przebiegiem i obraniem na sejm posłów ze swojego stronnictwa. W walce z wpływami republikantów posiłkował się oddziałami kozackimi, oskarżano go o wykorzystywanie bezwzględnych metod z pobiciem, a nawet zabiciem włącznie[856]. Głośna była sprawa zamordowania przez Kotowskich stolnika mozyrskiego Samuela Jeleńskiego, o osądzenie której prosiła szlachta zgromadzona na sejmiku rzeczyckim antekomicjalnym w maju 1699 r. Takie postępowanie zwolenników Sapiehów, realizujących niejednokrotnie własne cele prywatne, wzmagały dzielące stronnictwa waśnie i spory, i kładły się cieniem na Sapiehach jako ich opiekunach i protektorach. Jak groźną wymowę miała kumulacja tych wszystkich „wyczynów" okazało się w czasie wydarzeń bezpośrednio poprzedzających Olkieniki, zawziętość w trakcie bitwy, oraz decyzje podejmowane po bitwie.

Nieprzejednana postawa antysapieżyńska kanonika wileńskiego Krzysztofa Białłozora miała swoje podłoże prywatne. Po pokonaniu wiosną 1698 r. przez Sapiehów chorągwi szlachty republikanckiej doszło do porwania udającego się do króla z poselstwem regenta kancelarii związkowej Karola Białłozora, brata Krzysztofa, kanonika wileńskiego. Pojmany został na rozkaz hetmana Sapiehy rozstrzelany. Oburzony Krzysztof Białłozor poprzysiągł Sapiehom zemstę i uaktywnił jeszcze swoją antysapieżyńską działalność na Litwie[857]. Po chwilowym uspokojeniu Wielkiego Księstwa, kanonik wileński niezmordowanie domagał się w listach rozsyłanych na sejmiki litewskie i koronne ukarania dotychczasowych hegemonów.

Nie mało emocji wyzwalały wzajemne zajazdy i przechody wojska oraz lokowanie chorągwi przez hetmanów w dobrach swoich oponentów. Szkody poczynione przez żołnierzy niejednokrotnie prowadziły wprost do ruiny gospodarczej zajeżdżane majątki. Także stacjonowanie w dobrach szlacheckich jednostek komputu litewskiego przyczyniało się do ich gospodarczej zapaści.

[856] Szlachtę stającą w obronie koekwacji praw bito, tak postąpiono w przypadku Jana Piotrowskiego i jego syna Mikołaja, szlachcica Raja zabito, znieważano, kaleczono inną szlachtę również. O wszystkie te czyny oskarżali republikanci Piotra Karola Kotowskiego, starostę mozyrskiego uważanego za „wiecznego infamibusa"; *Ibidem*, s. 46.
[857] K. Piwarski, *Białłozor Krzysztof, h. Wieniawa (zm. 1741)*, PSB, t. 2, s. 10.

Była to dość powszechnie wykorzystywana metoda walki politycznej przez wszystkie strony konfliktu litewskiego, zwielokrotniona w okresie działań wojny północnej i jego uzewnętrznienia.

Szlachta rzeczycka domagała się na sejmiku antekomicjalnym wynagrodzenia szkód, jakie poczyniła w starostwach homelskim i propojskim chorągiew kozacka stolnika litewskiego Jerzego Stanisława Sapiehy, syna hetmańskiego[858]. Krzysztof Despot Zenowicz wysuwał pod adresem Kazimierza Jana Sapiehy oskarżenie o zrabowanie jego dóbr Horodziec, Kamionki, Ulina i starostwa dzisieńskiego przez ludzi hetmana sprowadzonych przez niego z Ikaźni, Drui i Oświei na sejmik połocki antekomicjalny w maju 1699 r. celem pogwałcenia głosu wolnego i wolności szlacheckiej. Ci sami ludzie hetmana Sapiehy zaledwie miesiąc po tych wydarzeniach złupili majętność Łużki zastawioną Despotowi Zenowiczowi przez wojewodę wileńskiego[859].

W pierwszym okresie panowania Augusta II doszło do incydentu pogłębiającego rozdźwięki pomiędzy republikantami a stronnikiem Sapiehów na Żmudzi. Jan Krzysztof Pac, marszałek wiłkomierski przejął w 1696 r. przywództwo obozu sapieżyńskiego w Księstwie Żmudzkim, po zmarłym bracie stryjecznym Piotrze Michale, podkomorzym litewskim, który scedował na niego swoje królewszczyzny. Tymczasem Kazimierz Zaranek Horbowski, chorąży żmudzki wykorzystując panujący na Litwie zamęt, w sierpniu 1698 r. zajechał i zajął królewszczyzny należące do Paca[860]. W ten sposób Zaranek zapoczątkował długą i bezpardonową walkę o zachowanie zagarniętych królewszczyzn na Żmudzi. Sprawa miała swój epilog w 1702 r., kiedy Zaranek Horbowski został wyprawiony przez stronnictwo republikantów na zajętą przez Szwedów Żmudź. Chorąży żmudzki wykorzystał fakt, nałożenia się na kolizję litewską wojny północnej i najechał dwór Paca Towiany. Sługa Zaranka, Dłuski rozstrzelał bez wyroku podkomorzego litewskiego Paca, jako stronnika Sapiehów[861]. Pac relacjonując panującą zawziętośc na LItwie przypomina jak „Niedawnemi czasy

[858] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 46-47.
[859] *Ibidem*, s. 47, p. 84.
[860] T. Wasilewski, *Pac Jan Krzysztof*, PSB, t. 24, s. 702-703.
[861] *Copia listu kawalera Paca do woiewództw y powiatów*, 24.02.1703, Warszawa, BK PAN, rkps 407, k. 34-35.

Brata mego IMPa Podkomorzego W.X.L. w domu bezpiecznie siedzącego ex vistinctum zawziętey na Prawa Oyczyste Ambitiey naiachał ImP Zaranek, y z łoszka od żony wziąwszy [...] okrutnie zamordował [...]"[862]. Niedawni jeszcze hegemoni litewscy oficjalnie znajdowali się w obozie szwedzkim. Ten pretekst posłużył Zarankowi i jego ludziom do rozstrzelania kilku innych adherentów Sapiehów, wśród nich Stanisława Szołkowskiego, pisarza ziemskiego wiłkomierskiego. Samowola dowódców po obu stronach prowadziła do dalszej radykalizacji postaw, czyniąc zawarcie ugody coraz bardziej niemożliwym.

W poważnym stopniu zaważył na postawie Wiśniowieckich incydent do jakiego doszło podczas sesji Trybunału w Wilnie, czego konsekwencje dla Sapiehów miały okazać się zgubne. Na Trybunał do Wilna przybyli książęta Janusz i Michał Wiśniowieccy, zaprzęgiem podobnym do tego jakim poruszał się Michał Kazimierz Kociełł, kasztelan witebski, przeciwnik Sapiehów[863]. Hetman Sapieha wracał z Antokola od hetmana polnego Bogusława Słuszki. W drodze spotkały się oba zaprzęgi, słudzy hetmana sądząc, że to jest powóz Michała Kazimierza Kociełła omyłkowo napadli na karetę Wiśniowieckich. Mikołaj Cedrowski, rotmistrz piński stronnik Wiśniowieckich oburzony na Sapieżyńców oddał strzał do hetmana, ale ponieważ nie był nabity, nie wyrządził wielkiej krzywdy. W odwecie Sapieżyńcy postrzelili książąt Wiśniowieckich. Odgłos bijatyki ściągnął piechotę trzymającą wartę, która pobiła dotkliwie Cedrowskiego i zabrała go do więzienia, gdzie wkrótce zmarł. Zabiegi Sapiehów ułagodzenia Wiśniowieckich nie przyniosły rezultatu. Obrażeni Wiśniowieccy, jeszcze ściślej połączyli się z Ogińskimi i obiecali własnym kosztem wystawić kilka tysięcy Kozaków wołyńskich przeciwko Sapiehom. Po zaniesieniu protestacji Wiśniowieccy opuścili Wilno i udali się w stronę Podola. Niefortunne wydarzenie wpłynęło bezpośrednio na postawy książąt Janusza i Michała Wiśniowieckich, którzy od tej pory intensywnie wspierali obóz republikantów.

---

[862] Cyt. za: *Ibidem*, k. 35.

[863] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, nr II-79, k. 38; J. Prusinowski, M. Krupowicz, *Po ziarnie zbiorek pamiątkowy*, Wilno 1861, s. 246-247; I. Czamańska, *op. cit*., s. 368; K. Zawisza, *op. cit*., s. 206.

Wszelkiego rodzaju pomówienia o rzeczywiste lub domniemane nadużycia finansowe, błędy w rozliczeniach, stanowiły dodatkowy czynnik, intensyfikujący wzajemne rozdźwięki i odbijający się negatywnie na pracy stronnictwa dworskiego na Litwie.

Szlachta o nastawieniu republikanckim na sejmiku rzeczyckim antekomicjalnym w maju 1699 r. w swojej instrukcji zabiegała, aby Benedykt Paweł Sapieha, podskarbi litewski przedstawił na sejmie pacyfikacyjnym sprawozdanie dotyczące przychodów z dóbr ekonomicznych, którymi w okresie bezkrólewia zarządzał[864]. Pieniądze pochodzące, z tych majątków, miały zostać przekazane do dyspozycji Rzeczypospolitej. Dodatkowo szlachta domagała się poprawienia błędów w powiatowej taryfie hibernowej powstałych na skutek decyzji podjętych przez pułkownika generalnego, jednego z czołowych republikantów, Michała K. Kociełła.

2.2 – Przywódcy obozu saskiego

Stronnictwo królewskie na Litwie nie miało do listopada 1700 r. jednolitego przywództwa, co było spowodowane istnieniem w jego łonie dwóch zwalczających się obozów politycznych. Możemy mówić o przywództwie „zbiorowym", również w łonie stronnictw o charakterze lokalnym, stanowiących trzon stronnictwa regalistycznego na Litwie. Obóz republikantów litewskich posiadał swoich czołowych działaczy, którzy stanowili grono przywódców ruchu, przy czym w różnych okresach prym wśród nich należał do jednego z nich. W przypadku stronnictwa sapieżyńskiego możemy w pewnym sensie mówić również o „zbiorowym" przywództwie, gdyż jeden z braci, Kazimierz Jan Sapieha, wojewoda wileński i hetman wielki litewski był formalnie głową tej fakcji regalistów, ale w rzeczywistości ster władzy znajdował się w ręku Benedykta Pawła Sapiehy, podskarbiego litewskiego.

W obozie republikańskim na czoło wysuwało się kilku działaczy szlacheckich, z których przywództwo w latach 1697-1698 należało do Józefa Bogusława Słuszki, kasztelana wileńskiego i hetmana polnego litewskiego.

[864] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 46-47.

Józef Bogusław Słuszka był przywódcą ruchu szlacheckiego na Litwie o ostrzu wyraźnie antysapieżyńskim w ostatnich latach panowania Jana III Sobieskiego, podczas interregnum oraz w ciągu pierwszych dwóch lat rządów Augusta II – do końca 1698 r. Walcząc z hegemonią Sapiehów na Litwie dążył do wprowadzenia zmian o charakterze ustrojowym, dlatego przyjęcie *coequatio iurium* na sejmie konwokacyjnym, a potem elekcyjnym stanowiło wyraz ukontentowania jego dotychczasowych zabiegów. Kasztelan wileński skupił się teraz na egzekucji koekwacji praw, aby Sapiehowie zgodzili się ją zaakceptować. Dążąc do złamania dominacji sapieżyńskiej w Wielkim Księstwie szukał poparcia u nowo obranego monarchy, a nawet nie wahał się zabiegać u cara Piotra I o interwencję zbrojną, wysyłając w tym celu z misją do Moskwy podsędka trockiego Jana Bokieja[865]. Kasztelan wileński Słuszka starał się przy pomocy Rosji zmniejszyć wpływy Sapiehów na terenie Litwy[866]. Wprowadzenie programu koekwacyjnego wpłynęło na zmianę postawy hetmana polnego litewskiego Słuszki, który dzięki mediacji Augusta II pogodził się w Warszawie 6 I 1698 r. najpierw z podskarbim litewskim Benedyktem Pawłem Sapiehą, a 28 stycznia tegoż roku z jego bratem Kazimierzem Janem Sapiehą, hetmanem wielkim litewskim[867], do czego nakłaniał pozostałych przywódców ruchu republikańskiego na Litwie. Nie chciał dopuścić do dalszej radykalizacji postaw antysapieżyńskich, w obawie przed pogrążeniem kraju w niebezpiecznym wirze wojny domowej. Zawarcie ugody z Domem Sapiehów zostało źle odebrane przez przywódców republikantów, natomiast szlachta litewska nadal widziała w nim wodza, domagając się za pośrednictwem wysyłanych do króla Augusta II poselstw, przekazania mu buławy wielkiej litewskiej, po uprzednim odebraniu jej Kazimierzowi Janowi Sapieże. Słuszka tracąc wpływy wśród radykalnych przywódców republikantów postanowił zwołać pospolite ruszenie, szlachty na

---

865 G. Sliesoriūnas, *Jono Bokiejaus pasiuntinybė į Maskvą 1697-1699 m. ir Rusijos karinės intervencijos į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę 1697-1698 m. problema*, s. 57-69; *Idem*, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų prorusiškos grupuotės formavimosi pradžia (1697 metais)*, Lituanistica 1 (25), 1996, s. 17-18.

866 F. Sielicki, *Podróż bojarzyna Borysa Szeremietiewa przez Polskę i Austrię do Rzymu oraz na Maltę 1697-1698: z dziejów kontaktów kulturalnych Rusi Moskiewskiej z Polską i Zachodem*, s. 66 i n.

867 G. Sliesoriūnas, *Oginskių kova dėl lyderystės Lietuvos Respublikonų Judėjimui XVII a. pab. – XVIII a. pr., Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos Istorijoje Kultūrinės Veiklos Pėdsakais*, s. 72.

9 IV 1698 r. pod Grodno. Klęska zadana wojskom konfederackim Hrehorego Antoniego Ogińskiego przez Sapiehów w bitwie pod Kownem, zaprzepaściła szansę na wymuszenie na nich przyjęcia koekwacji praw i redukcji komputu litewskiego, będącego podstawą ich władzy na Litwie.

Porażka nie zakończyła działalności kasztelana wileńskiego, starającego się o osłabienie wpływów sapieżyńskich w wojsku i na dworze królewskim, co doprowadziło w konsekwencji do zaostrzenia stosunków z litewskimi hegemonami. Józefowi Bogusławowi Słuszce udało się w końcu doprowadzić do pacyfikacji Litwy i przyjęcia przez Sapiehów 22 VII 1698 r. *coequatio iurium* i warunków zawartej ugody z republikantami[868]. Uśmierzenie zamieszek pozwoliło hetmanom litewskim uczestniczyć w kampanii tureckiej Augusta II w sierpniu i wrześniu 1698 r.[869]. Po powrocie z kampanii wojennej, hetman polny litewski gościł w Terespolu Augusta II, a następnie odprowadzając go pod Grodno wykorzystał ten czas na pozyskiwanie króla dla własnej linii politycznej. Jego aktywność i rola jaką odegrał w starciach między Sapiehami a republikańską szlachtą zgromadzoną między Ławnem a Puzewiczami przyniosła mu wymierny sukces. Zawarta 21 XII 1698 r. ugoda, będąca klęską Sapiehów, pozostawiała Słuszce w kompucie litewskim 900 porcji w piechocie[870]. Powyższa ugoda stanowiła w zasadzie zakończenie działalności politycznej w ruchu antysapieżyńskim z wielu nakładających się powodów. Po pierwsze kasztelan wileński był przekonany, że znosiła ona dominację Sapiehów w Wielkim Księstwie, wobec czego, główny cel walki został osiągnięty. Po drugie ugodowość hetmana polnego litewskiego przyczyniła się do utraty przez niego prestiżu i sympatii szlachty republikańskiej, której przewodził od kilku lat. Radykalnym przywódcom obozu republikańskiego neutralna postawa Słuszki przeszkadzała w realizacji ich prywatnych celów: całkowitego wyeliminowania Sapiehów z życia politycznego na Litwie oraz przejęcia ich pozycji politycznej, urzędów i majątków. Zamiary radykalnego skrzydła republikantów, reprezentowanego przez przedstawicieli Ogińskich, Pociejów i Kociełłów szły

[868] *Ibidem*, s. 73.
[869] A. Rachuba, *Józef Bogusław Słuszka, h. Ostoja (1652-1701)*, PSB, t. 39, s. 144-151.
[870] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 217.

znacznie dalej niż Józefa Bogusława Słuszki domagającego się jedynie złamania hegemonii sapieżyńskiej poprzez wprowadzenie zmian ustrojowych. W sytuacji dużych rozbieżności programowych kasztelan wileński przestał być nawet pożądanym sojusznikiem, stąd decyzją radykalnych przywódców został odsunięty od spraw ruchu.

Nie zakończyło to działalności politycznej Słuszki, który nadal uczestniczył w pracach stronnictwa regalistycznego. W okresie od kwietnia do lipca 1699 r. prowadził rozmowy z Turkami w sprawie odzyskania Kamieńca Podolskiego i brał udział w jej przekazaniu 22 września tegoż roku. Negocjując o wykup Elbląga z Brandenburgią, doprowadził do podpisania traktatu 12 XII 1699 r. regulującego sprawę zwrotu miasta przez elektora brandenburskiego[871]. W sprawach wojskowych i litewskich stawał po stronie Sapiehów, jednak nie chciał łączyć się z ich stronnictwem. Jego apele do szlachty, aby nie pozwoliła sobą manipulować pozostały bez odzewu, ponieważ nie tylko utracił na nią wpływ, ale nastroje szlachty litewskiej pod wpływem oddziaływania jej przywódców uległy znacznej radykalizacji. Jego wieloletnie zmagania z wszechwładzą hegemonów litewskich zakończyły się odosobnieniem i uznaniem go 26 IV 1700 r. przez zjazd republikantów w Wilnie za wroga wolności i sługę Domu Sapiehów[872]. Wprawdzie podczas obradującej w styczniu 1700 r. komisji wojskowo-skarbowej opowiadał się za usunięciem wojsk saskich z kraju, ale wobec decyzji zjazdu wileńskiego zmuszony był szukać oparcia w królu Auguście II, który w związku ze swoimi planami dynastycznymi prowadził działania militarne w Inflantach. Hetman polny litewski nie zamierzał osobiście brać udziału w kampanii inflanckiej przeciwko Szwedom, ale podpisał 3 VII 1700 r. wspólnie z hetmanem wielkim litewskim Kazimierzem Janem Sapiehą umowę z królem na wystawienie armii dostosowanej do potrzeb kampanii za kwotę 30 tys. talarów. Trudno ocenić na ile wywiązał się ze zobowiązań, ale z całą pewnością nie uczestniczył w dalszych wydarzeniach wojny domowej i nie wziął udziału w zwycięskiej dla republikantów bitwie pod Olkienikami 18 XI 1700 r. Niestawienie się na polach olkienickich kosztowało go

[871] A. Rachuba, *Józef Bogusław Słuszka, h. Ostoja (1652-1701)*, PSB, s. 144-151.
[872] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 218.

utratę buławy polnej litewskiej oraz likwidację jego jednostek w kompucie litewskim. Prawdopodobnie swe chorągwie: husarską i pancerną przeniósł do komputu koronnego, nie chcąc uczestniczyć po żadnej ze stron konfliktu litewskiego oraz celem uniknięcia podległości Michałowi Wiśniowieckiemu, jako generalnemu pułkownikowi powiatów i wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kasztelan wileński sam trzymając się na uboczu wydarzeń chciał, aby monarcha interweniował w sprawy litewskie i zakończył powstały konflikt. Słuszka stojąc przez wiele lat na czele ruchu antysapieżyńskiego w walce o zlikwidowanie dominacji Sapiehów na Litwie, kończył swą działalność polityczną na uboczu spraw litewskich, jako obrońca tych przeciwko, którym występował. Do końca nie ukorzył się przed przywódcami republikańskimi i nie zaprzysiągł uchwał olkienickich.

Odsunięcie Józefa Bogusława Słuszki, kasztelana wileńskiego i hetmana polnego litewskiego zaowocowało zmianą przywództwa, na którego czoło wysunął się Hrehory Ogiński, obrany przez szlachtę pułkownikiem generalnym Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Hrehory Ogiński[873], którego pozycja w stronnictwie republikantów była silna, został jego liderem po oddaleniu na boczny tor kasztelana wileńskiego Słuszki[874]. Wprawdzie Ogińskiemu i jego sojusznikom udało się przejąć kierownictwo ruchu republikańskiego, ale nie powiodła się próba przezwyciężenia hegemonii Sapiehów[875]. Pozycji lidera nie udało mu się zbyt długo utrzymać, gdyż już w 1700 r. przed główną rozprawą z Sapiehami na czoło ruchu wysuwali się Wiśniowieccy, a zwłaszcza Michał Serwacy. Stanowisko przywódcy ruchu antysapieżyńskiego wymknęło się z rąk Ogińskich w przełomowym momencie – w przeddzień wewnętrznej rozgrywki zbrojonej[876]. Wyraźnie na pierwszy plan wysuwał się młody książę Michał Korybut Wiśniowiecki. Ogiński prowadził nieustanną walkę ze swoimi wrogami Sapiehami, usiłując dyskredytować ich

[873] A. Sowa, T. Wasilewski, *Hrehory (Grzegorz) Antoni Ogiński, h. własnego (zm. 1709)*, PSB, t. 23, s. 603-607; J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy*, s. 309-310.
[874] G. Sliesoriūnas, *Oginskių kova dėl lyderystės Lietuvos Respublikonų Judėjimui XVII a. pab. – XVIII a. pr.*, s. 62-86.
[875] *Ibidem*, s. 74-75.
[876] *Ibidem*, s. 76.

w oczach szlachty i monarchy. W sytuacji, gdy Sapiehowie obiecywali Augustowi II pomoc militarną w planowanym ataku na Inflanty Ogiński próbował temu przeszkodzić oferując własną pomoc i podważać do nich zaufanie monarchy[877]. Wraz z innymi stronnikami wykorzystał uniwersał królewski zwołujący pospolite ruszenie do zmobilizowania mas szlacheckich na rozprawę zbrojną z Sapiehami. Przyczynił się walnie do rozgromienia dotychczasowych dominantów litewskich w bitwie pod Olkienikami i złamania hegemonii sapieżyńskiej. Podjęte na polach olkienickich postanowienia przyniosły mu wymierne korzyści w postaci nakładania przez okres dwóch lat podatków w Wielkim Księstwie Litewskim oraz prawo dysponowania dochodami z dóbr sapieżyńskich[878]. Po Olkienikach mógł wreszcie odebrać dobra po Marcjanie Ogińskim, kanclerzu litewskim oraz inne, o które toczył wraz z krewniakami wieloletnie spory. Nie udało mu się utrzymać pozycji lidera, a przywództwo przeszło w ręce pułkownika generalnego powiatów i województw Michała Wiśniowieckiego. Dalszymi jego krokami kierował sprzeciw przeciwko restytucji Sapiehów do utraconych majątków i urzędów, co wpływało na podejmowane przez niego decyzje. Trzymał się Augusta II oraz szukał protekcji u cara Piotra I, ich współpracę zapoczątkowało spotkanie w Birżach na początku 1701 r. Sojusz z carem miał stać się fundamentem politycznym dla Ogińskiego, nadal podtrzymującego antysapieżyńskie nastroje wśród mas szlacheckich. Car Piotr I nakazał rosyjskiemu rezydentowi Gotowcowowi przedstawić zakulisowo Michałowi Wiśniowieckiemu albo Hrehoremu Antoniemu Ogińskiemu obietnicę podniesienia ich pozycji do takiej jaką zaproponuje Sapieże król szwedzki. Ta propozycja przewidywała objęcie przez jednego z nich urzędu hetmańskiego lub uzyskania wyższej władzy w Księstwie Litewskim, w zamian zainteresowani mieli nie opuszczać frontu wojny północnej[879]. Dla dyplomacji rosyjskiej priorytetowym kandydatem był jednak młody książę Michał Wiśniowiecki, ze względu na jego wyższe umiejętności dowódcze. Ogiński w czasie wojny północnej przyjął postawę

[877] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 242-244.
[878] Nie tylko Hrehory Ogiński wyniósł konkretne korzyści, także marszałek kowieński i starosta dorsuniski Bogusław Ogiński został wyznaczony komisarzem do wybierania czopowego i szelężnego, *Postanowienie olkienickie*,
[879] Litewski badacz zwraca uwagę, że kandydatura Ogińskiego była chyba jednak rozpatrywana, na wypadek, gdyby Michał Wiśniowiecki nie zgodził się; G. Sliesoriūnas, *Oginskių kova dėl lyderystės Lietuvos Respublikonų Judėjimui XVII a. pab. – XVIII a. pr.*, s. 79, p. 31.

antyszwedzką, w czym umocniło go dodatkowo przystąpienie Sapiehów do obozu Karola XII. Powstały spór o buławę wielką z Wiśniowieckim, którego kwalifikacje dowódcze doceniał August II, a potem wokół buławy mniejszej litewskiej z Ludwikiem Pociejem przyczyniły się do powstania rozłamu wśród przywództwa stronnictwa. Rozdźwięki utrzymywały się do abdykacji Wettyna, z którą Ogiński nie chciał się pogodzić. Podjął ściślejszą współpracę z carem oraz hetmanem wielkim koronnym Adamem Sieniawskim, jednocześnie oskarżając hetmana Wiśniowieckiego o kontakty z monarchą szwedzkim i Stanisławem Leszczyńskim. Do końca zachował swoją antysapieżyńską postawę, na co zapewne niemały wpływ miała chęć zachowania uzyskanych przywilejów kosztem pokonanych wrogów, czemu ich restytucja położyłaby kres.

Przyłączenie się Wiśniowieckich do obozu republikantów litewskich nie pozostało bez wpływu na zmianę przywództwa obozu antysapieżyńskiego w stronnictwie dworskim w Wielkim Księstwie. Głową stronnictwa został książę Michał Serwacy Korybut Wiśniowiecki, który jako pułkownik generalny WKsL pełnił tę rolę do momentu przejścia na stronę Stanisława Leszczyńskiego[880]. Nowe przywództwo zostało wzmocnione decyzjami przyjętymi w „Postanowieniu Olkienickim" 24 XI 1700 r., rozszerzającymi jego pełnomocnictwa jako generalnego pułkownika[881]. Po odejściu Sapiehów ze swoimi adherentami do obozu szwedzkiego, w rękach Wiśniowieckiego znalazło się przywództwo stronnictwa królewskiego na Litwie, w ramach którego jego pozycja ulegała dalszemu wzmocnieniu.

Dla pracy stronnictwa istotne znaczenie miał fakt, że Michał Wiśniowiecki, pułkownik generalny WKsL oddziaływał na szlachtę w terenie często zgodnie z interesami republikantów[882]. Stąd znajdujący się pod wpływami Wiśniowieckiego sejmik piński, obradujący od 7 do 10 lutego 1702 r., w sposób jednoznaczny odniósł się do wydarzeń rozgrywających się na Litwie przed bitwą

[880] *Ibidem*., s. 76-80.
[881] *Ibidem*, s. 76-77 i s. 76, p. 25.
[882] Pułkownikiem generalnym był od listopada 1700 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 43-44, nr 144; urząd pułkownika generalnego zlikwidowano na sejmie warszawskim 1710 r., *VL*, t. 6, 213; V. Rakutis, *Hetmani litewscy w polityce rosyjskiej podczas wojny północnej 1700-1721*, s. 44 – ten urząd miał wielkie znaczenie finansowe.

pod Olkienikami i po batalii olkienickiej. Zebrana na sejmiku szlachta stając przy konfederacji, potwierdziła swe poparcie dla wszystkich decyzji przyjętych po 18 XI 1700 r. Michał Serwacy Wiśniowiecki wykorzystywał prerogatywy urzędu pułkownika generalnego, będące bliskie władzy dyktatorskiej[883], do aktywnego zwalczania Sapiehów i ich stronników. W walce z niedawnymi jeszcze hegemonami posługiwano się podobnymi metodami, dokonując licznych zajazdów i rabunków majątków sapieżyńskich. Do czego wykorzystywał podległą sobie siłę zbrojną, którą rozbudował w krótkim czasie do ok. 8000 ludzi[884]. W tym czasie nie prowadzono działań militarnych z wrogiem zewnętrznym, więc prawdopodobnie w zamyśle twórcy miała ona służyć zwalczaniu Sapiehów i ich zwolenników. Do stawiania takich tez upoważnia postawa samego Wiśniowieckiego, który choć uczestniczył w organizowanych przez króla i jego otoczenie, a popieranych głównie przez znaczną część magnaterii koronnej, pertraktacjach z Sapiehami, był im zdecydowanie przeciwny. W swej postawie nie odbiegał od innych radykałów: Kociełłów, Pociejów i Ogińskich, dla których przywrócenie Sapiehom utraconych urzędów i majątków oznaczałoby koniec jego „dyktatorskiej" władzy i odnoszonych z tego tytułu korzyści oraz powrót do stanu sprzed Olkienik. Po klęsce dotychczasowych hegemonów na litewskiej scenie politycznej zaistniała możliwość sprawowania władzy przez najpotężniejsze rody magnackie, a nie jak poprzednio, kiedy monopol znajdował się w ręku jednej rodziny. Wiśniowiecki upatrywał w carze Piotrze I głównego sprzymierzeńca republikantów, którzy już 3 IV podpisali pierwszy z rzędu układów sojuszniczo-protekcyjnych z Rosją. W tym czasie, kiedy pozycja Michała Serwacego Wiśniowieckiego była bardzo silna na Litwie, w Moskwie rozważano możliwość powstania odrębnego państwa litewskiego, sprzymierzonego lub podporządkowanego Rosji, którego pułkownik generalny województw i powiatów byłby władcą[885]. Jego przywództwo obozowi antysapieżyńskiemu utrzymało się do abdykacji Augusta II, i oficjalnie książę przeszedł na stronę Stanisława I

[883] G. Sliesoriūnas, *Oginskių kova dėl lyderystės Lietuvos Respublikonų Judėjimui XVII a. pab. – XVIII a. pr.*, s. 77.
[884] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 222.
[885] G. Sliesoriūnas, *Oginskių kova dėl lyderystės Lietuvos Respublikonų Judėjimui XVII a. pab. – XVIII a. pr.*, s. 79 i s. 79, p. 31; *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 224-225.

w 1707 r. Wówczas liderem stronnictwa antystanisławowskiego został ponownie Hrehory Antoni Ogiński.

Przystąpienie Sapiehów do stronnictwa dworskiego, przyczyniło się do powstania konkurencyjnej względem republikantów fakcji politycznej. Formalnym przywódcą stronnictwa sapieżyńskiego był pierwszy, świecki senator na Litwie, Kazimierz Jan Sapieha, wojewoda wileński i hetman WKsL[886]. Faktycznym przywódcą tego stronnictwa był brat hetmana, Benedykt Paweł Sapieha, podskarbi litewski[887]. Kazimierz Jan Sapieha reprezentował mniej radykalną postawę wobec republikantów, niż jego brat podskarbi litewski, będący zwolennikiem rozprawy zbrojnej z opozycją. Hetman Sapieha po przejściu na stronę Augusta II za obietnicę żołdu uzyskał od armii litewskiej poparcie. Podczas pobytu w Warszawie w styczniu 1698 r., po odbytych z królem pertraktacjach w sprawie uspokojenia Litwy i zawarcia zgody, wojewoda wileński przystał na propozycje Wettyna i zaakceptował uchwaloną na sejmie koekwację praw. Kolejnym krokiem było pogodzenie się z hetmanem polnym litewskim Józefem Bogusławem Słuszką. W tym okresie August II stawiał w polityce dworskiej na Sapiehów, potrzebnych w realizacji jego planów, ale nie chciał jednocześnie dopuścić do tego, aby hetman wielki litewski rozprawił się z opozycją. Brał udział w kampanii podhajeckiej Wettyna, a na radzie w Brzeżanach zdecydowanie sprzeciwiał się wprowadzeniu wojsk saskich na Litwę. W czasie buntu armii koronnej przeciw Sasom, mimo wcześniejszej deklaracji udzielenia pomocy królowi, wycofał wojsko litewskie pod Pomorzany, czego mu August II nie zapomniał. Poparł plany inflanckie Wettyna już wiosną 1699 r. Wobec radykalizacji postaw opozycji antysapieżyńskiej, poszukiwał pomocy u Wettyna, zrywając wcześniej kontakty z Wersalem. Jednak niejasne stanowisko króla sprawiło, że Sapiehowie nawiązali bliższe kontakty z Wiedniem, u cesarza szukając oparcia, który przekazał Kazimierzowi Janowi, wojewodzie wileńskiemu i jego rodzinie tytuł książęcy. Dalsze umacnianie się opozycji na Litwie skłoniło hetmana Sapiehę do pogodzenia się z Kociełłem i podpisania 21 VIII 1700 r. w Wilnie zredagowanych przez republikantów „Punktów namówionych ad

[886]A. Rachuba, *Sapieha Kazimierz Jan Paweł, h. Lis (ok. 1642-1720)*, PSB, t. 35, s. 37-48.
[887] *Idem*, *Sapieha Benedykt Paweł, h. Lis (zm. 1707)*, PSB, t. 34, s. 583-591.

unionem animorum". Wygórowane żądania republikantów przyczyniły się do odrzucenia przez hetmana Sapiehę mediacji królewskiej prowadzonej za pośrednictwem Jana Szembeka, referendarza koronnego. Po przegranej batalii olkienickiej podejmował wraz z rodziną działania mające na celu ich restytucję do urzędów i dóbr. Silny opór przeciwników stojących na straży zachowania uzyskanych beneficjów na mocy „Postanowień olkienickich" sprawił, że zdecydował się wraz z rodziną przejść do obozu szwedzkiego. Sapiehowie wydali 6 III 1702 r. manifest uzasadniający ich przystąpienie do stronnictwa szwedzkiego, a już 31 tegoż miesiąca spotkali się z Karolem XII pod Jurborkiem uzyskując od niego zapewnienie pomocy. Operując ze swoim wojskiem w Wielkopolsce w sierpniu 1703 r. przystąpił do antyaugustowskiej konfederacji wielkopolskiej. Wspierał konfederację warszawską i Stanisława Leszczyńskiego, trwając u boku Karola XII.

2.3 – Wpływy stronnictwa saskiego wśród szlachty litewskiej

2.3.1 – Rozkład geograficzny poparcia dla Augusta II

Zasięg poparcia dla Augusta II uzależniony był od wielu czynników, lecz przede wszystkim od polityczno-militarnych zmian zachodzących na terenie Litwy i całej Rzeczypospolitej w poszczególnych okresach czasu. Podczas kształtowania się obozu saskiego na polu elekcyjnym, zasięg jego poparcia ukazuje „Obwieszczenie" wydane przez zwolenników ks. de Contiego. Dokument ten pokazuje, iż największe poparcie posiadał w Koronie, natomiast na Litwie sytuacja wyglądała znacznie mniej korzystnie, a w Wielkim Księstwie dużym poparciem cieszył się król-elekt Fryderyk August. Wynikało to z dwóch powodów: po pierwsze niepopularności kandydatury francuskiej, która była nie do przyjęcia dla zbyt dużej grupy szlachty, a po drugie z faktu popierania Francuza przez Sapiehów i ich adherentów, co zmobilizowało siły przeciwne do połączenia się i wsparcia kandydatury Wettyna. Mimo poszerzenia geograficznych ram wpływów nowo obranego monarchy, nadal część Litwy podległa Domowi Sapieżyńskiemu, ich przyjaciół politycznych i zwolenników, pozostawała poza zasięgiem oddziaływania powstałego stronnictwa królewskiego

w Wielkim Księstwie Litewskim. Stąd bezpośrednio po elekcji z czerwca 1697 r. wpływy Wettyna w Wielkim Księstwie ograniczały się jedynie do powiatów lub zaledwie ich części, w których pozyskani w czasie elekcji poplecznicy nowo obranego monarchy oraz jego elektorzy dysponowali wsparciem społecznym, z racji posiadanych dóbr i sprawowanych urzędów. Znaczną rolę odgrywało sąsiedztwo tworzące wspólną płaszczyznę wpływów adherentów Augusta II. W okresie kształtowania się obozu królewskiego, jego zasięg geograficzny ulegał zmianom, poszerzając granice oddziaływania stronnictwa dworskiego wraz z przystępowaniem do niego nowych osób, niedawnych jeszcze kontystów. Przystąpienie do stronnictwa saskiego Kazimierza Konstantego Brzostowskiego, biskupa wileńskiego oraz Karola Stanisława Radziwiłła, podkanclerzego litewskiego i jego fakcji wpłynęło korzystnie na rozszerzenie zasięgu wsparcia dla Wettyna. W momencie akcesu Sapiehów do stronnictwa saskiego na Litwie tereny Żmudzi, Nowogródka i Orszy znalazły się w orbicie wpływów saskich, a z czasem stały się twierdzami republikanckimi[888]. Przejście do obozu króla Sapiehów i ich adherentów sprawiło, że po stronie Augusta II znalazła się przypuszczalnie cała Litwa (trzeba brać pod uwagę osoby o postawie politycznej neutralnej, które mogła lecz nie musiały przyłączać się do stronnictwa). Sytuacja ta utrzymywała się do bitwy pod Olkienikami i krótko po niej, kiedy nastąpił pierwszy poważny rozpad obozu królewskiego, wpływający na zmianę zasięgu geograficznego poparcia dla Wettyna. Przechodzenia z jednej fakcji do drugiej lub z obozu republikantów do sapieżyńskiego i odwrotnie nie oddziaływały bezpośrednio na zakres terytorialnego rozkładu sympatii prowettyńskich, gdyż wszelkie wędrówki odbywały się w ramach tego samego stronnictwa królewskiego.

Można ukazać orientacyjne wpływy obu fakcji politycznych stronnictwa królewskiego na Litwie, w okresie poprzedzającym wydarzenia olkienickie, w oparciu o wyniki obrad sejmików antekomicjalnych w maju 1699 r. Jest to ważne ze względu na dokonujący się po Olkienikach rozpad dotychczasowego obozu dworskiego, w związku z którym, następują poważne zmiany prowadzące do różnicowania się sympatii politycznych, bezpośrednio oddziałujących na

[888] J. Urwanowicz, *Drobna szlachta w wojnie domowej na Litwie*, s. 84.

zakres geograficznego oddziaływania stronnictwa królewskiego. Kampania przedsejmowa przed czerwcowym sejmem pacyfikacyjnym, wykazała rozkład sympatii politycznych w poszczególnych województwach i powiatach. Na podstawie, przebiegu obrad sejmikowych, obioru posłów i napisanych instrukcji, jesteśmy w stanie pokusić się o ukazanie wpływu obu fakcji: sapieżyńskiej i republikanckiej, stronnictwa regalistycznego w Wielkim Księstwie Litewskim. Do orbity wpływów obozu antysapieżyńskiego należy zaliczyć powiat rzeczycki, do takiego wnioskowania upoważnia instrukcja sejmikowa o nastawieniu wyraźnie prorepublikańskim, co dodatkowo poświadcza fakt wstawienia się za Michałem Chaleckim, któremu Kotowscy – sapieżyńcy odjęli starostwo mozyrskie[889]. Sukces republikantów na sejmikach: trockim, choć z protestami, brzeskim, grodzieńskim – nie tylko z protestami, ale dodatkowo z nadużyciami, pińskim, witebskim, wzmiankowanym powyżej rzeczyckim i prawdopodobnie także wołkowyskim i połockim świadczy o przewadze wpływów na tym terenie obozu antysapieżyńskiego i jego sympatyków[890]. Stronnictwo sapieżyńskie dominowało na obszarze powiatów: wiłkomierskiego, mozyrskiego, słonimskiego, kowieńskiego i wileńskiego – stanowiących tradycyjnie rejon prosapieżyński. Do takich wniosków upoważnia przebieg wymienionych powyżej sejmików, do sapieżyńskich należał także sejmik smoleński – egzulancki obradujący w Wilnie, a więc na terenie podległym wojewodzie wileńskiemu. Z drugiej strony, wpływy wojewody wileńskiego, choć znaczne nie przesądzały o rozkładzie sympatii politycznych, na terenie podporządkowanym z racji pełnionego urzędu Kazimierzowi Janowi Sapieże, co poświadcza przebieg drugiego sejmiku egzulanckiego – starodubowskiego, na którym ujawnił się parytet wpływów obu zwalczających się obozów politycznych. W powiatach: oszmiańskim, lidzkim, zapewne także żmudzkim, upickim, mścisławskim i brasławskim występowała równowaga sił[891], żadna fakcja regalistyczna nie mogła zdobyć czasowo przewagi politycznej na tym terenie. W przeciągu dwóch lat od momentu przejścia obozu sapieżyńskiego na stronę Augusta II przypuszczalnie nadal udało im się zachować wpływy w Nowogródku i Orszy,

[889] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 46.
[890] *Ibidem*, s. 48.
[891] *Ibidem*, s. 48-49.

natomiast na Żmudzi, sytuacja uległa zmianie na korzyść republikantów, i jak wykazał przebieg sejmików antekomicjalnych 1699 r. występowała na terenie Księstwa Żmudzkiego równowaga sił. Najkorzystniej rozkład geograficznego poparcia dla stronnictwa sapieżyńskiego przedstawiał się w województwie wileńskim, podległym z racji pełnionego urzędu Kazimierzowi Janowi Sapieże, wojewodzie tegoż województwa. Z pięciu powiatów województwa wileńskiego, w dwóch: wileńskim i wiłkomierskim przewagę utrzymywali Sapiehowie, a w trzech pozostałych: oszmiańskim, lidzkim i brasławskim obie fakcje regalistyczne posiadały równoważne wpływy. Inaczej kształtowała się sytuacja w województwie trockim, gdzie przewagę posiadali republikanci, mając większość w powiatach trockim i grodzieńskim, w powiecie upickim siły polityczne równoważyły się, natomiast powiat kowieński znajdował się w strefie wpływów sapieżyńskich. Zapewne województwo nowogródzkie poza powiatem słonimskim opanowanym przez republikantów znajdowało sie w domenie wpływów Sapiehów. Obóz republikantów zdominował województwo brzeskie litewskie, gdzie zarówno powiat brzeski, jak i piński były opanowane przez regalistów ze stronnictwa antysapieżyńskiego. Nie znany jest przebieg wszystkich sejmików przedsejmowych 1699 r., stąd pewne trudności w ocenie rozkładu sił, między innymi w województwie mińskim. Do podporządkowanych wpływom republikantów możemy zaliczyć powiat rzeczycki, natomiast mozyrski zdominowany był przez obóz sapieżyński, nie wiemy jak kształtowała się sytuacja w powiecie mińskim. W pozostałych województwach wpływy obu fakcji stronnictwa saskiego na Litwie się równoważyły. Dokonująca się w Wielkim Księstwie dyferencjacja sceny politycznej następowała wokół „principles", do których należały walka z wszechwładzą Sapiehów oraz wprowadzenie koekwacji praw litewskich z koronnymi. Stosunek do wysuwanych haseł programowych przez obóz republikantów stanowił jeden z podstawowych czynników dokonywanych wyborów politycznych, a w konsekwencji prowadził do ścierania się, a nawet ostrej walki na sejmach, sejmikach i w terenie, co pogłębiało już istniejące podziały o różnym podłożu i w dalszej perspektywie doprowadziło do starcia zbrojnego, którego wynik zapoczątkował zmiany bezpośrednio wpływające na zasięg geograficzny oddziaływania stronnictwa dworskiego na

Litwie. Po odniesionym zwycięstwie pod Olkienikami i przejęciem władzy w stronnictwie oraz w Wielkim Księstwie przez obóz antysapieżyński przez ponad rok tereny litewskie znajdowały się w jej orbicie oddziaływania. Do przełomu lat 1701/1702, czyli do momentu wkroczenia wojsk szwedzkich na Litwę, republikanci sprawowali prawie samodzielną władzę, poszerzając płaszczyznę swoich wpływów. Pozostali stronnicy Sapiehów zgromadzili się w Starym Bychowie, gdzie stawiali opór[892].

Posuwanie się wojsk Karola XII na tereny Księstwa Żmudzkiego, a następnie w głąb Litwy sprzyjało odbudowie stronnictwa sapieżyńskiego i proszwedzkiego. W pierwszych miesiącach 1702 r. Szwedzi opanowali Księstwo Żmudzkie, Kowno, powiat upicki i część wiłkomierskiego[893]. W początkach kwietnia w rękach najeźdźców znalazło się Wilno[894]. Wkrótce po rozbiciu pod Kamionną (26 VII 1702) sił Wiśniowieckiego i Ogińskiego wojska szwedzkie generała Maydla i oddziały Sapiehów musiały opuścić Litwę i udać się do Korony celem koniunkcji z głównymi siłami[895]. W Wielkim Księstwie pozostały jedynie niewielkie siły zbrojne, co wykorzystali stronnicy sascy do odzyskiwania utraconych terenów i wpływów. Na terenie Żmudzi walkę podjazdową prowadził Kazimierz Horbowski Zaranek, który pokonał silny konwój szwedzki pod Szkudami[896]. Prowadzona walka sprawiła, że poparcie dla Augusta II na Litwie po wyjściu wojsk szwedzkich w przeważającej części z terytorium Wielkiego Księstwa w 1702 r., ewoluowało na jego korzyść. Na opuszczonych terenach przewagę uzyskiwały ponownie oddziały republikantów[897], co wpływało w znaczącym stopniu na postawy miejscowej szlachty, która znalazłszy się w obozie przeciwnym pod przymusem – z obawy o ruinę swoich majątków, w nowej sytuacji powracała pod sztandary Wettyna. Okresowo do obozu Sasa dołączała także szlachta neutralna politycznie lub opozycyjna szukając wsparcia i możliwości ochrony swoich majątków przed zajazdami i asygnatami. Na początku

[892] G. Sliesoriūnas, *Apogeum wojny domowej i wprowadzenie konfederackiej formy rządów w Wielkim Księstwie Litewskim (1700-1703)*, s. 132.
[893] G. Sliesoriūnas, *The first occupation of Vilnius*, s. 74.
[894] *Ibidem*, s. 78, p. 17.
[895] K. Zawisza, *op. cit*., s. 108-109; J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 231.
[896] *Ibidem*, s. 232.
[897] J. Urwanowicz, *Drobna szlachta w wojnie domowej na Litwie*, s. 81.

października 1702 r. w rękach republikantów znalazł się sapieżyński Stary Bychów[898], rozszerzając zasięg wpływów obozu dworskiego na Litwie. Zimą 1702/1703 r. pozostałe w Wielkim Księstwie wojska szwedzkie stały w powiecie upickim[899].

Wydarzenia polityczno-militarne wywierały bezpośredni wpływ na zakres geograficznego poparcia dla stronnictwa dworskiego na Litwie. Prowadzone latem 1704 r. działania ofensywne zmieniły zasięg poparcia na niekorzyść obozu antysapieżyńskiego[900]. Po bitwie pod Krzyżborkiem i zajęciu Birż gen. Löwenhaupt w całości opanował Żmudź[901]. Za nim jeszcze doszło do przejęcia terenów Księstwa Żmudzkiego, przez pewien okres czasu ścieraly się tam wpływy zwolenników Sasa i sapieżyńskie, co wpłynęło na powstanie konkurencyjnych ośrodków władzy. Powstałe na Żmudzi konfederacje, z których jedną zawiązali stronnicy Augusta II, a drugą adherenci Stanisława Leszczyńskiego podzieliły tereny księstwa na obszary wpływów, jednej bądź drugiej strony. Marszałkiem konfederacji prostanisławowskiej był Krzysztof Stanisław Kieżgajło Zawisza, który podpisał *pacta conventa* Stanisława I[902]. W rękach Sapiehów znalazł się wówczas powiat upicki, gdzie doszło również do zawiązania konfederacji lokalnej[903].

Wysłanie rosyjskiego korpusu ekspedycyjnego na pomoc stronnikom Wettyna na Litwę w początkach października 1704 r. zmieniło obraz poparcia na korzyść zwolenników Augusta II. Dość szybko opanowano obszary trzech województw: mińskiego, witebskiego i mścisławskiego oraz powiatu orszańskiego. W rękach stronników Augusta II w listopadzie 1704 r. znalazło się Wilno. Przejęcie kontroli nad tak znacznym terytorium Litwy poprawiło wydatnie sytuację obozu saskiego, powiększając obszar jego oddziaływania. Działania militarne prowadzone przez Hrehorego Antoniego Ogińskiego wspólnie

[898] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 52.
[899] E. Otwinowski, *op. cit*., s. 44.
[900] J. Oleszewski, *op. cit*., s. 3.
[901] *Ibidem*, s. 31; K. Zawisza, *op. cit*., s. 229-230; J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 142.
[902] *Articuli pactorum conventorum Stanów tej Rzeczypospolitej i W. X. L. i państw do nich należących z Posłami JKM* [...], s. 18.
[903] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 142.

z rosyjskim oddziałem płk Gebharda Pflugha i rozbicie oddziałów sapieżyńskich w listopadzie 1704 r.[904], pozwoliło na przejściowe opanowanie Księstwa Żmudzkiego i przywrócenie na tym obszarze władzy obozu antysapieżyńskiego. Obszary Żmudzi znalazły się ponownie pod rządami hetmana polnego Ogińskiego, o które w następnym roku znów prowadzono walki. Zajęcie przez gen. Scharffa Wilna zażegnało groźbę powrotu rządów Sapiehów, którzy przebywali już w Kurlandii, dokąd zabrał ich gen. Löwenhaupt po opuszczeniu Birż[905]. Sytuacja na Litwie odwróciła się na niekorzyść wojsk szwedzkich i sapieżyńskich, oddając ten obszar pod wpływy stronników Augusta II. Jednakże nie zakończyło to oddziaływania zwolenników niedawnych jeszcze hegemonów litewskich, jak podaje J. Feldman po zdobyciu Wilna, nadal przebywali w nim „[...] wciąż jeszcze liczni stronnicy Sapiehów”[906].

Na początku 1705 r. na Litwie wojska auksyliarne i wysunięte oddziały polskie zajmowały tereny po Bug i Narew, a w marcu do Wielkiego Księstwa przeniosły się pozostawione przez Wettyna wojska koronne i saskie wzmacniając oddziaływanie stronników Augusta II[907]. W sytuacji, gdy Korona znajdowała się w rękach szwedzkich, ośrodek całego stronnictwa dworskiego Rzeczypospolitej przeniósł się na Litwę. Dodatkowym czynnikiem umacniającym zasięg oddziaływania adherentów saskich była koncentracja wojsk rosyjskich w Wilnie[908], gdzie przebywały do początków września 1705 r., a awangarda wojsk carskich oraz oddziały polsko-litewskie zajmowały Kowno, Merecz, Grodno, Brześć Litewski oraz Tykocin[909].

Zmiany zasięgu geograficznego oddziaływania stronnictwa w Wielkim Księstwie przyniosła w 1706 r. wyprawa militarna Karola XII i Stanisława Leszczyńskiego. Monarcha szwedzki w połowie stycznia stanął pod Grodnem, a tam gdzie pojawiały się wojska szwedzkie często obradowały sejmiki, na

[904] *Repnin do Piotra*, Połock, 8/19 XI 1704, Pis’ma i Bumagi, t. 3, pr. 740 s. 709; J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, p. 120 s. 523.
[905] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 143.
[906] Cyt. za: *Ibidem*, s. 144-145.
[907] *Ibidem*, s. 100, 102, 140.
[908] Car zajął Wilno 19 VII 1705 r., *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. 66.
[909] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 552-553; J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 155.

których decydowano o akcesie do generalności warszawskiej. Juz po bitwie pod Olkienikami na początku lutego 1706 r. sejmiki słonimski, nowogródzki, wołkowyski, lidzki, trocki, wileński i kowieński zawiązały konfederację na rzecz poparcia Stanisława Leszczyńskiego[910]. Po stronie Stanisława I stanęły: całe województwo nowogródzkie oraz część wileńskiego i trockiego. Litewska stolica wiosną 1706 r. ponwnie znalazła się w rękach szwedzkich[911]. Juz 6 III tegoż roku przywrócono jurysdykcję Kazimierza Jana Sapiehy, zresztą na krótko[912]. Wojska szwedzkie operowały w rejonie Mińska i Grodna, które opuściły ostatnie oddziały rosyjskie 12 IV 1706 r.[913], co skurczyło zasięg wpływów saskich. Podjęcie przez Karola XII decyzji o wymarszu głównej armii szwedzkiej przez powiaty słomimski i wołkowyski na Pińsk, a następnie na Wołyń sprawiały, że topniały szeregi zwolenników Sasa, a poszerzał się zasięg oddziaływania szwedzkiego. Po stronie Karola XII opowiedziały się województwa brzeskie-litewskie i mińskie[914].

Zdobywanie przez Karola XII i Stanisława Leszczyńskiego twierdz litewskich nie wpłynęło na opanowanie Księstwa Litewskiego. Monarcha szwedzki, nie dysponował dostatecznymi siłami, aby je obsadzać, dlatego w momencie przeprawienia się armii szwedzkiej przez Prypeć i wkroczenia na tereny Wołynia, na opuszczone przez nią obszary wkraczały wojska Michała Wiśniowieckiego[915], natomiast oddziały Leszczyńskiego były systematycznie wypierane z ziem litewskich[916]. Z Krakowa na Litwę wyruszył August II, który zatrzymał się w Nowogródku, gdzie przebywał do września[917]. Podczas pobytu w Nowogródku Wettyn wzmacniał swoje stronnictwo ograniczając wpływy

---

910 K. Zawisza, *op. cit*., s. 238; J. Szujski, *Dzieje Polski*, t. 4: *Królowie wolno obrani*, cz. II: *r. 1668-do 1795*, Lwów 1866, s. 210.
911 J. Oleszewski, *op. cit*., s. 42-43; *Dziennik czynności hetmana wielkiego litewskiego Michała Wiśniowieckiego*, BCzart, rkps 1167, s. 174-175; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 97, p. 245.
912 G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena, XVIII amžiaus studijos*, 108; *List Krzysztofa Sienickiego, miecznika litewskiego do Szczuki*, 15.03.1706, z Szadowa, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sygn. 3362, s. 194 – Sienicki podaje datę 10 marca.
913 A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 252-253.
914 J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 184-185; sejmik brzesko-litewski na sesji w czerwcu zadecydował o uznaniu majestatu Stanisława Leszczyńskiego; Z. Zielińska, *Sapieha Jan Fryderyk (1680-1751)*, PSB, t. 34, s. 12.
915 *Dziennik czynności hetmana Wiśniowieckiego*, BCzart., rkps 1167, s. 181-182; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 258.
916 *Ibidem*, s. 258, p. 184 i s. 259.
917 J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 191, 195-196.

Leszczyńskiego. Tymczasem wojska rosyjskie, zmuszone podczas operacji grodzieńskiej do wycofania się na wschód, powracały i wspólnie z oddziałami polsko-litewskimi wypierały za Wisłę i Wartę pozostałe wojska szwedzkie. Pod panowanie Augusta II powracała prawie cała Rzeczpospolita, a Wielkie Księstwo było wolne od wroga. Należy zaznaczyć, że Wilno z malymi przerwami, aż do roku 1708 kontrolował obóz republikantów, popierający Augusta II. Jedynie

w miesiącach kwiecień-maj 1702 r. i wiosną 1706 r. stolica Wielkiego Księstwa znajdowała się w rękach Szwedów i stronnictwa sapieżyńskiego[918]. Panowanie Stanisława Leszczyńskiego w rzeczywistości ograniczało się tylko do ziem aktualnie zajmowanych przez wojska króla szwedzkiego.

2.3.2 – Przekrój społeczny stronników króla

Popierający Augusta II regaliści wywodzili się w zasadzie ze wszystkich grup społeczeństwa szlacheckiego, lecz ich wpływy w stronnictwie królewskim i poza nim uzależnione były od ich pozycji społeczno-majątkowej[919]. Dominantami w obozie saskim byli przedstawiciele magnaterii, obok której dużą rolę polityczną odgrywała również średnia szlachta. Przywództwo stronnictwa dworskiego w okresie do bitwy olkienickiej spoczywało w rękach liderów fakcji republikanckiej i sapieżyńskiej, wywodzących się z kręgów oligarchii magnackiej na Litwie. W składzie obozu królewskiego od roku 1698 do oficjalnego przejścia Sapiehów na stronę szwedzką znajdowali się ministrowie litewscy, wywodzący się z najwyższych kręgów społeczeństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wśród republikantów ster rządów dzierżyli w różnych okresach: Józef Bogusław Słuszka, kasztelan wileński i hetman polny litewski, Grzegorz Antoni Ogiński od 1698 r. starosta żmudzki, a następnie ks. Michał Korybut Wiśniowiecki. Do czołowych działaczy stronnictwa dworskiego należeli przedstawiciele magnackiej rodziny Kryszpinów Kirszenszteinów, bracia: Andrzej Kazimierz, wojewoda witebski i Jan Hieronim, biskup żmudzki[920]. Fakcji sapieżyńskiej przewodzili

[918] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena, XVIII amžiaus studijos*, s. 107-108.
[919] W. Czapliński, J. Długosz, *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1976, s. 7-11.
[920] *Metryka Litewska. Księstwo Żmudzkie*, s. 57, p. 35 i s. 58, p. 37.

hegemoni litewscy bracia Sapiehowie: Kazimierz Jan, wojewoda wileński i hetman polny litewski oraz Benedykt Paweł, podskarbi litewski. Stronnikiem króla był Karol Stanisław Radziwiłł najpierw podkanclerzy a potem kanclerz WKsL.

Nadania królewskie podniosły prestiż wielu jego stronników. Tak było w przypadku Jakuba Grużewskiego, stolnika żmudzkiego, a potem kuchmistrza litewskiego, który jako pierwszy z rodu został dygnitarzem i wszedł do elity politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego[921]. Jeden z czołowych działaczy stronnictwa republikanckiego Kazimierz Zaranek Horbowski uzyskał w 1703 r. swoje pierwsze dygnitarstwo, na senatorstwo musiał poczekać jeszcze siedem lat i dostał je od monarchy po jego powrocie i restytucji jego władzy[922].

W latach 1697-1706 do abdykacji Augusta II dominującą rolę odgrywali stronnicy wywodzący się głównie ze wszystkich grup magnaterii, ale przy współudziale przedstawicieli średniej szlachty powiązanej z magnaterią. W fakcji republikanckiej na czoło wysuwali się przedstawiciele Słuszków, Ogińskich, Pociejów, Kociełłów, Zaranek Horbowskich, Kryszpinów, Wołłowiczów, Wiśniowieckich. Przed Olkienikami wzrastała rola Wiśniowieckich, którzy powiązali się ściślej z Ogińskimi, i wysunęli się ostatecznie na pozycję liderów obozu antysapieżyńskiego, zachowując ją do momentu swego przejścia na stronę Stanisława Leszczyńskiego. Odejście ze stronnictwa saskiego grupy wpływowych senatorów z rodzin magnackich umocniło pozycję przedstawicieli średniej szlachty i drobnej magnaterii, zważywszy, że jej rola wzrastała od czasu zawiązania konfederacji sandomierskiej. Jednakże nadal kierownictwo pozostało w rękach magnatów, ponownie głównym przywódcą został Hrehory Antoni Ogiński[923]. Ludwik Konstanty Pociej, choć nadal był ważnym graczem politycznym, to jednak ze względu na występujące między nim a Ogińskim niesnaski poszedł własną drogą w ramach stronnictwa królewskiego. Pozostał w stronnictwie dworskim Michał Kazimierz Kociełł

---

921 *Rejestry podymnego. Ks. Żmudzkie*, s. 54, p. 24.
922 *Ibidem*, s. 56, p. 29.
923 G. Sliesoriūnas, *Oginskių kova dėl lyderystės Lietuvos Respublikonų Judėjimui XVII a. pab. – XVIII a. pr.*, s. 62-86.

W okresie pozostawania stronnictwa sapieżyńskiego w obozie dworskim przewodzili tej fakcji Sapiehowie – hegemonii litewscy i przedstawiciele oligarchii magnackiej: Kazimierz Jan, wojewoda wileński i hetman wielki litewski oraz Benedykt Paweł, podskarbi litewski. Po opuszczeniu stronnictwa królewskiego obydwaj bracia Sapiehowie nadal kierowali pracami obozu sapieżyńskiego, którego byli założycielami. Szlachta powiązana zależnościami publicznymi do czasu bitwy pod Olkienikami i podjętych postanowień olkienickich nie decydowała samodzielnie o pracy stronnictwa, a jej rola ograniczała się w zasadzie do wykonywania poleceń. Drobna szlachta zależna z *hrabstw* Mir i Lachowicze była w rzeczywistości uzależniona od decyzji swoich pryncypałów. Ostatecznie, część mniej zamożnej szlachty porzuciła Sapiehów, pozostając w stronnictwie dworskim i wiążąc się z obozem antysapieżyńskim. Wprawdzie drobna szlachta zasilała stronnictwa obu zwalczających się stron litewskiej sceny politycznej, ale „liczniejsza i bardziej świadoma" drobna szlachta, ze względu na wysuwany przez republikantów program koekwacji praw, będący „jej programem"[924], należała do stronnictwa antysapieżyńskiego. Obóz polityczny przeciwników Sapiehów stanowił główny trzon stronnictwa królewskiego w Wielkim Księstwie Litewskim, do jego rozpadu po Olkienikach.

Po przejściu w okresie letnim 1706 r. na stronę Stanisława Leszczyńskiego pieczętarzy litewskich Karola Stanisława Radziwiłła i Stanisława Antoniego Szczuki oraz ich adherentów w obozie dworskim nadal pozostawała u władzy grupa oligarchów magnackich. Dopiero odejście książąt Michała i Janusza Wiśniowieckich wpłynęło na zmianę obrazu społecznego obozu saskiego. Nadal jednak kierownictwo w stronnictwie królewskim na Litwie spoczywało w rękach magnatów Hrehorego Antoniego Ogińskiego lidera oraz Ludwika Konstantego Pocieja. Do kierowniczej czołówki obozu królewskiego, będącego jednocześnie partią prorosyjską należał między innymi Michał Kazimierz Kociełł.

Sąsiedztwo

W strukturze przestrzennej Litwy zauważalne było sąsiedztwo – zwłaszcza małe. Analiza *Metryki Litewskiej*, korespondencji i innych materiałów źródłowych

[924] J. Urwanowicz, *Drobna szlachta w wojnie domowej na Litwie*, s. 84.

wykazuje, że stronnicy sascy w znacznym stopniu byli „sąsiadami". Posiadali włości w tych samych powiatach, województwach, a nierzadko ich dobra leżały „po sąsiedzku". Przedstawicielom oligarchii magnackiej Sapiehom udało się stworzyć wielkie sąsiedztwo obejmujące swoim zasięgiem kilka województw i powiatów. Funkcjonowało ono w strukturze przestrzennej Litwy do 1700 r., kiedy kres jego istnieniu położyła bitwa pod Olkienikami. Okazało się, że siła konfliktu Sapiehów z obozem republikanckim i ich sprzymierzeńcami była tak duża, że doprowadziła do rozpadu wielkiego sąsiedztwa. Znacznie bardziej stabilnym układem było małe sąsiedztwo, stanowiące charakterystyczny aspekt struktury przestrzennej Litwy, co nie oznacza, że całe Wielkie Księstwo było pokryte siecią sąsiedztw. W przypadku, gdy funkcjonowało małe sąsiedztwo, to wówczas z reguły występowało duże skupione wokół magnata, pełniącego rolę przewodnika i opiekuna. Wewnętrzna struktura sąsiedztwa przybierała kształt piramidy, na szczycie której znajdował się sąsiad przewodnik, mający największe wpływy. Niekiedy na terenie danego województwa, czy powiatu ścierały się wpływy kilku magnatów. Tak było w przypadku województwa brzesko-litewskiego[925], na obszarze którego swoje dobra posiadali Radziwiłłowie, Sapiehowie, Wiśniowieccy, Józef Bogusław Słuszka i Pociejowie. W strukturze wewnętrznej sąsiedztwa przeplatały się istniejące zależności różnego rodzaju. Sąsiedztwo skupione wokół kanclerza WKsL Karola Stanisława Radziwiłła wykazywało również cechy powiązań prywatnych. Kanclerz przewodnik dużego sąsiedztwa był zarazem spokrewniony z Janem Mikołajem Aleksandrem, krajczym i Michałem Antonim, starostą lidzkim Radziwiłłami, posiadającymi swe dobra w trakcie brzeskim. Jan Mikołaj Radziwił dziękował swemu protektorowi kanclerzowi Stanisławowi Radziwiłłowi za uzyskanie nominacji na krajectwo w 1699 r.[926]. Swoje majętności posiadał na terenie województwa brzesko litewskiego także Benedykt Paweł Sapieha[927], podskarbi WKsL, który był rzeczywistym przywódcą wielkiego sąsiedztwa i stronnictwa sapieżyńskiego na Litwie. Dobra na obszarze województwa brzeskiego i powiatu stołecznego mieli także stolnik WKsL Jerzy Stanisław Sapieha i Kazimierz Władysław Sapieha,

[925] Zob. *Rejestry podymnego Woj. brzeskie-litewskie*, s. 21 in.
[926] *Ibidem*, s. 75, p. 9; *Urzędnicy centralni*, s. 61, nr 298.
[927] *Ibidem*, s. 61, p. 314 – dobra te stanowiły część ekonomii słonimskiej.

kasztelan trocki, późniejszy wojewoda trocki[928]. Sąsiedztwo Sapiehów przenikały nie tylko więzy pokrewieństwa, ale także powinowactwa. Wojewoda brzeski litewski, Stefan Kazimierz Kurcz żonaty był z Joanną Petronelą Sapieżanką, kasztelanką wileńską[929]. Sam stojąc na czele sąsiedztwa łączył się z magnackim obozem Sapiehów. Ponadto Kurcz miał wpływy i dobra w województwie nowogródzkim[930]. Jednocześnie województwa – częściej powiaty – dające podbudowę sąsiedztwom były probierzem podziału orientacji politycznej szlachty. Po bitwie pod Olkienikami wzięto do niewoli Michała Sapiehę, koniuszego WKsL i generała artylerii, a przy nim między innymi Michała Woynę, starostę brasławskiego i Mirskiego, chorążego brasławskiego[931].

W ramach wspólnoty sąsiedztw współpracowali ze sobą Józef Bogusław Słuszka i Pociejowie, mający swoje włości na terenie województwa brzeskiego. Owe sąsiedztwa również wykazywały innego rodzaju zależności. Kazimierz Dobroniski, wojski mozyrski żonaty był z Konstancją Pociejówną[932]. Posiadającego swoje dobra w województwie brzeskim litewskim Rejnolda Sadowskiego[933] łączyło z Pociejami powinowactwo. Innym elementem przenikającym sąsiedztwo była przynależność do określonego obozu politycznego lub fakcji magnackiej. Swoje kariery związali z Ludwikiem Konstantym Pociejem Suzinowie, Eysmontowie oraz Zygmunt Benedykt Chrzanowski, cześnik i sędzia grodzki brzeski[934].

Magnateria miała najczęściej dobra leżące prawie we wszystkich województwach, ale również szlachta posiadała majątki w więcej niż jednym powiecie lub województwie. Interesująco przedstawia się struktura przestrzenna województwa nowogródzkiego[935]. Na tym obszarze sąsiedztwo nakładało się często na struktury fakcyjne. W województwie nowogródzkim swoje majątki posiadali Sapiehowie, Kociełłowie, Ogińscy, Radziwiłłowie, Kryszpinowie,

[928] *Ibidem*, s. 103, p. 233.
[929] M. Nagielski, *Sapieha Mikołaj, h. Lis*, PSB, t. 35, s. 127.
[930] *Rejestry podymnego Woj. brzeskie-litewskie*, s. 48, p. 214.
[931] K. Zawisza, *op. cit*., s. 73 – opis bitwy pod Olkienikami.
[932] *Rejestry podymnego Woj. brzeskie-litewskie*, s. 78, p. 37.
[933] *Rejestry podymnego Woj. brzeskie-litewskie*, s. 93, 100.
[934] *Testament Ludwika Pocieja*, 14.02.1703, Jelna, ANKr, f. 678, ZZG, rkps 273, s. 3, 5, 7; *Rejetsry podymnego Woj. brzeskie-litewskie*, s. 35, 62, 77.
[935] *Rejestry podymnego Woj. nowogródzkie*, *passim*.

Połubińscy, Wołłowicze, a także Komorowscy. Wśród właścicieli majątków odnajdujemy czołowych republikantów Krzysztofa Aleksandra Komorowskiego, kuchmistrza WKsL, późniejszego wojewodę brzeskiego oraz Hrehorego Antoniego Ogińskiego i Michała Kazimierza Kociełła[936]. W województwie nowogródzkim również krzyżowały się wpływy Sapiehów, republikantów i ich sojuszników. W powiecie wołkowyskim majątek miał Jerzy Stanisław Sapieha, najstarszy syn wojewody wileńskiego Kazimierza Jana Sapiehy, który w wyniku małżeństwa z córką Aleksandra Hilarego wszedł w posiadanie połowy ogromnego majątku po Połubińskich[937]. W powiecie pińskim wpływową osobą był Jan Karol Dolski, starosta piński, po śmierci którego przejął starostwo Michał Serwacy Wiśniowiecki[938]. Podobnie wyglądała sytuacja w Księstwie Żmudzkim, gdzie sąsiedztwo opierało się na wpływach Hrehorego Antoniego Ogińskiego, Kryszpinów, Zaranka, Jakuba Grużewskiego, ale także Sapiehów[939]. W posiadaniu dóbr na Żmudzi był Krzysztof Despot Zenowicz, marszałek oszmiański, późniejszy starosta oszmiański i pisarz WKsL. Przeciwko Sapiehom walczył w bitwie olkienickiej Eliasz Gimbut, właściciel 1 dymu[940]. Zwolennikiem Kazimierza Jana i Benedykta Pawła Sapiehów był Żmudzin Andrzej Kazimierz Giełgud, pisarz wielki litewski[941]. Lokalne sąsiedztwa zazwyczaj podporządkowywały się jednemu z magnackich obozów politycznych o szerszych wpływach i znaczeniu. Łączono się z takim obozem, który najbardziej odpowiadał interesom małych sąsiedztw, czyli na ile skuteczna była protekcja defensywna i ofensywna prowadzona przez magnata. Sąsiedztwo wymaga dalszych badań.

[936] *Ibidem*, s. 87, 186-187, 200.
[937] *Ibidem*, s. 16, p. 10.
[938] I. Czamańska, *op. cit*., s. 367.
[939] *Rejestry podymnego Ks. Żmudzkie*, *passim*.
[940] Ibidem, s. 54, p. 23; S. Uruski, *Rodzina*, t. 4, s. 159.
[941] PSB, t. 7, s. 438; *Rejestry podymnego Ks. Żmudzkie*, s. 36-37; S. Uruski, *Rodzina*, t. 4, s. 148.

3 – Aktywność stronnictwa saskiego

3.1 – Działalność polityczna stronnictwa saskiego na Litwie

Stronnictwo dworskie Augusta II na Litwie nie stanowiło zwartego monolitu, lecz było zlepkiem dwóch wzajemnie zwalczających się obozów w łonie, których pojawiły się z czasem dość poważne rozbieżności. Stąd jego kształt był zmienny, a na jego program i układ w znacznym stopniu wpływały bieżące wydarzenia. W związku z tym stanowił realizację najbardziej pilnych rozwiązań w polityce wewnętrznej i zagranicznej Rzeczypospolitej i Saksonii[942]. Na wewnętrzny porządek stronnictwa saskiego istotny wpływ wywierały pojawiające się na arenie politycznej nowe czynniki. Batalia olkiennicka nie uspokoiła sytuacji na Litwie natomiast wpłynęła na układ stronnictwa, które wyraźnie rozdzieliło się na dwa wrogie sobie ugrupowania, z których obóz sapieżyński poszukiwał sojusznika w dochodzeniu swoich krzywd, a nie mogąc liczyć na konkretne wsparcie ze strony Wettyna nawiązywał kontakty z królem szwedzkim. Zwycięstwo stronnictwa antysapieżyńskiego pod Olkiennikami unaoczniło fakt, że sojusz szlachecko-magnacki stanowi potęgę zdolną dokonać zmiany układu sił w Wielkim Księstwie, podważając jego dotychczasowe fundamenty.

Dwa przeciwstawne obozy polityczne nie zaprzestały dalszej walki i oskarżeń pod swoim adresem. Sytuację komplikował fakt zawarcia przez Wettyna układu z Rosją w Birżach bez zgody sejmu lub senatu Rzeczypospolitej oraz kontynuacja wojny ze Szwecją. Krytykowano politykę króla, oskarżanego w Koronie o sprowokowanie kolizji na Litwie, niektórzy wręcz posądzali monarchę o zakulisowe kierowanie wydarzeniami[943]. W Wielkim Księstwie szlachcie ciążyła obecność wojsk saskich rozmieszczonych na obszarze Litwy[944]. Sapiehowie wykorzystując fakt, że postanowienia olkiennickie naruszały kompetencje króla i sejmu, oskarżali republikantów o łamanie zasad unii

[942] Dopiero pod koniec lat dwudziestych XVIII w. koncepcje rządów Augusta II zaczęły przybierać kształt nie do końca zamkniętego programu, natomiast w okresie wcześniejszym na podejmowane działania wpływał bieg wydarzeń; J. Staszewski, *Unia polsko-saska*, s. 242.
[943] K. Piwarski, *Opozycja litewska*, s. 275, p. 3 i 4.
[944] J. Oleszewski, *op. cit*., s. 10-12.

lubelskiej[945]. Podnoszony zarzut stał się w walce o dochodzenie swoich krzywd jednym z podstawowych argumentów obronnych.

Rozwój sytuacji w Europie i w całej Rzeczypospolitej oraz ofensywa wojsk szwedzkich, które przypuściły atak na pozycje zajmowane przez wojska saskie zmuszał monarchę do zweryfikowania swoich planów litewskich wbrew oczekiwaniom Ogińskiego i Pocieja[946]. Sprawa „Postanowienia wileńskiego" podniesiona została na sejmie obradującym od 30 V do 18 VI 1701 r. w Warszawie[947]. Spośród przedstawicieli obozu republikanckiego brał udział w nim między innymi Karol Stanisław Radziwiłł marszałek sejmiku antekomicjalnego w Nowogródku, oraz wybrani na nim posłowie: Wolski, podsędek i Kazimierz K. Malawski, podczaszy nowogródzki[948]. Podczas burzliwych obrad sejmu warszawskiego szlachta koronna występująca w obronie Sapiehów oskarżała ich przeciwników o zamach na jedność Rzeczypospolitej i wolności szlacheckie. W obronie obozu republikanckiego wystąpił poseł litewski Wołłowicz, chorąży mścisławski apelując do przeciwników o umiar, by swymi wystąpieniami nie doprowadzili do intensyfikacji działań przeciwko Sapiehom[949]. Aby zdyskredytować republikantów i ich przywódców posłużono się „Postanowieniem wileńskim"[950], w którym przekazywano władzę absolutną nad Wielkim Księstwem Litewskim w ręce Augusta II. Celem odparcia ataku obóz

---

[945] Jak wynika z zapisek kanonika kijowskiego Ignacego Łukasza Olszowskiego opinie w Koronie na temat postanowienia olkiennickiego były zbliżone. Niektórzy uczestnicy styczniowej rady senatu 1701 r., w tym generał wielkopolski Rafał Leszczyński twierdzili, że została naderwana unia, *Ignacego Olszowskiego Pamiętnik z czasów Augusta II Króla Polskiego z współczesnego rękopisu wydany przez L*[*udwika*] *H*[*erburta*], BJ, rkps 9743/III, s. 35; na temat autorstwa pamiętnika, ostatecznie nie wydanego, przypisywanego przez P. P. Romaniuka ks. Januszowi Antoniemu Wiśniowieckiemu, zob. G. Sliesoriūnas, *Czy tak zwane postanowienie wileńskie*, s. 16, p. 35.

[946] J. Oleszewski, *op. cit*., s. 10.

[947] Sejm rozpoczął obrady pod starą laską marszałkowską, *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 44; na sejmie pacyfikacyjnym Szczuka objął podkanclerstwo litewskie i wszedł do senatu: „[...] starey laski trzymać nie może Siebie Samego według zwyczaiow praktykowanych do usługi Izby Poselskiey insynuowat". Gdy Izba wyraziła zgodę miejsce marszałka zajął Raczyński sędzia ziemski poznański i objął laskę; *Compendium Sejmu Walnego 1701 r.*, LNB, oddz. R, f. 141, ZACz, dz. I, rkps 2043, 1-12.

[948] Sejmik w Nowogródku odbył się w kwietniu 1701 r., *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 43.

[949] K. Piwarski, *Opozycja litewska*, s. 276 p. 2.

[950] G. Sliesoriūnas, *Czy tak zwane Postanowienie Wileńskie mogło zostać uchwalone w 1701 roku?*, ZH 74 (2009), z. 2, s. 7-27; J. Staszewski, *„Postanowienie Wileńskie" z 1701 r. i jego wpływ na unię polsko-litewską w czasach saskich*, ZH 51 (1986), z. 1, s. 83-95.

antysapieżyński przejął inicjatywę w tej sprawie nazywając dokument „podrzutnym scriptem", którego autorzy chcieli wprowadzić zamęt i rozbić narody. Posłowie litewscy: Wołłowicz, chorąży mścisławski i Ślizień poseł oszmiański zaprzeczyli, aby podpisy zwierzchników ruchu republikanckiego i ich sojuszników: Karola St. Radziwiłła kanclerza wielkiego litewskiego, starosty żmudzkiego, książąt Wiśniowieckich, Kociełła, Pociejów, Wołłowiczów widniały pod tym postanowieniem. Posłowie domagali się przedstawienia oryginalnego dokumentu, aby autor został ukarany. Jednocześnie przeszli do spraw wojska saskiego wyliczając szkody jakich się dopuściło na terenie Litwy w dobrach królewskich, duchownych i ziemskich, szacując je na 30 mln złp. Protest posłów i senatorów przeciwko treści „Postanowienia wileńskiego" sprawił, że Litwini wyparli się autorstwa dokumentu, który publicznie został spalony przez kata w Warszawie.

Dyskusje sejmowe zdominowały dwie kwestie: wyprowadzenia wojsk saskich z Rzeczypospolitej, do czego król zobowiązał się na sejmie pacyfikacyjnym oraz zmuszono Augusta II do powołania komisji mediacyjnej w celu uspokojenia i uporządkowania sytuacji na Litwie. Posłowie litewscy Wołłowicz i Ślizień występując w imieniu republikantów prosili, aby „Postanowienie Olkiennickie" zostało wpisane do *Volumina Legum*. Poseł oszmiański Ślizień odpierając głosy litewskie przeciwne temu projektowi odpowiedział, że „[...] nie potrzebuiemy approbacyey Laudum Olkienickie, utrzymamy się bez Was y o żadney Zgodzie nie myślemy". Wobec tak jednoznacznej postawy zabiegi deputatów z komisji do uspokojenia Litwy nie przyniosły pożądanych efektów. Zawiodły próby podejmowane przez prymasa Radziejowskiego, Litwa antysapieżyńska żadną miarą nie godziła się na przywrócenie Sapiehów do urzędów. Za obowiązujące uważała laudum olkiennickie. Posłowie litewscy z fakcji republikanckiej przed odjazdem złożyli deklarację, że na zjeździe wileńskim mającym się odbyć 22 sierpnia tegoż roku mogą rozważyć sprawę restytucji dóbr, ale nie urzędów[951]. Nie mniejsze emocje wywoływała sprawa wyprowadzenia wojsk saskich, o co zabiegali zarówno posłowie republikanccy jak i sapieżyńscy obok posłów koronnych. Celem kontroli

[951] *Compendium Sejmu Walnego 1701 r*., LNB, Oddz. R, f. 141, ZACz, dz. I, rkps 2043, s. 11.

politycznej sejmu wykorzystano mechanizm limity w dniu 30 maja, kiedy stanął punkt relegowania wojsk saskich. Król, powołując komisję składającą się w większości ze swych stronników, pragnął zachować wpływ na kształt przyszłego porozumienia zaznaczając przy tym, że w pełni panuje nad sytuacją.

Nierozwiązany konflikt litewski stał się w grudniu przedmiotem obrad sejmu warszawskiego z limity[952]. Podjęto próby pogodzenia zwaśnionych stron, również ze względu na postawę monarchy szwedzkiego Karola XII usprawiedliwiającego wkroczenie wojsk szwedzkich na Litwę między innymi koniecznością rozstrzygnięcia kolizji litewskiej oraz ochrony dóbr sapieżyńskich. Dlatego podjęte na sejmie 1701/1702 r. próby pogodzenia Sapiehów z Hrehorym Ogińskim, w razie sukcesu wpłynęłyby w sposób znaczący na dalszy bieg wydarzeń na Litwie. Od momentu rozpoczęcia obrad sejmowych sprawa Sapiehów wzbudzała wiele emocji, przy czym zdania wśród posłów koronnych były podzielone[953]. Instrukcję Księstwa Żmudzkiego przedstawił Kazimierz Zaranek Horbowski, prosząc o sąd na Sapiehów, którzy trwając w swojej zawziętości wprowadzili wojska szwedzkie do kraju. Następnie przedstawił dokument poświadczający, jakoby niedawni jeszcze hegemoni na Litwie, chcieli „z pomocą Szwedów obalić panowanie Augusta II w Polsce i obrać nowego króla”[954]. Poseł żmudzki Zaranek odniósł się do oskarżenia, z jakim wystąpili republikanci litewscy na zjeździe grodzieńskim 18 X 1701 r., kiedy w ujawnionym dokumencie ugody Sapiehów z Ogińskimi obydwa domy miały godzić się z pomocą szwedzką zdetronizować obecnego monarchę i obrać innego. Kończąc swoje wystąpienie Zaranek powiedział, że instrukcja żmudzka nie zezwala na żadną zgodę. Chorąży żmudzki Zaranek nie pozwalając na rozpoczęcie pertraktacji ugodowych z Sapiehami stosował obstrukcję parlamentarną jako metodę hamującą, niekorzystny dla republikantów, tok obrad

[952] August II podczas sejmu czerwcowego wydał uniwersały i wyznaczył termin przyszłego sejmu na 22 XII 1701 r., *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 44; Obradował 22 XII 1701-8 II 1702; zerwany 4 II 1702 przez Kazimierza Paca; marszałkiem sejmu był referendarz koronny Jan Szembek, *Chronologia sejmów polskich 1493-1793*, oprac. W. Konopczyński, Kraków 1948, s. 160; *Diariusz Sejmu Walnego warszawskiego 1701-1702*, s. 202 i n.

[953] Chorąży latyczewski Aleksander Przyłuski i starosta wiski Michał Puzyna radzili nie przystępować do obrad, dopóki król nie zadeklaruje, że doprowadzi do zgody „panów litewskich”. *Ibidem*, s. 202.

[954] Cyt. za: *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701/1702*, s. 202 i s. 202-203, p. 11.

sejmowych[955]. Z kolei zwolennicy Sapiehów domagali się najpierw pacyfikacji stosunków litewskich, a dopiero potem przystąpienia do obioru marszałka sejmowego. W obronie Sapiehów, z Korony wystąpił ich „partyzant i koligat" Jerzy Dominik Lubomirski, podstoli koronny z apelem o pogodzenie zwaśnionych stron. Lubomirski instrukcję żmudzką nazwał paszkwilem, na co oburzyli się posłowie litewscy, a Stefan Ślizień, pisarz ziemski oszmiański obarczył winą za brak na Litwie zgody samych Sapiehów[956]. Przypomniał, że nie można było zawrzeć ugody w Grodnie, bo Sapiehowie sami tego nie chcieli, mimo iż podkanclerzy litewski Stanisław Szczuka wysyłał im punkty ugody do Tykocina, żeby je podpisali. Pisarz ziemski oszmiański zaprotestował przeciwko odbieraniu głosu posłom litewskim, których jest tylko czterech. Część posłów koronnych uważała, że republikanci sami produkują dokumenty obwiniające Sapiehów. Najdalej posunął się poseł bielski Gąsowski, pytając po co domagać się sądu nad niedawnymi oligarchami skoro już zostali osądzeni, a napisane pod Olkienikami lauda zostały dane „do Króla Jmć do konfirmacyi i podpisu prywatnego [...], który praw naszych i trybów wcale nie jest wiadom jeszcze"[957]. Uważał również, że zapewne Sapiehowie Szwedów do kraju nie wprowadzili, bo oni byli juz w Kurlandii i w Inflantach, dlatego nie warto poszukiwać innego początku wojny. Do zgody namawiał poseł lidzki Aleksandrowicz, nie radząc posyłać do Karola XII poselstwa przed obiorem nowego marszałka.

Obstrukcje stosowała również druga strona, i gdy Zaranek kolejny raz prosił o sądzenie Sapiehów, agent z grodu warszawskiego tamował *activitatem*, mandatem na sądy sejmowe, napisanym na blankiecie ziemskim województwa wileńskiego, na którym wszyscy czołowi przeciwnicy Domu Sapiehów zostali „szpetnie opisani i pozwani"[958]. Przeciwko mandatowi wystąpili posłowie litewscy: Ślizień i Aleksandrowicz, z których pisarz ziemski oszmiański dowodząc nieprawomocności mandatu pytał na jakim sejmiku został sporządzony, bo nie widnieje na nim podpis marszałka sejmiku, ani woźnego, ani

[955] *Ibidem*, s. 205-208.
[956] *Ibidem*, s. 208.
[957] Cyt. za: *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701/1702*, s. 209.
[958] *Ibidem*, s. 211.

nie był publikowany[959]. Dowiedziawszy się Ślizień, że w innych grodach mandat też był publikowany stwierdził, że Sapiehowie pozwali całą prowincję Wielkiego Księstwa Litewskiego, co zostało zauważone przez pisarza lidzkiego ziemskiego Aleksandrowicza. Był przeciwny wprowadzaniu spraw do dyskusji przed obiorem marszałka sejmu i wysyłaniu poselstwa do króla szwedzkiego przed jego obiorem, przypominając losy legacji Wielkiego Księstwa, która nie została przyjęta[960]. Posłowie litewscy blokowali odczytanie listu od wojewody wileńskiego Kazimierza Jana Sapiehy, przyniesionego do izby poselskiej przez rezydenta podskarbiego litewskiego Benedykta Pawła Sapiehy[961]. Powracająca pod obrady sprawa poselstwa spotkała się z ponownym odzewem posła lidzkiego Aleksandrowicza, uważającego, iż król szwedzki nie ponosi odpowiedzialności za rozpoczętą wojnę, na którą August II uzyskał zgodę na odbytym w maju 1700 r. *senatus consilium*. Zaprezentował rozpowszechniony w całej Rzeczypospolitej pogląd, głoszący, że na majowej radzie senatu zostały zaakceptowane antyszwedzkie plany Augusta II[962]. Posłowie litewscy domagali się najpierw obioru marszałka, a większość koronnych chciała zgody na Litwie, a dopiero potem elekcji marszałka.

Poseł bełski Krosnowski prosząc o reasumpcję zgody litewskiej, upominał się wraz ze swoimi antenatami o przyznanie buławy mniejszej litewskiej po zmarłym Józefie Bogusławie Słuszce, księciu Michałowi Wiśniowieckiemu. Poseł bełski uważał, że jeżeli „będzie konferowana buława księciu jmć, tym samym może zgoda dojść do ichmpp litewskich, którzy będą dispositores do ugody”.[963]. Posła Krosnowskiego w sprawie buławy poparli między innymi podskarbi nadworny Miączyński oraz poseł lidzki Aleksandrowicz, uważając Wiśniowieckiego za godnego wakującej buławy mniejszej litewskiej, przychylał się do tej propozycji, gdyż miała ona prowadzić do zgody[964]. Zawarcie zgody postulowali także poseł nowogródzki Kazimierz K. Malawski, podczaszy

[959] *Ibidem*, s. 213.
[960] Przeciwny wysyłaniu poselstwa spod starej laski był poseł lidzki Aleksandrowicz, *Ibidem*, s. 213-216.
[961] *Ibidem*, s. 222-229.
[962] *Ibidem*, s. 228, p. 10.
[963] Cyt. za: *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701/1702*, s. 232.
[964] *Ibidem*, s. 233-234.

nowogródzki, oraz skłaniał się do niej Kazimierz Zaranek Horbowski, na co wpłynęła zapewne zmieniona sytuacja polityczna. Wojska Karola XII były na Żmudzi, skąd kierowały się w stronę Kowna[965]. Podczaszy nowogródzki Malawski nakłaniał innych, aby przystąpili do omawiania warunków zgody jeszcze przed elekcją marszałka. Wettyn polecił nadzorować mediację prymasowi Stefanowi Radziejowskiemu, a omówienie kwestii religijnych z posłem duńskim i brandenburskim przekazał marszałkowi nadwornemu litewskiemu Januszowi Wiśniowieckiemu.

W sprawach litewskich przystąpiono w pierwszej kolejności do dyskusji nad punktem z projektu grodzieńskiego dotyczącego władzy nad wojskiem litewskim. Wojewoda malborski Jan Jerzy Przebendowski proponował przywrócić do władzy hetmańskiej Kazimierza Jana Sapiehę i oddać mu komendę nad komputem litewskim, oraz jako zabezpieczenie przydzielić mu komisarzy do czasu zakończenia wojny ze Szwecją[966]. Kanclerz litewski Karol Stanisław Radziwiłł przedstawił projekt składający się z trzech rozwiązań, w wypadku, gdyby komendę oddano hetmanowi, wówczas należy do jego boku wyznaczyć komisarzy z każdego województwa i powiatu *pro tunc*. Drugi projekt zakładał pozostawienie połowy wojska przy buławie wielkiej, a drugiej połowy przy buławie mniejszej, a trzeci przewidywał oddanie komputu litewskiego pod komendę hetmana wielkiego koronnego. Kanclerz Radziwiłł zgłaszając tę propozycję powołał się na tradycję, gdy wojskiem koronnym dowodził hetman wielki litewski Karol Chodkiewicz[967]. Kwestie związane z postanowieniem olkienickim radził odłożyć do obioru marszałka sejmu. Interesujące było wystąpienie podkanclerzego litewskiego Stanisława Szczuki odrzucającego część projektu radziwiłłowskiego, a proponującego przyjęcie projektu grodzieńskiego. Szczuka wyrażał zgodę na przekazanie komputu litewskiego pod władzę hetmana koronnego. Był przeciwny zwijaniu wojska litewskiego w sytuacji zagrożenia szwedzkiego. Podkanclerzy przypomniał, że z racji pełnionych urzędów przebywał u boku królewskiego, więc miał możliwość widzieć jak Sapiehowie

[965] *Ibidem*, s. 235-237.
[966] *Ibidem*, s. 244 i 247.
[967] *Ibidem*, s. 245 i 247.

wielokrotnie udawali się po pomoc do króla, i jak często wracali bez „żadnego ukontentowania". W ten sposób Szczuka usiłował usprawiedliwić postępowanie Sapiehów juz po Olkienikach, dodając, że gdyby zawarto ugodę w Grodnie, to teraz przeciwko wojskom szwedzkim wystąpiłaby znaczna siła, a nie tylko kilkadziesiąt chorągwi zebranych przez Hrehorego Ogińskiego i Michała Serwacego Wiśniowieckiego[968]. Marszałek nadworny litewski Janusz Wiśniowiecki replikował Szczuce, że postanowienia olkienickie szlachta pisała krwią, nie zgadzał się na przekazanie komendy nad wojskiem Sapieże. Jego zdaniem hetman Kazimierz Jan Sapieha sam nie powinien do tego dążyć „nie mając jeszcze konfidencyjej", ponadto wojewoda wileński paktował z królem szwedzkim. W obronie hetmana Sapiehy wystąpił prymas Radziejowski apelując o wybaczenie i oddanie mu władzy nad komputem litewskim[969]. Kasztelan żmudzki Wilhelm Eustachy Grothuz optował za anihilacją postanowień olkienickich, przywróceniem urzędów ministerialnych Sapiehom, skoro ma zostać zawarta zgoda[970]. Wykorzystywano prolongatę, odkładano obrady, o co prosił między innymi kanclerz Karol Stanisław Radziwiłł. Kuchmistrz koronny Stanisław Tarło był przeciwny, aby postawa ks. Białłozora po bitwie olkienickiej została objęta amnestią. W obronie ks. Białłozora stanął poseł i pisarz oszmiański Stefan Ślizień. Ostatecznie mediacja królewska odniosła skutek i 16 I 1702 r. została zawarta w Warszawie kompromisowa ugoda[971].

Zatwierdzony na sejmie traktat pacyfikacyjny był dla Sapiehów korzystniejszy od przedstawionego w Grodnie „Projektu komisarskiego" traktatu. Przywracano ich do urzędów i majątków, a w kwestii dóbr neuburskich, kanclerz Radziwiłł i Sapiehowie mieli przy mediacji prymasa Radziejowskiego wyznaczyć po cztery osoby celem znalezienia rozwiązania. „Akt Pacyfikacji" Litwini podpisali dopiero 28 I 1702 r., pod którym znalazły się podpisy 36 posłów i senatorów z Wielkiego Księstwa Litewskiego, między innymi: wojewody wileńskiego Kazimierza Jana, podskarbiego Benedykta Pawła, pisarza polnego

[968] *Ibidem*, s. 245 i s. 245, p. 12, 247.
[969] *Ibidem*, s. 245-246.
[970] *Ibidem*, s. 247.
[971] Ugoda stanęła 16 stycznia, a podpisana została dzień później, *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 47; *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701/1702*, s. 261.

Michała, stolnika Jerzego Sapiehów; hetmana polnego Michała Wiśniowieckiego, kanclerza wielkiego Stanisława Radziwiłła, podkanclerzego Stanisława Szczuki, marszałka nadwornego Janusza Wiśniowieckiego, chorążego nowogródzkiego Krzysztofa Sienickiego, strażnika Ludwika Pocieja, starostę grodzieńskiego Kazimierza Ogińskiego, chorążego Kazimierza Zaranka[972]. Zawarcie zgody stało się możliwe w momencie przekazania buławy polnej Wiśniowieckiemu za zgodą Sapiehów[973]. Równocześnie August II dał przywilej na kasztelanię wileńską Januszowi Wiśniowieckiemu, marszałkowi nadwornemu. Przekazanie marszałkostwa nadwornego litewskiego Kazimierzowi Antoniemu Sanguszce właściwie przesądziło o losach sejmu, gdyż o deklarowany mu urząd upomniał się kawaler maltański Pac, poparty przez posła Giełguda[974].

Niemal bezpośrednio po podpisaniu ugody konflikt odżył na nowo, bowiem przywracając Sapiehom odebrane im dobra nie oddano im władzy nad wojskiem, którego liczba miała być ograniczona zgodnie z układem puzewickim z 1698 r.[975]. Sapiehowie oskarżali swych przeciwników, że nie dopuścili do wejścia w życie ugody zawartej na zerwanym sejmie 1702 r., choć przywrócenie do honorów i fortun gwarantował im sam król, kardynał Radziejowski i hetmani koronni[976]. Obwiniali przeciwników, że natychmiast podjęli starania, by to „dzieło wywrócić" i nie dopuścić ich do i tak już złupionych majątków. Za ten stan rzeczy odpowiedzialni byli ich zdaniem przede wszystkim Ogiński i Kociełł, z których inicjatywy masy szlacheckie zaniosły protestację. Ponieważ Rzeczpospolita nadal nie chciała prowadzić wojny ze Szwecją wysłano do Karola XII sześcioosobowe poselstwo, po dwóch przedstawicieli z Małopolski, Wielkopolski i Wielkiego Księstwa Litewskiego, które reprezentowali Kazimierz Dominik Ogiński, starosta gorżdowski i Kazimierz Kryszpin Kirszensztein, starosta płungiański[977].

---

[972] *Akt Pacyfikacji Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Warszawa 16. 01. 1702, [w:] *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701/1702*, s. 301-307.
[973] A. Rachuba, *Sprawa obsady urzędów litewskich po Sapiehach w początkach XVIII wieku*, s. 255.
[974] *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701/1702*, s. 268-271.
[975] *Ibidem*, s. 301- 307.
[976] *Copia listu Sapiehów do województw poznańskiego y kaliskiego z obozu pod Koninem die 22 Aug. 1703*, BK PAN, rkps 00407, k. 161-162.
[977] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 47; *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701/1702*, s. 277-279.

W rzeczywistości zawarty „Akt Pacyfikacji" był bez znaczenia, bo już w marcu 1702 r. Sapiehowie oficjalnie przeszli do obozu szwedzkiego[978].

W drugiej połowie 1702 r. Augustowi II udało się stworzyć silne stronnictwo dworskie, mocno związane z monarchą i gotowe wspierać jego linię polityczną. W ramach Rzeczypospolitej, dzięki wielu korzystnym posunięciom i wsparciu zwolenników powstało „państwo" Wettyna, którego współtwórców August obdarzył w nagrodę beneficjami. Uczynił krok w stronę opozycji nawiązując z jej głównymi przedstawicielami: Benedyktem Pawłem Sapiehą, Rafałem Leszczyńskim i Jakubem Sobieskim[979], korespondencję wiedząc, że szanse na ich pozyskanie są praktycznie bliskie zeru. Jak zauważył Jarosław Poraziński, to przedsięwzięcie skierowane w stronę słabej w tym momencie opozycji było istotnym posunięciem, gdyż król wykonał je „w przeddzień niemal kampanii sejmowej"[980]. Stronnictwo dworskie skupiło się przede wszystkim na skonkretyzowaniu najbliższych celów politycznych, dla których należało pozyskać na sejmikach antekomicjalnych aprobatę zebranej szlachty. Obóz regalistyczny w zgodzie z wymową uchwał malborskich prezentował nastawienie pokojowe. Ekspedycja przedsejmowa, instrukcje na sejmiki i deliberatoria kierowały uwagę szlachty na poszukiwanie środków i sposobów zakończenia konfliktu ze Szwecją[981], przed podpisaniem wyczekiwanego przez opinię szlachecką traktatu pokojowego z Karolem XII. Instrukcja królewska była tak zredagowana, żeby winą za fiasko rozmów pokojowych obarczyć monarchę szwedzkiego[982], którego upór paraliżował podejmowane do tej pory wysiłki. W tej sytuacji koniecznością stawało się przystąpienie do zorganizowania obrony własnego terytorium, co wymuszało solidarną postawę szlachty. Instrukcja

[978] *Manifest Sapiehów z obozu pod Brańskiem*, 6.06.1702, A. Chr. Załuski, *Epistolae*, t. 3, s. 202.
[979] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 169 i n.
[980] J. Poraziński, *Epiphania Poloniae*, s. 21.
[981] *Idem*, *Sejm lubelski w 1703 roku*, s. 48.
[982] *Uniwersał Augusta II zwołujący nadzwyczajny sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie oraz ogłaszający trzecie wici na pospolite ruszenie*, Malbork, 25.04.1703, [w:] *AS*, s. 328-330.

proponowała pokonanie wroga własnymi siłami lub uzyskania pomocy wojskowej na drodze układów z innymi państwami[983].

W sytuacji, gdy większość szlachty po radzie malborskiej nie zamierzała wspierać opozycji zmienił taktykę prymas Radziejowski, popierając inicjatywę zwołania sejmu, który jako jedyny może doprowadzić do uspokojenia sytuacji wewnętrznej. Hierarcha twierdził, że „gdyby do Polski Sasowie nie poprzychodzili, nigdy by Szwed nie był w Polsce"[984]. Prymasem biorącym w obronę Sapiehów kierowała również chęć zapobieżenia przewidywanej rozprawie z adherentami szwedzkimi. Obawy Radziejowskiego były uzasadnione zważywszy, że podnoszono ten problem podczas obrad walnych rad: malborskiej i toruńskiej. Rzeczywiście Sapiehowie znajdowali się w trudnej sytuacji, mogąc jedynie liczyć na poparcie nielicznej szlachty w Koronie. Tymczasem Wettyn umiejętnie podsycał nastroje nieprzychylne stronnikom szwedzkim. Dla konfederatów litewskich utrzymanie osiągniętego po Olkienikach *status quo* było najważniejszym zadaniem obok niedopuszczenia do odrodzenia się władzy Sapiehów na Litwie. Skonfederowani stronnicy Wettyna otrzymali od niego na krótko przed zakończeniem rady malborskiej gratyfikacje pieniężne. Monarcha nakazał wypłacić Hrehoremu Ogińskiemu, Kazimierzowi Kociełłowi i Krzysztofowi Puzynie po 1000 talarów subsydiów[985].

Aktywizowała się opozycja i po przybyciu Benedykta Pawła Sapiehy do Warszawy zostały podjęte działania mające na celu zwołanie zjazdu szlachty wrogiej Wettynowi, co ostatecznie zostało poparte przez prymasa Radziejowskiego. Nie przeszkodziło to Sapiehom skierować listu do sejmikującej szlachty z prośbą o wstawiennictwo w ich sprawie. Wysłany list oskarżał opozycję o przekazanie w ramach zawartych układów fortec i majątków sapieżyńskich, które wojska kozackie i moskiewskie obsadziły w zamian za uzyskane subsydia pieniężne[986]. Odnosząc się do wojny ze Szwecją stwierdzali, że wojska Karola XII po bitwie pod Rygą, za uciekającymi Sasami wkroczyły na

[983] *Instrukcja JKMci [...] na sejmik pro 31 maja dana w Elblągu*, 12.05.1703, BOssol., rkps 3582 II, s. 2-3.
[984] Cyt. za: *List prymasa Michała Radziejowskiego na sejmiki*, 23.02.1703, [w:] *AS*, s. 323-324.
[985] *List Augusta II z 31.04.1703*, BK PAN, rkps 1560/1.
[986] *List Sapiehów na sejmiki*, 23.02.1703, Warszawa, [w:] *AS*, s. 324-326.

tereny Rzeczypospolitej, wojska saskie zamiast wycofać się do Saksonii, niszczą Polskę. W kwestii przyczyny agresji szwedzkiej na Rzeczpospolitą Sapiehowie wyrażali pogląd tożsamy z prymasem Radziejowskim. Sapiehowie swoim listem dawali do zrozumienia szlachcie, że chcą zgody. Tymczasem „Rzeczpospolita Litewska" przygotowywała się do ostatecznej rozprawy z nimi i zablokowania próby ich rehabilitacji.

Na sejmie lubelskim w czerwcu 1703 r., którego obrady zagajał regalista Stanisław Ernest Denhoff, wysiłki stronników Wettyna szły w kierunku skonsolidowania społeczeństwa szlacheckiego przy boku Augusta II i sparaliżowania wpływów Wielkopolan, adherentów króla szwedzkiego Karola XII[987]. Zwolennicy Augusta II podjęli także próbę uściślenia programu politycznego, a wśród wysuwanych przez nich propozycji znalazły się również elementy programu politycznego przyjętego przez konfederację sandomierską[988], która stanęła na straży praw ustrojowych i systemu wartości, stanowiących fundament, na którym opierała się Rzeczpospolita. Obradujący od 19 czerwca do 11 lipca 1703 r. dwuniedzielny sejm lubelski pod laską obranego marszałkiem Michała Wiśniowieckiego zakończył się pełnym poparciem szlachty dla Augusta II[989]. Konstytucje sejmowe zakładały podjęcie rokowań pokojowych[990], w przypadku braku rezultatów umożliwiały podjęcie działań obronnych. Przyszły pokój powinien zostać zawarty na zasadach *status qou ante bellum*, jednocześnie wykluczono rozmowy o detronizacji Augusta II i nowej elekcji[991]. Poddano politykę królewską kontroli, wybierając 61 deputowanych ze wszystkich województw i ziem[992], na czele rady stanął prymas Radziejowski. Litwa wyraziła

[987] J. Poraziński, *Sejm lubelski w 1703 roku*, *passim*.
[988] Stanisław Ernest Denhoff postulował, aby rezydentami przy królu byli także reprezentanci szlachty do obowiązków, których należałoby informowanie społeczeństwa szlacheckiego o posunięciach zagrażających wolności; *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 267.
[989] Wiśniowiecki został wybrany marszałkiem poselskim za ustąpieniem alternaty grodzieńskiej przez Wielkie Księstwo; na zjazd do Malborka wysłano 12 posłów, *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 55.
[990] Spośród 31 konstytucji, 6 dotyczyło Litwy, *VL*, t. 6, s. 46-49.
[991] *Ibidem*, s. 46-47.
[992] Nazwiska deputowanych zostały zapisane w oddzielnej konstytucji, *Ibidem*, s. 53.

zgodę na aukcję wojska do 12 tys. oraz na zebranie podatków[993]. Administratorami podatków eksatrordynaryjnych, cła generalnego na okres dwóch lat od 1 IX 1703 r. do 1 IX 1705 r. wyznaczono Ludwika Pocieja, strażnika WKsL i Marcjana Wołłowicza, pisarza[994]. Koszty utrzymania wojsk Wielkie Księstwo przerzuciło na dochody z dóbr Sapiehów i ich adherentów, a nawet zalecano hetmanom lokowanie w tych majątkach wojsk na leże zimowe. W dniu 9 lipca sejm lubelski uchwalił skrypt *ad archiwum*, którego zasadnicza część dotyczyła aukcji wojska[995]. Wszystkich stronników szwedzkich przebywających w obozie Karola XII uznano za wrogów. Zostali pozbawieni tytułów, godności i dóbr jeśli w ciągu sześciu niedziel nie przybędą do króla i nie złożą stosownych wyjaśnień. August II zobowiązał się bez zgody Rzeczypospolitej nie prowadzić rokowań z innymi państwami, ani nie rozpoczynać wojny. Przysięgę według roty sandomierskiej ponowił Wettyn, złożyli ją prymas Radziejowski, senatorowie również ci, którzy przysięgali w Malborku[996].

Walka dwóch stronnictw litewskich przeniosła się na forum sejmowe. Posłowie litewscy wyraźnie dążyli do rozprawy z opozycją. Szczególną aktywność przejawiali: ks. Michał Wiśniowiecki, Ludwik Pociej, Marcjan Wołłowicz, Kazimierz Ogiński. Przed upływem terminu amnestii dla Sapiehów, August II z przywódcami konfederacji wileńskiej, zawarł na sejmie lubelskim ugodę w sprawie podziału urzędów znajdujących się dotąd w rękach tego rodu[997]. W wyniku rywalizacji, kształt ugody uległ zmianie i ostatecznie na radzie jaworowskiej rozdano wakujące godności[998]: buławę wielką litewską otrzymał

---

[993] *Ibidem*, s. 59-60; wykorzystując brak precyzyjnych ustaleń w konstytucji prawie wszystkie województwa i ziemie zabrały podatki, głównie podymnego do rozpatrzenia na sejmikach, *Ibidem*, s. 63-66.

[994] *Auctio subsidiorum y prorogatio podatkow extraordynaryinych W. X. Lit.*, *VL*, t. 6, s. 59-60.

[995] *Skrypt ad Archivum na Seymie Extraordinaryinym Lubelskim 9 Julij 1703*, BK PAN, rkps 00407, k. 162 i n.

[996] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 56.

[997] *Asekuracja Michała Serwacego księcia Wiśniowieckiego, hetmana polnego litewskiego, Ludwika* [*Konstantego*] *Pocieja, strażnika wielkiego litewskiego, i Marcjana* [*Dominika*] *Wołłowicza, pisarza wielkiego litewskiego, złożona na ręce Karola I Stanisława księcia Radziwiłła, kanclerza litewskiego, dotycząca ich nominacji na wyższe urzędy, dokonanej przez Augusta II, króla polskiego*, 07.1703, AGAD, f. 354, dz. II, nr 2013.

[998] *Asekuracja Michała Serwacego księcia Wiśniowieckiego, hetmana wielkiego litewskiego i kasztelana wileńskiego, i* [*Grzegorza*] (*Hrehorego*) [*Antoniego*] *Ogińskiego, starosty żmudzkiego i hetmana polnego litewskiego, wydana Karolowi I Stanisławowi księciu Radziwiłłowi,*

Michał Wiśniowiecki wraz z kasztelanią wileńską, jego brat Janusz został wojewodą wileńskim, Hrehory Ogiński wziął buławę polną, Ludwika Pocieja nagrodzono podskarbstwem wielkim, a Marcjan Wołłowicz został marszałkiem wielkim. Król oddał pisarstwo po Wołłowiczu, Kryszpinowi Kirszenszteinowi staroście orszańskiemu, a Grzegorz Ogiński mimo awansu nadal był starostą żmudzkim[999]. Wszystkie godności trafiły do rąk stronników królewskich wzmacniając jego stronnictwo na Litwie. Był to kolejny krok monarchy na drodze do podjętej konsolidacji społeczeństwa szlacheckiego u jego boku. Z drugiej strony tarcia personalne ponownie zaostrzyły konflikt w łonie obozu republikantów litewskich. Na sejmie wybrano wojewodę brzeskiego Władysława Jozafata Sapiehę deputatem do spisania konstytucji do Trybunału Skarbowego Wielkiego Księstwa Litewskiego[1000]. Zaliczał się do stronników Augusta II, a w okresie wcześniejszym nie wziął udziału w otwartym konflikcie swoich krewnych ze szlachtą litewską, podobnie jak wszyscy krewniacy z linii kodeńskiej[1001].

Sejm lubelski odbył się „wyraźnie pod dyktando zdeterminowanej sytuacją szlachty, w atmosferze „konfederackiej", chociaż formalnie sejmem skonfederowanym nie był"[1002]. Na jego obradach odcisnęły się wydarzenia rozgrywające się w Rzeczypospolitej od połowy 1702 r., czyli od czasu kiedy szlachta zawiązywała konfederacje wojewódzkie, utrzymywała w permanencji sejmiki, samorzutnie organizowała obronę swoich majątków przed wojskami szwedzkimi i saskimi. Żywo reagowała na wszytko co działo się wokół nie przebierając czasami w środkach. Nastąpiła rewindykacja wpływów szlachty na politykę kraju. Ewolucja postaw odbiła się na obradach sejmu lubelskiego, na którym wszystkich adherentów szwedzkich spotykały różne afronty, jak prymasa Radziejowskiego, Sapiehów, Towiańskich. Sejm lubelski stał się manifestacją poparcia dla Wettyna, bardzo potrzebnego w okresie nasilającego się konfliktu wewnętrznego, nakładającego się na działania wojny północnej.

---

kanclerzowi litewskiemu, w sprawie zwrotu wydanych przez kancelarię litewską przywilejów na buławę polną litewską i podskarbstwo wielkie litewskie, 1703, AGAD, f. 354, dz. II, nr 2030.

[999] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 58.

[1000] *VL*, t. VI, s. 43 i n.

[1001] E. Sapieha, *Dom Sapieżyński*, s. 385.

[1002] Cyt. za: J. Poraziński, *Sejm lubelski w 1703 roku*, s. 90.

Sprzeciw Litwy wspieranej przez Augusta II sprawił, że nie udało się na sejmie lubelskim uzyskać rehabilitacji dla Sapiehów, a egzekucję uchwał sejmowych dotyczących pozbawienia ich urzędów odłożono na okres sześciu tygodni od momentu zakończenia obrad. Niedawni jeszcze „władcy" Litwy nie zamierzali z tej amnestii skorzystać i zaktywizowali swoją działalność antywettyńską. Tryumf święciła szlachta z obozu antysapieżyńskiego przejmując po nich i ich koligatach urzędy. Wprawdzie „principles" głoszące obronę zagrożonej wolności często były wykorzystywane przez szlachtę jako uzasadnienie zmiany opcji politycznej i umożliwiały w miarę swobodne przechodzenie do obozu przeciwnika politycznego, a następnie powrót do porzuconego stronnictwa, ale Sapiehowie nie zamierzali z tego skorzystać. Nie wyzyskali szansy oczyszczenia się z postawionych im zarzutów i nie pojawili się u boku króla w wyznaczonym terminie. Kazimierz Jan Sapieha, wojewoda wileński w odpowiedzi na podjęte w Lublinie uchwały wydał manifest oskarżający Augusta II i republikantów litewskich o doprowadzenie do sytuacji, w której Sapiehom nie pozostało nic innego jak szukać sprawiedliwości w obozie króla szwedzkiego[1003].

[1003] *Copia listu Sapiehów do województw poznańskiego y kaliskiego z obozu pod Koninem die 22 Aug. 1703*, BK PAN, rkps 00407, k. 161-162.

3.1.1 Walka stronnictw na sejmikach, radach senatu, zjazdach i Trybunałach.

Obóz antysapieżyński na odbywanych w styczniu i lutym 1701 r. sejmikach odnosił się do laudum olkiennickiego. Przysięgę na *Iuramentum* składały, te osoby, które wcześniej tego nie uczyniły. Na sejmiku w Brześciu rotę przysięgi złożył przed strażnikiem WKsL Pociejem, ks. Sanguszko[1004]. Poza akceptacją wszystkich postanowień olkienickich laudum sejmiku pińskiego potępiło Sapiehów i ich stronników, przypominając, że „bywszy" hetman i podskarbi byli złymi administratorami. Zadeklarowano trwać nadal „przy majestacie jego królewskiej mości" i dochować wierności Rzeczypospolitej. Podkreślono, że udzielając wsparcia królowi od momentu elekcji występowano przeciwko działaniom ruchu sapieżyńskiego mającego na względzie jedynie swój prywatny interes. Szlachta domagała się, aby na „marcowych roczkach" postanowienia generalne olkienickie zaprzysięgli: Franciszek Strawiński wraz z dwoma starszymi synami, Franciszek Szyrma, podsędkowicz piński, a także Jakub Lauson, major JKM. Tak jednoznaczne potępienie obozu przeciwnego nie dziwi biorąc pod uwagę, że pod laudum powiatu pińskiego podpisał się między innymi Michał Korybut Wiśniowiecki, pułkownik generalny województw i powiatów Wielkiego Księstwa Litewskiego[1005]. Załagodzenia przez Augusta II konfliktu republikantów z Sapiehami domagał się już podczas obrad rad senatu 18, 19 i 21 stycznia 1701 r. kasztelan wileński Józef Słuszka[1006]. Kasztelan Słuszka pozbawiony przez republikantów urzędu hetmańskiego dochodził swoich praw. Również na styczniowej radzie senatu w obronie Sapiehów wystąpił ich stronnik, generał wielkopolski Rafał Leszczyński, który skrytykował monarchę za

[1004] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 41.
[1005] Pod *laudum* widnieją także podpisy: W. Gliniańskiego, starosty pińskiego i marszałka sejmiku gromnicznego, Michała Ciechanowicza, podkomorzego pińskiego, Józefa Gałeckiego, stolnika smoleńskiego, Jakuba Stanisława Jaspersa, miecznika wileńskiego, Floriana Korbuta, strażnika starodubowskiego oraz Stanisława Ordy, rotmistrza JKM. Przysięgę dochowania wierności królowi i Rzeczypospolitej mieli złożyć na marcowych roczkach Franciszek Strawiński, wojski starodubowski z dwoma starszymi synami, Franciszek Szyrma, podsędkowicz piński i Jakub Lauson major JKM; sejmik piński uchwalił dla wojska litewskiego podatki w podwójnej wysokości; *Laudum szlachty pińskiego powiatu na sejmiku gromnicznym*, 10.02.1701 r., [w:] *Акты издаваемые виленскою археографическою коммиссіею*, t. 13: *Акты главнаго литовскаго трибунала*, Wilno 1886, s. 133-136.
[1006] A. Rachuba, *Słuszka Józef Bogusław*, PSB, t. 39, s. 139-140.

podsycanie konfliktu sapieżyńsko-republikanckiego[1007]. Sądzono, iż interwencja królewska

w wewnętrzne sprawy litewskie wystarczy, by został przywrócony naruszony po Olkiennikach pokój na Litwie. Zupełnie nie brano pod uwagę rozmiarów konfliktu w Wielkim Księstwie. O mediację królewską zabiegali, w równym stopniu co ich przeciwnicy, Sapiehowie pragnący odzyskać utraconą pozycję, przywileje i urzędy.

Po powrocie do Rzeczypospolitej w maju 1701 r.[1008], starosta miński Krzysztof Zawisza przebywając przez pewien czas w Warszawie podjął się roli mediatora między pokonanymi pod Olkienikami Sapiehami, a starostą żmudzkim Hrehorym Ogińskim, zakończonej ostatecznie fiaskiem[1009]. Zdaniem pamiętnikarza przyczyniła się do tego w pewnym stopniu, także postawa szlachty republikańskiej, która nie chciała dopuścić do pogodzenia się jednego ze swych przywódców z odsuniętymi od władzy i urzędów niedawnymi jeszcze hegemonami litewskimi. Przywrócenie Sapiehom utraconej pozycji, urzędów i majątków oznaczało dla ich przeciwników konieczność zwrotu zagarniętych beneficjów oraz powrót do stanu sprzed Olkienik. Kilkuletnie zmagania z Sapiehami prowadzone na wszystkich płaszczyznach i wszelkimi możliwymi metodami, przy pomocy różnych środków i narzędzi zostałyby zaprzepaszczone, a uczestnikom walki politycznej groził rewanż z ich strony. Zawisza po tej nieudanej próbie godzenia starosty Ogińskiego z Domem Sapiehów na pewien czas wycofał się z życia politycznego.

Ukazanie się w przestrzeni publicznej dokumentu zwanego „Postanowieniem wileńskim" wzbudziło falę niezadowolenia nawet wśród szlachty popierającej republikantów[1010]. Spory wśród historyków o autentyczność dokumentu i czas jego powstania trwają nadal, lecz jak wynika z najnowszych

---

[1007] K. Piwarski, *Opozycja litewska*, s. 273 p. 2.
[1008] Starosta miński 21 V 1701 r. przybył do Warszawy; K. Zawisza, *op. cit*., s. XVII-XVIII, 26.
[1009] *Ibidem*, s. XIX.
[1010] *Postanowienie wileńskie* - odpisy są między innymi w: 1. AGAD, AR, dz. II, ks. 27, s. 157-158; 2. *Ibidem*, ks. 39, s. 493-494: *Postanowienie litewskie 1700, po rozgromieniu PP. Sapiehów y rozsiekaniu JP. Sapiehy, koniuszego WXLittgo*; 3. BCzart., rkp. 551, s. 451; 4. *Ibidem*, rkps 3996, s. 299; 5. BJ, rkps 5961, s. 81 (nie są urzędy wymienione obok nazwisk): *Projekt postanowienia wileńskiego de absoluto dominio anno 1701*.

badań litewskiego historyka Gintautasa Sliesoriūnasa treść „Postanowienia wileńskiego" była znana na Litwie prawdopodobnie w drugiej połowie stycznia lub na początku lutego 1701 r.[1011]. Zdaniem litewskiego badacza dokument jest falsyfikatem, i niekończenie jego autorami są Sapiehowie. Gintautas Sliesoriūnas uważa, iż autorami falsyfikatu byli raczej przedstawiciele opozycji w Koronie. Pod dokumentem znalazły się podpisy czołowych przywódców i szlachty republikanckiej, w tym braci Michała i Janusza Wiśniowieckich, Hrehorego Ogińskiego, starosty żmudzkiego, Michała Kazimierza Kociełła, kasztelana trockiego, Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza litewskiego i Kazimierza Zaranka, chorążego żmudzkiego. W dokumencie zrywano unię polsko-litewską i przekazywano władzę dziedziczną i absolutną Fryderykowi Augustowi wielkiemu księciu litewskiemu. Odnosząc się do tradycji litewskich Giedyminowiczów skrytykowano przyniesioną z Korony „zgubną wolność". Projekt tego dokumentu został rozpowszechniony w całej Rzeczypospolitej i zajmował opinię publiczną na zjazdach i obu sejmach 1701 r. August II stanowczo odżegnywał się od zamiaru wprowadzenia *absolutum dominium* na Litwie. Tak wynika z treści informacji przekazanej Hrehoremu Ogińskiemu, staroście generalnemu żmudzkiemu i kanonikowi wileńskiemu Krzysztofowi Białłozorowi, którzy reprezentowali monarchę na zjeździe w Różanej[1012]. Zjazd republikantów w Różanej obradujący w dniach 10-14 III 1701 r. ustosunkował się do zarzutów wysuwanych pod ich adresem i wysłał poselstwa do króla[1013], prymasa Radziejowskiego[1014] i hetmana Jabłonowskiego. Instrukcja dana posłom do hetmana wielkiego koronnego zawierała wyjaśnienie powodów zwiększenia wojska litewskiego i podatków na jego utrzymanie. Republikanci stwierdzali, że nie zamierzali przekazać królowi władzy absolutnej na Litwie i dokonać zamachu

[1011] Data i miejsce uchwalenia *Postanowienia wileńskiego* to 24 XI 1700 r.; ponieważ w tym dniu przyjęto uchwałę olkiennicką to większość badaczy zgadza się, że te same osoby nie mogły jednocześnie w tym samym dniu obradować w dwóch różnych miejscach, stąd przyjmuję się zazwyczaj, że podana data jest fikcyjna lub umowna. Przegląd historiografii na ten temat zob. G. Sliesoriūnas, *Czy tak zwane postanowienie wileńskie*, *passim*.
[1012] *Ibidem*, s. 14, p. 30.
[1013] *Instrukcja posłom WKL do króla, dana na zjeździe w Różanie*, 13.03.1701 r. (oryginał), BCzart., rkps 567/IV, s. 25-33.
[1014] *Instrukcja posłom WKL do prymasa, wyprawionym ze zjazdu w Różanie,* b.d (kopia), BCzart., rkps 195/IV, nr 15, s. 77-82.

na unię z Polską - są to jedynie pogłoski autorstwa Sapiehów[1015]. Podobnie akt limitacji zjazdu w Różanie zaprzecza, by obóz republikancki miał znosić sejmy, rwać unię z Polską, przekazać królowi *absolutum dominium* na Litwie i wprowadzić na teren Republiki z własnej woli wojska saskie[1016]. Obawiając się, że Sapiehowie wykorzystają treść dokumentu w celu pozyskania króla dla swoich interesów zastrzeżono „aby Seckret był zachowany"[1017]. Król August II krążące wieści na temat *absolutum dominium* uważał za celowe posunięcia ze strony oponentów dążących do skłócenia go ze szlachtą[1018]. Wettyn krytykowany przez społeczeństwo szlacheckie nie rezygnował z roli mediatora i nadal podejmował próby pacyfikacji Litwy.

Ponownie deputaci zebrali się 2 V 1701 r. na zjeździe w Wilnie, który obradował pod laską Michała Serwacego Wiśniowieckiego, generalnego pułkownika. Obrano posłów na sejm i opracowano skrypt złożony na ręce kanclerza Karola Radziwiłła[1019]. W instrukcji żądano, aby posłowie litewscy nie dopuścili do rozpoczęcia obrad sejmu, dopóki nie zostaną wyprowadzone z Litwy wojska saskie. Zobligowano ich do zamanifestowania przed Polakami, że w Wielkim Księstwie nie ma zgody na *absolutum dominium* oraz na wojnę ze Szwecją, dopóki sejm Rzeczypospolitej nie podejmie stosownej uchwały. Posłowie mieli także trwać przy postanowieniach olkiennickich i żądać ich realizacji[1020]. Do najważniejszych uchwał zjazdu wileńskiego należały dwa *Manifesty*, z których pierwszy był skierowany przeciwko Sapiehom[1021], a w drugim występowano przeciwko rozlokowaniu wojsk saskich na Litwie i ich samowoli oraz żądano ewentualnego ukarania winnych wyrażenia zgody na

[1015] *Instrukcja dla posłów WKL do hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego, dana 10 III 1701 r. na zjeździe w Różanie*, BCzart., rkps 195/IV, nr 14, s. 67-75.
[1016] G. Sliesoriūnas, *Czy tak zwane postanowienie wileńskie*, s. 18, p. 39.
[1017] Uwagę na ten fakt zwrócił litewski historyk. G. Sliesoriūnas, *Czy tak zwane postanowienie wileńskie*, s. 18, p. 40; *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k.
[1018] *List Augusta II do Karola Stanisława Radziwiłła z 31 III 1701 r.* (kopia), BCzart., rkps 195/IV, nr 23, s. 113.
[1019] E. Kotłubaj, *Galerja nieświeska portretów radziwiłłowskich*, s. 404.
[1020] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 43; G. Sliesoriūnas, *Czy tak zwane postanowienie wileńskie*, p. 23 s. 12.
[1021] *Manifest Stanów Wielkiego Xięstwa Litewskiego na Zieździe Walnym Wileńskim po limitacyey z Rożany na dniu dziewiatym Miesiąca Maia w Roku 1701 Przeciwko Contumacij Ichmośćiow Panow Sapiehow uczyniony*, AGAD, AR, dz. II, nr 1909; jednym z sygnatariuszy tej uchwały był kanclerz Radziwiłł, który poprzedniego dnia wyjechał z Wilna, był więc umownym sygnatariuszem, *„Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 43.

ich pobyt[1022]. Ze zjazdu wileńskiego zostało wysłane poselstwo do króla szwedzkiego Karola XII. Jednym z posłów był Aleksander Podbereski, marszałek upicki, który w swym liście skierowanym do księcia Michała Serwacego Wiśniowieckiego opisał pobyt w obozie szwedzkim i przedstawione w formie ultimatum żądania Karola XII[1023]. Bez oglądania się na Koronę zjazd podjął próbę porozumienia się z monarchą szwedzkim.

Do obradujących po limicie w Wilnie stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego August II wystosował list, w którym wzywał obie strony do uspokojenia nastrojów i nie wszczynania gwałtów[1024]. Rozwój sytuacji na Litwie skłonił Wettyna do poinformowania prymasa Radziejowskiego o trudnościach w pogodzeniu zwaśnionych stron[1025]. W odpowiedzi prymas zalecił królowi przebaczenie i restytucję Sapiehów[1026]. Oburzona szlachta republikancka ogłosiła *Remanifest* na *Manifest* kardynała Radziejowskiego, w którym powtórzyła zarzuty wysuwane przeciwko Sapiehom w poprzednich pismach[1027]. Kolejną próbę pogodzenia obu skonfliktowanych stron podjęto na sesji generalnej w Wilnie, lecz brak posłów reprezentujących Sapiehów i propozycji ugody sprawił, że została odłożona na zjazd październikowy[1028]. Nie doszło do zawarcia ugody z Domem Sapiehów także na jesiennym zjeździe w Grodnie, w którym uczestniczył kanclerz litewski Radziwiłł[1029]. Króla i Rzeczpospolitą reprezentował podkanclerzy

---

[1022] Zob.: *Wypis z akt Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego, zawierający manifest szlachty litewskiej ze zjazdu wileńskiego odnoszący się do ucisku wojsk saskich,* 14.05.1701. AGAD, AR, f. 354, dz. II, nr 1910.

[1023] Dołączona jest instrukcja obywateli powiatu upickiego, dana posłom do księcia Michała Serwacego Wiśniowieckiego, 31 VII 1701 r. wbrew nazwie instrukcji brak, *List Podbereskiego, marszalka powiatu upickiego do księcia Michała Serwacego Wiśniowieckiego, pułkownika generalnego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1921.

[1024] *List Augusta II, króla polskiego, do obradujących po limicie w Wilnie stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, dotyczący uspokojenia sytuacji na Litwie*, 11 VII 1701 r. AGAD, AR, f. 354, dz. II, nr 1912.

[1025] *List Augusta II, króla polskiego do kardynała Michała Radziejowskiego, prymasa i arcybiskupa gnieźnieńskiego, na temat rozwoju sytuacji w Wielkim Księstwie Litewskim*, AGAD, AR, f. 354, dz. II, nr 1913.

[1026] *Odpowiedź kardynała Michała Radziejowskiego, prymasa i arcybiskupa gnieźnieńskiego, do Augusta II, króla polskiego*, 16 VII 1701 r., AGAD, AR, f. 354, dz. II, nr 1913.

[1027] *Remanifest stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego przeciwko manifestowi Kardynała Michała Radziejowskiego, prymasa i arcybiskupa gnieźnieńskiego, w sprawie niedoszłej ugody z Sapiehami*, 30 VII 1701 r., AGAD, AR, f. 354, dz. II, nr 1918.

[1028] T. Narbut, *Dzieje starożytnego narodu litewskiego*, t. 9, s. 209.

[1029] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 46; E. Kotłubaj, *Galerja nieświeska portretów radziwiłłowskich*, s. 404-405.

litewski Stanisław Szczuka, zwolennik programu republikanckiego, arbitrem Sapiehów był przyjaciel wojewoda sieradzki Jan Pieniążek oraz Karol Jan Romanowski, podkomorzy chełmski[1030]. Na zjeździe grodzieńskim usiłowano doprowadzić do zgody Sapiehów z jednym z czołowych przywódców obozu republikantów Hrehorym Ogińskim. Warunki na jakich zamierzano zawrzeć porozumienie obejmowały postulaty polityczne i gospodarcze[1031]. Według rozpowszechnianego apokryfu Sapiehowie zapewniali, że nie będą dochodzić żadnych „pomst", ani nie będą domagać się odszkodowań od Ogińskiego, starosty żmudzkiego. Do ugody między rodem Ogińskich i Sapiehów ostatecznie nie doszło. Odpowiedzialność za ten stan rzeczy ponosiły obie strony, choć podkanclerzy Szczuka wskazywał na celowe działania kasztelana trockiego i starosty żmudzkiego. Pisał, że obydwaj już dawno porzuciliby rokowania, „tylko na te representatie, które się czynią, nie wiedzą jak"[1032]. Obydwaj przyjęli metodę przedkładania trudniejszych od poprzednich punktów ugody, niemożliwych do zaakceptowania przez ich oponentów. Przywrócenie Sapiehom dawnej pozycji na Litwie nie leżało w interesie przywódców republikanckich, dla których złamanie hegemonii sapieżyńskiej otwierało drogę do awansów urzędniczych i stwarzało możliwość odgrywania kluczowej roli w polityce Wielkiego Księstwa. Sapiehowie nie byli zainteresowani rozwiązaniami połowicznymi, gdyż pragnęli odbudować swą potęgę, stąd odtrącali dalszą mediację królewską jako niesatysfakcjonującą i stronniczą[1033]. Konsekwentnie odrzucali próby pozbawienia ich realnej władzy i znaczenia na Litwie[1034].

Dla obu stron najważniejszy i zarazem najtrudniejszy do rozwiązania był punkt dotyczący wojska litewskiego i dowództwa nad nim. „Stany Litewskie" i projekt komisarski żądały, aby dowództwo nad wojskiem nadal pozostawało

---

[1030] T. Narbut, *Dzieje starożytnego narodu*, t. 9, s. 209.
[1031] *Apokryf punkty do ugody między rodem Sapiehów a Grzegorzem* (*Hrehorym*) *Antonim Ogińskim, starostą żmudzkim, i rodem Ogińskich*, 18.01.1701, AGAD, AR, f. 354, dz. II, nr 1928.
[1032] *List A. Szczuki, Podkanclerzego W^oX^aL^o, do żony*, 24.10.1701, Grodno, ANKr, ZFK, f. 636, APKrz, sygn. 3365, s. 309.
[1033] *Odpowiedź Sapiehów na punkty przedstawione przez komisarza królewskiego,* [*Stanisława Antoniego Szczukę*]*, podkanclerzego litewskiego, na zjeździe grodzieńskim*, b.d.d. 1701, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1938.
[1034] *Ibidem*.

w rękach księcia M. Wiśniowieckiego, pułkownika generalnego[1035]. Sapiehowie natomiast nie chcieli utracić kontroli nad armią litewską i dlatego godzili się jedynie przekazać komendę nad nią Słuszce, kasztelanowi wileńskiemu, hetmanowi polnemu litewskiemu. Dążenie do przejęcia buławy jest równoznaczne z brakiem chęci do zawarcia „absolute zgody" i stanowi „za[mach] nie lada iaki na honory y urzędy insze"[1036]. W doprowadzeniu do bezwarunkowej zgody i całkowitego zakończenia konfliktu litewskiego nie był zainteresowany również August II, który jak wynika z listu Dłuskiego do podkanclerzego Szczuki chciał „[...] strony przeciwne [...] przywieść, aby się Polacy ze Szwedem bili, stante w Wm Xtie L[itewskim] confusione"[1037]. Wymowna jest też reakcja króla na „zgodę litewską oporem idącą", kiedy na wieść o trudnościach miał powiedzieć: „kiedy chcą ginąć, niechaj giną"[1038].

Utrzymujące się rozbicie polityczne Litwy znalazło swój oddźwięk na sejmikach antekomicjalnych zwołanych przez króla na 10 XI 1701 r.[1039]. Karol Stanisław Radziwiłł, kanclerz litewski otrzymał od regenta koronnego instrukcję wysłaną w jego liście. Nie mógł jej ekspediować na sejmiki litewskie, gdyż zaistniałoby podejrzenie, że „tam już u Xcia Im. gotują", co w sytuacji rozbitej zgody mogło okazać się zgubne w skutkach[1040]. Niespokojny przebieg miał sejmik grodzieński, na którym walczyli o przywileje marszałek grodzieński z chorążym tego powiatu[1041]. Posłami z sejmiku grodzieńskiego wybrano: Ogińskiego, podskarbiego nadwornego i Ważyńskiego[1042]. W trakcie kampanii sejmikowej na Litwie toczyła się także innego rodzaju batalia – o urzędy po śmierci kasztelana wileńskiego Józefa Bogusława Słuszki. Pierwszym

---

[1035] *Proiekt Kommissarski do zgody Litewskiej*, 25 X 1701, Grodno, ANK, ZFK, f. 636, APKrz, sygn. 3365, s. 319-322 – projekt został przygotowany w imieniu Augusta II przez podkanclerzego litewskiego Szczukę.
[1036] *List Andrz. Ch. Załuskiego, Biskupa Warminskiego, do Szczuki Podkanclerzego WXL^{o}*, 26.10.1701, Seeburg, ANKr, ZFK, f. 636, APKrz, sygn. 3365, s. 331.
[1037] *List W. Kon. Dłuskiego, do Szczuki podkanclerzego WXLit*., 22.10.1701, Warszawa, ANKra, ZFK, f. 636, APKrz, sygn. 3365, s. 305; *Idem*, 22.10. 1701, Warszawa, AGAD, APP, rkps 163/30 nr 33 (oryg).
[1038] *List W. Kon. Dłuskiego, do Szczuki podkanclerzego WXLit*, 24.10.1701, Warszawa, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sygn. 3365, s. 311-312.
[1039] *Compendium Seymu Walnego 1701 r.*, LNB, Oddz. R, f. 141, ZACz, dz. I, rkps 2043, s. 9-10.
[1040] *List W. K. Dłuskiego do Szczuki podkanclerzego WXLit*, 8.11.1701, Warszawa, ANKr, ZFK, f. 535, APKrz, sygn. 3365, s. 352.
[1041] *Idem*, 17.11.1701, Warszawa, *ibidem*, s. 362.
[1042] *Idem*, 22.11.1701, Warszawa, *ibidem*, s.367.

beneficjentem miał zostać kanclerz litewski Karol Stanisław Radziwiłł, który dzięki własnym staraniom miał na przyszłym sejmie otrzymać buławę polną litewską[1043]. Wójtostwo brzeskie po Słuszce oddano ks. Czartoryskiemu, ale zajechał te dobra Pociej, strażnik Wielkiego Księstwa Litewskiego, który wystąpił do króla z prośbą o przyznanie mu tego wakansu. W związku ze zbliżającym się sejmem monarcha postanowił odłożyć rozdanie wakujących urzędów, w tym kasztelanii wileńskiej na nadchodzący sejm.

August II dążąc do wzmocnienia stronnictwa dworskiego i zatrzymywania w nim swoich poplecznków, popierających go w walce z Karolem XII, przekazał wakujące po śmierci Józefa Bogusława Słuszki urzędy braciom Wiśniowieckim, Michałowi Serwacemu i Januszowi Antoniemu, co podważyło bezstronność niedawnej mediacji królewskiej. Poparcie Wettyna dla republikantów nie było jednak do końca przesądzone, o czym może świadczyć kontynuacja powziętych w okresie wcześniejszym działań. August II wykorzystywał swego stronnika Jakuba Henryka Flemminga, zwolennika współpracy z obozem sapieżyńskim[1044], a w szerszej skali z oligarchią magnacką w celu przyciągnięcia z powrotem do swego stronnictwa Sapiehów. Zadanie to miało ułatwić małżeństwo Flemminga z Franciszką Izabelą Sapieżanką[1045], córką koniuszego litewskiego i bratanicą Kazimierza Jana Sapiehy, wojewody wileńskiego i hetmana litewskiego. Zaangażowanie Augusta II w doprowadzeniu do zawarcia tego małżeństwa było jedną z prób wzmocnienia swego stronnictwa o wpływowego magnata i jego fakcję oraz pogodzenia zwaśnionych stron konfliktu litewskiego, co przyczyniłoby się pośrednio do wzmocnienia jego pozycji w kraju. Z założenia małżeństwo to współcześni określali jako silnie polityczne mające związać Sapiehów z dworem saskim. W dalszym ciągu podejmowane próby pogodzenia „Reczypospolitej Litewskiej" nie przynosiły żadnych efektów. Szlachta antysapieżyńska nie pozwalała naruszyć postanowień olkiennickich. Jej

[1043] *Idem*, 17.11.1701, Warszawa, *ibidem*, s. 362-363.
[1044] T. Wasilewski, *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z Koroną od unii lubelskiej do początku XVIII w*., s. 56.
[1045] Ukoronowaniem rozpoczętych w 1699 r. zabiegów był ślub Flemminga z Sapieżanką zawarty 9 lipca 1702 r. w Trzebnicy; zob. układy odnośnie małżeństwa: AGAD, AR, dz. X, zespół nr 354/X, sygn. 332; nasuwa się uwaga, że jeśli August II w późniejszym okresie pisał do kardynała Annibala Albaniego z prośbą o unieważnienie tego małżeństwa, to musiał być inicjatorem jego zawarcia.

stanowisko w tej kwestii najlepiej oddaje wypowiedź Michała Chaleckiego, starosty mozyrskiego, płk JKM, że „Rzplta nie atramentem, ale krwią pisała olkienickie postanowienie, które za ustawę ma, bo powszechnie nie pojedynkowo stanowiła, toć prywatnie żadna namówiona ugoda nie skasowała onego, ani żadna konstytucya władzy generalnego pułkownika nie odebrała”[1046]. Próba pogodzenia nie doszła do skutku, gdyż mimo obietnic wyprowadzenia Szwedów z Litwy, którzy „[... równo z w.m. panem [chodzi o podkomorzego parnawskiego – T.G.] stawa jako nieprzyjaciel”. Inicjatywy polityczne kardynała Radziejowskiego i jego popleczników, chcących decydować o sprawach litewskich samodzielnie, jedynie wywołują oburzenie wśród szlachty. Republikanci, ganiąc ich chęć panowania nad Wielkim Księstwem Litewskim wbrew jego prawom i obyczajom, zadają pytanie: „bez nas o nas kto ma moc stanowić?”[1047].

Po wkroczeniu na Litwę Szwedów do Wilna przybył Kazimierz Jan Sapieha, a jego brat Benedykt Paweł, podskarbi litewski dołączył do armii króla szwedzkiego. Wojewoda wileński rozpoczął odbudowę swojego stronnictwa, co zaniepokoiło republikantów obawiających się, że zechce zebrać sesję Trybunału Głównego Litewskiego. Spośród deputowanych, czternastu sprzyjających republikantom wycofało się do obozu w Mińsku i pod wodzą wojewody trockiego Michała Kociełła zawiązali własną sesję. Została ona zalimitowana do lipca ze względu na wyjątkowo trudną sytuację w kraju, ponadto zwołano pospolite ruszenie[1048]. Z kolei w Wilnie zebrała się grupa deputatów przywiezionych przez Szwedów ze Żmudzi oraz stronników Sapiehów. Pierwszym marszałkiem został Władysław Krasowski, wbrew swojej woli[1049], a trzy dni później wybrano stronnika Sapiehów, Krzysztofa Zawiszę[1050]. Sapieha nie zdecydował się na wprowadzenie detronizacji Augusta II i odcinając się od takich zamysłów, wbrew obawom hetmana polnego Wiśniowieckiego, nie przekształcił Trybunału w sąd

[1046] *List Chaleckiego Michała, starosty mozyrskiego, pułkownika królewskiego, do podkomorzego parnawskiego*, b.m.d., Listy z czasów Jana III i Augusta II, wyd. W. Skrzydylka, Kraków 1870, s. 105-106.
[1047] *Ibidem*, s. 105.
[1048] *List Pocieja do Radziwiłła z okolic Wołozyna*, 14.05.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 11913/I, k. 115-118.
[1049] *List Wiśniowieckiego do Radziwiłła z okolic Wołozyna*, 5.05.1972, AGAD, AR, dz. V, nr 175/I, k. 21-24.
[1050] K. Zawisza, *op. cit*., s. 213.

kapturowy właściwy dla okresu bezkrólewia[1051]. Wojewoda wileński Sapieha zwrócił się do biskupa smoleńskiego Eustachego Kazimierza Kotowicza z prośbą o mediację, która nie została przez republikantów ani odrzucona ani przyjęta. Wytworzyła się paradoksalna sytuacja. Obóz republikancki uznawał za nadal ważną ugodę zawartą na sejmie, której wcześniej odmówił wprowadzenia w życie. Stwierdzano, że jeśli Sapieha chce pertraktować to powinien przysłać swych reprezentantów do obozu republikanckiego[1052]. Wojewoda wileński Kazimierz Jan Sapieha wydał 6 marca 1702 r. list wzywający do gromadzenia się pod sztandarami Sapiehów wszystkie odziały znajdujące się pod dowództwem Wiśniowieckiego hetmana polnego[1053].

Pojawienie się Szwedów na Litwie i wojsk sapieżyńskich, zaważyło na życiu politycznym. Rywalizacja „Rzeczypospolitej Litewskiej" z Sapiehami, z którymi wiązał się coraz mocniej Krzysztof Zawisza wpłynęła na pracę Trybunału Litewskiego. Stronnicy sascy złożyli Trybunał w Mińsku, gdzie jego pracami kierował MIchał Kazimierz Kociełł, natomiast ich przeciwnicy pod eskortą szwedzką zwołali Trybunał w Wilnie pod laską starosty mińskiego[1054].

Bezpośrednio po bitwie kliszowskiej[1055], Wettyn wydał uniwersał wzywający szlachtę do podjęcia działań militarnych przeciwko Szwedom[1056]. August II podkreślił, że Rzeczpospolita została niesłusznie napadnięta i wszystkim jej obywatelom wbrew zapewnieniom Karola XII grozi poważne niebezpieczeństwo ze strony niszczycielskich wojsk szwedzkich. Monarcha obiecując prowadzić wojnę do rekuperacji Inflant, nie podał jednak dla kogo. Stanowczo odrzucił żądania króla szwedzkiego wzywające go do ustąpienia z tronu polskiego. Klęska pod Kliszowem umożliwiła konsolidację stronników Augusta II, którzy na zwołanym pod Sandomierzem zjeździe w sierpniu-wrześniu

[1051] *List Pocieja do Radziwiłła z obozu wojskowego*, 30 (?).04.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 11913/I, k. 93-99; *List Wiśniowieckiego do Radziwiłła z okolic Wołoż*yna, AGAD, AR, dz. V, nr 175/I, k. 21-24.
[1052] *List Pocieja do Radziwiłła z obozu wojskowego*, 30 (?).04.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 11913, k. 93-99.
[1053] *List* [*Kazimierza Jana Sapiehy*]*, wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego, na sejmiki*, 06.03.1702, AGAD, f 354, dz. II, nr 1943.
[1054] K. Zawisza, *op. cit*., s. 26.
[1055] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 50.
[1056] *Uniwersał Augusta II, króla polskiego do województw*, 23.07.1702. AGAD, f. 354, dz. II, nr 1959.

1702 r. opowiedzieli się za Wettynem i przeciwko jego detronizacji[1057]. Aktywny udział w pracach koła generalnego brał kanclerz Karol Radziwiłł, który także wziął udział w przygotowywaniu projektu konfederacji[1058]. Poszukująca własnych rozwiązań politycznych szlachta zawiązała związek do obrony Rzeczypsopolitej, króla, swobód i wolności oraz praw[1059]. Odrzucona została dotychczasowa neutralność Rzeczypospolitej bowiem szlachta opowiedziała się za kontynuowaniem wojny ze Szwecją, w przypadku, gdyby Karol XII „nie przyjął pokoju"[1060]. Monarcha ponawiając przysięgę na *pacta conventa* zadecydował zarazem, że szlacheccy deputaci z sejmików będą od tej pory uczestniczyć w radach senatu[1061]. Ich głównym zadaniem była kontrola działań politycznych Augusta II i przebiegu mediacji polsko-szwedzkich. Było to z jego strony posunięcie taktyczne, gdyż z pomocą deputatów pragnął wpływać na decyzje rady zgodnie z własnymi planami politycznymi i bieżącą potrzebą, a jednocześnie zapewniał król ciągłość funkcjonowania związku sandomierskiego do momentu zwołania sejmu konnego. Zjazd zakłóciło zamordowanie wojewody kaliskiego Lipskiego, podejrzewanego o nawiązanie konszachtów ze Szwedami podczas poselstwa do Karola XII[1062]. W tej sprawie obywatele województwa sandomierskiego wydali uniwersał zaprzeczający ich winie[1063]. W trakcie trwania zjazdu sandomierskiego król August II wydał list przypowiedni Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi, kanclerzowi litewskiemu, podkreślając, że powierzył to zadanie swojemu stronnikowi mając na uwadze jego dotychczasowe zasługi poniesione na rzecz Korony[1064]. Wpływ Radziwiłła na monarchę był znaczny, skoro za jego wstawiennictwem pod Sandomierzem przekazał województwo

[1057] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 51.
[1058] E. Kotłubaj, *Galerja nieświeska portretów radziwiłłowskich*, s. 405.
[1059] A. Ch. Załuski, *op. cit*., s. 241-245; przyjęto ostatecznie stanowisko S. Szczuki, że konfederacji generalnej nie można zawiązać w obecności monarchy.
[1060] W. Kuczyński, *op. cit.*, s. 30.
[1061] J. Staszewski, *August II*, s. 135.
[1062] Karol S. Radziwiłł kanclerz litewski uczestniczył wraz z deputatami w obradach zjazdu, mających ustalić przyczyny zajścia w Kole Generalnym sandomierskim, Zebranie dni z kalendarzów, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 51.
[1063] *Manifest obywateli województwa sandomierskiego*, 22.08.1702. AGAD f. 354, dz. II nr 1962.
[1064] *List przypowiedni Augusta II, króla polskiego*, dany Karolowi I Stanisławowi księciu Radziwiłłowi, kanclerzowi litewskiemu, na chorągiew pancerną". 30.08.1702. AGAD f. 354, dz. II, nr 1964.

brzeskie po śmierci Kurcza, kuchmistrzowi WKsL Komorowskiemu[1065], który został wybrany jednym z deputatów prowincji Rzeczypospolitej.

Obradujące w dniach od 27 listopada do 13 grudnia 1702 r. *senatus consilium* w Toruniu podtrzymało uchwałę o kontynuowaniu wojny ze Szwecją. August II zwołał obrady sejmu na 1703 r. poprzedzone walną radą malborską. Rada toruńska zakończyła się sukcesem monarchy, gdyż nie tylko nie wspomniano o wycofaniu wojsk saskich, ale złożono rotę przysięgi na wierność Augustowi II, uznając za wroga ojczyzny każdego, kto nie popiera królewskiej linii politycznej[1066]. Na radzie toruńskiej zabrakło prymasa Radziejowskiego, ale wzbudziło także podejrzenia oddalenie się od spraw politycznych kanclerza litewskiego Radziwiłła. Zaniepokojony August II wysłał z Torunia w grudniu 1702 r. do kanclerza Karola Stanisława Radziwiłła, jego rezydenta przy boku królewskim, Jana Hordynę. Podstoli orszański miał przekazać list, w którym król informował kanclerza o swoich najbliższych planach militarnych i politycznych[1067]. Monarcha dążył do stoczenia po przybyciu posiłków saskich bitwy ze Szwedami oraz projektował zwołanie sejmu w celu uchwalenia skutecznej obrony przez nieprzyjacielem.

W Toruniu August II wykorzystał przywilej rozdawania urzędów służący monarsze do budowy i umacniania wsłasnego stronnictwa[1068]. Sprzyjały władcy okoliczności, gdyż był to okres wymierania osób zawdzięczających swe urzędy poprzedniemu królowi Janowi III Sobieskiemu[1069]. Rozdawnictwo urzędów w rękach Augusta II było wygodnym narzędziem wykorzystywanym do nagradzania swoich stronników i „powaśnienia opozycji”[1070]. Oparcie się na Lubomirskich, po przekazaniu buławy wielkiej koronnej Hieronimowi

[1065] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 51.
[1066] J. Poraziński, *Epiphania Poloniae*, s. 20.
[1067] Informacja króla polskiego Augusta II przesłana kanclerzowi litewskiemu, Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi za pośrednictwem jego rezydenta Jana Hordyny, podstolego orszańskiego, *Informacja Augusta II dla Karola Stanisława Radziwiłła*, 20.12.1702. AGAD f. 354, dz. II, nr 1980.
[1068] Referendarię koronną król przekazał Rzewuskiemu krajczemu, a jego urząd staroście czerkaskiemu, *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 52.
[1069] T. Zielińska, *Magnateria polska epoki saskiej*, s. 59-60; w okresie od 1698 do 1701 roku August II dokonał ok. 80 przetasowań na urzędach. Natomiast w 1702 r. rozdał 30 nominacji, podobnie jak w roku następnym, *ibidem*, s. 38.
[1070] *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego*, s. 281-282 p. 6.

Lubomirskiemu, było zapewne związane z zależnością od Wiednia i aspiracjami królewicza Jakuba Sobieskiego, pozbawionego przez ten ród szans na koronę podczas ostatniej elekcji. Pragnąc osłabić opozycję i wykazać swoją bezstronność August II mianował podskarbim wielkim koronnym Rafała Leszczyńskiego, a hetmanem polnym koronnym Adama Mikołaja Sieniawskiego. Nie wszystkie nominacje na najwyższych urzędach spełniły w dalszej perspektywie pokładane w nich oczekiwania. Doraźnie rozdanie obu buław koronnych przed majową radą warszawską wpłynęło wraz z innymi czynnikami na pacyfikację antykrólewskich nastrojów[1071]. Stronnictwo saskie i August II w celu rozszerzenia swoich wpływów wykorzystywali istniejące rozwiązania ustrojowe w postaci limity, co zapewniało obradom ciągłość[1072]. Szlachta zawiązywała konfederacje wojewódzkie, których uchwały wraz z uchwałami sandomierskimi dawały Augustowi II prawną podstawę zwoływania wspólnych obrad senatorów z deputatami szlacheckimi, czyli walnych rad. Spotykało się to ze sprzeciwem opozycji, która usiłowała przeciwstawić się polityce Wettyna[1073]. Na Litwie organizowane przez szlachtę i magnaterię zjazdy były uregulowane przepisami prawnymi zawartymi w Statutach i konstytucjach[1074].

Monarcha zdecydował się zwołać po raz trzeci od zjazdu sandomierskiego radę senatorów i deputatów szlacheckich do Malborka[1075], rezygnując tym samym, z wcześniejszego zamiaru zwołania sejmu do Opatowa. Nie bez wpływu na tę decyzję była postawa prymasa Radziejowskiego zwołującego do Warszawy wybranych w Sandomierzu senatorów i pełnomocników szlacheckich. Kardynał Stefan Radziejowski odmówił przybycia do Malborka, mimo iż król wzywając go na radę senatorską napomniał prymasa, by nie szukał na własną rękę porozumienia z Karolem XII[1076]. W przestrzeni publicznej pojawiały się pisma

[1071] J. Poraziński, *Funkcje polityczne i ustrojowe rad senatu*, s. 31, p. 34.
[1072] Szlachta godziła się na takie rozwiązania, gdyż było ono powszechnie stosowane przez sejmiki; H. Olszewski, *Praktyka limitowania sejmików*, s. 33-35.
[1073] Na radzie lwowskiej grupa magnatów kresowych podjęła taką próbę; J. Poraziński, *Funkcje polityczne i ustrojowe rad senatu*, s. 33.
[1074] A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym*, s. 318.
[1075] *List Augusta II, króla polskiego, do senatorów koronnych i litewskich, wzywający ich na radę senatorską do Malborka*, 25.02.1703, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1997.
[1076] *List Augusta II, króla polskiego do kardynała Michała Radziejowskiego, prymasa i arcybiskupa gnieźnieńskiego, wzywający go do przybycia na radę senatorską do Malborka*, 25.02.1703, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1997.

polityczne komentujące rezygnację z odbycia sejmu w Opatowie. Autor jednego z takich pism, sądził, że nie można zwołać sejmu do układów ze Szwedami, gdyż osoby rozpisujące sejmiki nie są do tego uprawnione[1077]. W wątpliwość została poddana wolność obrad w sytuacji stacjonowania wojsk szwedzkich w miejscu odbywania debat.

Poprzedzające sejm czerwcowy w Lublinie sejmiki antekomicjalne w większości poparły stanowisko Augusta II domagając się ukarania winnych sprowokowania wojny ze Szwecją[1078]. Skonfederowanie Wielkiego Księstwa Litewskiego pozwala przypuszczać, że instrukcje posłów sejmikowych z poszczególnych województw i powiatów mają podobny charakter jak instrukcja nowogródzka[1079]. Posłowie nowogródzcy byli zobligowani poruszać kwestie związane z obroną kraju, domagać się zwołania pospolitego ruszenia, którego koszty utrzymania miały pochodzić z dwuletnich dochodów uzyskanych po konfiskacie dóbr sapieżyńskich. Instrukcja wyraźnie zakazywała wyrażania zgody na uchwalenie przez sejm podatków przeznaczonych na cele wojskowe. Ewentualny sojusznik powinien udzielić Rzeczypospolitej wsparcia militarnego. Uczestnikiem sejmiku był Karol Stanisław Radziwiłł, a reprezentowali go na sejmie lubelskim Kazimierz Kondratowicz, miecznik nowogródzki i Jan Wołk Łaniewski, podczaszy trocki[1080]. Kampanię sejmikową przed sejmem lubelskim omawia Jarosław Poraziński[1081]. Sejmiki okazały sie sukcesem dla Augusta II, który otrzymał niemal pełne poparcie dla swoich planów politycznych.

Radę malborską poprzedziła odbyta w styczniu i lutym 1703 r. kampania sejmikowa, której rezultaty były pomyślne dla Augusta II i stanowiły podporę jego linii politycznej[1082]. Sejmiki za uniwersałami królewskimi w Wielkim

---

[1077] *Dubia Wielkie przeciw instancyey szwedzkiey Traktatow o pokoj z Polskiemi Pany. List NN do NN w sprawie rozpisania sejmików przedsejmowych*, 21.02.1703, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1991; tytuł nie odzwierciedla charakteru druku; jest to typowe pismo polityczne.
[1078] J. Poraziński, *Sejm lubelski 1703 roku*, s. 53-62.
[1079] *Instrukcja dla posłów woj. nowogródzkiego na sejm lubelski*, 31.05.1703, BOssol., rkps 3582 II, s. 152-153.
[1080] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 56.
[1081] J. Poraziński, *Sejm lubelski 1703 roku*, s. 51-59.
[1082] J. Poraziński, *Malborska rada*, s. 40; *Idem*, *Sejm lubelski*, s. 39 i n; Wettyn otrzymał poparcie także od szlachty woj. ruskiego, która zawiązując konfederację na początku lutego 1703 r. uchyliła wcześniejszą uchwałę krytykującą monarchę, a podjętą z inspiracji J. Jabłonowskiego, wojewody ruskiego, zob. *Akta grodzkie*, t. 22, s. 388-394: Konfederacja woj. ruskiego uchwalona na sejmiku

Księstwie Litewskim odbyły się w lutym 1703 r.[1083]. Na walnej radzie malborskiej odbytej w dniach od 16 marca do 2 kwietnia i po zalimitowaniu od 18 kwietnia do 3 maja 1703 r. Wettyn uzyskał wsparcie dla swoich planów politycznych[1084]. Złożono deklaracje prowadzenia wojny ze Szwecją wspólnie z wojskami saskimi. Uznanie *de facto*, że Rzeczpospolita znajduje się w stanie wojny ze Szwecją pozwoliło Augustowi II wydać trzecie wici na pospolite ruszenie. Z inicjatywy posłów litewskich w Malborku doszło do spotkania z posłem carskim Grigorijem Dołgorukim, który przedstawił zebranym wstępne propozycje układu sojuszniczego[1085]. Wprawdzie nie zostało uzgodnione żadne stanowisko, gdyż na przeszkodzie stanęła sprawa powstania kozackiego, ale czyniło z Rosji ewentualnego sprzymierzeńca w walce z najazdem szwedzkim. Śmierć dwóch wojewodów w kwietniu 1703 r. pozwoliła królowi na korzystne przetasowania w hierarchii urzędów. Województwo trockie po Sapieże objął dotychczasowy kasztelan trocki Michał Kazimierz Kociełł, co uruchomiło przetasowania w hierarchii urzędów i pozwoliło na dalsze wzmocnienie obozu królewskiego. Beneficjentami zostali czołowi przedsatwiciele ruchu antysapiezyńskiego na Litwie[1086]. Kanclerz Karol Radziwiłł drugiego maja zaprzysiągł rotę sandomierską, którą odczytał mu bp warmiński Załuski[1087]. Obok Radziwiłła z senatorów litewskich obecny był Dominik Słuszka, wojewoda połocki, który po zakończonej radzie towarzyszył kanclerzowi w drodze do Elbląga i Gdańska[1088]. Rada unaoczniła fakt istnienia silnego stronnictwa prokrólewskiego, co dobrze rokowało przed zbliżającym się sejmem lubelskim.

---

wiszeńskim, 27 II 1703 r.; podobnie wyglądała sytuacja w Wielkopolsce, gdzie 9 I 1703 r. sejmik generalny wielkopolski, zgodnie z aktem konfederacji kolskiej poparł Augusta II, obalając o dzień wcześniejszą uchwałę sejmiku średzkiego, który wystąpił z krytyką monarchy; zob. K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 214-215.

[1083] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 54.

[1084] J. Poraziński, *Malborska rada*, s. 55 i n.

[1085] *Ibidem*, s. 54.

[1086] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 54.

[1087] Tak wynika z treści jego pamiętnika; kanclerz do Malborka przybył 1 maja, a nazajutrz witał króla i składał przysięgę na rotę sandomierską, *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 55.

[1088] W Elblągu Radziwiłł spotkał się królem, który następnie udał się na sejm do Lublina, *Ibidem*, k. 55.

3.1.1.1 Walka stronnictw w Trybunałach

Obozy polityczne toczyły zaciętą „walkę" w Trybunale Głównym, którego marszałek Karol Stanisław Radziwiłł, kanclerz litewski był zmuszony trzykrotnie odroczyć jego obrady[1089]. Reasumpcja Trybunału nastąpiła w Mińsku 15 listopada, na trzy dni przed bitwą pod Olkienikami. Województwa i powiaty zebrane na pospolitym ruszeniu stały w polu gotowe do rozgrywki z Sapiehami. W tej sytuacji kanclerz Radziwiłł był zmuszony zalimitować obrady do 13 XII 1700 r., mimo protestów dziewięciu deputatów, popleczników Sapiehów. Na uwagę zasługuje fakt, że kanclerz Karol Radziwiłł w okresie do września 1700 r. podejmował kilkakrotnie bezskuteczne próby pogodzenia szlachty z Sapiehami.

Reasumpcja Trybunału Głównego w Mińsku (13 XII 1700 r.) odbyła się już w zmienionej sytuacji na Litwie. Obrady otworzył kanclerz WKsL po powrocie z Warszawy, dokąd udał się bezpośrednio po bitwie olkienickiej. Podczas obrad zostali odsądzeni stronnicy Sapiehów, którzy poprzednio protestowali przeciwko limitowaniu obrad. Karol Stanisław Radziwiłł zdał laskę marszałkowską Janowi Bokiejowi, podsędkowi trockiemu, ale powrócił do Mińska w marcu 1701 r. i wówczas zakończył sesje Trybunału[1090].

Od 1701 r. aż do 1710 r. obowiązywała podstawowa reguła, czyje wojsko stało w Wilnie, ten kontrolował Trybunał[1091]. Obóz antysapiezyński od 1701 r. wykorzystując prerogatywy sądownicze Trybunału Głównego kontrolował fakcje magnackie na Litwie. Podczas sesji Trybunału w Wilnie (11 IV-27 V 1701 r.) marszałkiem obrano Michała Serwacego Wiśniowieckiego. Uczestniczący w obradach deputaci oraz wyłonieni posłowie na sejm brali udział w wileńskim zjeździe konfederackim (2-13 V 1701 r.). Dzięki, temu połączeniu zjazd aspirował

[1089] E. Kotłubaj, *Galerja nieświeska portretów radziwiłłowskich*, Wilno 1857, s. 401-403 – Trybunał zainaugurowano w Wilnie 26 IV 1700 r.
[1090] *Ibidem*, s. 403-404.
[1091] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena, XVIII amžiaus studijos*, s. 122.

do podejmowania decyzji w imieniu WKsL[1092]. Sapiehowie zamierzali odzyskać utraconą władzę na Litwie w oparciu o korzystne dla siebie uchwały Trybunału Głównego. Niezbyt udaną próbę, podjęli podczas pierwszej okupacji Wilna[1093]. Również w 1703 r. litewscy republikanci swój zjazd dostosowali charakterem do wileńskiej kadencji Trybunału Głównego. Na zjeździe zwołanym (7 III 1703 r.), w przeddzień sesji Trybunału w stolicy Wielkiego Księstwa[1094], zawiązano konfederację generalną. Powtórzyła się analogiczna sytuacja z 1701 r. i wówczas również deputaci brali udział w pracach zjazdu wileńskiego. Stronnictwo antysapieżyńskie zyskiwało szerokie poparcie w społeczeństwie litewskim. Do 1708 r. Trybunał był zdominowany przez obóz antysapieżyński i to on wybierał swojego marszałka. Dopiero zajęcie przez wojska szwedzkie i sapieżyńskie Wilna i Grodna pozwoliło Kazimierzowi Janowi Sapieże i jego poplecznikom odzyskać kontrolę w Trybunale[1095]. Był on w pełni zdominowany przez stronnictwo sapieżyńskie, co pozwoliło im na anulowanie niekorzystnych dla siebie uchwał.

3.1.2. Konfederacja sandomierska i wileńska

Dla obu stronnictw podstawową formą działania politycznego stała się konfederacja, z której stronnicy dwóch przeciwstawnych obozów uczynili praktycznie główny instrument walki[1096]. W formie działań obu generalnych konfederacji „wyraził się zarówno szlachecki republikanizm, jak i dążenia centralistyczne dworu”[1097]. Dla stronnictwa dworskiego zarówno na Litwie jak i w Koronie najważniejszym zadaniem było utrzymanie Augusta II na tronie Rzeczypospolitej.

Z inicjatywy Augusta II w marcu 1703 r. została utworzona konfederacja wileńska pod laską hetmana polnego litewskiego Michała Wiśniowieckiego[1098]. Konfederację zawiązano w trudnym okresie dla Rzeczypospolitej w celu obrony

[1092] *Ibidem*, s. 121-122.
[1093] G. Sliesoriūnas, *The first occupation of Vilnius during the Great Northern war*, s. 91-93, p. 75.
[1094] *Idem*, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena*, s. 122-123.
[1095] *Ibidem*, s. 122-124.
[1096] J. Staszewski, *Wielka wojna północna i jej skutki*, s. 59.
[1097] W. Stanek, *Konfederacje generalne koronne w XVIII w*., s. 227.
[1098] *Zebrane dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 54; E. Kotłubaj, *Galerja nieświeska portretów radziwiłłowskich*, s. 406-407.

kraju, porządku i dobra publicznego. Celem nadrzędnym konfederacji litewskiej było wsparcie tronu i Augusta II[1099]. Jednym z uczestników, którzy podpisali się pod konfederacją stanów WKsL był ciwun twerski Leon Kazimierz Połubiński, działacz szlachecki opozycji antysapieżyńskiej[1100]. Nie zabrakło na nim kanclerza Karola Radziwiłła. Zgodnie z decyzją uczestników zjazdu konfederacja miała trwać do szczęśliwego zakończenia wojny ze Szwecją. Ze zjazdu wileńskiego wysłano posłów do Augusta II z instrukcją informującą króla o zawiązaniu konfederacji w jego obronie[1101]. Jednocześnie zwrócono się z prośbą o udzielenie pomocy w walce z najazdem szwedzkim. Zjazd wileński wysłał poselstwo do cara Piotra I, w wyniku przeprowadzonych rozmów zawarto w lipcu nowy układ z Rosją. W dniu podpisywania aktu zjazdu wileńskiego rozpoczęła swoje obrady rada malborska, na którą wysłano dwunastu posłów[1102]. Wyraźnie antyszwedzki charakter konfederacji litewskiej wzmocnił pozycję króla w przededniu rady malborskiej[1103].

W pierwszych dniach stycznia 1704 r. doszło do serii spotkań czołowych przywódców obozu republikanckiego: hetmana wielkiego Michała Wiśniowieckiego, Pocieja, podskarbiego, Janusza Wiśniowieckiego, wojewody wileńskiego ze starostą żmudzkim w Kojdanowie, a następnie z kanclerzem Karolem Stanisławem Radziwiłłem wszyscy udali się do Mińska[1104]. Kanclerz Radziwiłł zgodnie z konstytucją sejmu lubelskiego jako dyrektor przewodził Trybunałowi Skarbowemu, który 19 stycznia został zalimitowany, a trzy dni później podpisano dekret *limitationis*. Radziwiłł spotkał się w Żuchowiczach 27 stycznia z jadącym do Moskwy w poselstwie Tomaszem Działyńskim,

---

[1099] *Wypis z ksiąg surogatorskich województwa wileńskiego, zawierający Akt Konfederacji Generalnej Wielkiego Księstwa Litewskiego uchwalonej na zjeździe wileńskim*, 08.03.1703, AGAD f. 354, dz. II, nr 1998. Pod aktem nie ma odpisu podpisów.

[1100] M. Nagielski, *Leon Kazimierz Połubiński*, PSB, 27, s. 369-370.

[1101] *Wypis z ksiąg surogatorskich województwa wileńskiego, zawierający instrukcję zjazdu wileńskiego, daną posłom do Augusta II, króla polskiego*, 08.03.1703, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1999.

[1102] Akt zjazdu podpisał także kanclerz litewski Radziwiłł; *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 54.

[1103] J. Feldman, *Polska w dobie wielkeij wojny północnej*, s. 14-15.

[1104] Radziwiłł tytułuje go wojewodą wileńskim już na początku stycznia 1704, *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 59; nominację na województwo wileńskie otrzymał 4 II 1704, J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 75; *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 196 – istnieją wątpliwości, czy objął urząd, bowiem mimo używania tytułu „na czele grodu stał surogator"; *ibidem*, s. 113 – tytułowany był jeszcze kasztelanem wileńskim 9 V 1704 r.

wojewodą chełmińskim. Kanclerz zainteresowany losami polskiego poselstwa wyprawił 5 marca do Moskwy swojego wysłannika Rodziewicza[1105].

Odpowiedzią na zorganizowanie przeciwko Wettynowi konfederacji warszawskiej w lutym 1704 r. i jego detronizacji było zawiązanie przez stronników króla generalnej konfederacji sandomierskiej. Najpierw skonfederowało się województwo sandomierskie przy Auguście II pod laską Stanisława Denhoffa, łowczego WKsL na sejmiku 29 I 1704 r. Potępiono plany detronizacyjne i zadeklarowano wierność królowi polskiemu. Kolejne zjazdy powiększyły zasięg oddziaływania konfederacji i zdecydowanie potępiły uchwalone przez konfederację warszawską bezkrólewie. Do rozszerzenia się prosaskiego ruchu konfederackiego przyczynił się August II wydanymi 11 IV 1704 r. uniwersałami wyznaczającymi sejmiki na 6 maja i wzywającymi szlachtę do łączenia się z konfederacją sandomierską. W rezultacie tych działań powołana wkrótce konfederacja na zjeździe generalnym (20 V 1704) oparła się na powstałych w województwach wielu związkach partykularnych[1106]. Na walnym zjeździe konfederacji generalnej Stanów Koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego August II zobowiązał się nie wszczynać żadnej wojny bez zgody Rzeczypospolitej, a po zakończeniu działań wojennych ze Szwecją wyprowadzić wojska cudzoziemskie z Korony i Litwy, oraz 6 tys. deklarowanych w *pactach conventach*[1107]. Konfederacja zastrzegała, że każdy kto przejdzie na stronę Karola XII oraz ten, co nie złoży przysięgi na konfederację sandomierską „Dobra iego tak dziedziczne iako y Krolewskie y honory Confiscatiey podpadłe postanawiamy, bez wszelkiego przyiaźni, Coligacyey, y powinowactwa respektu”[1108]. Osobom neutralnym zostawiono cztery tygodnie na złożenie przysięgi i przystąpienie do konfederacji. Wybrano marszałka konfederacji, którym został łowczy WKL Stanisław Denhoff oraz marszałka skonfederowanego wojska, na Litwie pozostawiono komendę hetmanowi Michałowi Serwacemu Wiśniowieckiemu. Postanowiono w sprawie prymasa Radziejowskiego i biskupa poznańskiego

[1105] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 60.
[1106] W. Stanek, *Konfederacje generalne w koronne w XVIII wieku*, s. 29.
[1107] *Konfederacya Generalna Stanów Koronnych y W. X. Litt.: na Zieździe Walnym pod Sandomierzem postanowiona, 1704*, BK PAN, sgn. 36095 (starodruk), s. 1.
[1108] *Ibidem*, s. 1.

Święcickiego pisać do papieża, aby zostali osądzeni, zdegradowani i ekskomunikowani, a ich dobra dziedziczne i wszystkie inne, konfederacja konfiskuje i przeznacza na zapłatę wojsku[1109]. Za infamisa uznano marszałka konfederacji warszawskiej Piotra Jakuba Bronisza, starostę pyzdrskiego, konfiskacie podlegają jego dobra ruchome i nieruchome oraz sumy pieniężne[1110]. Obie konfederacje prowadziły między sobą ostrą walkę, o czym świadczy zapis konfedracji sandomierksiej głoszący, że „za zabicie infamisa" szlachcic „mieć będzie gradum pierwszego Wakansu"[1111]. Osobom związanym z prymasem Radziejowskim w działalności publicznej konfederacja wyznaczyła okres czterech tygodni na powrót do boku królewskiego. Adherentom szwedzkim kondemnowanym na sejmie lubelskim pozostawiono jedynie okres dwóch tygodni na porzucenie obozu szwedzkiego. Nakazano, aby każde województwo i powiat ujawniało „zdrajcę". Konfederacja odniosła się do najważniejszych spraw litewskich. Przypomniała, że Sapiehowie odrzucili konkludowaną ugodę na sejmie warszawskim, która dopuszczała ich do dóbr i honorów na Litwie. Kiedy na sejmie lubelskim Rzeczpospolita dała im sześć tygodni, aby powrócili do boku królewskiego, „woleli partię szwedzką po sejmie"[1112]. Konfederacja uznała fakt rozdania przez króla wakansów po Sapiehach zgodnie z konstytucją sejmu lubelskiego. Zostały ustanowione sądy konfederackie mające sądzić „zdrajców". Wyznaczono konsyliarzy przy maraszałku konfederacji sandomierskiej.

Tab. 1: Konsyliarze z Wielkiego Księstwa Litewskiego i województwa inflanckiego wyznaczeni na Walnym Zjeździe Konfederacji pod Sandomierzem[1113].

L. P.	Imię i Nazwisko, urząd, funkcja	województwo lub powiat
1.	Stefan Ślizień, pisarz ziemski oszmiański	woj. wileńskie

[1109] Depozyty i sumy pieniężne Radziejowskiego złożone w Gdańsku zostają skonfiskowane i przekazane Gdańskowi, *Konfederacya Generalna Stanów Koronnych y W. X. Litt.: na Zieździe Walnym pod Sandomierzem postanowiona,* 1704, PAN, BK, sgn. 36095, s. 20.
[1110] *Ibidem*, s. 21-22.
[1111] *Ibidem*, s. 22.
[1112] *Ibidem*, s. 23.
[1113] Tabela konsyliarzy z WKsL i woj. inflanckiego konfederacji sandomierskiej została sporządzona na podstawie: *Konfederacya Generalna Stanów Koronnych y W. X. Litt.: na Zieździe Walnym pod Sandomierzem postanowiona*, 1704, PAN, BK, sgn. 36095 (starodruk), s. 24-27.

2.	Stefan Szwykowski, sędzia grodzki wileński	woj. wileńskie
3.	Krzysztof Despot Zienowicz, pisarz WKsL, starosta oszmiański, płk JKM	pow. oszmiański
4.	Michał Ślizień, rotmistrz JKM	pow. oszmiański
5.	Michał Aleksandrowicz, marszałek lidzki	pow. lidzki
6.	Narbutt, podkomorzy lidzki	pow. lidzki
7.	Szyrwiński, chorąży wiłkomierski	pow. wiłkomierski
8.	Strutyński, stolnik wiłkomierski	pow. wiłkomierski
9.	Biegański, starosta starodubowski	pow. brasławski
10.	Mirski, chorąży brasławski	pow. brasławski
11.	Mateusz Remer, chorąży trocki	woj. trockie
12.	Pawłowicz, pisarz ziemski trocki	woj. trockie
13.	Hrehory Kotowicz, chorązy grodzieński, płk JKM	pow. grodzieński
14.	Jan Grothus, starosta pogorszeński	pow. grodzieński
15.	Antoni Krzywkowski, pisarz skarbowy WKsL	pow. kowieński
16.	Bogusław Ogiński, stolnik WKsL, marszałek kowieński	pow. kowieński
17.	Krzysztof Puzyna, starosta upicki	pow. upicki
18.	Kazimierz Piątkowski, podstoli starodubowski	pow. upicki
19.	Kazimierz Zaranek, strażnik WKsL	Księstwo Żmudzkie
20.	Jakub Grużewski, kuchmistrz WKsL	Księstwo Żmudzkie
21.	Karp, pisarz grodzki żmudzki	Księstwo Żmudzkie
22.	Eydziatowicz, podkomorzy smoleński	woj. smoleńskie
23.	Bazyli Krukowski, podwojewodzi trocki	woj. smoleńskie
24.	Lettaw, marszałek starodubowski	pow. starodubowski
25.	Sołtan, podkomorzy starodubowski	pow. starodubowski
26.	Krzysztof Niemirowicz Szczyt, cześnik WKsL	woj. połockie

27.	Jan Żaba, starosta koszański	woj. połockie
28.	ks. Radziwiłł, krajczy WKsL	woj. nowogródzkie
29.	Jan Bakanowski, horodniczy nowogródzki	woj. nowogródzkie
30.	Kazimierz Kondratowicz, miecznik nowogródzki	woj. nowogródzkie
31.	Jan Florian Bułhak, stolnik słonimski	pow. słonimski
32.	Mateusz Jeśmian, pisarz ziemski słonimski	pow. słonimski
33.	Kazimierz Kryszpin, starosta płungiański	pow. wołkowyski
34.	Krzysztof Olędzki (Olęcki), marszałkowicz wołkowyski	pow. wołkowyski
35.	Aleksander Ogiński, starosta uświacki	woj. witebskie
36.	Stefan Kozew, horodniczy witebski	woj. witebskie
37.	Kryszpin, pisarz polny WKsL, starosta orszański	pow. orszański
38.	Lubecki, płk JKM	pow. orszański
39.	Jan Sapieha, starosta brzeski	woj. brzeskie
40.	Stanisław Tyszkowski, podstoli i podstarości brzeski	woj. brzeskie
41.	Kulikowski, pisarz grodzki piński	pow. piński
42.	Protaszewicz, rotmistrz JKM	pow. piński
43.	Wołłowicz, podkomorzy mścisławski	woj. mścisławskie
44.	Michał Kocieł, starosta mścisławski	woj. mścisławskie
45.	Dawid Mickiewicz, łowczy miński	woj. mińskie
46.	Chalecki, starosta mozyrski, płk JKM	pow. mozyrski
47.	Oskierka, podstoli mozyrski	pow. mozyrski
48.	Judycki, chorąży rzeczycki	pow. rzeczycki
49.	Krasiński, starosta propowski	pow. rzeczycki
50.	Krzysztof Sienicki, miecznik WKsL	woj. inflanckie
51.	Jan Plater, starosta dyneburski	woj. inflanckie
52.	Fabian Plater, podkomorzy inflancki	woj. inflanckie
53,	Borch, chorązy inflancki	woj. inflanckie

54.	Ferdynad Plater, wojewodzic inflancki	woj. inflanckie
55.	Oborski, starosta orbowski	woj. inflanckie

Konfederacja sandomierska postanowiła, że wszystkim osobom, przybyłym pod Sandomierz, na które były wystawione kondemnaty zostaną im cofnięte. Obóz prosaski wzmocniło przyjęcie do konfederacji sandomierskiej skonfederowanego wojska koronnego z jego marszałkiem starostą radomskim Stanisławem Chomentowskim[1114]. Zawiązanie konfederacji w armii pozbawiło hetmanów władzy nad wojskiem i osłabiło opozycję[1115]. Kolejny uniwersał wydał August II z obozu pod Sandomierzem ogłaszając trzecie wici[1116]. Wzywał król polski szlachtę do przyłączenia się do generalnej konfederacji sandomierskiej oraz stawienia się we wrześniu w obozie pod Szczebrzeszynem.

Równocześnie z inicjatywy króla szwedzkiego Kazimierz Jan Sapieha nakłonił w lipcu 1704 r. szlachtę upicką w Poniewieżu, a 2 września tegoż roku szlachtę żmudzką w Rosieniach do powołania konfederacji w celu udzielenia poparcia Stanisławowi Leszczyńskiemu[1117]. Konfederację generalną wszystkich powiatów zawiązano pod laską starosty mińskiego Krzysztofa Zawiszy, a lokalną upicką pod laską ciwuna wieszwiańskiego Władysława Billewicza[1118]. Żmudzką konfederację prosapieżyńską podpisali między innymi: ciwun szawdowski i podstarości żmudzki Andrzej Iwanowicz[1119], skarbnik starodubowski Andrzej Kownacki z pow. Wielkich i Małych Dyrwian i pow. birżyniańskiego[1120], strażnik żmudzki Jerzy Otto Druw z pow. widuklewskiego[1121]. Konsyliarzem z pow.

[1114] W. Kuczyński, *op. cit.*, s. 33; W. Stanek, *Konfederacje generalne koronne w XVIII w.*, s. 106-107.
[1115] J. Feldman, *Polska w dobie wielkeij wojny północnej*, s. 43, 62-63; Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 528-530, 532-533, 535, 551.
[1116] *Uniwersał Augusta II, króla polskiego, wydany z obozu pod Sandomierzem*, 1704. AGAD, f. 354, dz. II, nr 2054; Radziwiłł podaje, że uniwersały dla wojska litewskiego przyszły z Krakowa 12 III 1704 r., *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 60.
[1117] A. Rachuba, *Sapieha Kazimierz Jan*, PSB, t. 35, s. 44.
[1118] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 142; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym*, s. 333.
[1119] *Herbarz szlachty żmudzkiej*, oprac. G. Błaszczyk, t. 2, Warszawa 2015, s. 337.
[1120] *Rejestry podymnego Ks. Żmudzkie*, s. 111, p. 105.
[1121] *Ibidem*, s. 142, p. 134.

widuklewskiego w sapieżyńskiej konfederacji żmudzkiej był również Jan Kazimierz Chrząstowski[1122].

Na Żmudzi stronnicy Wettyna zawiązali w 1704 r. konfederację popierającą prawowitego monarchę. Konfederatami byli: z pow. korszewskiego cześnik grodzieński Jerzy Wołłowicz[1123], starosta wilkijski Stefan Karol Grothuz pułkownik pow. wilkijskiego[1124], miecznik kowieński Michał Kazimierz Czajewski rotmistrz pow. wilkijskiego[1125], Stanisław Koryzna rotmistrz traktu bejsagolskiego w pow. wielońskim[1126], cześnik żmudzki Michał Kazimierz Koryzna rotmistrz traktu bejsagolskiego[1127], podsędek ziemski żmudzki Jan Konstanty Odachowski[1128], cześnik kowieński Daniel Zabiełło pułkownik pospolitego ruszenia pow. telszewskiego[1129], Wojciech Bakiewicz chorąży pow. wikijskiego[1130], podczaszy dobrzyński Stanisław Orłowski[1131], stolnik połocki Tomasz Kęstort[1132], horodniczy żmudzki Aleksander Billewicz z pow. Wielkich i Małych Dyrwian oraz z pow. birżyniańskiego[1133], Andrzej Przyjałgowski chorąży pow. szawdowskiego[1134], skarbnik piński Franciszek Kazimierz Montowt chorąży pow. mendygiańskiego, żorańskiego i twerskiego[1135], stolnik lwowski Hieronim Adamkowicz z pow. potumszewskiego[1136], podstoli krzemieniecki Tomasz Siemaszko rotmistrz pow. szawdowskiego[1137], podczaszy grodzieński[1138] Dominik Franciszek Piłsudski[1139], cześnik nowogródzki Adam Skorulski z pow.

[1122] *Herbarz szlachty żmudzkiej*, oprac. G. Błaszczyk, t. 1, Warszawa 2015, s. 365.
[1123] *Ibidem*, t. 6, s. 241; *Rejestry podymnego. Ks. Żmudzkie*, s. 91, p. 77.
[1124] W czasie konfederacji 1704 r. *Herbarz szlachty żmudzkiej*, t. 2, s. 241.
[1125] *Ibidem.*, t. 1, s. 379.
[1126] *Ibidem*, t. 3, s. 214.
[1127] *Ibidem*, t. 3, s. 214.
[1128] Podpisał ugodę kiejdańską, *Ibidem*, t. 4, s. 380.
[1129] W czasie konfederacji 1704 r., *Ibidem*, t. 6, s. 349.
[1130] *Rejestry podymnego. Ks. Żmudzkie*, s. 36 i s. 36, p. 3.
[1131] *Ibidem*, s. 66, p. 47.
[1132] *Ibidem*, s. 67, p. 50.
[1133] *Ibidem*, s. 71, p. 57.
[1134] W czasie konfederacji 1704 r., *Ibidem*, s. 81, p. 65.
[1135] *Ibidem*, s. 81, p. 67.
[1136] W czasie konfederacji Żmudzi w 1704 r. wystawił dwa poczty z majątku Chwałojnie w pow. potumszewskim; *Rejestry podymnego. Ks. Żmudzkie*, s. 89, p. 71.
[1137] Występuje jako podczaszy żmudzki; *Ibidem*, s. 122 p. 119.
[1138] Podczaszym grodzieńskim był od 16 VII 1689 r. (zm. 1714 r.); *Urzędnicy Woj. trockie*, s. 292, nr 1977; możliwe, że tytułu podczaszego żmudzkiego używano w stosunku do Piłsudskiego ze względu na pochodzenie, *Urzędnicy Ks. Żmudzkie*, s. 213, nr 947.
[1139] Rejestry podymnego; *Ks. Żmudzkie*, s. 128, p. 121.

widuklewskiego[1140], Jan Budryk porucznik pow. gondyńskiego[1141], skarbnik brasławski Jerzy Świechowski z pow. telszewskiego[1142], Jan Pióro z pow. żorańskiego[1143], koniuszy żmudzki Michał Kazimierz Malcherowicz Woyniat z pow. widuklewskiego[1144], Stanisław Bielski z pow. kroskiego[1145]. W konfederacji żmudzkiej konsyliarzami byli: z Małych i Wielkich Dyrwian oraz pow. birżańskiego ciwun twerski Leon Kazimierz Połubiński[1146], oboźny żmudzki Piotr Antoni Rynkszelewski z pow. wielońskiego[1147], Jakub Jerzy Dowiat z pow. ejragolskiego[1148], ciwun korszewski Aleksander Wilhelm Korff z pow. Wielkich i Małych Dyrwian i pow. birżyniańskiego[1149], podstoli żmudzki Jan Kazimierz Chrząstowski z pow. widuklewskiego[1150], stolnik starodubowski Stanisław Konstanty Bobrowski z pow. mendygiańskiego, żorańskiego i twerskiego[1151], podstoli rzeczycki[1152] Jakub Kazimierz Terebesz Nawojewski z pow. jaswońskiego[1153].

Z konfederacją sandomierską rokowania przeprowadził sejmik brzeski-litewski (14-15 V 1704) poprzez wybranych czterech deputatów, jednym z nich był Rajnold Sadowski[1154]. Rozmowy były prowadzone z marszałkiem konfederacji sandomierskiej Stanisławem Denhoffem oraz hetmanem Michałem Serwacym Wiśniowieckim. Rajnold Sadowski reprezentując województwo brzesko-litewskie na radzie konfederacji sandomierskiej w Brześciu Litewskim w lipcu 1705 r. przystąpił oficjalnie do związku i podpisał 11 lipca akces do konfederacji. Akt przeciwko stronnikom szwedzkim podpisał także wojewoda

[1140] *Ibidem*, s. 145, p. 139.
[1141] *Ibidem*, s. 159, p. 156.
[1142] *Ibidem*, s. 183 p. 162.
[1143] *Ibidem*, s. 181, p. 179.
[1144] *Ibidem*, s. 193, p. 191.
[1145] *Ibidem*, s. 216, p. 219.
[1146] *Herbarz szlachty żmudzkiej*, t. 4, s. 614.
[1147]*Rejestry podymnego. Ks. Żmudzkie*, s. 53, p. 21.
[1148] *Ibidem*, s. 63, p. 43.
[1149] *Ibidem*, s. 110, p. 101.
[1150] *Ibidem*, s. 142, p. 132.
[1151] *Ibidem*, s. 181, p. 180.
[1152] *Urzędnicy Woj. Trockie*, s. 507 - nr po 3782.
[1153]*Rejestry podymnego. Ks. Żmudzkie*, s. 202, p. 208.
[1154] A. Rachuba, *Sadowski Rajnold (Renald, Reginald, Reinhold) Kazimierz, h. Lubicz*, PSB, t. 34, z. 2, s. 312.

miński Władysław Jozafat Sapieha, który jednocześnie wziął udział na początku sierpnia 1705 r. w popierającym Wettyna sejmiku brzeskim litewskim[1155].

3.1.3 – Działalność propagandowa

Stronnictwa i fakcje polityczne posługiwały się propagandą, jako skutecznym narzędziem walki politycznej. Akcje agitacyjne nasilały się w okresach wzmożonej walki politycznej toczonej przed mającymi się odbyć, sejmami, sejmikami, Trybunałami i wszystkimi ważnymi wydarzeniami. Wykorzystywano różne formy, począwszy od manifestów i remanifestów, będących odpowiedziami na nie, poprzez responsy, odezwy, listy, biuletyny, uniwersały, obwieszczenia, oznajmienia, wszelakie formy satyryczne, aż do pogłosek włącznie. Według autora *Dyaryusza prawdziwego* właśnie pogłoska stała się bezpośrednią przyczyną pospiesznego działania prymasa Stefana Radziejowskiego, który na wieść o nominowaniu królem Sasa dokonał pospiesznego zbierania głosów i ogłosił kandydata francuskiego ks. de Conti królem. Tym samym narzędziem, posłużyli się stronnicy sascy przed czerwcowym sejmem pacyfikacyjnym 1699 r., świadomie wykorzystali fakt odbycia poselstwa do Moskwy, i rozpowszechniali w związku z tym pogłoskę, jakoby wojska carskie powróciły na granice Wielkiego Księstwa Litewskiego[1156].

Przeważnie wydawane materiały propagandowe nie uosabiały walki na programy, ale skupiały się na atakach na osobę z obozu przeciwnego, stanowiąc element personalnej walki między stronnictwami politycznymi i różnymi fakcjami. Ten rodzaj uprawianej propagandy, w mniejszym lub większym stopniu, odnosi się do wszystkich okresów i wydarzeń z lat 1697-1706. Przebieg elekcji znalazł odbicie między innymi w dwóch dokumentach wydanych bezpośrednio po rozdwojonej elekcji, kiedy stronnicy obydwu królów – elektów wydali pisma popierające swoich kandydatów. Obie strony stając w obronie „naszej wolnej elekcji", zagrożonych swobód, wolności i praw, przerzucały się odpowiedzialnością za dokonany rozłam, przypisując swoją nieustępliwość

[1155] *Idem*, *Sapieha Władysław Jozafat (Józefat), h. Lis (1652-1733)*, PSB, t. 35, s. 157.
[1156] G. Sliesoriūnas, *Walka stronnictw*, s. 239.

i determinację z jaką trwano przy własnym kandydacie, stronie przeciwnej. Powstawały przeciwstawne relacje tych samych wydarzeń, przy czym stronnicy Wettyna, oskarżali jego adherentów o celowe wprowadzanie chaosu i zamieszania podczas elekcji, jako czynnika dezorientującego pozostałych wyborców. Kontyści w „Obwieszczeniu" powracali do wydarzeń poprzedzających sejm elekcyjny, w celu obarczenia winą i wskazania autorów związku koronnego i litewskiego oraz zerwania sejmu konwokacyjnego „bez żadney słuszney przyczyny"[1157]. Jako zarzut wysunięto zbyt późne podanie kandydatury saskiej, już po inwokacji, gdy prowadzone były pertraktacje z przedstawicielami województw w kwestii obioru monarchy. Adherenci Francuza twierdząc, że nie wiedzieli nic o ablegacie, i nie przedstawiono im żadnych propozycji nowego konkurenta do korony, ponownie poddawali w wątpliwość konwersję elektora saskiego, zaznaczając, iż musi być „Rex Catholicus". W ten sposób usiłowano oddziaływać na szlachtę mniej wyrobioną politycznie, aby podburzyć ją przeciwko Wettynowi. Nie posiadając „informacyi doskonałey o prawdziwey wierze iego" podkreślali wysokie urodzenie Franciszka Ludwika de Conti, synowca Ludwika XIV oraz jego wyjątkowe męstwo. Opisując własny przebieg zdarzeń na polu elekcyjnym oburzano się na posunięcia oponentów, podając iż na drugi dzień po elekcji strona przeciwna „[...] spisała niesłychaną nigdy przysięgę, pro conscribentibus Pacta Conventa, prawie in eversionem Statuis, poniewasz Krolowie nam, poprzysięgać Pakta powinni, nie my Krolom [...]"[1158]. Zwolennicy ks. de Conti kreując się na obrońców zagrożonej wolności szlacheckiej, nie omieszkali podkreślić faktu naruszania prawa podczas obioru Sasa[1159].

Pogwałcenia wolności upatrywano także w tym, iż Dom elektorów brandenburskich posiadał indygenat w Rzeczypospolitej, nadany mu w roku 1632, a przecież „[...] ostatnia Confederacya vetat brać na Tron omni titulo Piasta"[1160]. Podniesienie sprawy indygenatu miało w zamysłach kontystów nie tylko podważyć prawomocność dokonanego obioru, ale wręcz postawić ją w świetle

[1157] *Obwieszczenie do poparcia wolney Elekcyey Roku Pańskiego tysiącznego sześćsetnego dziewięćdziesiątego siódmego*, BK PAN, rkps 36081, k. 1 (całość: k. 1-11).
[1158] *Ibidem*, k. 2.
[1159] *Ibidem*, k. 2-3.
[1160] *Ibidem*, k. 4.

braku legalizmu. Z racji, iż w obozie Fryderyka Augusta znalazło się wielu stronników Sobieskich, niedawnych jeszcze regalistów zmarłego Jana III, posłużono się paralelą, wysuwając obawę, aby tak potężny Dom książąt saskich nie wykupił dóbr ziemskich, o co oskarżano niedawno zmarłego monarchę. Mając indygenat i majątki w Rzeczypospolitej należy obawiać się, aby „[...] Buławy, Laski, Pieczęcie, Klucze skarbowe, krzesła senatorskie, Starostwa y inne munia, w ten Dom niedostały się; zkądby potentia Regnatricis Majestatis groziła upadkiem wolności naszych”[1161]. Stronnicy Sasa upatrywali rozdwojenia elekcji w nieprzejednanej postawie kontystów i działaniu prymasa naruszającym prawo.

Mając na uwadze, iż przywódca obozu politycznego, stanowił jeden z najważniejszych czynników jego istnienia, oponenci usiłowali podważyć jego pozycje atakami personalnymi. Lider posiadając znaczny majątek i wpływy patronował wielu klientom, wokół niego gromadziły się różne grupy interesów, stąd sposób w jaki był postrzegany przez szlachtę był dla przeciwników politycznych tak ważny. Dlatego wielokrotnie skupiano się na niszczeniu wizerunku politycznego przywódców stronnictw i ich czołowych działaczy, a nie na programach. W okresie, gdy stronnictwo królewskie na Litwie składało się z dwóch przeciwstawnych obozów politycznych, nastąpiło uwewnętrznienie ich konfliktu, i obie strony prowadziły między sobą walkę propagandową, usiłując osłabić swoje wpływy. Regaliści zabiegali o podtrzymywanie negatywnego wizerunku Sapiehów wśród szlachty, dbając aby byli postrzegani przez nią jako niebezpieczni tyrani, choć przed nimi inni także dopuszczali się podobnych czynów. Był to zresztą jeden z powodów uwypuklania zarówno lokacji wojska w dobrach szlacheckich, jak i innych podejmowanych przez nich działań, mających przekonać opinię publiczną, że nikt przed nimi nie czynił tego na taką skalę, a niektóre stanowią wręcz *novum*. Autorzy publikacji *Glossa na Manifest Bogu, Światu, y Oyczyźnie* zarzucali hetmanowi Kazimierzowi Janowi Sapieże, że w okresie jego hetmaństwa nie odniósł żadnych zwycięstw, a jego chorągwie skupiały się jedynie na rabowaniu majątków królewskich, kościelnych

[1161] *Ibidem*, k. 4.

i ziemskich[1162]. Nie tylko starano się podważyć kompetencje Sapiehy jako wodza, ale zarzucano mu rozbijanie poczty i zabieranie listów swoich oponentów i króla. Dokonywanie napadów na przeciwników politycznych i mordowanie ichWypominao Sapieho, że rwali sejmiki i sejmy poprzez ludzi sobie oddanych. Zdaniem pzreciwników Sapieha nie był neutralny w czasie elekcji, a synowca z chorągwiami Rzeczypospolitej posłał do Gdańska. Drukował wezwania prymasa nakłąniającego do przystąpienia do rokoszu łowickiego. Rozbijał pospolite ruszenie szlacheckie przelewając krew swoich oponentów.

Glossa były odpowiedzią obozu republikantów litewskich na *Manifest Bogu, Światu, y Oyczyźnie* wydany przez hetmana wielkiego litewskiego, który miał poprawić wizerunek Sapiehy w oczach szlachty opozycyjnej oraz przypomnieć jego zasługi. Hetman zwracał uwagę opnii publicznej, że mimo zrywanych sejmów utrzymywał na własny koszt chorągwie i pułkowników oraz wystawiał poselstwa do Moskwy. Wojewoda wileński Sapieha nie omieszkał podkreślić, że egzulanci również byli na jego utrzymaniu. Przypomniał swoim przeciwnikom, że kanonik wileński Białłozor przybył w 1698 r. do obozu królewskiego do Brzeżan z pośbą, aby August II wprowadził do Wielkiego Księstwa więcej wojska „pro praesidio wolności samych IchMm:"[1163]. Sapieha wspomniał, że kanonik występował w imieniu Michała Kazimierza Kociełła, kasztelana witebskiego, Hrehorego Antoniego Ogińskiego, starosty żmudzkiego, panów Pociejów, Marcjana Dominika Wołłowicza, chorążego mścisławskiego, Kazimierza Jana Zaranka, chorążego żmudzkiego i Krzysztofa Komorowskiego, kuchmistrza WKsL, a działo się to za zgodą wszystkich województw i powiatów, to nie była jego jednostkowa decyzja. Propozycje monarcha przedstawił na radzie pod Brzeżananmi, a potem pod Koniuchami. Proponowano wprowadzenie wojska „w dobra ekonomiczne i Radziwiłłowskie". Hetman wielki Sapieha musiał ustąpić, gdyż wszyscy byli za tym projektem. Zredagowany *Manifest* miał za

[1162] *Glossa na Manifest Bogu, Światu i Oyczyźnie. Przez Jaśnie Wielmożnego Ic^{o}: Mści: Pana Kazimierza Jana Hrabie na Bychowcu Zasławiu y Dąbrównie Sapiehę Woiewodę Wileńskiego hetmana W. W. X. L. do powszechney wiadomości podany Roku 1699 uczyniona tegoż roku 1699*, Vilno, LMAVB, sgn. L-17/2-34, niepag.

[1163] Cytat za: *Manifest Bogu Światu y Oyczyźnie przez Iaśnie Wielmożnego Ie$^{o:}$ Mści: Pana Kazimierza Iana Hrabie na Bychowie, Zasławiu y Dąbrownie Sapiehę Woiewodę Wileńskiego, Hetmana W: W. X. L. do powszechney wiadomości Podany Roku 1699* [Dat.: w Grodnie 16 Febr. 1699; s. l. s. n.], LMAVB, sgn. L-17/2-34, niepag.

zadanie zjednanie opinii publicznej, co w warunkach narastającego zamętu było rzeczą niezwykle ważną.

Po odejściu Sapiehów z obozu królewskiego i ich przejściu na stronę szwedzką ataki personalne skierowane przeciwko nim, zmieniają charakter z walki prowadzonej wewnątrz tego samego obozu politycznego na zewnętrzną. Sapiehowie wykorzystują „walkę na pióra" do osłabienia przeciwników politycznych, szczególnie przywódców obozu antysapieżyńskiego i ich sojuszników. Po przekazaniu na mocy postanowień olkienickich opieki nad dobrami neuburskimi Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi, kanclerzowi wielkiemu litewskiemu, ponownie obnażano motywy powiązania magnata z obozem republikantów oskarżano go, że „dla jednej słucczyzny pan z panów" mieszał się „z wrogami oczyzny"[1164].

Po zawarciu układu przez rezydenta Krzysztofa Białłozora w Moskwie 3 IV 1702 r., w imieniu „Rzeczypospolitej Litewskiej" z Rosją, kanonik wileński obawiając się pomówień o „separatyzm" litewski wydał 27 kwietnia tegoż roku „Manifest". Ten ogłoszony w Moskwie dokument miał przede wszystkim rozproszyć wątpliwości, co do charakteru zawartego układu, i przekonać opinię publiczną, że nie jest aktem „separatyzmu". Białłozor dowodził, że stronnicy Sasa na Litwie z rodowodem republikańskim postanowili wynegocjować układ broniący „złotej wolności", która została zagrożona najazdem szwedzko-sapieżyńskim. Podkreślając dramatyczną sytuację w jakiej znajdowało się Wielkie Księstwo Litewskie po zajęciu przez Szwedów najpierw Księstwa Żmudzkiego, potem Kowna i Wilna, donosił, że teraz „[...] złość heretycka jedne zabiera, drugie w popiół obraca, dwory, wsi, splendory, zebrania szlacheckie tyrańsko rujnuje"[1165]. W tej trudnej sytuacji senatorowie i dygnitarze oraz urzędnicy i obywatele Wielkiego Księstwa mianowali go rezydentem przy carze wyposażając w stosowne pełnomocnictwa dla zawarcia układu sojuszniczego. Autor „Manifestu" wskazując na tak szerokie poparcie społeczne całego

[1164] *Respons na mowę Pocieja*, [w:] *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701/1702*, s. 304, p. 2.
[1165] Cyt. za: *Manifest Białłozora*, 27.04.1702, Moskwa [w:] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 333, p. 286.

przedsięwzięcia pragnął odwrócić uwagę od raczej nieoficjalnego – „prywatno-oligarchicznego charakteru" podpisanego układu[1166]. Przemilczając niewygodne fakty kładł nacisk na korzyści związane z obietnicą przysłania wojsk posiłkowych, które łącząc się z wojskami litewskimi dopomogą „[...] wypędzać z granic naszych, niepozwalając tam się nieprzyjacielowi spotężnić [...]" i apelował, aby car „[...] przysłać jako najprędzej raczył pułki smoleńskie i insze pograniczne piechotne presidia z działami, moździerzami, bombami, granatami i wszelkim wojennym moderunkiem"[1167]. Podnosząc znaczenie przyrzeczonej pomocy, autor „Manifestu" uwypuklił fakt, że komendę nad tym wojskiem będzie sprawował Hrehory Ogiński, starosta generalny żmudzki, regimentarz i płk wojsk WKsL.

Kwestia kontaktów z Rosją wykorzystywana była przez propagandę antykrólewską celem wpływania na postawy społeczeństwa szlacheckiego, co nie sprzyjało polityce dworskiej. Świadomie rozpuszczano pogłoski o tajnym porozumieniu Augusta II z carem Piotrem I, w myśl którego Rosja zobowiązywała się do udzielenia królowi pomocy celem dokonania absolutystycznego przewrotu[1168]. W warunkach Rzeczypospolitej rozpowszechnianie takich wieści potęgowało wśród przedstawicieli szlachty lęk przed utratą wolności, a sprzyjało stronie przeciwnej, zwłaszcza Karolowi XII mogącemu przybrać postawę obrońcy wolności, uciśnionej przez „tyrana" Augusta. Wysuwane tego typu „principles" ułatwiało gromadzenie się opozycji wokół nowego ośrodka władzy – monarchy szwedzkiego, co w warunkach zamętu wewnętrznego i wojny północnej miało groźny wydźwięk.

Po wkroczeniu Szwedów i wojsk sapieżyńskich do Wilna w połowie 1702 r. Sapiehowie podjęli próbę usprawiedliwienia swojego zaangażowania po stronie szwedzkiej. Odwołali się do wypróbowanych metod i za pomocą propagandy oskarżyli opozycję, na którą przerzucili odpowiedzialność za istniejący obecnie stan rzeczy na Litwie. W swym liście do województw

[1166] Określenia tego użył: J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 45.
[1167] Cyt. za: *Manifest Białłozora*, 27.04.1702, Moskwa, [w:] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 333 p. 286.
[1168] H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe*, s. 63.

i powiatów zawiadamiali szlachtę, że szukając bezpieczeństwa nigdzie go znaleźć nie mogli. Ich „[...] suplikacye [...] do Króla IMci o protekcyą y Sprawiedliwość, ani instancye Senatu y Izby Poselskiey, ani wysadzone od całey Rzeczypospolitey collegium mediatorium y Punkta zgody sub authoritate Xcia JMci Prymasa y JMci P[w] Hetmanów Koronnych Postanowienie, opisane y podpisane nic nam nie sprawiły ani pomogły, bo nam nie tylko Dobr żadnych nie oddano w Litwie, ale y w Koronie [...][1169]. Nie tylko majątki sapieżyńskie w Koronie były dewastowane, ale także przyjaciół i koligatów sapieżyńskich. Obwiniali wojsko saskie o rujnowanie ich dóbr dziedzicznych, tykocińskich, białostockich oraz majątków ich koligata wojewody podlaskiego. Uzasadniając swoją obecność w obozie szwedzkim, podkreślali fakt rozpoczęcia wojny bez zgody Rzeczypospolitej. Sapieha obarczał winą za wprowadzenie Szwedów w granice polskie, wojsko saskie, które rozpoczęło działania wojenne. Wojsko szwedzkie rzuciło się w pogoń za wojskami saskimi powracającymi spod Rygi do Rzeczypospolitej. Sapiehowie kreując się na obrońców szlachty oburzali się, że Sasi stanowiąc ciężar dla Saksonii, przebywali w Polsce niszcząc ją „[...] jeszcze staraią się, żeby Krew szlachecka na obronę Sasów [...] była przelewana”[1170]. Oskarżyciele zapominając, że również przyczynili się do sprowadzenia regimentów saskich, swoje błędne decyzje przenosili na opozycję. Szlachcie antysapieżyńskiej zarzucali wzniecanie awantur politycznych, łamanie praw, zastraszanie przeciwników, samowolne rozwiązywanie niewygodnych chorągwi i powoływanie własnych oraz nakładanie podatków na szlachtę.

Przed ważnymi wydarzeniami politycznymi „walka na pióra” nasilała się, gdyż stronnictwa starały się podważać nawet zasadność zwoływania w określonym terminie sejmów i sejmików. Przed sejmem lubelskim 1703 r., autor pisma politycznego *Dubia Wielkie* był przeciwny zwoływaniu sejmu w celu prowadzenia układów ze Szwedami, argumentując, iż żadna spośród osób

[1169] *List od JWielm. Ichmc. Panów Sapiehów zaprzeszłey Rezolucyj do Wdztw y Powiatów pisany bez winy bez sądu*, b.m.d., LNB, Oddz. R, f. 141, ZACz, dz. I, s. 242-243 (całość listu, s. 242-245).
[1170] *Ibidem*, s. 244-245.

rozpisujących sejmiki nie była do tego uprawniona[1171]. Poddana została w wątpliwość wolność obrad w sytuacji, gdy wojska szwedzkie ulokowane były w miejscu obradowania.

Działność konfederacji warszawskiej i wojna z Karolem XII znalazły odbicie w uniwersale stronnika Augusta II Hrehorego Ogińskiego. Zwracając się do wszystkich województw, księstw i powiatów Wielkiego Księstwa Litewskiego starosta Ogiński wydał w Birżach 4 IV 1704 r. uniwersał do obrony Augusta II[1172]. Przestrzegał szlachtę przed przystępowaniem do konfederacji warszawskiej, zaznaczając, że każdy kto opowie się po stronie Karola XII zostanie uznany za zdrajcę. Zapowiadał Ogiński, że za odstąpienie prawowitego monarchy „[…] zdrajcę zniszczę na zdrowiu i życiu y Fortunie jego, wniwecz Domy ogniem w popiół obrócę, aby był dowód […] jako się zdrajcom Pana y Ojczyzny nagradza"[1173]. Uniwersał hetmana Wielkiego Księstwa Litewskiego zawierał akt oskarżenia pod adresem monarchy szwedzkiego, który łamiąc zaprzysiężone *pacta oliwskie* wszedł w granice Rzeczypospolitej. Nie zważając na swobody i przywileje szlacheckie nakładał na szlachtę wysokie kontrybucje, palił jej dwory i zabierał do niewoli. Przypomniał gwałty jakich Karol XII dopuścił się po opanowaniu Krakowa i kapitulacji Torunia. Przemierzając Rzeczpospolitą wzdłuż i wszerz wszędzie nakładał wysokie kontrybucje, palił wsie i miasteczka, dopuszczał się gwałtów i rabunków. Ograbił Wilno, Grodno, Sokal, a w dobrach szlacheckich zakładał stanowiska wojskowe doszczętnie je rujnując. Oblegając Gdańsk ostatnią portową fortecę wycisnął duże kontrybucje.

Hrehory Ogiński oskarżał władcę Szwecji, że za pomocą pieniędzy i obietnic wprowadził w życie swój zamysł detronizacji Augusta II. Z inspiracji Karola XII szlachta zgromadzona w Warszawie „[…] pod Płaszczem Pokoiu, zapalaią Pochodnie Domowey Woyny […]" w sytuacji, gdy kraj potrzebuje

[1171] *Dubia Wielkie przeciw Instancyey szwedzkiey Traktatow o pokoj z Polskiemi Pany*, List N. N. do N. N. w sprawie rozpisania sejmików przedsejmowych, 21.02.1703, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1991 – wbrew tytułowi nie jest to list, ale pismo polityczne.
[1172] *Uniwersał H. Ogińskiego starosty żmudzkiego*, Datt. W Birżach 6 Apri. 1704, BK PAN, rkps 00 407, s. 237-241.
[1173] *Ibidem*, s. 241.

uspokojenia[1174]. Większość wysuwanych przez konfederację warszawską zarzutów pod adresem Augusta II uznał Ogiński za nieudowodnione. Oskarżenia przedstawiano jedynie po to, by popierana przez Karola XII generalność warszawska mogła wypowiedzieć posłuszeństwo prawowitemu monarsze i pogwałcić uchwały sejmu lubelskiego. Podczas, gdy monarcha szwedzki przebywał ze swymi wojskami w Koronie, pozostawieni w Wielkim Księstwie oficerowie – pułkownik Lewenhaupt - wydali uniwersały do Księstwa Żmudzkiego i powiatu upickiego[1175]. Hetman polny przestrzegał, by szlachta nie ważyła się wydać nałożonych przez szwedzkich dowódców ciężkich kontrybucji, hibern, czopowego i szelężnego należnego Rzeczypospolitej. Oburzenie wywołało określenie wojska litewskiego znajdującego się pod komendą Ogińskiego, kupami swawolnymi. Szwedzi uznając Augusta II za byłego króla namawiali szlachtę do przystępowania do konfederacji warszawskiej, przed czym przestrzegał Ogiński. Hetman polny litewski zawiadamiał szlachtę litewską, że idą im z pomocą znaczne posiłki carskie[1176]. Obiecywał, że w momencie przybycia wojsk rosyjskich natychmiast podejmie walkę ze Szwedami i ich adherentami.

Autorzy pism politycznych skupiali się pod koniec 1705 r. na dwóch bardzo istotnych wydarzeniach, dotyczących koronacji Stanisława Leszczyńskiego i traktatu warszawskiego zawartego kilka dni później w imieniu Rzeczypospolitej przez Stanisława I z Karolem XII, co stanowiło wykroczenie poza uprawnienia elekta. Warunki podpisanego traktatu budziły kontrowersje i stały się przedmiotem zainteresowania publicystyki zastanawiającej się jak będzie wyglądała nowa rzeczywistość w świetle postanowień tego układu. Obawiano się, że król szwedzki po zakończeniu działań wojennych nie opuści z armatami zajmowanych fortec w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim. Sprawa ta budziła wiele emocji, ze względu na stacjonowanie wojsk Karola XII prawie we wszystkich dotąd zajmowanych fortecach. Treść pisma wskazuje na autora wywodzącego się z kręgów opozycyjnych względem konfederatów

[1174] *Ibidem*, s. 239.
[1175] *Ibidem*, s. 240.
[1176] *Ibidem*, s.241.

warszawskich[1177]. Druga ważna sprawa jaką była koronacja Stanisława Leszczyńskiego przeprowadzona 4 X 1705 r. w kościele św. Jana w Warszawie również znalazła odzwierciedlenie w pismach politycznych. Sandomierzanie przebywający w Tykocinie wydali *Manifest* przeciwko koronacji pseudoelekta Stanisława, do którego mieli niechętny i wrogi stosunek. Działalność konfederatów warszawskich i sam akt koronacji Stanisława wywoływały wielkie oburzenie i sprzeciw zgromadzonych w Tykocinie senatorów wezwanych przez Stanisława Denhoffa na rady, co znalazło wyraz w wydanym *Manifeście*[1178]. Oskarżenia kierowane pod adresem konfederatów warszawskich spotkały się z ich odzewem w *Responsie* na manifest tykociński[1179]. Autorzy responsu niezadowoleni z faktu krytykowania ich posunięć politycznych, które doprowadziły w konsekwencji do koronacji Stanisława, skoncentrowali się na znalezieniu osoby odpowiedzialnej za przedłużającą się wojnę ze Szwecją oraz rozbicie wewnętrzne. Sam respons zredagowany był w sposób dostarczający dowodów na łamanie praw Rzeczypospolitej przez Augusta II.

Podpierająca tron Augusta II publicystyka skupiała się przede wszystkim na głoszeniu haseł „wolnościowych oraz atakach personalnych na neoelekta jako uzurpatora praw przysługujących jedynie monarsze". Myślą przewodnią publicystyki „wolnościowej" było stawianie siebie w roli obrońców zagrożonych praw sarmackich i przerzucanie odpowiedzialności na opozycję za aktualną sytuację w kraju. Stronników Leszczyńskiego oskarżano o sprowadzenie najazdu szwedzkiego oraz wrogą postawę wobec prawowitego monarchy i działania na jego niekorzyść, co doprowadziło w konsekwencji do upadku kraju. Publicyści uważali adherentów szwedzkich za niszczycieli swobód, którzy „zapaloną

[1177] *Rationes, które pugnant przeciwko Traktatowi warszawskiemu a Dni 1705 28 XI zawartego*, treść omawia: A. Wieczorek, *„Została Polska dla niezgody w kartach..." – implikacje rozbieżnych przekonań w świetle pism politycznych 1705 r.*, [w:] *Między Zachodem a Wschodem. Studia ku czci Profesora Jacka Staszewskiego*, t. 2, red. J. Dumanowski, B. Dybaś, K. Mikulski, J. Poraziński, S. Roszak, Toruń 2003, 600-601.

[1178] *Manifest powtórny stanów Rztej in absentia JKMci w Tykocinie*, 2.10.1705, BK. PAN, rkps 953, BN Mf 37472, k. 333-336 (druk); przeciwko koronowaniu się Stanisława Leszczyńskiego w Warszawie występowano w wierszu noszącym tytuł *Nowa Metamorphosis 1705*, informacja podana za: J. Nowakiem - Dłużewskim, *Bibliografia staropolskiej okolicznościowej poezji politycznej XVI-XVIII wieku*, Warszawa 1964, s. 138.

[1179] *Respons na Manifest Tykociński ad Strapioney Oyczyzny Polskiey przez iednego Ziemianina*, wydany 11.1705, BK. PAN., rkps 407, BN Mf 36420, s. 416-419.

pochodnią" doprowadzają do tego, że „goreją prawa" i „goreje ojczyzna sama"[1180]. Pisma stronników Wettyna atakujące elekta Stanisława Leszczyńskiego starały się obnażyć jego nadmierną ambicję, karierowiczostwo, co wiązało się ich zdaniem z brakiem własnej, silnej pozycji materialnej. Wyśmiewano wasalny stosunek Leszczyńskiego do sprowadzonych przez niego Szwedów, oraz jego decyzyjne podporządkowanie się Karolowi XII. Przeciwstawiano mu Augusta II uważanego za króla prawie przez wszystkich, podczas, gdy jego popiera zaledwie kilku zauszników. Atakowano czołowych stronników neoelekta, w tym prymasa Radziejowskiego oskarżając ich o celowe rozbijanie jedności narodu i wprowadzanie dodatkowego zamętu w kraju[1181]. Poza wskazywaniem na zagrożenie szwedzkie publicyści kierowali swoją uwagę na zawarty układ pomiędzy królem szwedzkim Karolem XII, a Stanisławem Leszczyńskim i Benedyktem Sapiehą, podskarbim litewskim. Zdaniem oskarżycieli w wypadku utrzymania się na tronie Rzeczypospolitej Stanisława Leszczyńskiego, przewidywano zrzeczenie się Litwy na rzecz Sapiehów, w zamian za przekazanie monarsze szwedzkiemu praw do Kurlandii i Żmudzi[1182].

Zwolennicy Stanisława Leszczyńskiego i konfederacji warszawskiej poza wysuwaniem oskarżeń pod adresem Augusta II, co stanowiło stały element publicystyki antydworskiej, zamanifestowali swoją postawę wobec Kurii rzymskiej, w związku z robionymi trudnościami przez papieża Klemensa XI, sprzyjającego Wettynowi. Protestowano przeciwko ingerencji papieża, utrudniającego koronację Leszczyńskiego, w sprawy wewnętrzne Rzeczypospolitej, w obawie, aby nie stało się to normą. Krzysztof Zawisza pisał wprost, że „potentia eclesiastica non supremat iura Regni et non intret in statum"[1183]. W odpowiedzi publicyści z obozu elekta posunęli się do gróźb pod adresem biskupów uchylających się od udziału w przygotowywanej koronacji.

[1180] *Manifest przeciwko koronacyi warszawskiej i wszystkim aktom zjazdu przytomnego, uczyniony w Tykocinie*, 15.10.1705, BK PAN, rkps 407, s. 383; H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich*, s. 87.
[1181] *Głos a pewnego ziemianina na manifest Leszczyńskieg*o, PAN BK, rkps 393, s. 173; *Replika pewnego ziemianina na manifest Stanisława I z szwedzkiej łaski elektora polskiego do stanów Rztej wydany*, 1.11.1704, BK PAN, rkps 400, s. 19-29; *Copia manifestu w Brześciu uczynionego contra conventiculum Varsaviensem*, 11.07.1705, BK PAN, rkps 393, s. 199.
[1182] *Revelatum misterium z Królewca*, 20.11.1704, PAN BK, rkps 409 s. 26.
[1183] Cyt. za: H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe*, s. 84.

Swoją postawę wobec stanowiska Kurii rzymskiej konfederacja warszawska zachowała do końca swoich dziejów, ale w zmienionej formie, pozbawionej agresji.

Podczas kampanii 1706 r. Wettyn założył swoją kwaterę w Nowogródku, gdzie u jego boku zgromadzili się niemal wszyscy liderzy konfederacji sandomierskiej, co zostało natychmiast zauważone i znalazło odbicie w pamflecie zatytułowanym *Jarmark w Nowogródku*[1184]. Pamflecista przedstawił w sposób przerysowany, rozdawnictwo wakansów i starostw, między regalistów dochowujących wierności Augustowi II.

Nie mógł przejść bez echa tak brzemienny w skutki dokument jakim był traktat altransztadzki, na mocy którego August II abdykował i dokonał cesji korony na rzecz Stanisława I. Konfederacja sandomierska w wydanym *Oznajmieniu Interregnum* z 7 VII 1707 r. uznając postępowanie króla Augusta za niezgodne z prawem Rzeczypospolitej zawarła jednocześnie aspekt propagandowy. Bardzo zręcznie dokonano odniesienia do Jana Kazimierza Wazy i jego abdykacji nakazując Wettynowi powracać z „przymusowego oddalenia”[1185]. Stronnicy Sasa celowo zapomnieli o istniejącym od 1669 r. prawie zakazującym monarsze abdykacji.

Pióro jako oręż w walce stronnictw rzadko skupiało się na konstruktywnej krytyce, odnosząc się poza sprawami wolnościowymi, do kwestii drugorzędnych. Starano się przerzucić odpowiedzialność za stan kraju na opozycję, uwypuklaniem i przejaskrawianiem wydarzeń wpływać na opinię szlachecką, aby pozyskać jej przychylność. Najczęściej jednak skupiano się na atakach personalnych oczerniając nieprzyjaciół politycznych, co miało w zamysłach autorów podważyć pozycję tych osób w środowisku szlacheckim.

[1184] *Jarmark w Nowogródku*, 17.08.1706 r., BCzart., rkps 536, s. 526 in; fragment utworu zamieszcza: J. Poraziński, *Epiphaniae Poloniae*, s. 105.
[1185] H. Olszewski, *Władza wykonawcza w Rzeczypospolitej od połowy XVII do 1763 r.*, s. 61.

3.1.4 – Kariery urzędnicze członków stronnictwa dworskiego

Polityka nominacyjna Augusta II wykazywała znamiona gry politycznej, rozgrywanej z opozycją od początku panowania w Rzeczypospolitej. Monarcha składał niekiedy deklaracje na ten sam urząd więcej niż jednej osobie, często odkładając w czasie nadanie przywileju nominacyjnego. Wettyn wiedząc, że rozdawnictwo wakansów jest bardzo ważnym atutem w jego ręku wypracował taktykę nabierającą wyjątkowego znaczenia w obliczu ważnych wydarzeń politycznych. Niejednokrotnie odkładał nadanie wakansu obiecując rozdać na sejmie, podczas którego również przeciągał czas oczekiwania na nominacje celem realizacji własnej linii politycznej. Uprawiana przez Augusta II „gra" wakansami prowadziła do zwaśnienia przeciwników i oddania urzędu zazwyczaj regaliście. Na dystrybucję najwyższych urzędów w Rzeczypospolitej od końca 1702 r. usiłowała wpływać carska dyplomacja. G. F. Dołgoruki starał się zakulisowo „cicho" współpracować z Augustem II w celu łagodzenia konfliktów o podział stanowisk po Sapiehach, jaki rozgorzał wśród republikantów po sejmie lubelskim. Rosja nie chciała zrażać sobie żadnej ze stron, dlatega Dołgoruki często szedł za radą litewskich stronników cara. Wskazuje na to postępowanie carskiego dyplomaty, który początkowo popierał do buławy polnej litewskiej Hrehorego Ogińskiego. Zmienił zdanie pod wpływem sugestii Ludwika Konstantego Pocieja i Kazimierza Zaranka, dowodzących, iż Ogiński ustąpi buławę Michałowi Serwacemu Wiśniowieckiemu[1186], ze względu na wpływy i silną pozycję na Litwie. Od tej pory Dołgoruki popierał księcia Michała Wiśniowieckiego. Carski dyplomata raczej nie angażował się w spór między Ogińskim a Pociejem o buławę mniejszą. Walka o rozdysponowanie urzędów po Sapiehach zaostrzyła się po radzie malborskiej, na której August II rozdzielił je wśród republikantów. Absencja kanclerza wielkiego Radziwiłła na radzie w Malborku uniemożliwiła ich rozdanie. Ostatecznie Wettyn podtrzymal w mocy podjęte na radzie malborskiej decyzje w sprawie lasek, kluczy i buław[1187].

[1186] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 340, p. 314.
[1187] A. Rachuba, *Sprawa obsady urzędów litewskich po Sapiehach w początkach XVIII wieku*, [w:] *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem*, Toruń 1993, s. 256-261.

Występowało zjawisko dublowania urzędów, zwłaszcza w okresie jednoczesnego panowania dwóch władców Rzeczypospolitej, kiedy obydwaj wystawiali nominacje na urzędy i godności ziemskie dla swoich zwolenników[1188]. Istotnym czynnikiem dla robienia kariery urzędniczej była przynależność do stronnictwa, a w nim poparcie wpływowych magnatów. W obozie dworskim na Litwie współpraca obydwu kanclerzy w dużej mierze decydowała o pieczętowaniu przywilejów i nominacji, stąd ich protekcja była pożądana. Licznych przykładów dostarcza korespondencja prowadzona przez kanclerza Karola Radziwiłła z podkanclerzem Stanisławem Szczuką. Dzięki takiej protekcji Jakub Grużewski otrzymał poświadczenie nominacji na kuchmistrzostwo WKsL[1189]. Brak poparcia ze strony jednego z kanclerzy miał nierzadko negatywny skutek, czego przykładem prośba Karola Radziwiłła, aby podkanclerzy nie pieczętował *consensu* dla Frąckiewicza, chorążego nadwornego litewskiego na sprzedaż starostwa słonimskiego[1190]. Na urząd chorążego pińskiego protegował Piotra Stanisława Godebskiego Michał Serwacy Wiśniowiecki zabiegając w tej sprawie u Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza WKsL[1191]. Zależności diadyczne były silne stanowiły istotny czynnnik układów społecznych.

Zdeklarowany regalista Józef Bogusław Słuszka, kasztelan wileński i hetman polny litewski będąc elektorem także Augusta II i aktywnym działaczem obozu królewskiego awans urzędniczy zawdzięczał Janowi III Sobieskiemu. Do śmierci nie uzyskał żadnej nominacji, choć w jego przypadku oznaczałoby, zwyczajowo, postąpienie na województwo wileńskie i hetmaństwo wielkie litewskie, a te urzędy znajdowały się w rękach innego regalisty Kazimierza Jana Sapiehy. Po odsądzeniu tego ostatniego od sprawowanych urzędów, Słuszka już nie żył, gdyż zmarł 8 X 1701r. w Krakowie.

[1188] Por. A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie 1705-1709*, s. 617-632.
[1189] *List Stanisława Szczuki, podkanclerzego do żony*, 3.11.1704, Szczuczyn, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz sgn. 3365, s. 1450; *List Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza WXL do Stanisława Szczuki, podkanclerza WXL*, 14. 04.1705, Nieśwież, *ibidem*, s. 15; *Idem*, 9.06.1706, Ołyka, ibidem, s. 201-202 – sprawa obsady starostwa upickiego dla brata zmarłego Józefa Puzyny.
[1190] *Idem*, 9. 04.1705, Nieśwież, *ibidem*, s. 11.
[1191] M. T. Wójciuk, *Sejmik piński w oczach szlachty w XVIII wieku*, s. 54, p. 21 – nominację otrzymał 22.08.1700 r.

Powoli przebiegała kariera regalisty i elektora Wettyna ks. Michała Wiśniowieckiego w hierarchii urzędów państwowych. Jedną z przyczyn mogła być mała aktywność polityczna Wiśniowieckiego w ciągu pierwszych trzech lat panowania Augusta II. Swoje pierwsze nadanie dostał dopiero w 1701 r. z cesji brata Janusza, przejmując wówczas w zarząd starostwo pińskie[1192]. O kolejną nominację zabiegał po śmierci Józefa Bogusława Słuszki, i podczas sejmu warszawskiego w styczniu 1702 r., na drugi dzień po zawarciu ugody z Sapiehami, otrzymał nominację na wakujące hetmaństwo polne[1193]. Nadal jednak używał obu tytułów, gdyż uprawnienia urzędu pułkownika generalnego były większe, co było istotne dla całego ruchu antysapieżyńskiego w jego dalszej walce o niedopuszczenie do odbudowy utraconej pozycji przez pokonanych Sapiehów. Na czerwcowym sejmie lubelskim 1703 r. hetman polny Wiśniowiecki podjął starania o uzyskanie przywileju na hetmaństwo wielkie litewskie i uzyskał od króla obietnicę buławy wielkiej po odebraniu jej Kazimierzowi Janowi Sapieże, jeśli ten nie porzuci Szwedów. Ostatecznie dostał od Augusta II buławę wielką litewską 26 XI 1703 r., dzień później kasztelanię wileńską[1194]. Przekazanie buławy wielkiej Wiśniowieckiemu wzbudziło niechęć Hrehorego Ogińskiego, mającego jego zdaniem większe zasługi dla całego ruchu antysapieżyńskiego. Odtąd rywalizacja między dwoma głównymi liderami obozu regalistycznego o władzę hetmańską stała się istotnym czynnnikiem wpływającym na politykę wewnętrzną na Litwie[1195]. Ukoronowaniem kariery było otrzymanie od monarchy na przełomie maja i czerwca 1706 r. nominacji na najwyższy urząd świecki senatorski na Litwie – województwo wileńskie[1196].

Starszy brat Michała, także elektor Wettyna i regalista, ks. Janusz Antoni Wiśniowiecki pierwsze nadanie od króla otrzymał na sejmie koronacyjnym, 1 X 1697 r., na należący do najwyższych w hierarchii urzędów dworskich, podczaszego WKsL[1197]. Na kolejną nominację nie musiał długo czekać, bo

[1192] Ks. Janusz Wiśniowiecki był starostą pińskim w latach 1695-1701; *Urzędnicy centralni*, s. 248 – indeks; *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 223.
[1193] Dwie daty nominacji z 16 i 17.01.1702 r.; *Urzędnicy centralni*, s. 47, nr 170.
[1194] *Ibidem*, s. 44, nr 145 i s. 113, nr 397; I. Czamańska, *op. cit*., s. 412, p. 36.
[1195] V. Rakutis, *Hetmani litewscy w polityce rosyjskiej podczas wojny północnej 1700-1721*, s. 43.
[1196] *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 196, nr 1122; I. Czamańska, *op. cit.*, s. 417.
[1197] *Urzędnicy centralni*, s. 145, nr 1113.

zaledwie po ponad dwóch miesiącach, król przekazał mu przywilej na marszałkostwo wielkie[1198], lecz wobec rozgrywek z Sapiehami musiał ustąpić i zadowolić się marszałkostwem nadwornym[1199]. Sprawa nie zakończyła się na tym, gdyż szlachta na sejmiku przedsejmowym w Pińsku obradującym w dniach od 5 do 7 V 1699 r., domagając się od króla, realizacji złożonych w Grodnie deklaracji w kwestii laski wielkiej litewskiej na zbliżającym się sejmie pacyfikacyjnym, poparła starania Wiśniowieckiego o przywrócenie mu utraconego urzędu[1200]. Ta zbiorowa „protekcja" wynikała z obawy, żeby kolejnego tak wysokiego urzędu monarcha ponownie nie przekazał przedstawicielowi Domu Sapiehów. Jednak wobec nacisków Sapiehów musiał ustąpić na rzecz Aleksandra Pawła Sapiehy syna hetmańskiego[1201]. Wstawiennictwo szlachty pińskiej nie przyniosło oczekiwanego rezultatu i powtórnie, musiał się ks. Janusz Wiśniowiecki zadowolić marszałkostwem nadwornym litewskim. Wystawienie po raz drugi przywileju stanowiło konieczność z powodu wcześniejszego zakwestionowania przez republikantów praw Sapiehy do urzędu. Stronnictwo antysapieżyńskie nie chciało dopuścić do tak dużej kumulacji najwyższych urzędów w rękach przedstawicieli jednej rodziny, i do jej umocnienia się w sytuacji prowadzonej walki z jej hegemonią i dążeniu do ich osłabienia. W Wielkim Księstwie Litewskim ukształtował się obyczaj postępowania ze sprawowanych niższych urzędów na wyższe, w tym wypadku z marszałkostwa nadwornego na wielkie, i nie było w tym dążeniu Sapiehów nic wychodzącego poza wypracowane normy. Ponadto król zmieniając kurs swej polityki z południowej na północną potrzebował Sapiehów jako sojuszników, i podległej hetmanowi wielkiemu litewskiemu regularnej armii do realizacji swoich planów inflanckich. Dlatego nie chciał wchodzić w konflikt z Sapiehami i dostosowując się do panującej tradycji nie stanął w tym sporze po stronie księcia Wiśniowieckiego. Mimo chwilowych zawirowań jego kariera urzędnicza rozwijała się nadal nabierając przyspieszenia w latach 1702-1706, kiedy trzykrotnie awansował. Na sejmie warszawskim dostał po Józefie

[1198] B. Dybaś, *W sprawie traktatu puzewickiego z 1698 roku i jego następstw*, s. 99; Wiśniowiecki nominację na ten urząd otrzymał przed 15 I 1698 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 74, nr 422.
[1199] *Ibidem*, s. 78, nr 455; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 181.
[1200] Dz. Vićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 45.
[1201] *Urzędnicy centralni*, s. 74-75, nr 423.

Bogusławie Słuszce wakującą kasztelanię wileńską, z której dwa lata później postąpił na najwyższy urząd senatorski – świecki na Litwie, na województwo wileńskie[1202]. W 1706 r. senatorstwo litewskie zamienił na urząd wojewody krakowskiego[1203], stanowiący w hierarchii urzędów świeckich koronnych drugie senatorstwo po kasztelanii krakowskiej.

Jeden z czołowych regalistów i republikantów litewskich, Ludwik Konstanty Pociej za poparcie udzielone elektorowi saskiemu podczas elekcji 1697 r. i postawę bezpośrednio po niej został nagrodzony przez Augusta II już na sejmie koronacyjnym wysokim urzędem pisarza polnego[1204]. Urząd został odebrany mu przez Sapiehów, po ich przejściu na stronę Sasa, który w zamian – w lipcu 1698 r. – przyznał mu mniej prestiżowy i stosunkowo niski urząd wojskowy strażnika litewskiego, ale za to umożliwiający prowadzenie działalności antysapieżyńskiej w kompucie litewskim[1205]. Zapewne była to przemyślana decyzja Wettyna usadowienia w armii litewskiej regalisty o nastawieniu wybitnie antysapieżyńskim, co wzmacniało pozycję monarchy w wojsku Wielkiego Księstwa, znajdującego się pod przemożnym wpływem swego hetmana Kazimierza Jana Sapiehy, niedawnego jeszcze przeciwnika politycznego nowo koronowanego króla.

Kazimierzowi Władysławowi z Bieganowa Biegańskiemu, marszałkowi powiatu brasławskiego król potwierdzając prawa do nadanych mu dóbr leżących w powiecie starodubowskim, województwa smoleńskiego, jeszcze przez Jana III Sobieskiego „[...] za postrzały swe na woynach, osobliwie pod Kuszlikami [...]", z których „[...] nie partycypował, nie tylko ex reclinatorijs, ale y z summy dostoyney[...]", nagrodził go przyłączeniem zakupionej przez niego dzierżawy Czernatycze leżącej w powiecie orszańskim[1206]. Również elektor Augusta II Jan Kazimierz Biegański, stolnik brasławski wkrótce po elekcji został starostą

[1202] *Ibidem*, s. 196, nr 1121.
[1203] 25.05.1706 r.; *Urzędnicy Woj. krakowskie*, s. 110, nr 427.
[1204] Przed lub 24.07.1698 r. pod naciskiem Sapiehów został zmuszony zrezygnować z pisarstwa; *Urzędnicy centralni*, s. 110, nr 766.
[1205] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 257.
[1206] *VL*, t. 6, s. 42 f. 78 – *Elucitadio constitutionis anni 1690 urodzonemu Biegańskiemu marszałkowi bracławskiemu*.

starodubowskim[1207], i było to jedyne przed abdykacją Wettyna nadanie mu urzędu. Jego kariera rozwijała się wprawdzie powoli, ale dzięki własnemu zaangażowaniu i zasługom swojego ojca umacniał się w życiu politycznym powiatu brasławskiego i na arenie ogólnolitewskiej. Kolejne nadania na urzędy zawdzięczał Biegański Sasowi juz po restytucji jego rządów.

Monarcha obiecał Krzysztofowi Zawiszy, podczas pierwszego sejmu pacyfikacyjnego, oddać mu pieczęć mniejszą litewską. Podobno przywilej na urząd podkanclerzego król już podpisał, odkładając samą uroczystość przekazania pieczęci na przyszły sejm, o czym starostę mińskiego przekonywał bp warmiński Załuski[1208]. O przywilej na pieczęć zabiegał Zawisza podczas pobytu Augusta II w Grodnie w 1698 r., lecz wbrew obietnicy król zmienił zdanie przychylając się do oddania podkanclerstwa Michałowi Kazimierzowi Kociełłowi, kasztelanowi trockiemu, choć jeszcze nie podjął ostatecznej decyzji w tej sprawie. Jak wspomina pamiętnikarz doświadczył wówczas, że łaska królewska bywa zawodna[1209]. Ponowne starania o urząd podkanclerski podjął starosta miński na drugim sejmie pacyfikacyjnym, walcząc o pieczęć z kasztelanem trockim. Ostatecznie zwycięzcą okazał się wysunięty przez Sapiehów marszałek sejmowy Stanisław Antoni Szczuka. Hegemonii litewscy dążąc do utrącenia obydwu, niewygodnych dla siebie kandydatów, poparli referendarza koronnego, z którym nie mieli poważniejszych zatargów. Kandydatura Kocieła, jednego z czołowych republikantów była dla Domu Sapiehów nie do przyjęcia, natomiast w przypadku Zawiszy mieli do niego pretensje o bratanie się z ich przeciwnikami politycznymi. Sam zainteresowany otrzymaniem urzędu, Krzysztof Zawisza, zgodził się odstąpić od ubiegania się o urząd, w zamian za co monarcha obiecał nadać mu pierwsze wakujące ministerium na Litwie[1210]. Dodatkowo, konstytucją sejmową August II na tymże czerwcowym sejmie pacyfikacyjnym (16 VI 1699) „[...] pamiętaiąc [...] na wierną [...] Zawiszy Starosty Mińskiego na Seymie szczęśliwey

[1207] W roku 1697, *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 200 – indeks; K. Piwarski podaje w jego biogramie, że w 1698 r. już był starostą starodubowskim; *Idem*, *Jan Kazimierz Biegański, h. Prawdzic* (*zm. 1733*), PSB, t. 2, s. 27.
[1208] K. Zawisza, *op. cit*., s. XIV.
[1209] *Ibidem*, s. XV.
[1210] *Ibidem*, s. XVI.

naszey Koronacyi usługę Nam oświadczoną z pierwszych wakansów onego kontentować deklaruiemy”[1211].

Regalista Bogusław Kazimierz Ogiński elektor Augusta II pierwszą nominację od króla otrzymał w 1701 r. na urząd marszałka kowieńskiego i piastował go do końca życia[1212]. Po Jerzym Sapieże, który „zdradził Augusta” jak pisał Krzysztof Zawisza monarcha przekazał Bogusławowi Kazimierzowi urząd stolnika litewskiego w 1704 r.

Jeden z przywódców obozu republikanckiego na Litwie i elektor Augusta II Michał Kazimierz Kociełł, wojewoda witebski w swoich staraniach o podkanclerstwo litewskie, poniósł porażkę mimo udzielanego mu poparcia przez wielu senatorów na sejmie pacyfikacyjnym 1699 r. Monarcha wycofał się z danej Kociełłowi deklaracji pod koniec 1698 r.[1213], decydując się na ten krok król brał pod uwagę fakt, że kandydatura wojewody witebskiego była nie do przyjęcia dla Sapiehów, potrzebnych Sasowi, zmieniającemu kierunek swojej polityki z południowej na północną. Dlatego król postanowił wówczas oddać podkanclerstwo Stanisławowi Szczuce, ale nie chcąc zrazić sobie aktywnego stronnika podjął decyzję o przekazaniu mu kasztelani trockiej w 1700 r.[1214]. Był to pierwszy awans urzędniczy Kociełła od czasu elekcji. Dalszego niepowodzenia doznał w 1703 r. w walce o urząd podskarbiego litewskiego – tym razem, jeszcze w tym samym roku, król mianował go wojewodą trockim. August II bardzo szybko przekazał przywilej na ten urząd Kociełłowi, bo zaledwie w odstępie jedenastu dni od zgonu poprzedniego wojewody trockiego[1215]. Na tym etapie jego kariera urzędnicza zatrzymała się i dopiero po restauracji rządów Wettyna, monarcha oddał Kociełłowi urząd, o który walczył we wcześniejszym okresie i na

[1211] *VL*, t. 6, s. 43, f. 80 – *Recess wszystkich desideriorów do przyszłego Seymu*.
[1212] Ekspedycja 1.03.1701 r.; jest nim 26.11.1700 r.; *Urzędnicy Woj. trockie*, s. 381, nr 2720; nominacja 1701 r.; A. Link-Lenczowski, *Ogiński Bogusław Kazimierz*, PSB, t. 23, s. 601-602; nominacja w lutym 1701 r.; J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy*, s. 319.
[1213] *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 148, nr 1141; B. Dybaś, *W sprawie traktatu puzewickiego z 1698 roku i jego następstw*, s. 99.
[1214] Urząd przejął po śmierci Marcina Michała Kryszpina Kirszenszteina; nominacja z 1.09.1700 r. Zob. *Urzędnicy Woj. trockie*, s. 129, nr 541; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 68.
[1215] Kazimierz Władysław Sapieha zmarł 29 kwietnia, a Kociełł nominację otrzymał już 10 maja; *Urzędnicy Woj. trockie*, s. 230, nr 1439 i 1440; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 61; pozbawiony urzędu przez Stanisława Leszczyńskiego w 1706 r., ale tytułu nadal używał; A. Rachuba, *Polityka nominacyjna*, s. 620.

walnej radzie warszawskiej mianował go podskarbim WKsL po awansującym Ludwiku Konstantym Pocieju[1216]. Nominację na cześnikostwo oszmiańskie otrzymał Dominik Kociełł na początku XVIII wieku[1217]. Dwukrotnie awansował Michał Bogusław Kociełł, chorąży parnawski. Po raz pierwszy 20 VIII 1698 r. na podstolstwo oszmiańskie, a po raz drugi na starostę mścisławskiego[1218].

Jeden z przedstawicieli obozu republikantów Konstanty Felicjan Szaniawski, regent kancelarii koronnej został przez Augusta II nagrodzony w lipcu 1703 r. nominacją na referendarię duchową litewską[1219], z zachowaniem urzędu koronnego. Szaniawski nadal był kanonikiem wileńskim. Dwa lata później Szaniawski otrzymał od monarchy przywilej na biskupstwo kujawskie[1220].

Nie zawsze bycie stronnikiem dworu i elektorem gwarantowało awans urzędniczy. Tak było w przypadku Teodora Łukomskiego, sędziego ziemskiego witebskiego, który sprawowany przez siebie urząd zawdzięczał Janowi III[1221], natomiast od Wettyna nie dostał przywileju na żaden inny. Także po powrocie Augusta II, Łukomski nie uzyskał nominacji na inny wakant, do końca życia pozostał na urzędzie sędziego ziemskiego witebskiego. Nie można do imponujących, zaliczyć kariery Michała Chaleckiego, najwierniejszego od sejmu koronacyjnego stronnika Wettyna na Litwie. Objęte za życia ojca, starostwo mozyrskie[1222], zostało mu przez Augusta potwierdzone dopiero 22 I 1701 r. Poza tą nominacją nie otrzymał innej, aż do powrotu Wettyna na tron Rzeczypospolitej, wówczas król dał mu urząd obożnego WKsL[1223].

[1216] *Urzędnicy Woj. trockie*, s. 602 – indeks; J. Gierowski, Kociełł Michał Kazimierz, PSB. t. 13, s. 223-225; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 158, nr 1228; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 189.

[1217] *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 219, nr 1294; Cz. Jankowski, *Powiat oszmiański*, t. 1, s. 317.

[1218] Trudno ustalić w jakim czasie nastąpił awans na starostę mścisławskiego, gdyż z urzędem podstolego występuje jeszcze 10.03.1705, być może właśnie w 1705 r. dostał ten urząd; zob. *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 273, nr 1773; A. Boniecki, *Herbarz*, t. 10, s. 300.

[1219] Dwie nominacje z 4 lipca i 22 października 1703 r. podaje: J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 309; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 171, nr 1351.

[1220] Awans z 4.11.1705 r., *ibidem*, s. 171, nr 1351.

[1221] T. Wasilewski, *Łukomski Teodor Felicjan, h. własnego (zm. ok. 1715)*, PSB, t. 13, s. 560-562.

[1222] Starostwo mozyrskie dostał w 1695 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 202 – indeks.

[1223] Nominacja 31.10.1709 r., *ibidem*, s. 102-103, nr 703; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 248.

Na awans urzędniczy musiał poczekać dość długo Paweł Karol Sanguszko, któremu monarcha pierwszy urząd nadał dopiero w 1711 r.[1224]. Niewątpliwie brak awansu wiązał się z małą aktywnością polityczną księcia pragnącego trzymać się na uboczu rozgrywek wewnętrznych. Beneficjentem został w styczniu 1702 r. starzy brat Kazimierz Antoni, starosta poduświacki, który dostał od Augusta II urząd senatorski marszałka nadwornego litewskiego[1225]. Wprawdzie miał problemy z jego objęciem, ale ostatecznie utrzymał się na nim. Już latem 1703 r. Wettyn przekazał mu urząd marszałka wielkiego litewskiego, po odsądzeniu od niego Sapiehy, ale pod naciskiem Ogińskich, król musiał wycofać się z tej nominacji[1226]. Sanguszko, wobec takiego obrotu sprawy, wkrótce po nominacji sam zrezygnował.

W zróżnicowany sposób przebiegała kariera braci stryjecznych: Krzysztofa Kazimierza i Ludwika Sienickich, regalistów współpracujących z fakcją Wiśniowieckich. Pierwszy z nich, Krzysztof Kazimierz, wkrótce po elekcji został dworzaninem królewskim i znajdował się w bliskim otoczeniu nowo obranego króla. Wettyn doceniając jego działalność publiczną mianował go 24 V 1700 r. chorążym nowogródzkim siewierskim, a po dokonanej przez niego konwersji z wyznania ewangelicko-reformowanego na rzymsko-katolickie przekazał mu wiosną 1702 r. w administrację ekonomię mohylewską przynoszącą znaczne dochody[1227]. Kolejną nominację otrzymał od Augusta II w 1703 r. na stopień generała majora wojsk litewskich[1228], jednocześnie król wyznaczył go dowódcą regimentu pieszego. Na następny awans Krzysztof Sienicki nie czekał długo, gdyż jeszcze tego samego roku August II wydał mu przywilej na miecznikostwo litewskie po awansie Marcjana Michała Ogińskiego[1229]. Biorąc udział w wojnie północnej, u boku hetmana Wiśniowieckiego, przyczynił się do odnoszonych przez niego zwycięstw, za co otrzymał za jego protekcją od Wettyna starostwo czeczerskie, a kolejne dwie dzierżawy: Rekta i Kulczyce leżące

[1224] R. Marcinek, *Sanguszko Paweł Karol, książę (1680-1750)*, PSB, t. 34, s. 497-500.
[1225] Nominacja z 17.01.1702 r. Por. R. Marcinek, *Sanguszko Kazimierz Antoni, książę* (*1677-1706*), PSB, t. 34, s. 496; nominacja z 20 I 1702 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 78, nr 456; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 181.
[1226] *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 75, nr 424; A. Rachuba, *Sprawa obsady*, s. 257, 261-262.
[1227] A. Rachuba, *Sienicki Krzysztof Kazimierz*, PSB, t. 37, s. 151.
[1228] *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 240 – indeks.
[1229] Nominacja z 10.05.1703 r., *ibidem*, s. 99, nr 666; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 244.

w powiecie rzeczyckim, monarcha oddał mu w zarząd jesienią 1705 r.[1230]. Czynnie uczestniczący w wojnie północnej i w pracach stronnictwa regalistycznego Krzysztof Sienicki umocnił swoją pozycję polityczną, co poświadczają zabiegi czynione przez podkanclerzego litewskiego Stanisława Szczukę o uzyskanie dla niego nominacji na urząd marszałka nadwornego litewskiego. Wprawdzie podjęte starania nie przyniosły oczekiwanego rezultatu, ale król już we wrześniu 1706 r. nadał mu urząd generała artylerii litewskiej[1231], potwierdzony następnie przez Stanisława Leszczyńkiego, na stronę którego przeszedł razem z fakcją Wiśniowieckich i Kryszpinami[1232]. Ostatnie nadania królewskie miały zapewne zatrzymać w obozie saskim głównego zausznika Wiśniowieckich, co wiązało się z przejściem na stronę szwedzką i Leszczyńkiego grupy magnatów litewskich wraz z ich adherentami. Kariery urzędniczej nie zrobił Ludwik Sienicki, mimo bycia regalistą. W aktach urzędowych używał od 1698 r. tytułu podstolego buskiego, choć formalnego potwierdzenia urzędu po ojcu nie otrzymał[1233]. Z pewnością na postawie monarchy zaważył fakt, że Ludwik stał na uboczu w okresie decydujących walk politycznych i nie angażował się osobiście w działalność stronnictwa, w jego początkowym okresie.

Niejednakowo przebiegały kariery Kryszpinów-Kirszenszteinów, z których biskup żmudzki Jan Hieronim, nie uczestnicząc w sejmie elekcyjnym i podpisując z licznymi zastrzeżeniami elekcję Augusta II, nie odniósł z bycia regalistą większych korzyści[1234]. Jeden z jego bratanków Jerzy Hieronim dwa lata po elekcji w roku 1699 uzyskał od Wettyna konsens na starostwo orszańskie, przeszedł z tym urzędem na pisarstwo polne WKsL w 1704 r., po odsądzeniu od niego Michała Józefa Sapiehy i jego przejściu do obozu szwedzkiego[1235]. Przyrodni brat Jerzego Hieronima, Kazimierz Franciszek za konsensem

[1230] A. Rachuba, *Sienicki Krzysztof Kazimierz*, PSB, t. 37, s. 151-152.
[1231] Jako generał artylerii występował 17.09.1706 r., urząd potwierdził mu Leszczyński w lutym 1707 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 38, nr 110.
[1232] A. Rachuba, *Sienicki Krzysztof Kazimierz*, PSB, t. 37, s. 152.
[1233] W. Kriegseisen, *Sienicki Ludwik*, PSB, t. 37, s. 153-154.
[1234] T. Wasilewski, *Kryszpin-Kirszensztein Jan Hieronim, h. własnego* (*ok. 1654-1708*), PSB, t. 15, s. 498-499.
[1235] Nominację uzyskał 30.05.1704 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 111, nr 768.

królewskim otrzymał od ojca starostwo płungiańskie na Żmudzi w 1699 r.[1236]. Rok później został ciwunem gondyńskim, a na kolejne dowody łaski królewskiej musiał poczekać jeszcze kilka lat. Dopiero 12 II 1706 r. została mu nadana wieś Tarwidy w Księstwie Żmudzkim, i jeszcze tego samego roku Wettyn przekazał mu chorąstwo nadworne WKsL[1237]. Beneficjentem swoich starań, podczas elekcji, został podczaszy Marcin Michał Kryszpin, którego August II wynagrodził za udzielone mu wówczas poparcie i przekazał mu kasztelanię trocką w październiku 1697 r.[1238]. Jak potoczyłaby się dalsza kariera kasztelana trockiego, gdyby nie zmarł przed 1 IX 1700 r., trudno przewidzieć, choć jego aktywność w życiu stronnictwa dworskiego przypuszczalnie zostałaby zauważona. W przypadku wojewody witebskiego Andrzeja Kazimierza Kryszpina jego kariera nie rozwinęła się mimo poparcia udzielonego podczas elekcji Wettynowi, którego witał jako deputat w Tarnowskich Górach w imieniu Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dodatkowo zmuszony został do złożenia w czerwcu 1698 r. urzędu pisarza polnego[1239], który monarcha nadał Michałowi Józefowi Sapieże, strażnikowi[1240], w zamian za wcześniejsze porzucenie przez niego obozu ks. de Conti i próbę związania go z obozem królewskim. Biorąc pod uwagę, że Kryszpin sprawował wysoki urząd senatorski, a jego ewentualny awans mógł oznaczać przejście na bardziej prestiżowe województwo, co ograniczało możliwości króla, dysponującego tylko urzędami wakującymi. Kryszpinowie poza Marcinem Michałem, wynagrodzonym przez Wettyna za oddane na rzecz jego obioru usługi na polu elekcyjnym, nie zrobili błyskotliwej kariery.

Przystąpienie Sapiehów do stronnictwa dworskiego, wkrótce po odbytej przez Augusta koronacji, zostało przez monarchę docenione i nawet sprawujący

[1236] T. Wasilewski, *Kryszpin-Kirszensztein Kazimierz, h. własnego (zm. ok. 1730)*, PSB, t. 15, s. 501.
[1237] Był nim już 4.10.1706 r. i jeszcze 5.04.1707 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 31, nr 41.
[1238] Awans dostał 1.10.1697 r.; J. Wolf, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 67.
[1239] Sobieski nadając przywilej na województwo witebskie pozwolił Kryszpinowi zachować pisarstwo polne; T. Wasilewski, *Kryszpin-Kirszensztein Andrzej Kazimierz, h. własnego* (*zm. 1704*), PSB, t. 15, s. 496-498.
[1240] Pierwszym nominowanym do urzędu pisarza polnego był Ludwik Pociej, zmuszony pod naciskiem Sapiehów zrezygnować z niego. Nominację na pisarstwo według jednych źródeł dostał 14.07.1698 r.; A. Ch. Załuski, t. 2, s. 592; według innych źródeł nominację otrzymał 25.06.1698 r.; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 286; datę nominacji 14 i 25.07.1698 r. podają: *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 110, nr 767.

urząd podskarbiego litewskiego Benedykt Paweł Sapieha został w 1698 r. ciwunem wileńskim[1241]. W tym samym 1698 r. Aleksander Paweł Sapieha awansował z marszałka nadwornego na marszałka wielkiego, co nie obyło się bez protestów obozu repbulikantów. Jako pierwszy tę nominację otrzymał ks. Janusz Antoni Wiśniowiecki[1242], lecz zmuszony był odstąpić urząd Aleksandrowi Pawłowi, który dostał nominację 14 VII 1698 r.[1243]. Jednak zakwestionowanie przez republikantów praw Sapiehy do urzędu sprawiło, że król wystawił mu powtórną nominację 27 VII 1699 r.[1244]. Awansował Michał Franciszek Sapieha, koniuszy litewski, któremu monarcha nadał urząd generała artylerii już w 1698 r.[1245], a dwa lata później starostwo oszmiańskie[1246]. Również w 1698 r. król, pod naciskiem Sapiehów, nominował Michała Józefa Sapiehę, strażnika litewskiego – urzędem pisarza polnego[1247], z którego musiał zrezygnować Ludwik Konstanty Pociej. Wysoki urząd wojewody mińskiego przekazał Wettyn na początku stycznia 1699 r. Władysławowi Jozafatowi Sapieże, krajczemu litewskiemu[1248]. Monarcha przychylił się do prośby Benedykta Pawła Sapiehy na cesję starostwa sądowego oszmiańskiego na początku 1700 r. na rzecz bratanka Michała Franciszka[1249]. Wojewoda wileński w 1700 r. dwukrotnie prosił kanclerza Radziwiłła o zapieczętowanie przywileju na chorążego brasławskiego dla Jozafata Antoniego Mirskiego, podkomorzego[1250]. Dotychczasowi hegemonii litewscy dzięki nadaniom królewskim dla ich adherentów dodatkowo umocnili swoją pozycję, którą usiłowali podważyć ich polityczni oponenci.

[1241] *Ibidem*, s. 237 – indeks.
[1242] Nominację dla Wiśniowieckiego król wystawił przed/lub 5.01.1698 r. – sam urząd wakował od końca kwietnia 1695 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 74, nr 421 i 422; B. Dybaś, *W sprawie traktatu puzewickiego z 1698 roku*, s. 99.
[1243] J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 171; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 74, nr 423.
[1244] Za przejście do obozu szwedzkiego i odrzucenie możliwości powrotu na stronę króla Augusta II został w 1703 r. usunięty z urzędu za zdradę. Uznał go Stanisław Leszczyński, *ibidem*.
[1245] Nominacja z 18.07.1698 r., urząd sprawował dożywotnio – zamordowany został 19.11.1700 r.; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 215; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 38, nr 108.
[1246] *Ibidem*, s. 238 – indeks.
[1247] Nominacja z 14.07.1698 r.; A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 2, s. 592; nominacja z 25.07.1698 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 110, nr 766; błędną datę 25.06.1698 r. podaje; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 286.
[1248] Awans z 4.01.1699 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 61, nr 297.
[1249] Jest nim 27.04.1700 r.; *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 299, nr 1997 i 1998; *Sapieha Michał Franciszek*, PSB, t. 35, s. 105-106.
[1250] Po raz pierwszy 20 stycznia, a po raz drugi 19 października 1700 r.; Mirski jest chorążym brasławskim 6.07.1701 r.; *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 515, nr 3960.

August II przekazując nominacje na urzędy nie pomijał stronników Sapiehów, dotyczyło to także Paców związanych z hegemonami litewskimi. W maju 1699 r. nadał marszałkostwo nadworne Kazimierzowi Michałowi Pacowi, pisarzowi wielkiemu i kawalerowi maltańskiemu, tego urzędu nie objął z powodu sporu o marszałkostwo WKsL toczonego przez Aleksandra Pawła Sapiehę z Januszem Antonim Wiśniowieckim[1251]. Była to jedyna nominacja dla kawalera maltańskiego, a po Olkiennikach juz żadnej nie otrzymał. Innemu przedstawicielowi Paców – Janowi Krzysztofowi, marszałkowi wiłkomierskiemu Wettyn przekazał na początku lutego 1698 r. urząd podkomorzego z prawem zachowania poprzedniego urzędu marszałka[1252]. Król przekazał Władysławowi [Arawinko] Hurynowiczowi w marcu 1700 r. urząd skarbnika lidzkiego[1253].

W okresie trwania w obozie sapieżyńskim, wojewoda połocki Dominik Michał Słuszka, otrzymał od Sasa latem 1698 r. leśnictwo nowodworskie w ekonomii grodzieńskiej[1254]. Do końca 1706 August II nie przekazał mu żadnego innego urzędu, dopiero na zjeździe lubelskim konfederacji sandomierskiej 11 VIII-26 IX 1707 r. potwierdzono mu urząd pułkownika generalnego, objęty wiosną tegoż roku po przejściu na stronę Leszczyńskiego hetmana wielkiego litewskiego Michała Wiśniowieckiego[1255]. Trwanie w stronnictwie regalistycznym i aktywne opowiedzenie się po stronie prawowitego monarchy przyniosło mu wymierne korzyści na rok przed abdykacją Wettyna, w postaci przyznania mu wszystkich dóbr po zmarłym, bracie hetmanie polnym litewskim, Józefie Bogusławie Słuszce, a także po uprzednim odebraniu ich za zdradę Teresie Sapieżynie. Król przekazał mu także, 4 IX 1706 r., w administrację dobra Kojdanów w województwie mińskim po przejściu do stronnictwa Stanisława I kanclerza litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła.

[1251] Nominacja z 24.07.1698 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 78, nr 454; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 181 – zdaniem autora Pac odmówił przyjęcia urzędu.
[1252] Nominacja z 2.02.1698 r., po wcześniejszej rezygnacji z urzędu Feliksa Jana Paca; por. *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 151, nr 1164 i 1165, s. 432, nr 3214 – został rozstrzelany przez republikantów pod Nowym Miastem 31.05.1702 r.; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 286.
[1253] Jest nim 19 marca i 27 lipca 1700 r.; *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 378, nr 2712.
[1254] A. Rachuba, *Słuszka Dominik Michał, h. Ostoja* (*ok. 1655-1713*), PSB, t. 39, s. 141.
[1255] *Ibidem*, s. 142.

Na urzędzie chorążego oszmiańskiego utrzymał się stronnik Sapiehów, Stanisław Jerzy Poźniak, odsądzony od niego przez zwycięską szlachtę republikancką po Olkienikach. Jednak po przejściu na stronę republikantów został przywrócony do urzędu na sesji wileńskiej 12 VIII 1701 r., zapewne pozbawiono go praw politycznych na okres dwóch lat[1256]. Ten urząd szlachta antysapiezyńska, po odebraniu go Poźniakowi, przekazała swojemu adherentowi Ludwikowi Jakubowi Chomińskiemu na polach olkienickich po zwycięskiej bitwie[1257]. „Rzeczpospolita Litewska" nadawała urzędy swoim stronnikom i nie był to odosobniony przypadek[1258]. Swój urząd cześnika oszmiańskiego zachował także Antoni Franciszek Poźniak, pozbawiony w listopadzie urzędu jako adherent Sapiehów. Do urzędu został przywrócony na sesji wileńskiej 12 VIII 1701 r., prawdopodobnie również został pozbawiony praw politycznych na okres dwóch lat. Oddanie mu urzędu oznaczało jego przystąpienie do stronnictwa dworskiego, co potwierdza również nominowanie go na urząd stolnika oszmiańskiego 25 VI 1703 r.[1259]. Jak wskazuje przykład Antoniego Franciszka Poźniaka, bycie zwolennikiem Sapiehów, nie zamykało szansy na karierę urzędniczą po Olkienikach, pod warunkiem porzucenia dotychczasowych hegemonów i pozostania w obozie królewskim. Stronnik Sapiehów, Jan Michał Girdzimont Szymkowicz nie zachował urzędu podczaszego oszmiańskiego. Odebranego urzędu mu nie przywrócono, skoro został na sesji wileńskiej 13 V 1701 r. uznany „bywszym" podczaszym i wezwany do złożenia przysięgi na wierność Rzeczypospolitej[1260]. Awansowany w lipcu 1698 r. na urząd wojskiego oszmiańskiego Krzysztof Kamiński (kalwinista), został go pozbawiony pod Olkienikami w końcu 1700 r.[1261]. Krzysztof będąc stronnikiem Sapiehów nie uznał tej decyzji. Ostatecznie, na sesji wileńskiej w maju 1701 r., przywrócono mu urząd, odbierając *activitatem* na okres dwóch lat. Prawdopodobnie

[1256] *Urzędnicy, Woj. wileńskie*, s. 214, nr 1252; innego awansu juz nie dostał; Cz. Jankowski, *Powiat oszmiański*, t. 1, s. 155-157 i t. 2, s. 261-262.
[1257] Był tylko chorążym *pro tunc* i po przejściu Poźniaka na stronę obozu antysapieżyńskiego powrócił do tytułu starosty hubskiego; *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 214, nr 1252.
[1258] Nominację na stolnika litewskiego dostał Samuel Przyborowski (kalwinista), skarbnik rzeczycki na zjeździe walnym województw i powiatów, pospolitym ruszeniem pod Olkienikami; por. *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 184, nr 1020.
[1259] *Ibidem*, s. 218, nr 1282 i s. 302, nr 2016.
[1260] Pozbawiono go urzędu w listopadzie pod Olkienikami; *Ibidem*, s. 258, nr 1641.
[1261] Nominacja z 10.07.1698 r., *ibidem*, s. 312, nr 2107.

zachowanie na urzędzie oznaczało porzucenie Sapiehów i pozostanie w stronnictwie saskim. Szlachta o rodowodzie republikańskim eliminowała z urzędów osoby związane z jej przeciwnikami politycznymi, osłabiając ich możliwości politycznego oddziaływania, a tym samym wzmacniając swoją pozycję w powiatach.

Spośród pięciu Białłozorów[1262] – elektorów Augusta II (z woj. trockim podpisali: Franciszek; Jerzy, stolnik upicki; Karol, podstoli upicki, starosta kiernowski; Michał Dominik, miecznik wiłkomierski; Michał z woj. nowogródzkim), Franciszek Białłozor, podkomorzyc wiłkomierski na łaskę królewską czekał bardzo długo, bo aż 27 lat[1263]. W okresie obejmującym lata panowania Augusta II do jego abdykacji, nie dostał od monarchy żadnego urzędu, dopiero po restytucji jego rządów swoje pierwsze nadanie otrzymał w 1724 r.[1264]. Kariery nie zrobił także stolnik upicki Jerzy Białłozor, któremu szlachta zgromadzona na sejmiku relacyjnym 6 VIII 1697 r. w Poniewieżu potwierdziła jego prawo do urzędu stolnika i pohamowała próbę przejęcia go przez Bazylego Krukowskiego[1265]. Nie inaczej wyglądała sytuacja w przypadku Karola Białłozora, podstolego upickiego i starosty kiernowskiego, sprawującego swoje urzędy, nadane jeszcze przez Jana III, dożywotnio[1266]. Miecznik wiłkomierski Michał Dominik Białłozor został po ojcu starostą nowomłyńskim, obejmując starostwo niegrodowe w 1703 r.[1267]. Na kolejny awans Michał Dominik musiał poczekać do 1710 r., kiedy został wojskim wileńskim[1268].

[1262] *Elektorów poczet*, s. 12.
[1263] Po śmierci podsędka upickiego Hieronima Michała Puzyny (zm. 1703) wystąpił błędnie jako podsędek, ale 20.03.1710 r. był tylko podkomorzycem wiłkomierskim; *Urzędnicy Woj. trockie*, s. 500, nr po 3728.
[1264] *Ibidem*, s. 500, nr 3729.
[1265] Stolnikiem był do 30.06.1722 r., gdy zrezygnował i dokonał cesji na rzecz bratanka Jerzego, podstolica; *ibidem*, s. 530, nr 3967 i nr 3969.
[1266] Zmarł przed 3.09.1716 r.; urząd podstolego upickiego nadał mu Sobieski w 1691 r., zdaniem autorów chodzi o Karola (Jana Karola Pawła) Białłozora, żonatego z Agnieszką Anną Römerówną, córką generała artylerii litewskiej; *Urzędnicy Woj. trockie*, s. 506, nr 3778; może również chodzić o Karola Mateusza żonatego z Anną Ogińską, wojewodzianką witebską; S. K. Kossakowski, *Monografie*, t. 1, s. 7.
[1267] Był starostą nowomłyńskim w latach 1703-1736; jego ojciec Hieronim był starostą nowomłyńskim w latach 1681-1703 (*Urzędnicy inflanccy*, s. 194, nr 2090); *Urzędnicy inflanccy*, s. 194, nr 2091.
[1268] *Ibidem*, s. 194 nr 2091.

Beneficjentem łaski królewskiej był podkanclerzy litewski Karol Stanisław Radziwiłł, który awansował na kanclerstwo wielkie w lipcu 1699 r.[1269]. Biorąc pod uwagę fakt, że urząd ten wakował od śmierci Mikołaja Dominika Radziwiłła – czyli od 27 VII 1697 r., a nominacja nastąpiła dopiero po dwóch latach, oznacza to, że król nie spieszył się z obsadą tak ważnego urzędu senatorskiego. Okres dwóch lat, w czasie których wakowało kanclerstwo był czasem walki o władzę i umocnienia się Sasa na tronie Rzeczypospolitej, po uprzednim spacyfikowaniu opozycji, co pozwala przypuszczać, że monarcha celowo wstrzymywał nadanie, aby związać mocniej ze stronnictwem Karola Stanisława Radziwiłła. Już jako kanclerz Radziwiłl dostał od Wettyna w 1700 r. starostwo brasławskie[1270]. Po śmierci Jerzego Skumina Tyszkiewicza, ciwuna wileńskiego, August II przyznał 17 II 1702 r. kanclerzowi Radziwiłłowi ekonomię należną do urzędu ciwuna wileńskiego[1271].

Przedstawione poniżej przykłady, podobnie jak wcześniejsze, są swiadectwem na to, że monarcha dysponując wakantami uprawiał w miarę spójną politykę nominacyjną. Bycie stronnikiem nie przesądzało o szybkim awansie, liczył się głównie interes polityczny króla. Nie bez znaczenia była protekcja „zbiorowa", której August II nie mógł lekceważyć, a często odnosiła ona pożądany skutek. Władca oczekując na poparcie swojej linii politycznej był zmuszony brać pod uwagę roszczenia zwolenników. Z odkładania w czasie wydania przywileju na upragniony urząd Wettyn uczynił środek „dyscyplinujący" członków jego stronnictwa. Tym środkiem równie skutecznie blokował poczyniania opozycyjnych działaczy spodziewających się przywileju na wyczekiwany urząd. Taką metodę stosował przede wszytkim przed ważnymi rozgrywkami politycznymi, stąd tak duża „kumulacja" rozdanych beneficjów w trakcie kampanii sejmikowych, przed i na sejmach, radami w Toruniu i Malborku, na radzie jaworowskiej, czy przed radą grodzieńską i w jej trakcie. Z polityką nominacyjną związana była chęć wzmocnienia obozu dworskiego i trwalszego powiązania popleczników z królem. Z licznego grona elektorów

[1269] Król deklarował mu urząd juz w grudniu 1698 r., ale nominację dostał 17.07.1699 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 53, nr 224.
[1270] *Ibidem*, s. 233 – indeks; *Radziwiłł Karol Stanisław*, PSB, t. 30, s. 240-248.
[1271] *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 93, nr 250.

Wettyna Jan Kazimierz Skorulski, marszałkowicz kowieński swój pierwszy urząd oficjalnie dostał dopiero po trzech latach od elekcji. Wprawdzie szlachta 3 II 1698 r. wyznaczyła go na urząd chorążego litewskiego, ale nominację August II przekazał mu dwa lata później 30 V 1700 r.[1272]. Z kolei Wincenty Skorulski nominację na urząd stolnika litewskiego otrzymał od króla 20 IV 1699 r., i było to jedyne nadanie jakie uzyskał od Sasa[1273]. Przez następne dwadzieścia trzy lata swego życia już nie awansował. Powoli przebiegała kariera Samuela Abramowicza, skarbnikowicza wileńskiego, oczekującego na łaskę królewską cztery lata od obioru monarchy. Wettyn mianował Abramowicza cześnikiem wileńskim w styczniu 1701 r.[1274]. W przypadku dwóch następnych regalistów czas oczekiwania na beneficja był jeszcze dłuższy. Na podczaszostwo wileńskie w styczniu 1702 r. awansował Władysław z Dzierżek Krassowski, skarbnik rzeczycki[1275]. Nominację na urząd podczaszego wileńskiego we wrześniu 1703 r. otrzymał również Mateusz Stanisław Wardomski Broniec, strażnik wileński[1276].

Jeden z aktywnych członków obozu antysapieżyńskiego Stefan Jan Ślizień, pisarz ziemski oszmiański był zmuszony, aż dziewięć lat oczekiwać na łaskę królewską. Sytuacja powoli uległa zmianie po jego przystąpieniu do konfederacji sandomierskiej, w której był konsyliarzem województwa wileńskiego[1277]. Ostatecznie, Stefan Jan Ślizień awansował w czerwcu 1705 r. na urząd referendarza WKsL[1278]. Inaczej przebiegała kariera jego brata Michała Ignacego Brunona Śliźnia, który nominację od króla Augusta II na swój pierwszy urząd otrzymał w grudniu 1698 r.[1279]. Od Wettyna Slizień dostał dwukrotnie nominację na urząd wojskiego, gdyż po pierwszym nadaniu nie utrzymał się, później także miał trudności z realnym objęciem urzędu i występował niekiedy tylko jako starosta trabski[1280]. Beneficjentem łaski królewskiej został również Krzysztof Despot Zenowicz, marszałek oszmiański, który 30 VIII 1701 r.

[1272] *Ibidem*, s. 88.
[1273] Zmarł przed 1705 r., *ibidem*, s. 184, nr 1020.
[1274] Nominacja z dnia 20.01.1701 r.; *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 96, nr 275.
[1275] Nominacja z dnia 5.01.1702 r., *ibidem*, s. 145, nr 686.
[1276] Nominacja z 16.09.1703 r., po rezygnacji Władysława Michała Komara; *ibidem*, s. 146, nr 687.
[1277] Zob. tabela nr 2, s. 440
[1278] Nominacja z 15.06.1705 r.; *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 255, nr 1621.
[1279] Druga nominacja z 20.12.1698 r.; *ibidem*, s. 274, nr 1774.
[1280] Pierwsza nominacja z 1.02.1701 r., a druga z 1.02.1705 r.; *ibidem*, s. 274, nr 1774.

awansował na starostę oszmiańskiego[1281]. O ten awans zabiegała szlachta republikancka, umieszczając w instrukcji posłom do króla z rady różańskiej 13 III 1701 r. prośbę o nominację dla Krzysztofa Despot Zenowicza po śmierci koniuszego litewskiego Michała Franciszka Sapiehy[1282]. Na kolejną nominację Despot Zenowicz nie musiał zbyt długo czekać, gdyż już na początku września 1703 r. postąpił na pisarstwo wielkie litewskie. Nie zakończyła ta nominacja kariery urzędniczej Despot Zenowicza, ale na urząd senatorski wojewody mińskiego musiał poczekać do powrotu Wettyna do Rzeczypospolitej[1283]. W roli protektora występowała nie tylko szlachta powiatowa na sejmikach, ale przede wszystkim przedstawiciele wpływowej magnaterii i senatorowie duchowni. Biskup wileński Brzostowski prosił Karola Stanisława Radziwiłła, podkanclerzego litewskiego o zapieczętowanie dla N. Szporcika przywileju na cześnikostwo lidzkie[1284]. Zapewne chodziło o Jerzego z Wierzchlidy Szporcika.

Prześledzenie awansów urzędniczych innych stronników Augusta II i jego elektorów potwierdza fakt, że władca do czasu zawarcia układu altransztadzkiego posługiwał się tą samą metodą rozdawania urzędów. Najwięcej nominacji przypadało na okres odbywania ważnych zjazdów oraz sejmów. Krzysztof Komorowski, kuchmistrz litewski i starosta wołkowyski, na łaskę królewską czekał przypuszczalnie do roku 1702. Będąc deputatem z Litwy obranym podczas pierwszej konfederacji sandomierskiej, występował w sierpniu 1702 r. również jako starosta łukowski[1285]. Jeszcze w tym samym roku monarcha przekazał mu 15 września nominację na urząd senatorski – wojewody brzesko-litewskiego[1286]. Po awansie Komorowskiego jego dygnitarię otrzymał inny elektor i stronnik Wettyna, Jakub Grużewski, który na kuchmistrzostwo litewskie postąpił 25 X 1702 r.[1287]. Jako pierwszy w swojej rodzinie otrzymał dygnitarię[1288]. Elektor Augusta II Michał Kazimierz Kniażewicz, stolnik brasławski uzyskał od króla w

[1281] *Ibidem*, s. 239, nr 1479.
[1282] *Ibidem*, s. 299, nr 1999.
[1283] J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 276.
[1284] Został nim już 21.03.1699 r.; *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 322, nr 2189.
[1285] A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 3, s. 242.
[1286] *Rejetsry podymnego Woj. nowogródzkie*, s. 87, p. 199; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 64, nr 330; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 11; A. Codello, *Komorowski Krzysztof*, PSB, t. 13, s. 423-424.
[1287] *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 64 nr 331; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 234.
[1288] *Herbarz szlachty żmudzkiej*, t. 2, s. 260.

czerwcu 1703 r. przywilej na ciwuństwo Małych Dyrwian[1289]. Z wojskiego nowogródzkiego na wojskiego upickiego awansował Mikołaj Stanisław Karp, także elektor. Oficjalną nominację dostał od króla 18 VI 1703 r.[1290], choć występuje w źródłach z tym tytułem w okresie wcześniejszym[1291]. Rozdawnictwo wakansów w czerwcu 1703 r. wzmacniało bezpośrednio przed sejmem lubelskim obóz dworski, którego przedstawiciele stanowili wśród posłów sejmowych większość, co pozwoliło im rozprawić się z opozycją w trakcie obrad w Lublinie. Król August potrzebował oficjalnego potwierdzenia prowadzonej przez niego polityki, przede wszytskim oczekiwał podjęcia decyzji w sprawie przystąpienia Rzeczypospolitej do wojny ze Szwecją[1292]. W okresie poprzedzającym obrady sejmu lubelskiego obserwujemy nasilenie polityki nominacyjnej Wettyna. Wprawdzie, niejednokrotnie na łaskę królewską, przychodziło długo czekać, ale bez niej żaden awans urzędniczy, ani otrzymanie dochodowej prebendy nie były możliwe.

Uczestnicy konfederacji Żmudzi 1704 r., którzy stanęli w obronie zagrożonego tronu Augusta II nie zawsze mogli liczyć na awans urzędniczy. Jerzy Wołłowicz nadany mu przez Jana III w 1690 r. urząd cześnika kowieńskiego sprawował aż do roku 1717, kiedy Wettyn nadał mu ciwuństwo wieszwiańskie[1293]. Udzielone poparcie Augustowi na polu elekcyjnym przyniosło oczekiwane rezultaty w postaci awansu w hierarchi urzędów litewskich dopiero dwadzieścia lat później. Na brak łaski królewskiej nie wpłynął nawet fakt uczestnictwa w prowettyńskiej konfederacji Ks. Żmudzkiego w 1704 r. Podobnie rzecz miała się w przypadku stolnika lwowskiego Hieronima Adamkowicza, mimo iż w czasie konfederacji 1704 r. Żmudzi wystawił ze swojego majątku Chwałojnie leżącego w pow. potumszewskim dwa poczty. Jego aktywność została nagrodzona dopiero po restauracji rządów Augusta II i prawdopodobnie w 1711 r. otrzymał przywilej na podczaszostwo żmudzkie[1294]. Żadnego urzędu nie uzyskał

[1289] Nominacja z 15.04.1703 r., *ibidem*, s. 595, nr 4658.
[1290] *Urzędnicy Woj. trockie*, s. 540, nr 4046; bez daty dziennej i miesięcznej rok nominacji podaje – A. Boniecki, *Herbarz*, t. 9, s. 280.
[1291] 1701 r.; S. Uruski, *Rodzina*, t. 6, s. 218.
[1292] J. Poraziński, *Epiphania Poloniae*, s. 29-34.
[1293] *Rejestry podymnego Ks. Żmudzkie*, s. 91, p. 77.
[1294] *Ibidem*, s. 89, p. 71.

od Wettyna Aleksander Wilhelm Korff sprawujący nadane mu przez Sobieskiego ciwuństwo korszewskie w latatch 1694-1718[1295]. Korff nie awansował, chociaż w konfederacji Żmudzi był konsyliarzem z powiatów Wielkich i Małych Dyrwian oraz powiatu birżyniańskiego. Podobnie Dominik Franciszek Piłsudski musiał zadowolić się uzyskanym jeszcze od Jana III urzędem podczaszego grodzieńskiego[1296], gdyż od Augusta II nie otrzymał żadnego nadania. Aktywne uczestnictwo w życiu politycznym i poparcie udzielane Wettynowi, począwszy od elekcji 1697 r. poprzez uczestnictwo w konfederacji Ks. Żmudzkiego, nie wpłynęło na karierę urzędniczą Jana Kazimierza Chrząstowskiego. Nadane mu przez Sobieskiego w 1696 r. podstolstwo żmudzkie sprawował do 1735 r.[1297]. W przypadku Jerzego Świechowskiego jego awans na urzędzie ograniczał się do jednego nadania w 1698 r., kiedy król przekazał mu skarbnikostwo brasławskie[1298]. Aktywny regalista i działacz opozycji antysapieżynskiej na Żmudzi, ciwun twerski Leon Kazimierz Połubiński na nominację na urząd podkomorzego słonimskiego musiał poczekać do kwietnia 1709 r.[1299]. Niecodzienna była sytuacja Michała Kazimierza Malcherowicza Woyniata, który nie awansował ani za Jana III Sobieskiego, ani za Augusta II. Na jedyny sprawowany urząd koniuszostwo żmudzkie nominację dostał od króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego[1300].

August II prowadził z czasem dość wyważoną politykę nominacyjną, przekazując wakanse zarówno swoim elektorom, jak stronnikom z fakcji sapieżyńskiej, którzy wraz z jej liderami znaleźli się w obozie dworskim. Wynikało to zapewne z faktu, iż stronnictwo regalistyczne na Litwie znajdowało się w trudniejszej i bardziej skomplikowanej sytuacji, co wymagało umiejętnego

[1295] *Ibidem*, s. 110, p. 101.
[1296] Podczazym grodzieńskim był od 16.07.1689 r.; *Urzędnicy Woj. trockie*, s. 292, nr 1977; zapewne mylnie stosowano w stosunku do niego tytuł podczaszego żmudzkiego, ze względu na pochodzenie Piłsudskiego; *Urzędnicy Ks. Żmudzkie*, s. 213, nr 947; *Rejestry podymnego Ks. Żmudzkie*, s. 128, p. 121.
[1297] *Ibidem*, s. 142, p. 132.
[1298] *Urzędnicy Woj. wileńskie*, nr 4557.
[1299] Nie wiadomo kiedy uzyskał nominację na ciwuństwo twerskie, był nim w lipcu 1690 r.; po nominacji na podkomorstwo zachował urząd ciwuna; *Urzędnicy Ks. Żmudzkie*, s. 137, nr 464.
[1300] Przywilej na koniuszostwo przedstawił na sejmiku gromnicznym 3.02.1676 r. i dopiero wówczas zasiadł na urzędzie. Oznaczałoby to, że miał problemy z jego wcześniejszym objęciem; *ibidem*, s. 169, nr 659.

przekazywania urzędów, tak aby nie zrazić sobie żadnej ze stron. Konflikty o urzędy zważywszy na ich dożywotniość były nieuniknione. Wettyn usiłował nadaniami wzmocnić swój obóz polityczny w Wielkim Księstwie Litewskim oraz zapewnić stronnictwu większą spójność, aby móc realizować swoje plany polityczne. Nawet po odejściu Sapiehów z obozu królewskiego, ich adherenci pozostając w obozie saskim, mogli liczyć na uzyskanie nominacji na urząd.

3.2 – Wpływy stronnictwa saskiego w wojsku litewskim

W Wielkim Księstwie Litewskim, w przeciwieństwie do Korony, nie było stałej siły zbrojnej poza nielicznym korpusem artyleryjskim oraz niewielkimi załogami stacjonującymi w kilku głównych twierdzach państwowych. W związku ze specyfiką wojskowości litewskiej hetmani byli zobowiązani tworzyć armię od podstaw na każdą nową kampanię wojenną. Sejm lub konwokacja litewska podejmowała stosowne uchwały, określające zarówno wielkość tworzonego komputu jak i środki na jego zaciągnięcie i utrzymanie. Obowiązujący stan prawny ulegał w rzeczywistości pewnym nieformalnym modyfikacjom spowodowanym trudną sytuacją, w jakiej znalazło się Wielkie Księstwo po wybuchu powstania Bohdana Chmielnickiego w 1648 r., na które nałożyły się w ciągu kolejnych lat konflikty zbrojne ze Szwecją i Moskwą. Zawarcie traktatu oliwskiego w 1660 r., kończącego działania drugiej wojny północnej oraz rozejmu andruszowskiego z Moskwą w 1667 r., pozostawiło Litwę w znacznym stopniu zniszczoną gospodarczo, co stało się jedną z głównych przyczyn powstania ogromnych zaległości finansowych względem wojska litewskiego. Zaległości w wypłacie żołdu były tak wielkie, iż w rzeczywistości armia litewska do końca XVII w. pozostawała „niemal na stałe [...] pod bronią – tylko dwukrotnie (w 1650 i 1671 r.), i to na krótki, kilkumiesięczny okres, pozwalając się zwinąć”[1301].

[1301] Cyt. za: K. Bobiatyński, *Rola wojska w życiu publicznym w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie tzw. hegemonii Pacowskiej* (*1666-1682*); A. Rachuba, *Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku*, s. 381-382; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa*, s. 33.

Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego, biorąc pod uwagę kryteria podległości i prawno-finansowe, dzieliły się na państwowe, sejmikowe i prywatne[1302]. W skład litewskich oddziałów państwowych wchodziły obok wojsk zaciężnych: pospolite ruszenie, Tatarzy i 400 wybrańców, których miały obowiązek wystawiać miasta Wielkiego Księstwa. Miasta na Litwie w praktyce nie wywiązywały się z nałożonego na nie obowiązku. Wojsko podlegało władzy hetmańskiej, która dzięki dążności szlachty litewskiej do ujednolicenia praw litewskich z koronnymi została znacznie wzmocniona. Wprowadzenie wzorem Korony dożywotności urzędów hetmańskich przyczyniło się w istotny sposób do umocnienia ich pozycji na Litwie[1303]. Urząd hetmana opisywały zapisy II rozdziału, III Statutu Litewskiego z 1588 r.[1304], przy czym artykuł 1 zaznaczał, iż nominacje hetmańskie będą nadawane tylko szlachcie litewskiej, a artykuł 24 określał kompetencje hetmana i przekazywał mu władzę zwierzchnią nad wojskami zaciężnymi, pospolitym ruszeniem oraz podczas działań wojennych nad starostami ukrainnymi, czyli posiadającymi starostwa w pobliżu granic. Sprawowany przez hetmanów urząd nie był urzędem senatorskim[1305], z tego powodu hetmani litewscy podobnie jak ich koronni koledzy nie przysięgali na wierność królowi i Rzeczypospolitej.

W wojsku litewskim hetman był tytularnym rotmistrzem, który ze względu na sprawowaną komendę nad licznymi chorągwiami, nie mógł bezpośrednio dowodzić i przekazywał swe obowiązki porucznikowi lub powołanemu namiestnikowi. Poza hetmanem reszta rotmistrzów sprawowała swą funkcje w rzeczywistości. W wojsku litewskim uznawano wyższość hetmanów wielkich, aprobowali ją także hetmani polni[1306], choć w aktach nominacyjnych Władysława IV Wazy dla Krzysztofa Radziwiłła na buławę wielką i dla Janusza Kiszki na polną nie ma nic o podległości jednego względem drugiego[1307]. W wojsku litewskim wytworzyła się tradycja, zgodnie z którą hetman wielki sprawując

[1302] Kryterium podziału sił zbrojnych zostało przyjęte za Henrykiem Wisnerem; w taki sam sposób dzieliły się siły zbrojne Korony; ibidem, s. 16.
[1303] Poza zasadą dożywotności status urzędu hetmana określały: przede wszystkim król, III Statut Litewski, uchwały sejmowe, akty nominacyjne oraz wytworzona praktyka; *ibidem*, s. 17.
[1304] Omawiane artykuły pochodzą z: *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno 1619.
[1305] J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 147; *VL*, t. 7, Petersburg 1860, s. 316.
[1306] J. Wimmer, *Wojsko polskie w przededniu wojny północnej (1699-1702)*, s. 353-355.
[1307] H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa*, s. 29.

nadzór nad całością sił zbrojnych, dowodził prawym skrzydłem, a hetman polny lewym skrzydłem wojska. Ukształtowana praktyka niejednokrotnie prowadziła do powstawania wielu nieporozumień. Za króla Jana Kazimierza Wazy rozdźwięki między dowodzącym lewym skrzydłem wojska litewskiego Wincentym Gosiewskim, hetmanem polnym i podskarbim litewskim, a hetmanem wielkim i wojewodą wileńskim Januszem Radziwiłłem wpływały negatywnie na przebieg kampanii podczas wojny z Moskwą. Z urzędem hetmanów litewskich i ich koronnych kolegów wiązała się „godność *inter majestatis et libertatis*", co doprowadziło w konsekwencji do tego, że hetmani – mając prawo mobilizacji całej szlachty – stali się jej niekwestionowanymi liderami, a jednocześnie przewodnikami magnaterii[1308]. Nasilające się od czasów Michała Korybuta Wiśniowieckiego konflikty między magnaterią a monarchą sprawiły, że hetman stał się ważnym mediatorem między królem a szlachtą, z możliwością kontroli, poprzez finansowanie jego armii. Tę okoliczność wykorzystywał władca, ale również kraje sąsiednie, co w okresach nasilonego kryzysu stawało się szczególnie niebezpieczne, zważywszy, że hetmani mogli prowadzić swoją politykę międzynarodową. Działo się tak zwłaszcza w okresie bezkrólewia i po elekcji Stanisława Leszczyńskiego, gdy usankcjonowały się w Polsce dwa ośrodki władzy. Często urząd hetmana wielkiego łączony był z urzędem wojewody wileńskiego, najwyższym świeckim urzędem senatorskim na Litwie, a urząd hetmana polnego z kasztelanią wileńską, co przekazywało w ich ręce wielką władzę. Istotną prerogatywą związaną z urzędem hetmańskim było prawo lokacji jednostek na leże zimowe, z czym wiązał się poważny problem dla starostw, w których dane jednostki stacjonowały. Władza sądownicza i prawo nominacji na urzędy oficerskie dodatkowo wzmacniały pozycje hetmanów[1309].

Wśród współpracowników i podkomendnych hetmana wyróżniamy dwie grupy osób, bezpośrednio jemu podległych, a z drugiej strony niezależnych od niego. Do pierwszej grupy zaliczamy obożnego, strażnika, których zastępcami

[1308] V. Rakutis, *Hetmani litewscy w polityce rosyjskiej podczas wojny północnej 1700-1721*, [w:] *Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха*, s. 44 i 46.
[1309] *Ibidem*, s. 43-44.

byli obożny polny i strażnik polny oraz sędziów wojskowych[1310], a do niezależnych: podskarbiego ziemskiego[1311], komisarzy i pisarza polnego[1312]. Jednym z uprawnień pisarza polnego było podpisywanie wykazów całego wojska na użytek podskarbich i sejmu, na której to podstawie oszacowywano żołd dla wojska. Z tego powodu pisarza polnego niekiedy nazywano „pisarzem hetmańskim"[1313]. Do obu wyżej wymienionych grup należeli cejgwarci[1314], natomiast pewną trudność sprawia zaliczenie generała artylerii do jednej z dwu grup[1315]. Do momentu utworzenia za Władysława IV urzędu generała artylerii, stopień generała w wojsku litewskim nie występował. Prerogatywy urzędu zwiększyła konstytucja 1641 r. nakazując przekazywanie nowej kwarty nie podskarbiemu a generałowi, jednocześnie zalecała, aby obydwaj rozliczali się z podatków w czasie każdego sejmu[1316]. Kolejna konstytucja sejmowa z 1653 r. *O generale artylerii Wielkiego Księstwa Litewskiego* zastrzegła stopień generała

[1310] Funkcje strażnika i obożnego pod koniec XVII w. były już raczej tytularnymi; zob. J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w*., s. 356; Sędziów wojskowych mianował hetman. Było ich w wojsku kilku i podlegały im drobniejsze sprawy kryminalne, a od ich wyroków przysługiwało prawo odwołania się do sądu hetmańskiego; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa*, s. 55; Obożny polny był zastępcą obożnego wielkiego i nazywany bywał „obożnym wojsk W. Ks. Lit."; J. Wolff wymienia Truskulewskiego jako pierwszego obożnego pełniącego swój urząd do śmierci w 1730 r. Strażnik polny był zastępcą strażnika wielkiego, był niekiedy zwany „strażnikiem wojsk W. Ks. Lit." lub strażnikiem wojskowym. Pierwszym został rotmistrz Krzysztof Wiktoryn Vorbek-Lettow w 1662 r. i pełnił go do 1667 r. Antoni Nowosielski był strażnikiem polnym do 6.11.1709 r., kiedy przeszedł na województwo nowogródzkie; *Idem*, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 250, 324, 325.

[1311] Podskarbi ziemski nadzorował cekhauz, do momentu powołania urzędu generała artylerii, który przejął ten obowiązek. Po wydaniu listów przypowiednich podskarbi przekazywał pieniądze, a także broń i działa do obozu; *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa*, s. 45-46.

[1312] J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w*., s. 355; Komisarzy litewskich powoływał król, niekiedy sejm, a ich zadania i kompetencje w wojsku litewskim w zasadzie ograniczały się do przeprowadzania końcowych rozliczeń oddziałów i były bardziej ograniczone niż koronnych; *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa*, s. 444.

[1313] Ponadto pisarze polni zajmowali się przeglądem i spisywaniem żołnierzy i koni; na tej podstawie wyliczano wojsku żołd; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 284.

[1314] Cejgwarci nadzorowali cekhauzy. Na Litwie występowali cejgwarci królewscy (nazywani byli od miast, gdzie znajdowały się cekhauzy), obozowi i polni. Wszystkich powoływał król, lecz urząd cejgwarta królewskiego był dożywotni i podlegał do końca lat 30. XVII w. podskarbiemu ziemskiemu (ze skarbu nadwornego otrzymywali w kwocie 400 zł. rocznie stałe wynagrodzenie), natomiast funkcja cejgwartów obozowych była czasowa i podlegali oni hetmanowi; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa*, s. 51.

[1315] Trudność wynika z faktu, iż konstytucja 1638 r. *Cekhauzy Wielkiego Księstwa Litewskiego* nie określiła wzajemnych relacji hetmana z generałem, ani też tego ostatniego z podskarbim. Nakazywała jedynie podskarbiemu wprowadzenie na urząd generała artylerii; *VL*, t. 3, s. 450, f. 948.

[1316] Konstytucja sejmu 1641 r. *Oeconomia bellica Wielkiego Księstwa Litewskiego*, *VL*, t. 4, s. 12 f. 15-16.

artylerii dla szlachcica posiadającego znaczne dobra ziemskie[1317], a jego szlachectwo zobowiązany był potwierdzać Trybunał. Na początku wieku XVIII w hierarchii dygnitarstw i urzędów wojskowych po pisarzu polnym występował strażnik (niekiedy oboźny), w dalszej kolejności: oboźny, generał artylerii (czasami przed strażnikiem), strażnik polny i oboźny polny (zaliczani czasami do oficjalistów wojskowych[1318]. W momencie obejmowania tronu przez Augusta II generałem artylerii litewskiej był Mateusz Römer, generał major wojsk litewskich[1319], urząd oboźnego pełnił Jan Kazimierz Wołłowicz, starosta chwejdański równocześnie regimentarz JKM[1320], strażnikiem był Michał Józef Sapieha[1321], pisarzem polnym był Andrzej Kazimierz Kryszpin Kirszensztein, wojewoda witebski – podpisał elekcję Sasa z tymi dwoma urzędami[1322].

W wojsku litewskim wytworzyły się formy samorządowe wyrażające opinie nie przewidziane w Statucie, ani w konstytucjach i artykułach wojskowych. Do form tych należała rada wojenna, koło generalne, oraz koło generalne konfederacji[1323]. Konfederację zawiązywali żołnierze w momencie, gdy podejmowane próby dochodzenia zaległego ze skarbu państwa żołdu nie przynosiły pożądanych rezultatów. Wówczas wojsko uznawało umowę zawartą przez rotmistrzów zaciąganych chorągwi z państwem uosabianym z monarchą za czasowo nieobowiązującą lub stale nieobowiązującą. Koło generalne konfederacji

[1317] Nałożono na generała artylerii obowiązek przebywania w obozie podczas wojny. Szlachtą litewską lub koronną powinni być również oficerowie gwardii. Konstytucja sejmu 1653 r. *O generale artylerii Wielkiego Księstwa Litewskiego*; *VL*, t. 4, s. 186, f. 404-405; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa*, s. 50.
[1318] Do oficjalistów wojskowych zaliczano sędziego wojskowego, pisarza wojskowego i regenta wojskowego; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 199-200 i s. 199, p. 9, 10, 11, 12.
[1319]Nominacja 28.04.1687 r. po śmierci poprzednika na urzędzie Leona Bazylego Sapiehy, *ibidem*, s. 215.
[1320] Urząd pełnił od roku 1692 do śmierci w 1707 r. Wskutek fałszywych pogłosek o śmierci Wołłowicza król mianował oboźnym 4.02.1704 r. Stanisława Potockiego, starostę hrubieszowskiego; nominacja została cofnięta i Wołłowicz nadal pełnił swój urząd; *ibidem*, s. 248.
[1321] Nominację otrzymał 20.05.1692 r. i pełnił urząd do czerwca 1698 r.; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 323.
[1322] Nominacje na pisarstwo polne otrzymał w 1690 r., który złożył w 1698 r.; *ibidem*, s. 285.
[1323]Koło wybierało marszałka konfederacji oraz jego zastępców, czyli substytutów, a także zatwierdzało wypracowany przez konfederatów akt konfederacji, zawierający obowiązki i żądania związkowców. Koło podejmowało także decyzję o rozwiązaniu konfederacji, paląc jej akt publicznie; J. Narbutt, *Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów Jana III i Augusta II królów panujących w Polsce*, t. I, s. 12, 43 i n; J. Urwanowicz, *Wojskowe „sejmiki". Koła w wojsku Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku, passim*; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa*, s. 57-62.

podejmowało decyzję o przerwaniu służby, jeśli dochodziło do tego w czasie wojny, to wówczas wojsko opuszczało teren działań militarnych i kierowało się do dóbr królewskich[1324], gdzie oczekiwało na wypłatę zaległego żołdu. Konfederacje niosły ze sobą negatywne skutki, zarówno dla państwa jak i społeczeństwa. Państwo pozbawiano możliwości kontynuowania działań wojennych, a społeczeństwo podczas przechodów skonfederowanych oddziałów skazane było na dewastacje dóbr, rabunki i innego rodzaju zniszczenia. Bezskuteczne okazały się podejmowane przez państwo próby zapobiegania na przyszłość podobnym zjazdom i buntom.

Decyzję o tworzeniu wojska litewskiego zaciężnego w okresie *regnum* podejmował sejm lub konwokacja wileńska, niekiedy o zaciągach decydował król, co stanowiło złamanie przez niego prawa. Podczas *interregnum*, jedynie na Litwie niezależnie od uchwały senatu zaciągi rozpoczynano z upoważnienia konwokacji wileńskiej[1325]. Wojsko w Rzeczypospolitej podczas bezkrólewia zaciągano na mocy uchwały senatu, sejmu elekcyjnego lub konwokacji wileńskiej. Uchwały sejmu określały osobno liczebność wojska dla Korony i Litwy, w przypadku braku szczegółowych rozporządzeń sejmowych decydował o nich król, gdyż postanowienia sejmu nie blokowały w pełni swobody podejmowanych przez monarchę rozstrzygnięć. Stan komputu litewskiego w 1690 r. zredukowano do 8 tys. żołnierzy, a w 1699 r. w momencie zakończenia wojen z Turcją powrócono do etatu pokojowego, który dla Litwy wynosił 6 tys., a dla Korony 12 tys.[1326].

Związani z wojskiem hetmani i urzędy „skarbowe" w zasadzie nie mogli dokonywać wojennych zaciągów przed otrzymaniem stosownej uchwały. Ponieważ podatki uchwalano najczęściej w momencie, gdy wojna była już pewna lub atakował nieprzyjaciel, to hetmani otrzymywali kwotę jaką mógł wypłacić skarb, a nie w wysokości uchwalonej przez sejm. W sytuacji rzeczywistego zagrożenia hetman był zmuszony często wykładać brakującą sumę z własnej

[1324] Taka sytuacja miała miejsce pod koniec 1602 r., kiedy jazda po przekroczeniu Dźwiny udała się na Litwę. Brak danych uniemożliwia stwierdzenie, czy doszło wtedy do zawiązania pierwszej konfederacji wojska litewskiego; *ibidem*, s. 62.
[1325] *Ibidem*, s. 63-65.
[1326] J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w*., s. 342.

szkatuły[1327]. Hetmanów niejednokrotnie wspomagali podskarbiowie, co w przypadku hetmana wielkiego litewskiego Kazimierza Jana Sapiehy[1328] oznaczało korzystanie z pomocy brata Benedykta Pawła dzierżącego urząd podskarbiego litewskiego[1329]. Wieczne niedomogi skarbu wpływały w sposób pośredni również na postawę króla, który nosząc się z zamiarem prowadzenia wojny, był zmuszony liczyć się z hetmanem, od którego w dużej mierze zależało przygotowanie wojska na planowaną kampanię. Król August II przed kampanią turecką nie mógł w szerszym zakresie popierać republikantów, gdyż potrzebował wojsk dowodzonych przez Kazimierza Jana Sapiehę, hetmana wielkiego litewskiego. Kroki mediacyjne mające złagodzić konflikt między dwoma skrzydłami tego samego stronnictwa regalistycznego na Litwie monarcha, podjął po powrocie z wyprawy tureckiej. Zawarta ugoda, mimo iż ograniczała podległy hetmanowi komput wojska, nie zmieniała układu sił politycznych na Litwie. Wiodącą pozycję nadal posiadali Sapiehowie, potrzebni Augustowi II do realizacji jego kolejnych planów politycznych.

Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego, w oparciu o stosowane przez Krzysztofa Radziwiłła nazewnictwo, składało się z oddziałów autoramentu polskiego i cudzoziemskiego, zwanego również niemieckim[1330]. Podstawowymi formacjami, według kryterium rodzajów broni, były jazda i piechota, a formację pomocniczą stanowiła artyleria. Jazdę polskiego autoramentu tworzyły chorągwie

[1327] V. Rakutis, *Hetmani litewscy w polityce rosyjskiej podczas wojny północnej 1700-1721*, s. 43; częstą formą rekompensaty wyłożonych sum pieniężnych były nadawane przez władcę hetmanom królewszczyzny; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa*, s. 85-86.

[1328] Wojewoda wileński Sapieha hetmanem wielkim został mianowany w 1682 r., odebrano mu urzędy w 1703 r.; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 152; K. Zawisza, *op. cit*., s. 222-223.

[1329] Podskarbim WKsL mianowany w 1676 r., po rezygnacji Hieronima Kryszpina Kirszenszteina; usunięty w 1703; ponownie ten urząd przyznał mu Stanisław Leszczyński; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 188; K. Zawisza, *op. cit*., s. 256-257.

[1330] Oddziały autoramentu cudzoziemskiego organizowano i uzbrajano na wzór formacji występujących w Europie Zachodniej. Na podstawie listów przypowiednich zaciągano oddziały narodowe, a do tworzenia oddziałów cudzoziemskich służyły besztalunki i kapitulacje, wszystkie wydawał król, a w okresie bezkrólewia hetman. Niekiedy w listach przypowiednich wyznaczano chorągwiom przystawowstwa, czyli królewszczyzny lub dobra duchowne, w której oddziały nocowały i miały prawo do bezpłatnej aprowizacji. W ekonomiach królewskich zaopatrywać się mógł tylko hetman, a w dobrach szlacheckich można było pobierać żywność, tylko za opłatą i w sytuacji, gdy nie było innych możliwości. Rzadko król wskazywał przystawowstwa, najczęściej czynił to hetman; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa*, s. 86-87, 101-102, 109-110.

husarskie, określane mianem kopijniczych, pancerne, czyli dawne kozackie[1331] oraz chorągwie lekkie – tatarskie i wołoskie[1332]. Komendę nad chorągwią sprawował rotmistrz, a stopnia pułkownika nie było, choć bywali pułkownicy. Pułkownikami potocznie określano dowódców oddziałów tworzonych z kilku chorągwi, najczęściej tego tytułu używano w stosunku do ludzi nie piastujących urzędów senatorskich i dygnitarskich[1333]. Jazdę autoramentu cudzoziemskiego tworzyły chorągwie rajtarskie (czasami używano przemiennie nazwy kompanie), rzadziej arkebuzerii (tych nazw także używano czasami zamiennie), którymi dowodził kapitan, rotmistrz[1334]. Piechota polska, cudzoziemska i często zaliczana do niej dragonia tworzyły oddziały piesze. Na czas kampanii wojennej łączono chorągwie tworząc pułki, o ich powstaniu decydował hetman i ambicja przybywającego do obozu magnata tworzącego pułki z chorągwi własnych i swoich przyjaciół. Dowódca pułku jeśli nie był senatorem lub dygnitarzem pozostawał rotmistrzem, w innym wypadku zachowywał swoje dotychczasowe tytuły lub stopnie. W latach 1697-1706 swoje chorągwie w kompucie litewskim miało wielu stronników Augusta II: Karol Stanisław Radziwiłł w 1700 r. – chorągiew husarską i regiment pieszy (300 porcji)[1335], Michał Józef Sapieha na czele własnej dywizji wziął udział w wyprawie podolskiej armii litewskiej[1336]. Chorągiew pancerna Ludwika Pocieja, w której porucznikiem był także regalista Rajnold Sadowski, uczestniczyła w walkach toczonych między szlachtą republikancką a obozem sapieżyńskim oraz w bitwach i potyczkach ze Szwedami[1337]. Sadowski w 1705 r. już jako regimentarz wojska litewskiego podjął współpracę z hetmanami koronnymi, mającą skoordynować wspólny atak

[1331] Omawia te zagadnienia: R. Sikora, *Fenomen husarii*, Toruń 2003, *passim*; Przeprowadzona za Władysława IV reforma wojskowa zaliczyła jazdę kozacką do autoramentu narodowego. Po okresie wojen ze Szwecją 1655-1660 chorągwie kozackie zaczęto przekształcać w pancerne. Nazwa jazda pancerna formalnie używana jest w dokumentach sejmowych od 1673 r., *VL*, t. VI, f. 866; J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w*., s. 267.
[1332] *Ibidem*, s. 357.
[1333] Wyjątek w pierwszej połowie XVII w. stanowił referendarz litewski Wincenty Gosiewski, którego w 1622 r. tytułowano pułkownikiem; Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa*, s. 87.
[1334] Król Zygmunt III Waza niekiedy nadawał dowódcy stopień oberszta, czyli pułkownika; *ibidem*, s. 88.
[1335] A. Rachuba, *Radziwiłł Karol Stanisław, h. Trąby*, PSB, t. 30, s. 243.
[1336] *Idem*, *Sapieha Michał Józef, h. Lis*, PSB, t. 35, s. 107.
[1337] A. Rachuba, *Sadowski Rajnold (Renald, Reginald, Reinhold) Kazimierz, h. Lubicz*, PSB, t. 34, s. 312.

obu armii na Warszawę. W starciu pod Wieloną 1698 r. brała udział chorągiew Ogińskiego, dowodzona przez rotmistrza Eperyasza[1338]. Główni przywódcy stronnictw lokalnych: republikanckiego i sapieżyńskiego utrzymywali swoje chorągwie, których wielkość i rodzaj zmieniał się w zależności od potrzeb i możliwości wystawiającego magnata[1339]. Posiadanie swoich jednostek w kompucie stanowiło czynnik umożliwiający karierę polityczną również poza wojskiem oraz zachowanie ważnej pozycji w elicie władzy na Litwie.

W zasadzie możemy uznać, że siły militarne Litwy pod koniec XVII w. składały się: z komputu, czyli wojska zaciąganego mocą uchwał sejmowych i opłacanego z pieniędzy pochodzących z określonych podatków; chorągwi wojewódzkich i powiatowych zaciąganych zamiast pospolitego ruszenia (szlachta zamiast uczestniczyć w wyprawie zaciągała własne chorągwie w imieniu województwa i powiatu, którym sejmiki wyznaczały dowódcę i określały wysokość stanu osobowego chorągwi; dowódca po przyjściu z chorągwią do obozu oddawał się pod komendę hetmana); oraz wojsk prywatnych, z których część przechodziła na utrzymanie komputowe. Kwestia pospolitego ruszenia w praktyce, w tym okresie, coraz bardziej zamyka się w zaciąganiu chorągwi powiatowych[1340]. Województwa i powiaty bez uchwały sejmowej nie mogły zwoływać pospolitego ruszenia. Szlachta na sejmiku połockim w listopadzie 1698 r. mianowała pułkownikiem generalnym województwa, stronnika Sapiehów, Dominika Michała Słuszkę, któremu ugoda puzewicka pozostawiła w kompucie litewskim tylko 200 piechoty. Dominik Słuszka został ponownie wybrany pułkownikiem województwa połockiego w 1704 r.[1341]. W 1700 r. na kole generalnym szlachty w Lipniszkach wybrano pułkownikiem generalnym księcia Michała Serwacego Wiśniowieckiego, jednego z przywódców obozu republikanckiego[1342].

[1338] J. Narbutt, *Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego*, s. 35.
[1339] *Ibidem*, *passim*; K. Zawisza, *op. cit*., *passim*, J. Oleszewski, *op. cit*., *passim*.
[1340] Podstawową jednostką pospolitego ruszenia był powiat. Szeroko omawia pospolite ruszenie: K. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim litewskim pospolitym ruszeniu* (*do połowy XVII wieku*), *passim* (ale szczególnie s. 170 i n.).
[1341] A. Rachuba, *Słuszka Dominik Michał, h. Ostoja*, PSB, t. 39, s. 141-142.
[1342] J. Narbutt, *Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego*, s. 75.

Bardzo istotnym etapem „w kształtowaniu się form ruchu republikańskiego było powołanie <<rewolucyjnego>> urzędu generalnego pułkownika województw i powiatów Wielkiego Księstwa Litewskiego”[1343], którym obwołano na kilka miesięcy przed wiosennym zjazdem w Wilnie w 1698 r. (inauguracja Trybunału Głównego odbyła się 14 kwietnia) Michała Kazimierza Kociełła[1344]. W zamyśle republikantów miał to być urząd konkurencyjny w stosunku do urzędów hetmańskich, co dodatkowo wzmocniłoby wpływy ich fakcji w wojsku litewskim. Dlatego zwrócili się do króla Augusta II o zatwierdzenie nowego urzędu jako stałego, lecz monarcha nie przychylił się do ich prośby[1345]. Mimo, iż zabiegi zakończyły się niepowodzeniem, to dla spraw wojska litewskiego powstanie tego urzędu miało ważne znaczenie, gdyż obwołany generalnym pułkownikiem Michał Serwacy Wiśniowiecki na mocy *Postanowienia olkienickiego* z 24 XI 1700 r. przejął władzę nad komputem litewskim, po odsunięciu od wojska obu hetmanów litewskich: Kazimierza Jana Sapiehy, wielkiego i Józefa Bogusława Słuszki, polnego. Na urzędzie pułkownika generalnego został potwierdzony na okres dwóch lat, a w 1702 r. – przedłużono mu czas sprawowania tego urzędu do momentu uspokojenia sytuacji na

[1343] Kociełł z tym tytułem występuje już w marcu 1698 r., tak wynika z *Manifestu Bogu Światu y Ojczyźnie* wydanym przez Kazimierza Jana Sapiehę w 1699 r., w którym hetman zamieścił swój wcześniejszy manifest ogłoszony w Grodnie 18.03.1698 r. Sapieha oskarża kasztelana witebskiego Kociełła o bezprawne tytułowanie się pułkownikiem generalnym, podobnie postępują inni republikanci, uzurpujący sobie prawo do mianowania siebie regimentarzami generalnymi: Pociejowie, podkomorzy brzeski, chorąży trocki i chorąży mścisławski, [Kazimierz Jan Sapieha], *Manifest Bogu Światu y Oyczyźnie przez Iaśnie Wielmożnego Ie^o: Mści: Pana Kazimierza Iana Hrabie na Bychowie, Zasławiu y Dąbrownie Sapiehę Woiewodę Wileńskiego, Hetmana W: W. X. L. do powszechney wiadomości Podany Roku 1699* [Dat.: w Grodnie 16 Febr. 1699; s. l in.]; sprawę nadania tytułu pułkownika generalnego Kociełłowi omawia: G. Sliesoriūnas, *Apogeum wojny domowej i wprowadzenie konfederackiej formy rządów w Wielkim Księstwie Litewskim* (*1700-1703*), *Zbiór artykułów na podstawie referatów wygłoszonych na międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Litwy 8-9 października 2014*, red. T. Bairašuskaitė, Vilnius 2015, s. 129 i p. 21.

[1344] Nie powołano go także na zjeździe sierpniowym 1698 r. szlachty republikańskiej w Wilnie; Cyt. za: G. Sliesoriūnas, *Apogeum wojny domowej i wprowadzenie konfederackiej formy rządów w Wielkim Księstwie Litewskim* (*1700-1703*), s. 128-129 – autor zwraca uwagę na fakt, że w historiografii panuje błędny pogląd, iż urząd pułkownika generalnego został powołany na zjeździe w Wilnie w kwietniu 1698 r. (zob. J. Gierowski, *Kociełł Michał Kazimierz*, PSB, t. 13, s. 224).

[1345] Przywódcy republikantów prośbę o ustanowienie generała W. X. L. i określenie kompetencji nowego urzędu na przyszłym sejmie zawarli w: *Postanowieniu Generalnym Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego przy rozejściu się z pospolitego ruszenia między Ławnem a Puzewiczami dnia 21 Decembra Anno 1698 uczynionym* (kopia), LMAVB, RS, f. 17, b. 177, l. 148v; G. Sliesoriūnas, *Apogeum wojny domowej i wprowadzenie konfederackiej formy rządów w Wielkim Księstwie Litewskim (1700-1703)*, s. 130 i p. 23.

Litwie[1346]. Książę Wiśniowiecki wykorzystywał uprawnienia obu urzędów, przy czym jako pułkownik generalny WKsL miał prawo zwoływać popsolite ruszenie i zjazdy szlacheckie, oraz lokować swe wojska w dobrach królewskich i sapieżyńskich.

Z Wielkiego Księstwa Litewskiego sufragia Augusta II podpisali ludzie związani - z racji pełnienia swych urzędów i funkcji - z wojskiem litewskim[1347], wśród nich nie zabrakło przedstawicieli kadry oficerskiej.

Tabela nr 1: Wojskowi elektorzy Augusta II[1348].

LP	**Imię**	**Nazwisko**	**Województwo z jakim podpisał sufragia Augusta II**	**Ranga wojskowa**
1.	Gabriel	Moroz	trockie	oberszterlejtnant JKM
2.	Kazimierz	Moroz	trockie	kapitan JKM
3.	Stefan	Römer	trockie	oberszterlejtnant JKM
4.	Krzysztof Andrzej	Hahn (Han)	trockie	oberszterlejtnant
5.	Mateusz Jerzy	Römer	trockie	major JKM

[1346] Po przejściu do bozu Stanisława Leszczyńskiego został w 1707 r. pozbawiony tego urzędu, *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 222.

[1347] Wydarzenia na polu elekcyjnym i determinacja z jaką zwolennicy Wettyna usiłowali wprowadzić go na tron Rzeczypospolitej pozwalają założyć, iż w powstającym stronnictwie saskim stanowili jego zalążek. W Warszawie w dniu 5 lipca 1697 r. zredagowano dokument w obronie wolności i wolnej elekcji ks. Franciszka Ludwika de Contiego podpisany przez 257 adherentów francuskiego elekta, reprezentujących Koronę i Litwę. Dokument podpisali między innymi: hetman wielki litewski i wojewoda wileński Kazimierz Jan Sapieha oraz jego brat Benedykt Paweł, podskarbi WKsL. W dokumencie zarzucono stronie przeciwnej, iż złożyła na polu elekcyjnym sesję u „[...] Marcinkanów i [...] spisała niesłychaną nigdy przysięgę, pro conscribentibus *Pacta conventa*, prawie *in eversionem* Status, poniewasz Krolowie nam, poprzysięgać *Pacta* powinni nie my Krolom ich tuitsionem, w subjectionem". *Obwieszczenie do poparcia wolney Elekcyey Roku Pańskiego tysiącznego sześćsetnego dziewięćdziesiątego siódmego*, BK PAN, rkps 36081 npg.

[1348] Zamieszczona tabela dotyczy elektorów, którzy złożyli swe podpisy podając rangę wojskową. Nazwiska w tabeli umieszczone zostały według kolejności podpisów pod sufragiami, zob. *VL*, t. 5, s. 423, f. 877 – s. 458, f. 978.

6.	Władysław	Krukowski	trockie	porucznik JKM
7.	Gothard Philip	Weyss	trockie	major JKM
8.	Jan Reinhold	Grothuz	trockie	kapitan JKM
9.	Otto Jerzy	Hahn (Han)	trockie	oberszterlejtnant JKM
10.	Krzysztof	Bucholtz	trockie	kapitan JKM
11.	Tomasz	Siemaszko[1349]	Księstwo Żmudzkie	porucznik JKM
12.	Samuel	Wołodkowicz	Księstwo Żmudzkie	porucznik JKM
13.	Benedykt	Bułhołk (Bułhak)	nowogródzkie	rotmistrz JKM
14.	Jan	Ottenhauz	nowogródzkie	porucznik JKM
15.	Aleksander	Kropinski (Kropiński)	brzeskie litewskie	rotmistrz JKM

W okresie kształtowania się stronnictwa dworskiego na Litwie najbardziej wpływowym stronnikiem Wettyna w wojsku litewskim był Józef Bogusław Słuszka, hetman polny litewski, pełniący równocześnie urząd kasztelana wileńskiego. W tym czasie hetman wielki litewski Kazimierz Jan Sapieha wraz ze swoim stronnictwem należał do adherentów kandydata francuskiego i stanowił jego główną podporę na Litwie. Opowiedzenie się hetmana polnego Słuszki po stronie elektora saskiego, dowodzącego zwyczajowo lewym skrzydłem wojska litewskiego sprawiło, iż znalazło się ono w zasięgu wpływów królewskich. Do momentu przejścia hetmana wielkiego litewskiego Sapiehy na stronę Augusta podległe jego władzy prawe skrzydło wojska litewskiego znajdowało się w przeciwnym obozie politycznym. Hetman Sapieha opowiadając się po stronie Wettyna, jednocześnie nakłonił armię litewską do jego uznania. Wojsko stanowiło istotne i groźne narzędzie nacisku politycznego, stąd pozyskanie hetmana Sapiehy i przejęcie kontroli nad całością sił zbrojnych Wielkiego Księstwa stało się

[1349] Był klientem Sapiehów. Na sejmiku w Rosieniach, na którym doszło do zamieszek antysapieżyńskich wywołanych z inicjatywy Hrehorego Ogińskiego starosty żmudzkiego, Siemaszko zginąłw wyniku postrzału; J. Narbutt, *Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego*, s. 16-17; A. Sowa, T. Wasilewski, *Ogiński Grzegorz (Hrehory) Antoni, h. własnego*, PSB, t. 23, s. 603.

ważnym czynnikiem królewskiej polityki w odniesieniu do Litwy. Armia litewska w marcu 1698 r. w Grodnie przysięgała swemu hetmanowi wielkiemu Sapieże „dozgonną wierność”[1350].

Poparcia Wettynowi, udzielił Andrzej Kazimierz Kryszpin Kirszensztein, wojewoda witebski i pisarz polny litewski, jeden z przywódców ruchu walczącego z hegemonią Sapiehów na Litwie pod hasłami koekwacji praw litewskich z koronnymi[1351]. Wśród adherentów znalazły się również osoby, które w niedalekiej przyszłości miały odegrać na scenie politycznej i w wojsku litewskim ważną rolę, wpływając na jego kształt i przywództwo. Poparcia Wettynowi udzielili ludzie związani zawodowo z wojskiem, pełniący swą służbę w różnych formacjach narodowego i cudzoziemskiego autoramentu. Zapewne większość opowiadając się po stronie Sasa liczyła, podobnie jak wielu innych adherentów, na łaskę królewską umożliwiającą dalsze awanse zawodowe w armii, uzyskanie nadań ziemskich i urzędniczych poza strukturami wojska. Ludwik Konstanty Pociej, podkomorzy brzeski stojący od początku przy Auguście II, witał go w Górach Tarnowskich, gdy ten wkraczał na czele komputu saskiego do Rzeczypospolitej, licząc na urząd pisarza polnego. Ta nominacja miała stanowić nagrodę za jego poparcie, ostatecznie urząd pisarza polnego przeszedł w ręce Sapiehów, co pogłębiło istniejące między nimi rozdźwięki. Wettyn nie zapomniał jednak nagrodzić swego stronnika i w lipcu 1698 r. nadał mu urząd wojskowy strażnika litewskiego[1352]. Wprawdzie ten urząd w hierarchii stał dość nisko, ale pozwalał Pociejowi prowadzić działania prokrólewskie i antysapieżyńskie w armii litewskiej. Fakt nierównomiernego rozłożenia po województwach i powiatach poparcia dla stronnictwa dworskiego przez zawodową kadrę ograniczał w znacznym stopniu wpływy dworu. Sytuacja uległa poprawie dopiero po przejściu na stronę Augusta II Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego i jego stronnictwa. Król dążąc do pozyskania Sapiehów godził się przekazać w lipcu pisarstwo polne Michałowi Józefowi, starszemu synowi

[1350] A. Rachuba, *Sapieha Kazimierz Jan Paweł, h. Lis*, PSB, t. 35, s. 42.
[1351] *VL*, t. 5, s. 442.
[1352] Nominacja 10.07.1698 r. po Michale Józefie Sapieże i pełnił urząd strażnika do listopada 1703 r.; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 323; *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 257.

Benedykta Pawła Sapiehy, a już w październiku za protekcją Kazimierza Jana Sapiehy, wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego oddał urząd generała artylerii jego synowi Michałowi Franciszkowi[1353]. Na pracy stronnictwa królewskiego zaważyły w istotnym stopniu istniejące rozdźwięki między stronnictwem sapieżyńskim, a jego przeciwnikami z obozu republikanckiego zmierzającego wszelkimi metodami do osłabienia władzy hetmańskiej. Paradoksalnie do uszczuplenia prerogatyw urzędu hetmańskiego wykorzystano dążenia szlachty litewskiej do zrównania praw Litwy z Koroną, które w drugiej połowie XVI w. szlachcie Wielkiego Księstwa posłużyły do umocnienia pozycji hetmanów na Litwie, dając silną podbudowę tendencjom hegemonistycznym. Regaliści skupieni w ruchu antysapieżyńskim, dążąc do podważenia władzy hetmana wielkiego litewskiego, wysuwali postulat zwinięcia armii litewskiej. Ten dezyderat postulowano wielokrotnie, o czym świadczą konstytucje sejmowe.

Projekt zwinięcia armii litewskiej, głoszony przez fakcję antysapieżyńską, w drugiej połowie 1698 r. wzbudzał zainteresowanie Augusta II w związku z decyzją rady senatu z 17 IX 1698 r., nakazującą ulokowanie znacznej części wojsk saskich na Litwie[1354]. Utrzymujące się niepokoje mogły utrudniać rozlokowanie Sasów w Wielkim Księstwie. Komisarzem do spraw wojska saskiego został Krzysztof Kazimierz Sienicki, należący od początku do bliskiego otoczenia Augusta II[1355]. Sienicki jako komisarz miał zająć się rozlokowaniem Sasów w dobrach neuburskich na Litwie. Trudna sytuacja Augusta II wynikała także z żądań armii litewskiej wypłacenia należnych jej kwot obiecanych przez monarchę na elekcji. Decyzję w sprawie poparcia antagonistów Sapiehów[1356], władca podjął na przełomie listopada i grudnia, w wyniku czego 20 XII 1698 r. zawarto ugodę puzewicką, a dzień później bardziej radykalne w swej wymowie laudum grodzieńskie, będące programem politycznym ruchu

[1353] Urząd otrzymał po rezygnacji z niego Mateusza Römera; nominację dostał 18.07.1698 r., J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 215.
[1354] B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, s. 32.
[1355] A. Rachuba, *Sienicki Krzysztof Kazimierz, h. Bończa*, PSB, t. 37, s. 151-153.
[1356] Postawa hetmana Sapiehy na brzeżańskiej radzie senatu wskazuje, że brał pod uwagę możliwość wykorzystania po swojej stronie wojsk saskich przybyłych na Litwę. Wynikałoby z tego, że raczej był pewien poparcia króla. Tak wynika z lektury *Glossa na manifest* [...] *przez* [...] *Kazimierza Iana Sapiehę* [...] *podany roku 1699. Uczyniona tegoż roku 1699*: [druk]; taki pogląd reprezentuje: B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, s. 46, p. 75.

antysapieżyńskiego[1357]. Ugoda puzewicka nakazywała między innymi zwinięcie większości chorągwi husarskich, pancernych i rajtarskich[1358], a *laudum grodzieńskie* ustanowiło silną władzę wykonawczą w postaci urzędu pułkownika generalnego[1359]. Redukcja komputu litewskiego zmniejszyła siły skupione w rękach Sapiehów, które mogły przeciwstawić się planom politycznym Augusta II. Na mocy traktatu zwinięto więc chorągwie w armii litewskiej Jerzego Stanisława Sapiehy, stolnika litewskiego[1360]. Natomiast Bogusławowi Słuszce, hetmanowi polnemu pozostawiono w armii litewskiej 500 piechoty, 200 dragonów i 200 piechoty węgierskiej[1361], co wyraźnie stanowiło nagrodę za jego dotychczasowe wsparcie. Ale oznaczało to również, że August II próbował zmienić układ w armii litewskiej na korzyść lewego skrzydła podporządkowanego Słuszce. Mimo decyzji dotyczących komputu litewskiego traktat miał charakter kompromisowy, gdyż szlachcie nie udało się zmniejszyć prerogatyw urzędu hetmańskiego. Udzielając poparcia obozowi antysapieżyńskiemu monarcha ukrócił samowolę Sapiehów, ale miejsce zdemobilizowanych żołnierzy zajęli żołnierze sascy, co stało się dodatkowym czynnikiem destabilizującym trudną sytuację na Litwie. Król osłabił swoich przeciwników z czasów elekcji i zyskał większe poparcie wrogiego im stronnictwa, ale na Litwie powstała baza dla pułków królewskich, które mogły zostać wykorzystane w najbliższej przyszłości.

Na sejmie pacyfikacyjnym (16 VI-30 VII 1699) odmiennie niż w Koronie o wysokości, sposobie i jakości pobierania podatków na wojsko miały nadal

---

[1357] Szerzej ta kwestia została omówiona w: B. Dybaś, *W sprawie traktatu puzewickiego z 1698 roku i jego następstw*, s. 87-100; G. Sliesoriūnas, *Problem separatyzmu Wielkiego Księstwa Litewskiego w końcu XVII wieku*, s. 85-94.

[1358] Pozostawiono jedynie 1140 jazdy polskiego autoramentu i 2690 piechoty; J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej (1700-1717)*, s. 24; A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 2, s. 711.

[1359] Utworzono urząd nie przewidziany prawem, którego nie udało się uprawomocnić, mimo to przetrwał do 1708 r.; ostatecznie zniosła go konstytucja sejmu w 1717 r., *VL*, t. 6, s. 15-87; pułkownikiem generalnym WKsL tytułował się kasztelan witebski Michał Kazimierz Kociełł; J. Narbutt nie wie ani, gdzie, ani kto, ani kiedy, nadał mu ten urząd; *Idem*, *Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego*, s. 38-39; natomiast w jego biogramie autor uważa, że mógł ten urząd otrzymać podczas obrad Trybunału Litewskiego, któremu przewodniczył, J. Kowecki, *Kociełł Michał Kazimierz, h. Pelikan*, PSB, t. 13, s. 224; K. Zawisza, *op. cit.*, s. 199-207; T. Wasilewski, *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z koronną od unii lubelskiej do początku XVIII w.*, s. 57-58.

[1360] A. Rachuba, *Sapieha Jerzy Stanisław, h. Lis*, PSB, t. 24, s. 19.

[1361] *Idem*, *Słuszka Józef Bogusław, h. Ostoja*, PSB, t. 39, s. 148.

decydować sejmiki relacyjne[1362]. Z deklaracji stanów umieszczonych w konstytucjach Wielkiego Księstwa Litewskiego wynika jasno, że rzadko wyrażano zgodę na simplę szelężnego i czopowego przeciwstawiając się jakimkolwiek obciążeniom podatkowym[1363]. Na sejmie pacyfikacyjnym żadna z fakcji stronnictwa dworskiego na Litwie nie przeforsowała w pełni swoich postulatów. Podjęte decyzje miały charakter kompromisowy, na co wpłynęła reorientacja planów Augusta II stopniowo kierująca się w stronę Inflant. W związku z tymi planami dwór zmierzał do zlikwidowania konfliktów litewskich w „[...] duchu koekwacji i ogólnej pacyfikacji"[1364]. Wzorem Korony powołano na Litwie Trybunał Skarbowy, o co wnioskował regalista Krzysztof Komorowski domagając się rozwiązania spraw wojskowo-skarbowych na Litwie. Powoływano Trybunał Skarbowy do zapłacenia obiecanych traktatem puzewickim 4 ćwierci wojsku, czym miała zająć się komisja, do której deputatów z senatu powoływał sejm, a deputatów spośród szlachty miały obrać sejmiki relacyjne[1365]. Komisja miała działać przy hetmanach, pieczętarzach i podskarbim wielkim, a w jej składzie obok – Kryszpina Kirszenszteina, pisarza polnego, a obecnie wojewody witebskiego – znaleźli się inni regaliści, kasztelanowie: witebski Michał Kociełł i Stefan Alexandrowicz, nowogródzki. Konstytucja oddawała Trybunał Skarbowy pod władzę hetmana i innych ministrów, przekazując mu do rozpatrzenia sprawy podatkowo-wojskowe oraz oskarżenia wysuwane pod adresem Michała Kociełła, kasztelana witebskiego i innych przywódców szlacheckich, a także zgłaszany przez republikantów postulat dotyczący zwinięcia reszty wojska litewskiego[1366].

[1362] W Koronie przyjęto konstytucję z 1683 r. *pro lege perpetum* uznającą sejm za jedyny organ uchwalający podatki w określonej wysokości. Zniesiono tym samym samowolę sejmików relacyjnych, którym odebrano prawo dowolnego modyfikowania ustaw sejmowych w sprawach podatków na wojsko; *VL*, t. 6, s. 31; H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich*, s. 47.

[1363] *VL*, t. 6, s. 84-87.

[1364] Cyt. za: B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r*., s. 173.

[1365] *VL*, t. 6, s. 40 – *Prorogatio czasu Trybunałowi W. X. Litewskiego*.

[1366] Konstytucja postanawiała, że reszta nie zwiniętego w grudniu wojska musi zostać zwinięta. Trybunał Skarbowy miał rozpocząć swą pracę 4.01.1700 r. Chodziło o wystawiane przez Michała Kociełła asygnacje na wojsko litewskie; *VL*, t. 6, s. 40 – *Trybunał Skarbowy W. X. L*. i s. 41 – *Post satisfactionem wojsku*.

Sapiehowie odzyskujący swoją pozycję przed sejmem pacyfikacyjnym, w trakcie jego obrad wzmocnili ją, dzięki powołaniu litewskiego Trybunału Skarbowego, mającego rozliczać ich politycznych przeciwników z prowadzonej przez nich polityki finansowej, co dla regalistów litewskich stwarzało poważne zagrożenie na przyszłość. Powołano 100 żołnierzy piechoty węgierskiej, oddając komendę nad nią marszałkowi trybunalskiemu, bowiem miała ona stanowić zbrojną asystę Trybunały WKsL, a na jej „zapłatę i opatrzenie" pogłówne żydowskie w wysokości 25 tys., którymi miał rozporządzać jej rotmistrz. Utworzenie zbrojnej siły niezależnej od władzy hetmanów, stanowiło realizację postulatu republikantów. Chorągwie tatarskie miały pełnić służbę wojenną pod komendą szlachcica *posesionata*, zgodnie z wcześniejszymi konstytucjami[1367]. Do komisji, mającej rozpatrzyć szkody poczynione przez wojsko litewskie w woj. lubelskim, podlaskim, bełskim, Ziemi Wiskiej, Nurskiej i Łomżyńskiej, wyznaczono czterech senatorów litewskich i dziewięciu koronnych. Spośród senatorów litewskich do komisji weszli Michał Sapieha, pisarz polny litewski oraz Ludwik Pociej, strażnik WKsL, którzy wspólnie z wyznaczonymi przez chorągwie deputatami mieli wyznaczać wysokość odszkodowania na podstawie zaprzysiężonych regestrów[1368]. Wybrany, jako deputat do napisania skryptu *ad archivum*, Kazimierz Jan Sapieha, hetman wielki litewski wpłynął na dowolność interpretacji rozporządzenia określającego wielkość komputu litewskiego na wypadek wojny (miał stanowić 1/3 koronnego)[1369]. Zręcznie zredagowany zapis budził wątpliwości, czy obowiązywać ma jedynie w czasie wojny[1370]. Po zakończonym sejmie pacyfikacyjnym sprawy zaległego żołdu zwiniętemu wojsku rozpatrywała komisja wojskowo-skarbowa pod przewodnictwem hetmana Sapiehy[1371]. Na styczniowej komisji wojskowo-skarbowej, hetman polny Józef Bogusław Słuszka opowiedział się po stronie Sapiehów i domagał się od Kociełła, Pocieja i Ogińskiego wypłacenia z zagarniętych podatków zaległego żołdu

[1367] *VL*, t. 6, s. 25 – *Służba wojenna Tatarów*.
[1368] *Ibidem*, s. 36 – *Komissya ukrzywdzonych od Woyska Wielkiego Xięstwa Litewskiego*.
[1369] Województwo trockie przyjęło skrypt *ad archivum* z zastrzeżeniem, że nie może znajdować się zapis o utrzymaniu armii litewskiej, *Ibidem*, s. 43-46.
[1370] B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny 1699 r.*, s. 174.
[1371] J. Narbutt, *Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego*, s. 68.

wojsku[1372]. Hetman polny przeszedł na pozycję umiarkowaną i optował za kompromisowym rozwiązaniem sporów między fakcją Sapiehów a republikantów.

Sytuacja stronnictwa Augusta II w wojsku litewskim do roku 1700 była trudna i skomplikowana, ze względu na istnienie w ramach stronnictwa saskiego dwóch stronnictw regalistycznych rywalizujących ze sobą nie tylko o wpływy. Regaliści-republikanci usiłowali wyeliminować regalistów-sapieżyńców dążąc do ich pokonania i obalenia ich hegemonii, ten program odnosił się do wszystkich dziedzin życia publicznego i publiczno-prywatnego. Stronnictwo republikantów, zmierzając do zmniejszenia wpływów Sapiehów w wojsku litewskim, doprowadziło do zawarcia ugody puzewickiej. Wpływy republikantów w wojsku będą rosły proporcjonalnie do wzrostu ich znaczenia politycznego. Wybuch wojny północnej i jej rozprzestrzenianie się oraz klęska Sapiehów w bitwie pod Olkienikamii i ich dalsze posunięcia radykalnie zmieniły układy w kompucie litewskim.

Republikanci litewscy i ich sprzymierzeńcy po bitwie pod Olkienikami w uchwalonym postanowieniu generalnym pozbawili dowództwa nad komputem Kazimierza Jana Sapiehę, hetmana wielkiego litewskiego, przekazując komendę Michałowi Korybutowi Wiśniowieckiemu, pułkownikowi generalnemu na okres dwóch lat[1373]. Dokonana po Olkienikach reorganizacja wojska litewskiego sprawiła, że w wojsku WKsL nie było urzędu hetmana, gdyż odsunięto obu hetmanów litewskich – także Józefa Bogusława Słuszkę, polnego. Zjazd olkienicki ustalił komput litewski w wysokości 7 700 ludzi. Kontrola nad wojskiem znalazła się w rękach regalisty, tym samym groźne narzędzie nacisku politycznego przeszło w ręce stronnictwa dworskiego, a sam Michał Wiśniowiecki „znalazł się na czele obozu przeciwnego Sapiehom”[1374]. Wpływów na wojsko litewskie pozbawiono Benedykta Pawła Sapiehę, podskarbiego WKsL oraz adherentów sapieżyńskich pozbawiając ich urzędów. Beneficjentem po

[1372] A. Rachuba, *Słuszka Józef Bogusław, h. Ostoja*, t. 39, s. 149.
[1373] I. Czamańska, *op. cit.*, s. 410; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym*, s. 325-326; J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, s. 855.
[1374] I. Czamańska, *op. cit*., s. 410.

Olkienikach został Krzysztof Kazimierz Sienicki, walczący przeciwko Sapiehom pod komendą Wiśniowieckiego, pułkownika generalnego, z którym do końca był blisko związany. Sienickiemu przekazano za zasługi starostwo dudzkie po zamordowanym Michale Sapieże[1375]. Zachowanie uchwał zjazdu generalnego determinowało działania Sapiehów zabiegających o interwencję Augusta II na swoją korzyść. Całość działania Sapiehów sprowadzała się w zasadniczym kształcie do powrotu do stanu sprzed Olkienik, do czego nie chciała dopuścić strona przeciwna. Z kolei słabnąca pozycja króla Augusta II w Koronie, na skutek odnoszonych przez wojska szwedzkie zwycięstw i ich najazd na Kurlandię[1376], wymuszał dalsze lawirowanie w sprawach litewskich i wzmacnianie stronnictwa regalistycznego. Temu celowi służyły nominacje, stąd król po śmierci Michała Franciszka Sapiehy generałem artylerii mianował Józefa Mniszcha, starostę sanockiego[1377]. W sytuacji, gdy armia Karola XII gromadziła się na granicy Wielkiego Księstwa, mediacja w sporze litewskim stała się pożądaną i podstawową metodą działania króla na Litwie.

Spraw litewskich nie rozwiązał obradujący od 30 V 1701 r. sejm zwyczajny, które obok kwestii wyprowadzenia wojsk saskich z Rzeczypospolitej zdominowały obrady[1378]. Najbardziej zagorzali republikanci obawiali się powrotu do hegemonistycznych rządów sapieżyńskich na Litwie i powtórnego oddania pod komendę hetmana Sapiehy komputu litewskiego. Żadnych pożądanych rezultatów nie dały prowadzone przez Szczukę i Pieniążka rozmowy pojednawcze na Litwie.

[1375] A. Rachuba*, Sapieha Michał Franciszek, h. Lis*, PSB, t. 35, s. 104-106.

[1376] Zdaniem hetmana Mazepy w Rzeczypospolitej zaczyna się rokosz zmierzający do pozbawienia władzy Wettyna; D. W. Koroluk, *op. cit*., s. 235-236; H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich*, s. 53 i s. 53, p. 99 – Szczególnie napięta była sytuacja w Koronie, gdzie na nastroje neutralnej dotąd szlachty, liczącej na łatwe odzyskanie awulsów, w coraz większym stopniu oddziaływały posunięcia przeciwnych polityce Sasa magnatów z Jabłonowskim na czele. Negatywny wpływ miała także postawa prymasa Radziejowskiego i Lubomirskich, którzy w prawdzie za obietnicę konkretnych korzyści oficjalnie popierali plany Augusta, ale zakulisowo pragnęli kompromitacji jego polityki północnej.

[1377] Nominacja 8.04.1701 r., jest nim do sierpnia 1706 r.; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 215; jest nim w 1705 r., A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 3, s. 748.

[1378] August II opierał się postulatowi ewakuacji wojsk saskich, jeszcze 31 maja, w trakcie rokowań z marszałkiem poselskim Raczyńskim, godził się jedynie na wyprowadzenie Sasów dopiero po zakończeniu wojny ze Szwecją. Ostatecznie monarcha musiał przystać na żądania posłów, którzy jednak pamiętając trudności z realizacją postanowień sejmu pacyfikacyjnego 1699 r. domagali się od króla stosownych gwarancji. Mimo starań regalistów sejm zalimitowano, celem wyegzekwowania na królu ewakuacji jego wojsk z Rzeczypospolitej, *Diariusz*, BOssol., rkps 484, s. 151-155.

Wprawdzie opozycja antysapieżyńska stonowała swoje stanowisko, godząc się na przywrócenie Sapiehów do dóbr i urzędów, ale pod pewnymi warunkami[1379]. Klauzula pozostawiała ks. Michała Korybuta Wiśniowieckiego na regimentarstwie na okres dwóch lat[1380], na co nie chcieli się zgodzić Sapiehowie, żądając pełnego przywrócenia stanu sprzed rozstrzygnięć olkienickich[1381].

Dalsza walka o władzę nad Litwą i wojskiem litewskim przeniosła się na sejm zwołany z limity, którego obrady rozpoczynały się w skomplikowanej, dla Rzeczypospolitej i Augusta II, rzeczywistości. Monarcha wywiązał się ze zobowiązań i w sierpniu, kiedy król szwedzki Karol XII ponownie zażądał detronizacji Wettyna, relegował swe wojska do Saksonii. Wprawdzie, ewakuację Sasów, wymusił raczej zwycięski pochód wojsk szwedzkich na północnych kresach Rzeczypospolitej, co w poważnym stopniu zagrażało Saksonii, jego dziedzicznemu władztwu, ale zostało to pozytywnie odebrane przez znaczną część szlachty. Nastroje pro saskie wzrastały w miarę przybliżania się teatru wojny północnej i wieści o poczynaniach wojsk szwedzkich oraz polityce gospodarczej Karola XII w podbitej Kurlandii[1382]. Wszystkie te czynniki wzmacniały pozycję Augusta II, ale głównie w Koronie. Szlachtę oburzały, kategoryczne żądania detronizacji Wettyna, zwłaszcza w warunkach opuszczenia przez komput saski obszarów Rzeczypospolitej, stąd uzurpatorskie działania Karola XII uznawała za przejaw ingerencji w wewnętrzne sprawy polsko-litewskie[1383].

Rysujący się wyraźnie konflikt polsko-szwedzki, chęć wciągnięcia Rzeczypospolitej do otwartej wojny i fiasko rozmów polsko-rosyjskich w Birżach wymagały uregulowania spraw litewskich. Rozpoczynający swe obrady 22 XII 1701 r. sejm stanął przed trudnym zadaniem zadecydowania o dalszych losach

---

[1379] Zob. przedstawione Sapiehom postulaty z 8 czerwca: *Puncta do ugody WXL stanów z* [...] *Sapiehami 8 VI 1701*, BCzart., rkps 195, s. 165.
[1380] J. Szujski, *Dzieje Polski*, t. 4, Kraków 1866, s. 178.
[1381] Stanowisko Sapiehów najlepiej obrazuje: *Replika na punkty do ugody WXL*, BOssol., rkps 233, s. 394-395.
[1382] Z. Łakociński, *Magnus Stenbock w Polsce. Przyczynek do historii szwedzkich zdobyczy w czasie wojny północnej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 23 i n.
[1383] *Puncta od króla szwedzkiego y commisarzów JKMci Augustowi, aby je trzymał sub vadio detronisationis 1702*, BOssol., rkps 233, s. 394-395.

wojny północnej i roli jaką Rzeczpospolita miała w niej odegrać[1384]. Sejm miał też rozstrzygnąć konflikt litewski, którego rozwiązanie wyrokowało o dalszych losach stronnictwa regalistycznego na Litwie oraz określić pozycję króla w Rzeczypospolitej. Kwestia litewska ponownie zdominowała obrady, gdyż większość posłów uważała, iż pogodzenie Sapiehów z „Rzecząpospolitą Litewską" pozbawi króla szwedzkiego przykrywki obrońcy swobód i wolności szlacheckich, powstrzymując dalsze rozprzestrzenianie się działań wojennych. Jednak takiemu rozwiązaniu sprzeciwiała się grupa regalistów ze Żmudzi, obawiająca się, że ich rehabilitacja przywróci hegemonię sapieżyńską na Litwie i zniweczy cały dorobek ruchu republikanckiego. Ze szczególną ostrością występował Kazimierz Zaranek Horbowski, domagając się sądu na Sapiehach za wprowadzenie wojsk szwedzkich „in viscera Księstwa Żmudzkiego"[1385]. Większość stronników króla obawiała się powrotu do stanu sprzed Olkienik, stąd skłaniała się ku postulatom wysuwanym przez Jana Jerzego Przebendowskiego, wojewodę malborskiego, który w dniu 4 I 1702 r. wnosił o częściową amnestię. Wojewoda akceptując przywrócenie Kazimierzowi Janowi Sapieże komendy nad komputem, chciał ograniczyć i kontrolować jego władzę, przydzielając mu do boku konsyliarzy[1386]. Nie było to nowe rozwiązanie, gdyż podobne stosował w wojsku litewskim Jan Kazimierz Waza. Zwolennikiem połowicznych rozwiązań był również inny regalista, Karol Stanisław Radziwiłł, którego koncepcje przewidywały w pierwszym wariancie, oddanie pod komendę Sapiehy połowy wojsk, a druga miała pozostać pod władzą hetmana polnego. Drugi wariant przekazywał władzę nad litewskim komputem na okres przejściowy hetmanowi wielkiemu koronnemu, co nie zyskało aprobaty wśród posłów litewskich[1387]. Prowadzona mediacja doprowadziła w konsekwencji do podpisania 16 I 1702 r. ugody z Sapiehami przywracającej ich do wszystkich urzędów i godności. Zwyciężyło stanowisko większości posłów przeciwstawiających się

[1384] Diariusze wykorzystane: BCzart., rkps 195, s. 281-404; BOssol., rkps 449, s. 141-151, 166-169; *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701-1702*, s. 201-298; H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich*, s. 63-65.
[1385] Cyt. za: D. W. Koroluk, *op. cit*., s. 344.
[1386] BOssol., rkps 449, s. 145; H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich*, s. 64-65.
[1387] BOssol., rkps 449, s. 145.

proponowanym ograniczeniom[1388]. Wojsko litewskie ponownie miało znaleźć się pod komendą hetmana wielkiego Kazimierza Jana Sapiehy, a jego bratu Benedyktowi Pawłowi miały znów podlegać sprawy wojskowo-skarbowe. Akt pacyfikacji Litwy miał w zamyśle zapobiec eskalacji bratobójczej wojny, ale w konsekwencji niczego nie zmienił[1389], a o rezultatach zawartej ugody przesądził sam August II, który mianował hetmanem polnym litewskim po śmierci Józefa Bogusława Słuszki, ks. Michała Korybuta Wiśniowieckiego[1390], pozostawiając mu godność pułkownika generalnego[1391]. Monarcha chciał utrzymać go na stanowisku głównodowodzącego armią litewską i wzmocnić jego pozycję w obozie dworskim. W odpowiedzi Sapiehowie, wykorzystali swojego klienta Paca – kawalera maltańskiego – do zerwania obrad sejmowych[1392].

Wettyn rozdając wakujące urzędy po 1700 r. usiłował stworzyć przeciwwagę dla stronnictwa sapieżyńskiego, stąd tak wiele nadań dla stronników, którzy poparli go na elekcji. W zasadzie te wydarzenia przesądziły o dalszej postawie Sapiehów i ich adherentów, którzy w niedalekiej przyszłości przeszli do obozu szwedzkiego. Kazimierz Jan Sapieha z tym zamiarem nosił się już pod koniec 1701 r., nie widząc nadziei na odzyskanie utraconej buławy i województwa wileńskiego przy pomocy polskiego monarchy Augusta II. Król szwedzki Karol XII, którego protekcję przyjął, wykorzystał ten fakt i pod pretekstem obrony praw hetmana Sapiehy wkroczył na ziemie litewskie, co doprowadziło do umiędzynarodowienia wewnętrznego sporu[1393]. Oficjalne opuszczenie stronnictwa dworskiego przez hetmana wielkiego Kazimierza Jana Sapiehę i przyjęcie protekcji szwedzkiej oznaczało, że hetman polny Wiśniowiecki sprawujący faktyczne dowództwo nad wiernym Augustowi II wojskiem litewskim, jest najwyższym urzędnikiem wojskowym w stronnictwie regalistycznym. Hetman Sapieha podejmował jeszcze próby odzyskania władzy,

---

[1388] H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich*, s. 6.
[1389] *Diariusz*, BCzart., rkps 195, s. 301-307.
[1390] Ilona Czamańska podaje dwie daty nominacji: pierwszą dostał 16.01.1702 r., druga nominacja pochodzi z 17.01.1702 r., *Eadem*, *op. cit*., s. 410, p. 20; *Urzędnicy centralni i dostojnicy*, s. 47.
[1391] Z tą godnością wiązały się wielkie możliwości finansowe; V. Rakutis, *Hetmani litewscy w polityce rosyjskiej podczas wojny północnej 1700-1721*, s. 44.
[1392] BCzart., rkps 195, s. 403.
[1393] Wpływ tego konfliktu na ogólną sytuację polityczną omówił: J. Staszewski, *Wojny XVIII w. Między barokiem a oświeceniem, wojny i niepokoje czasów saskich*, s. 9.

żądając od Wiśniowieckiego, aby podporządkował się jego komendzie wraz z podległym sobie wojskiem[1394].

Pozostałe rozwiązania dotyczące spraw wojska litewskiego zostały podjęte na sejmie lubelskim. W przeddzień rady malborskiej, na której zadecydowano o zwołaniu sejmu w Lublinie, Augusta II popierały cztery konfederacje wojewódzkie, z których trzy występowały na terenie Korony: sandomierska, wielkopolska i województwa ruskiego[1395]. Konfederacja litewska o wyraźnie antysapieżyńskim i antyszwedzkim charakterze odnowiła swój akt 7 III 1703 r. w Wilnie pod laską znanego regalisty hetmana polnego Michała Wiśniowieckiego[1396]. Konfederaci potwierdzili postanowienia olkienickie oraz wezwali Litwinów do udziału w pospolitym ruszeniu dowodzonym przez hetmana Wiśniowieckiego[1397]. Na zjeździe wileńskim istotną rolę w zawiązaniu w obronie króla konfederacji litewskiej, odegrał przysłany przez Wettyna Krzysztof Kazimierz Sienicki. Zanim przybył na zjazd stanów do Wilna przebywał u boku króla w Malborku, gdzie został mianowany generałem majorem wojsk litewskich i dowódcą regimentu pieszego[1398]. Wzmocnienie pozycji Augusta II i regalistów na Litwie stawiało Sapiehów w trudniejszej sytuacji, gdyż mogli oni liczyć w zasadzie na poparcie niewielkiej części szlachty koronnej[1399]. Jak wynika z ustaleń Jarosława Porazińskiego Litwa skonfederowana nie chciała ponosić kosztów utrzymania wojska, które zamierzano pokrywać „[...] z dwuletnich dochodów uzyskanych po konfiskacie dóbr należących dotąd do Sapiehów”[1400].

[1394] Wysuwane w sierpniu 1702 r. pod jego adresem żądania przejścia na stronę Sapiehów, hetman polny Wiśniowiecki odrzucał: zob. *M. Wiśniowiecki do K. J. Sapiehy*, 18.08.1702, AGAD AR, dz. VI, II-51a, s. 97-99; także: K. J. Sapieha do M. Wiśniowieckiego, 13.08.1702, *ibidem*, s. 94-97; I. Czamańska, *op. cit*., s. 411.

[1395] Wzorem konfederacji sandomierskiej zawiązano ją w obronie króla; por. J. Poraziński, *Sejm lubelski w 1703 roku*, s. 41-43 i s. 41-42, p. 14.

[1396] *Akt konfederacji W. Ks. L.*, 16.03.1703, BOssol., rkps 3582 II, s. 224-225; *Copia confoederationis generalis M. Ducatus Lituaniae 7 Martij* [1703], J. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 3, s. 429-431; K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 245; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej*, s. 327-332.

[1397] *Ibidem*.

[1398] A. Rachuba, *Sienicki Krzysztof Kazimierz*, PSB, t. 37, s. 151-153.

[1399] Prymas Radziejowski doradzał Benedyktowi Sapieże porzucenie protekcji szwedzkiej i rychłe pogodzenie się z Augustem II. Jednocześnie prymas prosił pod koniec maja 1703 r. Michała Wiśniowieckiego, by pohamował wkraczające wojska litewskiego i nie dopuścił do nadużyć; J. Poraziński, *Sejm lubelski w 1703 roku*, s. 50.

[1400] Tak wynika z instrukcji posłów województwa nowogródzkiego zakazującej wyrażania zgody na uchwalenie podatków na cele wojska litewskiego. Skonfederowanie Wielkiego Księstwa

Konfederaci litewscy od czasu Olkienik zabiegali o pozbawienie Sapiehów urzędów i godności, z tymi samymi postulatami występowano na sejmie lubelskim, którego obradom przewodniczył zwolennik polityki Augusta II i jeden z przywódców konfederackich Michał Wiśniowiecki, hetman polny litewski[1401]. Województwo wileńskie podczas debaty o wakansach zgłosiło jako wakujące urzędy Kazimierza Jana Sapiehy: hetmaństwo wielkie litewskie i województwo wileńskie. Postawa regalistów litewskich zablokowała próby rehabilitacji Sapiehów, którzy podobnie jak inni adherenci szwedzcy mieli utracić swoje urzędy, godności i dobra po upływie sześciu tygodni od zakończenia sejmu, jeśli do tego czasu nie pogodzą się z monarchą. W uchwalonych dla Wielkiego Księstwa Konstytucjach, Litwa godziła się na aukcję wojska do 12 tys. oraz na zebranie cła generalnego, hiberny, czopowego, szelężnego generalnego, pogłównego żydowskiego i podymnego w wysokości 4 złp z dymu[1402]. Dodatkowo posłowie z WKsL zgodzili się na podatek z monopolu tabacznego i *donativum* kupieckiego, a także sumą 300 tys. złp. obciążyli dobra neuburskie. Litewskie cło generalne oraz pozostałe świadczenia miały obowiązywać do 1 IX 1705 r. Administrację podatków przekazano na Litwie Marcjanowi Wołłowiczowi i Ludwikowi Pociejowi[1403]. Do komisji skarbowej i rady do boku króla został wybrany Krzysztof Kazimierz Sienicki[1404]. Niektóre województwa i powiaty Wielkiego Księstwa Litewskiego, po samowolnym uchwaleniu podatków na wojsko i ich wybraniu, opłaciły z tych pieniędzy zaciągnięte chorągwie wojewódzkie, które nakazano im zwinąć i sfinansować wojsko komputowe. Konfederatom litewskim udało się doprowadzić do uchwalenia konstytucji przerzucającej część utrzymania komputu litewskiego z dochodów uzyskiwanych z dóbr Sapiehów i innych stronników Karola XII[1405].

Zabiegi republikantów o pomoc wojskowo-finansową zaowocowały pojawieniem się w wojsku litewskim carskich rezydentów. W okresie od lutego

---

pozwala przypuszczać, iż podobne rozwiązanie proponowały inne województwa i powiaty litewskie; *ibidem*, s. 58-59 i s. 58, p. 83.

[1401] Przebieg debat omawia: *ibidem*, s. 65 i n; K. Zawisza, *op. cit*., s. 221.

[1402] *VL*, t. 6, s. 59-60; H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe*, s. 78-79.

[1403] *VL*, t. 6, s. 60.

[1404] A. Rachuba, *Sienicki Krzysztof Kazimierz*, PSB, t. 37, s. 151-153.

[1405] Prawie wszystkie województwa i powiaty litewskie zabrały „do braci" podatki, *VL*, t. 6, s. 63-66.

do marca 1702 r. rezydentem przy boku regimentarza Hrehorego Antoniego Ogińskiego był Paweł Gotowcow. Pod koniec czerwca tegoż roku ponownie skierowano Gotowcowa w charakterze rezydenta do armii litewskiej Ogińskiego[1406]. Jednocześnie wyekspediowano drugiego rezydenta – Aleksieja Iwanowicza Daszkowa, którego umieszczono przy hetmanie polnym litewskim Michale Serwacym Wiśniowieckim[1407].

Płaszczyzną, na której ścierały się interesy opozycyjnych ugrupowań były litewskie komisje skarbowo-wojskowe. Inaugurująca swe obrady w styczniu 1700 r. komisja wojskowo-skarbowa w Wilnie stała się widownią sporu Sapiehów z przywódcami republikantów. Hetman wielki litewski Kazimierz Jan i podskarbi litewski Benedykt Paweł zaatakowawszy czołowych republikantów ujawnili ogromne nadużycia finansowe popełnione przez Kociełła, Ogińskich i Pociejów[1408]. Po stronie Sapiehów stanął Józef Bogusław Słuszka, hetman polny litewski żądając, aby oskarżeni poddali się kontroli, a zagarnięte fundusze przeznaczyli na cele wojskowe i podpisał 6 II 1700 r. postanowienia komisji. Zarazem zwrócił się do szlachty litewskiej, żeby nie pozwoliła się wykorzystywać przez przywódców republikańskich, i nie popierała ich prywatnych interesów. Jego apele pozostały bez odzewu, mimo iż domagał się wypłacenia wojsku zaległych sum i usunięcia z kraju wojsk saskich, zagrażających wolnościom szlacheckim.

Hetman Michał Wiśniowiecki, stosując się do uchwał sejmu lubelskiego, przystąpił do organizowania pod Surażem nowego zaciągu armii litewskiej, a następnie udał się na radę wojenną zwołaną przez Wettyna do Otwocka. Jego działania i udział w kampanii militarnej na terenie Korony zostały zauważone i docenione przez króla Augusta II, który jeszcze w trakcie trwania kampanii w Wielkopolsce podjął decyzję o mianowaniu go hetmanem wielkim

[1406] Rezydenci moskiewscy przy wojskowych dowódcach w wojsku litewskim na czas nieokreślony pojawili się latem 1702 r.; G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypospolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją*, s. 470 i 478.
[1407] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 352-353 i s. 353, p. 342.
[1408] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 218.

litewskim[1409]. Monarcha odebrał ten urząd Kazimierzowi Janowi Sapieże, który ignorując uchwały sejmu lubelskiego nie stawił się w przewidzianym terminie sześciu tygodni do boku króla i pozostał w obozie szwedzkim. Podobnie postąpili pozostali członkowie rodziny Sapiehów i ich adherenci. O urząd hetmana wielkiego ubiegał się zasłużony regalista Hrehory Ogiński, który ostatecznie został pominięty i nominacji nie otrzymał, co stało się zarzewiem konfliktu między Wiśniowieckim i Ogińskim. Książę Wiśniowiecki chciał przekazać buławę polną Ludwikowi Konstantemu Pociejowi, który był z nim blisko związany i uchodził w 1703 r. za jego zausznika[1410]. Ostatecznie wakującą buławę polną otrzymał Hrehory Ogiński, starosta żmudzki, za wstawiennictwem kniazia Grigorija Dołgorukiego[1411]. Wprawdzie prawo nominowania posiadał król, ale zakulisowo wpływał na obsadę buławy przez swego wysłannika car, zapewniając sobie poprzez kontrolę hetmana wpływ na podległe jemu wojsko – ważny instrument w rozgrywkach politycznych[1412]. Sprawa wakansu nie tylko poróżniła obu hetmanów litewskich, ale odbiła się niekorzystnie na wzajemnych stosunkach Pocieja z Ogińskim. Ludwikowi Pociejowi przekazano inny wakujący urząd podskarbiostwo WKsL, na które oficjalną nominację otrzymał dopiero 4 II 1704 r.[1413]. Urząd wojskowy strażnika po Pocieju objął Kazimierz Zaranek Horbowski, chorąży żmudzki[1414], również stronnik dworu. Mianowany hetmanem wielkim litewskim Michał Wiśniowiecki powierzył swemu protegowanemu, generałowi majorowi Krzysztofowi Kazimierzowi Siennickiemu komendę nad swoim pułkiem dragonii, do której Sienicki włączył własną chorągiew otrzymaną – w

[1409] Nominację na urząd otrzymał jednak dopiero 26.02.1703 r.; *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 44; I. Czamańska, *op. cit*., s. 412 i s. 412, p. 36.
[1410] A. Sowa, *Pociej Ludwik Konstanty, h. Waga*, PSB, t. 27, s. 39-40.
[1411] Mianowany hetmanem polnym 27.11.1703 r.; nieprzyznany mu przez Stanisława Leszczyńskiego, ale po powrocie Wettyna otrzymał awans na hetmana wielkiego litewskiego 17.10.1709 r.; Urzędu nie objął z powodu przedwczesnej śmierci; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 157.
[1412] Kolejne zjazdy szlachty litewskiej udzielały poparcia układom i kontaktom z carem Piotrem I, które zapoczątkowane zostały podczas spotkania w Birżach w 1701 r.; V. Rakutis, *Hetmani litewscy w polityce rosyjskiej podczas wojny północnej 1700-1721*, s. 45-46 i s. 47, p. 4.
[1413] Podskarbim WKsL został już w listopadzie 1703 r., ale nominację otrzymał dopiero 4.02.1704 r.; nie przyznał mu urzędu Stanisław Leszczyński, a po powrocie Augusta II został mianowany hetmanem polnym 22.10.1709 r.; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 188 i s. 188, p. 12; W. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 182 – podają dwie daty objęcia urzędu podskarbstwa litewskiego przez Pocieja: 1703 r. objęcie urzędu i 1704 r. nominację na urząd; Cz. Sadkowska, *Ludwik Konstanty Pociej, Hetman wielki Wielkiego Księstwa Litewskiego, i „regestr" jego archiwum z roku 1720*, s. 73.
[1414] Nominowany został 27.11.1703 r.; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 323.

maju 1703 r. – po Kazimierzu Kmicicu[1415]. Monarcha rozdając urzędy po Sapiehach na radzie jaworowskiej w listopadzie 1703 r. swoim zwolennikom nie tylko wzmacniał stronnictwo dworskie na Litwie, ale zatrzymywał tych, którzy liczyli na nadania.

Działalność generalnej konfederacji warszawskiej, obiór Stanisława Leszczyńskiego, wzrastające niezadowolenie z rabunkowej gospodarki wojsk szwedzkich zgromadziły przy Auguście II znaczną część społeczeństwa szlacheckiego[1416]. Na walnym zjeździe stronników Wettyna pod Sandomierzem doszło 28 VII 1704 r. do zawiązania konfederacji w obronie króla. Sędzią konfederackim i jednym z konsyliarzy został wybrany generał major Krzysztof Kazimierz Sienicki. Adherenci Leszczyńskiego zawiązali w sierpniu 1704 r. konfederację Księstwa Żmudzkiego i powiatu upickiego w obronie elekta. Za zasługi w walkach z konfederatami Leszczyńskiego Sienicki dzięki protekcji hetmana Michała Wiśniowieckiego otrzymał starostwo czeczerskie[1417].

Pogarszający się stan wojska koronnego i litewskiego oraz waśnie wewnętrzne wśród dowództwa wpływały negatywnie na koordynację działań militarnych, przynosząc stronnictwu saskiemu liczne porażki. Szczególnie ostry był spór między obu hetmanami litewskimi: polnym Hrehorym Ogińskim i wielkim Michałem Wiśniowieckim[1418]. Ogiński oskarżając Wiśniowieckiego o liczne naruszenia prawa w dowodzonej przez niego armii, podawał warunki na jakich godził się z nim współpracować[1419]. Starano się temu zapobiec na radzie obradującej pod koniec 1705 r. w Grodnie, w której wzięli udział obaj hetmani WKsL[1420]. Wiele uwagi poświęcono sposobom egzekwowania uchwał sejmu lubelskiego. Ostatecznie rada grodzieńska poprawę sytuacji w wojsku wiązała z obiecanymi w traktacie narewskim dotacjami rosyjskimi. Zalimitowanie Trybunałów Skarbowych na okres trzech miesięcy miało poprawić ściągalność

[1415] T. Wasilewski, *Kmicic Kazimierz*, PSB, t. 13, s. 80.
[1416] H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich*, s. 81.
[1417] A. Rachuba, *Sienicki Krzysztof Kazimierz*, PSB, t. 37, s. 151-153.
[1418] Generał major Krzysztof Kazimierz Sienicki przebywał w Brześciu Litewskim, gdzie na początku czerwca 1705 r. wziął udział w nieudanej próbie pogodzenia zwaśnionych hetmanów litewskich; *ibidem*.
[1419] I. Czamańska, *op. cit*., s. 412.
[1420] M. S. Wiśniowiecki, *Dla pamięci, co się którego roku działo*, [w:] *Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów przez Aleksandra Przeździeckiego*, t. 1, Wilno 1841, s. 102.

zadeklarowanych uprzednio podatków. Stan finansów przeznaczonych na wojsko miało polepszyć otwarcie mennicy, przekazanej w zarząd Ludwika Pocieja podskarbiego litewskiego[1421]. Na radzie grodzieńskiej stronnicy związani z dworem Wettyna podjęli reformy wojskowo-skarbowe, mające w zamyśle, skonsolidować podległe królowi wojsko polsko-litewskie. W rzeczywistości pogłębiły wpływy rosyjskie w wojsku i ruinę gospodarczą kraju.

Zawarcie układu w Altranstädt i abdykacja Augusta II pozostawiły Rzeczpospolitą podzieloną na dwa ośrodki władzy, z których jeden podlegał konfederacji sandomierskiej a drugi Leszczyńskiemu i jego obozowi politycznemu. W okresie wojny północnej wysiłek zbrojny Litwy popierającej Augusta II Mocnego mógł wynosić – jak wynika z ustaleń Jana Wimmera – 30 tys. ludzi[1422]. W armii litewskiej, po oficjalnej abdykacji Augusta II, doszło do kolejnego rozłamu. Hetman wielki litewski Michał Wiśniowiecki opuścił oficjalnie szeregi stronnictwa dworskiego w czerwcu 1707 r. i przeszedł na stronę swego kuzyna Stanisława Leszczyńskiego, z którym prowadził zakulisowe rozmowy już w 1705 r.[1423]. Podobne negocjacje przeprowadził hetman polny Hrehory Ogiński, stało się to przyczyną wzajemnych oskarżeń, u podłoża których leżała chęć zachowania buławy polnej po ewentualnym przejściu do obozu Leszczyńskiego[1424]. Ostatecznie Ogiński pozostał regalistą i po odejściu Wiśniowieckiego wzywał wojsko litewskie do podporządkowania się pod jego komendę[1425]. Część armii litewskiej odeszła wraz hetmanem Wiśniowieckim[1426], a pozostała część z Hrehorym Ogińskim, Michałem Kazimierzem Kociełłem, Zarankiem i Pociejami, podjęła ściślejszą współpracę z carem Piotrem I. Razem z Wiśniowieckim, przeszedł do obozu szwedzkiego należący do jego fakcji

[1421] W rezultacie otwarta mennica biła talary i szostaki o niskiej wartości, co wywoływało niezadowolenie szlacheckiego społeczeństwa; E. Otwinowski*, op. cit*., s. 89.
[1422] J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w*., s. 343.
[1423] Wiśniowiecki musiał zrzec się buławy wielkiej litewskiej oraz nadanego mu na przełomie maja i czerwca województwa wileńskiego, a w zamian Leszczyński nadał mu hetmaństwo polne i kasztelanię wileńską. Buława wielka zarezerwowana była dla Sapiehy; I. Czamańska, *op. cit.*, s. 416.
[1424] K. Zawisza, *op. cit.*, s. 236.
[1425] I. Czamańska, *op. cit.*, s. 418.
[1426] Wiśniowiecki wydał manifest skierowany do uczestników obrad lubelskich, w którym przedstawiając zniszczenia dokonywane przez wojska rosyjskie usiłował usprawiedliwić swoje przejście do obozu Leszczyńskiego; *Uniwersał Xionżencia Jmsci Wisniowieckiego Hetmana W. X. Litewskiego*, BK PAN, rkps 408, k. 82-84.

generał artylerii litewskiej Krzysztof Kazimierz Sienicki. Zanim dokonał wolty politycznej został mianowany przez Augusta II we wrześniu 1706 r. generałem artylerii litewskiej[1427] oraz został rotmistrzem chorągwi pancernej po Mikołaju Druckim-Lubeckim. Sienickiemu przekazano także regimentarstwo dywizji białoruskiej[1428]. Krzysztof Sienicki znalazłszy się w obozie stanisławowskim uzyskał amnestię i potwierdzenie generalstwa artylerii litewskiej. W połowie 1707 roku powtórzyła się na Litwie sytuacja z połowy roku 1702, kiedy niedawni jeszcze stronnicy walczyli przeciwko sobie.

3.2.1 – Stronnictwo saskie w wojnie domowej

W Wielkim Księstwie Litewskim po śmierci Jana III Sobieskiego nie umilkła walka o przywództwo i złamanie dominacji Sapiehów. Okres *interregnum* opozycja antysapieżyńska postanowiła wykorzystać do zawiązania, w październiku 1696 r., związku utworzonego przez część wojska litewskiego pod komendą Hrehorego Ogińskiego[1429]. W historiografii zwykło się uważać ten związek za pierwszą z pięciu konfederacji utworzonych na Litwie w okresie do bitwy pod Olkienikami[1430]. Posłużono się konfederacją jako znaną w całej Rzeczypospolitej metodą rozwiązywania konfliktowych sytuacji, najczęściej związki te miały charakter wojskowy[1431]. Konfederacja wojska litewskiego miała inne podłoże, aniżeli trwająca w tym czasie konfederacja wojska koronnego Baranowskiego, gdyż Kazimierz Jan Sapieha, hetman wielki litewski „[...] starał się pilnie o regularny dla wojska żołd, niejednokrotnie własnemi dochodami wspomagając skarb litewski”[1432]. Organizatorzy konfederacji walcząc z dominacją Sapiehów, wykorzystali niezadowolenie części społeczeństwa, wynikające z kontrowersyjnego modelu sprawowanych rządów przez tę magnacką rodzinę oraz rozgoryczenia spowodowanego lokacjami wojsk

[1427] Mianowany w 1706 r., pod koniec tegoż roku jest miecznikiem i generałem artylerii; J. Wolf, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 215-216; K. Zawisza, *op. cit*., s. 254-256.
[1428] A. Rachuba, *Sienicki Krzysztof Kazimierz*, PSB, t. 37, s. 151-153.
[1429] H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich*, s. 28.
[1430] J. Urwanowicz, *Drobna szlachta w wojnie domowej na Litwie*, s. 82.
[1431] W 1609 r. skonfederowała się w Grodnie jazda hetmana Jana Karola Chodkiewicza; G. Sliesoriūnas, *Apogeum wojny domowej i wprowadzenie konfederackiej formy rządów w Wielkim Księstwie Litewskim* (*1700-1703*), s. 125.
[1432] Cyt. za: H. Zdzitowiecka-Jasieńska, *Konfederacja Baranowskiego w dobie bezkrólewia po Janie III.* (*Dokończenie*), AW 6 (1929), z. 3-4, s. 458 i s. 458, p. 10.

w dobrach szlacheckich i duchownych. Hrehory Ogiński, w wydanym przez siebie 17 X 1696 r. *Uniwersale*, zwrócił się do szlachty powiatowej o czynne wsparcie skonfederowanego pod jego dowództwem wojska do wspólnej walki[1433], co hetman wielki litewski, Kazimierz Jan Sapieha postrzegał jako próbę buntowania społeczeństwa szlacheckiego. Wśród przywództwa zawiązanego związku prym wiedli Kryszpinowie: Jan, biskup żmudzki i jego brat Andrzej, wojewoda witebski, którzy swe wysokie godności zawdzięczali niedawno zmarłemu Janowi III Sobieskiemu. Obok Kryszpinów wysunął się na pierwszy plan Kazimierz Zaranek Horbowski, chorąży żmudzki, a biskup Brzostowski niedawny jeszcze główny antagonista schodził na dalszy plan[1434]. Konfederację wojska litewskiego wspierała subsydiami pieniężnymi królowa Maria Kazimiera Sobieska. Właśnie królową i jej poplecznika kasztelana wileńskiego Józefa Bogusława Słuszkę poseł francuski Melchior de Polignac uważał za głównych inspiratorów powstałej konfederacji wojska litewskiego[1435]. Do zawiązanego przez Hrehorego Ogińskiego związku przyłączyli się bracia Pociejowie: Kazimierz Aleksander wybrany został konsyliarzem do boku chorążego litewskiego[1436], i Ludwik Konstanty biorący czynny udział w walce z oddziałami Sapiehów[1437]. W starciu pod Brześciem Litewskim Pociej rozbił oddział dowodzony przez Michała Józefa Sapiehę, strażnika litewskiego[1438]. Podczas oblężenia Brześcia Litewskiego przez Kazimierza Jana Sapiehę, hetmana wielkiego litewskiego, Pociej, podkomorzy brzeski robił liczne wypady z miasta ścierając się z wojskami hetmańskimi[1439]. Trwający dwa miesiące zamęt na Litwie został stłumiony przez Kazimierza Jana Sapiehę, wojewodę wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego, przy pomocy oręża i działań dyplomatycznych (niektórych zneutralizował posługując się pieniędzmi). Ostatecznie wojska

[1433] *Uniwersał H. A. Ogińskiego do województwa Brzeskiego*, Horodec, 17 października 1696 r., Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, rkps 30, k. 92. – kopia.
[1434] E. Kotłubaj, *Galerja nieświeska portretów radziwiłłowskich*, s. 396.
[1435] *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego*, t. 1, s. 41-42, 46-47, 53, 57.
[1436] A. Sowa, *Pociej Kazimierz Aleksander*, PSB, t. 27, s. 34-35.
[1437] *Uniwersał Ludwika Pocieja do szlachty WKsL*, b.m., 2.10.1696, [w:] *Акты издаваемые виленскою археографическою коммиссіею*, t. 13: *Акты главнаго литовскаго трибунала*, t. 13, s. 200-201 – Pociej wzywal szlachtę przeciwko Kozakom Paleja, którzy wtargnęli do województwa brzeskiego, liczył na pokierowanie nią przeciwko Sapiehom.
[1438] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 257.
[1439] A. Sowa, *Pociej Ludwik Konstanty*, PSB, t. 27, s. 39.

konfederackie poniosły porażkę, ale przywódcy nie zamierzali rezygnować z podjętej walki, w dalszym ciągu dążąc konsekwentnie do ograniczenia władzy litewskich hegemonów. Przegrana konfederatów zmusiła Ludwika Pocieja do ukorzenia się przed hetmanem Sapiehą i przeproszenia go w imieniu wojsk i własnym, ale podobnie jak w przypadku innych uczestników konfederacji, było to tylko chwilowe zawieszenie działań przeciwko Sapiehom, a nie ich zakończenie[1440]. Jednostkom komputowym znajdującym się przy Ogińskim udzielono amnestii[1441]. Nie powiodła się podjęta przez posła francuskiego Melchiora de Polignaka próba pozyskania dla kandydatury francuskiej nowych popleczników. Ambasador Francji udał się z tym zamiarem do konfederatów do Brześcia Litewskiego, gdzie za określone subsydia planował nakłonić do opowiedzenia się w czasie elekcji za ks. de Conti, co zwiększyłoby jego szanse w walce o tron Rzeczypospolitej. Przedstawiciel Ludwika XIV zamierzał, na uspokojeniu wojska litewskiego, zjednać nie tylko dalszych zwolenników, ale wspomóc zagrożonych stronników francuskich – Sapiehów, przeciwko, którym sprzymierzyła się część wojska litewskiego.

Karol Radziwiłł, podkanclerzy litewski podjął próbę pogodzenia zwaśnionych stron i zaprosił do Białej hetmana Kazimierza Sapiehę, Hrehorego Ogińskiego i Ludwika Pocieja[1442]. Mediacja zakończyła się niepowodzeniem, a nową próbę wywołania konfederacji podjęto na wiosnę 1697 r., kiedy Sobiescy przed zbliżającą się elekcją nawiązali bliższe kontakty z marszałkiem ostatniego związku litewskiego, Hrehorym Ogińskim, chorążym litewskim[1443]. Konfederaci brzescy nauczeni poprzednim doświadczeniem postanowili zwrócić się z prośbą o pomoc do koroniarzy. Świadczy o tym postawa Ogińskiego, zamierzającego pozyskać dla planów elekcyjnych Sobieskich marszałka związku koronnego, Baranowskiego. Rozmowy zostały podjęte za pośrednictwem Horodyńskiego, posła czernichowskiego, przebywającego po zerwanej konwokacji w siedzibie marszałka Baranowskiego, który odrzucił wówczas jego propozycje wywołania

[1440] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 257.
[1441] E. Kotłubaj, *Galerja nieświeska portretów radziwiłłowskich*, s. 397.
[1442] *Ibidem*, s. 397.
[1443] H. Zdzitowiecka-Jasieńska, *Konfederacja Baranowskiego w dobie bezkrólewia po Janie III*. (Dokończenie), AW 6 (1929), z. 3-4, s. 479.

na czele 6 tys. oddziału koroniarzy konfederacji w wojsku litewskim. Tym razem Horodyński działał na zlecenie Hrehorego Ogińskiego, w imieniu którego, zabiegał za pośrednictwem konsyliarzy związkowych, u marszałka konfederacji koronnej o czterdzieści lub pięćdziesiąt chorągwi wojska celem udzielenia poparcia nastawionej antysapieżyńsko szlachcie litewskiej[1444]. Do Baranowskiego o wsparcie zamiarów powołania nowej konfederacji na Litwie Ogiński zwracał się również bezpośrednio oraz za pośrednictwem żony, korzystającej z usług Stanisława Godlewskiego, starosty ostrowskiego i regenta koronnego[1445]. Chorążego Ogińskiego niepokoił brak obiecywanej pomocy, zwłaszcza że jego zdaniem był to najlepszy czas na zorganizowanie nowego związku, tym razem we współpracy z wojskiem koronnym, bez którego nie istniała taka możliwość. Zdaniem Ogińskiego „Jest po województwach Naszych wiele urzędników Szlachty Braci naszych, którzy jedno rozumieć będą z nami. I gdy sukkurs od wmmci Pana ku Granicom naszym zbliży się wszyscy z nim łączyć się będziemy, ale trzebaby najmniej 40 albo 50 Chorągwi, aby przychodziło ad resistendum drugiej stronie”[1446]. Ogiński domagał sie od Baranowskiego, aby jak najszybciej przysłał chorągwie wojska koronnego, gdyż termin elekcji się zbliża, a bez jego pomocy interesy Sobieskich będą szwankować. Planowany związek wojska litewskiego nie doszedł do skutku, upadły także zamysły Sobieskich, a powodem było wykrycie zamiarów opozycyjnego stronnictwa przez Hieronima Lubomirskiego, podskarbiego wielkiego koronnego[1447]. Stało się to w czasie, gdy przygotowania hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego szły we właściwym kierunku, i był przekonany, że uda mu się pozyskać około 30 chorągwi dla realizacji planów królowej Marii Kazimiery i królewicza Jakuba

[1444] Mowa o dwóch listach Horodyńskiego, które omawia: H. Zdzitowiecka-Jasieńska, *ibidem*, s. 480 i s. 480, p. 74.
[1445] Chodzi o list chorążyny litewskiej i trzy listy Ogińskiego, z których dwa są adresowane bezpośrednio do Baranowskiego i przedstawiają wahania marszałka związku koronnego, co do zasadności podejmowania tak ryzykownych działań i to na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego; i*bidem*, s. 480 i s. 480-481, p. 74.
[1446] Cyt. za: H. Zdzitowiecka-Jasieńska, *Konfederacja Baranowskiego w dobie bezkrólewia po Janie III. (Dokończenie)*, AW 6 (1929), z. 3-4, s. 480-481, p. 74 – autorka zamieściła jeden z trzech listów Hrehorego Ogińskiego do Baranowskiego.
[1447] Zdaniem Hieronima Lubomirskiego sprawcą był Horodyński, poseł czernichowski i towarzysz spod znaku Adama Sieniawskiego, wojewody bełskiego, przebywający we wsi Dąbrówka niedaleko Sambora; i*bidem*, s. 483, p. 80 i s. 484; A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 2, s. 346.

Sobieskich[1448]. Pozostałe chorągwie – zgodnie z założeniami – miały pomaszerować na Litwę, celem poparcia tamtego związku. Tym czasem zakończenie związku wojska koronnego i jego powrót pod komendę hetmanów pokrzyżował szeroko zakrojone plany Ogińskiego i Sobieskich.

Po rozdwojonej elekcji, z której zwycięsko wyszedł August II pospolite ruszenie i konfederacja jako narzędzia rozwiązywania problemów politycznych, ale także prywatnych interesów, były nadal stosowane przez obóz republikański, uformowany wokół nowego monarchy jako jego stronnictwo. Wkrótce po elekcji, jeszcze podczas pobytu w Warszawie, republikańscy adherenci Wettyna 1 lipca 1697 r. wydali manifest popierający obiór Fryderyka Augusta[1449], elektora saskiego na króla Rzeczypospolitej. W dokumencie została również zawarta obrona praw koekwacji Wielkiego Księstwa z Koroną oraz zapowiadano zwołanie pospolitego ruszenia szlachty litewskiej w obronie saskiego elekta, „[...] które to pospolite ruszenie na relacyjne sejmiki przyszłe i kiedy będzie potrzeba wyciągała praesenti confoederatione postanawiamy in ordine legis et poenarum około niego circumscriptarum”[1450]. Pod hasłami *coequatio iurium* republikanci toczyli walkę o zmiany ustrojowe, które w razie realizacji były korzystne dla nich, a uszczuplały prerogatywy urzędów sprawowanych w większości wypadków przez Sapiehów i ich zwolenników. Pod aktem brakuje podpisów sygnatariuszy, którzy jak przypuszcza litewski badacz na sejmie elekcyjnym uzgodnili podział ról, i całkiem możliwe, że także wtedy zadecydowano o utworzeniu urzędu pułkownika generalnego i przekazaniu go Michałowi Kazimierzowi Kociełłowi[1451].

Ruch republikański ponownie zawiązał konfederację wojskową 22 II 1698 r. w Szkudach na Żmudzi, a jej regimentarzem został Hrehory Antoni Ogiński,

---

[1448] H. Zdzitowiecka-Jasieńska, *Konfederacja Baranowskiego w dobie bezkrólewia po Janie III. (Dokończenie)*, AW 6 (1929), z. 3-4, s. 481; A. Walewski, *op. cit*., nr 10, *Depesza Polignaka i Chateauneufa do Ludwika*, Warszawa 10.05.1697.

[1449] Dokument nie został uwzględniony wśród pięciu wyliczonych przez Jana Urwanowicza konfederacji przed bitwą pod Olkienikami; *Idem*, *Drobna szlachta w wojnie domowej na Litwie*, *passim*.

[1450] Cyt. za: *Akt konfederacji litewskich zwolenników elekcji Fryderyka Augusta Wettina, elektora saskiego (antysapieżyński)*, Warszawa, 1.07.1697 r., [w] *AZSWKsL*, t. 1, s. 343

[1451] G. Sliesoriūnas, *Apogeum wojny domowej i wprowadzenie konfederackiej formy rządów w Wielkim Księstwie Litewskim* (*1700-1703*), s. 131-132.

który podobnie jak dwa lata wcześniej zaapelował do szlachty litewskiej o udzielenie poparcia konfederatom[1452]. Ogiński, jeden z najbardziej radykalnych przywódców republikantów litewskich, zwracając się do szlachty powiększał grono osób niezadowolonych z rządów Sapiehów. Jego celem było stałe pozyskiwanie nowych sympatyków związku i rozszerzanie jego wpływów politycznych, co godziło bezpośrednio w interesy opozycji, której obszar oddziaływania się powoli kurczył.

Do walki z Sapiehami ponownie włączył się czynnie Józef Bogusław Słuszka, hetman polny litewski, który obawiając się utraty prestiżu wśród radykalnych przywódców ruchu antysapieżyńskiego, zdecydował się na zwołanie pospolitego ruszenia na 9 IV 1698 r. pod Grodno[1453]. Kasztelan wileński chciał w ten sposób wymusić na Sapiehach konieczność zaprzysiężenia koekwacji oraz redukcję podległego im komputu litewskiego. Porażka sił konfederackich Hrehorego Antoniego Ogińskiego w bitwie pod Kownem z oddziałami Sapiehów zaprzepaściła plany Słuszki. Jednak nie przekreśliła ich całkowicie, gdyż hetman polny, nie rezygnując ze swoich zamiarów, podejmował akcje polityczne na dworze i w wojsku skierowane w stronnictwo sapieżyńskie. Przyniosło to rezultat w postaci akceptacji przez Sapiehów zawartej ugody z republikantami i *coequatio iurium* 22 VII 1698 r. Nie uchroniło to jednak Kazimierza Jana i Benedykta Pawła Sapiehów przed dalszymi akcjami polityczno-militarnymi inspirowanymi przez radykalne skrzydło obozu republikańskiego. Chwilowa pacyfikacja Litwy została wykorzystana przez Augusta II do przygotowania wyprawy antytureckiej, w związku z planami odebrania Kamieńca Podolskiego, do czego zobowiązywał się w *pactach conventach*, oraz połączonych z nią prywatnych celów dynastycznych. Uspokojenie Wielkiego Księstwa pozwoliło armii litewskiej i jej hetmanom na uczestnictwo, w sierpniu i wrześniu 1698 r., w kampanii podhajeckiej. Fakt opuszczenia terenów litewskich przez wojsko podległe hetmanowi wielkiemu litewskiemu wykorzystali jego przeciwnicy do buntowania i organizowania szlachty przeciwko dotychczasowym hegemonom. Litwa antysapieżyńska wysłała do obozu króla pod Brzeżany kanonika wileńskiego

[1452] *Ibidem*, s. 126.
[1453] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 216.

Krzysztofa Białłozora, który prosił Wettyna w jej imieniu i własnym o przysłanie wojsk saskich na Litwę, celem pognębienia Sapiehów[1454].

Nastroje natysapieżyńskie utrzymujące się na obszarze Wielkiego Księstwa wykazywały tendencję rosnącą, a ich zasięg społeczny rozszerzał się. Szlachta województwa wileńskiego przybyła na wyznaczony na 7 VIII 1698 r. zjazd, na którym przeciwstawiła się Sapiehom. W uchwalonym *laudum* przypomniała o niedawnych wydarzeniach mających miejsce w Szkudach, pod Jurborkiem i w Wielonie[1455]. Szlachta potępiła Sapiehów za występowanie przeciwko koekwacji praw, a także za ustawiczne naruszanie porządku publicznego
i gnębienie szlachty. Na zjeździe zadeklarowano się przystąpić do szlachty gromadzącej się na wezwanie Michała Kociełła, kasztelana witebskiego. Zobowiązano się potwierdzić wszystkie punkty *ladum* generalnego uchwalonego na pospolitym ruszeniu województw i powiatów WKsL w Szkudach. Szlachta podjęłą decyzje o wysłaniu dwóch delegatów: Jana Skorulskiego, chorążego wileńskiego i Stefana Kostrowskiego, chorążego derpskiego na planowany na 14 VIII 1701 r. zjazd. W uchwalonym *laudum* szlachta domagała się zwinięcia nadprogramowego wojska. Na zjazd przybyli oponenci Sapiehów, a wśród nich wielu działaczy obozu republikanckiego. Województwo wileńskie obradowało pod laską Michała Kazimierza Kociełła, stąd zapewne zdecydowanie antysapieżyński kierunek nadany uchwałom sejmikowym. W zjeździe brali udział również Kryszpin Kirszensztein, kasztelan trocki; Mikołaj Franciszek Ogiński, podskarbi nadworny WKsL; Michał Szczuka, ciwun i pisarz ziemski trocki oraz Marcjan Dominik Wołłowicz, chorąży mścisławski i Konstanty Woyna, podkomorzy brasławski. Tymczasem do Wilna szlachta przybywała pospolitym ruszeniem na rozpoczynający się Trybunał Główny.

[1454] *Manifest Bogu Światu y Oyczyźnie przez Iaśnie Wielmożnego Ie^o: Mści: Pana Kazimierza Iana Hrabie na Bychowie, Zasławiu y Dąbrownie Sapiehę Woiewodę Wileńskiego, Hetmana W: W. X. L. do powszechney wiadomości Podany Roku 1699* [Dat.: w Grodnie 16 Febr. 1699; s. l. s. n.], LMAVB, sgn. L-17/2-34, niepag.; K. Piwarski, *Białłozor Krzysztof, h. Wieniawa* (*zm. 1741*), PSB, t. 2, s. 10.

[1455] *Laudum szlachty województwa wileńskiego*, b.m., 9.08.1698, [w:] *Акты издаваемые виленскою археографическою коммиссіею*, t. 13: *Акты главнаго литовскаго трибунала*, s. 129-133.

Marszałek trybunalski i generalny pułkownik Wielkiego Księstwa Litewskiego Michał Kazimierz Kociełł, krewny Ogińskich, zwołał zjazd republikantów w Wilnie 14 VIII 1698 r., konsolidujący cały ruch szlachty antysapieżyńskiej. Pod koniec wileńskiej kadencji Trybunału Głównego, uchwalono 16 VIII 1698 r. dwa ważne dokumenty: *Manifest województw i powiatów Wielkiego Księstwa Litewskiego* oraz *Laudum generalne województw i powiatów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, które to wydarzenia w historiografii zostały utożsamione z powołaniem konfederacji Wielkiego Księstwa Litewskiego[1456]. Był to kolejny związek konfederacki w okresie do Olkienik, ale pierwszy szlachecki, na czele którego tym razem stanął Michał Kazimierz Kociełł[1457]. Jak zauważył Gintautas Sliesoriūnas zwoływane dwukrotnie przez Kociełła pospolite ruszenia szlachty litewskiej „stosowały formy organizacyjne i działania, zbliżone do tych, które dostrzegamy w arsenale wielkich konfederacji XVIII wieku", a doświadczenia zdobyte w tych związkach umożliwiły odniesienie zwycięstwa „w bitwie olkienickiej i ustanowienie na Litwie rządów republikanów"[1458]. Żaden z przywódców republikańskich zwołując szlachtę na pospolite ruszenie nie wahał się wchodzić w kompetencje zastrzeżone dla króla i sejmu.

„Rzeczpospolita Litewska" ponownie gromadziła się przeciwko Sapiehom i ich zwolennikom w obozie pod Kamionką, dokąd przybył starosta miński Krzysztof Zawisza, niezbyt przychylnie przyjęty przez szlachtę. Powodem były wcześniejsze zabiegi Zawiszy, zmierzające do uspokojenia nastrojów antysapieżyńskich oraz pogodzenie się z Sapiehami. Ostatecznie jego deklaracje obrony wolności szlacheckiej pozwoliły mu odzyskać zaufanie zgromadzonej szlachty, która wybrała go konsyliarzem konfederacji[1459]. Do obozu pod Kamionkę przybył na czele swego wojska hetman Kazimierz Jan Sapieha, któremu udało się prawie schwytać swego groźnego przeciwnika politycznego Hrehorego Ogińskiego, starostę żmudzkiego. Ważną rolę polityczną w toczonej

[1456] J. Urwanowicz, *Drobna szlachta w wojnie domowej na Litwie*, s. 76-77.
[1457] G. Sliesoriūnas, *Apogeum wojny domowej i wprowadzenie konfederackiej formy rządów w Wielkim Księstwie Litewskim* (*1700-1703*), s. 129 i s. 129, p. 22.
[1458] Cyt. za: G. Sliesoriūnas, *Apogeum wojny domowej i wprowadzenie konfederackiej formy rządów w Wielkim Księstwie Litewskim* (*1700-1703*), s. 132.
[1459] K. Zawisza, *op. cit*., s. XIV, 25.

rozgrywce republikantów z Sapiehami zgromadzonymi na polach między Ławnem a Puzewiczami odegrał hetman polny litewski Józef Bogusław Słuszka. Do obozu szlachty antysapieżyńskiej pod Grodno w październiku 1698 r. stawił się zbrojnie Kazimierz Aleksander Pociej, chorąży trocki. Aktywnie uczestniczący w ruchu antysapieżyńskim od pierwszej konfederacji z okresu bezkrólewia. Chorąży trocki wysłany na podjazd, w nocy 8 grudnia, uderzył na wojska sapieżyńskie rozbijając kilka chorągwi tatarskich[1460].

W toczonych pertarktacjach grudniowych 1698 r. między szlachtą republikancką a Sapiehami, przy pośrednictwie bp wileńskiego Brzostowskiego i Flemminga, jednym z przedstawicieli powiatów, czyli zgromadzonych tam chorągwi szlacheckich był marszałek powiatu brasławskiego Kazimierz Władysław Biegański[1461]. Na kształt zawartego 21 grudnia układu z Sapiehami wpłynął, aktywny uczestnik wydarzeń pod Grodnem, kasztelan wileński Józef Bogusław Słuszka. Podpisana umowa zakładająca redukcję komputu litewskiego podległego Kazimierzowi Janowi Sapieże przyniosła Słuszce pozostawienie 900 porcji w piechocie[1462], co można uznać za wyraz pewnej formy nagrody. Dla hetmana polnego litewskiego zawarcie tego układu kończyło walkę z Sapiehami, gdyż cel główny – złamanie ich hegemonii, został osiągnięty. Wkrótce Słuszka zorientował się, że radykalnym przywódcom chodzi o przejęcie pozycji polityczno-majątkowej Sapiehów na Litwie. Program koekwacji był jedynie narzędziem ułatwiającym podważenie podstaw ich władzy a nie końcowym celem.

August II nie planował, że rozgrywanie stronnictwami zakończy się rozprawą zbrojną pod Okienikami i klęską Sapiehów. Obóz republikantów zapędził Wettyna w ślepą uliczkę, wmawiając ogółowi szlacheckiemu, że król jest po ich stronie, gdy tymczasem August II chciał lawirując między stronnictwami, jak najwięcej ugrać dla siebie.

Podjęcie przez Augusta II konfrontacji zbrojnej ze Szwecją na terenie Inflant, dodatkowo skomplikowało i tak już trudną sytuację na Litwie. Koncepcja

[1460] A. Sowa, *Pociej Kazimierz Aleksander*, PSB, t. 27, s. 35.
[1461] K. Piwarski, *Kazimierz Władysław Biegański, h. Prawdzic*, PSB, t. 2, s. 28.
[1462] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 217.

polityczna Augusta II uległa zmianie i „wariant brandenburski”[1463] został zastąpiony planami wojny o Inflanty[1464]. Już w marcu 1700 r. ostrzegano Kazimierza Jana Sapiehę, hetmana wielkiego litewskiego o koncentracji i ruchach wojsk republikanckich powiadamiając go, że piechota stacjonująca w Pińsku ulokowała się w starostwach Kryszpina[1465], a część zbliżała się do Brześcia, gdzie zamierzała się lokować. Rzewuski skierował uwagę hetmana na niebezpieczny fakt, że piechota zawracała ku Polsce, w czasie gdy na granicach inflanckich rozpoczynała się wojna[1466]. Udzielone Wettynowi wsparcie militarne przez Sapiehów[1467], było królowi potrzebne zwłaszcza w sytuacji[1468], gdy na majowej radzie senatu odbytej w Warszawie „żaden Woyny nie acceptował”[1469].

W międzyczasie doszło do niefortunnego posunięcia jakim było ogłoszenie 1 lipca 1700 r. przez Augusta II uniwersałów dla Litwy wzywających szlachtę na pospolite ruszenie w celu pilnowania granic. Monarcha wydał tylko pierwsze wici, nieuprawniające do natychmiastowego zwołania pospolitego ruszenia. Natomiast przeciwnicy polityczni Sapiehów postanowili nie czekać na drugie i trzecie wici, ale wykorzystać nadarzającą się okazję i od razu zwoływać szlachtę litewską. Równocześnie król nakazał Kazimierzowi Janowi Sapieże,

[1463] Zajęcie Elbląga przez wojska elektora brandenburskiego Fryderyka III Hohenzollerna zapoczątkowało tzw. „sprawę elbląską”. Uważano, że za agresywne działania elektora jest odpowiedzialny August II. Monarcha chcąc odsunąć od siebie oskarżenia zamierzał powrócić do planów politycznych Jana III Sobieskiego z lat siedemdziesiątych XVII w. Wettyn chciał zbrojnie opanować Prusy Książęce, aby ustanowić w nich rządy dziedziczne; A. Perłakowski, *„Sprawa elbląska” w opinii wojewody malborskiego Jana Jerzego Przebendowskiego w latach 1698-1699*, KWM 2 (2006), s. 237-241; J. Staszewski, *O miejsce w Europie*, s. 158.

[1464] Już 29.01.1700 r. gen. Flemming udał się z Lipska do wojska saskiego, by wyprowadzać z Litwy rezydujące tam wojska królewskie, *List kardynała Radziejowskiego do Szczuki*, 10.02.1700 z Warszawy, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 25; *List Jana Strutyńskiego do Szczuki*, 5.03.1700, z Warszawy, *ibidem*, s. 29-31.

[1465] Autor listu nie podaje, o którego Kryszpina chodzi, *List Rzewuskiego do Kazimierza Sapiehy hetmana WXL*, 17.03.1700, b.m., [w:] *Listy z czasów Jana III i Augusta II*, s. 101-102.

[1466] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžjojoje Kunigaikštystėje suverbuotų karinių dalinių siuntimas prie Rygos 1700 m*., p. 98 s. 81.

[1467] *Copia listu JMPana Wdy Wileńskiego Hetmana WXL Sapiehy do Króla Jmci die 17 Martii 1700*, LNB, ASap., f. 103, teka XIV, nr 2568, s. 88.

[1468] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje suverbuotų karinių dalinių siuntimas prie Rygos 1700 m*., Lietuvos Istorijos Metraštis, 2001 Metai, 2, s. 85.

[1469] *List A. Szczuki, podkanclerzego W. X. L. do żony*, 16 i 26.05.1700, z Warszawy, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 61-63 i 65-68.

hetmanowi wielkiemu zaciąganie żołnierzy i wysyłanie ich do obozu saskiego w Inflantach[1470].

Król, tworząc grunt pod nowy rozwój wypadków, wychodził niejako naprzeciw Sapiehom dając im możliwość odbudowania utraconej przewagi w oparciu o zgromadzone pod swoimi sztandarami zaciągane chorągwie. Hetman wielki litewski wydał do szlachty manifest, w którym zapewnił ją o ściągnięciu tylko tylu chorągwi, ile będzie potrzeba do ubezpieczenia granic. Zaręczając, że nie będą uciążliwe dla szlachty domagał się od niej wykorzystania pospolitego ruszenia tylko do obrony granic. Obie skonfliktowane strony przystąpiły do zbrojenia się, by utrzymać bezpieczeństwo kraju. Nakazanie hetmanowi Sapieże, ściągania chorągwi przy równoczesnym zwołaniu pospolitego ruszenia szlachty litewskiej w sytuacji wzajemnej wrogości, oznaczało w praktyce iskrę zapalną, która na nowo miała wzniecić płomień wojny domowej. Sapiehowie gromadzili swoje wojska pod Grodnem. Tymczasem ich oponenci zwołali pospolite ruszenie szlachty żmudzkiej na 30 sierpnia pod Janiszki, Oszmianę i Lipniszki. Pod Lipniszki przybyli na czele 3 tys. oddziału wojska angażujący się coraz bardziej w rozgrywki między Sapiehami a republikantami książęta Wiśniowieccy[1471]. Znajdujący się pod ich wpływami sejmik piński został zwołany celem obrony powiatu, na co uchwalono podatek podymnego według abiuraty z 1667 r. Wpływy z podatku wykorzystano do wyekwipowania dwóch chorągwi pancernych, które zamiast pod Rygę, jak zapewniano szlachtę, zostały wysłane pod Wilno. Przygotowywano się do walnej rozprawy z Sapiehami, a sejmik piński znajdujący się w rękach książąt Wiśniowieckich, wykorzystywany był przez nich dość instrumentalnie[1472]. W działaniach obozu antysapieżyńskiego brał aktywny udział chorąży żmudzki Kazimierz Zaranek Horbowski[1473]. Przeciwko prowadzonym przygotowaniom zaprotestował Eustachy Grothus, kasztelan żmudzki uznając powyższe działania za bezprawne. Jednak część szlachty

[1470] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 317-318; *Mowa podkanclerzego W. X. L. na punktów 22 od JKMci proponowanych na Radzie w Warszawie die 28 Maij Anno 1700*, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 69-71.
[1471] J. Szujski, *op. cit.*, s. 172.
[1472] M. T. Wójciuk, *Sejmik piński w oczach szlachty w XVIII wieku*, s. 58.
[1473] A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym*, s. 206 – wbrew podanej informacji przez badacza Zaranek nie zwołał pospolitego ruszenia WKsL. Zwrócił mi na ten fakt uwagę G. Sliesoriūnas, za co jestem bardzo wdzięczny.

żmudzkiej zjechała do Janiszek i wysłuchawszy Jana Szembeka, referendarza koronnego, posła Augusta II stanęła w obronie szlachty inflanckiej postanawiając wysłać pod Rygę swe chorągwie. Na ten cel uchwaliła podatek oraz potępiła przeciwników samozwańczego zjazdu – stronników Sapiehów. Zawiązawszy koło generalne wybrała Michała Serwacego Wiśniowieckiego pułkownikiem generalnym Województw i powiatów WKsL. Obie strony wyraźnie szykowały się do walnej rozprawy, stąd podjęta przez Szembeka w imieniu Augusta II próba zapobieżenia konfliktowi nie przyniosła rezultatu[1474]. Nieprzejednane stanowisko zajmowali republikanci, ale także Benedykt Paweł Sapieha był przeciwnikiem porozumienia z nimi i wyraźnie zmierzał do zbrojnego rozstrzygnięcia nabrzmiałego sporu. Odmienne stanowisko reprezentowali: wojewoda brzeski, Władysław Jozafat Sapieha z linii kodeńskiej oraz z linii różańskiej Jan Stanisław Sapieha, starosta bobrujski, którzy nie udzielili poparcia swym krewnym w otwartym konflikcie ze szlachtą litewską. Hetman Sapieha przed starciem zbrojnym otrzymywał informacje o ruchach oddziałów republikanckich zbierających się na pospolite ruszenie[1475]. Donoszono hetmanowi wielkiemu litewskiemu, iż wojska znad pogranicza moskiewskiego już przyszły i mają się łączyć z Oszmianą, a na miejscu jest już Witebsk, Mścisław oraz chorąży trocki Pociej ze swymi jednostkami. W wiadomościach z 22 września z Pińska informowano Sapiehę, że w ciągu dwóch tygodni mają się ruszyć ze swym powiatem książęta Wiśniowieccy. Do planowanego połączenia oddziałów miało dojść w odległości 18 mil od Wilna. Powiaty ruszyli także chorąży Kotowski i były marszałek Aleksandrowicz, który podniósł chorągiew grodzieńską. Napływające wieści Benedykt Paweł Sapieha skwitował jednoznacznie, iż król nie potrzebuje pospolitego ruszenia i udał się do Oszmiany. Tymczasem, po zakończeniu kampanii w Inflantach, August II zadecydował o wycofaniu przysłanych oddziałów pomocniczych hetmana Sapiehy i nakazał ulokowanie ich

[1474] W roli mediatora występował także Stanisław Jabłonowski, hetman wielki koronny, który zawiedziony postawą króla ostatecznie udzielił poparcia Sapiehom. Na początku listopada hetman skierował 15-18 [?] komputowych chorągwi jazdy pod dowództwem swojego syna Jana Stanisława w rejon koncentracji wojsk sapieżyńskich pod Wilno. Chorągwie jazdy udawały się na Litwę „bez znaków"; E. Otwinowski, *op. cit.*, s. 29; M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski*, t. 2, s. 259.

[1475] *List do Kazimierza Jana Sapiehy wojewody wileńskiego, hetmana WXL*, 3.10.1700, b.m., LNB, ASap, f. 103, teka XIV, nr 2375, s. 12.

w jego prywatnych dobrach, gdzie miały czekać na przyszłoroczną kampanię[1476]. Niemalże równocześnie powróciły spod Rygi oddziały wysłane przez innych przedstawicieli szlachty litewskiej. Republikanci domagali się natychmiastowego rozpuszczenia oddziałów sapieżyńskich, co stało w jawnej sprzeczności z rozkazami króla. Po powrocie wszystkich oddziałów z Inflant okazało się, że oba przeciwstawne obozy dysponują dużymi skoncentrowanymi oddziałami zbrojnymi, co w konsekwencji doprowadziło do otwartego konfliktu militarnego.

Zgromadzone pod Lipniszkami województwa i powiaty wyruszyły w stronę Olkienik, gdzie doszło do połączenia się sił wojewody Kociełła z wojskami książąt Wiśniowieckich i Ogińskiego maszerującego ze Żmudzi[1477]. Starosta żmudzki przybył do obozu komunikiem na czele pięciu chorągwi żmudzkich i trzech wołoskich[1478]. Swoich żołnierzy przysłał także Karol Stanisław Radziwiłł kanclerz wielki litewski[1479]. Z Wilna wyszły wojska Sapiehy pod dowództwem syna hetmańskiego Michała Sapiehy, koniuszego wielkiego litewskiego i generała artylerii litewskiej, który dzień przed bitwą napisał w liście do swego brata Jerzego Stanisława, stolnika litewskiego o sytuacji jaka panowała bezpośrednio przed walką[1480]. Zawiadamiał go o podjętych przez biskupa wileńskiego Brzostowskiego za pośrednictwem Jana Mikołaja Zgierskiego, sufragana wileńskiego i Felicjana Konstantego Szaniawskiego, scholastyka wileńskiego próbach mediacji mającej zapobiec rozlewowi krwi. Z jego relacji wynika, że książęta Wiśniowieccy pragnęli zbrojnej rozprawy z Sapiehami, podczas gdy szlachta „chwiejna i bić się nie chce". Optymizm Michała Sapiehy okazał się nieuzasadniony, gdyż szlachta chciała walczyć i całkiem możliwe, że

[1476] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystéje suverbuotų karinių dalinių siuntimas prie Rygos 1700 m*., Lietuvos Istorijos Metraštis, s. 85-86.
[1477] J. Oleszewski, *op. cit.*, s. 10; nie powiodła się próba podjęta przez Sapiehów przeciągnięcia na swoją stronę Ogińskiego. Owa próba przy pośrednictwie Krzysztofa Zawiszy miała miejsce pod koniec maja; K. Zawisza, *op. cit.,* s. 100.
[1478] Opis bitwy pod Olkienikami zawiera, [„Gazetka bezimienna"] *Relatia Potrzeby W^{o} X^{o} L^{o} cum Domo Sapiehana*, 18.11.1700, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 137-140.
[1479] *Ibidem*, s. 207.
[1480] *Kopia listu Michała Franciszka Sapiehy, koniuszego lit. do Jerzego Stanisława Sapiehy, stolnika lit.*, 17.11.1700 r., [w:] *W karczmie lejpuńskiej w nocy*, http://www.fronda.pl/blogi/zrodla-do-dziejow-w-x-l/noc-przed-bitwa,4868.html, (dostęp z dnia 17 kwietnia 2013 r.), List ten przechowywany jest w Archiwum w Mińsku i stanowi ciekawe źródło opisujące sytuację przed bitwą pod Olkienikami od strony sapieżyńskiej.

w dużym stopniu przyczynił się do tego – oprócz przybycia Ogińskiego z posiłkami – wspomniany w liście wypad na czatę republikantów[1481].

Natarcie rozpoczęły chorągwie pod komendą książąt Wiśniowieckich i żmudzkie dowodzone przez Pocieja, strażnika Wielkiego Księstwa Litewskiego, które przy użyciu fortelu miały wywabić od strony lasu Sapiehów[1482]. Pierwsza straż republikantów wspomagana przez województwa i powiaty stojące na lewym skrzydle, przełamała prawe skrzydło przeciwnika. W czasie batalii ze szczególnym impetem nacierali starosta żmudzki Hrehory Ogiński i strażnik litewski Ludwik Pociej oraz oddziały książąt Michała i Janusza Wiśniowieckich. Po rozproszeniu chorągwi powiatowych i złamaniu szyków wojsk sapieżyńskich hetman Kazimierz Sapieha wraz z bratem Benedyktem, podskarbim WKsL, Aleksanderem Pawłem, marszałkiem wielkim litewskim, Florianem Kotowskim, marszałkiem mozyrskim i Boryczewskim zbiegli z pola bitwy kierując się w stronę Wilna. Na placu boju pozostał syn hetmański, którego razem z Jordanem, Poniatowskim, Amorem i Kurowiczem wzięto do niewoli. Eskortowany przez marszałka nadwornego i pozostałych uczestników bitwy koniuszy usiłował w czasie spotkania z biskupem wileńskim wyjednać u niego immunitet *eclesiastica*, do czego nie dopuściła szlachta. Nazajutrz po bitwie żądna odwetu szlachta zamordowała koniuszego litewskiego, Wojnę, starostę bracławskiego, i Kurowicza, rotmistrza węgierskiego.[1483]. Hetman wielki Sapieha poprowadził do boju 1500 żołnierzy, w tym oddziały złożone z 500 Tatarów i 300

[1481] W czasie, gdy przekazano Sapiehom *puncta publice* „[...] ludzie Ichmć PP^{w} Sapiehów pacholików od Pospolitego ruszenia na czatę wysłanych, tegoż dnia, iednych pobrawszy, drugich pobiwszy, a criter exacerbarunt Nobilitatem, tak dalece, że Xiążę Pułkownik, y drudzy officyalistowie niemal przymuszeni od Wdztw y Powiatów 18 praesentis o czwartey godzinie z północy ruszywszy się z mieysca, i dobrą milę lasem uszedszy, zbliżyli sie ku Ichmć PP^{m} Sapiehom, stanąwszy w polu długim i szerokim". [„Gazetka bezimienna"] *Relatia Potrzeby W^{o} X^{o} L^{o} cum Domo Sapiehana*,18.11.1700, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 138.

[1482] W historiografii występują różne daty bitwy pod Olkienikami; K. Nizio, *Wojna domowa z Sapiehami na* pióra, PBK, z. 22, 1988, s. 125 – autorka podaje 17.11.1700 r.; część historyków podaje datę 19 listopada – J. Wimmer, *Wojsko*, s. 62; T. Ciesielski, *Wojsko*, s. 169; zdarzają się nawet dość duże różnice w datacji, gdyż niektórzy historycy zamieszczają nawet datę 12 listopada. M. Wagner, *Kliszów*, s. 11; M. Wagner, M. Nagielski, *Wstęp*,[w:] *Pamiętniki Rakowskiego*, s. XV.

[1483] [„Gazetka bezimienna"] *Relatia Potrzeby W^{o} X^{o} L^{o} cum Domo Sapiehana*,18.11.1700, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 139-140; nie zapobiegła tej tragedii ani postawa książąt Wiśniowieckich, ani biskupa Konstantego Kazimierza Brzostowskiego. Zamordowano wówczas ze stronników sapieżyńskich także Michała Wojnę, starostę brasławskiego, Mirskiego, chorążego brasławskiego, Kurowicza, rotmistrza węgierskiego; K. Zawisza, *op. cit.*, s. 208.

piechoty węgierskiej, które powróciły w październiku z Inflant[1484]. Starcie pod Olkienikami osłabiło obóz sapieżyński, który poniósł znaczne straty[1485]. Spośród osób walczących po stronie Sapiehów m. in. poległ Szymon Zabiełło, podsędek kowieński[1486]. Zginął syn hetmański Michał Franciszek Sapieha, koniuszy litewski i gen. artylerii WKsL, który wzięty do niewoli na parol księcia Michała Wiśniowieckiego, został na drugi dzień po bitwie, rozsiekany przez podburzoną przez kanonika wileńskiego Krzysztofa Białłozora szlachtę. W bitwie olkienickiej straty w ludziach poniósł także obóz antysapieżyński, a jedną z ofiar był wnuk republikanta Kazimierza Władysława Biegańskiego[1487].

Pod Olkieniki nie przybył związany sojuszem z republikantami Karol Stanisław Radziwiłł, kanclerz wielki litewski, ograniczając się do przysłania swoich wojsk[1488]. Zabrakło również pogodzonego z Sapiehami hetmana polnego litewskiego Józefa Bogusława Słuszki, przeciwnika radykalnych rozwiązań, starającego się od dwóch lat o uspokojenie nastrojów na Litwie. Podobnie postąpił Krzysztof Zawisza, który nie chcąc deklarować się po żadnej ze stron, w okresie wzrostu nastrojów antysapieżyńskich, opuścił Litwę udając się w podróż do Rzymu, z której powrócił dopiero pod koniec maja 1701 r.[1489].

Mimo dysproporcji sił i umiejętności zwycięstwo w trwającej pięć godzin bitwie odnieśli republikanci[1490]. Za atut pospolitego ruszenia uważano determinację z jaką szlachta antysapiezyńska nacierała na swoich wrogów, nie

---

[1484] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystéje suverbuotų karinių dalinių siuntimas prie Rygos 1700 m.*, Lietuvos Istorijos Metraštis, s. 86.

[1485] Wszystkie magazyny, wozy, konie, armaty i inne dobra zostały zarekwirowane po bitwie przez zwycięski obóz antysapieżyński. Do niewoli dostały się oddziały dragonii, rajtarii i piechoty. Zabito stronnika Sapiehów Bokuna, brata podskarbiny wielkiej koronnej. [„Gazetka bezimienna"] *Relatia Potrzeby W^o X^o L^o cum Domo Sapiehana*,18.11.1700, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 139.

[1486] M. Jusupović, *Prowincjonalna elita litewska*, s. 21 i s. 21, p. 44; przedstawiciel innej linii Jerzy Zabiełło z województwem wileńskim podpisał postanowienie generalne stanów pod Olkienikami 1700 r., co może oznaczać, że wziął udział w bitwie olkienieckiej po stronie republikantów, chodź nie przesądza to sprawy; *ibidem*, s. 111 s. 111, p. 747.

[1487] Był jedynym synem Jana Kazimierza Biegańskiego, starosty starodubowskiego; K. Piwarski, *Kazimierz Władysław Biegański, h. Prawdzic*, PSB, t. 2, s. 28.

[1488] Autor myli sie podając, że pod Olkieniki przybył kanclerz litewski Radziwiłł; zamieszcza nazwiska większości uczestników batalii olkienickiej; J. Prusinowski, M. Krupowicz, *Po ziarnie: zbiorek pamiątkowy*, s. 249 i n.

[1489] K. Zawisza, *op. cit*., s. XVII-XVIII, s. 25-26.

[1490] Bezpośrednie starcie zostało poprzedzone trwającymi około trzech godzin harcami, podczas gdy sama bitwa trwała około dwóch godzin; AGAD, AR, dz. II, ks. 36, s. 489-490. .

bacząc na ich nowoczesne wyposażenie w pistolety skałkowe, ani na ogień armatni[1491]. Szlachty litewskiej nie były w stanie powstrzymać ani działa ani napierająca na ich szeregi rajtaria[1492], czy dragonia, którą według relacji Wiktoryna Kuczyńskiego „po wydaniu ognia wycięto”[1493]. W historiografii przeważa osąd, że o zwycięstwie republikantów zadecydowała w znacznym stopniu posiadana przez nich przewaga liczebna[1494]. Należy również brać pod uwagę, że znacznie lepiej wyszkolone, o większym doświadczeniu bojowym było wojsko sapieżyńskie, składające się głównie z regularnych jednostek. Przedstawiane przez pamiętnikarzy i historiografię dane szacunkowe dotyczące stosunku sił obozu republikantów i sapieżyńskiego różnią się między sobą[1495]. Szlachta litewska zwalczająca Sapiehów znalazłszy się pod Olkienikami weszła na drogę, z której nie było juz odwrotu, stąd olbrzymia determinacja z jaką walczyła, bo w razie przegranej zapewne czekały ją represje. Możne rody magnackie podejmowały próby pozbawienia Sapiehów dominującej pozycji w Wielkim Księstwie, na drodze sądowej, a nawet inicjując zbrojne wystąpienia. Hegemonów litewskich udało się pokonać dopiero po zawiązaniu sojuszu magnacko-szlacheckiego w bitwie olkienickiej[1496].

[1491] Pisze o tym. O. Korytyński, *Olikinicka potrzeba*, s. 201 i n.
[1492] K. Zawisza, *op. cit*., s. 208.
[1493] W. Kuczyński, *op. cit*., s. 28.
[1494] J. Wimmer, *Wojsko*, s. 62; A. Rachuba, *Kazimierz Jan Sapieha*, [w:] *Poczet hetmanów*, s. 198.
[1495] Wojsko Sapiehów liczone razem z artylerią wynosiło ponad 6000; W. Kuczyński, *op. cit*., s. 28; wojska Sapiehów składały się z 40 chorągwi jazdy i nielicznej piechoty. Ich przeciwnicy dysponowali kilkunastoma tysiącami ludzi pod komendą Michała Kazimierza Kociełła, bliżej nieokreśloną liczbą ludzi skupionych pod sztandarami Hrehorego Ogińskiego oraz 2000 zaciężnej Wołoszy pod dowództwem książąt Wiśniowieckich; J. Oleszewski, *op. cit*., s. 10; stronnik Sapiehów ocenia ich wojsko na 5000, a siły strony przeciwnej szacuje na około 12 000; K. Zawisza, *op. cit.*, s. 207; wojsko Sapiehów liczyło jedynie 3000 ludzi i 8 dział wyprowadzonych z cekhauzu wileńskiego (przypuszczalnie te dane dziwiętnastowieczny historyk zaczerpnął z J. Narbutta, *Dzieje wewnętrzne narodu*, s. 76-77), natomiast przewaga liczebna po drugiej stronie była bezsporna i wynosiła: do 12 000 ludzi, w tym 3000 osób przyprowadzonych przez Michała i Janusza Wiśniowieckich, siły Hrehorego Ogińskiego łącznie z oddziałami Ludwika Konstantego Pocieja liczyły 1000 ludzi; K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 1, s. 321-324; Sapiehowie mieli do dyspozycji 3 tys. wojska cudzoziemskiego autoramentu i 2 tys. jazdy wołoskiej i tatarskiej; J. Urwanowicz, *Wojskowe „sejmiki” koła w wojsku Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, s. 171; wojsko podległe Sapiehom J. Wimmer, przypuszczalnie za Zawiszą szacuje na 5000; *Idem*, *Wojsko*, s. 62.
[1496] V. Rakutis, *Hetmani litewscy w polityce rosyjskiej podczas wojny północnej 1700-1721*, s. 43 – badacz uważa, że pokonać Sapiehów udało się „przy cichym wsparciu króla Augusta II”, z czym autor polemizuje, gdyż z badań wynika, że monarcha nie zamierzał doprowadzić do Olkienik. Stosując swoją ulubioną taktykę lawirowania między stronnictwami przyczynił się do wzrostu napięcia wśród przeciwników politycznych, które znalazło ujście w bitwie.

Klęska Sapiehów pod Olkienikami położyła kres ich hegemonii na Litwie. Po bitwie olkienickiej szlachta podjęła decyzję o kontynuowaniu walki z Sapiehami i zawiązała konfederację olkienicką[1497]. Upojona zwycięstwem szlachta natychmiast przystąpiła do uregulowania wszelkich egzorbitancji według własnych potrzeb, innymi słowy zostały podzielone łupy po Sapiehach[1498]. Szlachta na polach olkienickich podczas sesji stanów litewskich po tygodniu obrad spisała *Postanowienie generalne Stanów W. X. L.*[1499]. Podjęte uchwały miały charakter konstytucji sejmowych regulujących najważniejsze sprawy polityczne Rzeczypospolitej Litewskiej[1500]. Owe postanowienia przyczyniły się w konsekwencji do dużych przetasowań na litewskiej scenie politycznej, ale nie tylko. Organizatorzy pragnąc nadać formalny charakter swoim poczynaniom stwierdzili, iż oparli zgromadzenie na kilku podstawach prawnych. Przede wszystkim uniwersale królewskim z 1 VII 1700 r. pozwalającym rzekomo szlachcie na zebranie się na pospolite ruszenie, na którym wybrano pułkownikiem generalnym WKsL ks. Michała Wiśniowieckiego. Za fundament prawny, uznano także przysłanie poselstwa w osobie referendarza koronnego Jana Szembeka

---

[1497] O wydarzeniach po bitwie pod Olkienikami pisał w listach do żony podkanclerzy litewski, zaznaczając że „strona przeciwna Ichm P^{m} Sapiehom miała spisać confoederacyję na wzór Jędrzejowskiej, declaruiąc honory Buławy i Klucz za wakujące, (...) Condemnujące cały Dom, wyjąwszy P^{w} Trockiego i Mińskiego Wojewodów, i Koniuszyców W^{o} X^{a} L^{o} miało to potkać i wielu partizantów tegoż Domu", *List A. Szczuki do żony*, 19.11.1700, z Warszawy, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 111-112; doniesienia o sytuacji po bitwie zawierają także pozostałe listy podkanclerzego do żony: z 20 i 23. 12. 1700, z Sidry oraz z 19, 20, 25 i 26. 01. 1701, z Warszawy, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 125-127, 131-132, 135-140; bezpośrednio po zamordowaniu koniuszego litewskiego Sapiehy, o urząd po nim za pośrednictwem Szczuki zabiegał Grużewski, *List A. Szczuki do żony*, 25.11.1700, z Warszawy, *ibidem*, s. 131.

[1498] O tym jak wyglądał ów podział pisał; T. Wasilewski, *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z Koroną od unii lubelskiej do początku XVIII wieku*, s. 45-62; tam i dalsza literatura.

[1499] W tekście brak słów konfederacja i konfederat, *Postanowienie Generalne Stanów W. X. Lit. wieczne i nigdy nienaruszone, na Zieździe Walnym Woiewodztw y Powiatow, Pospolitym ruszeniem pod Olkinikami uchwalone, Roku Pańskiego 1700*, w Drukarni Akademii Wileńskiej Soc. Jesu (dalej: *Postanowienie olkienickie*); przyjmuje się, iż w okresie od jesieni 1696 r. do 18.11.1700 r. pięciokrotnie, w ciągu zaledwie pięciu lat zawiązywano na Litwie konfederacje; J. Urwanowicz, *Drobna szlachta w wojnie domowej na Litwie*, s. 82; czy w istocie doszło na polach olkienickich do zawiązania konfederacji? Na to pytanie litewski badacz odpowiada, że *Postanowienie olkienickie* i „wprowadzone wówczas na Litwie rządy" były „swoją istotą bardzo zbliżone do konfederackich, oparte nie na literze prawa, a na sile zbrojnej szlachty zmobilizowanej do działania". Szerokie omówienie tego zagadnienia, zob. G. Sliesoriūnas, *Apogeum wojny domowej i wprowadzenie konfederackiej formy rządów w Wielkim Księstwie Litewskim (1700-1703)*, s. 122-134.

[1500] A. Rachuba, *Sprawa obsady urzędów litewskich po Sapiehach w początkach XVIII wieku*, s. 254; z podpisanych pod uchwałą osób nie wszystkie były pod Olkienikami; np. kanclerz Karol Stanisław Radziwiłł, czy wojewoda połocki Słuszka. Dyrektorem koła rycerskiego był Michał Dowmont Siesicki; *Idem*, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym*, s. 324.

zachęcającego zebranych na zjeździe pod Lipniszkami do podjęcia działań „pro conservatione Boni publici", by uchwalono „subsidia defensiva" na wojnę. Uznano powyższe działania za zgodne z prawem koekwacji, co pozwoliło stwiedzić, że zebranie szlachty miało charakter *legitimum et legali*. Nie omieszkano odwołać się do przykładów staropolskich, w myśl których każde działania podjęte w obronie zagrożonych swobód i praw publicznych mają charakter legalny. Jak zaznaczył Andrzej Rachuba szlachta potrzebowała pozorów legalności, gdyż wyrokowała w sprawach utrzymania koekwacji, porządku publicznego, poprawy egzorbitancji, a więc w kwestiach najważniejszych[1501]. Konfederacja przystąpiła do zabezpieczenia granic. Na czele powołanej nowej armii i wypraw powiatowych postawiono pułkownika generalnego Michała Wiśniowieckiego, przekazując mu na dwa lata dowództwo. Ta nominacja wiązała się z odsunięciem głównego oponenta Sapiehów Józefa Słuszki, hetmana polnego, który nie uczestniczył w walnej rozprawie pod Olkienikami. Wojsko ulokowano w dobrach sapieżyńskich, przy czym furowie mają tam wybierać żołd w wysokości naznaczonej w asygnacie przez pułkownika generalnego. Usprawiedliwieniem powyższych decyzji miał być fakt nadużywania przez Sapiehę władzy hetmańskiej. Jednocześnie na utrzymanie armii uchwalono podatki: czopowe i szelężne *in duplo*, sowite hiberny z dwuletnich starostw i dzierżaw królewskich, podwyższone cło, monopol tabaczny, *donativum* kupieckie oraz pogłówne żydowskie i tatarskie. Nasuwa się spostrzeżenie, że szlachta uchwaliła podatki nie obciążające ją w sposób bezpośredni. Arendarzami cła zostali wyznaczeni obaj przywódcy republikanccy: Hrehory Ogiński i Michał Kazimierz Kociełł.

Pozbawiono opieki nad dobrami neuburskimi Kazimierza Jana Sapiehę „bywszego Woiewodę Wileńskiego y Hetmana W. X. L.", który niesłusznie zdaniem republikantów uzurpował sobie prawa do tych dóbr. Dodatkowo wojsko miało zostać zasilone kwotą 300 tys. złotych wybieranych z dóbr neuburskich, co roku. Republikanci stanęli po stronie Augusta II uznając jego wojnę ze Szwecją za jak najbardziej prawomocną, gdyż król wykonuje jedynie zobowiązania zawarte w *pactach conventach*. Przypomniano, iż władca obiecał odebrać

[1501] *Ibidem*, s. 324-325.

w Inflantach kilka twierdz i miał przygotować szturm na Rygę. Odebranie Sapiehom opieki nad dobrami neuburskimi było całkowicie pozbawione podstaw prawnych, gdyż zjazd walny nie miał prawa wyrokować w takich sprawach. Nadto 30 VI 1697 r., kilka dni po rozdwojonej elekcji doszło za pośrednictwem dyplomatów cesarstwa do podpisania układu z Sapiehami o opiece tych dóbr[1502]. Trzy lata później ten układ został zatwierdzony przez Augusta II oraz podpisano umowę wstępną dotyczącą sprzedaży dóbr neuburskich Sapiehom, przy mediacji Wiednia[1503]. W *Declaratio paenarum contra oppresores Wolności et agresores Stanów Rzeczypospolitey W. X. L.* przypomniano wszystkie dawniejsze oskarżenia kierowane pod adresem Sapiehów[1504]. Zarzucano im rwanie sejmów i sejmików, nie uznawanie koekwacji, obsadzanie urzędów swoimi adherentami, wynoszenie się do roli protektorów dóbr szlacheckich, wydawanie bezprawnie infamii, mordowanie idącej na pospolite ruszenie szlachty (Skirmot, Hermann, Jurewicz) oraz wydawanie uniwersałów jak w okresie bezkrólewia. Republikanci zadeklarowali się po stronie Kościoła w jego dawniejszym sporze z Sapiehami uznając ekskomunikę wydaną na Kazimierza Jana Sapiehę za słuszną. Wszystkich Sapiehów i ich potomków uznali za wrogów, infamisów i banitów, oprócz Sapiehów kodeńskich. Odsądzono ich od urzędów, starostw i dzierżaw i oddano do dyspozycji króla jako wakujące. Wydano zakaz łączenia urzędu wojewody wileńskiego z urzędem hetmana wielkiego litewskiego. Urząd generała artylerii po zmarłym Michale Sapieże, koniuszym wielkim litewskim nadano Józefowi Mniszchowi (ten urząd mu przywrócono), co naruszało prerogatywy władcy. Opiekunem dóbr neuburskich został August II, a ich administratorem Karol Stanisław Radziwiłł, kanclerz wielki litewski.

[1502] Układ zawarto za zgodą ks. neuburskiego, brata cesarzowej, *Umowa i zgoda J. W. Kazimierza Sapiehy w-dy Wileńskiego, hetmana wielkiego W. X. L. z Najjaśniejszym xiężeciem Jegomością Karolem Philippem Neuburskim, co do opieki nad dobrami Litewskiemi jego małoletniej córki xiężniczki Elżbiety Augusty* [30 VI 1697], [w:] *Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. 2, Petersburg 1891, s. 400-405; *Umowa i zgoda pew*na […], *ibidem*, s. 405-408.

[1503] *Potwierdzenie tey umowy między xięciem Neuburskim, a w-dą Wileńskim, ręką Jego. Król. Mości podpisane* [5 I 1696], [w:] *ibidem*, s. 409-411; *Przedugodne punkta kontraktu kupna dóbr Słuckich i Birżańskich u Xięcia Palatyna Rheni, przez Kazimierza Sapiehę w-dę Wileńskiego i hetmana* [24 VI 1700], [w:] *ibidem*, s. 433-439.

[1504] *Declaratio paenarum contra oppresores Wolności et agresores Stanów Rzeczypospolitej W. X. L. nie złość, rankor non privata, lub zawziętość, ale wynoszenie się Sapiehów ponad równość przywiodła do jawnej złości*, [w:] *Postanowienie generalne Stanów W. X. L.*

Kanclerz Radziwiłł wiążąc się sojuszem z republikantami szukał przede wszystkim popleczników w toczonej walce o dobra neuburskie. W zamian za przystąpienie do aliansu miał otrzymać w zarząd dobra neuburskie, a tymczasem w uchwałach podjętych po Olkienikach wprawdzie oddawano Radziwiłłowi dobra neuburskie, ale jedynie w opiekę. *Generalne laudum pod Olkienikami od całej Rzplitej* uczyniło kanclerza administratorem na podstawie art. 3, rozdz. 6 III Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego. Opiekę przekazywano z zastrzeżeniem, zachowując ważność przyznanego w grodzie warszawskim zapisu z 1669 r. i testamentu zmarłego księcia Bogusława Radziwiłła do czasu osiągnięcia pełnoletniości przez palatynównę reńską[1505]. Skrypt złożył kanclerz Radziwiłł w depozyt Michałowi Serwacemu Wiśniowieckiemu. Postanowienia olkienickie przekazywały przywództwo nie Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi, a młodziutkiemu ks. Michałowi Serwacemu Korybutowi Wiśniowieckiemu. Przypuszczalnie fakt, że pułkownik generalny Wiśniowiecki brał czynny udział w bitwie, podczas gdy kanclerz litewski ograniczył się jedynie do wysłania pod Olkieniki własnej chorągwi nie pozostał bez wpływu na podjęte decyzje. Z kolei postawa ks. Karola Stanisława Radziwiłła wynikała zapewne z faktu bycia sojusznikiem obozu republikanckiego. Kanclerz wielki nie brał osobiście udziału w bitwie z Sapiehami i ich adherentami, gdyż chodziło mu przede wszystkim o odzyskanie utraconych majątków, a nie o wyeliminowanie z życia politycznego Litwy Sapiehów. Jego postawa różniła się od stanowiska przywódców republikantów, którzy prowadząc własne chorągwie pod Olkieniki dążyli do rozprawy zbrojnej ze swymi przeciwnikami politycznymi.

Zarząd nad dobrami ziemskimi przekazano Wiśniowieckiemu. Skonfiskowane majątki jako pozastawiane kredytorom zostały przeznaczone na naprawę krzywd sapieżyńskich. Problem ten odesłano do rozpatrzenia na Trybunał Główny z zastrzeżeniem, że nie dotyczy to osób wspierających ostatnie zaciągi hetmana Sapiehy. Monarcha otrzymał prawo patronatu duchownego w dobrach Sapiehów, by „plebanie nie stały puste". Sprawą bez precedensu było uchwalenie całkowitej amnestii przez siebie dla siebie, przy czym Wiśniowiecki

[1505] J. Lesiński, *Spory o dobra neuburskie*, 122; A. Rachuba, *Radziwiłł Karol Stanisław*, *h. Trąby (1669-1719)*, PSB, t. 30, s. 243.

i jego konsyliarze nie będą sądzeni za żadne popełnione przestępstwa na Sapiehach i ich adherentach. Mało tego przywódcy ruchu republikanckiego: Michał Kazimierz Kociełł i Hrehory Antoni Ogiński zostali nagrodzeni za dotychczasową działalność wysokimi kwotami, przyznano im prawo nakładania i wybierania podatków przez okres dwóch lat oraz uzyskali unieważnienie wyroków ostatniego Trybunału Skarbowego. Ponadto Hrehory Ogiński mógł nareszcie odebrać dobra po kanclerzu Marcjanie Ogińskim oraz inne majętności, o co zabiegał od dawna[1506]. Kanonik wileński Krzysztof Białłozor został mianowany rezydentem przy boku JKM. Najzagorzalszych stronników Sapiehów pozbawiono urzędów i statusu społecznego. Osoby skoligacone z Sapiehami zostały zobowiązane do złożenia przysięgi, iż odżegnują się od wszystkich związków ze skazanymi Sapiehami i nie będą pomagały im w odzyskaniu utraconych dóbr i urzędów. Zobligowano ich do złożenia owej przysięgi w ciągu dwóch tygodni na ręce pułkownika generalnego Wiśniowieckiego. Dopiero wówczas będą mogli posłować na sejm, sejmiki i Trybunał.

Opory i wątpliwości budził nakaz zaprzysiężenia uchwał olkienickich, stąd Józef Słuszka i podkanclerzy Stanisław Antoni Szczuka stosowną decyzję odłożyli do następnego sejmu[1507]. Owe postanowienia olkienickie choć naruszały prawa statutowe, kompetencje monarchy i prawa kardynalne stały się obowiązujące na najbliższe lata stanowiąc podstawę prawną podejmowanych przez obóz republikancki działań. Pod dokumentem konfederackim znalazły się między innymi podpisy Michała Kociełła, kasztelana trockiego, Grzegorza Ogińskiego, starosty żmudzkiego, Karola Radziwiłła, kanclerza wielkiego litewskiego, Michała Korybuta Wiśniowieckiego, generalnego pułkownika województw i powiatów WKsL, Kazimierza Pocieja, kasztelana witebskiego, Janusza Korybuta Wiśniowieckiego, marszałka nadwornego WKsL, Mikołaja Ogińskiego, podskarbiego wielkiego litewskiego, Ludwika Pocieja, strażnika wielkiego litewskiego. Wśród podpisujących znajdowali się stronnicy Augusta II

[1506] A. Rachuba, *Hrehory Antoni Ogiński*, [w:] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 240.

[1507] Szczuka nazajutrz po bitwie informował swoją zonę, że „naszym dobrom pono pofolgują, bom ja kazał jeszcze odjeżdżając wyrazić, że mię trzeba zostawić in neutralitate to jest, żebym i od tej i od tej strony był wolen", *List A. Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony*, 19.11.1700, Warszawa, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 125-127.

oraz krewni osób pokrzywdzonych przez samowolę Sapiehów. Postanowienie wileńskie przedstawili Augustowi II Ludwik Pociej i Jerzy Olędzki w celu uzyskania aprobaty królewskiej[1508]. Ponieważ spektakularne zwycięstwo obozu republikanckiego nad Sapiehami i ich stronnikami wywołało w Koronie falę krytyki Wettyna uważanego przez wielu za winnego zaistniałej sytuacji był on zmuszony odgrywać rolę mediatora i wziąć ich pod swą protekcję[1509]. Postawa króla spotkała się z dezaprobatą republikantów, w imieniu których Ludwik Pociej domagał się, aby przy boku monarchy nie przebywali Sapiehowie. Jednocześnie zwrócił się do króla, by rozdał wakujące po Sapiehach urzędy. August II prośbę spełnił jedynie połowicznie rozdając urzędy po zamordowanym Michale Franciszku Sapieże. Potwierdził monarcha urząd generała artylerii Józefowi Mniszchowi, staroście sanockiemu[1510], oddając nie zgodnie z oczekiwaniami koniuszostwo WKsL swemu faworytowi Jakubowi Flemmingowi. Wprawdzie król przekazał starostwa po Michale Sapieże, Hrehoremu Ogińskiemu i Ludwikowi Pociejowi ale uczynił to nie bez zastrzeżeń[1511]. Być może miał wątpliwości, czy dobra te zostały wcześniej formalnie scedowane synowi przez Kazimierza Sapiehę. Oznaczało to, iż August II nie zamierzał bezkrytycznie potwierdzać uchwał olkienickich, czego oczekiwali od niego przywódcy republikanccy. Jednak monarcha oddał kasztelanię trocką, kasztelanowi witebskiemu, a witebską – Pociejowi, chorążemu trockiemu[1512]. Przyjaciele koronni Domu Sapiehów naciskali na króla, by podjął działania pacyfikacyjne i przywrócił poprzedni porządek na Litwie. Odmienne nastroje panowały w Wielkim Księstwie Litewskim. Sapiehowie – do niedawna jeszcze władcy absolutni na Litwie – musieli salwować się ucieczką i zabiegać o mediację królewską, by August II pogodził ich ze szlachtą litewską. Próby porozumienia się Sapiehów z republikantami będą odtąd zajmować Rzeczpospolitą jeszcze przez pewien czas.

[1508] Część tych uchwał anulowano w 1710 i 1717 r., A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym*, s. 326.
[1509] AGAD, APP, rkps 163a, t. 30, s. 457-462.
[1510] Szlachta „przywróciła" Mniszcha do owego urzędu, gdyż miał on wcześniejszy przywilej niż Michał Franciszek Sapieha, którego nominację z 18.07.1698 r., rodzina jednak przeforsowała.
[1511] A. Rachuba, *Sprawa obsady urzędów litewskich*, s. 255.
[1512] *List A. St. Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony*, 24.11.1700, w Szczuczynie, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 93-96.

Po Olkienikach zmalało poparcie dla Sapiehów, którzy przestali być pożądanym partnerem politycznym. Niedawni jeszcze hegemoni, pozbawieni silnego zaplecza na Litwie, uciekali się między innymi do rozruchów chłopskich. Ich siła oddziaływania politycznego znacznie się zmniejszyła, stąd bardziej korzystnym partnerem stawali się nowi władcy na Litwie – przywódcy obozu antysapieżyńskiego. Z kolei sami Sapiehowie, szukając poparcia potrzebnego im do przywrócenia utraconych urzędów, majątków i pozycji lidera na litewskiej scenie politycznej, byli potrzebni Karolowi XII, jako adherenci, gdyż ich pobyt u jego boku uzasadniał interwencję militarną wojsk szwedzkich na Litwie, a ponadto przecież magnaci litewscy stanowili zalążek powstającego na ziemiach Wielkiego Księstwa stronnictwa proszwedzkiego. Bitwa olkienicka miała jeszcze inny wydźwięk, a mianowicie poważnie osłabiła możliwości obronne Litwy w przeddzień najazdu szwedzkiego. Po bitwie pod Olkienikami władza znalazła się w rękach republikantów, sprawujących w zasadzie samodzielne rządy przez ponad rok, do momentu wkroczenia wojsk szwedzkich na tereny Wielkiego Księstwa na przełomie 1701/1702 r. Władza republikantów była w tym krótkim czasie pozbawiona konkurencji, gdyż opór stawiali tylko stronnicy Sapiehów, zgromadzeni w twierdzy sapieżyńskiej w Starym Bychowie[1513].

[1513] G. Sliesoriūnas, *Apogeum wojny domowej i wprowadzenie konfederackiej formy rządów w Wielkim Księstwie Litewskim (1700-1703)*, s. 132.

3.2.2 – Stronnictwo saskie a Wielka Wojna Północna

Tocząca się w łonie stronnictwa królewskiego na Litwie walka między obozem sapieżyńskim a republikantami i ich zausznikami wchodziła w fazę decydującą. Obie strony konfliktu litewskiego, poszukując sojuszników, zabiegały o poparcie Augusta II, który porzucił przedtem w polityce zagranicznej wariant „brandenburski”[1514], co zmusiło dwór do przyjęcia nowej linii politycznej i dokonania zwrotu w polityce zagranicznej. Akceptacja kierunku północnego wiążąca się z dynastycznymi planami Wettyna, wymagała zawarcia sojuszy z Danią i Rosją przeciwko Szwecji[1515]. Król August II, pod pozorem walki o Inflanty – utraconą prowincję Rzeczypospolitej – za pośrednictwem dyplomatów saskich, usiłował przekształcić je w dziedzictwo Wettynów i ułatwić swemu synowi walkę o koronę polską[1516]. Chęć zdobycia Inflant, znajdujących się

[1514] A. Perłakowski, *„Sprawa elbląska” w opinii wojewody malborskiego Jana Jerzego Przebendowskiego w latach 1698-1699*, s. 237-241.

[1515] J. A. Gierowski, *Problematyka bałtycka w polityce Augusta II Sasa*, s. 51-62 (autor zamieszcza literaturę przedmiotu); R. M. Hatton, *Charles XII of Sweden*, Londyn 1968, s. 103; G. Jonasson, *Karl XII und Polen 1700-1706*, s. 14-21 (zob. o polityce Szwecji); J. Staszewski, *O miejsce w Europie*, s. 118-180 (autor zamieszcza literaturę przedmiotu) – poza traktatami z Danią i Rosją – pozostałe miały charakter defensywny, zostały podpisane prawie w momencie wybuchu wojny i krępowały Augusta II zobowiązaniami nie związanymi z najważniejszym celem. Zdaniem Jacka Staszewskiego dla „genezy wojny północnej” drugorzędne znaczenie miało spotkanie Augusta II z carem Piotrem I w Rawie Ruskiej, natomiast bezpośrednim zarzewiem konfliktu stawały się Inflanty, gdzie krzyżowały się interesy polsko – szwedzko – inflanckie. Dążenia Szwecji do zmonopolizowania handlu na wschodnim wybrzeżu Bałtyku, uderzały bezpośrednio w gospodarcze interesy Rzeczypospolitej i Inflant; M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski*, s. 250 i n. – dzięki staraniom dyplomacji saskiej zawarto w 1699 r. układy dyplomatyczne: rosyjsko-duński 3 września, 5 października sasko-duński i 21 listopada rosyjsko-saski, a w lutym 1700 r. traktat sasko-brandenburski po wcześniejszym uregulowaniu „kwestii elbląskiej”.

[1516] Z projektu Patkula wynika, iż utworzenie dziedzicznego księstwa w Inflantach stanowiło podstawę planów zmierzających do zachowania tronu Rzeczypospolitej przez Wettynów oraz do zdobycia silnej władzy w kraju; D. W. Koroluk, *op.cit.*, s. 113.

pod szwedzkim zwierzchnictwem oznaczała zerwanie traktatu oliwskiego 1660 r. i konflikt zbrojny z północnym sąsiadem. Decyzja posejmowej Rady Senatu w maju 1699 r., wyrażającej zgodę na użycie stacjonujących na Litwie od jesieni 1698 r. żołnierzy saskich do budowy portu w Połądze[1517] sprzyjała nowym planom Augusta II. W momencie odrzucenia wariantu „brandenburskiego", możliwość ewakuacji wojsk saskich w rejon Połągi była strategicznie ważna ze względu na podejmowane przygotowania do wojny w Inflantach[1518]. Ze stanami inflanckimi Wettyn podpisał 24 VIII 1699 r. „kapitulację", której pierwszy artykuł przekazywał królowi i jego następcom dziedziczną władzę na tym terenie, mającym stanowić rodzaj „pomostu" umożliwiającego w przyszłości objęcie tronu Rzeczypospolitej. W wyniku rozmów prowadzonych przez króla z Przebendowskim, Flemmingiem i Patkulem powstał tzw. *Memoriał Patkula* zawierający w pierwszej części zarys istotnych działań politycznych, a w drugiej części plan przygotowań militarnych[1519]. Memoriał zakładał prowadzenie działań zbrojnych w oparciu o współdziałanie z Danią i innymi państwami, a przede wszystkim z Rosją. Równocześnie wskazywał na konieczność pozyskania Rzeczypospolitej, co umożliwić miało odniesienie zwycięstwa w Inflantach. Zakładano, że sukcesy polityczne wsparte militarnymi pozwolą na przeprowadzenie reformy wewnętrznej, w wyniku której wzmocniona zostanie władza królewska[1520]. Wąskie grono doradców, skupionych wokół Wettyna, opierając się o swoje doświadczenia wyniesione z pierwszych miesięcy rządów po elekcji i nieudanej wyprawie mołdawskiej było przekonanych, że ugruntowanie władzy królewskiej może dokonać się na drodze sukcesów militarnych zapewniających zdobycie Inflant[1521]. Jednocześnie twórcy memoriału

[1517] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 1, s. 246-257; T. Sierzputowski, *Pierwsza próba reformy politycznej w Polsce*, s. 50.
[1518] Już 29 I 1700 r. gen. Flemming udał się z Lipska do wojska saskiego, by wyprowadzać z Litwy rezydujące tam wojska królewskie; *List kardynała Radziejowskiego do Szczuki*, 10.02.1700, Warszawy, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 25; *List Jana Strutyńskiego do Szczuki*, 5.03.1700, Warszawy, *ibidem*, s. 29-31.
[1519] Pozostałe najbliżej współpracujące z Augustem II osoby wtajemniczano w plany wojny ze Szwecją stopniowo w ciągu 1699 r. Wstępna wersja planu powstała na przełomie 1698/1699, a kształt ostateczny planu opracowano w kwietniu 1699 r., juz po jego zaakceptowaniu przez Augusta II; J. Staszewski, *O miejsce w Europie*, s. 160 i s. 160-161, p. 67.
[1520] Jawna część memoriału w tłumaczeniu na język polski została zamieszczona w: *Archiwum Tajnym Augusta II*, wyd. E. Raczyński; niezbyt precyzyjny plan miał raczej ograniczony zasięg. Omówienie memoriału: zob. J. Staszewski, *O miejsce w Europie*, s. 161-162.
[1521] *Ibidem*, s. 179-180.

przestrzegali, aby nie dopuścić do sytuacji, w której wojna szwedzka zostałaby uznana przez szlachtę za zamach na jej wolności i chęć zaprowadzenia *absolutum dominium*.

Obranie nowego kierunku w polityce zagranicznej i wiążący się z nią sojusz z Rosją wobec antyrosyjskich nastrojów wśród części magnaterii i szlachty koronnej wymuszał na Auguście II poszukiwanie sprzymierzeńców dla swej nowej linii politycznej. Tym bardziej, że na majowym *senatus consilium* (25-28 maja 1700) odrzucono możliwość wciągnięcia Rzeczypospolitej do wojny ze Szwecją[1522]. W tej sytuacji Wettyn był zmuszony szukać pomocy zarówno wśród koronnych jak i litewskich magnatów, gotowych poprzeć jego północny kierunek w polityce i wysłać swe oddziały pod Rygę. Monarsze udało się pozyskać, niektórych magnatów koronnych obietnicą uzyskania znacznych korzyści po opanowaniu Inflant, stąd nawet jego wrogowie, jak prymas Radziejowski i Lubomirscy zgodzili się dołączyć do zwolenników odebrania „awulsów" i przysłać pod Rygę swe prywatne chorągwie[1523]. Przeciwny wojnie ze Szwecją był hetman wielki koronny Stanisław Jabłonowski, który odmówił królowi wzięcia udziału w wyprawie inflanckiej. Postawa Jabłonowskiego w pierwszych latach panowania Augusta II ewoluowała od popierania jego linii politycznej do przejścia do opozycji, do czego przyczynił się także sam monarcha[1524]. Wettyn realizując swoje plany polityczne usiłował ograniczyć wpływy Jabłonowskiego jako kasztelana krakowskiego. Hetman wielki koronny trwał, po wybuchu wojny, na stanowisku neutralności Rzeczypospolitej.

Wkroczenie wojsk Augusta II do Inflant zapoczątkowało konflikt ze Szwecją[1525], poprzedzony wydaniem, przez głównodowodzącego armią saską

[1522] H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich*, s. 49; J. Staszewski, *„Postanowienie wileńskie" z 1701 r.*, s. 86; M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski*, t. 2, s. 255-256 (hetman Jabłonowksi wyraził jedynie zgodę na wysłanie gwardii do Inflant).

[1523] J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 51.

[1524] M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski*, s. 250 in. – opcja polityczna Jabłonowksiego była wypadkową wielu czynników, z których niebagatelne znaczenie miało zabezpieczenie wschodnich majątków hetmana stanowiących pas pogranicza polsko-rosyjskiego.

[1525] *Archiwum tajne Augusta II czyli zbiór aktów urzędowych*, wyd. E. Raczyński, Wrocław 1843, s. 48, 53; K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 1, s. 298; A. Link-Lenczowski, *Rzeczpospolita na rozdrożu 1697-1733*, Kraków 1994, s. 15; G. Szymborski, *Wyprawa Augusta Fryderyka I do Inflant w latach 1700-1701 w świetle wojny domowej na Litwie*, Zabrze-Tarnowskie Góry 2015, *passim* – opisuje wyprawę do Inflant w latach 1700-1701; J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej*

Jakuba Henryka Flemminga, manifestu do mieszkańców Inflant, przerzucającego odpowiedzialność za atak saski na stronę szwedzką[1526]. Saksonia planowała w pierwszej kolejności opanować ziemie szwedzkie leżące na lewym brzegu Dźwiny, wykorzystując element zaskoczenia, to ostatnie jednak nie powiodło się[1527].

Ze względu na swoje położenie i utrzymujący się konflikt wewnętrzny, najbardziej zainteresowane sprawą Inflant było Wielkie Księstwo Litewskie. Jako jedni z pierwszych swą pomoc zaoferowali Sapiehowie w zamian za udzielenie przez króla poparcia w ich walce ze szlachtą litewską. Propozycja Sapiehów mających pod swą komendą wojska prywatne i komput litewski była dla króla istotna, toteż została przez Augusta II przyjęta. W momencie rozpoczęcia działań wojennych i prób zdobycia Rygi August II przebywał w Dreźnie, a gdy wojsko saskie zdobywało Dünamünde, nazwane na krótko Augustusburg, król rezydujący od marca w Warszawie, przekonywał oponentów o zasadności prowadzenia działań wojennych[1528]. Wojewoda wileński, w drugiej połowie marca 1700 r., wysłał wszystkie chorągwie dragońskie i chorągwie wołoskie oraz posłał rotmistrza Boryczewskiego. W tym samym czasie chorągwie rajtarskie Kazimierza Jana Sapiehy już stały pod Rygą[1529]. Wyekspediowane przez hetmana wielkiego litewskiego regimenty przybyły do obozu saskiego pod Rygę 5 IV 1700 r.[1530]. Chorągwie tatarskie i wołoskie wojewody wileńskiego zaraz po przybyciu rozgromiły podjazd szwedzki[1531]. Sapiehowie, zabiegając o poparcie króla, obiecywali dalsze wspieranie jego wyprawy inflanckiej, a na majowej radzie senatu zgodzili się na plany wojenne Wettyna. Hetmani litewscy: wielki Kazimierz Jan Sapieha i polny Józef Bogusław Słuszka, 3 VII 1700 r., dali królowi asekurację w sprawie korpusu posiłkowego liczącego 3660 żołnierzy,

---

w dobie wojny północnej, s. 49-50.

[1526] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 1, s. 295-296; J. Oleszewski, *op. cit*., s. 15; J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 49; G. Szymborski, *op. cit*., s. 81-82.

[1527] Flemming winę za niepowodzenie całej akcji przerzucał na szlachcica Burakowskiego, który miał uprzedzić o całym przedsięwzięciu Dahlberga; J. Staszewski, *O miejsce w Europie*, s. 108.

[1528] J. A. Gierowski, *August II w świetle brunszwickiego „Post Zeitung"*, s. 178.

[1529] Tak wynika z relacji pochodzącej z 20.03.1700 r., zob. G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje suverbuotų karinių dalinių siuntimasprie Rygos 1700 m*., s. 62 i s. 62, p. 8.

[1530] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje suverbuotų karinių dalinių siuntimasprie Rygos 1700 m*., s. 62, p. 11.

[1531] *Ibidem*.

który miał zostać przekazany do jego dyspozycji do końca sierpnia[1532]. Władca obiecał wyasygnować po 30 tys. talarów. Zgodnie z zawartym układem 3 lipca monarcha miał otrzymać posiłki od litewskich magnatów, przy czym Sapiehowie: hetman wielki Kazimierz Jan, podskarbi Benedykt Paweł, marszałek WKsL Aleksander, koniuszy WKsL Michał Franciszek, pisarz polny Michał Józef mieli dostarczyć 2430 żołnierzy[1533]. Wojewoda wileński i hetman wielki Sapieha deklarował przyprowadzić do Inflant 1800 żołnierzy, a hetman polny Józef Bogusław Słuszka wspólnie z bratem Dominikiem, wojewodą połockim obiecali dostarczyć 870 żołnierzy. Wojewoda miński Mikołaj Dowmont Siesicki, Mikołaj Tarło, cześnik WKsL oraz książę Sanguszko deklarowali przyprowadzić do Inflant po 120 żołnierzy[1534]. Jednakże wzmożona aktywizacja opozycji antysapieżyńskiej sprawiła, że wojewoda wileński był 15 lipca w Wilnie, i rozprawiał o konieczności dokonywania zaciągów wojska, ale nie wszystkie sejmiki godziły się na nie. Lauda części sejmików wyrażały zgodę, aby wojewoda wileński Sapieha „zwinione chorągwie podnosił, inni zaś przeciwko temu protestowali"[1535]. Jeszcze 29 VIII 1700 r. nie dotarły pod Rygę żadne jednostki, asekurowane przez hetmanów litewskich[1536]. Tymczasem pod miasto 21 sierpnia przybył Hieronim Jan Puzyna, starosta upicki, z wystawioną za własne pieniądze chorągwią pancerną, dobrze umundurowaną, liczącą 200 ludzi[1537]. Starosta upicki zgłosił chęć służenia monarsze, lecz podobno otrzymał list od Trybunału zarzucający mu, że „śmiał ludzi zaciągać"[1538]. Pod koniec sierpnia, kanclerz wielki litewski Karol Stanisław Radziwiłł ofiarował swe usługi królowi i wysłał pod Rygę swoją nadworną rajtarię (60) i dragonię (100)[1539]. Niedługo potem, 12 IX 1700 r., kasztelan witebski Kazimierz Aleksander Pociej posłał Augustowi II do Inflant jedną chorągiew dragońską i dwie tatarskie[1540].

[1532] *Ibidem*, s. 71.
[1533] Dane liczbowe podaję za: G. Sliesoriūnas, *Ibidem*, s. 72.
[1534] *Ibidem*.
[1535] Cyt. za: G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje suverbuotų karinių dalinių siuntimasprie Rygos 1700 m*., s. 74, p. 55 i 56.
[1536] *Ibidem*, s. 74, p. 57.
[1537] *Ibidem*, s. 77 i s. 77, p. 73 i 75.
[1538] *Ibidem*, s. 77, p. 74.
[1539] *Ibidem*, s. 78, p. 77, 79 i 82.
[1540] *Ibidem*, s. 78 i s. 78, p. 83.

Sapiehom rosła konkurencja, również z Korony przybywały posiłki dla Wettyna, wojewoda bełski Adam Sieniawski przyprowadził we wrześniu dwie chorągwie wołoskie[1541]. W praktyce Sapiehowie nie wywiązali się z przyjętych na siebie zobowiązań i dopiero późnym latem 1700 r. wysłali pod Rygę niewielki oddział swoich wojsk, niedostatecznie uzbrojony i wyposażony. We wrześniu pod Rygę dotarł Benedykt Paweł Sapieha prowadząc jedynie dwie chorągwie tatarskie[1542]. Przez króla zostało to odebrane jako rezultat odnowionych związków Sapiehów z Wiedniem, w interesie którego leżało wznowienie sojuszy austriacko-saskich i nakłonienie do nieuznawania traktatu podziałowego posiadłości hiszpańskich, zawartego z inicjatywy Ludwika XIV. Natomiast król francuski zabiegając, by August II przystąpił do traktatu, wyraził zgodę na rokowania w sprawie traktatu sojuszniczego i wysłał do boku Augusta II pełnomocnego posła du Hérona, mającego dążyć do zakończenia wojny ze Szwecją przy mediacji Francji. Korzystne propozycje Wersalu przyczyniły się do zawieszenia kontaktów z Wiedniem, co wpłynęło na posunięcia dyplomacji austriackiej odzyskującej swych dawnych sojuszników. W tej sytuacji, Wettyn był bardziej niż poprzednio zainteresowany propozycją obozu antysapieżyńskiego. Król, podejmując decyzję o przerwaniu oblężenia Rygi i zwinięciu wojska saskiego z terenów Inflant i Wielkiego Księstwa, wezwał szlachtę litewską do obrony granic przed prawdopodobną agresją szwedzką. Wykorzystała to wezwanie szlachta na Litwie przystępując do otwartych zbrojeń. Zgromadzenie znacznej siły militarnej przez przywódców obozu antysapieżyńskiego umożliwiło mu pokonanie Sapiehów i ich adherentów pod Olkienikami. W przesłanym przez Ogińskiego opisie bitwy olkienickiej zapewniono monarchę, iż szlachta zebrała się w celu dochowania wierności Augustowi II i pokonania jego wrogów – Sapiehów[1543]. Reakcje w Koronie na wydarzenia litewskie zmusiły jednak Wettyna do zatrzymania wojsk saskich, które zostały w Inflantach[1544].

[1541] *Ibidem*, s. 80 s. 80, p. 91.
[1542] J. Staszewski, *O miejsce w Europie*, s. 229.
[1543] *Idem*, *„Postanowienie wileńskie" z 1701 r.*, s. 88.
[1544] Natomiast litewski badacz podaje, że po zakończonej kampanii Sasi byli lokowani w Kurlandii, chorągiew pancerną Puzyny król kazał zwinąc, a chorągwie tatarskie się rozjechały. G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje suverbuotų karinių dalinių siuntimasprie*

Po bitwie pod Olkienikami legła w gruzach hegemonia Sapiehów, którzy nie będąc w stanie odzyskać utraconych majątków i urzędów w oparciu o pomoc Augusta II, udali się do monarchy szwedzkiego z nadzieją zrealizowania swoich zamiarów. Sapiehowie wyekspediowali do Karola XII swego wysłannika Stanisława Poniatowskiego celem uzyskania opieki i listów ochronnych[1545]. Rządzący jeszcze do niedawna w Wielkim Księstwie Sapiehowie, pod hasłami obrony zagrożonej wolności, zabiegali o zbrojną interwencję wojsk szwedzkich. Monarcha Szwecji skorzystał z nadarzającej się okazji i pod przykrywką obrony praw Kazimierza Jana Sapiehy, wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego oraz jego rodziny wysłał dwa oddziały na Litwę. Oddziały ekspedycyjne, poza ochroną dóbr sapieżyńskich, miały prowadzić działania wywiadowcze oraz wiązać wroga w potyczkach, jeśli nadarzy się taka możliwość[1546].

Po bitwie olkienickiej zgromadzona w Wilnie „Rzeczpospolita Litewska" udzieliła poparcia planom Augusta II. W okresie lata i wczesnej jesieni 1701 r. Hrehory Ogiński, starosta generalny żmudzki nie podejmował przeciwko wojskom szwedzkim działań zaczepnych, prowadząc jedynie działania defensywne. Oddziały Ogińskiego pierwsze potyczki ze Szwedami stoczyły dopiero na początku listopada, już po zerwaniu rokowań z Sapiehami. Jak podaje Gustaf Adlerfelt pierwsza poważniejsza potyczka, między wojskami szwedzkimi a oddziałami starosty żmudzkiego, miała miejsce na początku września 1701r.[1547]. Niemal równocześnie oddziały republikantów litewskich uprzedziły plany szwedzkie wkraczając do majątków, które miały zostać zajęte przez wojska Karola XII. W ostatnich dekadach listopada Hrehory Ogiński toczył potyczki ze Szwedami w Kurlandii, co sprowokowało wprowadzenie na Żmudź kolejnych oddziałów szwedzkich. Działania starosty żmudzkiego wymierzone w Szwecję popierał August II przygotowujący już wówczas podwaliny pod współpracę

Rygos 1700 m., s. 82, p. 105; J. A. Gierowski, *August II w świetle brunszwickiego „Post Zeitung"*, s. 179.

[1545] Z. Anusik, *Karol XII*, s. 77.

[1546] G. Jonasson, *Plany wypraw wojennych Karola XII w latach 1700-1702*, Sobótka 47 (1992), z. 1-2, s. 127.

[1547] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 318 i s. 318, p. 234; J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 196.

Ogińskiego z Rosją. Oddziały starosty żmudzkiego znajdowały się wówczas w Retowie, Worniach, Telszach i Łuknikach, wokół których dochodziło do zbrojnych utarczek ze Szwedami[1548]. Z obozu w Würgen Karol XII wydał 10 XII 1701 r. uniwersał skierowany przeciwko Augustowi II i jego stronnikowi Hrehoremu Antoniemu Ogińskiemu. Tymczasem marsz Szwedów w głąb Księstwa Żmudzkiego doprowadził do dalszej eskalacji konfliktu zbrojnego, w czasie, gdy Żmudź wysłała do Karola XII swoje poselstwo z prośbą o powstrzymanie działań zbrojnych[1549]. W ostatniej dekadzie listopada Hrehory Ogiński zintensyfikował działania ofensywne, w wyniku których doszło 14 XII 1701 r. do starcia zbrojnego w Tryszkach z oddziałami Karola XII, który po bitwie podjął pogoń za uchodzącym starostą żmudzkim[1550]. Król szwedzki wykorzystał zaistniałą w grudniu dogodną sytuację, by osobiście wystąpić zbrojnie przeciwko Hrehoremu Ogińskiemu, sprzymierzeńcowi Augusta II i wrogowi Sapiehów. Staroście żmudzkiemu udało się uciec, a Karol XII w pogoni za nim dotarł pod Kowno, gdzie zostawił wojsko, a sam powrócił na przełomie roku do swojej głównej kwatery w Worniach[1551].

Karol XII podzielił swe wojska na dwie kolumny i na czele jednej maszerował z Inflant przez Litwę na Warszawę, w asyście Sapiehów, dysponujących jednym regimentem pieszym i kilkudziesięcioma lekkimi chorągwiami tatarskimi[1552]. Przed zajęciem Birż król szwedzki zwracał się w dwóch listach do Jana Jerzego Chwałkowskiego, chorążego nowogródzkiego i ekonoma birżańskiego, by nie czynił żadnych przeszkód w wywiezieniu sprzętu wojennego z twierdzy birżańskiej[1553], a płk. Rozenowi nakazał podjęcie

[1548] *Hrehory książę Ogiński*, [w:] *Po ziarnie zbiorek pamiątkowy*, wyd. J. Prusinowski, M. Krupowicz, Wilno 1861, s. 239-255.
[1549] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, p. 236 s. 318-319 i s. 319, p. 238.
[1550] *Ibidem*, s. 319; wygrana Szwedów pod Tryszkami zbliżyła Ogińskich do Sapiehów, lecz w sytuacji, gdy Sapiehowie nadal nosili się z zamiarem osłabienia pozycji Ogińskich w Wielkim Księstwie, Hrehory Ogiński „pozostał na dawnej pozycji"; *Hrehory książę Ogiński*, [w:] *Po ziarnie zbiorek*, s. 254-255; J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 196.
[1551] G. Jonasson, *Plany wypraw wojennych Karola XII*, s. 127; J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 196.
[1552] Według Otwinowskiego król szwedzki prowadził 16 tys. wojska; *Idem*, *op. cit*., s. 32.
[1553] *List Karola XII, króla szwedzkiego do [Jana Jerzego] Chwałkowskiego, chorążego nowogródzkiego i ekonoma birżańskiego*, 24-27.07.1701, AGAD f. 354, dz. II, nr 1916.

odpowiednich kroków[1554]. Szwedzi napotykali początkowo na swej drodze oddziały szlachty litewskiej podejmujące obronę swego terytorium[1555].

Wkroczenie wojsk szwedzkich na Litwę sprawiło, że w początkowym okresie przewagę militarną w Wielkim Księstwie uzyskały oddziały sapieżyńskie. Należy zaznaczyć, że jeszcze na początku 1702 r. Polska i Litwa nie były w stanie wojny ze Szwecją, oficjalnie bowiem szwedzka interwencja skierowana była przeciwko Augustowi II jako elektorowi saskiemu i Grzegorzowi Ogińskiemu prowadzącemu od grudnia 1701 r. wojnę podjazdową ze Szwedami w Kurlandii[1556]. Dlatego jeszcze na początku 1702 r. część senatorów litewskich i większość senatorów koronnych miała nadzieję na zażegnanie konfliktu na drodze dyplomatycznej[1557]. Wysłano z senatu posłów do Karola XII w nadziei uniknięcia wojny. Tymczasem wojska szwedzkie opanowały Żmudź, Kowno, powiat upicki i część wiłkomierskiego. Przywódcy litewskich republiknatów Pociej i Wiśniowiecki planowali połączyć się z oddziałami Ogińskiego, który czekał na wsparcie Kozaków ukraińskich obiecanych przez Rosję[1558]. Duże rozproszenie wojsk szwedzkich było czynnikiem sprzyjającym dla podejmowanych przez republikantów działań militarnych. Podjęty przez Wiśniowieckiego marsz w kierunku Kowna zakończył się zwycięską batalią pod Druszkieniszkami 14 III 1702 r. Szwedzi po tej przegranej zintensyfikowali swoje działania militarne, co niepokoiło Wiśniowieckiego, zdaniem którego to on a nie Ogiński miał stać się głównym celem ataku. Dlatego też, chciał połączyć swe oddziały ze starostą żmudzkim zbierającym swe siły w powiecie oszmiańskim. Po planowanym połączeniu Wiśniowiecki zamierzał wyruszyć na Żmudź[1559]. Cofał się przez Wilno do Oszmiany, co skierowało uwagę dowódców szwedzkich na

---

[1554] *Ordynans Karola XII, króla szwedzkiego do pułkownika Rozena*, 27.07.1701, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1916.
[1555] Część oddziałów litewskich spod Brześcia przeniosła się do obozu generalnego pod Grodno w ostatnich dniach sierpnia 1701 r., *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 45.
[1556] G. Jonasson, *Plany wypraw wojennych Karola XII w latach 1700-1702*, s. 127 – Karol XII wykorzystał nadarzającą się okazję do zbrojnego wystąpienia przeciwko poplecznikowi Augusta II i zagorzałemu antysapieżyńcowi Hrehoremu Ogińskiemu. W grudniu 1701 r. król szwedzki osobiście brał udział w walce przeciwko staroście żmudzkiemu.
[1557] G. Sliesoriūnas, *The first occupation of Vilnius turing the great northern war (april-may 1702)*, [w:] Lithuanian Historical Studies, vol. 14 (2010), s. 73.
[1558] *Ibidem*, s. 74.
[1559] *List Wiśniowieckiego do Radziwiłła ze Stokliszek*, 25.03.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 17503?I, k. 29-38.

miasto. Jednak jak wynikało z zeznań pokonanego pod Druszkieniszkami gen. Alexandra Hummerhjelma zajęcie Wilna było planowane wcześniej. Zamierzano z kierunku Kowna wyruszyć na Wilno po uprzednim połączeniu się z Sapiehami, których w Bielewiczach, majątku Bilewiczów na Żmudzi oczekiwał Karol XII[1560].

Podskarbi litewski Benedykt Paweł Sapieha zwrócił się do króla szwedzkiego, by ten uzasadnił swoje wkroczenie na teren Rzeczypospolitej i nie wysuwał wobec niej żadnych żądań. Nakładając kontrybucje powinien oszczędzić dobra Sapiehów i prymasa Radziejowskiego. Zarazem prosił o przysłanie mu muszkietów i oddziałów wojskowych, żeby mógł wymusić elekcje na Trybunał Główny Litewski. W przyszłym traktacie między Szwecją a Rzecząpospolitą powinny znaleźć się paragrafy zabezpieczające pozycje rodziny Sapiehów i usuwające Ogińskiego ze starostwa żmudzkiego. Ponadto podskarbi uważał, że kontakty Augusta II z carem Piotrem I powinny zostać ujawnione[1561]. Karol XII stwierdził, że żadne dalsze deklaracje są niepotrzebne oraz poinformował o wysłaniu listów do Jabłonowskiego i Radziejowskiego, dla których przeznaczył 20 000 i 10 000 reichstalarów złożonych w Rydze. Pułkownik Kruse pozostający na Żmudzi miał zgodnie z rozkazem królewskim współpracować z hetmanem Sapiehą[1562]. Król szwedzki nakazał generałowi Karolowi Gustavowi Mörnerowi z kierunku Nowego Miasta na Kiejdany iść na Wilno, które zajął z wojewodą wileńskim Sapiehą[1563]. August II zaniepokoił się na wieść o zajęciu przez Szwedów miasta[1564]. Z Wilna Wiśniowiecki wycofał się do Oszmiany, a stamtąd do Smorgoni, gdzie połączył się z wojskami Ogińskiego. W tym czasie w Smorgoniach znajdował się obóz wojsk republikantów, skąd strażnik litewski Pociej wyruszył w nocy z 14/15 kwietnia na podjazd do Wilna[1565]. Próbę odbicia stolicy Wielkiego Księstwa podjął Ludwik Konstanty Pociej 16 IV 1702 r., i wykorzystując element zaskoczenia wpadł do miasta na czele liczącego 3000 ludzi oddziału. Jednak strażnik litewski po początkowych sukcesach zmuszony

[1560] *Ibidem*.
[1561] G. Sliesoriūnas, *The first occupation of Vilnius*, s. 75-76.
[1562] *Ibidem*, s. 76.
[1563] *Ibidem*, s. 78, p. 17.
[1564] *List Piotra Ernesta Kczewskiego podkomorzego do Radziwiłła z Warszawy*, 10.04.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 6589, k. 66-72.
[1565] G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją*, s. 471 i s. 471, p. 16.

został do wycofania się. Po zajęciu Wilna przez wojska szwedzkie i sapieżyńskie wojsko litewskich republikantów znalazło się w trudnej sytuacji. Wpłynęło to na decyzję starosty żmudzkiego Grzegorza Ogińskiego, który zwrócił się do carskiego dygnitarza Apraksina z prośbą o przysłanie na Litwę moskiewskich wojsk pomocniczych, najlepiej około 1000 piechoty, natomiast wojska rosyjskie powinny udać się pod Rygę[1566]. W tym samym czasie o pomoc carską zabiegał również strażnik Ludwik Pociej[1567].

Do kolejnej potyczki doszło, gdy hetman polny litewski Michał Serwacy Wiśniowiecki, rozkazał Pociejowi zaatakować przebywającego w Białej stolnika litewskiego Jerzego Sapiehę. Strażnik litewski zdobył Białą, ale stolnika nie udało mu się złapać, gdyż zdążył salwować się ucieczką. Wycieńczona armia republikancka za pośrednictwem kanclerza Radziwiłła zwróciła się do Augusta II z prośbą o wytyczne, co mają robić dalej. Zarazem zarzucili monarsze małe zainteresowanie ich walką, a przecież prowadzą bitwy o jego prawo do tronu Rzeczypospolitej[1568]. Nie były to do końca uzasadnione pretensje, gdyż Wettyn jeszcze przed zajęciem Wilna przez wojska szwedzkie i sapieżyńskie, w rozmowach z posłem rosyjskim Grigorijem Dołgorukim, zabiegał o udzielenie Litwie pomocy i skoordynowanie działań wojsk rosyjskich z litewskimi republikantami. Hetmanowi polnemu Wiśniowieckiemu i staroście żmudzkiemu Ogińskiemu król nakazywał, żeby w razie uzyskania pomocy, podejmowali działania militarne we współpracy z ministrami i generałami carskimi[1569]. Wettyn zaktywizował swoje starania o przysłanie pomocy wojskowej na Litwę już po podpisaniu sojuszu litewsko-rosyjskiego, gdy sytuacja monarchy i jego adherentów ulegała dalszemu pogorszeniu[1570].

W początkowym okresie Szwedzi zachowywali się umiarkowanie, chcąc przekonać Litwinów, że nie walczą z Rzecząpospolitą, a z Augustem II, i niektórymi jego stronnikami, lecz taka sytuacja nie trwała długo. Pozwoliło to

[1566] *Ibidem*, s. 471-472, p. 19.
[1567] *Ibidem*,s. 471 i s. 471, p. 17.
[1568] AGAD, AR, dz. V, nr 11913/I, p. 100-103.
[1569] G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją*, s. 475, p. 36.
[1570] *Ibidem*, s. 475-476.

Sapiehom na chwilowe zebranie swoich stronników i odzyskanie wpływów. Po odwrocie do Smorgoni republikanci uznali, że dalsze prowadzenie rozmów ze Szwedami nie ma sensu[1571]. Nastąpiła wyraźna polaryzacja stanowisk wśród szlachty litewskiej. Niepowodzeniem zakończyła się próba odbicia Wilna podjęta przez oddziały Ludwika Pocieja, w ręce republikantów wpadł zaufany stronnik Sapiehów Marlin Frederik Kanefer (Canifer) odpowiedzialny za ich negocjacje z Karolem XII[1572]. Pociej po wycofaniu się ponownie połączył się z Wiśniowieckim w Smorgoniach, gdzie dotarła do nich informacja o planowanym przez Karola XII marszu na Warszawę i jego zamysłach detronizacyjnych Augusta II[1573]. Republikanci za pośrednictwem kanclerza Radziwiłła prosili króla, aby docenił ich lojalność oraz zabiegali o ochronę i wsparcie finansowe[1574]. Bez sukcesu zakończyła się misja wysłanników do Karola XII w, który przyjął ich w Długiej Wsi pod Grodnem 4 V 1702 r.[1575]. W tej sytuacji pasywność króla i Korony drażniła republikantów oczekujących na konkretne decyzje[1576].

W tym czasie do Wilna przybył Kazimierz Jan Sapieha, a jego brat Benedykt Paweł, podskarbi litewski dołączył do armii króla szwedzkiego. Wojewoda wileński rozpoczął odbudowę swojego stronnictwa, co zaniepokoiło republikantów obawiających się, że zechce zebrać sesję Trybunału Głównego Litewskiego. Z grona deputowanych, czternastu sprzyjających republikantom wycofało się do obozu do Mińska i pod wodzą wojewody trockiego Michała Kazimierza Kociełła zawiązali własną sesję. Została ona zalimitowana do lipca ze względu na wyjątkowo trudną sytuację w kraju, ponadto zwołano pospolite ruszenie[1577]. Z kolei w Wilnie zebrała się grupa deputatów przywiezionych przez Szwedów ze Żmudzi oraz stronników Sapiehów. Pierwszym marszałkiem został

[1571] *List Pocieja do Radziwiłła z obozu wojskowego*, 14.04.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 11913/I, k. 104-106.
[1572] *List strażnika litewskiego do Radziwiłła z obozu wojskowego*, 20.04.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 11913/I, k. 107-110.
[1573] *Ibidem*, k. 107-110.
[1574] *Ibidem*, k. 110 (Wołłowicz post script).
[1575] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 49.
[1576] *List Pocieja do Radziwiłła z obozu wojskowego*, 30(?).04.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 11913, k. 93-99.
[1577] *List Pocieja do Radziwiłła z okolic Wołożyna*, 14.05.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 11913/I, k. 115-118.

Władysław Krasowski, wbrew swojej woli[1578], a trzy dni później wybrano stronnika Sapiehów, Krzysztofa Zawiszę[1579]. Sapieha nie zdecydował się na wprowadzenie detronizacji Augusta II i odcinając się od takich zamysłów, wbrew obawom hetmana polnego Wiśniowieckiego, nie przekształcił Trybunału w sąd kapturowy właściwy dla okresu bezkrólewia[1580]. Wojewoda wileński Sapieha zwrócił się do biskupa smoleńskiego Eustachego Kazimierza Kotowicza z prośbą o mediację, która nie została przez republikantów ani odrzucona ani przyjęta. Wytworzyła się paradoksalna sytuacja. Obóz republikancki uznawał za nadal ważną ugodę zawartą na sejmie, której wcześniej odmówił wprowadzenia w życie. Stwierdzano, że jeśli Sapieha chce pertraktować to powinien przysłać swych reprezentantów do obozu republikantów litewskich[1581]. Wojewoda wileński Kazimierz Jan Sapieha wydał 6 marca 1702 r. list wzywający do gromadzenia się pod sztandarami Sapiehów wszystkie oddziały znajdujące się pod dowództwem Wiśniowieckiego hetmana polnego[1582]. Sapiehowie przeszli oficjalnie do obozu szwedzkiego i opowiedzieli się po stronie Karola XII 6 III 1702 r., mniej więcej w tym samym czasie, ich przeciwnicy – „Rzeczpospolita Litewska" zawarła układ z Piotrem I i znalazła się w obozie promoskiewskim. Wkroczenie wojsk szwedzkich na Litwę i przyłączenie się do nich oddziałów sapieżyńskich sprawiło, że konflikt wewnętrzny stracił dotychczasowy charakter wojny domowej i został umiędzynarodowiony.

Prowadzona przez Sapiehów działalność na terenie Litwy w okresie marzec-maj 1702 r. doprowadziła do przerwania kontaktów łączących dwór Augusta II z władzami Rzeczypospolitej Litewskiej[1583]. Jeszcze pod koniec marca tegoż roku dwór królewski żywił nadzieję, że Sapiehowie nie zdecydują się na otwarte porzucenie prawowitego monarchy i opowiedzenie się po stronie Karola

[1578] *List Wiśniowieckiego do Radziwiłła z okolic Wołożyna*, 5.05.1972, AGAD, AR, dz. V, nr 17503/I, k. 21-24.
[1579] K. Zawisza, *op. cit*., s. 213.
[1580] *List Pocieja do Radziwiłła z obozu wojskowego*, bd. 30(?).04.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 11913/I, k. 93-99; *List Wiśniowieckiego do Radziwiłła z okolic Wołożyna*, AGAD, AR, dz. V, nr 17503/I, k. 21-24.
[1581] *List Pocieja do Radziwiłła z obozu wojskowego*, 30(?).04.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 11913, k. 93-99.
[1582] *List [Kazimierza Jana Sapiehy], wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego, na sejmiki*, 06.03.1702, AGAD, f 354, dz. II, nr 1943.
[1583] G. Sliesoriūnas, *The first occupation of Vilnius*, s. 101.

XII. Panowało także przekonanie o powstrzymaniu szwedzkiej agresji na drodze dyplomatycznej[1584]. Marsz Szwedów na Warszawę i wcześniejsza okupacja Wilna sprawiły, że przeważyła w otoczeniu króla opinia, iż Karol XII dokonał inwazji na Rzeczpospolitą za ich namową. Dopóki Sapiehowie nie przeszli do jego obozu monarcha szwedzki wydawał się być bardziej „dispositissimus do pokoiu" i czekał na legację od Rzeczypospolitej, by wyjść z tej intrygi z honorem[1585]. Utożsamiono Sapiehów z Hieronimem Radziejowskim, za namową którego do Rzeczypospolitej w 1655 r. weszły wojska Karola X Gustawa. Na początku kwietnia ogłoszono, że Sapiehowie nie są już w dobrych kontaktach z członkami dworu, szczególnie Janem Jerzym Przebendowskim, wojewodą malborskim, którego dobre rady zarzucili[1586]. Podejmowane przez Sapiehów działania na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego i dalsza kontynuacja współpracy z królem szwedzkim wpłynęła na postawę Augusta II wobec nich. Krążyła opinia, że Sapiehowie utracili swoją szansę na pogodzenie się z Wettynem i „iusz podobno tego nie odrobią"[1587]. Wycofanie się większej części wojsk szwedzko-sapieżyńskich na zachód umożliwiło przejęcie władzy na tych terenach przywódcom republikantów. Sapiehowie wkraczając na Litwę u boku Szwedów liczyli na odbudowę swej pozycji, lecz okupacja Wilna była zbyt krótka, żeby mogli swe plany zrealizować. Gintautas Sliesoriūnas podziela opinię szwedzkich historyków i uważa, że Sapiehom i ich sojusznikom Szwedom przyświecały podczas zdobywania Wilna różne cele. Szwedzi potrzebowali pieniędzy i prowiantu na zaopatrzenie wojska, w myśl starej zasady, że wojna żywi się sama. Zdobycie Wilna dało im możliwość nałożenia na miasto dużej kontrybucji. Natomiast Sapiehowie liczyli na restytucję swych wpływów na Litwie w oparciu o instytucje Trybunału Głównego[1588].

W zmieniającej się sytuacji na Litwie obóz republikancki powoli odzyskując władzę przystąpił do serii działań odwetowych. Prześladowano

[1584] *List Kczewskiego do Radziwiłła z Warszawy*, 26.03.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 6589, k. 55-57.
[1585] *List Kczewskiego do Radziwiłła z Warszawy*, 11.04.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 6589, k. 73-76.
[1586] *List Kczewskiego do Radziwiłła z Warszawy*, 5.05.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 6589, k. 62-65.
[1587] *Idem*, 5.05.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 6589, k. 85-87.
[1588] G. Sliesoriūnas, *The first occupation of Vilnius*, s. 75.

szlachtę, która wiosną 1702 r. udzieliła poparcia Sapiehom, rabując i paląc ich wsie i dwory[1589]. U podłoża tych akcji stał fakt aktywnego uczestniczenia sił sapieżyńskich u boku Szwedów w walkach z siłami litewskimi. Szlachta republikancka pamiętała o zaangażowaniu oddziałów sapieżyńskich, które spaliły kilka majętności należących do wrogów hetmana Sapiehy[1590]. Hetman polny litewski Michał Serwacy Wiśniowiecki za sprzymierzenie się ze Szwedami i dopuszczenie zdrady przeciwko Rzeczypospolitej i Augustowi II skazał Bazylego Juszkiewicza na „garło, na łapanie"[1591]. Hetman Powołał się na postanowienia olkiennickie i dekrety wojskowe obowiązujące podczas wojny. Odebrane Juszkiewiczowi dobra Janance przekazał w administrację Janowi Siesickiemu, towarzyszowi chorągwi husarskiej starosty żmudzkiego Ogińskiego. „Rzeczpospolita Litewska" stając w obronie króla wykluczała ze swoich szeregów jego przeciwników, a zarazem wzmacniała swoją pozycję i ponownie przejmowała władzę na Litwie. Wojska szwedzkie pomaszerowały do Korony, pozostałe na Litwie wojska sapieżyńskie walcząc, u boku Szwedów, brały aktywny udział w utarczkach z siłami litewskimi. Oddziały te spaliły kilka miejscowości należących do wrogów hetmana wielkiego Kazimierza Jana Sapiehy[1592]. Nieznany autor listu podkreśla zaangażowanie wojsk sapieżyńskich w walkach z opozycyjną szlachtą litewską. Obóz antysapiezyński oprócz politycznych działań przez cały czas prowadził walkę militarną o charakterze podjazdowym z większym lub mniejszym skutkiem. Korpus Ludwika Pocieja odnosił na tym polu znaczne sukcesy, szczególnie podczas utarczek z wycofującym się z Litwy do Korony wojskiem gen. Maydla[1593].

Wojska szwedzkie w maju 1702 r. wkroczyły do Warszawy, w której pozostały do końca czerwca[1594]. Plany detronizacji Wettyna sprawiły, że król

[1589] K. Zawisza, *op. cit*., s. 213-214.
[1590] Nazwy miejscowości nieczytelne, *Kopia listu NN do NN na temat utarczek z Sapiehami*, 05.07.1702, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1957.
[1591] *Uniwersał Michała Wiśniowieckiego, hetmana polnego WKsL*, obóz pod Zelwą, 23.06.1702, [w:] *Akty izdavaemye Vilenskoû Arheografičeskoû Kommissieû,* t. 13: *Akty Glavnogo Litovskago Trybunala*, Wilno 1886, s. 139-140.
[1592] *Kopia listu N. N. do N. N. na temat utarczek z Sapiehami*, bm. 05.07.1702, AGAD f. 354, dz. II, nr 1957 – nazwy miejscowości są nieczytelne.
[1593] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 257.
[1594] August II przebywał już w Krakowie, gdzie urządził kwaterę główną, *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 49-50; M. Wagner, *Kliszów 1702*, s. 30-41.

szwedzki dążył do bezpośredniej konfrontacji, a obydwaj władcy zamierzali stoczyć walną bitwę przed nadejściem posiłków wzmacniających ich armie[1595]. Na krótko przed bitwą kliszowską, August II pragnąc mieć opinię społeczną po swojej stronie, uwolnił miasto Witebsk od płacenia z sum ryskich prowizji na utrzymanie jego wojska i podatków na okres siedmiu lat. Jednocześnie zaznaczył, że odzyskanie utraconych przez Rzeczpospolitą awulsów oraz odebranie części Inflant Szwedom przejmuje na siebie[1596]. Rozbicie wojsk Augusta II pod Kliszowem 19 VII 1702 r.[1597], w rocznicę bitwy nad Dźwiną, postawiło monarchę w trudnej sytuacji militarno-politycznej, a wojskom szwedzkim umożliwiło zajęcie Krakowa. Obóz republikantów prowadząc aktywne działania militarne przeciwko armii Karola XII zaogniał sytuację i wciągał krok po kroku Rzeczpospolitą do wojny, na czym zależało zarówno Augustowi II jak i Piotrowi I. Po bitwie kliszowskiej Wettyn wydał uniwersał zachęcający województwa Rzeczypospolitej do kontynuowania wojny ze Szwecją[1598]. Król podkreślając, że Rzeczpospolita została niesłusznie napadnięta, a wszystkim jej obywatelom grozi niebezpieczeństwo ze strony brutalnej armii szwedzkiej, obiecywał prowadzić nadal wojnę, aż do rekuperacji Inflant. Zarazem odrzucał żądania ustąpienia z tronu polskiego wysuwane przez króla szwedzkiego[1599].

Po oficjalnym przejściu Sapiehów na stronę szwedzką, hetman wielki litewski Jan Kazimierz ponownie zwrócił się w sierpniu 1702 r. do Wiśniowieckiego, hetmana polnego, by ten podporządkował się mu wraz z podległym sobie wojskiem litewskim wiernym Augustowi II[1600]. Michał Serwacy Wiśniowiecki zdecydowanie odmówił stając po stronie prawowitego króla w obronie „wolności i swobód”[1601].

[1595] Gen. Mörner ze swoim wojskiem połączył się z siłami Karola XII dzień przez bitwą kliszowską; G. Sliesoriūnas, *The first occupation of Vilnius*, s. 100.
[1596] Pod dokumentem swój podpis, obok autografu królewskiego, złożył podkanclerzy litewski Stanisław Antoni Szczuka. Monarcha wydał ten przywilej 20.06.1701 r.; E. Sapieha, *Dom Sapieżyński*, s. 137-138.
[1597] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 50; G. Jonasson, *Plany wypraw wojennych Karola XII w latach 1700-1702*, s. 128-129.
[1598] Opis bitwy kliszowskiej; E. Otwinowski, *op. cit*., s. 33-34; M. Wagner, *Kliszów 1702*.
[1599] *Uniwersał Augusta II do województw*, bm. 23.07.1702 AGAD, f. 354, dz. II, nr 1959.
[1600] *K. J. Sapieha, do M. Wiśniowieckiego*, 13.08.1702r., AGAD, AR, dz. VI, II-51a, s. 94-97.
[1601] *M. Wiśniowiecki do K. J. Sapiehy*, 18.08.1702 r., AGAD, AR, dz. VI, II-51a, s. 97-99.

Na Litwie trwała wojna podjazdowa, siły szwedzkie dowodzone przez gen. Maydla wspierane były przez Sapiehów i ich stronników. Oddziały szwedzko-sapieżyńskie 26 lipca rozbiły siły Wiśniowieckiego i Ogińskiego pod Kamionną[1602]. Niedługo po tej bitwie wojska szwedzkie gen Maydla i oddziały Sapiehów musiały opuścić Litwę i udać się do Korony celem koniunkcji z głównymi siłami. Sapiehowie swoje wojska połączyli z gen. Maydlem w Wiłkowyszkach, skąd pomaszerowano przez Grodno do Brześcia Litewskiego, a następnie skierowano się do województwa lubelskiego. Hetman wielki Kazimierz Jan oraz podsakrbi Benedykt Paweł, którzy woleliby pozostać na Litwie i pilnować swoich majątków oraz odbudowywać wpływy byli zmuszeni ją opuścić i maszerować najkrótszą drogą z Wilna na Lublin[1603].

Wymarsz szwedzkiego korpusu gen Maydla i Sapiehów sprawił, że na Litwie pozostały niewielkie siły zbrojne, co zostało wykorzystane przez stronnictwo saskie. Dowódcy armii litewskiej skupili się na wzmocnieniu sił komputu pospolitym ruszeniem. Połączone siły armii litewskiej i pospolitego ruszenia podjęły pościg za gen. Maydlem. Po przebyciu przeprawy pod Żurbodnem podjęły walkę podjazdową z oddziałami szwedzkimi. W Ks. Żmudzkim walkę podjazdową prowadził Kazimierz Horbowski Zaranek, który pokonał silny konwój szwedzki pod Szkudami[1604]. Sprzyjała walce militarnej obozu antysapieżyńskiego rozpoczęta w Inflantach i Kurlandii ofensywa wojsk rosyjskich, absorbująca znaczne siły szwedzkie. Wojska carskie blokowały Dorpat, a od września twierdzę Noteburg w Ingrii a ponadto atakowały szwedzkie garnizony w Inflantach[1605].

Car Piotr I skierował we wrześniu 1702 r. oddziały kozackie pod wodzą hetmana nakaźnego, pułkownika starodubowskiego Mikołaja Miklaszewskiego pod sapieżyński Bychów. Twierdzę poddał Bildziukiewicz, przywódca Kozaków 10 października 1702 r.[1606]. Hetman polny Wiśniowiecki, zastrzegł na jakich

[1602] K. Zawisza, *op. cit*., s. 108-109; J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypoposlitej w dobie wojny północnej*, s. 231.
[1603] *Ibidem*, s. 214, 231.
[1604] *Ibidem*, s. 232.
[1605] *Ibidem*, s. 232-233.
[1606] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 52.

warunkach zostaną wpuszczone wojska królewskie do twierdzy po zajęciu jej przez siły Kazimierza Sienickiego. Równocześnie zawarował sobie książę, że po zakończeniu działań wojennych, w nagrodę zatrzyma Stary Bychów dla siebie, lecz koszty naprawy poniesie król z własnych funduszy[1607]. Gubernatorem twierdzy bychowskiej został Michał Chalecki, obożny WKsL, którą to nominację potwierdził zjazd stanów litewskich w Różanej, 7 grudnia 1702 r. Zjazd w Różanej został zwołany przez księcia Wiśniowieckiego, hetmana polnego, generalnego pułkownika województw i wojsk Wielkiego Księstwa[1608]. Po zakończeniu kampanii militarnej 1702 r. August II w liście do Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza litewskiego informował go o swoich najbliższych planach wojennych i politycznych[1609]. Monarcha był zdecydowany podjąć bitwę z wojskami szwedzkimi w oparciu o dodatkowe posiłki saskie. Jednocześnie król projektował zwołać w niedalekiej przyszłości sejm, na którym należy koniecznie obmyślić skuteczne środki obrony kraju.

Wojsko litewskie opuściło terytorium Litwy wiosną 1703 r. kierując się w stronę Wyszkowa przez Suraż. W czasie kampanii wiosenno-letniej 1703 r. wojska hetmana Michała Wiśniowieckiego zostały rozdzielone. Strażnik litewski Pociej ze swoimi oddziałami kooperował z feldmarszałkiem von Steinau i jego korpusem saskim, co pozwoliło w marcu 1703 r. zdobyć Tykocin, znajdujący się do tej pory w rękach Sapiehów[1610]. Pociej z kilkunastoma chorągwiami litewskimi rozlokował się głównie w okolicach Tykocina, natomiast jazda gen. Steinau w połowie kwietnia zgormadziła się w okolicach Pułtuska. W tym czasie żadna ze stron, ani wojska saskie ani litewskie, nie podejmowały działań zaczepnych przeciwko operującej na Podlasiu armii szwedzkiej. Tymczasem Karol XII pokonał wojska saskie pod Nowym Dworem mazowieckim i oddziały stacjonujące na kwaterach pod Pułtuskiem. Ludwik Pociej nie zdołał przyjść

[1607] *Warunki kapitulacji Michała Serwacego Wiśniowieckiego, hetmana polnego litewskiego, przy oddaniu fortecy starobychowskiej w posłuszeństwie króla*, 10.10.1702, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1969.
[1608] *Uchwała komisarzy zgromadzonych na zjeździe w Różanej na wezwanie Michała Serwacego księcia Wiśniowieckiego, hetmana polnego litewskiego i pułkownika generalnego wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego*, 07.12.1702, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1978.
[1609] *List Augusta II do Karola Stanisława Radziwiłła*, bm., 20.12.1702, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1980.
[1610] J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 237.

z pomocą swemu sojusznikowi księciu Michałowi Wiśniowieckiemu, który walcząc pod Pułtuskiem poniósł 1 maja druzgocącą porażkę[1611]. Resztki wojsk saskich wycofywały się po bitwie w kierunku na Ostrołękę wraz z oddziałami Ludwika Pocieja, które spóźnione znalazły się pod Pułtuskiem[1612]. Pociej zdążył pod Warszawę, gdzie brał udział w starciach z wojskami szwedzkimi pod koniec maja i w czerwcu 1703 r.[1613]. W działaniach wojennych prowadzonych na terenie Korony brał udział „bywszy" hetman wielki litewski Kazimierz Jan Sapieha, który towarzysząc korpusowi wojsk gen. Maydla operował najpierw w rejonie Sandomierszczyzny, a następnie pod Warszawą i Toruniem[1614]. W sierpniu Kazimierz Jan połączył się z prowadzącym działania wojenne na terenie Wielkopolski gen. C. G. Rehnskiöldem i wówczas zgłosił akces do konfederacji wielkopolskiej, której polityczne oblicze zaczęło się kształtować w tym okresie. Jednym z inicjatorów konfederacji był niedawny jeszcze stronnik Augusta II, Jan Kazimierz Sapieha, starosta bobrujski biorący aktywny udział w życiu prowincji[1615]. Po bitwie pod Pułtuskiem Karol XII na czele prawie całej armii szwedzkiej stanął pod Toruniem[1616]. Podczas oblężenia miasta przez Szwedów wojska litewskie i saskie operowały w rejonie Warszawy[1617], prowadząc działania podjazdowe[1618]. Wojska litewskie dowodzone przez hetmana Wiśniowieckiego i Pocieja połączyły się z wojskami koronnymi i zatrzymały na Pradze. W międzyczasie przez Wisłę przeprawiła się 27 maja jazda litewska w sile 1500 żołnierzy i niespodziewanym atakiem zniosła szwedzką załogę Warszawy, a następnie dołączyła do zgrupowania głównego stojącego pod miastem[1619]. Inne podjazdy litewskie i koronne prowadziły walkę podjazdową z oddziałami gen.

[1611] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 257-258.
[1612] J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 238; K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 278.
[1613] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 258.
[1614] J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 236.
[1615] Przypuszczalnie pod wpływem krewnych opuścił stronnictwo dworskie i przeszedł do obozu szwedzkiego podczas pobytu we Wrocławiu w listopadzie 1702 r., skąd przekazywał informacje Karolowi XII; E. Sapieha, *Dom Sapieżyński*, s. 413; J. Poraziński, *Sejm lubelski*, s. 36, p. 103.
[1616] Toruń skapitulował 14.10.1703, a dwóch generałów saskich dostało się do niewoli, *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 58.
[1617] Po drugiej stronie Wisły prowadziły działania militarne wojska litewskie. Podjazd litewski napadł w pierwszych dniach kwietnia na kwaterę Karola XII w Okoniowie, odnosząc zwycięstwo. Okoniów podpalono, a król szwedzki ledwo uszedł z życiem przenosząc się wraz z wojskiem do Warszawy; E. Otwinowski, *op. cit*., s. 54.
[1618] W. F. Rakowski, *op. cit.*, s. 7.
[1619] J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 239.

Rehnskiölda łacząc się z miejscowymi siłami antyszwedzkimi. W połowie czerwca wojska sprzymierzone odeszły spod Warszawy do Siedlec. W zgrupowaniu pod Siedlcami większość sił stanowiło wojsko litewskie, liczące poza wysłanymi podjazdami ok. 6 tys., kórym dowodził Ludwik Pociej[1620]. Wettyn pragnąc iść z pomocą uwięzionej w Toruniu załodze saskiej zwołał do Otwocka naradę wojenną, która odbyła się w dniu 20 lipca z udziałem hetmanów koronnych i mianowanego hetmanem wielkim litewskim Michała Wiśniowieckiego oraz innych dowódców litewskich[1621]. Przyjęty na naradzie w Otwocku plan działania zakładał uderzenie armii litewskiej pod komendą Wiśniowieckiego nad korpus gen. Nierotha stojący nad Drwęcą i równoczesny atak wojsk koronnych wzmocnionych saskim korpusem von Steinau na oddziały szwedzkie gen. Rehnskiölda przebywające w Wielkopolsce[1622]. Planowana ofensywa załamała się wskutek niesnasek wśród dowództwa, sam August II zachowując podejrzliwość wobec hetmana koronnego Lubomirskiego, przyjaciela Sapiehów, rozkazał 4 sierpnia, przekazać część wojsk koronnych pod komendę Wiśniowieckiego. Książę Michał Wiśniowiecki na czele armii litewskiej, korpusu saskiego von Steinau oraz posiłków koronnych miał wyruszyć do Wielkopolski przeciwko gen. Rehnskiöldowi. Decyzja monarchy była spowodowana obawą, że Lubomirski po odejściu do Wielkopolski może przyłączyć się do konfederacji wielkopolskiej i przejść na stronę Karola XII. Urażony hetman koronny odłączył się, kiedy zarówno Michał Wiśniowiecki, jak i von Steinau odmówili mu posiłków, i ruszyli do Wielkopolski. Wojskom litewsko-saskim nie udało się przedrzeć pod Toruń. Po bezskutecznych próbach dotarły one tylko do Włocławka, po czym rozdzieliły się. Komput hetmana Wiśniowieckiego zaszedł nieco dalej i w pierwszej połowie września operował w rejonie Lubstowa[1623].

[1620] *Ibidem*, s. 239.

[1621] *Relacja kampaniej od przybycia Imci Pana kasztelana krakowskiego hetmana wielkiego koronnego z sejmu lubelskiego do obozu. Roku 1703*. Druk współczesny, wydany na początku roku 1704 przez Lubomirskiego celem oczyszczenia go z zarzutów.

[1622] *Ibidem*, s. 2-3.

[1623] *List księcia Wiśniowieckiego spod Lubstowa 7 września 1703 r.*; *Drugi list księcia Wiśniowieckiego spod Lubstowa 14 września 1703 r*. http:\\oai.pbc.gda.pl:19953 (Dostęp z dnia 27.05.2017 r.).

W potyczkach brał udział oddział porucznika Nowosielskiego[1624]. Von Steinau wycofał się na Warszawę, a oddziały hetmana Wiśniowieckiego skierowały się przez Kujawy na południe[1625]. Podczas odwrotu doszło do kilku potyczek z wojskami gen. Rehnskiölda, ostatecznie Litwini zakończyli kampanię w Koronie i wycofali się w kierunku Warszawy, skąd pomaszerowali na leża zimowe na Litwę[1626].

Były stolnik litewski Jerzy Stanisław Sapieha w grudniu 1703 r. stojąc na czele dywizji litewskiej pod Sieradzem nadzorował tamtejszą szlachtę, by na sejmiku zgłosiła akces do proszwedzkiej konfederacji średzkiej[1627]. Konfederacja zawiązana pod laską Piotra Bronisza początkowo podkreślała, że nie jest wymierzona przeciwko, lecz występuje w obronie praw i swobód szlacheckich. Nie została podważona legalność sejmu lubelskiego, choć podjęto sprawę wyrugowania posłów wielkopolskich z sejmu. Oblicze konfederacji zaczęło zmieniać się w okresie sierpień-wrzesień 1703 r., gdy podjęła ona rozmowy z przedstawicielami Karola XII oraz przyłączyli się do niej Sapiehowie i królewicz Jakub Sobieski[1628]. Królowi szwedzkiemu udało się wreszcie zbudować stronnictwo, którego przedstawiciele gotowi byli prowadzić rozmowy o detronizacji Augusta II. Piotr Bronisz zwołał zjazd konfederacji do Warszawy, podobnie uczynił w połowie grudnia prymas Stefan Radziejowski, który podnosząc rangę zjazdu zaprosił także przedstawicieli innych województw[1629]. Nadal jednak pozycja Augusta II była dość silna, podbudowana postanowieniami trzech walnych rad i sejmu lubelskiego. W odpowiedzi na działania konfederacji średzkiej sukcesem było zawiązanie rokoszu prokrólewskiego przez stronników Wettyna[1630]. Adherenci Augusta nadal stali przy nim prowadząc walki zbrojne zarówno na terenie Litwy, jak i Korony posiłkując oddziały wojska koronnego.

[1624] *Relacya campaniey od przybycia IMci Pana kasztelana krakowskiego, hetmana wielkeigo koronnego z sejmu lubelskiego do obozu roku 1703*. http:\\pbc.gda.pl:19953 (Dostęp z dnia 11.04.2017 r.), s. 40-42.
[1625] J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 262.
[1626] W. F. Rakowski, *op. cit*., s. 8.
[1627] E. Sapieha, *Dom Sapieżyński*, s. 391.
[1628] J. Poraziński, *Epiphania Polniae*, s. 34 i n.
[1629] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 448 i n.
[1630] *Ibidem*, s. 446-447; J. Poraziński, *Sejm lubelski*, s. 115.

Kampania 1703 roku zakończyła się w praktyce bez żadnych konkretnych rezultatów.

Król August II nadal posiadał przewagę nad swym rywalem, lecz fakt, że wojska Wettyna składały się prawie wyłącznie z jazdy, a brakowało piechoty[1631], wymuszał przyjęcie określonych rozwiązań taktyczno-strategicznych. Wojska polsko-litewskie zdecydowały się na prowadzenie walki podjazdowej, wiedząc że przy niewielkim wsparciu siły ogniowej ich szanse w otwartym polu maleją[1632]. W czasie, gdy wojsko litewskie pod komendą Michała Wiśniowieckiego ściągało pod Grodno, z Kuralndii na Żmudź wkraczały oddziały szwedzkie w liczbie 4 tys.[1633]. Już w trakcie koncentracji sił augustowskich w widłach Wisły i Sanu, duża część armii litewskiej dowodzona przez Sołtyka i Baranowicza operowała na terenach Podlasia, Mazowsza i Lubelszczyzny[1634]. Stojący pod Sandomierzem Michał Wiśniowiecki przystąpił do działań podjazdowych i pod Chybicami zniósł podjazd szwedzki wysłany przez gen. Rehnskiölda (800 koni) umacniającego się na swych pozycjach nad Pilicą między Nowym Miastem a Warką[1635]. W międzyczasie książę Michał Wiśniowiecki i marszałek związku wojskowego Stanisław Chomentowski pomaszerowali ku Wiśle. Zawiązana w obronie króla konfederacja sandomierska, przeciwdziałając posunięciom konfederacji warszawskiej, występowała przeciwko jej sojusznikom. W obliczu dokonujących się zmian Wettyn liczył na pomoc wojsk litewskich, będących pod komendą hetmana Michała Wiśniowieckiego[1636]. Podskarbi litewski Ludwik Pociej w sierpniu 1704 r. zaatakował i rozbił regiment hetmana koronnego Lubomirskiego, opowiadającego się po stronie Stanisława Leszczyńskiego[1637].

[1631] Ten stan rzeczy wynikał z faktu, że zwyczajowo regimenty piechoty i dragonii lokowano na ziemiach ukraińskich. Prawie wszystkie regimenty dochowały wierności Wettynowi; J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej*, s. 275.

[1632] Przyjęta przez Wettyna taktyka walki spotykała się z aprobatą cara Piotra I, który od początku 1704 r. wpływał na Augusta, by nie zmieniał dotychczasowej taktyki i nadal unikał generalnej bitwy z królem szwedzkim. Taktyka ta pozwalała wiązać siły Karola XII w Rzeczypospolitej, o co chodziło carowi; J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 499.

[1633] *List Szczuki podkanclerzego WXL do żony, 14.03.1704*, b.m., ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sygn. 3365, s. 1273.

[1634] E. Otwinowski, *op. cit*., s. 77.

[1635] *Ibidem*, s. 68.

[1636] *Ibidem*, s. 70.

[1637] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 258.

Wojsko litewskie wierne Augustowi II ruszyło w pościg za dywizją wołyńską, w czasie gdy inne oddziały niszczyły jego dobra[1638].

Operujące wojska polsko-litewskie pod Jarosławiem, opuściły obóz i skierowały się na północny wschód i nad Bugiem August II zarządził ich koncentrację. W rejon zgrupowania przybyły posiłki rosyjskie dowodzone przez ks. Golicyna w sile 7000 piechoty[1639], co wzmocniło armię polsko-litewską (15 000), składającą się głównie z jazdy. Wettyn zakładał uderzenie na Warszawę, siedzibę Stanisława Leszczyńskiego i jego zwolenników, z dwóch stron równocześnie. Dowodzona przez niego armia miała zaatakować od wschodniej strony, a wkraczająca do Wielkopolski armia saska (12 000) pod komendą gen. Schulenburga miała uderzyć od zachodu. Zarówno konfederaci warszawscy jak i operujący na terenie Wielkopolski Szwedzi znaleźliby się w potrzasku. Wojska sprzymierzone maszerujące od strony Brześcia Litewskiego dotarły pod Warszawę 1 IX 1704 r., a już 3 września kapitulowała pozostawiona w stolicy załoga szwedzka dowodzona przez Horna[1640]. Leszczyński porzucił zamiar stoczenia walnej bitwy w otwartym polu i opuściwszy miasto skierował się w stronę głównej armii Karola XII[1641]. W trakcie kampanii wojennej oba obozy polityczne stosowały tę samą metodę podważania ekonomicznych podstaw swoich przeciwników, polegającą na zajeżdżaniu i rujnowaniu ich majątków, grabieżach, podpaleniach i wysokich kontrybucjach oraz nakładanych paletach[1642]. Tą metodą będą posługiwać się wszyscy uczestnicy walki o tron Rzeczypospolitej przez cały okres jej trwania. Po wkroczeniu gen. Schulenburga do Wielkopolski zniszczono i zrujnowano dobra Leszczyńskiego i jego

[1638] J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 274.
[1639] Pamiętnikarz podaje liczbę 30 tys. wojska moskiewskiego; W. Kuczyński, *op. cit*., s. 34.
[1640] *Pochody Karola XII*, ANKr, ZFK, f. 636, APKrz, sgn. 3378, k. 19; *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, nr II-79. s. 63; po wkroczeniu do Warszawy August II odesłał bp Święcickiego do Rzymu, gdzie dekretem papieskim skazano go na pobyt w Ankonie. Traktat altransztadzki uwolnił biskupa, lecz Święcicki w drodze do Polski zmarł w Wiedniu. Wcześniej podobny los spotkał bp warmińskiego Załuskiego, gdy okazało się, że „Brandenburczykiem fakcyje robił", E. Otwinowski, *op. cit*., s. 80.
[1641] Leszczyński po wymarszu ze stolicy szedł pod Wąwolnicę, a następnie skierował się do obozu Karola XII. August II bardzo szybko opuścił Warszawę, *Wypis z Listu Szczuczyny podkanclerzyny litewskiej do męża*, 18.09.1704, ANKR, ZFK, f. 635, APKrz., sgn. 3365, s. 1379-1380; K. Piwarski, *Hieronim Lubomirski, hetman wielki koronny*, s. 158-159.
[1642] Z. Łakociński, *Magnus Stenbock w Polsce. Przyczynek do historii szwedzkich zdobyczy w czasie wojny północnej*, s. 95 i n.

adherentów[1643]. Pozostawiony przez Augusta II pod Warszawą Konopacki pomaszerował do Radziejowic, dziedzicznych dóbr prymasa Radziejowskiego i je złupił[1644].

Regaliści litewscy w walce ze Szwedami i adherentami Leszczyńskiego posłużyli się taktyką wojny podjazdowej, prowadząc ją nie tylko na terenie Wielkiego Księstwa, ale także na terenie Korony dokąd wysyłano podjazdy. Wojna partyzancka, szarpana, nastawiona była na wyniszczanie potencjału militarnego przeciwnika i jego osłabienie, ale nie mogła zmienić układu sił na obszarze objętym działaniami. W Kurlandii pod Krzyżborkiem w dniu 5 VIII 1704 r. wojska litewskie połączone z kilkutysięcznym oddziałem moskiewskim zostały pokonane przez wojska szwedzko-sapieżyńskie[1645]. W czasie trwania wojny podjazdowej Ludwik Konstanty Pociej, podskarbi wielki litewski przed 12 VIII 1704 r. starł się z hetmanem Lubomirskim, występującym po stronie Leszczyńskiego i zniósł jego regiment grenadierski[1646]. W chorągwi pancernej Ludwika Pocieja walczył Rajnold Kazimierz Sadowski, porucznik tejże chorągwi i pisarz ziemski litewski biorący udział w walkach ze Szwedami i w wojnie domowej z Sapiehami od początku jej trwania[1647]. Aktywnie w obozie antysapieżyńskim działał brat Ludwika Pocieja, kasztelan trocki Kazimierz Aleksander walczący zapewne u boku Grzegorza Ogińskiego[1648]. Stronników sapieżyńskich zwalczał Dominik Michał Słuszka wybrany w roku 1704 przez szlachtę województwa połockiego pułkownikiem[1649]. Dominik Słuszka, nie mając najlepszych układów z Wiśniowieckimi i Ogińskimi, trzymał się kanclerza wielkiego litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła.

W rejonie od Grodna operowały chorągwie sapieżyńskie, które „zniknęły", gdy pod Tykocin w dniu 7 IX 1704 r. przyszły oddziały moskiewskie. Po zalewie dwudniowym pobycie wojska moskiewskie porzuciły Tykocin, i wypełniając

[1643] Olbrzymie kontrybucje nałożono na dobra nowego elekta – na Leszno 40 tys. talarów; M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 206, p. 431.
[1644] E. Otwinowski, *op. cit*., s. 80-81.
[1645] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, sygn. II – 79, s. 62.
[1646] A. Sowa, *Pociej Ludwik Konstanty, h. Waga (1664-1730)*, PSB, t. 27, s. 40.
[1647] A. Rachuba, *Sadowski Rajnold* (*Renal, Reginald, Reinhold*) *Kazimierz, h. Lubicz* (*zm. 1721),* PSB, t. 34, s. 311-313.
[1648] A. Sowa, *Pociej Kazimierz Aleksander, h. Waga* (*1666-1728*), PSB, t. 27, s. 34.
[1649] A. Rachuba, *Słuszka Dominik Michał, h. Ostoja* (*ok. 1655-1713*), PSB, t. 39, s. 142.

ordynans króla stojącego w Gniezienicach i budującego most na Wiśle naprzeciwko Zakroczymia, pomaszerowały w jego kierunku[1650]. Oddziały szwedzkie i wojewody wileńskiego Kazimierza Jana Sapiehy podeszły pod Birże, które po pięciotygodniowym oblężeniu poddały się 24 IX 1704 r., a regimenty Karola Stanisława Radziwiłła i Michała Kazimierza Kociełła przeszły na stronę wojewody wileńskiego[1651]. W tym okresie obie strony prowadziły aktywną walkę partyzancką, przeciwnik Augusta II stolnik litewski od dawna przebywał w okolicy Merecza, dokąd przebijał się (10 IX) elekt ze starostą bobrujskim idąc w stronę pruskiej granicy przez Ławsk, Wąsosz i Grajewo. Koło Kamionnej we wrześniu 1704 r. oddział Pocieja rozgromił dwie chorągwie sapieżyńskie „wieszające się od Pª Wwdy Podlaskiego", a dowodzone przez Burzyńskiego i Paszkowskiego[1652]. Ponownie oddział rotmistrza Burzyńskiego został zniesiony w Rajgrodzie[1653]. W niedługim czasie pod Augustowem chorąży grodzieński rozgromił chorągwie rotmistrzów Paszkowskiego i Burzyńskiego[1654], było to kolejne starcie zbrojne „Rzeczypospolitej Litewskiej" z Litwą sapieżyńską. Zwycięstwo w bitwie pod Szkudami 1 XI 1704 r. odniósł hetman Michał Wiśniowiecki, posiłkowany przez Rosjan, nad wojskami Sapiehów, którym odebrał regimenty zabrane po zdobyciu Birż[1655]. Krzysztof Zawisza stracił w przegranej bitwie około 300 żołnierzy i salwował się ucieczką do Kurlandii, gdzie z niedobitków utworzył trzy chorągwie, które połączył ze znajdującymi się u boku szwedzkiego dwiema jednostkami jazdy oraz piechotą węgierską i janczarską, tworząc dość znaczne zgrupowanie o sile około 1500 żołnierzy[1656]. Liczniejsze oddziały wojskowe znajdowały się w rękach Sapiehów przebywających u boku Karola XII i prowadziły równolegle działalność polityczną. Z inicjatywy króla szwedzkiego Sapieha nakłonił w lipcu 1704 r.

[1650] Za nimi miał podążać podskarbi litewski Pociej, *List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony*, 14.09.1704, ANKr, ZFK, f. 635 APKrz, sgn. 365, s. 1376-1378 (błędna datacja stron).
[1651] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 63.
[1652] *List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony*, 27.09.1704, ze Szczuczyna, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, f. 635, s. 1389-1390.
[1653] *List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony*, 30.09.1704, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1403.
[1654] *List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony*, 12.10.1704, ze Szczuczyna, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1422 (całość listu s. 1422-1424).
[1655] *Zebranie dni z kalendarzów*, AGAD, AR, dz. VI, II-79, s. 63; W. F. Rakowski, *Pamiętniki*, s. 26.
[1656] K. Zawisza, *op. cit*., s. 121, 229-230.

szlachtę upicką w Poniewieżu, a 2 września tegoż roku szlachtę żmudzką w Rosieniach do zawiązania konfederacji w celu udzielenia poparcia Stanisławowi Leszczyńskiemu[1657]. Militarnie hetmana Wiśniowieckiego wspierały oddziały kuchmistrza litewskiego Jakuba Kazimierza Grużewskiego, konsyliarza konfederacji sandomierskiej[1658]. Wojsko litewskie dowodzone przez Ogińskiego zostało zniesione w 1704 r. pod Drują przez Krzysztofa Zawiszę, który rozbił 2 chorągwie dragońskie i 5 kornetów rajtarii z dywizji hetmana polnego litewskiego[1659]. Kilka miesięcy później połączone siły litewsko-rosyjskie mimo znacznej przewagi liczebnej zostały rozbite przez wojsko gen. Adama Ludwika Loewenhaupta pod Kluczborkiem[1660]. Z kolei w ramach prowadzonej operacji na Żmudzi wojska Hrehorego Antoniego Ogińskiego i rosyjski oddział pułkownika Gebharda Pflugha rozbiły oddział Szwedów wspomaganych przez wojsko sapieżyńskie w listopadzie 1704 r.[1661]. Tereny Żmudzi udało się opanować tylko na okres przejściowy, a w następnym roku ponownie toczono o nie walki.

Po odejściu wojsk moskiewskich ich miejsce zaraz zajął wojewoda podlaski. Traktowanie w imieniu króla Augusta II o poddanie Tykocina zlecono podkanclerzemu Szczuce, który miał je prowadzić za pośrednictwem Leszczyńskiego[1662]. Plagą były wędrujące chorągwie wołoskie koło Grodna i Sidry, które musiano odprowadzić. Wołosza sapieżyńska stanowiąc dość skuteczne narzędzie do wyniszczania majątków stronników Augusta II była określana przez podkanclerzego litewskiego Szczukę „złem, które zjawiło się w naszych dobrach”[1663].

[1657] A. Rachuba, *Sapieha Kazimierz Jan Paweł, h. Lis*, PSB, t. 35, s. 44.
[1658] *List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony*, 3.11.1704, ze Szczuczyna, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1449.
[1659] K. Zawisza, *op. cit*., s. 120; sam Ogiński potwierdził w rozliczeniu za lata 1701-1703 utratę kilkuset rajtarów w bitwie pod Drują; T. Ciesielski, *Wojsko litewskie w latach 1698-1709*, s. 173, p. 37.
[1660] Wojsko litewsko-ruskie liczyło 18 tys. żołnierzy a siły szwedzkie 7 tys. żołnierzy; *ibidem*, s. 173.
[1661] *Repnin do Piotra*, Połock, 8/19 XI 1704, *Pis'ma i Bumagi*, t. 3, pr. 740, s. 709; J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 523, p. 120.
[1662] *List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony*, 22/28.09.1704, ANKr, AKPot. (Archiwum Szczuki), sgn. 3365, fond 635, s. 1391 (całość s. 1391-1393).
[1663] *List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony*, 18.11.1704, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1457.

Zawarcie traktatu narewskiego, w chwili gdy Karol XII mimo odniesionych zwycięstw nie był w stanie zmusić Wettyna do kapitulacji i doprowadził do elekcji Stanisława Leszczyńskiego, gwarantowało pomoc wojsk rosyjskich. Car Piotr I zaniepokojony rozwojem wydarzeń w Polsce planując kampanię wojenną 1705 r. postanowił na czele swych głównych sił wkroczyć na Litwę. August II oczekiwał, iż wojska rosyjskie zajmą pozycję w widłach Wisły i Sanu[1664], a tymczasem przebywając w Saksonii zwalczał przeciwników kontynuowania wojny ze Szwecją. Na czerwcowej radzie wojennej w Połocku postanowiono wysłać do Kurlandii i Inflant, gdzie stacjonował szwedzki korpus Lewenhaupta, feldmarszałka Borysa Piotrowicza Szeremietiewa. Feldmarszałek miał za zadanie odcięcie Lewenhaupta od Rygi i zepchnięcie Szwedów w kierunku Grodna, gdzie miały zając pozycję pułki gen. Renne i wojska saskie Paijkula. Korpus Szeremietiewa pomaszerował do Kurlandii, a 11 VII 1705 r. w kierunku Wilna wyruszyła główna armia rosyjska. Car wysłał na Litwę korpus gen. Carla Renne liczący 5500 ludzi dla dokonania koniunkcji z wojskami Michała Wiśniowieckiego i kilkutysięcznymi oddziałami saskimi dowodzonymi przez gen Paijkula[1665]. Na rozkaz Piotra I wkraczały do Polski wojska kozackie hetmana Iwana Mazepy z jasno określonym zadaniem niszczenia dóbr należących do przeciwników Augusta II. Do połączenia się wojsk kozackich z saskimi miało dojść po zajęciu Wołynia i województwa lubelskiego[1666]. Po klęsce wojsk rosyjskich dowodzonych przez Szeremietiewa pod Murmizą (Gemauerthof) na ratunek pospieszył car na czele 13 batalionów. W wyniku podjętej ofensywy zdobyto Mitawę, opanowano Kurlandię i Inflanty oraz zamknięto w okrążeniu Lewenhaupta, po czym część wojsk rosyjskich ponownie pomaszerowała do Wilna.

Operacja militarna armii carskiej w Inflantach zbiegła się z wydarzeniami, w wyniku których doszło do koronacji Leszczyńskiego. Zwołany przez zwolenników Leszczyńskiego zjazd konfederacji warszawskiej do stolicy

[1664] A. Kamiński, *Przeciwko Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 231, p. 11.
[1665] *Ibidem*, s. 233, p. 21.
[1666] *Ibidem*, s. 233-234.

doprowadził do koronacji Stanisława Leszczyńskiego[1667]. Stronnicy Augusta II podjęli próbę opanowania Warszawy i przerwania zjazdu oraz rozpędzenia jego uczestników. Generał Paijkul głównodowodzący wojskami saskimi, polskimi i litewskimi uderzył na siły przeciwnika, lecz w bitwie pod Warszawą 31 VII 1705 r. połączone siły zbrojne wierne Augustowi II poniosły klęskę. Operacja militarna, w której udział wzięły wojska litewskie hetmana Michała Wiśniowieckiego[1668], sprawującego dowództwo wspólnie z Adamem Sieniawskim, Stanisławem Chomętowskim i Stanisławem Denhoffem zakończyła się sromotną porażką, między innymi z przyczyn sporów kompetencyjnych – każdy chciał być najważniejszy i przewodzić innym[1669]. Adherentom Wettyna nie powiodła się próba przejęcia kontroli nad Warszawą oraz zapobieżenia niebezpiecznej politycznie koronacji Stanisława Leszczyńskiego. Przesunięcie głównych sił szwedzkich w kierunku stolicy zabezpieczyło zjazd konfederacki, na którym po wcześniejszym pokonaniu opozycji w bitwie pod Warszawą, doprowadzono do koronacji Stanisława Leszczyńskiego[1670]. Po tej niefortunnej bitwie wojska Michała Wiśniowieckiego, hetmana wielkiego litewskiego poszły pod Suraż[1671]. Wiśniowiecki nie rezygnował i po upływie dwóch miesięcy przystąpił do nowej akcji zaczepnej. Hetman współdziałał z jazdą saską stojąca w okolicy Tykocina. Do działań przystąpiono 25 X 1705 r., po przybyciu korpusu Aleksandra Mienszykowa. W wyniku ataku wojsk rosyjsko-litewskich rozbito stacjonujące na Pradze oddziały Leszczyńskiego. Brawurową akcję przeprowadził Krzysztof Kazimierz Sienicki, który na czele jazdy usiłował bezskutecznie wejść do Warszawy[1672]. W natarciu brały udział chorągwie hetmana Wiśniowieckiego, podskarbiego WKsL Ludwika Konstantego Pocieja i wojewody witebskiego

[1667] E. Kotłubaj, *Galerja nieświeska portretów radziwiłłowskich*, s. 408; G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena, XVIII amžiaus studijos*, s. 106.
[1668] I. Czamańska, *op. cit*., s. 372 – w wyprawie brał udział także książę Janusz Wiśniowiecki; F. Rakowski, *op. cit*., s. 34; E. Otwinowski, *op. cit*., s. 85.
[1669] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 268; opis bitwy: zob. J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 286; K. Zawisza, *op. cit*., s. 234.
[1670] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 114-116, 121.
[1671] T. Ciesielski, *Diariusz podjazdu z początków jesieni 1705 r. Przyczynek do dziejów Wielkiej Wojny Północnej*, MHA 13 (2001), s. 94.
[1672] *Relatia o podieździe JM Sienickiego pod Warszawę, 26.10.1705*, obóz pod Kamieńczykiem, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sygn. 3362, s. 125-128.

Kazimierza Aleksandra Pocieja[1673]. Prawdopodobnie w walce z Wołoszą Józefa Potockiego, wojewody kijowskiego, wziął udział także Kazimierz Zaranek Horbowski, strażnik WKsL[1674]. Atak starosty uświackiego Aleksandra Ogińskiego na czele ośmiu chorągwi na chorągwie wołoskie pod komendą regimentarza Szumskiego zakończył się sukcesem. Ta utarczka nie zmieniła położenia wojsk Wiśniowieckiego, który 5 X 1705 r. udal się w kierunku Tykocina na spotkanie z carem.

W połowie października wojska rosyjskie pod komendą Mienszykowa zajęły Grodno i Tykocin[1675]. Planowana ofensywa wojsk rosyjskich w kierunku Warszawy została przerwana przez cara ze względu na bunt wojskowy garnizonu stacjonującego w Astrachaniu. Kampanię 1705 r. Piotr I uznał za zakończoną i rozlokował główne siły w okolicach Grodna[1676]. Dalsze posunięcia militarne przeciwko Karolowi XII zostały omówione na wspólnym spotkaniu Piotra I z Augustem II w Tykocinie na początku listopada 1705 r.[1677]. Przed wyjazdem do Moskwy car podporządkował swoją armię pod komendą feldmarszałka Ogilvi'ego Augustowi II. W skład wojsk grodzieńskich wchodził także oddział Kozaków w sile 2 tys. dowodzony przez Dmitria Gorlenkę i używany do pełnienia służby pomocniczej przy wojskach rosyjskich[1678]. Stronnicy i sojusznicy wspierający Augusta II znajdowali się w korzystnej sytuacji militarnej po zakończeniu kampanii 1705 r. Wojska szwedzkie otoczone zostały przez siły sprzymierzone. Na Wołyniu i w Lubelskiem stacjonowały wojska kozackie w sile 40 tys. gotowe do koniunkcji z przygotowywanymi przez gen Schulemburga 20 tys. wojskami saskimi zagrażającymi Szwedom od zachodu. Hetman Mazepa przyprowadził do Mińska 14 tys. Kozaków, natomiast pozostałe garnizony kozackie zostały rozłożone po twierdzach, m.in. w Słucku, Nieświeżu,

[1673] T. Ciesielski, *Diariusz podjazdu z początków jesieni 1705 r. Przyczynek do dziejów Wielkiej Wojny Północnej*, s. 96.
[1674] *Ibidem*, s. 97, p. 31.
[1675] J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 289.
[1676] A. Kamiński, *Przeciwko Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 236.
[1677] *Zebranie dni z kalendarzow*, AGAD, AR, dz. VI, nr II-79, s. 67; J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 289-290.
[1678] Do Tykocina Ogilvi wysłał oddział 500 Kozaków; armia grodzieńska liczyła szacunkowo ok. 18 tys. piechoty i 3-4 tys. jazdy; A. Kamiński, *Przeciwko Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 238-239 i s. 238, p. 57.

Lachowiczach i Brześciu Litewskim[1679]. Chorągwie litewskie osłaniały linię Bugu wspólnie z ocalałymi z bitwy pod Warszawą oddziałami saskimi, natomiast od Tykocina przez Ostrołękę do Pułtuska i Jakot zostały rozlokowane pułki dragonii rosyjskiej[1680]. Cztery partie wojsk koronnych stacjonowały na Podkarpaciu, Podolu, w województwie ruskim i na Podlasiu kijowskim oraz część wojsk koronnych stała w województwie sandomierskim[1681]. W okrążeniu wojsk sasko-litewsko-polskich znalazła się 30 tys. armia szwedzka i chorągwie stronników Stanisława Leszczyńskiego szacowane na 10-12 tys. ludzi. W tej trudnej sytuacji Karol XII podzielił swe wojska, wysyłając na granicę ze Śląskiem 13 tys. korpus gen. Rehnskiölda mającego zabezpieczać trasę domniemanego marszu wojsk gen. Schulemburga z Saksonii. Pozostałe wojsko król szwedzki skierował w okolice Warszawy na leża zimowe. Koncentryczny pierścień zamykający się wokół armii szwedzkiej Karol XII postanowił przerwać dokonując nagłego ataku i pokonując wroga w otwartej bitwie. Stąd decyzja marszu porą zimową przez Węgrów, Suraż w kierunku Grodna[1682]. Armia króla szwedzkiego i chorągwie zwolenników Leszczyńskiego po przekroczeniu 9 I 1706 zamarzniętej Wisły kierowały sie na oddziały litewsko-saskie broniące linii Bugu, które mimo podejmowanych utarczek nie były w stanie zatrzymać impetu sił szwedzkich. Szwedzi nękani licznymi podjazdami pozostawili w tyle silnie umocniony Tykocin i pomaszerowali dalej, osiągając 24 I 1706 r. linię Niemna, a już dwa dni później większość oddziałów szwedzkich stanęła pod Grodnem[1683].

Wieści o zbliżającym się do Grodna Karolu XII na czele swych wojsk, zmusiły Augusta II do zwołania rady wojennej na dzień 22 I 1706 r., w celu wypracowania właściwej strategii. Na radzie dominowały dwa stanowiska, przy czym większość optowała za wycofaniem się z Grodna w kierunku Połocka[1684].

[1679] Zdaniem A. Kamińskiego siły kozackie nie liczyły 40 tys., są to dane zawyżone; *ibidem*, s. 239, p. 61.
[1680] *Ibidem*, s. 239.
[1681] J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 303-304.
[1682] A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 240; K. Zawisza, *op. cit*., s. 237-238; J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 304-305.
[1683] *Zebranie dni z kalendarzow*, AGAD AR, dz.. VI, nr II-79, s. 68; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 240.
[1684] J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 304-305.

Tę opcję lansowali Jan Szembek, podkanclerzy koronny i Konstanty Szaniawski, biskup kujawski[1685]. Pośrednie stanowisko zajmował gen. Repnin opowiadający się za obroną Grodna, uważający jednak że w przypadku zbliżania się do miasta wojsk Karola XII wspartych oddziałami gen. Karla Gustafa Rehnskiölda należy wycofać się w kierunku Połocka. August II ostatecznie wybrał wariant mniejszościowy reprezentowany przez gen. Georga Ogilvi'ego zdecydowanie opowiadającego się za obroną Grodna.

Tymczasem podczas przeprawy przez rzekę koło Grodna szwedzcy drabanci królewscy w starciu z jazdą rosyjską zmusili ją do wycofania się. Zamieszanie w szeregach armii Mienszykowa wprowadziły lekkie chorągwie jazdy Leszczyńskiego, wymuszając na carskim faworycie poniechania prób przedostania się w kierunku Grodna, i podjęcie marszu w stronę Mińska[1686]. Karol XII już 27 I 1706 r., czyli dzień po przybyciu pod Grodno podprowadził swe wojska pod wały obronne, ale nie zdecydował się ani na zdobywanie ani na blokadę dobrze ufortyfikowanego miasta. Ostatecznie armia szwedzka skierowała się na Merecz i Wilno[1687]. Król szwedzki odstępując od szturmowania Grodna postanowił przeciąć szlaki komunikacyjne na linii Grodno – Połock. Decyzja Karola XII wpłynęła na zmianę planów strategicznych Augusta II, który postanowił zabrać cztery pułki jazdy rosyjskiej i pomaszerować do Warszawy, gdzie gromadziły się oddziały saskie ochraniające do niedawna linię Bugu. Król polski zorientowawszy się, że Szwedzi zarzucili zamiar zdobywania miasta, opuścił Grodno. Sas zamyślał na czele wojsk sasko-polsko-rosyjskich uderzyć na korpus gen. Karla Gustafa Rehnskiölda wspomagając wkraczającego do Rzeczypospolitej gen. Mathiasa Johanna Schulenburga z Saksonii[1688]. Planowane natarcie z dwóch stron w tym samym czasie miało zagwarantować Wettynowi sukces, po którym monarcha miał ponownie przybyć do Grodna na czele

[1685] A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 240-241 s. 241, i p. 72 i 73.
[1686] *Zebranie dni z kalendarzow*, AGAD AR, dz. VI, nr II – 79, s. 68; *Ogilvi do Piotra*, 17.02.1706, *Pisma i Bumagi*, t. 4, cz. 2, s. 565-567; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 241.
[1687] J. Oleszewski, *op. cit*., s. 42.
[1688] J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 306.

zjednoczonych sił, gdzie miało dojść do koniunkcji z wojskami gen Ogilvi'ego. Połączonymi siłami zamierzano pokonać Karola XII w decydującym starciu[1689].

W tym samym czasie car Piotr I obawiając się, aby nie doszło na Litwie do połączenia się wojsk Karola II z oddziałami generałów: Adama Lewenhaupta i Karla Rehnskiölda oraz odcięcia armii rosyjskiej od granic, postanowił opuścić Moskwę i powrócić do Grodna. Car po otrzymaniu nieprawdziwej wiadomości o ruszeniu się gen. Rehnskiölda na wschód postanowił wycofać armię grodzieńską z Grodna[1690]. Po opuszczeniu przez wojska szwedzkie Grodna, car przybył najpierw do Połocka, a potem do Dubrawy i przejął komendę na froncie zachodnim. Piotr I skupił się przede wszystkim na obronie granic rosyjskich, jednocześnie gromadził nowe pułki i nadal domagał się wycofania wojsk z Grodna. Feldmarszałek Ogilvi będąc zwolennikiem planu Augusta II rozbijania po kolei rozdzielonej na korpusy armii szwedzkiej sprzeciwiał się porzuceniu Grodna. Był przekonany, że ta decyzja uniemożliwi realizację powyższego założenia i przyczyni się do zwycięstwa w Rzeczypospolitej sprawy Stanisława Leszczyńskiego, wokół którego może zjednoczyć się także Litwa[1691]. Z punktu widzenia Ogilvi'ego plan Piotra I był błędem zarówno strategicznym jak i politycznym. Opuszczenie Grodna przekreślało możliwość koniunkcji armii rosyjskiej z armią saską i wydania decydującej bitwy Karolowi XII, którego oddziały nadal strzegły miasta. Plan feldmarszałka nie zakładał podjęcia marszu w kierunku granic rosyjskich, gdyby zostały zagrożone atakiem szwedzkim. Brak takiego założenia stał się jedną z przyczyn odrzucenia go przez cara, który nie zamierzał „[...] dopuścić do podporządkowania działań swej armii saskiej racji stanu"[1692]. Ponieważ pogłoski o marszu gen. Rehnskiölda na wschód okazały się fałszywe, a armia szwedzka rozłożyła się na leża zimowe, car postanowił nie wycofywać swej armii z Grodna, co wymagało dodatkowych dostaw żywności i furażu. Tymczasem oddziały litewskie współdziałające z korpusem kurlandzkim zajęły w lutym 1706 r. Wilno na krótki okres czasu, gdyż juz 8 marca zostały

[1689] K. Jarochowski, *Bitwa wschowska. Opowiadania i studia historyczne, seria nowa*, s. 208-209.
[1690] Car nie liczył także na pomoc wojskową Augusta II, który maszerując pod Grodno miałby poważne kłopoty aprowizacyjne związane z porą zimową oraz zniszczeniami dokonanymi przez oddziały szwedzkie; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 242-243, s. 243, p. 84.
[1691] *Ibidem*, s. 244 i s. 244, p. 90.
[1692] Cyt. za: A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 245.

z miasta wyparte przez wojska szwedzkie, co wykluczało możliwość zaopatrywania się z magazynów wileńskich[1693]. Car zwrócił się z prośbą do hetmanów litewskich o pomoc w przewiezieniu zapasów z magazynów w Brześciu Litewskim i Tykocinie do Grodna[1694]. Obydwaj hetmani litewscy dysponowali znaczną liczbą jazdy, co pozwalało im na zabezpieczenie komunikacji między Grodnem a Brześciem Litewskim i przewiezienie zaopatrzenia dla armii grodzieńskiej.

W międzyczasie, o pomoc hetmanów litewskich zabiegał także feldmarszałek Ogilvi[1695]. Hetman wielki litewski Wiśniowiecki, przebywający w Pińsku od czasu przerwania przez Szwedów obrony na linii Bugu[1696], podzielił swe wojska na dwie grupy i skierował je na Grodno. Sam Wiśniowiecki na czele zaledwie czterech chorągwi pomaszerował w kierunku Merecza, gdzie doszło do planowanej koniunkcji z wojskami jego podkomendnego, generała Sienickiego[1697]. Pozostałe w Pińsku oddziały Wiśniowiecki oddał pod komendę Ludwika Pocieja, podskarbiego litewskiego, który wykazał się operatywnością dostarczając z magazynów w Brześciu do Grodna 900 wozów z żywnością, co spotkało się z uznaniem Repnina[1698]. Dowodząc silnym korpusem, Pociej przeprowadził trudną technicznie operację, przyczyniając się do zachowania sprawności bojowej przez uwięzioną w okrążeniu armię rosyjską. Podporządkowane siły litewskie hetmanowi Wiśniowieckiemu pomaszerowały w kierunku Mitawy i podjęły współpracę z korpusem kurlandzkim dowodzonym przez Aleksandra Kikina. Wojska Wiśniowieckiego współuczestniczyły w walkach o Wilno, usiłując nie dopuścić do połączenia się sił Karola XII z gen.

[1693] J. Oleszewski, *op. cit*., s. 42-43; *Dziennik czynności hetmana wielkiego litewskiego Michała Wiśniowieckiego*, BCzart, rkps 1167, s. 174-175; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 245, p. 97.
[1694] *Piotr do Wiśniowieckiego*, 18.02.1706, *Pisma i bumagi*, t. 4, cz. 1, s. 61-62; *Piotr do Ogińskiego*, 18.02.1706, *ibidem*, t. 4, cz. 1, s. 62; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 246.
[1695] *Ogilvi do Wiśniowieckiego*, 12.02.1706, BCzart., rkps 1167, s. 189; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 246, p. 100.
[1696] *Dziennik czynności hetmana Wiśniowieckiego*, BCzart, rkps 1167, s. 172.
[1697] *Ibidem*, s. 172.
[1698] *Repnin do Mienszykowa*, 8.03.1706, *Pisma i bumagi*, t. 4, cz. 2, s. 565-566; 711-713; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 246 i s. 246, p. 104; *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 258-259.

Adamem Lewenhauptem[1699]. W odległości mili od Olkienik miecznik litewski Siesicki rozgromił podjazd szwedzki[1700]. W okolicach Wilna operowały również wojska litewskie podporządkowane Hrehoremu Ogińskiemu, hetmanowi polnemu litewskiemu[1701]. Starosta żmudzki udał się osobiście do cara, aby przysłał pułki moskiewskie z rejonu Mińska i z Kurlandii[1702]. Z kolei wojska litewskie udzieliły pomocy broniącej się w Grodnie armii rosyjskiej. Piotr I zgromadził w Mińsku 15 tys. armię, z którą po połączeniu z Kozakami zamierzał opanować w połowie marca linię łączącą Mińsk z Grodnem. Kozakom Mazepy car wydał nowe rozkazy, nakazując marsz z Wołynia w kierunku Słucka i Nowogródka[1703]. Car dążył do opanowania najważniejszych twierdz na linii Mińsk – Grodno, aby zachować swobodę manewru. W międzyczasie armia saska gen. Mathiasa Johanna Schulenburga 16 II 1706 r. poniosła druzgocącą klęskę w bitwie pod Wschową, otwierając wrota do Saksonii. Nie bez winy był August II, który nie zorganizował na czas planowanego uderzenia, choć jego wojska sasko-rosyjsko-polskie przybyły do Łowicza 13 lutego, to on sam zjawił się dopiero dwa dni po klęsce[1704]. Wiadomość o porażce Sasów przyczyniła się do podjęcia przez cara decyzji o opuszczeniu przez wojska rosyjskie Grodna i skierowaniu się w stronę Mińska. Wojska carskie miały skupić się przede wszystkim na zabezpieczeniu granic rosyjskich. Zaniepokojenie budziły oddziały szwedzkie kierujące się w okolice Nowogródka. Zwycięstwo gen. Rehnskiölda zmieniło położenie armii szwedzkiej operującej między Grodnem a Mińskiem, i umożliwiło obrócenie całego impetu na zniszczenie armii grodzieńskiej, co planował od początku

[1699] *Dziennik czynności hetmana Wiśniowieckiego*, BCzart., rkps 1167, s. 173-174; K. Zawisza, *op. cit*., s. 240; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 246.
[1700] *List Krzysztofa Sienickiego, miecznika litewskiego do Szczuki*, 15.03.1706, z Szadowa, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3362, s. 193-194.
[1701] J. Oleszewski, *op. cit*., s. 42-43; K. Zawisza, *op. cit*., s. 240; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 246, p. 103.
[1702] *List Krzysztofa Sienickiego miecznika litewskiego do Szczuki*, 15.03.1705, z Szadowa, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3362, s. 194.
[1703] *Piotr do Mazepy*, 27 II 1706, *Pisma i bumagi*, t. 4, cz. 1, s. 77; *Piotr do Mazepy*, 4 III 1706, *ibidem*, t. 4, cz. 2, s. 82; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 247.
[1704] *List Flemminga do saskiego posła w Berlinie Manteuffla*, Archiwum Tajne Augusta II, s. 182; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 247, p. 113.

kampanii zimowej. W tym czasie wojska szwedzkie i sapieżyńskie oraz ich sojusznicy 10 marca opanowali na krótko Wilno[1705].

Car Piotr I po zabezpieczeniu granicy i zorganizowaniu odwrotu swoich wojsk z Litwy i Kurlandii powziął zamiar wyjazdu do Petersburga, pozostawiając wykonawstwo rozkazów Mienszykowowi, Dołgorukiemu i stacjonującemu w Smoleńsku Gawrile Iwanowiczowi Gołowkinowi, który miał sprawować kontrolę nad dowódcami wojsk korpusu kurlandzkiego i oddziałów stojących w Mińsku, Smoleńsku i Połocku oraz zabezpieczać odwrót z Litwy i Kurlandii[1706]. Gdy car wyruszył 26 III 1706 r. do Petersburga, wkrótce po jego wyjeździe jazda rosyjska pod komendą Mienszykowa ruszyła w kierunku Grodna z zadaniem ubezpieczania odwrotu armii grodzieńskiej. Inspirowany przez dwór saski Ogilvi daremnie usiłował przeszkodzić wymarszowi armii z Grodna, którego ewakuacja trwała od 2 do 12 kwietnia 1706 r.[1707]. Równocześnie odbywało się wyprowadzenie korpusu kurlandzkiego w znacznie trudniejszych warunkach. Wojska rosyjskie po opuszczeniu Grodna 9 IV 1706 r. znalazły się pod Tykocinem, a 11 tegoż miesiąca były już w Bielsku, a 15 kwietnia przybyły do Brześcia Litewskiego, po dziesięciu dniach od wymarszu z Grodna[1708]. Po wyjściu z Brześcia Litewskiego armia rosyjska została rozdzielona na dwie kolumny, jedną dowodził Mienszykow a drugą Ogilvi[1709]. Maszerowały przez Kowel, następnie Ołykę, gdzie 1 V 1706 r. kanclerz Karol Stanisław Radziwiłł, uciekając przed Szwedami z Litwy, podjął u siebie feldmarszałka Ogilvi'ego[1710]. Z Ołyki wojska rosyjskie maszerowały przez Międzyrzecze i Połonne pod Kijów, dokąd doszły 17 V 1706 r. Tymczasem król szwedzki Karol XII otrzymawszy informację o ewakuacji armii rosyjskiej z Grodna, nie podjął pościgu, lecz idąc przez powiaty słonimski i nowogródzki kierował się na Pińsk[1711]. Jeszcze przed opuszczeniem przez Rosjan Grodna wojska szwedzkie walczyły o zdobycie

[1705] *List Krzysztofa Sienickiego, miecznika litewskiego do Szczuki*, 15.03.1706, z Szadowa, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3362, s. 194.
[1706] *Ibidem*, s. 249-251.
[1707] *Ibidem*, s. 252-253.
[1708] *Ibidem*, s. 253.
[1709] *Ogilvi do Piotra*, 30.04.1706, *Pisma i bumagi*, t. 4, cz. 2, s. 718-719; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 254, p. 158.
[1710] *Zebranie dni z kalendarzow*, AGAD AR, dz. VI, nr II-79, s. 70; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 254, p. 157.
[1711] K. Zawisza, *op. cit*., s. 241.

umocnionych punktów na linii Grodno – Mińsk, bez opanowania których nie mogło być mowy o marszu na Wołyń, czy opanowaniu Litwy. O litewskie twierdze Mir, Nieśwież, Słuck, Lachowicze i Zabierz toczyły się zacięte walki z oddziałami polsko-litewskimi oraz wojskami kozackimi. Podpalono Niechniewicze, Korelicze, Świerżeń i wsie leżące wokół[1712]. Kanclerz litewski Karol Radziwiłł należał do największych poszkodowanych postępowaniem wojsk szwedzkich, a swoje straty w tym momencie szacował na 16 mln.[1713]. Zajęcie tych punktów oporu miało w zamysłach monarchy szwedzkiego odciąć armię grodzieńską od rosyjskiej kwatery głównej w Mińsku oraz osłabić obóz polityczny Augusta II. Plan strategiczny nie powiódł się, a wycofanie się głównych sił rosyjskich w kierunku Brześcia Litewskiego i na Wołyń nie pozwoliło Szwedom zaatakować Rosjan w czasie ich odwrotu. Jedynie szybkie opanowanie twierdz leżących na linii Mińsk – Grodno dawało Karolowi XII szansę dogonienia przez błota Prypeci armii rosyjskiej zanim osiągnie Kijów. Najpierw Szwedzi zaatakowali 23 III 1706 r. Nieśwież ochraniany przez 4 sotnie kozackie pod komendą pułkownika starodubskiego Miklaszewskiego[1714]. Po zaciętej obronie zginął Miklaszewski, a część Kozaków zbiegła, bronił się jeszcze tylko zamek nieświeski. Po zajęciu Nieświeża 3 tys. korpus szwedzki wspomagany przez kilka lekkich chorągwi Leszczyńskiego 29 marca zaatakował twierdzę obsadzoną przez wojska kozackie dowodzone przez pułkownika perejasławskiego Mirowicza[1715]. Broniąca się blisko miesiąc załoga Lachowicz zwróciła się z prośbą o pomoc do hetmana Mazepy, który z kolei poprosił o wsparcie hetmanów litewskich. Przebywający wówczas w Mińsku hetman polny Ogiński wydzielił ze swoich wojsk trzy chorągwie tatarskie: Achmatowicza, Azulewicza i Koryckiego i wysłał je na pomoc załodze kozackiej w Lachowiczach, zawiadamiając zarazem Wiśniowieckiego, hetmana wielkiego

[1712] *List Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza WXL do Szczuki, podkanclerzego*, 9.06.1706, Ołyka, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 201-202; E. Kotłubaj, *Galerja nieświeska portretów radziwiłłowskich*, s. 409-410.
[1713]*List Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza WXL do Szczuki, podkanclerzego*, 9.06.1706 Ołyka, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 202.
[1714] *Zebranie dni z kalendarzow*, AGADA AR, dz. VI, nr II-79, s. 69; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 254-255.
[1715] *Ibidem*, s. 255.

litewskiego o ciężkim położeniu głodującego garnizonu[1716]. Ogiński zabiegał jednocześnie o zorganizowanie pomocy Kozakom zamkniętym w twierdzy w Lachowiczach. Jednakże wojska litewskie Wiśniowieckiego nie pospieszyły na pomoc garnizonowi w Lachowiczach mimo nalegań hetmana Mazepy i popierającego go Ogińskiego, hetmana polnego, który zaproponował hetmanowi wielkiemu litewskiemu podjęcie wspólnej akcji bojowej[1717]. Wiśniowiecki, czynnie uczestniczący w organizowaniu dostaw żywności i furażu dla armii grodzieńskiej, obecnie stał bezczynnie ignorując zabiegi Mazepy i Ogińskiego. Andrzej Kamiński wiąże postawę Wiśniowieckiego z aneksyjną polityką cara, dążącego do opanowania linii Dniepru i zajęcia twierdz: Bychów i Mohylew z pomocą wojsk grodzieńskich[1718]. Opanowanie tych terenów było koniecznością, gdyż stanowiły one nie tylko znakomitą linię obrony, ale także były najważniejszą arterią komunikacyjną na tym obszarze Rzeczypospolitej. Car nakazał zajęcie Bychowa i Mohylewa hetmanowi Mazepie, lecz będący z rozkazu Wiśniowieckiego komendantem twierdzy bychowskiej generał Sienicki, miecznik litewski nie chciał wpuścić Kozaków[1719]. Nikt nie zamierzał podejmować współpracy z Kozakami pamiętając pochód wojsk Mazepy w 1705 r., podczas którego rujnowano dobra nie tylko przeciwników politycznych Augusta II, ale także jego wiernych stronników. Hetman Mazepa bezskutecznie próbował zająć Bychów broniony przez Sienickiego[1720], podczas, gdy Lachowicze nadaremnie wyczekiwały jego pomocy. Wieści o próbie zajęcia Bychowa przez Kozaków zaniepokoiły Litwinów obawiających się, aby nie spotkał jej los ziem położonych na prawobrzeżnej Ukrainie, stąd oburzenie w Wielkim Księstwie było powszechne, protestowali: nadal wierny stronnik Augusta Karol Stanisław Radziwiłł, kanclerz litewski, a nawet zausznik cara Ludwik Pociej[1721]. Konsekwencje carskiego rozkazu zdobycia Bychowa i Mohylewa były znaczne, Wiśniowiecki zaprzestał udzielania pomocy w walce z wojskami szwedzkimi, co

[1716] *Ogiński do Wiśniowieckiego*, 18 IV 1706, BCzart., rkps 1167, s. 201-202.
[1717] *Ogiński do Wiśniowieckiego*, 22 IV 1706, BCzart., rkps 1167, s. 203-205.
[1718] A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 255-256 i s. 255-256, p. 170.
[1719] Podobno Wiśniowiecki po konsultacji z Augustem II nakazał nie wpuszczać obrońców moskiewskich; *Dziennik czynności hetmana Wiśniowieckiego*, BCzart., rkps 1167, s. 178; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 256 i s. 256, p. 172.
[1720] *List Krzysztofa Sienickiego, miecznika litewskiego do wojewody połockiego Stanisława Denhoffa*, 30.06.1706, Bychów, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3362, s. 209-210.
[1721] *Ibidem*, s. 256.

ułatwiło Karolowi XII opanowanie przepraw przez bagna Prypeci i wprowadzenie wojsk szwedzkich na Wołyń[1722]. W niedalekiej przyszłości Wiśniowiecki podjął decyzję o przejściu na stronę Leszczyńskiego i porzuceniu obozu saskiego, wraz z nim odszedł generał artylerii litewskiej i jego podkomendny Sienicki.

Załodze Lachowicz z pomocą pospieszył hetman Mazepa, który wysłał z Mińska pod koniec kwietnia Nieplujewa na czele oddziału liczącego łącznie 4650 ludzi, w tym tylko 1400 regularnych żołnierzy[1723]. Gdy wojska Nieplujewa po przeprawie przez Niemen zbliżały się do Lachowicz zostały zaatakowane pod Kleckiem przez oddział szwedzki liczący ponad 1000 żołnierzy. Szwedzi rozproszyli wojska Nieplujewa, a jego samego wzięli do niewoli[1724]. Klęska oddziałów kozackich przesądziła o dalszym losie garnizonu w Lachowiczach, który nie mogąc spodziewać się żadnej odsieczy skapitulował 11 maja, na dzień przed przybyciem wojsk szwedzkich. Hetman Mazepa wycofał się na Ukrainę, silna twierdza w Zabierzu, zaopatrzona w artylerię, poddała się bez walki, po uprzednim przekupieniu przez Szwedów jej komendanta płk Baumana[1725]. Wojska szwedzkie opanowawszy Lachowicze, Zabierz, Słuck i 20 maja zamek nieświeski przystąpiły do ich dewastacji, zabierając artylerię[1726]. Po zlikwidowaniu silnych punktów oporu na Litwie Karol XII na czele swych wojsk podjął wyprawę na Wołyń. Szwedzi pomaszerowali na Łuck i Ołykę, w czerwcu przeszli przez bagna Prypeci, podczas gdy wojska rosyjskie przeprawiły się przez Dniepr już w maju[1727]. Wprawdzie Karol XII był zmuszony porzucić plany dogonienia armii grodzieńskiej, ale w wyniku przeprowadzonej przez niego kampanii zimowej i wiosennej rozerwany został pierścień zamykający wojska szwedzkie. Królowi Szwecji udało się najpierw zatrzymać wojska rosyjskie, a potem zmusić je do odwrotu, ale nie zdołał ich pokonać[1728]. Razem z Rosjanami wycofywały się oddziały kozackie z Litwy. Wielkie Księstwo Litewskie nie

[1722] *Ibidem*, s. 256.
[1723] *Relacja nieszczęśliwej bitwy pod Kleckiem*, *Pisma i bumagi*, t. 4, cz. 2, s. 860-863; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 257.
[1724] *Relacja nieszczęśliwej bitwy pod Kleckiem*, *Pisma i bumagi*, t. 4, cz. 2, s. 861-863.
[1725] *Dziennik czynności hetmana Wiśniowieckiego*, BCzart., rkps 1167, s. 180-181.
[1726] Niszczenie zamku nieświeskiego zajęło królowi szwedzkiemu dwa tygodnie; *Zebranie dni z kalendarzow*, AGAD AR, dz. VI, nr-79, s. 70.
[1727] A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 257.
[1728] E. Otwinowski, *op. cit*., *passim*.

zostało opanowane przez Szwedów i Leszczyńskiego, mimo iż zdobyli twierdze litewskie. Nie dysponowali dostatecznymi silami, aby je obsadzić, dlatego w momencie przeprawienia się przez Prypeć i wkroczenia na Wołyń, na opuszczone przez nich tereny wkraczały wojska Michała Wiśniowieckiego[1729], natomiast wojska Leszczyńskiego były systematycznie wypierane z ziem litewskich[1730]. Panowanie Stanisława Leszczyńskiego ograniczało się tylko do ziem aktualnie zajmowanych przez wojska króla szwedzkiego.

W okresie kwiecień-czerwiec 1706 r. wojska Augusta II w zasadzie nie podjęły żadnych poważniejszych akcji przeciwko Szwedom. Walki prowadzone były na Litwie przez jego stronników kooperujących z posiłkami carskimi, a w Koronie walczyły oddziały partyzanckie. Monarcha zarzucił plan rozbicia korpusu Rehnskiölda w Wielkopolsce i opanowania Poznania, aby móc rozpocząć walkę z głównymi oddziałami szwedzkimi w koordynacji z działaniami armii rosyjskiej od wschodu[1731]. W sytuacji, gdy wojska Rehnskiölda skierowały się w stronę Krakowa, a na Wołyniu przebywał Karol XII, Wettyn obawiając się zakleszczenia swoich oddziałów, pomaszerował w stronę Radomia, z zamiarem przeprawienia się przez Wisłę powyżej Warszawy. Po dokonaniu przeprawy 14 lipca pod Świeżem wojska Augusta II połączyły się z jazdą litewską hetmana Michała Wiśniowieckiego. Wettyn unikając bezpośredniego starcia z przeciwnikiem ominął Brześć, gdzie stacjonował korpus szwedzki Mardefelda i pomaszerował w stronę Tykocina, a następnie pod Nowogródek[1732]. Taktyka przyjęta przez króla polskiego, sprawiała, że dokądkolwiek się udał gromadziły się przy nim nowe oddziały i rósł opór przeciwko Szwedom i ich sojusznikom na terenach przez nich okupowanych. Adherenci króla na Litwie oraz znaczna grupa szlachty w całej Rzeczypospolitej opowiadała się po stronie prawowitego monarchy, mimo stawianych mu zarzutów. Ten fakt oraz w dużej mierze postępowanie monarchy polskiego zaważyło na zmianie planów starategicznych

[1729] *Dziennik czynności hetmana Wiśniowieckiego*, BCzart., rkps 1167, s. 181-182; A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 258.
[1730] *Ibidem*, s. 258, p. 184.
[1731] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, 259-369; J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s, 308-309.
[1732] *Ibidem*, s. 309.

króla szwedzkiego, który postanowił uderzyć bezpośrednio na Saksonię celem zmuszenia Augusta II do abdykacji.

Karol XII po dokładnej analizie sytuacji na froncie, zaniechał planowanego uderzenia na wschód a rozstrzygnięcia wojny zamierzał poszukać nie w Rosji, lecz w dziedzicznym kraju Wettyna Saksonii. Wojska szwedzkie opuściły Wołyń na początku sierpnia 1706 r. i niszcząc kraj przeprawiły się za Wisłę, by pod koniec sierpnia dokonać koniunkcji z wojskami Rehnskiölda. Już na początku września połączone siły Karola XII i gen. Rehnskiölda wkroczyły przez Śląsk do Saksonii, gdzie dobrze ufortyfikowane twierdze poddały się bez oporu[1733]. Tymczasem wojska rosyjskie zmuszone były w trakcie operacji grodzieńskiej wycofać się na wschód, powrócić na tereny Rzeczypospolitej i wspólnie z oddziałami polskimi i litewskimi wypierały za Wisłę i Wartę resztki wojsk szwedzkich. Pod panowanie Augusta II wracała prawie cała Rzeczpospolita, a Litwa była wolna od wroga.

3.3 – Obóz saski w MDL wobec elekcji Stanisława Leszczyńskiego

Konfederacja warszawska 16 II 1704 r. zdetronizowała Augusta II, tym samym opozycja antysaska weszła na drogę prowadzącą nieuchronnie do obioru nowego monarchy, którego dokonał sejm elekcyjny jeszcze w tym samym roku 12 lipca, otwierając okres dwukrólewia w Rzeczypospolitej[1734]. Przyjęcie i wcielenie w życie planu detronizacyjnego Karola XII, sprawiło, że po elekcji pojawiły się nowe elementy nieładu wewnętrznego, a także uległ pogłębieniu dystans między dworem a opozycyjnymi fakcjami[1735]. Siły wrogie Wettynowi odtąd konsekwentnie dążyły do koronacji obranego królem Stanisława Leszczyńskiego, a magnateria i szlachta wierna prawowitemu monarsze podejmowała kroki mające na celu przeciwdziałanie planom opozycji antywettyńskiej. Dwie konkurujące ze sobą konfederacje: warszawska i sandomierska doprowadziły do polaryzacji sceny politycznej, wymuszając

[1733] A. Kamiński, *Przeciw Szwedom i Leszczyńskiemu*, s. 259.
[1734] *List Szczuki podkanclerzego WXL do żony*, 12.02.1704, Kraków, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1215, 1219; J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 54; K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 615 in.; E. Otwinowski, *op. cit*., s. 67; G. Jonasson, *Karol XII, August II i Stanisław Leszczyński*, s. 396-397.
[1735] H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe*, s. 82.

zarazem jasne określenie postaw. Trzeba jednak pamiętać, że nie wszyscy docenili wagę tego wydarzenia, ze względu na osobę elekta Stanisława Leszczyńskiego, którego nawet Sapiehowie odgrywający przy nim rolę pierwszych doradców, niezbyt poważali nowy majestat[1736]. Wśród stronników Sasa byli jednak tacy jak, podkanclerzy Stanisław Szczuka, widzący w elekcji Leszczyńskiego zapowiedź nowych kłopotów i nieszczęść dla Rzeczypospolitej[1737]. Podkanclerzy trafnie przewidywał, że „[...] się partye rozdwoić muszą, iedna będzie miała Szwedów, druga Moskwę, Kozaków [...]"[1738]. Stając w obronie zagrożonego tronu książę Michał Wiśniowiecki zawiadamiał monarchę przez posłańca, że wkrótce będzie w Grodnie z wojskiem i swoje siły obróci przeciwko opozycji antykrólewskiej[1739].

Skonsolidowane przez Augusta II, na wiosnę 1704 r. stronnictwo saskie, stanęło w związku z dokonaną elekcją Leszczyńskiego przed nowymi zadaniami i wzmagającą się rywalizacją o pozyskanie jak największej liczby zwolenników. Elekcja wojewody poznańskiego Stanisława Leszczyńskiego dokonana 12 VII 1704 r. pod osłoną jego dwóch kornetów i wojsk szwedzkich odbyła się z pogwałceniem wszelkich praw i procedur elekcyjnych obowiązujących w Rzeczypospolitej podczas obioru monarchy[1740]. Wybór króla-elekta naruszający procedury prawne wzbudzał w społeczeństwie szlacheckim kontrowersje, a wielu zapewne uważało go za nieważny, stąd oparciem dla władzy Leszczyńskiego były szwedzkie pułki. Powstałe w trakcie elekcji niesnaski i rozłam w szeregach konfederatów warszawskich mógł stanowić dla króla Augusta II dobry prognostyk na przyszłość[1741], zważywszy, że sam prymas Stefan Radziejowski

[1736] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 55-56.
[1737] *Szczuka do Załuskiego*, 8.07.1704, A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 4, s. 345.
[1738] *List Szczuki podkanclerzego WXL do żony*, 22.02.1704, Kraków, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1239-1241.
[1739] *List Szczuki podkanclerzego WXL do żony*, 11.03.1704, Tarnów, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1269.
[1740] *Zebranie dni z kalendarzow*, AGAD, AR, dz. VI, sgn. II-79, k. 61; E. Cieślak, *Stanisław Leszczyński*, s. 42; W. Kuczyński, *op. cit*., s. 33 – zdaniem pamiętnikarza, do konfederacji warszawskiej, niektórzy „obawą zniszczenia fortun byli przynaglani"; E. Otwinowski, *op. cit*., s. 76.
[1741] Dłuski relacjonował swojemu pryncypałowi, że wojewoda poznański Leszczyński na kilka dni przed elekcją był gotów ustąpić trzeciemu kandydatowi, jeśli się pojawi, byle nie kasztelanowi krakowskiemu Lubomirskiemu i księciu Radziwiłłowi, *List Wojciecha Konstantego Dłuskiego do pani Szczuczyny*, 10.07.1704, z Warszawy, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1347-1349.

i większość senatorów zasłaniając się chorobą nie wzięła udziału w elekcji[1742], a Litwa praktycznie stała za nim. Na zjazd elekcyjny najliczniej przybyli reprezentanci Korony, przy czym rozmieszczenie geograficzne poparcia dla Leszczyńskiego rozkładało się nierównomiernie. W zjeździe uczestniczyli posłowie wszystkich województw i ziem prowincji wielkopolskiej[1743], natomiast z Małopolski przybyli jedynie posłowie województwa podlaskiego, dwukrotnie zgłaszający swój protest podczas elekcji. Do Warszawy na zjazd elekcyjny przybyło zaledwie kilku Sapiehów i dwóch posłów wileńskich[1744], „Rzeczpospolita Litewska" nadal skonfliktowana ze swoim byłym pierwszym senatorem świeckim i jego stronnikami, trwała w obozie antysapieżyńskim i antyszwedzkim. Należy podkreślić, że najprawdopodobniej posłowie uczestniczący w zjeździe nie reprezentowali przekonań politycznych społeczeństwa szlacheckiego w swoich powiatach i województwach.

W Wielkim Księstwie Litewskim przejścia do stronnictwa stanisławowskiego w okresie poprzedzającym elekcję wiązały się raczej z niespełnionymi zapewnieniami Augusta II, łączącymi się z obietnicami nadań wakansów, lub innych beneficjów, jak miało to miejsce w przypadku Krzysztofa Zawiszy – pamiętnikarza. Przejście Sapiehów i ich stronników, wkrótce po klęsce olkienickiej, uwarunkowane było chęcią odzyskania utraconej pozycji politycznej i majątkowej. Sapiehowie po bitwie olkienickiej utracili swoje możliwości „protekcyjne", stąd na stronę Leszczyńskiego przechodziły osoby związane z nimi różnego rodzaju zależnościami, często ekonomicznymi oraz adherenci, którzy tak jak oni zostali pozbawieni urzędów, a restytucja Sapiehów, oznaczała dla nich powrót na utracone pozycje. Przechodziły też osoby mające kłopoty z realnym objęciem otrzymanego urzędu. Nie wszyscy adherenci Sapiehów, którym szlachta po Olkienikach odebrała urzędy zdecydowali się na porzucenie stronnictwa królewskiego. Nie zawsze niezbyt zamożna i nieutytułowana szlachta mogła

[1742] Koronę reprezentowało jedynie trzech senatorów świeckich i jeden duchowny: bp poznański Mikołaj Święcicki, i kasztelanowie: inowrocławski Franciszek Grzybowski, sierpski Kazimierz Nieborski oraz czerski Stanisław Grzybowski.
[1743] Nie ma pewności, czy na zjazd przybyli deputaci ziemi nurskiej; M. Zwierzykowski, *Samorząd dejmikowy*, s. 203 i n.
[1744] Daniel Wyhowski, starosta niechorowski i Kazimierz Szumski, horodniczy litewski;
A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 618, p. 3.

pozwolić sobie na utratę z trudem uzyskanego urzędu, stąd decydowała się na przystąpienie do obozu antysapieżyńskiego i pozostanie w stronnictwie dworskim w trosce o jego zachowanie. Taką decyzję podjęli Poźniakowie: Stanisław Jerzy, chorąży oszmiański i Antoni Franciszek, cześnik oszmiański, oraz Krzysztof Kamiński, wojski oszmiański. Dokonujące się przetasowania na litewskiej scenie politycznej sprawiły, że wyłonił się obóz królewski dość jednoznacznie zajmujący antysapieżyńskie stanowisko, któremu zależało na zachowaniu zdobyczy uzyskanych po zwycięstwie nad hegemonami litewskimi – Sapiehami.

Najpierw detronizacja, a następnie elekcja Stanisława Leszczyńskiego zmobilizowały większość stronników Augusta II do przeciwdziałania planom opozycji antykrólewskiej. Podejmowano działania, zarówno o charakterze militarnym jak i politycznym, mając na uwadze niedopuszczenie do zmian na tronie Rzeczypospolitej. Zdecydowana większość adherentów króla polskiego i elektora saskiego postanowiła trwać przy Auguście zawiązując w jego obronie konfederację sandomierską. W formie konfederacji generalnej wyraziła się konsolidacja polityczna obozu saskiego, a Wettynowi udało się skupić wokół tronu „zespół dygnitarzy i posłów szlacheckich przerastający powagą i znaczeniem radę warszawską”[1745]. Wielu regalistów z Korony i Litwy zawiązujących wiosną 1704 r. konfederację w obronie Augusta II prezentowało nieprzejednany, wręcz wrogi stosunek do stronnictwa szwedzkiego i Stanisława Leszczyńskiego. Wyrazicielem takiej postawy był Ludwik Konstanty Pociej, podskarbi litewski[1746], który podpisał akt konfederacji sandomierskiej. Jednym z konsyliarzy konfederacji był Jakub Grużewski, kuchmistrz litewski. Sandomierzanie dawali liczne dowody oddania sprawie konfederackiej na wielu płaszczyznach, militarnej, politycznej, gospodarczej i propagandowej.

Nie wszyscy stronnicy Wettyna poparli działalność konfederacji sandomierskiej, opowiadając się jednoznacznie po jego stronie. Okresowa aktywność polityczna także w pewnym stopniu zmniejszała intensywność prac stronnictwa i skuteczność jego działań. Uważany za zwolennika Augusta II Mocnego marszałek nadworny litewski, Kazimierz Antoni Sanguszko, wprawdzie

[1745] Cyt. za: J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 63.
[1746] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 258.

nie należący do zbyt aktywnych uczestników życia politycznego, w latach 1704-1706 skoncentrował się w zasadzie jedynie na handlu z Gdańskiem i Królewcem, dbając o swoje sprawy majątkowe[1747]. Podobną aktywnością odznaczał się młodszy brat Kazimierza Antoniego, podskarbi nadworny litewski, Paweł Karol Sanguszko zachowujący lojalną postawę wobec Wettyna, nawet wówczas, gdy jego litewskie dobra Smolany położone w województwie witebskim zostały zajechane przez wojska moskiewskie i zniszczone[1748]. Obydwaj bracia Sanguszkowie w układach wewnętrznych zbliżyli się ostatecznie do kanclerza, Karola Stanisława Radziwiłła, swojego szwagra[1749]. Część szlachty rezygnując z aktywności politycznej, nie zawsze ograniczała się do zachowania neutralności wobec elekcji Leszczyńskiego, podejmując decyzję o przejściu do jego stronnictwa. Na stronę szwedzką i Stanisława Leszczyńskiego przeszedł kasztelan żmudzki, Wilhelm Eustachy Grothus wraz ze swoim synem Stefanem, starostą wilkijskim[1750]. Za tą decyzją stała niechęć do Augusta II, która zbliżyła go w okresie wojny północnej do Sapiehów, co zaowocowało w dalszej perspektywie opuszczeniem stronnictwa saskiego i przejściem do obozu Leszczyńskiego. Na sejmie lubelskim 1703 r. został wyznaczony deputatem na Trybunał Skarbowy oraz komisarzem do zbadania stanu skarbca koronnego, co oznacza, że porzucił stronnictwo regalistyczne po tym okresie, być może dopiero w 1704 r. już po elekcji Stanisława Leszczyńskiego. Za tą tezą może przemawiać fakt, że w październiku 1704 r. kuchmistrz litewski, Jakub Kazimierz Grużewski za wstawiennictwem podkanclerzego Stanisława Antoniego Szczuki starał się o przekazanie mu starostwa wilkijskiego jako rekompensaty za dewastowanie jego majętności przez Stefana Grothusa, starostę wilkijskiego. Monarcha przychylił się do jego prośby, co uzasadniał Szczuka tym, że „on będąc tamteyszey strony, naywięcey iego Dobra niszczył”[1751]. Wettyn pozbawił Stefana Karola Grothusa starostwa wilkijskiego w listopadzie 1704 r., co wyraźnie

[1747] R. Marcinek, *Sanguszko Kazimierz Antoni, książę* (*1677-1706*), PSB, t. 34, s. 496-497.
[1748] Na mocy ugody zawartej w 1700 r. z bratem Kazimierzem Antonim o podziale dóbr miał także swój udział w handlu z Gdańskiem, Królewcem i Rygą; Z. Fras, Sanguszko Paweł Karol, książę (1680-1750), PSB, t. 34, s. 497-500.
[1749] Ich siostra Anna Katarzyna w 1692 r. poślubiła, wówczas podkanclerzego Karola Radziwiłła.
[1750] J. Wimmer, *Grothus Wilhelm Eustachy*, PSB, t. 9, s. 23.
[1751] *List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony*, 12.10.1704, ze Szczuczyna, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1422.

wskazuje na jego związki z Sapiehami, Sobieskimi lub samym Leszczyńskim[1752]. Andrzej Rachuba ma wątpliwości, czy Stefan Karol Grothus będąc w obozie szwedzkim był związany z Wiśniowieckimi, czy z Sapiehami. Zdaniem badacza sprawa nie jest jasna[1753].

Rujnując dobra przeciwników politycznych starano się podważyć ekonomiczne podstawy stronników Augusta II, zwłaszcza możnych sojuszników króla, pełniących ważniejsze urzędy. Podobne naciski wywierano na podkanclerzego Szczukę, którego dobra Knurów niszczyli żołnierze pisarza polnego litewskiego[1754]. Nadwyrężając podstawy gospodarcze adherentów Wettyna liczono głównie na zmianę ich postawy politycznej, choć nie mniej ważnym motywem była chęć osłabienia stronnictwa i jego zdolności działania. Podobne metody walki politycznej stosowali adherenci sascy, nie wzdragając się nawet przed tak brutalnymi czynami jak siłowe unicestwienie przeciwnika. Pisarz ziemski wiłkomierski, Stanisław Szołkowski będąc wiernym stronnikiem Sapiehów został aresztowany 23 V 1702 r. w Wowiszkach przez oddział Kazimierza Zaranka Horbowskiego i rozstrzelany w Nowym Mieście 31 maja[1755]. Ponieważ Szołkowski przeżył egzekucję został dobity 2 czerwca. Tak brutalne metody walki politycznej miały na celu przede wszystkim złamanie ducha oporu, obok eliminowania oddanych adherentów, co podważało podstawy władzy w terenie. Powodowało także skutek odwrotny w postaci radykalizacji postaw i trwania u boku swoich protektorów. Monarcha starając się zatrzymać w swoim stronnictwie możnych adherentów korzystał z różnych środków, między innymi brał w opiekę ich dobra. August II wystawiał listy ochronne dla swoich wpływowych stronników na majątki zagrożone w związku z prowadzonymi operacjami militarnymi lub lokacjami wojsk. *Salva gvardię* wystawił król

[1752] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 623, p. 44.
[1753] *Ibidem*, s. 623.
[1754] *Ibidem*.
[1755] *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 447, nr 3356.

Stanisławowi Antoniemu Szczuce w związku z operowaniem wojsk królewskich w rejonie Lublina[1756].

Stronnicy Augusta II nadal trwający przy jego boku, nie chcieli dopuścić do koronacji Stanisława Leszczyńskiego walcząc z opozycją antysaską na wszystkich płaszczyznach. Jednocześnie podejmowali działania mające wzmocnić pozycję prawowitego monarchy oraz zamanifestować swoje poparcie dla niego. Nie udało się pokrzyżować planów Leszczyńskiemu, który został 4 X 1705 r. w katedrze warszawskiej koronowany przez arcybiskupa Konstantego Zielińskiego[1757], co jeszcze bardziej zaogniło wojnę domową, nakładającą się na działania wojny północnej. Stronnicy Leszczyńskiego podjęli rozmowy w sprawie traktatu z komisarzami Karola XII, gen. Arvidem Hornem, Justem Palmbergiem i Georgiem Wachschlagerem. Komisarz Horn zaproponował wykluczenie z planowanej sześciotygodniowej amnestii głównych stronników Augusta II, w tym Michała Serwacego Wiśniowieckiego i Grzegorza Antoniego Ogińskiego, na co nie wyrazili zgody konfederaci warszawscy[1758]. Ci ostatni argumentowali, że przyjęcie takiego artykułu utrudni zawarcie zgody. Podpisany 26 XI 1705 r. traktat warszawski zakładał pokonanie Augusta II i cara Piotra I oraz zmuszenie Wettyna do abdykacji[1759]. W art. XVII gwarantowano Sapiehom przywrócenie do wszystkich urzędów, majątków i godności oraz ukaranie sprawców ich poniżenia. Natomiast art. XIX-XXVI regulowały stosunki gospodarcze obu stron, ustanawiając Rygę jedynym portem handlowym dla Wielkiego Księstwa i Kurlandii. Pod traktatem warszawskim znalazły się podpisy między innymi: marszałka konfederacji generalnej Piotra Bronisza; Kazimierza Jana Sapiehy, wojewody wileńskiego; Józefa Potockiego, wojewody kijowskiego, Jerzego Sapiehy, stolnika litewskiego oraz Franciszka Eperyasza. W obradach rady warszawskiej aktywnie uczestniczyli z Korony: Hieronim Lubomirski, kasztelan krakowski; Jan Odrowąż Pieniążek, wojewoda sieradzki, Stefan Branicki

[1756] *List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony*, 12.10.1704, ze Szczuczyna, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1422.
[1757] Na sejm koronacyjny przybyli posłowie sapieżyńscy ze Żmudzi; *Załuski do Sallaroliego*, 30.08.1705, A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 3, s. 671.
[1758] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 122-128.
[1759] Tekst traktatu zamieścili: A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 3, s 735 i n.; [J. A. Nordberg], *Leben Karl des Zwölften Königs in Schweden mit Münzen und Kupfern*, t. 3, Hamburg 1751, s. 378-398; trakat omawia: J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 129 i n.

wojewoda podlaski oraz nieliczne grono senatorów, szlachty i reprezentantów proszwedzkiej konfederacji WKsL[1760]. Walna rada warszawska postanowiła, że wszystkie wydawane po *exvinculatio* przez Augusta II przywileje na wakanse, cesje oraz wszelkie inne akty będą kasowane. Jednocześnie król Stanisław I wydał uniwersał wzywający wszystkich hetmanów i pieczętarzy do przejścia na jego stronę w ciągu sześciu tygodni. W przeciwnym razie groziła ministrom opowiadającym się po stronie Augusta II utrata urzędów[1761]. Apel Leszczyńskiego nie odniósł oczekiwanych skutków i żaden z wyżej wymienionych ministrów Wettyna nie porzucił jego obozu politycznego. Natomiast Wettyn usunął w 1705 r. Andrzeja Giełguda z pisarstwa wielkiego litewskiego za przystąpienie do konfederacji warszawskiej[1762]. Jednak jak wykazał Andrzej Rachuba Giełgud przybył do obozu Leszczyńskiego 11 III 1708 r.[1763], a motyw takiego postępowania nie jest jasny. W tym samym roku monarcha pozbawił urzędu ciwuna wieszwiańskiego, Zygmunta Billewicza, partyzanta sapieżyńskiego[1764].

Z inicjatywy stronników, August II, w odpowiedzi na radę warszawską wydał uniwersał zwołujący Walną Radę Konfederacji Sandomierskiej do Grodna oraz sejmiki, jedynie w WKL, które było prawie wolne od nieprzyjaciela[1765]. Powrót Wettyna z Saksonii do Tykocina 12 XI 1705 r., a następnie do Grodna wpłynął na postawy wielu magnatów i szlachty z Korony i Litwy licznie przybyłej na radę. Rozpoczynający swoje obrady 21 XI 1705 r. zjazd w Grodnie stał się manifestacją poparcia dla Augusta II. Obrady Walnej Rady Grodzieńskiej otwierał marszałek konfederacji sandomierskiej Stanisław Ernest Denhoff. Rada grodzieńska zgromadziła po raz ostatni przed abdykacją Wettyna, tak wielu jego czołowych adherentów, a jednym z jej zadań była konsolidacja zwolenników

---

[1760] [J. A. Nordberg], *Leben Karl des Zwölften Königs in Schweden*, s. 379, 395-396, 398 – Litwę reprezentowali także: Krzysztof Zawisza; Michał Sapieha, pisarz polny; Józef Sapieha, starosta słonimski; Daniel Mikowski.
[1761] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 619.
[1762] J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 277.
[1763] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 621, p. 31.
[1764] *Ibidem*, s. 621.
[1765] *List Szczuki podkanclerzego do żony*, 25.11.1705, z Sidry, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3362, s. 145-146; *Idem*, 30.11.1705, z Grodna, *ibidem*, s. 153-154; *Idem*, 7. 12. 1705, z Grodna, *ibidem*, s. 159; J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 156.

Sasa. Na Walną Radę przybyli z Litwy obok biskupa wileńskiego, Konstantego Kazimierza Brzostowskiego; kasztelan wileński, Michał Serwacy Wiśniowiecki; wojewoda połocki, Dominik Michał Słuszka; wojewoda witebski, Kazimierz Aleksander Pociej; wojewoda brzeski litewski, Krzysztof Komorowski; marszałek WKsL, Marcjan Dominik Wołłowicz; kanclerz wielki litewski Karol Stanisław Radziwiłł; podkanclerzy litewski, Stanisław Szczuka; podskarbi litewski, Ludwik Konstanty Pociej; marszałek nadworny, Kazimierz Antoni Sanguszko; starosta gorżdowski, Kazimierz Ogiński i starosta starodubowski, Jan Kazimierz Biegański[1766]. Podczas spotkania Augusta II i Piotra I podjęto kroki mające zapewnić wcielenie w życie uchwał skarbowo-wojskowych przyjętych na sejmie lubelskim 1703 r. W sprawach koronnych do najważniejszych zadań należała likwidacja rozłamu w wojsku koronnym, nad którym komendę ponownie przekazano Augustynowi Hieronimowi Lubomirskiemu, hetmanowi wielkiemu koronnemu. Jednocześnie zapowiadano amnestię dla wodzów związku oraz utworzenie sądów konfederackich pod laską Stanisława Ernesta Denhoffa, co miało dodatkowo wzmocnić pozycję regalisty, głoszącego – od pierwszych lat wojny północnej – konieczność trwania przy legalnie obranym monarsze[1767]. Zjazd grodzieński monarcha wykorzystał także do zachowania spójności stronnictwa regalistycznego. Usiłował pogodzić zwaśnionych adherentów Michała Wiśniowieckiego ze starostą Hrehorym Ogińskim. Król przekazał swój Order Orła Białego Stanisławowi Szczuce, podkanclerzemu litewskiemu[1768], co w założeniu miało mocniej cementować poplecznika z jego protektorem.

Zwłaszcza na postawy szlachty, szczególnie mniej zamożnej i drobnej wpływ miał zapewne stosunek Stolicy Apostolskiej przychylnej Augustowi II, która przekazała administrację arcybiskupstwa „in spiritualibus et temporalibus [...] ad interim" księdzu Wolffowi koadiutorowi diecezji inflanckiej. Jednocześnie dokument ogłaszał inhibicję i ekskomunikę na wszystkich arcybiskupów, biskupów, prałatów i całe duchowieństwo, gdyby uporczywie popierało stronę przeciwną w sprawie koronacji Leszczyńskiego. Jak zauważył podkanclerzy Jan

[1766] A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 3, s. 748-749.
[1767] *Ibidem*, s. 749-751; *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 268.
[1768] *List Szczuki, podkanclerzego WXL do żony*, 5.12.1705, z Grodna ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3362, s. 155-156.

Sebastian Szembek „Ta Exkomunika ipso facto czyni Leszczyńskiego invalidum et illegitimum”[1769]. Przypuszczalnie stosunek papieża i jego administracji nie pozostał bez wpływu na postawy części społeczeństwa szlacheckiego, które zachowało negatywny stosunek do koronacji Leszczyńskiego – popieranego przez Karola XII. Dla części przedstawicieli kręgów senatorsko-dygnitarskich stosunek kurii rzymskiej nie stanowił dostatecznej przeszkody wpływającej na jej postawę względem odbytej w Warszawie 4 X 1705 r. koronacji. Po koronacji Stanisława Leszczyńskiego i obradach Walnej Rady Grodzieńskiej na stronę Karola XII i Stanisława I przeszedł jeden z uczestników rady, Krzysztof Komorowski, wojewoda brzesko-litewski, który jeszcze do niedawna, od momentu rozpoczęcia wojny północnej, stał po stronie Augusta II[1770]. Przypuszczalnie stronnictwo saskie opuścił latem 1706 r.[1771], a już w październiku 1707 r. Komorowski spotkał się w Tylży z Krzysztofem Zawiszą; Janem Kazimierzem Sapiehą, wojewodą wileńskim; Konstantym Kazimierzem Brzostowskim, biskupem wileńskim oraz Eustachym Wilhelmem Grothusem, kasztelanem żmudzkim. Latem 1706 r. na stronę Leszczyńskiego przeszedł także podczaszy Kazimierz Czartoryski[1772]. Zapewne po roku 1704, a najprawdopodobniej na przełomie 1705/1706 r. lub nieco później, w obozie szwedzkim i Stanisława I znalazł się konsyliarz konfederacji sandomierskiej Jakub Grużewski, kuchmistrz litewski. Uzyskana przez Grużewskiego amnestia w 1707 r. od Karola XII pozwala domniemywać, że wcześniej porzucił on stronnictwo saskie i udał się do obozu Leszczyńskiego[1773]. Królowi Stanisławowi I nie powiodła się podjęta na początku 1706 r. próba przeciągnięcia do obozu szwedzkiego Hrehorego Ogińskiego. Wprawdzie Ogiński, który znajdował się w ostrym konflikcie z Wiśniowieckimi planował

[1769] *List podkanclerzego Szembeka do gen. Flemmminga*?, Drezno. 4. VII. 1706, [w:] *Archiwum tajne Augusta II, czyli zbiór aktów urzędowych z czasów*, t. 1, 122-123.
[1770] A. Codello, *Komorowski Krzysztof*, PSB, t. 13, s. 423-424.
[1771] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 619.
[1772] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 186.
[1773] K. Zawisza, *op. cit*., s. 145-147; J. Bartoszewicz, *Tablice historyczne*, cz. 6: *Kuchmistrzowie koronni i litewscy*, [w:] *Biblioteka Warszawska*, t. 2, Warszawa 1865, s. 318.

w zamian za potwierdzenie mu buławy polnej litewskiej porzucenie Sasa, ale ostatecznie wycofał się z negocjacji[1774].

Prawdopodobnie w 1706 r. lub w trochę późniejszym terminie przeszedł na stronę Leszczyńskiego Michał Ignacy Brunon Ślizień, wojski oszmiański, do takich przypuszczeń upoważnia fakt nadania mu urzędu podstolego oszmiańskiego przez króla Stanisława I 12 III 1708 r.[1775]. Z armią szwedzką jako marszałek konfederacji wileńskiej znalazł się w Saksonii Władysław z Dzierżek Krassowski, podczaszy wileński[1776]. W czerwcu 1706 r. uczestnicy sejmiku brzesko-litewskiego podjęli decyzję o przejściu na stronę Stanisława Leszczyńskiego i wysłali posła Jana Fryderyka Sapiehę do Stanisława I z uznaniem jego majestatu[1777]. Janowi Fryderykowi Sapieże przystąpienie wraz z sejmikiem wojewódzkim do obozu Leszczyńskiego przyniosło wymierne korzyści w postaci referendarii litewskiej, otrzymanej dzięki protekcji Benedykta Sapiehy[1778]. W obradach sejmiku 15 VI 1706 r. brał udział również wojewoda miński, Władysław Jozafat Sapieha, który zdecydowanie stanął po stronie Leszczyńskiego[1779]. Jednak wojewoda miński wahał się z deklaracją poparcia dla Stanisława I od czerwca 1706 r. do maja 1707 r.. Wprawdzie jego stryjeczny bratanek Jan Fryderyk Sapieha w styczniu 1707 r. zabiegał dla niego u Leszczyńskiego o województwo witebskie po odsuniętym Kazimierzu Pocieju, ale ostatecznie nie zdecydował się na przystąpienie do obozu szwedzkiego. Świadczy o tym jego udział w maju 1707 r. w Brześciu Litewskim na popisie wojewódzkim opanowanym przez adherentów Wettyna.

Praktykowana już wcześniej metoda „karania za odstępstwo i zmuszanie do akcesu za pomocą represji majątkowych" od elekcji Stanisława Leszczyńskiego przybrała na sile[1780]. Opanowanie przez Karola XII wiosną 1706

[1774] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 619.
[1775] Ten urząd został mu nadany po śmierci Michała Kazimierza Aleksandrowicza Puciaty; *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 274, nr 1774.
[1776] *Ibidem*, s. 145, nr 686.
[1777] Z. Zielińska, *Sapieha Jan Fryderyk* (*1680-1751)*, PSB, t. 34, s. 12.
[1778] A. Rachuba zalicza go do ludzi powiązanych z kanclerzem Karolem Radziwiłłem; *Idem*, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 620.
[1779] A. Rachuba, *Sapieha Władysław Jozafat (Józefat), h. Lis (1652-1733)*, PSB, t. 35, s. 156-158.
[1780] Cyt. za: J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 73.

r. dużej części Litwy, Wołynia, oraz częściowo Rusi zaważyło na postawie znacznej grupy magnatów posiadających w tych regionach pokaźne majątki. Jednym z najbardziej poszkodowanych okazał się Karol Stanisław Radziwiłł, kanclerz litewski, którego dobra sukcesywnie niszczono od marca 1706 r. Karol XII w ramach akcji wyniszczającej majątki przeciwników politycznych wysłał 6 III 1706 r. oddziały szwedzkie wspomagane przez Wołoszę, które zajeżdżały folwark Mirski, Przedmieścia, dwór Niechniewicki, Korelicze, i wszystkie należące do nich wsie, a następnie je spalili; jedynie samo miasto Mir „się okupiło”[1781]. O tym, że była to zaplanowana akcja, mająca skłonić kanclerza wielkiego litewskiego do porzucenia sprawy Augusta II, świadczą dokonywane przez Szwedów zajazdy jego włości o podobnym niszczycielskim charakterze w następnym okresie. Już 23 III 1706 r. Szwedzi napadli na Nieśwież, a stacjonujących tam kozaków częściowo pomordowali, resztę biorąc do niewoli[1782]. Podczas odwrotu spalili Nieśwież i folwarki ze wsiami, a miesiąc później taki sam los spotkał Świerżno i zamek mirski.[1783]. W ciągu następnych tygodni król szwedzki wyruszył w kierunku Nieświeża, i w dniu 20 V 1706 r. Karol XII zdobył zamek nieświeski, który przez okres dwóch tygodni został doprowadzony z rozkazu królewskiego do ruiny[1784]. Szwedzi bramy i bastiony powysadzali minami, wały obronne rozkopano, a działa porozsadzano. Książę Karol Radziwiłł informował podkanclerzego litewskiego, Szczukę o zrujnowanych swoich majątkach, wymieniając: Nieśwież, Mir, Korelicze, Niechniewiecze, Kojdanów, Iszkołdź, i wiele innych majętności, nie wliczając w to wsi i nieświeskiego zamku dobrze ufortyfikowanego, który został zdewastowany. Kanclerz oblicza poniesione straty na sumę 16 mln złp., i słusznie przewiduje, że maszerujący król szwedzki „idzie na Wołyń , sic fertur, dla

[1781] Wiadomość o ruinie swoich dóbr kanclerz Radziwiłł otrzymał 9 marca, *Zebranie dni z kalendarzow*, AGAD, AR, dz. VI, sygn. II-79, k. 69.
[1782] Zabito płk. Mikłaszewskiego i jego zięcia, *Zebranie dni z kalendarzow*, AGAD, AR, dz. VI, sygn. II-79, k. 69.
[1783] 26 IV 1706 r. spalono Świerżno, a dwa dni później spalono zamek mirski. Informacje o spalonych majątkach i Nieświeżu otrzymał Radziwiłł podczas pobytu w Ołyce 5.05.1706 r., *ibidem*, k. 70.
[1784] Zamek nieświeski Szwedzi zdobyli 20.05.1706 r., *ibidem*, k. 70.

demoliowania fortec”[1785]. Wobec kanclerza Radziwiłła, podobnie jak w przypadku innych adherentów Sasa, tylko na większą skalę, wykorzystano wojsko jako narzędzie nacisku. Działalność polityczna opiera się głównie na odpowiednio dużych zasobach materialnych. Kanclerz litewski poniósłszy ogromne straty natury gospodarczej i finansowej, obawiając się dalszych represji powziął zamiar o przejściu do stronnictwa króla Stanisława I. Wizja ruiny gospodarczej włości radziwiłłowskich sprawiła, że kanclerz wielki litewski w dniu 11 VII 1706 r. z Beresteczka przybył do Targowicy powitać króla Stanisława i zgłosić akces do jego stronnictwa[1786]. Korzystając z pośrednictwa Stanisława Leszczyńskiego pogodził się z podskarbim litewskim, Benedyktem Pawłem Sapiehą, po czym wszyscy troje udali sie do obozu szwedzkiego powitać Karola XII. Przyjęcie kanclerza Radziwiłła do stronnictwa stanisławowskiego z taką otwartością miało swoje podłoże natury politycznej. U boku nowego króla nie znajdował się żaden pieczętarz koronny, co paraliżowało pracę kancelarii królewskiej. Możliwe, że absencja kanclerzy była jednym z czynników leżących u podstaw dokonywanych zajazdów. Jest to prawdopodobne, jeśli zważy się częstotliwość tych akcji i ich brutalny charakter. Zaledwie w ciągu trzech miesięcy, w okresie od marca do maja 1706 r. zrujnowano wiele majątków radziwiłłowskich, nie oszczędzając zamków w Mirze i Nieświeżu. Przebywając w Targowicy w obozie stanisławowskim jako kanclerz litewski 14 VII 1706 r. pieczętował pieczęcią litewską uniwersał zwołujący sejmiki koronne na dzień 24 lipca tegoż roku. Z małymi przerwami kanclerz litewski będzie przebywał u boku króla Stanisława, towarzysząc mu w jego dalszej wyprawie wojennej do miejscowości Baszkowa, skąd pożegnawszy króla udał się na Kublin do Pogorzela[1787]. Po przejściu na stronę Leszczyńskiego Karola Stanisława Radziwiłła opowiedziała się za nim również klientela kanclerza wielkiego litewskiego. Spośród klientów zawdzięczających swoją karierę kanclerzowi litewskiemu jeszcze w tym samym 1706 r. do obozu Stanisława I przeszedł Józef Michał Karp, podstoli smoleński pełniący we wcześniejszym okresie obowiązki

[1785] *List Karola Stanisława Radziwiłła kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego do Szczuki podkanclerzego litewskiego*, 9.06.1706, z Ołyki, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3362, s. 201-202.
[1786] *Zebranie dni z kalendarzow*, AGAD, AR, dz. VI, sygn. II-79, k. 71.
[1787] *Ibidem*, k. 71-73.

sekretarza Radziwiłła[1788]. Stronnictwo saskie opuścił także powiązany z kanclerzem Hrehory Kopeć, który już na początku sierpnia 1706 r. otrzymał od Stanisława I wakującą kasztelanię brzeską[1789]. W ten sposób zapewne Leszczyński chciał wynagrodzić Karola Radziwiłła i jego otoczenie za porzucenie stronnictwa saskiego. Uzyskanie przywileju na ksztelanię brzeską Kopeć zawdzięczał protekcji kanclerza Radziwiłła[1790].

Dodatkowym czynnikiem sprzyjającym erozji stronnictwa regalistycznego były klęski polityczne i militarne ponoszone przez króla Augusta II. Podczas pobytu Karola Radziwiłła w obozie króla Stanisława do Targowicy 14 VII 1706 r. przybyli posłowie województw wołyńskiego i brzeskiego litewskiego na audiencję, którym w imieniu monarchy odpowiadał kanclerz litewski. Niedawny uczestnik walnej rady grodzieńskiej Jan Fryderyk Sapieha w czerwcu 1706 r. na sejmiku brzeskim litewskim przeszedł na stronę przeciwników Augusta II Sasa[1791]. Po przystąpieniu Stanisława Antoniego Szczuki do obozu Leszczyńskiego, król Stanisław, wstawił się za niedawnym jeszcze stronnikiem Augusta II, u monarchy szwedzkiego, zapewniając go o dużej przydatności podkanclerzego litewskiego[1792], którego potrzebował do legitymizacji swoich rozporządzeń. Podkanclerzy litewski zdecydował się na ten krok pod wpływem presji, gdyż uwięziono jego żonę, zmuszając go do akcesu do obozu Leszczyńskiego. Stanisław Szczuka, po opuszczeniu szeregów regalistów i niejako przymusowym związaniu się ze stronnictwem szwedzkim, postanowił przekonywać innych, aby uczynili to samo. Jego majątki były często narażone na przechody wojsk, podlegały kontrybucjom i celowym zajazdom, ale szalę przeważył postępek przeciwników politycznych. W obliczu ponoszonych klęsk militarno-politycznych przez Wettyna, Stanisław Szczuka wiążąc się z obozem przeciwnym chciał zachować swoją dotychczasową pozycję, i uznał sprawę Augusta II za chwilowo przegraną.

[1788] Zajmował się sprawami sądowo-ekonomicznymi w kancelarii Radziwiłła, zapewne od momentu otrzymania w 1703 r. dóbr na Żmudzi w dożywocie; J. Gierowski, *Karp Józef Michał, h. własnego (ok. 1679-1739)*, PSB, t. 12, s. 94-95.
[1789] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 620.
[1790] *Ibidem*, s. 620, p. 22.
[1791] E. Sapieha, *Dom sapieżyński*, s. 429.
[1792] E. Cieślak, *Stanisław Leszczyński*, s. 53.

Na sejmiku brzesko-litewskim w dniu 15 VI 1706 r. szlachta popierająca Stanisława Leszczyńskiego podjęła uchwały poprawiające lokację brzeskiej chorągwi husarskiej, a także uregulowała kwestie związane z odbiorem żołdu[1793]. Ta uchwała jest świadectwem kurczenia się wpływów Augusta II, a wzrostu popularności króla Stanisława I. Warto pamiętać, że na sejmie elekcyjnym Leszczyńskiego Wielkie Księstwo, poza kilkoma Sapiehami reprezentowało tylko dwóch posłów z Wilna. W 1706 r. ta sytuacja powoli zaczyna zmieniać się na korzyść Stanisława Leszczyńskiego, mobilizując Sasa do podejmowania działań mających na celu zatrzymywanie w swoim obozie politycznym stronników. Jednocześnie Wettyn nie wahał się rozdawać majątków po osobach, które przeszły na stronę króla Stanisława. Dominikowi Michałowi Słuszce August II przekazał 4 IX 1706 r. w administrację dobra Kojdanów leżące w województwie mińskim „po zdrajcy" kanclerzu Karolu Stanisławie Radziwille, który przeszedł do obozu Leszczyńskiego[1794].

Król August II pragnąc zachować swoje stronnictwo godził się, aby okres chaosu i zamieszek wykorzystywać do zajeżdżania starostw i innych włości swoich politycznych przeciwników, nie tylko w celu wyrównania rachunków, ale z chęci zysku i osłabienia podstaw ekonomicznych adherentów wrogiego obozu politycznego. Gdy podskarbi Ludwik Pociej zajmował *armata manu* starostwo ratneńskie należące do Branickich[1795], władca nie reagował, podobnie jak w wielu innych takich przypadkach. Starostwa przejmowano również drogą uzyskiwania przywilejów królewskich, w ten sposób podskarbi wielki litewski nabył prawa do starostwa wołpieńskiego, które Sapiehom oddał dopiero w 1710 r.[1796]. Dublowaniem urzędów jako środkiem zachowania i pozyskiwania nowych zwolenników posługiwał się nie tylko król Stanisław Leszczyński.

Z reguły zwolennicy Sasa mieli wrogi stosunek do Stanisława Leszczyńskiego i jego opcji proszwedzkiej, co nie powstrzymało części

[1793] D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565-1763*, *passim*.
[1794] A. Rachuba, *Słuszka Dominik Michał, h. Ostoja (ok. 1655-1713)*, PSB, t. 39, s. 142.
[1795] W jego rękach starostwo to znajdowało się jeszcze w roku 1727; a w latach 1706-1708 zajął starostwo wołkowyskie. W roku 1706 dodatkowo administrował ekonomią brzeską i kobryńską. A. Sowa, *Pociej Ludwik Konstanty, h. Waga (1664-1730)*, PSB, t. 27, s. 45.
[1796] *Ibidem*, s. 45-46.

zwolenników Augusta II od porzucenia stronnictwa regalistycznego i przejścia na stronę jego przeciwnika. Jesienią 1706 r. do obozu Leszczyńskiego pod Lipskiem przybyli dwaj chorążowie – Józef Czartoryski i Gedeon Frąckiewicz Radzimiński[1797]. Obydwaj zachowali swoje urzędy, co wynikało z polityki nominacyjnej Leszczyńskiego, który starał się w ten sposób pozyskiwać zwolenników. Fakt przechodzenia do obozu szwedzkiego coraz nowych osób nie zakłócił w znaczący sposób funkcjonowania obozu Augusta II na Litwie. Sytuacja stronnictwa saskiego nie była, aż tak trudna, gdyż panowanie Leszczyńskiego ograniczało się w zasadzie do terenów aktualnie zajmowanych przez Karola XII. Opuszczenie danego terytorium przez wojska szwedzkie kończyło okres władzy Stanisława Leszczyńskiego, a jego wpływy w danym województwie, powiecie czy ziemi były przejściowe. Ta sytuacja utrzymywała się przez cały okres, do 1706 r. Z zapewnień podkanclerzego koronnnego, Jana Sebastiana Szembeka kierowanych pod adresem gen. Jakuba Henryka Flemminga wynika, że „Hetmani, a przy nich wielu innych Panów, obstaje przy wierności ku królowi”[1798]. Wypada zgodzić się z poglądem podkanclerzego Szembeka, że pobyt króla w kraju był najkorzystniejszym czynnikiem przyciągającym „do wierności także innych”[1799].

3.4 – Działalność stronników saskich na arenie międzynarodowej

3.4.1 – Stronnictwo saskie wobec Szwecji

Związki Sapiehów z królem szwedzkim Karolem XII w zasadzie przesądziły o charakterze kontaktów republikantów litewskich ze Szwecją, ale ich nie wykluczyły. „Rzeczpospolita Litewska” wykorzystywała mediację jako formę zapobieżenia agresji szwedzkiej na teren Litwy oraz uczestniczyła wspólnie z Koroną w poselstwach do monarchy szwedzkiego. Wysunięcie przez Karola XII, w liście do prymasa Stefana Radziejowskiego i Rzeczypospolitej z 30 VII

[1797] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 621.
[1798] *List podkanclerzego Szembeka do gen. Flemmminga* [?], Drezno, 4.02.1706, [w:] *Archiwum tajne Augusta II, czyli zbiór aktów urzędowych z czasów*, t. 1, s. 122-127.
[1799] *Ibidem*, s. 126.

1701 r.[1800], postulatu detronizacji Augusta II i groźba wkroczenia wojsk szwedzkich na Litwę, pogłębiła wewnętrzny chaos. W nieprzygotowanej do wojny Rzeczypospolitej, już praktycznie pod koniec sierpnia 1701 r., zdawano sobie sprawę z możliwości najazdu wojsk szwedzkich okupujących Kurlandię. Większość społeczeństwa szlacheckiego i magnaterii koronnej miała nadzieję, że uda się zapobiec interwencji, i nakłonić Szwedów do poszanowania traktatu oliwskiego. Przeciwstawne postawy przyjmowała opozycja antykrólewska w Koronie i na Litwie[1801], gotowa wplątać Rzeczpospolitą w wojnę i obalić Augusta II. Natomiast szlachta litewska obawiając się restytucji Sapiehów i ich zemsty była skłonna poprzeć Wettyna w walce ze Szwedami.

Na uwagę zasługuje fakt, że ekspediowani do Warszawy dyplomaci rosyjscy Wasilij Timofiejewicz Posnikow i Grigorij Fiodorowicz Dołgoruki, po zaznajomieniu się z wewnętrzną sytuacją na Litwie, byli przekonani, że przedstawiciele republikantów sprzeciwiając się dalszemu stacjonowaniu wojsk saskich w Rzeczypospolitej, występowali w szerszym kontekście przeciwko wojnie ze Szwecją[1802]. Takie stanowisko stało w sprzeczności z planami północnymi Augusta II, który późną wiosną 1701 r. nadal usiłował wciągnąć republikantów lub Sapiehów do wojny ze Szwecją. Nawet wkroczenie we wrześniu 1701 r. oddziałów szwedzkich na litewskie pogranicze i ochrona majątków należących do Sapiehów oraz zajazdy dóbr, których właścicielami byli republikanci i nałożenie kontrybucji nie spotkało się z przeciwdziałaniem Hrehorego Ogińskiego. Starosta żmudzki przyjął zdaniem dowódców szwedzkich postawę defensywną[1803], na co wpływ miało zapewne wiele czynników. Istotnym powodem były prowadzone rozmowy Sapiehów z Ogińskim w trzech turach oraz

[1800] G. Jonasson, *Plany wypraw wojennych Karola XII w latach 1700-1702*, s. 128 – celem Karola XII była abdykacja Augusta II, który to zamiar podjął jeszcze przed rozpoczęciem kampanii 1701 r.; dla króla szwedzkiego nie miało znaczenia, że Wettyn prowadzi wojnę jako elektor saski, a nie król Rzeczypospolitej.
[1801] Trzon opozycji stanowili na Litwie Sapiehowie, a w Koronie Rafał Leszczyński, wojewoda łęczycki, oraz podskarbi wielki koronny, Hieronim Augustyn Lubomirski, Stanisław Jabłonowski, hetman wielki koronny i prymas Stefan Radziejowski, który mimo wszystkich swoich zastrzeżeń do Wettyna był przeciwny jego detronizacji; Z. Anusik, *Karol XII*, s. 79 i 86.
[1802] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 314-315.
[1803] *Ibidem*, s. 315, p. 222.

podejmowane przez królewicza Jakuba Sobieskiego[1804], dawnego konfidenta Szwedów, próby zapobieżenia wkroczeniu wojsk szwedzkich i składane deklaracje o przychylnym stosunku znacznej rzeszy społeczeństwa. Sobieski przekonywał Karola XII o możliwości pozyskania starosty żmudzkiego Ogińskiego i jego fakcji, której zachowawcza do tej pory postawa wynikać miała z braku jasnych deklaracji ze strony Szwedów[1805]. Doniesienia dotyczące postawy Hrehorego Ogińskiego wydają się nieprawdziwe, choć jego związki z królewiczem Jakubem znajdują uzasadnienie w instrukcji przekazanej Mikołajowi Ogińskiemu, podskarbiemu nadwornemu WKsL reprezentującemu republikantów podczas negocjacji w Grodnie[1806]. Instrukcja nakazywała podjęcie starań zabezpieczających interes Jakuba Sobieskiego.

W kwestiach litewskich, stanowisko Szwedów nie było przesądzone do końca listopada 1701 r., gdyż zarówno Karol XII jak i kancelaria szwedzka nie wykluczała możliwości zawarcia jakiegoś porozumienia także z fakcją Ogińskiego, starosty żmudzkiego. We wrześniu 1701 r., gdy Sapiehowie rozpoczęli rozmowy z Karolem XII, prawie równocześnie monarcha szwedzki sondował postawę Hrehorego Ogińskiego, a w postawionym mu ultimatum, domagał się porzucenia sprawy Wettyna i przejścia na stronę szwedzką[1807]. W przeciwnym przypadku grożono Ogińskiemu rozbiciem jego wojsk i dewastacją majątków. Wprawdzie niewiadomo, czy była jakaś odpowiedź, a jeśli tak, to raczej negatywna, na co wskazuje dalsza działalność starosty żmudzkiego i rozwój wydarzeń w Wielkim Księstwie. Hrehory Ogiński w okresie lata i wczesnej jesieni 1701 r. prowadził działania o charakterze defensywnym i dopiero od końca listopada tegoż roku podjął akcje zaczepne przeciwko Szwedom, co może oznaczać, że starosta nie wykluczał jednak jakiejś formy

[1804] Pierwsza tura rozmów odbyła się przy mediacji Zawiszy w Warszawie pod koniec maja 1701 r.; K. Zawisza, *op. cit*., s. 100; kolejne rozmowy przeprowadzono na przełomie lipca sierpnia 1701 r. przy mediacji cześnika WKsL Mikołaja Tarły, szwagra Benedykta Pawła Sapiehy i Hrehorego Ogińskiego; *ibidem*, s. 102; ostatnia tura negocjacji – przygotowywanych od września – odbyła się w Grodnie pod koniec października, a mediatorem w imieniu króla i Rzeczypospolitej był Stanisław Antoni Szczuka; J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 315.
[1805] *Instrukcja Jakuba Sobieskiego dla Jana Jakuba Kickiego*, Oława, 10 VIII 1701., [w:] *Archiwum Tajne Augusta II*, t. I, s. 73-74.
[1806] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 372; J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 316, p. 227.
[1807] Tak wynika z relacji posła rosyjskiego G. F. Dołgorukiego; J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 316 i s. 316, p. 228.

ugody z Sapiehami, a być może nawet z królem Szwecji. Wprowadzenie wojsk szwedzkich do majątków sapieżyńskich oraz zmiana taktyki walki przez Ogińskiego z defensywnej na zaczepną utrudniła możliwość pozyskania go i zaostrzyła stanowisko Karola XII, dla którego starosta żmudzki stał się „[...] doń wrogo nastawionym podżegaczem wojennym, starającym się jedynie szkodzić, nie było zatem możliwości pogodzenia się z nim”[1808].

Stronnictwo saskie, zwłaszcza w pierwszym okresie walk, nie porzucało możliwości powstrzymania agresji szwedzkiej, wysyłając poselstwa do obozu monarchy szwedzkiego. Litewscy stronnicy Augusta II uczestniczyli również we wspólnych poselstwach od całej Rzeczypospolitej. W krótkim czasie po zajęciu Mitawy, na zjeździe republikantów w Wilnie opowiedziano się przeciwko prowadzeniu wojny ze Szwecją i postanowiono wysłać poselstwo do Karola XII[1809], liczące zdaniem Gustawa Adlerfelta 200 osób[1810]. Król szwedzki przyjął stojącego na czele poselstwa Aleksandra Jana Podbereskiego, marszałka upickiego w miejscowości Dobeln. Marszałek upicki po złożeniu gratulacji z okazji odniesionego przez Karola XII zwycięstwa zaapelował, by król mając na względzie pokój oliwski, nie przekraczał granicy litewskiej. Podbereski żądał zaprzestania dalszych działań zbrojnych, argumentując, że stroną w wojnie ze Szwecją jest August II, który prowadzi ją jako elektor saski[1811]. Monarcha szwedzki zorientowawszy się, że marszałek upicki Podbereski występuje w imieniu republikantów i nie jest oficjalnym posłem Rzeczypospolitej przerwał prowadzone rozmowy i zakończył audiencję usiłując wymóc narzucone przez siebie stanowisko. Zabiegi o wyprowadzenie wojsk szwedzkich z Rzeczypospolitej nie powiodły się. Przedstawiane przez poselstwo zapewnienia, że Litwa nie chce wojny ze Szwecją, prowadzonej przez Wettyna jako elektora saskiego bez zgody Rzeczypospolitej oraz powoływanie się na zobowiązania traktatu oliwskiego będą konsekwentnie przez Szwedów odrzucanymi argumentami. Niepowodzeniem zakończyło się przyjęte przez Karola XII w dniu

[1808] Cyt. za: *ibidem*, s. 318-319, p. 236.
[1809] Relacje z odbytego poselstwa przekazał marszałek powiatu upickiego w liście do pułkownika generalnego WKsL Wiśniowieckiego, *List Aleksandra Jana Podbereskiego do księcia Michała Serwacego Wiśniowieckiego*, bm. 31.08.1701. AGAD f. 354, dz. II, nr 1921.
[1810] G. Szymborski, *Wyprawa Fryderyka Augusta I do Inflant*, s. 242.
[1811] *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701-1702*, s. 174; S. Uruski, *Rodzina*, t. 14, s. 120.

30 XI 1701 r. poselstwo Żmudzinów[1812], zabiegające o powstrzymanie eskalacji działań zbrojnych.

Po wkroczeniu wojsk szwedzkich na Litwę na posejmowej radzie senatu 1702 r., podjęto decyzję o wysłaniu mediatorów do Karola XII, których monarcha szwedzki przyjął dopiero 4 maja w obozie w Harasymowiczach pod Grodnem, dokąd przybył gen. lejtnant Otto Bernhard von Lieven wraz ze szwedzkim rezydentem w Warszawie, Georgiem Wachschlagerem[1813]. Deputację przewieziono do kwatery króla szwedzkiego w Długiej Wsi, gdzie podczas rozmów doszło do polaryzacji stanowisk wśród poselstwa Rzeczypospolitej. Feliks Lipski, wojewoda kaliski był przekonany, że w wypadku odrzucenia oferty pokojowej, pozostaje obowiązek obrony granic Rzeczypospolitej. W związku z prezentowaną postawą, Lipskiego oskarżano o wysuwanie interesów Augusta II przed interes kraju. Za zawarciem pokoju ze Szwecją za wszelką cenę opowiadali się Kazimierz Dominik Ogiński, starosta gorżdowski i Stanisław Tarło, kuchmistrz koronny. W delegacji uczestniczył Andrzej Kryszpin, wojewoda witebski[1814], lecz mediacja zakończyła się fiaskiem, gdyż Karol XII nie zamierzał opuścić granic Rzeczypospolitej przed zdetronizowaniem swego kuzyna, Augusta II. Możliwość prowadzenia dalszych rokowań przekreśliło postępowanie króla szwedzkiego, który po opuszczeniu Długiej Wsi udał się do Knyszyna, skąd wydał rozkaz marszu na Warszawę. Jednak wspólne próby całej Rzeczypospolitej dążące do zmiany stanowiska szwedzkiego, były nadal podejmowane, z tym samym skutkiem, co poprzednie. Inicjatywy pokojowe ponownie podjęła szlachta żmudzka, która w lutym 1702 r. zwróciła się z prośbą o ochronę swoich interesów do hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego, aby występując w roli gwaranta doprowadził do zawarcia ugody między wojskami szwedzkimi Karola XII a saskimi Augusta II[1815].

Na wiosnę 1702 r. doszło do polaryzacji litewskiej sceny politycznej. Sapiehowie oficjalnie opowiedzieli się po stronie Karola XII i przystąpili do

[1812] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 236, 318-319 i s. 319, p. 238.
[1813] Z. Anusik, *Karol XII*, s. 84-85.
[1814] E. Otwinowski, *op. cit*., s. 32.
[1815] *Sejmik żmudzki do Jabłonowskiego*, bm. 6 II 1702, BOssol. 233, k. 708-709; M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski*, s. 240.

stronnictwa proszwedzkiego, z kolei ich oponenci zawarli umowę z carem Piotrem I[1816], znajdując się w obozie prorosyjskim. Mimo przyjęcia rozbieżnych postaw politycznych, obie strony sondowały możliwość zawarcia jakiegoś porozumienia z obozem przeciwnym. Sapiehowie prowadzili rozmowy z carem Piotrem I, a brat Hrehorego Ogińskiego udał się do Karola XII. W obozie szwedzkim pod Jurborkiem doszło do rozmów Mikołaja Ogińskiego, podskarbiego nadwornego litewskiego z ministrem Carlem Piperem, który oferował Szwedom swoje usługi[1817]. Podskarbi Ogiński zgadzał się pomóc Szwedom w realizacji planu królewicza Jakuba, z rekomendacji, którego przybył do Jurborka. Przekonywał Pipera, że zerwie z bratem Hrehorym Ogińskim i przyłączy się do Sapiehów. Rozmowy prowadzono tuż przed przybyciem Sapiehów i zawarciem przez nich przymierza z Karolem XII. Spotkanie Mikołaja Ogińskiego z Piperem, trzeba raczej widzieć w kontekście rywalizacji skłóconych stronnictw, które sondowały różne opcje, zostawiając sobie możliwość prowadzenia negocjacji z protektorami drugiej strony. Nie inaczej postępowali Sapiehowie, którzy w lutym, a więc niedługo po podpisaniu na sejmie ugody z republikantami, zwrócili się nieoficjalnie do cara z prośbą o opiekę nad nimi i ich dobrami, dociekając na jakich warunkach byłoby to możliwe[1818]. Zaledwie ponad miesiąc później, 31 III 1702 r. podpisali pod Jurborkiem przymierze z Karolem XII, i w zamian za obietnicę uzyskania protekcji godzili się przyjąć szwedzki program detronizacyjny[1819]. Postawa monarchy szwedzkiego i przyjęcie oferty Sapiehów w zasadzie przesądziła o dalszych stosunkach ze stronnictwem saskim na Litwie.

Jak zaznaczył Krzysztof Białłozor wysłana do Torunia przez republikantów ze zjazdu w Różanej (rozpoczętego 1 XII 1702) delegacja miała uważać, „[...] by nie postanowiono tam czegoś sprzecznego z interesami króla

[1816] Krzysztof Białłozor podpisał układ w Moskwie w imieniu „Rzeczypospolitej Litewskiej" 3.04.1702 r., a Sapiehowie: Kazimierz Jan i Benedykt Paweł przymierze z Karolem XII podpisali w Jurborku 31.03.1702 r.; J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 235-237 i s. 237, p. 299.
[1817] *Ibidem*, s. 317, p. 299.
[1818] *Ibidem*, s. 351 i s. 351, p. 340.
[1819] R. M. Hatton, *Charles XII of Sweden*, s. 180-181.

i cara”[1820]. „Rzeczpospolitą Litewską” reprezentowali między innymi: Ludwik Konstanty Pociej, strażnik, Marcjan Wołłowicz, pisarz oraz Kazimierz Horbowski Zaranek, któremu republikanci wyznaczyli zadanie przeciwdziałania próbom zawarcia porozumienia z Karolem XII[1821]. Podobne stanowisko zaprezentowane zostało na radzie malborskiej, na którą przybyli przedstawiciele zawiązanej z inicjatywy Wettyna konfederacji generalnej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Konfederację utworzyli głównie uczestnicy związku założonego po bitwie pod Olkienikami, którzy na zjeździe w Malborku występowali przeciwko inicjatywom zawarcia pokoju z Karolem XII, opowiadając się za podpisaniem układu sojuszniczego z Rosją przeciwko Szwecji[1822]. W przypadku uzgodnienia jakieś formy pokoju z monarchą szwedzkim domagali się wykluczenia z układu Sapiehów, chcąc w ten sposób zachować porządek powstały po upadku hegemonów litewskich. Szczególnie aktywnie występowali strażnik Ludwik Pociej i Kazimierz Zaranek, chorąży żmudzki, popierając interesy monarchy polskiego[1823].

Zorganizowana przez republikantów 7 III 1703 r. konfederacja generalna litewska poparła Augusta II i wspólnie z zawiązaną przez zwolenników Wettyna konfederacją w Kole 30 X 1702 r. zawarły w Toruniu porozumienie o współdziałaniu przeciwko Szwedom[1824]. Ostatecznie debatę nad uznaniem, że Rzeczpospolita znajduje się w stanie wojny ze Szwecją postanowiono odroczyć do rozpatrzenia na sejmie nadzwyczajnym, wyznaczonym na czerwiec 1703 r. do Lublina[1825]. Na sejmie ekstraordynaryjnym lubelskim (19 VI-11 VII 1703 r.) zaaprobowano komisarzy do prowadzenia pertraktacji, wyznaczonych przez „postanowienie sandomierskie”: Stanisława z Raciborska Morsztyna, wojewodę mazowieckiego, Jana Andrzeja z Żydowa Żydowskiego z prowincji Małopolskiej, Stefana Leszczyńskiego, starostę ostrzeszowskiego z prowincji Wielkopolskiej

[1820] Cyt. za: *Memoriał Białłozora do Piotra, koniec 1702*, [w:] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 380, p. 448.
[1821] *Ibidem*, s. 379-380.
[1822] *Ibidem*, s. 380-381.
[1823] *Ibidem*, p. 452 s. 481; K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 257-258, 261.
[1824] *Ibidem*, s. 149-150, 151-153, 166-167, 171, 245; K. Piwarski, *Dąmsbki Wojciech Andrzej*, PSB, t. 5, s. 38; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym*, s. 331-332; W. Stanek, *Konfederacje generalne koronne w XVIII w.*, s. 27-28.
[1825] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 259-260, 262-263, 290; J. Poraziński, *Malborska rada senatu w 1703 roku,* s. 33-56 [209-232].

oraz z Wielkiego Księstwa Litewskiego Jakuba Kazimierza Grużewskiego, kuchmistrza WKsL[1826].

Monarcha szwedzki już od sierpnia 1701 r. usztywnił swoje stanowisko, podważając neutralność Rzeczypospolitej. Karol XII uzależniał wyniki mediacji od przyjęcia planu detronizacyjnego króla polskiego[1827], co w praktyce wymuszało opowiedzenie się po jednej ze stron. Odrzucenie stanowiska szwedzkiego i udzielenie poparcia Augustowi II, prowadzącemu wojnę ze Szwecją, oznaczało akceptację tego stanu rzeczy. Wprawdzie dwór oficjalnie głosił zamiar dalszego prowadzenia negocjacji z Karolem XII, ale stanowiska obu monarchów wykluczały możliwość zawarcia porozumienia.

3.4.2 – Stronnictwo saskie wobec Rosji

Pierwsze kontakty stronnictwa republikanckiego z Rosją zostały zapoczątkowane przez hetmana polnego litewskiego Józefa Bogusława Słuszkę wysłaniem do Moskwy podsędka Jana Stanisława Bokieja. Odwołanie podsędka zawiesiło na pewien okres czasu kontakty obozu antysapieżyńskiego z Rosją, co było spowodowane ewolucją postaw hetmana polnego litewskiego, a przywódcy republikantów nie byli na tyle silni, aby podejmować bez zgody króla tak ważne decyzje[1828].

Animatorem współpracy Hrehorego Antoniego Ogińskiego, starosty żmudzkiego z Rosją był August II, przygotowujący w czasie wkraczania wojsk szwedzkich na Litwę podwaliny pod przyszłą wzajemną współpracę. Stronnictwo saskie w sytuacji, gdy Sapiehowie nawiązywali kontakty z Karolem XII

[1826] *VL*, t. 6, s. 53 f. 103.

[1827] K. Jarochowski, *Dzieje panowania Augusta*, t. 2, s. 31-32, 34-38, 42-46; R. Martens, *Die Absetzung des Königs August II, von Polen,* „Zeitschrift des Westpreussischen Geschitsvereins" Heft 8, (Danzig) 1882, s. 21-22 (całość s. 1-120); szwedzki badacz G. Jonasson stwierdził, że Karol XII od początku konfliktu z Wettynem dążył do jego detronizacji. Planowane przez władcę Szwecji operacje wojskowe od początku wojny służyły temu celowi co oznacza, że walczył z Sasem nie tylko jako elektorem Saksonii, ale również jako królem Rzeczypospolitej; *Idem*, *Plany wypraw wojennych Karola XII w latach 1700-1702*, s. 128; R. Kawecki, *Kardynał Michał Stefan Radziejowski*, s. 174; zresztą Karol XII od momentu wkroczenia do Kurlandii zamierzał ruszyć w pościg za Augustem II, nie bacząc, czy Sas wypowiedział mu wojnę jako władca Polski czy Saksonii; V. Parthenay, *op. cit*., s. 190; G. Jonasson, *Karol XII, August II i Stanisław Leszczyński*, s. 395.

[1828] Sprawa misji Bokieja została przez autora przybliżona przy omawianiu tematu związanego z aktywnością polityczną obozu królewskiego w okresie po elekcyjnym.

rozpoczęło starania o uzyskanie poparcia cara Piotra I. Spotkanie dla Wettyna i cara było koniecznością, gdyż obydwaj władcy znajdowali się pod silnym naciskiem mocarstw europejskich, zmierzających w swych planach do szybkiej pacyfikacji północy. W sytuacji, gdy król polski nie zrealizował planu zdobycia Rygi, a car moskiewski przegrał bitwę pod Narwą zaistniała potrzeba spotkania się i omówienia dalszej strategii militarnej oraz wypracowania wspólnego stanowiska wobec zgłaszanych propozycji pokojowych. Nadto zrodziła się sytuacja, w której wypełnienie przez Wettyna zobowiązań sojuszniczych wiązało się z zabezpieczeniem przez cara jego panowania zagrożonego trudną sytuacją na Litwie i agresją szwedzką[1829]. Obu sojusznikom zależało na wciągnięciu Rzeczypospolitej do wojny przeciwko Szwecji. Z ustaleń Jacka Burdowicza-Nowickiego wynika, że Wettyn był bardziej zainteresowany takim scenariuszem[1830]. Do spotkania obu władców doszło w Birżach[1831], skąd z rozkazu polskiego monarchy usunięto litewską załogę na początku 1701 r. Po trwającym ponad dwa tygodnie spotkaniu, August II i Piotr I podpisali 9 III 1701 r. traktat potwierdzający sojusz prieobrażeński i wykluczający możliwość zawarcia przez jednego z monarchów pokoju separatystycznego. Spośród przyjętych ustaleń dla króla polskiego ważna była obietnica udzielenia mu pożyczki na dwa lata w wysokości 200 000 talarów oraz przekazania pod rozkazy jego dowódcy 15 000-25 000 doborowej piechoty, której koszty zaopatrzenia ponosić miał Piotr I[1832]. Równolegle z inicjatywy Augusta II przeprowadzono

[1829] J. Staszewski, *„Postanowienie wileńskie" z 1701 r. i jego wpływ na unię polsko-litewską w czasach saskich*, s. 89.

[1830] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 258-263 i s. 263, p. 41; Augustowi zależało na wciągnięciu Rzeczypospolitej do wojny, gdyż zamierzał zdobyć aprowizację dla wojska saskiego właśnie na ziemiach Korony, Litwy, czy Kurlandii.

[1831] Przed wyjazdem do Birż na spotkanie z carem Piotrem I, król August II spotkał się z kanclerzem Karolem S. Radziwiłłem, który przybył do Warszawy na prośbę króla. Po odbytej wspólnie konferencji Wettyn udał się na spotkanie z carem; *Zebranie dni z kalendarzow*, AGAD, AR, dz. VI, sygn. II-79, k. 41; J. A. Gierowski, *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności: 1648-1763*, s. 245.

[1832] Nadto obu monarchom zależało na pozyskaniu Rzeczypospolitej do zawartego przymierza i w tym celu car obiecał wypłacić w Smoleńsku w połowie czerwca 200 000 rubli do rozporządzenia Augusta II. Jak głosił tajny art. układu owe subsydia miały ułatwić pozyskanie senatorów dla tej sprawy. W. D. Koroluk, *op. cit*., s. 216; J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 262 i s. 262, p. 36; Wettyn zgodnie z ustaleniami w Birżach otrzymał w kwietniu i lipcu 1701 r. w dwóch ratach 150 000 rubli. Po klęsce wojsk saskich nad Dźwiną i wycofaniu ich do Saksonii oraz zarzuceniu prowadzenia wspólnych z rosyjskim korpusem operacji wstrzymano wypłatę drugiej transzy. Ponadto August II otrzymał od cara kwotę 40 000 talarów na pozyskanie polskich senatorów, którą zdeponowano u J. Przebendowskiego.

rozmowy polsko-rosyjskie w trakcie, których zaproponowane Polakom propozycje były w zasadzie powtórzeniem warunków układu sasko-rosyjskiego[1833].

Prowadzone w Birżach rozmowy różniły się od tych w Rawie Ruskiej, gdyż obok monarchów debatowali ich doradcy i senatorowie, wśród których znaleźli się czołowi działacze stronnictwa saskiego na Litwie: Hrehory Ogiński, Kazimierz Zaranek Horbowski oraz Jakub Kazimierz Grużewski[1834], a także Aleksander Podbereski i Stanisław Szczuka[1835]. W spotkaniu z carem brali udział Krzysztof Białlozor oraz prawdopodobnie Ludwik Konstanty Pociej, który podobnie jak inni republikanci szukał poparcia w ich dalszych zmaganiach z Sapiehami, walczącymi o restytucję ich pozycji na Litwie. Pociej i wielu innych regalistów o rodowodzie republikańskim zdawał sobie sprawę, że sami mogą sobie nie poradzić, w związku z czym koncepcja oparcia się na Rosji zyskiwała stopniowo na atrakcyjności[1836], szczególnie w obliczu nowego zagrożenia. Specyfiką prowadzonych rozmów przez „Rzeczpospolitą Litewską" z Rosją stała się dwutorowość, gdyż niemalże w tym samym czasie pertraktowano zarówno w Moskwie jak i w Warszawie. Warto zwrócić uwagę, że rokowania prowadzone w Birżach, podobnie jak i późniejsze, zarysowały wśród litewskiej grupy antysapieżyńskiej dążenia do nawiązywania bliższych kontaktów z Rosją[1837]. Była to tendencja odmienna niż w przypadku rozmów Dołgorukiego z senatorami polskimi. Spotkanie w Birżach umożliwiło przywódcom opozycji antysapieżyńskiej kontakty z obu monarchami i zapoczątkowało w polityce litewskiej nowy kurs wobec Rosji. Na zakończenie zjazdu birżańskiego August II wręczył Hrehoremu Ogińskiemu i Kazimierzowi Zarankowi deklarację, w której zapewnił, iż rozlokowanie wojsk saskich na terytorium Litwy nie było związane

[1833] Polskim dyplomatom przewodził podkanclerzy Stanisław Szczuka. Rokowania otworzyły drogę do prowadzenia dalszych rozmów w sprawie zawarcia sojuszu. W. D. Koroluk, *op. cit*., s. 217-i n.
[1834] K. Piwarski, *Opozycja litewska pod koniec XVII wieku*, s. 274 i s. 274, p. 3.
[1835] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 264.
[1836] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 257.
[1837] J. Perdenia, *Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII-XVIII wieku*, s. 137.

z chęcią zaprowadzenia *absolutum dominium*[1838]. Zarazem Wettyn podkreślił wolę przestrzegania praw i przywilejów szlacheckich[1839]. Republikanci litewscy potrzebowali dalszego wsparcia monarchy, by zakończyć nierozstrzygnięty do końca konflikt wewnętrzny. August II zyskiwał sprzymierzeńców skłonnych poprzeć jego plany wzmocnienia władzy królewskiej w Wielkim Księstwie, których nie miałby szansy zrealizować, gdyby rządy sprawowała oligarchia litewska. Wettyn wprawdzie zdecydował się na początku 1701 r., jeszcze przed zjazdem w Birżach poprzeć obóz republikancki[1840], lecz nie oznaczało to rezygnacji z prób przyciągnięcia do swojego stronnictwa Sapiehów. Monarcha podobnie jak w kwestiach polityki zagranicznej, w sprawach wewnętrznych również wybrał taktykę lawirowania bardziej korzystną dla realizacji jego interesów. Obóz antysapieżyński szukał sojuszników, dlatego zdecydował się na rozmowy w Birżach, będąc gotowym na zawarcie sojuszu ze stroną rosyjską. Odmiennie przedstawiała się sytuacja w Koronie, gdzie „[...] nastroje antyrosyjskie były zbyt silne, aby strona polska gotowa była przystąpić do sojuszu”[1841].

Objęcie przez Karola XII opieką Sapiehów w zasadzie zamykało drogę ich politycznym oponentom, którzy w tej sytuacji zwrócili się z prośbą o pomoc do Rosji. Nastąpiło uzewnętrznienie kolizji litewskiej, co otworzyło wrota na Litwę, a pośrednio do Rzeczypospolitej. Geneza związków Litwy antysapieżyńskiej z Rosją jest niewyjaśniona[1842]. Na zjeździe republikantów w styczniu 1702 r. w Wilnie, z czołowymi przywódcami – starostą żmudzkim Hrehorym Antonim Ogińskim i Michałem Kazimierzem Kociełłem podjęto decyzję o wysłaniu do cara Piotra I, kanonika wileńskiego Krzysztofa Mikołaja Białłozora, który miał w ich imieniu zabiegać o rosyjską pomoc wojskową[1843]. Wybór bliskiego współpracownika Augusta II i zdeklarowanego wroga Sapiehów nie był zapewne

[1838] Zob. *Pismo Augusta II z 1 marca 1701 r. do zjazdu różańskiego*, Birże, [w:] G. Sliesoriūnas, *Czy tak zwane postanowienie wileńskie mogło zostać uchwalone w 1701 roku?*, s. 14, p. 29.
[1839] M. Handelsman, *Zamach Augusta II*, [w:] *Studia historyczne*, Warszawa 1911, s. 29.
[1840] G. Sliesoriūnas, *Czy tak zwane postanowienie wileńskie*, s. 21.
[1841] Cyt. za: J. A. Gierowski, *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności*, s. 245.
[1842] Próbę naszkicowania początków tych kontaktów podjął w ostatnim czasie: G. Sliesoriūnas, *Walka stronnictw*, s. 231-240; opisał je także: J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 311 i n.
[1843] G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypsopolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją w roku 1702 a problem integralności państwa polsko-litewskiego*, s. 467.

przypadkowy. Białłozor wyposażony w kredytywy od starosty żmudzkiego Ogińskiego przybył do Moskwy 21 I 1702 r.[1844]. Podczas podjętych rozmów kanonik wileński sugerował, że uczestniczył w radzie wileńskiej jako wysłannik króla Augusta II[1845].

Wysłannik „Rzeczypospolitej Litewskiej" Krzysztof Białłozor, kanonik wileński i wyekspediowany przez starostę mozyrskiego Michała Chaleckiego, Jakub Michał Kalnicki, wspólnie zabiegali u cara Piotra I o przysłanie na Litwę piechoty i pomocy finansowej. Powstały na przełomie 1701 i 1702 r. plan współpracy militarnej między wojskami: litewskich republikantów, saskimi i rosyjskimi uległ pewnym korektom, ze względu na przebieg działań wojennych. Sukcesy militarne wojsk Karola XII i zajęcie Kowna oraz Wilna w marcu – kwietniu 1702 r. sprawiły, że wojska litewskich republikantów najbardziej potrzebowały wsparcia piechoty i kawalerii rosyjskiej. W tym czasie, starosta żmudzki Ogiński w listach do kanonika wileńskiego Białłozora i rosyjskiego generała Fiodora Apraksina zabiegał o przysłanie mu „piechoty i konnicy", wyznaczając wojskom sprzymierzonym miejsce koncentracji pod Rygą[1846]. O pomoc jednostek irregularnych (Kozaków i Kałmuków) zwracali się także Michał Serwacy Wiśniowiecki i Michał Kazimierz Kociełł w załączniku do upoważnienia przekazanego kanonikowi wileńskiemu Białłozorowi[1847]. Żądania litewskich republikantów oznaczają, że według nich pomoc ta mogła być realizowana w oparciu o podpisany w okresie wcześniejszym układ w Birżach. Korzystając ze wsparcia wojsk posiłkowych zamierzano odebrać podstępnie zajętą twierdzę bychowską[1848]. Przebywający w Moskwie, kanonik Białłozor „przybrał tytuł rezydenta W. Ks. Lit. przy boku cara"[1849]. Ponieważ to strona rosyjska wyszła z inicjatywą podpisania nowego układu, litewscy senatorowie: poza wspomnianym już Hrehorym Ogińskim, także Michał Serwacy Wiśniowiecki, Michał Kazimierz Kociełł, Marcjan Wołłowicz i pozostali litewscy

[1844] Znajduje się komentarz A. F. Byczkowa, *Pis'ma i Bumagi impieratora Petra Vielikogo*, t. 2 (1702-1703), Petersburg 1889, s. 366, p. 437.
[1845] Zob. J. Burdowicz-Nowicki, *Potr I*, s. 322, p. 253.
[1846] G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypsopolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją w roku 1702*, s. 467 i s. 467, p. 6.
[1847] *Ibidem*, s. 467 i s. 467, p. 7.
[1848] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 323 i s. 323, p. 256.
[1849] Cyt. za: K. Piwarski, *Białłozor Krzysztof h. Wieniawa* (*zm. 1741*), PSB, t. 2, s. 11.

przywódcy wysłali swoje pełnomocnictwa do Moskwy na ręce kanonika wileńskiego Białłozora[1850].

W trakcie rokowań prowadzonych w Moskwie przez Krzysztofa Mikołaja Białłozora i Jakuba Michała Kalnickiego, równolegle w Warszawie, stronnicy sascy, Karol Stanisław Radziwiłł i Ludwik Konstanty Pociej, negocjowali z posłem rosyjskim Grigorijem F. Dołgorukim[1851] ten sam układ sojuszniczy pomiędzy Wielkim Księstwem a Moskwą. Przebiegające, w trakcie sejmu i posejmowej radzie senatu (16-27 II 1702), rozmowy warszawskie, doprowadziły do zawarcia w połowie kwietnia 1702 r. porozumienia Radziwiłła i Dołgorukiego, które zostało uznane przez przywódców litewskich republikantów za podstawowy dokument. Regulacje warszawskie częściowo zostały zrealizowane i normowały stosunki litewsko-moskiewskie[1852], pomimo iż nie znajdowały się w zawartym przez kanonika wileńskiego Białłozora układzie. Strona litewska wyrażała zgodę na pobyt rezydentów moskiewskich przy wojskowych dowódcach, którzy zachowają pełnię władzy zwierzchniej nad wojskiem, co zostało wprowadzone latem 1702 r.[1853]. Stronnicy Wettyna zaproponowali Rosjanom transakcję wiązaną i oczekiwali w zamian za udział wojsk litewskich w wojnie przeciwko Szwecji określonych kwot pieniężnych. Zarówno kanclerz Radziwiłł jak i strażnik litewski Pociej godzili się na wystawienie 10 tys. armii bez zgody Rzeczypospolitej, spodziewając się w zamian 100 tys. talarów[1854]. Pociej wyraźnie już zabiegający o sojusz litewsko-rosyjski podpisał 3 IV 1702 r. porozumienie w sprawie wspólnej walki ze Szwecją i związanymi z nią oddziałami sapieżyńskimi[1855].

[1850] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 11; G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypsopolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją w roku 1702*, s. 472.

[1851] Każde kolejne rokowania z Rosją toczono równolegle na dwóch płaszczyznach w Moskwie i w Warszawie. Podczas prowadzonych rozmów przedstawiciele stronnictwa saskiego na Litwie będą się domagać subsydiów pieniężnych, a strona rosyjska zabezpieczenia w postaci strategicznych twierdz Rzeczypospolitej; J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 331-326 i s. 326, p. 263.

[1852] Omówienie tych rozmów zob. G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypsopolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją w roku 1702*, s. 468-473.

[1853] *Ibidem*, s. 470.

[1854] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 331 i s. 331, p. 281; wysokość subsydiów miała wynosić 40 tys., a nawet 100 tys. talarów; G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypsopolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją w roku 1702*, s. 470.

[1855] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 257.

W tym samym czasie, car zaniepokojony fiaskiem zakończonej próby pacyfikacji Litwy i marszem Karola XII w kierunku Warszawy, wyraził zgodę na podpisanie układu z rezydentem „Rzeczypospolitej Litewskiej”[1856]. Zawarty 3 IV 1702 r. układ w Moskwie składał się z dwóch odrębnych umów – deklaracji złożonych przez kanonika wileńskiego w imieniu „Rzeczypospolitej Litewskiej” i stronę rosyjską, reprezentowaną przez kanclerza Fiodora Aleksiejewicza Gołowina[1857]. Pozostałe umowy miały podobną formę, przy czym pierwsza stanowiła zobowiązanie Wielkiego Księstwa podpisane przez Białozora, w którym kanonik wileński, na polecenie republikantów litewskich, prosił cara o przysłanie na Litwę wojsk rosyjskich oraz przekazanie pieniędzy pod zastaw Drui nad Dźwiną – były to skonfiskowane dobra sapieżyńskie. W czasie rozmów wstępnych Rosjanie domagali się Starego Bychowa lub Dubrowny nad Dnieprem, ostatecznie zgodzili sie na Druję. Treść zawartych układów miała charakter „prywatno-oligarchiczny”, na co wskazał Józef Feldman[1858]. W podpisanym przez kanclerza Fiodora Gołowina, moskiewskim zobowiązaniu, wyrażono zgodę, aby dowództwo nad twierdzą Drują i komendę nad rosyjskimi wojskami posiłkowymi oddano Hrehoremu Ogińskiemu, staroście żmudzkiemu[1859]. Był to duży sukces Białozora i stronnictwa saskiego, gdyż Druja leżała na ważnym szlaku komunikacyjnym łączącym twierdzę ze Smoleńskiem. Umowa moskiewsko-litewska pozwalała Piotrowi Wielkiemu wprowadzić wojsko do dóbr Sapiehów na Litwę. W zamian za pozostawanie w sojuszu obiecywano umorzenie kwoty 40 000 rubli stanowiącej pomoc finansową. W asekuracji podpisanej przez

[1856] Autor posłużył się określeniem układ dla zawartej umowy przyjmując ustalenia historiografii litewskiej, a ostatnio także polskiej; G. Sliesoriūnas, *Walka stronnictw*, s. 235, 241; J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 332 i s. 332, p. 284.

[1857] *Zobowiązania WKL wobec Rosji, podpisanego przez K. M. Białłozora*, 3.04 (23.03) 1702 r. w Moskwie, [w:] *Pis'ma i Bumagi impieratora Pietra Vielikogo*, t. 2: *1702-1703*, Petersburg 1889, s. 367-369; *Zobowiązania Rosji wobec WKL, podpisanego przez kanclerza Fiodora Gołowina*, *ibidem*, t. 2, s. 369-370; omówienie układu moskiewskiego: zob. J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704-1709*, s. 11-12; W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, s. 515 (autor wprowadził do historiografii błędne sformułowanie „zapis preobrażeński”); J. Gierowski, *Dyplomacja polska doby saskiej*, [w:] *Historia dyplomacji*, t. 2, s. 358 (autor powtórzył za Konopczyńskim niewłaściwą nazwę układu); J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 332, p. 283 (autor sprostował pomyłkę historiograficzną); badacz wprowadził podział na punkty w omawianych dwustronnych zobowiązaniach WKL wobec Rosji i odwrotnie, których w pierwotnym tekście nie było; G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypsopolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją w roku 1702*, s. 468-470.

[1858] J. Feldman, *Polska w dobie*, s. 45.

[1859] G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypsopolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją w roku 1702*, s. 469.

Białłozora 3 IV 1702 r. republikanci zobowiązali się do prowadzenia wojny ze Szwecją przy boku cara. Znajdowały się także odniesienia do przyszłego udziału Korony w wojnie, co było zgodne z przyjętą taktyką wciągania Rzeczypospolitej do wojny stopniowo. Układ zawarty przez Białłozora w imieniu „Rzeczypospolitej Litewskiej" odpowiadał interesom politycznym obu monarchów[1860]. Za rosyjskie pieniądze republikanci mieli walczyć i z Litwą sapieżyńską i ze Szwedami. Ustalenia Gintautasa Sliesoriūnasa i Jacka Burdowicza-Nowickiego wskazują, że pierwszy układ republikantów z Rosją został zawarty nie tylko za wiedzą i poparciem Augusta II, ale wręcz król był jego „animatorem"[1861].

Pierwszy układ o sojuszu wojskowym litewsko-moskiewskim wypracowany we współpracy z królem Augustem II był niezgodny z prawem, gdyż został zawarty bez zgody całej Rzeczypospolitej, czyli bez wcześniejszego porozumienia z Koroną[1862].

W kontaktach z Moskwą przywódcy litewskich republikantów świadomie przekazywali carskiej dyplomacji nieprawdziwe informacje dotyczące zamiarów Karola XII i Sapiehów względem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Przekonywali cara, że Sapiehowie wspomagani przez Szwedów dążą do oderwania Litwy od Korony i utworzenia na tym terenie księstwa pod władzą Sapiehów. Na tej podstawie car Piotr I po otrzymaniu informacji, o zajęciu Warszawy przez wojska

---

[1860] Car Piotr I doskonale zdawał sobie sprawę, że warunkiem powodzenie jego polityki nadbałtyckiej jest „uwięzienie szwedzkiego lwa w sieciach nadwiślańskich"; K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 376.

[1861] G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypsopolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją w roku* 1702, s. 470-471 i 475-476; J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 335; ustalenia te stoją w sprzeczności z poglądem Feldmana, że układ był zamaskowana próbą targnięcia się unię polsko-litewską; J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny płónocnej*, s. 12.

[1862] J. A. Gierowski, *Rzeczypospolita w dobiej złotej wolności (1648-1763)*, s. 258-259; J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 12; zgadzając się z tą tezą litewski badacz uważa, że układ stanowił mniejsze zagrożenie dla integralności państwa, niż wynika z powszechnego osądu historiografii. Jednocześnie autor skorygował część tez badaczy epoki dotyczących pierwszego układu litewsko-moskiewskiego; G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypsopolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją w roku 1702*, s. 466-481; *Historia dyplomacji polskiej*, t. 2: 1572-1795, red. Z. Wójcik, Warszawa 1982, s. 358; inne spojrzenie na zawarty układ prezentują: G. Błaszczyk, *Rzeczpospolita w latach 1569-1795: węzłowe problemy stosunków polsko-litewskich*, ZH 63 (1998), z. 1, s. 75; *Idem*, *Współczesne spojrzenie na stosunki polsko-litewskie w latach 1569-1795*, [w:] *Rzeczypospolita w XVI-XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?*, red. B. Dybaś, P. Hanczewski, T. Kempa, Toruń 2007, s. 101; A. Rachuba, *Hrehory Antoni Ogiński, herbu własnego (ok. 1655-1709) hetman polny*, [w:] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 240-241.

szwedzkie, wydał 2 VII 1702 r. w obozie w Archangielsku *Instrukcję*[1863]. W dokumencie zawarto propozycje dla hetmana polnego Wiśniowieckiego oraz starosty żmudzkiego Hrehorego Ogińskiego, uzależnione od zamiarów Karola XII w stosunku do Sapiehów. Zwracano się do obydwu przywódców, pozostawiając swobodę rezydentowi Pawłowi Gotowcowowi, do którego z nich należy się kierować, w razie jakichkolwiek zmian na litewskiej scenie politycznej. Zarówno Wiśniowiecki jak i Ogiński opowiadali się za sojuszem z Moskwą i działali w jego ramach, stąd zapewne silniejsza pozycja Michała Serwacego, zadecydowała o porzuceniu – w późniejszym okresie – planów względem starosty żmudzkiego na korzyść hetmana polnego litewskiego. Instrukcja zapewniała, że jeżeli król szwedzki przywróci Kazimierzowi Janowi Sapieże hetmaństwo, co uczynił, to wówczas car zagwarantuje Wiśniowieckiemu i Ogińskiemu uzyskanie urzędów i władzy hetmańskiej. Natomiast, jeśli Karol XII będzie usiłował uczynić z Sapiehy jakiegoś władcę Wielkiego Księstwa, to wtedy car również, za pośrednictwem rezydenta Pawła Gotowcowa, miał złożyć Michałowi Wiśniowieckiemu i Hrehorowi Ogińskiemu, taką samą propozycję[1864]. Ponieważ Szwedzi nie zaproponowali Sapiehom niczego, czego nie dałoby się pogodzić z prawami Rzeczypospolitej, propozycje carskie nie zostały zrealizowane przez Pawła Gotowcowa, a inicjatywa zagrażająca integralności Korony i Litwy upadła.

Do podpisania nowego układu z Rosją doszło w trakcie trwania obrad sejmu lubelskiego. Zawarty układ z carem, po okresie roku, został podpisany przez poselstwo republikantów w obozie pod niedawno zdobytym Nyenskansem, przemianowanym przez cara na Schlotburg 9 VII 1703 r.[1865]. W skład specjalnego

[1863] G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypospolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją w roku 1702*, s. 478.

[1864] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 12-13 – zdaniem autora Litwa miała zostać oddana we władanie magnackich oligarchii Wiśniowieckich, Ogińskich i Wołłowiczów; Obszerny fragment tajnej instrukcji zamieścił: G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypospolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją w roku 1702*, s. 479, p. 55 i s. 479-480 – omówienie *Instrukcji* oraz polemika z osądami ustalonymi w hstoriografii.

[1865] Wprowadził do historiografii nazwę schlüsselburski: J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 15-16, 45; za Feldmanem nazwę układu przejęli: W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, s. 515; J. Gierowski, *Dyplomacja Polska doby saskiej (1699-1763)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. II: 1572-1795, s. 358; G. Sliesoriūnas, *Walka stronnictw*, s. 235; nazwę układu schlotburskiego w miejsce poprzedniej wprowadził: J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 385, p. 468 – owe rozbieżności wynikają z faktu, że car Piotr I miał zwyczaj nadawania zdobytym przez siebie twierdzom i miasteczkom w Ingrii nowe nazwy niemieckie lub

poselstwa wysłanego przez konfederację wileńską weszli obok Krzysztofa Mikołaja Białłozora także starosta mozyrski Michał Chalecki, podkomorzy wileński Jan Dąbrowski, cześnik brzeski Zygmunt Chrzanowski[1866]. Do poprzednich zobowiązań nowy układ dokładał klauzulę stwierdzającą, iż Litwa będzie trwała po stronie Rosji, nawet wówczas, gdyby Korona do wojny nie przystąpiła, a Rzeczpospolita wypowiedziałaby jej wojnę[1867], co stało w sprzeczności z zawartą unią polsko-litewską. Na układ schlotburski złożyły się podobnie jak poprzednio oddzielne deklaracje obu podpisujących stron. Deklaracja republikantów zobowiązywała ich do wytrwania w sojuszu z carem przeciwko Szwecji. Zastrzeżono, że ten układ nie jest przeszkodą na drodze do zawarcia traktatu Rzeczypospolitej z Rosją, a na wypadek, gdyby doszło do nowego aliansu republikanci domagali się rozdzielenia subsydiów na Koronę i Litwę. W wypadku zaistnienia nieprzewidzianych okoliczności Rzeczpospolita Litewska nie podejmie działań militarnych przeciwko Rosji, deklaracja ta została oparta na postanowieniach zjazdu malborskiego z 2 IV 1703 r. W zamian obóz republikantów oczekiwał od cara dalszej pomocy wojskowej i finansowej. Dwie dodatkowe deklaracje precyzowały sposób przekazania rosyjskiej pomocy finansowej i ułatwienia rosyjskim wojskom auksyliarnym zdobycia żywności na terenie Wielkiego Księstwa[1868]. Za podstawę sojuszu republikanci przyjęli traktat Grzymułtowskiego z 1686 r., co stanowiło poważną nadinterpretację tego układu, korzystną dla strony rosyjskiej[1869]. Deklaracja rosyjska stanowiła odpowiedź F. A. Gołowina, w której zapewniono republikantom wypłatę 30 000 rubli, lecz dopiero po zawarciu sojuszu z całą Rzecząpospolitą. Deklaracja rosyjska miała

---

holenderskie. Schlotburg dawny Nyenskans leży zaledwie kilka kilometrów na wschód od twierdzy Pietropawłowskiej, natomiast Schlüsselburg dawny Nöteborg leży nad Jeziorem Ładoga i oddalony jest o 40 km. Z treści układu wynika, że podpisano go w obozie pod Schlotburgiem, *Pisma i Bumagi*, nr 545; także układ jaworowski wspomina poprzednią nazwę „Schlotburch", *Pisma i Bumagi*, nr 608.

[1866] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 15; J. A. Gierowski, *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności: 1648-1763*, 2001, s. 258; G. Labuda, W. Michowicz, *Historia dyplomacji polskiej X-XX wieku*, Warszawa 2002, s. 224.

[1867] G. Labuda, W. Michowicz, *Historia dyplomacji polskiej*, s. 224.

[1868] Tekst zawartego układu: Schlotburg, 28 VI/9 VII 1703, *Pisma i Bumagi*, t. 2, nr 545; jako „traktat schlüsselburski" omawia: J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 15-16.

[1869] Układ schlotburski, deklaracja republikantów, 28 VI/ 9 VII 1703, *Pisma i Bumagi*, t. 2, nr 545; J. Feldman, opisując układ sugeruje, że obie strony przyjęły traktat z 1686 r. za podstawę, podczas gdy deklaracja rosyjska nie zawiera żadnych wzmianek na ten temat; *Idem*, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 15.

charakter ogólnikowy, w której na życzenie republikantów zapewniono, iż nigdy Rosja nie przekazywała żadnych sum i wynagrodzeń pod zastaw ziem litewskich[1870]. W ten sposób dementowano rozsiewane przez Sapiehów pogłoski związane z zastawieniem przez Białłozora, należącej do marszałka wielkiego litewskiego Aleksandra Pawła Sapiehy, Drui w 1702 r., oskarżające obóz republikantów o ustępstwa terytorialne na rzecz Rosji[1871]. W zamian za udzielenie pomocy finansowej i militarnej, co przewidywało porozumienie zawarte przez republikantów z carem w Preobrażeńsku, Rosjanie mogli korzystać z *bazy wojskowej* w Drui i z transportu wodnego Dzisną[1872]. Omawiając drugi układ republikantów z Rosją Jacek Burdowicz-Nowicki podkreślił, iż druga umowa, podobnie jak pierwsza, została zawarta za wiedzą, a niewykluczone, że z inspiracji i za aprobatą Augusta II[1873]. W sprzeczności stoją osądy Józefa Feldmana, zdaniem którego układ schlotburski stanowi dzieło polityki carskiej[1874]. W porównaniu z pierwszą umową „zapisem" Białłozora, drugi układ miał charakter bardziej urzędowy. Pierwszy układ zawarł rezydent Rzeczypospolitej Litewskiej wyposażony w pełnomocnictwa otrzymane zaledwie od kilkuosobowej grupy senatorów litewskich. Kolejny układ z Rosją zawierali delegaci wysłani przez walny zjazd konfederacji generalnej Wielkiego Księstwa Litewskiego.

W momencie podpisania w Hadze 29 VII 1703 r. układu szwedzko-pruskiego, August II nie mógł już liczyć na ewentualną pomoc Danii lub Brandenburgii. Nadto obie układające się strony postanowiły udzielić wsparcia konfederacji wielkopolskiej oraz popierać kandydaturę na tron polski królewicza Jakuba Sobieskiego[1875]. Wettyn w tej sytuacji praktycznie mógł zabiegać na arenie międzynarodowej jedynie o poparcie cara Piotra I, a wewnątrz Rzeczypospolitej mógł liczyć na wsparcie obozu republikanckiego, co zacieśniło

[1870] Układ schlotburski, deklaracja rosyjska (odpowiedź na instrukcje posłów), 28 VI/9 VII 1703, *Pisma i Bumagi*, t. 2, nr 545.
[1871] Na zjeździe republikantów w Różanej nakazano hetmanowi polnemu M. Wiśniowieckiemu dezawuowanie wszelkich pomówień na temat przekazywania Rosji ziem Wielkiego Księstwa po Berezynę; zob. A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie*, s. 331.
[1872] U. Augustyniak, *Historia Polski 1572-1795*, Warszawa 2008, s. 768.
[1873] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 385-390.
[1874] Choć zauważył, że konfederacja generalna Wielkiego Księstwa powstała z inspiracji Augusta II; J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 14-15.
[1875] J. Staszewski, *O miejsce w Europie*, s. 400 n.

ich więzy. Obóz antysapieżyński również był zmuszony zabiegać o wsparcie cara Piotra I w walce z wojskami szwedzkimi i sapieżyńskimi.

Trzeci układ z Rosją został zawarty przez republikantów w grudniu 1703 r. Król August II zwołał do Jaworowa specjalne *senatus consilium*, wykorzystując w tym celu powołaną przez sejm lubelski 1703 r. radę składającą się z senatorów i deputatów szlacheckich[1876]. Rada jaworowska to kolejna próba wpływania przez monarchę na polską politykę zagraniczną. Król wykorzystując dane mu na sejmie w Lublinie prawo zawierania traktatów „za zgodą Rzeczypospolitej" zmierzał do uzyskania poparcia dla poselstwa do Rosji Tomasza Działyńskiego, wojewody chełmińskiego, stronnika Potockich[1877]. W dalszej perspektywie monarcha zamierzał uzyskać akceptację dla planów zawarcia sojuszu z Rosją. Do takich wniosków mogą upoważniać dotychczasowe działania króla, chociażby w kontaktach z republikantami. Opozycja na znak protestu opuściła obrady i wydała manifest, w którym oficjalnie wystąpiła przeciwko planowanemu poselstwu Działyńskiego, odmawiając mu prawa zawierania sojuszy w imieniu Rzeczypospolitej[1878]. Wśród opozycjonistów znaleźli się Hieronim Augustyn Lubomirski, hetman wielki koronny i Józef Potocki, wojewoda kijowski, walczący między sobą o wpływy w Koronie oraz przeciwny sojuszowi Augusta II z carem Stanisław Antoni Szczuka, podkanclerzy litewski. Szczuka był też niechętny przymierzu Rzeczypospolitej z Rosją, lecz jako polityk kompromisowy już na sejmie lubelskim występował za zawarciem przymierza z carem[1879]. Podobne wątpliwości nurtowały podkanclerzego litewskiego już we wcześniejszym okresie, podczas rozmów prowadzonych z carem w Birżach. Prawdopodobnie na takie stanowisko Szczuki wpłynął fakt zbliżenia się podkanclerzego z hetmanem koronnym Lubomirskim znajdującym się coraz

---

[1876] Opis rady w Jaworowie zawiera list: *Amico confi*denti, 30.12.1703, [w:] A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 3, s. 562-566; J. Poraziński, *Sejm lubelski w 1703 r*., s. ; J. Staszewski, *August II*, s. 149; *Idem*, *O miejsce w Europie*, s. 420.

[1877] Przeciwnikiem wyekspediowania poselstwa do Moskwy był J. Przebendowski; K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 433-437.

[1878] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 41-42; K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 380, 430-436; M. Markiewicz, *Rady senatorskie*, s. 41, 52; *Manifestatio contra legationem, Moscoviticam in Decembri*, [w:] A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 3, s. 582-583; odpowiedź Działyńskiego H. A. Lubomirskiemu, A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 3, s. 583-584.

[1879] Nieprzychylne stanowisko wobec Rosji omówił; J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 38.

częściej w opozycji do linii politycznej Augusta II[1880]. Przeciwstawną pozycję przyjął stronnik króla, Konstanty Felicjan Szaniawski, referendarz duchowny litewski i regent kancelarii koronnej, który wziął udział w zakończonych fiaskiem negocjacjach w Jaworowie[1881]. Szaniawski wywodzący się z obozu republikantów litewskich około połowy 1703 r. zaczął wysuwać się na czoło stronnictwa dworskiego wspólnie z Janem Szembekiem, podkanclerzym koronnym. Fakt odgrywania pierwszoplanowej roli przez przedstawiciela „Rzeczypospolitej Litewskiej" w stronnictwie królewskim oznaczał, jak ważne dla monarchy było jej poparcie.

W sytuacji, gdy misja Działyńskiego stanęła pod znakiem zapytania, z inicjatywy króla zrodził się plan, by wykorzystać do celów politycznych litewskich republikantów. Monarcha nadając odebrane Sapiehom urzędy porozdawał je pomiędzy przywódców fakcji olkienickiej, co stało się nie tylko podłożem nowych zatargów, ale zaostrzyło antagonizm „[...] wobec wywłaszczonego Domu Sapiehów"[1882]. Zaognienie sytuacji na Litwie sprawiło, że posłowie WKsL przybyli do Jaworowa z postanowieniem obrony stanu posiadania i zawarcia aliansu z Rosją. Stąd po wyjeździe opozycji rada stała się bardziej przychylna linii politycznej Augusta II, co zaowocowało podpisaniem kolejnego układu sojuszniczego republikantów z Rosją 13 XII 1703 r. na radzie jaworowskiej[1883]. Linię polityczną króla reprezentowali obydwaj hetmani litewscy: wielki Michał Wiśniowiecki i polny Ludwik Konstanty Pociej oraz jego brat Kazimierz Aleksander, a także Marcjan Dominik Wołłowicz, podskarbi litewski[1884]. Nie po raz pierwszy zwołana przez Wettyna rada, wprawdzie okrojona, przyjęła na siebie rolę ośrodka „kierującego dyplomacją"[1885]. Podobnie jak poprzednie umowy także i ta miała formę dwóch odrębnych deklaracji,

[1880] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 437.
[1881] Uczestniczyli w tych pertraktacjach także: regalista Jan Szembek, podkanclerzy koronny oraz dwaj stronnicy Potockich: biskup chełmiński Teodor i Tomasz Działyński; J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 46; J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I,* s. 447.
[1882] Cyt. za: J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 44.
[1883] Tekst układu, Jaworów 13 XII 1703, *Pis'ma i Bumagi*, t. 2, nr 608; omówienie u J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 44-45; zob. J. Burdowicz-Nowicki*, Piotr I*, s. 441, p. 153.
[1884] Konfederaci litewscy opowiadali się za ratyfikacją przymierza moskiewskiego; K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 430-433.
[1885] J. Poraziński, *Funkcje polityczne*, s. 42.

republikantów i odpowiedzi posła carskiego G. F. Dołgorukiego. Konfederaci litewscy dowodząc zasadności zawartego układu zadbali o jego prawną legitymizację. Wielkie Księstwo Litewskie zostało przedstawione jako część składowa Rzeczypospolitej Obojga Narodów, jako jej człon, a nie jako samodzielny podmiot polityczno-prawny. Republikanci odwołując się do prawa międzynarodowego i naturalnego wywodzili, iż każdy w warunkach zagrożenia swego bytu ma prawo i obowiązek do jego obrony. Jest to pierwszy układ republikantów z Rosją, który miał zostać podpisany przez Augusta II występującego w tekście umowy, jako monarcha polski, a nie jako wielki książę litewski. Obiecaną pomoc Wielkiemu Księstwu warunkowało dochowanie wierności unii polsko-litewskiej, Augustowi II oraz prawom i wolnościom Rzeczypospolitej. Dla obozu republikantów istotne było uznanie Sapiehów za wrogów Rosji. Strona rosyjska domagała się od republikantów dochowania przyjaźni z Rosją. Zawarty układ zadbał przede wszystkim o interesy republikantów litewskich, którzy przejęli dobra i urzędy po Sapiehach[1886]. Wbrew ocenom Józefa Feldmana autorem pomysłu podpisania sojuszu konfederatów litewskich z Rosją był sam król August II, a nie przypisujący sobie zasługę Johann Reinhold Patkul[1887]. Wettyn opierając się na obozie antysapieżyńskim realizował swój główny cel wciągania do sojuszu z Rosją całej Rzeczypospolitej krok po kroku, stopniowo. Układ jaworowski torował drogę temu przedsięwzięciu. Zawierając przymierze uwzględniono, możliwość wprowadzenia wojsk rosyjskich zarówno do Wielkiego Księstwa jak i do Korony zgodnie z intencją Augusta II. Obie strony, konfederaci litewscy i Wettyn, czynili zabiegi w sprawie udzielenia przez Rosję pomocy militarnej w nadchodzącej kampanii wiosennej, które to propozycje nie znalazły się w podpisanym układzie. Zamiar dalszego prowadzenia wojny ze Szwecją zmuszał obie strony do poszukiwania sojusznika[1888]. Nie rezygnując z próby uzyskania pomocy wojskowej

[1886] Zabezpieczał „interesy Wiśniowieckich, Pociejów i towarzyszy przeciwko Sapiehom"; J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 45.
[1887] K. Jarochowski, *Dzieje panowania*, t. 2, s. 433, p. 11 – z zamieszczonego fragmentu depeszy duńskiego dyplomaty Meuschena wynika, iż uzyskał on wiadomość od samego Patkula podkreślającego swoją rolę i znaczenie odegrane w sprawie zawarcia sojuszu.
[1888] *List NN do NN z walnej rady w Malborku*, donoszący o aresztowaniu na rozkaz Augusta II, króla polskiego Wolfa Dietricha von Beichlingen, kanclerza saskiego, oraz rozwoju sytuacji w Rzeczypospolitej; 14.04.1703, AGAD, f. 354, dz. II, nr 2002; upadek wielkiego kanclerza

wyekspediowano od króla i Rzeczypospolitej strażnika litewskiego Ludwika Pocieja, jednego z sygnatariuszy zawartego układu, z prośbą o jego ratyfikację oraz żądaniem przysłania rosyjskich wojsk w sile 30 000 piechoty do końca marca 1704 r. pod Brześć Litewski[1889]. Car odrzucając te żądania, przystał na obietnicę wysłania na Litwę 10 000 korpus wojsk rosyjskich[1890]. Coraz bliższe stawały się relacje podskarbiego litewskiego z Rosją, w wyniku czego wysyłane przez cara subsydia na utrzymanie komputu litewskiego i podtrzymanie jego zdolności militarnych, niejednokrotnie zasilały prywatną szkatułę Pocieja.

W sytuacji, gdy podpisano w Hadze 29 VII 1703 r. układ szwedzko-pruski zarówno August II jak i jego stronnicy mogli liczyć na arenie międzynarodowej jedynie na poparcie cara Piotra I[1891], co zacieśniało współpracę obu stron. Również w interesie Rosji leżało przyciągnięcie do sojuszu polityczno-militarnego całej Rzeczypospolitej, czemu służyły pośrednio zawierane z konfederatami litewskimi układy. Zamiar ten doszedł do skutku, gdy pod obleganą przez cara Narwę przybył 1 VII 1704 r. Tomasz Działyński rozpoczynając rozmowy z Gołowinem[1892]. W trakcie pertraktacji dotarła wiadomość o elekcji Stanisława Leszczyńskiego, co zmieniło położenie posła Rzeczypospolitej, reprezentującego zdetronizowanego przez Szwedów i konfederację warszawską króla. Natomiast Wettynowi elekcja zamykała możliwość zawarcia pokoju ze Szwecją, a sojusz z Rosją stawał się koniecznością. Ostatecznie 30 sierpnia sfinalizowano rozmowy podpisując traktat przymierze Rzeczypospolitej z Rosją pod Narwą[1893]. Uzgodnione przymierze zaczepno-obronne zwrócone miało być wyłącznie przeciwko Szwecji, obowiązywało do końca wojny, obligowało do wspólnego prowadzenia działań

Beichlinga, przywódcy opozycji saksońskiej oznaczał zwycięstwo politycznej linii Augusta II i „partii wojennej". Ponadto wobec możliwości powrotu alternatywy tron polski lub saski monarcha zabezpieczył zaplecze; J. Staszewski, *Zamach stanu w Saksonii w 1703 r. Upadek Beichlinga. „Portrait de la cour de Pologne et de Saxe"*, SH 12 (1969), z. 1, *passim*.

[1889] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 258.

[1890] Zob. J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 444, p. 161.

[1891] Wettyn nie mógł juz liczyć na ewentualną pomoc Danii lub Brandenburgii. Obie układające się strony postanowiły udzielić wsparcia konfederacji wielkopolskiej i popierać kandydaturę na tron Rzeczypospolitej królewicza Jakuba Sobieskiego; J. Staszewski, *O miejsce w Europie*, s. 400 i n.

[1892] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 51-52.

[1893] Tekst traktatu narewskiego w: *VL*, t. 6, s. 164 i in.

militarnych i zawierania pokoju. Ustalono plan kampanii wojennej, wykluczając możliwość odrębnego prowadzenia negocjacji. Odchodząc od koncepcji podkanclerzego Stanisława Szczuki o czasowym sojuszu (okres dwóch lat), wiązano się z polityką carską.

Układy litewsko-moskiewskie sprawiły, że powstawał na terenie Litwy obóz polityczny o silnym nastawieniu prorosyjskim, przy pomocy którego car zyskiwał możliwość wpływania na wewnętrzne wydarzenia w Rzeczypospolitej, także bez udziału Augusta II. Zarówno dla Wettyna jak i dla Piotra I konfederaci litewscy zmagający się z najazdem szwedzko-sapieżyńskim jawili się jako naturalni sprzymierzeńcy. Dla stronnictwa republikantów dążącego do zachowania *staus quo* po Olkienikach „łaska królewska" i pomoc carska stawały się niejako koniecznością. Przejście pod opiekę szwedzką Sapiehów i ich zwolenników wskazywało opozycji kierunek moskiewski. Wspólne działania w ramach jednego stronnictwa królewskiego przynosiło wymierne korzyści obu stronom. Wettyn popierając projekt konfederatów litewskich, zbieżny z jego programem politycznym, wzmacniał również zabiegi polityczne podejmowane przez saską dyplomację. Z kolei stronnictwo dworskie na Litwie, udzielając swego poparcia Augustowi II, torowało mu drogę do uzyskania większego wpływu na politykę państwa i jej kierunek. Trzeci układ sojuszniczy obozu republikantów z Rosją stanowił odzwierciedlenie obranego przez monarchę kursu politycznego.

Wraz z wkroczeniem wojsk szwedzkich na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojna domowa na Litwie weszła w nową fazę, stając się częścią konfliktu zbrojnego, który wybuchł w Europie Północno-Wschodniej. Bezpośrednio wpłynęło to na sytuację skonfliktowanej magnaterii litewskiej, która znalazła się w centrum uwagi państw obcych i wzajemnie zwalczających się obozów politycznych. Mające znaczne problemy finansowe wojsko litewskie „stało się instrumentem polityki rosyjskiej"[1894], gdyż car wraz z obietnicami przesyłał znaczne kwoty pieniędzy na utrzymanie stanu wojska litewskiego. Zawarte podczas spotkania Piotra I z Augustem II w Birżach układy polityczne

[1894] V. Rakutis, *Hetmani litewscy w polityce rosyjskiej podczas wojny północnej 1700-1721*, s. 43-44.

magnatów litewskich z carem były regularnie podtrzymywane w następnych okresach. Poparcia zawieranym układom udzielały kolejne zjazdy litewskie. Na radzie w Grodnie zostały zaaprobowane układy z Rosją,zanim jeszcze rozpoczęły się vota, o czym donosi podkanclerzy Szczuka[1895]. Sojusz króla Augusta II z carem Piotrem I nadawał cech legalności kontaktom politycznym między Rosją a „Rzecząpospolitą Litewską".

3.4.3 – Stronnictwo saskie a traktat altransztadzki

Podczas swego pobytu na Litwie August II zaniepokojony planami podboju Saksonii przez Karola XII wystawił pełnomocnictwo do prowadzenia rozmów saskim dyplomatom Antonowi Albrechtowi Imhoffowi i Georgowi Ernstowi Pfingstenowi. Dnia 10 IX 1706 r. komisarze sascy spotkali się z przedstawicielami króla szwedzkiego, Carlem Piperem i Olofem Hermelinem, do których dołączyli wyznaczeni przez Stanisława Leszczyńskiego, Stanisław Jabłonowski i Aleksander Sapieha[1896]. Na mocy zawartego 24 IX 1706 r. traktatu w Altranstädt prawowity monarcha abdykował zrzekając się tronu na rzecz Stanisława Leszczyńskiego, ale zachował tytuł królewski[1897]. Uznanie władzy Stanisława I oraz zawarcie pokoju między Saksonią a Szwecją i Polską obok zrzeczenia się tronu należały w zasadzie do najważniejszych postanowień traktatu. Ponadto zwolniono podddanych polskich od posłuszeństwa Wettynowi, unieważniono wszystkie dekrety, rozporządzenia i konstytucje, wydane na radach senatu i walnych radach w Warszawie, Malborku, Toruniu, Elblągu, Jaworowie, Sandomierzu, Grodnie, Brześciu Litewskim, Krakowie i Lublinie, jeśli nie są zgodne z literą traktatu. Wyrażono zgodę na uwolnienie królewiczów Sobieskich, a także przekazanie w ręce Karola XII Jana Reinholda Patkula, przywódcy

[1895] *List Szczuki podkanclerzego WXL do żony*, 7. 12.1705, z Grodna, ANKr, ZFK, f. 636, APKrz, sgn. 3362, s. 159.
[1896] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 192-193.
[1897] Tekst traktatu pokojowego został opublikowany w: H. Kretzschmar, *Der Friedensschluss von Altranstädt 1706-1707*, [w:] *Um die Polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700-1721*, Berlin 1962, s. 161-183 (załącznik, s. 175-183).

antyszwedzkiej opozycji szlachty inflanckiej. Zostały unieważnione nominacje oraz skasowano wyroki wydane na zdrajców majestatu po detronizacji Sasa[1898].

Tymczasem nadal przebywający w Wielkim Księstwie Wettyn wzmacniał swoje litewskie stronnictwo, usiłując zwołać sejm do Wilna. Monarcha zgodził się przekazać dobra kanclerza Karola Stanisława Radziwiłła – odstępcy, swoim adherentom. Część królewszczyzn należących do kanclerza litewskiego nadał król Marcjanowi Wołłowiczowi[1899]. Wettyn prowadził podwójną grę polityczną nie chcąc doprowadzić do rozpadu swojego stronnictwa. Nie zamierzał również przedwcześnie ujawnić rokowań ze Szwedami. Naciskany przez swoich stronników podjął wyprawę do Wielkopolski w trakcie, której otrzymał wiadomość o zawarciu traktatu altransztadzkiego. Monarcha obawiając się zerwania traktatu usiłował opóźniać marsz przeciwko korpusowi Mardefelda. Mimo podejmowanych zabiegów i powiadomieniu szwedzkiego generała o traktacie doszło do bitwy kaliskiej zakończonej sukcesem wojsk polsko-rosyjsko-saskich[1900]. „Niechciane" zwycięstwo pod Kaliszem kładło kres panowaniu Leszczyńskiego w Wielkopolsce oraz wywarło pewien wpływ na adherentów szwedzkich króla Stanisława I. Autor polemizuje z tezą Jana Wimmera, że wielu spośród stronników szwedzkich zamierzało „[...] poddać się na pierwsze wezwanie"[1901]. Badacz w swoich osądach oparł się na wnioskach Kazimierza Jarochowskiego. Uogólnianie tego poglądu na postawy adherentów Wettyna w całej Rzeczypospolitej nie jest uzasadnione. Na Litwie do czasu uzyskania informacji o przymusowej abdykacji Augusta II, jego dotychczasowi poplecznicy, trwali przy nim, łącząc walkę ze Szwedami z obroną tronu prawowitego monarchy. Natomiast w Saksonii panowało niedowierzanie, po dotarciu informacji o przegranej oddziałów szwedzko-sapieżyńskich pod

[1898] *Ibidem*, s. 193-194.
[1899] J. B. Parthenay, *Dzieje panowania Fryderyka Augusta*, t. 2, s. 159-160.
[1900] K. Jarochowski, *Bitwa kaliska z roku 1706*, [w:] *Idem*, *Z czasów saskich spraw wewnętrznych, polityki i wojny*, Poznań 1886, *passim*; J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 312-314; K. Zawisza, op. cit., s. 243.
[1901] Cyt. za: J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 314.

Kaliszem, ale jak zapewniał Stanisław Szczuka „To wszystko nie powinno jednak zepsuć naszych oczekiwań pokoju”[1902].

Król August II opuścił Warszawę i udał się do Saksonii 30 XI 1706 r.[1903] i dopiero wówczas rozeszły się po kraju wieści o jego abdykacji związanej z zawarciem traktatu w Altranstäd. Zbulwersowało to opinię publiczną, której wydawało się, że zwycięstwo nad wojskami szwedzkimi jest możliwe do osiągnięcia[1904]. Doniosłość tego wydarzenia była tak duża, że wymagała zajęcia jednoznacznej postawy. Zrzeczenie się koronny polskiej postawiło jego zwolenników w bardzo trudnej sytuacji, w której konfederacja sandomierska przejęła władzę. W skomplikowanym położeniu znalazło się stronnictwo Leszczyńskiego w Rzeczypospolitej, gdyż główna armia Karola XII znajdowała się w Saksonii, a większość adherentów szwedzkich przebywała u boku króla Stanisława I w jego kwaterze w Leising. Część zwolenników Leszczyńskiego przybyła do jego kwatery głównej wraz z rodzinami[1905], co bezpośrednio odbijało się na możliwościach oddziaływania stronnictwa szwedzkiego w Rzeczypospolitej, gdzie kontrola polityczna przeszła w ręce konfederacji sandomierskiej. Taki rozkład sił z pewnością stał się czynnikiem powstrzymującym przejścia z obozu do obozu politycznego, również dlatego, że na pewien czas ustały planowe zajazdy i grabieże majątków należących do stronników Augusta II.

Po traktacie altransztadzkim, August II stracił część swoich zwolenników, rozczarował swojego sojusznika, cara Piotra I. Jedynym monarchą został Stanisław Leszczyński, do którego nastawienie dużej części rodów magnackich ulegało powolnej zmianie. Spośród przedstawicieli magnaterii wielu znalazło się w obozie stanisławowskim. Próby przeciągania ważnych postaci życia publicznego adherenci Leszczyńskiego podejmowali jeszcze przed elekcją. Benedykt Paweł Sapieha zapewniał podkanclerzego litewskiego Stanisława Szczukę „o swojej konfidencji”, oferując jednocześnie swoje „usługi”. Podskarbi

[1902] Cyt. za: *Wypis z listu Szczuki, podkanclerzego WXL do żony*, 4.11.1706, w Lesniku, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3362, s. 291-292.
[1903] *Idem*, 11.12.1706, w Lesniku, *ibidem*, s. 317.
[1904] Z. Anusik, *Karol XII*, s. 160.
[1905] J. Poraziński, *Epiphaniae Poloniae*, s. 110 i n.

Sapieha zabiegając u gen. Klas Bondego o glejt na Szczuczyn, czekał na wieści „o obrotach Szczuki”[1906]. Poza czynnikiem gospodarczym pewną niemałą rolę odegrała postawa Leszczyńskiego, zawsze dążącego do kompromisu, i wybaczania swoim dotychczasowym wrogom[1907]. Przyjęta metoda służyła do zjednywania sobie przeciwników, a szanse skupienia wokół siebie podzielonej Rzeczypospolitej nie były wcale małe. Poważną przeszkodę stanowiło postępowanie wojsk szwedzkich w trakcie ich całego pobytu zarówno na Litwie jak i w Koronie. To, co krępowało pozyskiwanie przez króla Stanisława sojuszników, stanowiło naturalny czynnik zatrzymujący ich w obozie przeciwnym. Poważnym problemem były przechody i lokacje własnych wojsk królewskich, które często czyniły wiele szkód, stąd Wettyn starał się chronić włości swoich możnych adherentów, aby ponoszone straty nie przyczyniały się do opuszczenia stronnictwa regalistycznego. Chęć zatrzymania ich w swoim obozie politycznym motywowała króla Augusta II do wydawania listów ochronnych, które wystawił między innymi podkanclerzemu litewskiemu, w czasie gdy wojska królewskie operowały w rejonie Lublina[1908].

Dla regalistów litewskich fakt odgrywania przez Sapiehów znaczącej roli politycznej w obozie Leszczyńskiego i ich sprzymierzeńców stanowił dość istotny czynnik powstrzymujący przed przejściem na stronę Stanisława I. Kazimierz Jan i Benedykt Paweł Sapiehowie po przystąpieniu wiosną 1702 do obozu szwedzkiego stali się wiernymi wykonawcami polityki Karola XII. Udzielenie poparcia niedawnym jeszcze hegemonom litewskim, w ich dążeniu do odzyskania utraconych urzędów i dóbr, najpierw przez konfederację wielkopolską[1909], a potem walną radę warszawską, stanowiło istotną barierę dla republikantów. „Rzeczpospolita Litewska” podejmowała działania mające na celu zachowanie zdobytych beneficjów po rozgromieniu Sapiehów. Usunięcie z urzędu Mikołaja

[1906] *List Benedykta Sapiehy podskarbiego litewskiego do Szczuki podkanclerzego litewskiego*, 15.05.1704, b.m., ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1309-1319.
[1907] E. Cieślak, *Stanisław Leszczyński*, s. 53.
[1908] Listy ochronne dla Szczuki przyszły od Dworu spod Augustowa: *List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony*, 12.10.1704, ze Szczuczyna, ANKr, AKPot. (Archiwum Szczuki), sgn. 3365, f. 635, s. 1422.
[1909] Sapiehowie zawarli 4.03.1704 r. sojusz z konfederacją wielkopolską w Warszawie, który wzmocnił ich pozycję; A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 618.

Ogińskiego, podskarbiego nadwornego, nie sprzyjało pozyskiwaniu poplecznikow. Leszczyński starał się raczej nie odsądzać od urzędów adherentów Wettyna. W przypadku Mikołaja Ogińskiego zapewne zadziałały wpływy Sapiehów, którzy już w okresie *interregnum*, po śmierci Jana III, podważali fakt zajmowania przez niego tego urzędu[1910]. Pamiętać należy także, że dopiero po pokoju altransztadzkim Leszczyński mógł w pełni legalnie dokonywać nadań wakansów, starostw i dzierżaw, których było zbyt mało, żeby można było zadowolić wielu chętnych. Wprawdzie walna rada warszawska z 1705 r. zezwoliła Leszczyńskiemu na posługiwanie się pieczęcią pokojową, do czasu sejmu pacyfikacyjnego, ale dopiero akces obu pieczętarzy do stronnictwa szwedzkiego nadał innego znaczenia jego nominacjom[1911]. Urząd kanclerza wielkiego litewskiego zachował Karol Stanisław Radziwiłł, który pieczętował traktat altransztadzki, a w okresie wcześniejszym swą pieczęcią legitymizował nadania i rozporządzenia wydawane przez Stanisława Leszczyńskiego. Dla Stanisława I pozyskanie pieczętarzy litewskich przed abdykacją Augusta II było szczególnie ważne, gdyż u jego boku nie przebywał żaden z kanclerzy koronnych, w związku z tym wydawanych dokumentów nie legitymizowała władza pieczętarza.

Na Litwie nadal dochodziło do starć zbrojnych, w jednym z nich hetman Michał Serwacy Wiśniowiecki odniósł zwycięstwo nad oddziałami sapieżyńskimi, co poprawiło sytuację polityczno-miltarną w Wielkim Księstwie na korzyść obozu antyszwedzkiego[1912]. Po utracie tronu przez Wettyna czołowi działacze konfederacji sandomierskiej podjęli inicjatywę mającą na celu dbałość o interesy zdetronizowanego króla. W tym kieunku szła polityka J. Szembeka i Szaniawskiego - filarów całego obozu regalistycznego w Rzeczypospolitej[1913]. Tę linię polityczną podzielali litewscy stronnicy Wettyna, którzy podobnie jak koronni adhernci Sasa stanęli w obronie wolnej elekcji, rozumianej jako negowanie królewskości Leszczyńskiego, co dodatkwo utrudniało

[1910] *Ibidem*, s. 620; T. Wasilewski, *Ogiński Mikołaj Franciszek*, PSB, t. 23, s. 637.
[1911] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 619, p. 14.
[1912] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 197.
[1913] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 715-717.

porozumiewanie się z opozycją. Stronnicy Augusta II na Litwie starali się swymi przedsięwzięciami nie zamykać mu drogi powrotu na tron Rzeczypospolitej. Pod koniec grudnia 1706 r. car w liście skierowanym do Hrehorego Ogińskiego wzywał go do przybycia na naradę do Żółkwi, celem ustalenia dalszych wspólnych wystąpień Rosji i obozu saskiego na Litwie, skierowanych przeciwko Szwedom i Leszczyńskiemu[1914]. Konieczne były decyzje podtrzymujące polską wolność. Przed przybyciem cara na Litwę, Hrehory Ogiński i Marcjan Wołłowicz, zabiegali o przychylność szlachty, zgromadzonej na odbywającym się w Nowogródku zjeździe, dla poszerzenia społecznego zasięgu poparcia dla sprawy Augusta II[1915].

Osłabienie stronnictwa dworskiego na Litwie, nie doprowadziło jednak do jego rozpadu, na co niemały wpływ miało postępowanie Karola XII, zmierzającego do całkowitego pokonania przeciwnika na drodze militarnych rozstrzygnięć. Królowi szwedzkiemu nie wystarczała uzyskana przewaga, lecz dążył do podważenia podstaw ich politycznej władzy, odbierając adherentom Augusta II, po jego abdykacji, centralne wielkie urzędy litewskie i koronne sprawowane w Rzeczypospolitej dożywotnio[1916]. Przejęte urzędy przekazano stronnikom Leszczyńskiego, a znaczny wpływ na ich rozdawnictwo miał sam Karol XII, czemu słaby Leszczyński nie potrafił się przeciwstawić. Król Stanisław pozwolił sobie odebrać główny atut stosowany w rozgrywkach politycznych, mianowanie na urzędy, skuteczny środek przeciągania na swoją stronę wpływowych oponentów. Tak duży stopień uzależnienia decyzyjnego od monarchy szwedzkiego podtrzymywał stanowisko szlachty, uznającej Leszczyńskiego za narzuconą przez Karola XII marionetkę, bez którego pomocy nie utrzymałby się na tronie[1917].

Przed stronnikami Wettyna stanęło bardzo trudne zadanie skonsolidowania dawnego obozu królewskiego wokół nowego protektora – cara Piotra I. Planowano utrzymać po stronie konfederatów hetmanów z wojskiem oraz

[1914] *Ibidem*, s. 703, p. 110.
[1915] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 205.
[1916] E. Cieślak, *Stanisław Leszczyński*, s. 53-54.
[1917] J. Feldman, *Stanisław Leszczyński*, s. 74 in.

zachować sojusz z Rosją. Urzeczywistnienie tych zamiarów wymagało zwołania walnej rady konfederackiej do Lwowa, do czego potrzebna była zgoda prymasa i marszałka konfederacji Denhoffa. W nowej rzeczywistości polityczno-militarnej należało odnowić konfederację, złożyć przysięgę wierności carowi i wolnej elekcji[1918]. Wsparcie Piotra I było dla obozu saskiego niezbędnym elementem umożliwiającym przeciwstawienie się Szwedom i Leszczyńskiemu, celem zachowania wywalczonych beneficjów. Planowane posunięcia polityczne prowadziły do oficjalnej zmiany dotychczasowego obozu dworskiego w stronnictwo o charakterze rosyjskim.

[1918] J. Burdowicz-Nowicki, *Piotr I*, s. 714-716.

4 – Rozkład obozu saskiego po abdykacji Augusta II

Obóz regalistyczny musiał zmierzyć się z bardzo trudną sytuacją powstałą po zawarciu traktatu w Altranstädt. Na mocy jego postanowień August II zrzekł się korony Rzeczypospolitej na rzecz Stanisława Leszczyńskiego. Traktat altransztadzki naruszył polskie prawodawstwo, gdyż na abdykację króla zgodę mógł wyrazić jedynie sejm, ale od 1669 r. monarchowie polscy zostali pozbawieni takiego prawa. Zupełnie niedopuszczalna była cesja korony dokonana przez Wettyna na rzecz Stanisława I, niepraktykowana w okresie wcześniejszym i naruszająca zasadę elekcji, stanowiącej jedną z podstaw prawnych państwa[1919]. Konfederacja sandomierska, oczekując powrotu Augusta II z „przymusowego oddalenia", w *Oznaymieniu Interregnum* z 7 VII 1707 r. uznała abdykację „za nieprzyzwoity i prawem zakazany postępek"[1920]. Wettyn po podpisaniu układu altransztadzkiego spotkał się z Karolem XII w Altranstädt 18 XII 1706 r. celem renegocjacji, niektórych postanowień traktatu[1921]. Zanim jednak wieść o abdykacji dotarła do kraju, w Rzeczypospolitej doszło do bitwy kaliskiej[1922], po której większość szwedzkich garnizonów poszła w rozsypkę, stąd nie mogła zapewnić ochrony konfederatom warszawskim. W tym momencie dominacja sandomierzan była bezsporna, i nie zmienił tego uniwersał Leszczyńskiego przestrzegający organizatorów oporu, że działają wbrew ustaleniom układu altransztadzkiego. W Saksonii, gdzie przebywał Stanisław I, w jego kwaterze w Leisning gościło około dwóch tysięcy Polaków, co osłabiało jego obóz polityczny w kraju. Wśród nowych adherentów Leszczyńskiego znajdowali się w Leisning obaj kanclerze litewscy: Karol Stanisław Radziwiłł i Stanisław Antoni Szczuka, dzięki czemu jego nominacje zyskiwały znamiona legalizmu. Ponadto formalna abdykacja Augusta II umożliwiła mu rozdawnictwo wakansów[1923].

[1919] H. Olszewski, *Władza wykonawcza w Rzeczypospolitej od połowy XVII w. do 1763 r.. Studium historyczno-prawne*, s. 61.
[1920] *Ibidem*, s. 61-62.
[1921] August II spotkał się z Karolem XII w dniu 18 XII 1706 r. w Altransztadzie w celu renegocjacji niektórych warunków pokoju; J. Poraziński, *Epiphaniae Poloniae*, s. 112.
[1922] Po stronie wojsk koronych i saskich walczył między innymi Janusz Wiśniowiecki; J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 196; K. Jarochowski, *Bitwa kaliska z roku 1706*, [w:] *Idem*, *Z czasów saskich spraw wewnętrznych, polityki i wojny*, Poznań 1886, *passim*.
[1923] J. Poraziński, *Epiphaniae Poloniae*, s. 110.

Pozyskiwanie osób spośród konfederatów sandomierskich było dla Leszczyńskiego ważne, a obiektem jego zainteresowań w przypadku Litwy była fakcja Wiśniowieckich – na ich oderwaniu od sandomierzan skupił Stanisław I swą uwagę. Z polityki nominacyjnej Leszczyńskiego niemal wszyscy byli niezadowoleni[1924]. Sytuację zaogniła postawa Sapiehów, którzy starali się uzyskać dla siebie i swoich zwolenników, jak najwięcej urzędów i nadań ziemskich. Pod ich wpływem król Stanisław I, już po abdykacji Wettyna, zmienił swoją politykę nominacyjną. Przystąpił do usuwania z urzędów najbardziej zagorzałych przeciwników Sapiehów. Od urzędu wojewody trockiego został odsądzony Michał Kazimierz Kociełł[1925]. Swoje urzędy utracili także związani z fakcją Wiśniowieckich – Józef Mniszech, marszałek nadworny i miecznik Kazimierz Sienicki[1926]. Zapewne u podłoża tej decyzji leżała odmowa Michała Serwacego Wiśniowieckiego i jego brata opuszczenia obozu saskiego. Stronnictwo króla Stanisława borykało się z problemem legalizacji jego władzy królewskiej. Nadal wiele kontrowersji budziły elekcja i koronacja Leszczyńskiego. Po zawarciu traktatu altransztadzkiego doszedł jeszcze jeden czynnik podważający legalność władzy Stanisława I, mianowicie abdykacja Wettyna. Formalne zrzeczenie się tronu przez Augusta II nastąpiło dwa lata po wypowiedzeniu posłuszeństwa i jego zdetronizowaniu przez konfederację warszawską[1927].

Na wieść o zrzeczeniu się korony polskiej przez Augusta II, następowała dalsza dyferencjacja postaw, jedni podejmowali decyzje o trwaniu przy Wettynie, natomiast inni decydowali się przystąpić do obozu Stanisława I. Na stronę Leszczyńskiego przeszli Kryszpinowie-Kirszenszteinowie: bp żmudzki Jan Hieronim wraz ze swymi bratankami Jerzym Hieronimem i Kazimierzem, którzy w 1707 r. jawnie przystąpili do obozu szwedzkiego i sapieżyńskiego[1928]. Biskup żmudzki, będąc egzulantem, powrócił na Żmudź po sejmie lubelskim, i osiadł w swoich dobrach nad granicą pruską, skąd podejmował działania mające pomóc

[1924] O niesnaskach w obozie Leszczyńskiego zob. J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 275 i n; A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 618-632.
[1925] *Ibidem*, s. 620-621.
[1926] K. Zawisza, *op. cit*., s. 138.
[1927] J. Poraziński, *Epiphaniae Poloniae*, s. 111.
[1928] T. Wasilewski, *Kryszpin-Kirszensztein Jan Hieronim, h. własnego (ok. 1654-1708)*, PSB, t. 15, s. 499.

ludności uciskanej przez szwedzkiego okupanta. Jego niezdecydowane stanowisko podczas konfliktu republikantów z Sapiehami w sytuacji, gdy sam monarcha zdawał koronę pozwoliło mu na podjęcie decyzji o porzuceniu regalistów. Jerzy Hieronim, pisarz polny litewski, pułkownik i generalny regimentarz wojsk litewskich – tak się tytułował, na początku lutego 1707 r. przyjął w tajemnicy wraz z księciem Michałem Wiśniowieckim amnestię od króla Stanisława I, i jeszcze w tym samym miesiącu odbył wspólnie z bratem Kazimierzem w Wilnie spotkania ze stronnikami szwedzkimi, Michałem Eperiaszym i Antonowiczem[1929]. Po przeprowadzonych z nimi rozmowach zadecydował jawnie opowiedzieć się po stronie szwedzkiej, co kosztowało go utratę sprawowanego urzędu. Po otrzymaniu w nagrodę od nowego protektora, króla Leszczyńskiego, podczaszostwa WKsL, Jerzy Hieronim Kryszpin włączył się aktywnie w działalność stronnictwa. Początkowo podjął próbę współpracy ze szlachtą orszańską występującą przeciwko oddziałom rosyjskim, a już w czerwcu 1707 r. usiłował przyjść z odsieczą oblężonemu Bychowowi. Nie zawiesił swojej działalności nawet po bitwie połtawskiej, kiedy Jan Sapieha, hetman wielki litewski z nadania Leszczyńskiego poddał komput litewski, pod komendę Ludwika Pocieja, stronnika Wettyna. W listopadzie 1709 r. razem ze Szczytem i Chmarą uciekli do Prus kontynuując wystąpienia o charakterze antywettyńskim. Zbliżenie się Jerzego Hieronima Kryszpina po 1700 r. do księcia Michała Wiśniowieckiego, i pozostawanie pod jego komendą zwierzchnią w dobie wojny północnej sprawiło, że razem z hetmanem wielkim litewskim postanowił przyjąć amnestię od dotychczasowego przeciwnika, króla Stanisława I. Zapewne nie bez znaczenia był czynnik gospodarczy, gdyż jego dobra odziedziczone po ojcu Świsłocz w powiecie wołkowyskim, latem 1706 r. zostały przez wojska szwedzkie zrównane z ziemią. Z hetmanem wielkim litewskim Michałem Wiśniowieckim związany był zawodowo także Kazimierz Kryszpin-Kirszensztein, chorąży nadworny litewski, który dowodził jego dywizją w czasie wojny północnej przez pewien okres czasu[1930]. Już po rozejściu się wiadomości o abdykacji Augusta II, chorąży nadworny próbował 5 XII 1706 r. jako dowódca

[1929] *Idem*, *Kryszpin-Kirszensztein Jerzy Hieronim, h. własnego (ok. 1673-1736)*, PSB, t. 15, s. 500-501.
[1930] *Idem*, *Kryszpin-Kirszensztein Kazimierz, h. własnego (zm. ok. 1730)*, PSB, t. 15, s. 501-502.

chorągwi wchodzącej w skład dywizji hetmana Wiśniowieckiego zająć Wilno, opuszczane przez wojska szwedzkie i towarzyszące im oddziały stronników Leszczyńskiego. Zdecydował się w początkach lutego następnego roku, razem z Jerzym Hieronimem Kryszpinem, przyjąć potajemnie amnestię od króla Stanisława I, by następnie jawnie przejść na jego stronę. Odstępstwo kosztowało go utratę chorąstwa nadwornego litewskiego, w zamian Leszczyński przekazał po 5 IV 1707 r. mu urząd strażnika wielkiego WKsL. Podobnie jak jego przyrodni brat nie powrócił do stronnictwa Wettyna po restauracji jego rządów, lecz na skutek interwencji Augusta II zmuszony był opuścić Prusy i udać się do Benderów. Mając na uwadze odstępstwo Kryszpinów, car Piotr I nakazał w maju 1707 r. swojemu generałowi Baurowi ściągać kontrybucje z dóbr należących do Kirszenszteinów. Wykorzystując rozkaz carski dobra Kryszpinów niszczyli stronnicy obozu antysapieżyńskiego, którzy po odniesionym zwycięstwie utrudniali powrót do kraju przebywającemu u boku Leszczyńskiego w Benderach Kryszpinowi. Trzeba pamiętać, że Kryszpinowie przyjęli amnestię i przeszli na stronę Stanisława I po uprzednim zrzeczeniu się polskiej korony przez Augusta II na mocy postanowień układu altransztadzkiego. Wraz z Kryszpinami opuścił obóz stronników Augusta II szwagier Kazimierza Kryszpina Kirszenszteina, Jan Kazimierz Biegański, starosta starodubowski. Starosta uczestniczył w zjeździe generalnym w Lublinie i podpisał się pod jego uchwałami z 26 IX 1707 r., stąd wniosek, że musiał opuścić obóz saski już po tym okresie[1931].

Wiśniowieccy wiosną 1706 r. odrzucili propozycję akcesu do obozu Stanisława I, swego krewniaka, występując nadal w obronie Augusta II[1932]. Ta sytuacja uległa zmianie po wymuszonej abdykacji Wettyna. Kiedy po zawarciu traktatu w Altranstädt Leszczyński ponowił swoją propozycję hetman wielki litewski Michał Wiśniowiecki przystąpił do roznmów[1933]. Pod koniec 1706 r. hetman WKsL wysłał, z tajną misją do Stanisława I Aleksandra Przeździeckiego, chorążego mozyrskiego. Rozmowy utrudniali Sapiehowie, którzy chcieli usunąć

[1931] *Uchwały zjazdu w Lublinie, 26.09.1707*, [w:] *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, t. 1, Lwów 1868, s. 123-137.
[1932] I. Czamańska, *op. cit.*, s. 372.
[1933] J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 318-319.

Wiśniowieckich z Litwy, czemu miał służyć projekt Aleksandra Sapiehy przekazania buławy wielkiej litewskiej Józefowi Potockiemu, a hetmaństwa koronnego Michałowi Serwacemu, z kolei buławę polną litewską miał otrzymać któryś z Sapiehów. Takim rozwiązaniem nie był zainteresowany Kazimierz Jan Sapieha, i ostatecznie uzgodniono pozostawienie znaczących adherentów Wiśniowieckich na urzędach, natomiast książę miał dostać kasztelanię wileńską i buławę polną litewską[1934]. Złożenie buławy WKsL należy uznać za sukces Sapiehów. Jednak Leszczyński dążąc do wzmocnienia fakcji Wiśniowieckich przyznał jej członkom liczne przywileje. Oficjalne przejście w połowie 1707 r. na stronę Stanisława Leszczyńskiego hetmana wielkiego Michała Serwacego Wiśniowieckiego[1935], oznaczało także przejście jego klienta generała artylerii litewskiej Kazimierza Krzysztofa Sienickiego, który dowodząc w Bychowie i Mohylewie przejął przewożone dla dywizji Hrehorego Ogińskiego subsydia carskie. Podczas akcji odwetowej połączonych sił Ogińskiego z wojskami rosyjskimi zdobyto Bychów, biorąc do niewoli zgrupowanie Sienickiego (ponad tysiąc żołnierzy)[1936]. Hetman Wiśniowiecki po przejściu na stronę Stanisława I nakazał swoim wojskom zaprzestać działań przeciwko oddziałom szwedzko-sapieżyńskim w Kurlandii[1937].

Razem z Michałem Serwacym Wiśniowieckim na stronę Leszczyńskiego przeszedł jego brat Janusz, który również latem 1707 r. przybył do obozu szwedzkiego[1938]. Janusz Wiśniowiecki, mimo iż w stronnictwie stanisławowskim znalazła się cała jego najbliższa rodzina nie kwapił się z opuszczeniem Augusta II, który doceniając jego wierność oddał mu w maju 1706 r. województwo

[1934] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny*, s. 225-226; A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 622.
[1935] Michał Serwacy Wiśniowiecki w zamian za obietnicę nowych nadań i zachowania przez brata ks. Janusza oraz kilku stronników piastowanych godności zrzekł się buławy wielkie litewskiej na rzecz Kazimierza Jana Sapiehy, a sam przyjął buławę polną; Leszczyński urząd hetmana wielkiego przywrócił Sapieże jeszcze w 1705 r.; Kazimierza Sapiehę zmuszono w niejasnych okolicznościach do złożenia buławy, lecz mimo poparcia Leszczyńskiego dla Wiśniowieckiego buławę musiał oddać pod presją Karola XII Janowi Kazimierzowi Sapieże, staroście bobrujskiemu; *Idem*, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 622-624, 627-628; J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny*, s. 227-232.
[1936] T. Ciesielski, *Wojsko litewskie w latach*, s. 173-174.
[1937] J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 319.
[1938] I. Czamańska, *op. cit*., s. 372 – duży wpływ na decyzje braci Wiśniowieckich wywarł Stanisław Jabłonowski wówczas juz zdeklarowany zwolennik Leszczyńskiego; na dworze króla Stanisława pojawił się w październiku 1707 r., W. F. Rakowski, *op. cit*., s. 71.

krakowskie[1939]. Brał udział 27 X 1706 r. w bitwie kaliskiej, a po abdykacji Wettyna nadal działał w konfederacji sandomierskiej, uczestnicząc w zwołanej przez prymasa Stanisława Szembeka na luty 1707 r. naradzie lwowskiej[1940]. Jego uczestnictwo w radzie miało zapewne odwrócić uwagę od prowadzonych z Leszczyńskim negocjacji. W sytuacji, gdy najbliższa rodzina znajdowała się w przeciwnym stronnictwie politycznym, dość długi okres wahania, zdaniem Ilony Czamańskiej, wypływał z przywiązania księcia do legalizmu[1941]. Swoje chorągwie oddał pod komendę swego szwagra, Józefa Potockiego, a sam stał raczej na uboczu. Wpływowa i potężna fakcja Wiśniowieckich otrzymała od króla Stanisława I amnestię (3 II 1707 r.). Z grona osób powiązanych z fakcją do obozu szwedzkiego przeszli także Józef Mniszech, generał artylerii, Aleksander Przeździecki, chorąży mozyrski oraz cześnik Krzysztof Szczyt Niemirowicz i Antoni Nowosielski, stolnik orszański[1942]. Na przystąpienie do obozu Stanisława I zdecydowali się również biskup wileński Konstanty i kasztelan trocki Jan Władysław Brzostowscy, którzy w kwietniu 1707 r. zgłosili swój akces. Podobnie, jak w przypadku innych osób przybywających do Leszczyńskiego zostały im potwierdzone urzędy[1943]. Prawdopodobnie razem z Brzostowskimi na stronę szwedzką przeszedł Maciej Józef Ancuta, referendarz duchowny.

Postawy wobec zawartego pokoju altransztadzkiego były zróżnicowane, dlatego część elity politycznej zdecydowała się nie przechodzić na stronę Karola XII i Stanisława Leszczyńskiego. Jednym z nich był konfederat sandomierski Ludwik Konstanty Pociej, podskarbi litewski, nie zmienił swoich poglądów i nie przeszedł do obozu szwedzkiego, na stronę Stanisława I. Zawarł układ o wzajemnej pomocy z Wiśniowieckimi, po ich przejściu do obozu szwedzkiego, w zamyśle mający ułatwić negocjacje w sprawie akceptacji rządów Stanisława Leszczyńskiego. Jednak porażka jaką poniósł jego pryncypał Michał Wiśniowiecki w staraniach o buławę wielką litewską zraziły Pocieja, a dodatkowo

[1939] *Urzędnicy Woj. krakowskiego*, s. 110.
[1940] I. Czamańska, *op. cit.*, s. 372; E. Otwinowski, *op. cit*., s. 115-116; K. Jarochowski, *Bitwa kaliska*, s. 378-438.
[1941] I. Czamańska, *op. cit*., s. 371-372.
[1942] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 622-623.
[1943] *Ibidem*, s. 623-624.

przedstawiane propozycje nie zaspokajały wielkich ambicji podskarbiego litewskiego, który postanowił w tej sytuacji pozostać po stronie przeciwników nowego króla[1944]. Za tą decyzją krył się też aspekt gospodarczy, gdyż pozostawanie na żołdzie cara i sojusz z Piotrem I, stanowiły podstawę jego egzystencji oraz szansę na zachowanie uzyskanych zdobyczy polityczno-gospodarczych. W innej sytuacji znajdował się Wiśniowiecki, dlatego nie musiał tak ściśle współpracować z carem jak czynił to Ludwik Pociej. Ten ostatni pozostając w szeregach stronnictwa opuszczonego przez Wettyna nie zamierzał współpracować z hetmanem polnym Hrehorym Ogińskim i podporządkował się hetmanowi koronnemu Adamowi Mikołajowi Sieniawskiemu. Inną postawę przyjął brat Ludwika Konstantego, Kazimierz Pociej, wojewoda witebski, który w imieniu swego Domu prowadził rozmowy z księciem Michałem Wiśniowieckim. Wojewoda za cenę potwierdzenia mu urzędu porzucił stronnictwo saskie. Trzeba pamiętać, że Pociejowie prowadzili negocjacje w marcu 1708 r., gdy wojska szwedzko-stanisławowskie zajęły większą część terytorium Litwy. W sytuacji, gdy przewaga znajdowała się w rękach Karola XII i jego sojuszników powoli na ich stronę zaczęli przechodzić dotychczasowi opozycjoniści oraz ludzie niezdecydowani. Również w marcu 1708 r. do króla Stanisława I przybył wojewoda mścisławski Michał Dowmont Siesicki, a także Dominik Michał Słuszka, wojewoda połocki. Wojewoda połocki miał twierdzić, że nigdy nie przeszedłby na stronę króla Stanisława I, „[...] gdyby nie abdykacja Augusta”[1945]. Zapewne inni podzielali motywy Dominika Słuszki, i gdyby nie trakat altransztadzki i pobyt wojsk Karola XII na Litwie trwaliby nadal w obozie saskim. Wszyscy trzej wojewodowie: Kazimierz Pociej, Dominik Słuszka i Michał Dowmont Siesicki aktywnie uczestniczyli w zjeździe lubelskim 1707 r. podpisując jego uchwały, a wojewodę witebskiego wyznaczono generalnym pułkownikiem, który miał wzmacniać komput litewski pod komendą Hrehorego Ogińskiego[1946].

[1944] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 259; A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 629-630.
[1945] Cyt. za: *Ibidem*, s. 626.
[1946] *Uchwały zjazdu w Lublinie, 26.09.1707*, s. 129-130.

Wierny konfederacji sandomierskiej pozostał stronnik Ogińskiego Michał Kazimierz Kociełł[1947]. Podejrzewany o próbę przejścia na stronę Leszczyńskiego podlegał represjom ze strony wojsk, które spaliły mu dobra leżące w powiecie oszmiańskim i województwie mińskim. Na apel Aleksandra Mienszykowa, aby przybywał do jego boku, nie odpowiedział decydując się na przekazanie swego regimentu piechoty, a przypuszczalnie również pozostałych oddziałów pod opiekę hetmana wielkiego koronnego Sieniawskiego. Po stronie Wettyna w czasie wojny północnej stał Paweł Karol Sanguszko, trwając przy nim, za co monarcha po powrocie do kraju wynagrodził go awansami urzędniczymi[1948]. Książę Sanguszko stał lojalnie po stronie Augusta II, „mimo, że podczas działań wojennych litewskie dobra [Sanguszki – T. G.], Smolany, zostały zniszczone i zrabowane przez wojska rosyjskie”[1949]. Stronnictwa Augusta II nie opuścił Kazimierz Zaranek Horbowski, którego odsądzono od urzędu, bo stojąc po stronie Wettyna współpracował z Moskwą[1950]. Na uwagę zasługuje fakt, że oddanym adherentem Sasa okazał się były poplecznik Sapiehów, Stanisław Poźniak, chorąży oszmiański, który przeszedł do obozu republikantów po bitwie olkienickiej[1951]. W zjeździe lubelskim uczestniczyli trzej synowie zmarłego Dominika Mikołaja Radziwiłła, kanclerza wielkiego litewskiego. Możliwe, że nie opuścili stronnictwa saskiego razem z Karolem Stanisławem Radziwiłłem, kanclerzem WKsL, albo stanowiło to element gry politycznej[1952]. Nominacje Leszczyńskiego dla Radziwiłłów pochodzą z marca i kwietnia 1708 r., po awansie Jana Mikołaja Radziwiłła byłego kasztelana wileńskiego na województwo nowogródzkie, krajectwo po nim otrzymał Michał Antoni[1953]. Być może, że książęta Radziwiłłowie oficjalnie zgłosili akces do obozu szwedzkiego już po zjeździe lubelskim.

[1947] J. Gierowski, *Kociełł Michał Kazimierz, h. Pelikan* (*zm. 1722*), PSB, t. 13, z. 2, s. 224.
[1948] R. Marcinek, *Sanguszko Paweł Karol, książę (1680-1750)*, PSB, t. 34, s. 497-500.
[1949] Cyt. za: *Ibidem*, s. 497-500.
[1950] A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 624.
[1951] *Uchwały zjazdu w Lublinie, 26.09.1707*, s. 125.
[1952] *Ibidem*, s. 124-125.
[1953] Z tym tytułem występuje 26 XII 1708 r.; A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, s. 630 i p. 88.

Na postawy szlachty niebagatelną rolę odegrała zależność Stanisława I od króla szwedzkiego Karola XII. Interesy szwedzkie i konfederatów warszawskich po traktacie altransztadzkim uległy jeszcze większemu pogłębieniu, mimo iż ci ostatni domagali się między innymi renegocjacji układu polsko-szwedzkiego, neutralności Rzeczypospolitej w wojnie szwedzko-rosyjskiej oraz wyprowadzenia z terenów Polski wojsk auksyliarnych[1954]. Stało się to jednym z głównych powodów, dla których zdobycie przez obóz Leszczyńskiego przewagi w kraju było niemożliwe, a zarazem utrudniało konsolidację wewnętrzną stronnictwa szwedzkiego. Nie mogły przynieść oczekiwanych rezultatów rozmowy przywódców obu stronnictw, gdyż żądania stronników Augusta, zachowania sprawowanych urzędów i dostęp do nowych wakansów, w razie ewentualnego przystąpienia do obozu Leszczyńskiego, spotkały się ze zdecydowanym protestem otoczenia Stanisława I. Brak jakichkolwiek gwarancji utrzymania dotychczasowej pozycji urzędniczej i perspektywy na awans stanowiły jeden z najważniejszych czynników utwierdzających zwolenników Wettyna i konfederacji sandomierskiej w opozycyjności. Drogi obu konfederacji rozeszły się, choć w stanisławowskiej przeważyły z czasem postawy ugodowe[1955], natomiast sandomierska dzięki magnackiej klienteli cara Piotra I przyjęła jego protekcję. Car starał się nie dopuścić do upadku opozycji antystanisławowskiej, co w pewnym stopniu ułatwiało trwanie przy konfederacji, i stawało się jeszcze jednym czynnikiem hamującym akces do stronnictwa Stanisława I. Wszystkie kwestie utrudniające przejścia na stronę szwedzką – obok postaw i interesów prywatnych oraz zależności od drugiej strony – sprawiły, że nie doszło do całkowitego rozpadu stronnictwa wettyńskiego w okresie po abdykacji Augusta II. Natomiast obóz Stanisława I nigdy nie uzyskał zdecydowanej przewagi, mimo występującego wśród szlachty zjawiska dezorientacji politycznej. Nie zapomniano w kraju o Auguście II, nawet po ogłoszeniu bezkrólewia, na co wskazuje fakt organizowania restauracji rządów Wettyna wśród szlachty polskiej, podczas gdy

[1954] H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe*, s. 90.
[1955] *Ibidem*, s. 90-91; A. M. Wodziński, *Gdańsk za czasów Stanisława Leszczyńskiego (1704-1709, 1733-1734)*, Prace Krakowskiego Oddziału PTH 6 (1929), s. 79-80.

konfederacja sandomierska przygotowała wcześniej podstawy prawne pozwalające przywrócić władzę elektorowi saskiemu w Rzeczypospolitej[1956].

Po abdykacji Augusta II, potwierdzonej przez niego w Dreźnie 15 XII 1706 r. stolica Wielkiego Księstwa Litewskiego była kontrolowana przez jego dotychczasowych sojuszników – republikantów litewskich[1957]. Stronnicy sascy i konfederacja sandomierska nadal wspierali Wettyna, nie uznawali zrzeczenia się przez niego tronu, a także odrzucali możliwość uznania Stanisława Leszczyńskiego. Konfederaci liczyli, że August II nie długo powróci z Saksonii. Konfederacja sandomierska na walnej radzie we Lwowie w 1707 r. postanowiła działać nadal, w oparciu o sojusz z carem Piotrem I, będącym wówczas jej jedynym sprzymierzeńcem. Zdecydowana postawa marszałka konfederacji Stanisława Denhoffa, bp kujawskiego Stanisława Szembeka i Konstantego Szaniawskiego, Janusza Wiśniowieckiego, Ludwika Konstantego Pocieja, Marcjana Dominika Wołłowicza oraz innych konfederatów sandomierskich sprawiła, że udało im się nie dopuścić do nowej elekcji, na którą nalegał przebywający w Żółkwi car Piotr I[1958]. W ten sposób zagrodzono drogę do tronu Stanisławowi Leszczyńskiemu. Zdecydowano o dalszym prowadzeniu wojny, co wymagało utrzymania sojuszu z Rosją, od której domagano się realizacji zobowiązań sojuszniczych i wypłacenia obiecanych przez cara subsydiów na wojsko i zapłaty za pobyt wojsk rosyjskich stacjonujących w Polsce. Walkę z obozem Leszczyńskiego i Szwedami prowadzili czołowi działacze stronnictwa regalistycznego o rodowodzie republikanckim, wśród nich odnajdujemy Hrehorego Ogińskiego, Marcjana Ogińskiego, Kazimierza Zaranka, Kazimierza Ogińskiego, starostę gorżdowskiego oraz Michała Chaleckiego, Jana Strutyńskiego, stolnika wiłkomierskiego i Karola Minihauza płk[1959].

[1956] Wskazał na to J. Poraziński, *Restauracja Rządów Augusta II w Rzeczypospolitej 1709-1710*, s. 108.
[1957] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena, XVIII amžiaus studijos*, s. 108.
[1958] J. A. Gierowski, *Rzeczpospolita w dobie zotej wolności: 1648-1763*, s. 265 i n.; A. Kamiński, *Konfederacja sandomierska*, *passim*; *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, s. 269.
[1959] *Respons na instrukcyją wojska Rzeczypospolitej WKsL*, Księga Sigillat, s. 20, nr 9, 22.10.1709, (Toruń).

Stronnictwo Augusta II nadal kontrolowało pracę Trybunłu Głównego, który zainaugurował swoje obrady 5 V 1707 r. w Wilnie. Wybrano swojego marszałka Stefana Jana Śliźnia, referendarza WKsL, starano się zachować władzę i utrzymać jedność[1960]. Wkrótce republikański prymas Stanisław Szembek, pod presją cara, ogłosił 11 VII 1707 r. bezkrólewie[1961]. Obóz antysapieżyński walkę ze Szwedami i Leszczyńskim prowadził dalej w oparciu o sojusz z carem Piotrem I. Prymas Stanisław Szembek i Stanisław Denhoff, marszałek konfederacji sandomierskiej zwołali uniwersałami zjazd generalny na 23 V 1707 r. do Lublina[1962]. Na zjazd przybyli stronnicy Wettyna działający w ramach konfederacji sandomierskiej. Do Lublina przyjechała całkiem liczna reprezentacja Litwinów. Obrano deputatów, którymi zostali między innymi: Jan Mikołaj Zgierski, biskup smoleński; trzech Radziwiłłów, Jan Mikołaj, kasztelan wileński, Michał Antoni, krajczy i Mikołaj Faustyn, starosta kowieński; dwóch Kociełłów, Michał Kazimierz, wojewoda trocki i Michał Kociełł, starosta mścisławski; dwóch Ogińskich, Marcjan Michał, kasztelan witebski i Kazimierz, starosta gorżdowski[1963]. Deputatami obrano również Krzysztofa Despota Zenowicza, starostę oszmiańskiego; Jana Tyzenhauza, pisarza WKsL; Jana Dowmonta Siesickiego, starostę wiłkomierskiego; Hrehorego Kotowicza, starostę grodzieńskiego; Jana Biegańskiego, starostę starodubowskiego; Michała Chaleckiego, starostę mozyrskiego; Wincentego Wołłowicza, podkomorzego mścisławskiego, Stanisława Poźniaka, chorążego oszmiańskiego; Dominika Szujskiego, chorążego brzeskiego; Jana Strutyńskiego, stolnika brzeskiego oraz Samuela Sołtana, wojskiego starodubowskiego. Zgromadzenie stanęło w obronie konfederacji sandomierskiej, wolnej elekcji i zachowania sojuszu z carem, wyznaczyło jednocześnie zjazd na 8 października do Nowogródka[1964].

[1960] G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena, XVIII amžiaus studijos*, s. 109-111.
[1961] J. Poraziński, *Epiphania Poloniae*, s. 124-127.
[1962] *Uniwersał Stanisława Szembeka, zwołujący zjazd jeneralny na dzień 23 maja do Lublina 1707*, [w:] *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, t. 1, Lwów 1868, s. 119-121; *Uniwersał Stanisława Denhoffa, marszałka konfederacji jeneralnej, zwołujący zjazd ogólny na dzień 23 maja do Lublina 1707*, [w:] *Ibidem*, s. 121-123.
[1963] *Uchwały zjazdu w Lublinie*, 26.09.1707, s. 124-126.
[1964] *Zjazd stanów (rada walna) WKsL w Nowogródku* (*3-19 XII 1707 r.*), [w:] *AZSWKsL*, t. 1, s. 344-353 – dyrektorem walnej rady nowogródzkiej WKsL był Marcjan Wołłowicz, marszałek wielki WKsL; według ustalonej roty uczestnicy rady złożyli przysięgę na wierność zachowania

Zamierzano poprzeć koekwację, uchwalone lauda, ugruntować konfederację z zachowaniem jej jedności, utrzymać wojsko w sojuszu z carem i posłuszeństwie przy Rzeczypospolitej. Komput litewski przekazano pod komendę hetmana Hrehorego Ogińskiego, generalnego starosty Księstwa Żmudzkiego. Dla wzmocnienia armii litewskiej wyznaczono pułkownikiem generalnym Dominika Słuszkę, wojewodę połockiego i starostę borysowskiego, który miał współpracować z marszałkiem konfederackiem[1965]. Wojsko, które znajdowało się pod komendą Michała Wiśniowieckiego i razem z nim przeszło do obozu Leszczyńskiego uznano za rozwiązane. Wyznaczono Trybunał Skarbowy na 3 III 1708 r. do Wilna. Komisarzami przy Hrehorym Ogińskim zostali obok Kociełła, wojewody trockiego, także Ogiński, kasztelan witebski; Krzysztof Olendzki marszałkowicz wołkowyski; Kazimierz Franciszek Malawski, podczaszy nowogródzki; Michał Szpakowski, mostowniczy połocki. Komendę zwierzchnią nad wojskiem litewskim po odejściu Michała Wiśniowieckego przekazano Hrehoremu Ogińskiemu. Generalstwo artylerii odebrano Krzysztofowi Sienickiemu i oddano Fabianowi Borchowi, staroście lucyńskiemu i generałowi lejtnantowi wojsk WKsL. Wśród uczestników zjazdu lubelskiego było wielu przedstawicieli średniej szlachty. Zajęcie przez wojska szwedzko-stanisławowskie większej części obszarów Litwy sprawiło, że do obozu Stanisława I przybywali dotychczasowi oponenci lub osoby niezdecydowane. Ich odejście nie doprowadziło jednak do rozbicia stronnictwa saskiego, które trwało i prowadziło walkę w oparciu o współpracę z konfederacją sandomierską w ramach, której funkcjonowało oraz sojuszu z carem. Mimo całego niekorzystnego splotu wydarzeń udało się Wettynowi zachować swoje stronnictwo, choć zdekompletowane.

Przeprowadzone badania wykazały, że stronnicy Augusta II, zwłaszcza elity wywodzące się z obozu republikantów, potrafiły wykorzystywać różne formy, metody, narzędzia i środki walki politycznej do realizacji własnych interesów prywatnych.

---

sojuszu z Rosją. Hetman wojska litewskiego Hrehory Ogiński, hetman polny litewski i starosta żmudzki zaprzysiągł dochowanie sojuszu dopiero na początku maja 1708 r. pod Chalczem razem z podległymi sobie jednostkami wojska.

[1965] *Uchwały zjazdu w Lublinie, 26.09.1707*, s. 123-133.

Zakończenie

Stronnictwo dworskie Augusta II kształtowało się bezpośrednio na polu elekcyjnym, gdyż Wettyn nie posiadał wcześniej w Rzeczypospolitej żadnego zaplecza, a procesu jego budowy nie zamknął nawet sejm koronacyjny. Powstały wokół Wettyna obóz królewski na Litwie nie był monolitem, lecz złożonym układem grupującym po akcesie Sapiehów i ich adherentów do obozu dworskiego, przeciwstawne sobie stronnictwa i fakcje magnackie. Przez krótki okres czasu w jednym zbiorze nadrzędnym znalazły się dwa stronnictwa lokalne, wykraczające swoim zasięgiem oddziaływania poza obszar Litwy, ta sytuacja uległa zmianie w okresie poolkienickim. Wprawdzie, wówczas jeszcze Sapiehowie i ich poplecznicy poszukiwali dróg rozwiązania powstałej sytuacji i możliwości powrotu do utraconych urzędów, majątków i pozycji, ale zostali wykluczeni przez przeciwników politycznych ze stronnictwa regalistycznego. Razem z Sapiehami odeszli ich najbardziej oddani adherenci oraz stronnicy powiązani z nimi różnego rodzaju więzami zależności. Zanim do tego doszło, opozycyjne względem siebie fakcje regalistyczne, skupiały się głównie na sprawach litewskich, brakowało im szerszego spojrzenia nawet na kwestie dotyczące Rzeczypospolitej jako całości. Tę linię reprezentowała nadal, po wyjściu z obozu dworskiego, opozycja antysaska, skupiając się na sprawach prywatnych, przede wszystkim zabezpieczeniu swoich majątków i urzędów. Stronnictwo dworskie na Litwie po Olkienikach i oficjalnym przejściu obozu sapieżyńskiego na stronę Karola XII, również podporządkowało sobie metody, cele, narzędzia i środki działania służące utrwaleniu i zachowaniu osiągniętych pozycji urzędniczo-majątkowych, zabiegając o dalsze ich wzmocnienie. Ukształtowane po Olkienikach i złamaniu dominacji sapieżyńskiej elity nie zawsze były partnerem politycznym dla Augusta II, a sami Litwini nie zabiegali o zmianę tych relacji, mając na uwadze głównie korzyści płynące z łaski królewskiej.

Wykaz poparcia udzielonego Wettynowi na polu elekcyjnym oraz składane pod jego sufragiami podpisy wskazują, kto ich nie złożył – dopiero na tym tle wyraźnie widać jakie były rzeczywiste możliwości Augusta II w okresie

po elekcji. Brakuje podpisów obu pieczętarzy litewskich: Dominika Mikołaja Radziwiłła, kanclerza wielkiego litewskiego oraz Karola Stanisława Radziwiłła, podkanclerza litewskiego. Rychła śmierć kanclerza wielkiego (zm. 27 VII 1697)[1966] i zawakowanie pieczęci większej litewskiej obok pogłębiających się sporów z Sapiehami o dobra neuburskie stały się jednymi z głównych motywów przejścia do stronnictwa dworskiego podkanclerzego litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła. Brak tych podpisów ukazuje również, we właściwym świetle, rzeczywiste położenie polityczne litewskich republikantów i w pewnym stopniu tłumaczy ich zaciętą walkę polityczną z hegemonią sapieżyńską na Litwie. Obóz republikantów usiłował zmienić swoją sytuację w poszczególnych województwach i powiatach Wielkiego Księstwa na swoją korzyść, celem umocnienia pozycji politycznej.

Obóz dworski w Wielkim Księstwie Litewskim gromadził adherentów, wśród których znajdowały się osoby rozpoczynające swoje kariery jeszcze za panowania Jana Kazimierza Wazy. Znaczna grupa stronników saskich pierwsze urzędy otrzymywała za panowania króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego, ale rozkwit karier urzędniczych wielu z nich nastąpił za Jana III Sobieskiego. Wówczas umocnili się na Litwie, uzyskując pozycję hegemona Sapiehowie, a po ich przejściu do opozycji w ramach powstawania nowego stronnictwa dworskiego w Wielkim Księstwie Litewskim, rozwinęły się kariery urzędnicze licznych republikantów. Wprawdzie Sapiehowie, poza jednym przedstawicielem linii kodeńskiej nie byli elektorami Augusta II, ale w krótkim czasie po elekcji przeszli do jego stronnictwa ze swoim obozem politycznym, i w ciągu pierwszych lat panowania Wettyna byli jego adherentami. Wśród stronników elektorów liczna grupa nie pełniła żadnych urzędów, wiążąc swoją karierę z obranym monarchą. Mamy wielkich i małych beneficjentów klęski obozu sapieżyńskiego na Litwie. W roku 1706 z nominacji Jana III, wśród urzędników centralnych i ministerialnych, zarówno w Koronie jak i na Litwie, pozostało tylko trzech, w tym dwóch w Wielkim Księstwie Litewskim. Analiza karier urzędniczych wykazała, że nie zawsze bycie stronnikiem gwarantowało szybką karierę

[1966] A. Rachuba, *Radziwiłł Karol Stanisław, h. Trąby (1669-1719)*, PSB, t. 30, s. 240-248; *Urzędnicy Woj. wileńskie*, s. 714 – indeks.

urzędniczą. Starosta mozyrski Michał Chalecki do czasu zawarcia traktatu altransztadzkiego nie awansował. Wettyn docenił swego stronnika nadając mu urząd obożnego WKsL, ale dopiero po restauracji jego rządów. Kariery urzędniczej nie zrobili również inni adherenci Augusta II, którzy swoje urzędy otrzymali za jego poprzedników[1967]. Nierzadko zdarzało się, że kariera rozpoczęta jeszcze za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego, jedyny rozwój zawdzięczała królowi Janowi Sobieskiemu[1968]. Polityka nominacyjna Augusta II nie uległa zmianie po jego powrocie na tron Rzeczypospolitej. Wielu stronników Sasa nawet po restytucji jego rządów nie otrzymało żadnych nominacji ani nadań. Zdarzało się, że łaski królewskiej nie doświadczali nawet działacze szlacheccy opozycji antysapieżyńskiej, którzy przystępując do konfederacji wileńskiej 1703 r. udzielili poparcia Wettynowi.

Większość adherentów Sasa przystępowała do obozu królewskiego w nadziei na uzyskanie awansów dla siebie i rodziny. Motywacja ta nie przesądzała o przynależności do stronnictwa dworskiego, gdyż na interes prywatny nakładały się bardziej złożone relacje polityczno-gospodarcze. Hegemoni litewscy przechodząc na stronę Augusta II liczyli na utrzymanie i wzmocnienie pozycji Domu Sapiehów oraz poparcie ich w konflikcie z magnaterią i szlachtą na Litwie. O wsparcie królewskie zabiegała także strona przeciwna, reprezentowana przez „Rzeczpospolitą Litewską". Bycie stronnikiem króla przyniosło licznej grupie znaczne korzyści, choć nie zawsze ich kariery przebiegały tak szybko jak na to liczyli. Z drugiej strony bycie adherentem Augusta II nie oznaczało zrobienia kariery urzędniczej, niektórzy musieli zadowolić się nadaniem urzędu już po restytucji rządów Wettyna. Część adherentów Sasa nie otrzymała od monarchy żadnego nadania, pozostając przy pełnionych poprzednio urzędach. Nie spełniły się oczekiwania wszystkich zwolenników króla, którzy nie pełniąc żadnego urzędu, oczekiwali na uzyskanie jakiegoś nadania. Polityka nominacyjna Wettyna w pierwszym okresie istnienia stronnictwa regalistycznego na Litwie nie pomijała w nadaniach na urzędy żadnej

[1967] *Rejestry podymnego Woj. wileńskie*, s. 74, p. 78.
[1968] M. Nagielski, *Połubiński Leon Kazimierz*, t. 27, s. 369-370; K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 7, s. 369; J. Wolff, *Kniaziowie litewsko ruscy*, s. 384-385.

fakcji dworskiej. Nawet po odejściu Sapiehów ich zwolennicy, jeśli pozostali w obozie dworskim mogli liczyć na łaskę królewską. Jednak większość beneficjentów stanowili adherenci Augusta II ze stronnictwa republikanckiego, a po Olkienikach obóz antysapieżyński stał się głównym odbiorcą przywilejów królewskich. Klęska Sapiehów złamała ich hegemonię polityczną, co otworzyło wrota do awansu dla domów magnackich biorących udział w walnej rozprawie. W systemie powiązań klientalnych, a także więzów powinowactwa i pokrewieństa, oznaczało to również możliwości awansu urzędniczego i politycznego dla całej grupy popleczników zwycięskich magnatów. Dominującą pozycję na Litwie po porażce Sapiehów uzyskało kilka rodów: Wiśniowieccy, Ogińscy, Pociejowie, Kociełłowie, także Kryszpinowie-Kirszenszteinowie[1969]. Beneficjentem zostali Radziwiłłowie, którzy wzmocnili swoją pozycję.

Wykaz poparcia politycznego stawia w innym świetle poczynania Augusta II i jego politykę ciągłego lawirowania. Władca dopiero po Olkienikach mógł okazać szersze wsparcie republikantom litewskim, choć ograniczały go reakcje na wydarzenia olkienickie i poparcie płynące dla Sapiehów z Korony. Nastroje społeczne najlepiej ilustrują oba sejmy 1701 r., zwłaszcza sejm grudniowy, kiedy nie pozwalano na przystąpienie obrania marszałka sejmowego, dopóki monarcha nie doprowadzi do zawarcia zgody litewskiej. Działo się to w sytuacji, gdy do obradujących na sejmie posłów docierały wiadomości o poczynaniach Szwedów wkraczających na Litwę. Dopiero oficjalne przejście Sapiehów na stronę szwedzką i Leszczyńskiego pozwoliło Augustowi II na pełne popieranie stronników dworu w Wielkim Księstwie Litewskim. Z dokonywanych przez Wettyna nadań wynika, iż lawirując politycznie, przez cały okres umacniał swoich stronników, którzy stawali się z czasem głównymi beneficjentami. Do Olkienik władca musiał za pomocą łaski królewskiej przeciągnąć na swoją stronę wpływowych przeciwników politycznych i ich adherentów, czego przykładem walka o urząd pisarza wojskowego, przegrana przez regalistę.

Analiza postępowania Augusta II w okresie poaltransztadzkim, wskazuje że Wettyn nie zamierzał w sposób zdecydowany występować przeciwko

[1969] V. Rakutis, *Hetmani litewscy w polityce rosyjskiej podczas wojny północnej 1700-1721*, s. 43.

Sapiehom. Wykorzystali jego niezdecydowanie republikanci litewscy do realizacji własnych celów. Ich determinacja w dążeniu do złamania dominacji Domu Sapiehów i przejęcia przywództwa na Litwie oraz wykorzystanie niefortunnych decyzji monarchy sprawiły, że sprawy wymknęły się Wettynowi spod kontroli. Król – dyplomata, zwolennik wielokierunkowej polityki i zakulisowych działań, pragnął jedynie rozgrywać konflikty wewnętrzne celem realizacji swoich planów politycznych, skłaniając się raz w jedną, innym razem w drugą stronę, w zależności od wymogów sytuacji w kraju. Świadczą, o tym zabiegi Wettyna po jego powrocie do Rzeczypospolitej, o ponowne pozyskanie Sapiehów do swojego obozu politycznego. Łaski królewskiej doświadczył Józef Franciszek Sapieha, który wsparty dodatkowo protekcją szwagra, feldmarszałka saskiego Jakuba Henryka Flemminga, dość szybko powrócił na utracone stanowiska. Już 7 V 1710 r. Sapieha otrzymał od Augusta II list przypowiedni na zaciągnięcie regimentu dragonii, oraz nominację na stopień generała majora wojsk litewskich. Trzy lata później został mu przywrócony urząd podskarbiego nadwornego litewskiego, czasowo tytularny, gdyż zarząd ekonomii litewskiej do roku 1729 sprawował Sąd Skarbowy a potem Komisja Skarbu Nadwornego[1970].

Obóz dworski działał na Litwie w bardzo trudnych warunkach rozruchów wewnętrznych, wojny domowej, nakładających się od 1702 r. na działania III wojny północnej. Po przejściu stronnictwa sapieżyńskiego na stronę szwedzką litewscy adherenci Augusta II podlegali działaniom dyplomacji Karola XII i cara Piotra I, usiłujących pozyskać stronników dla realizacji swoich linii politycznych. Nie udało się jednak carowi podporządkować sobie stronnictwa saskiego całkowicie, mimo prywatnych zależności i powiązań. Po abdykacji Wettyna jego stronnicy działali w ramach konfederacji sandomierskiej, która nigdy nie podporządkowała się Piotrowi I w zakresie na jaki liczył. Już na Walnej Radzie Konfederacji Sandomierskiej we Lwowie zarysowały się różnice w podejściu do zaistniałej sytuacji, podczas gdy car chciał uznania abdykacji Wettyna i ogłoszenia bezkrólewia, stronnictwo dworskie Augusta II się na to nie godziło. Stosowana przez króla szwedzkiego metoda represji majątkowych wobec zwolenników Sasa nie przynosiła w początkowym okresie oczekiwanych

[1970] B. Kaczorowski, *Józef Franciszek Sapieha, h. Lis*, PSB, t. 24, s. 22.

rezultatów. Dlatego po elekcji Stanisława Leszczyńskiego, Karol XII nakazał zaostrzenie akcji represyjnych skierowanych przeciwko dobrom należącym do kanclerza Karola Stanisława Radziwiłła, hetmana Michała Serwacego Wiśniowieckiego i innych stronników Sasa, aby podważyć ich podstawy ekonomiczne do takiego stopnia, „[...] by stało się dla nich niemożliwością przedsięwzięcie czegokolwiek przeciwko Szwedom lub królowi Stanisławowi”[1971]. Środkiem nacisku gospodarczego było nakładanie kontrybucji na te same miasta i tereny ponownie zdobywane[1972]. Majątki stronników saskich, a zwłaszcza fortuny magnackie, poddawane były szczególnie ciężkim represjom. Siedziby oligarchów litewskich na Wołyniu padły ofiarą metody werbowania Stanisławowi Leszczyńskiemu zwolenników, ale także chęci odwetu branego przez podskarbiego Benedykta Pawła za doznane poniżenie Domu Sapiehów. W zasadzie, gdyby nie akces latem 1706 r. grupy Litwinów do obozu szwedzkiego, Karol XII był gotów jak podaje Józef Feldman „spalić całą prowincję”[1973]. Nie mniej jednak, jak wynika z listu Leszczyńskiego do Radziwiłła z 5 VI 1706 r., „Z największem ociąganiem się zjawił się najbogatszy z panów litewskich, kanclerz Stanisław Radziwiłł, decydujący się na ten krok w ostatecznej potrzebie dla uratowania olbrzymich swych dóbr”[1974]. Natomiast hetman Wiśniowiecki ze swoją fakcją polityczną zdecydował się na akces do stronnictwa Leszczyńskiego dopiero po abdykacji Augusta II. Badania wykazały, że dopiero traktat altransztadzki i odejście wojsk rosyjskich na wschód wpłynęły na postawy stronników Wettyna, ale tylko częściowo. Adherenci podkreślali, że nie porzuciliby obozu saskiego, gdyby monarcha jako pierwszy nie ustąpił z tronu. Zabrakło króla, wokół którego skupiali się wszyscy prowadzący walkę ze Szwedami. W tej sytuacji, niektórzy uznali dalsze trwanie w stronnictwie saskim za nieuzasadnione. Podejmując decyzję o przystąpieniu do obozu Leszczyńskiego zabiegali jedynie o zachowanie piastowanych urzędów. Do całkowitego rozpadu stronnictwa powstałego wokół Augusta II nie doprowadziły nawet kolejne przejścia na stronę Stanisława I, które nastąpiły po ponownym wkroczeniu armii

[1971] Cyt. za: J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 181.
[1972] W bardzo trudnej sytuacji znajdowało się Wilno. K. Zawisza, *op. cit*., s. 240, ; J. Oleszewski, *op. cit*., s. 43-44, E. Otwinowski, *op. cit*., s. 94.
[1973] J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 182-183.
[1974] Cyt. za:*Ibidem*, s. 186.

szwedzkiej na tereny Litwy. Mimo „fali" okresowego porzucania obozu dworskiego Wettyna, pozostała w nim wciąż niemała grupa adherentów. Autor polemizuje z tezą Jana Wimmera, że przyczyną pozostawania w stronnictwie była jednynie obawa utraty piastowanych stanowisk[1975]. Stronnicy sascy decydowali się na zachowanie sojuszu z Rosją i kontynuowanie wojny ze Szwecją, nie tylko z tego powodu, choć dla niektórych był on rzeczywiście najważniejszym argumentem przy podejmowaniu decyzji. Jednakże, w pzrypadku radykalnego skrzydła obozu dworskiego o rodowodzie republikanckim zadecydował w na równi stopień zaangażowania się w walce z Sapiehami i popierającym ich Karolem XII. Reprezentowany między innymi przez Hrehorego Ogińskiego i Ludwika Konstantego Pocieja radykalizm zaprowadził ich zbyt daleko w prowadzonej walce co sprawiło, że w zasadzie nie mieli innego wyjścia jak dalsze trwanie w stronnictwie byłego już króla. Uczestnik bitwy olkienickiej i lider stronnictwa Michał Wiśniowiecki był zmuszony ustąpić buławę wielką mimo prowadzonych negocjacji, na co nie bez wpływu była zapewne radykalizacja jego postawy tuż przed zbrojną rozprawą z Sapiehami.

Przystąpienie stronnictwa sapieżyńskiego do obozu dworskiego Augusta II przyczyniło się do uwewnętrznienia konfliktu litewskiego, gdyż w ramach tego samego stronnictwa regalistycznego znalazły się dwa walczące o wpływy i przywództwo na Litwie ugrupowania polityczne. W krótkim okresie czasu królewski obóz polityczny w Wielkim Księstwie nie tylko był podzielony w najważniejszych kwestiach politycznych, ale posiadał dwa ośrodki przywódcze. Na przełomie 1697/1698 r. stronnictwo republikanckie zyskało oligarchiczno-magnackie przywództwo, ta tendencja utrzymywała się do lata-jesieni 1706 r., kiedy część tej warstwy społecznej opuściła szeregi stronników. Nadal jednak kierownictwo spoczywało w rękach przedstawicieli oligarchii i magnaterii litewskiej, dopiero odejście Wiśniowieckich i Kryszpinów na początku 1707 r. zmieniło proporcje na korzyść średniej i drobnej magnaterii.

Stronnictwo Augusta II po dokonanej transformacji posiadało w zasadzie jednolite przywództwo, w osobie księcia Michała Wiśniowieckiego – lidera obozu

[1975] Por. J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, s. 316.

republikantów od 1700 r. Ta sytuacja utrzymywała się do momentu przejścia Wiśniowieckiego ze swoją fakcją na stronę Stanisława Leszczyńskiego. Samo stronnictwo regalistyczne uległo znacznemu ujednoliceniu, jego większość stanowili przedstawiciele obozu antysapieżyńskiego. Na Litwie ukształtowało się w miarę zwarte stronnictwo saskie, które kolejną transformację przeszło w 1702 r., po podpisaniu jednego z trzech porozumień z Moskwą, uzyskując wówczas swój prorosyjski charakter. W tym samym czasie obóz polityczny skupiony wokół Leszczyńskiego przybrał charakter proszwedzki. W wyniku dokonanej polaryzacji litewskiej sceny politycznej nastąpiło jej umiędzynarodowienie i od tej pory oba zwalczające się stronnictwa działały w oparciu o protekcję obcych władców.

W rozgrywkach politycznych, August II dość powszechnie, posługiwał się taktyką rozgrywania stronnictw politycznych oraz lawirowania między nimi w celu realizacji własnych planów politycznych. W pewnym stopniu monarcha był zmuszony do takiego postępowania, bowiem oba rywalizujące obozy wchodziły w skład jednego stronnictwa dworskiego, co znacznie ograniczało pole manewru politycznego. Władca nie mógł w sposób jednoznaczny protegować jednej ze stron, choć skłaniał się do popierania republikantów, swoich elektorów, to jednak nigdy nie zapominał o ich przeciwnikach politycznych, a swoich z okresu walki elekcyjnej. August II nie wybaczył Sapiehom i ich adherentom, że podczas elekcji opowiedzieli się za kandydatem francuskim i dopiero rozwój wydarzeń oraz trudna sytuacja na Litwie niejako wymusiła na nich porzucenie sprawy ks. de Conti i opowiedzenie się po jego stronie. Monarcha nie zapomniał również wypadków rozegranych w obozie pod Brzeżanami. Wettyn pragnął wykorzystać republikantów litewskich do realizacji własnych interesów politycznych, a oni oczekiwali, aby król popierał ich stronnictwo i opowiadał się przeciwko Sapiehom. Obóz antysapieżyński wciągał więc monarchę do własnych rozgrywek politycznych prowadzonych na Litwie z zamiarem przechwycenia władzy w swoje ręce. Na uwagę zasługuje fakt, że wielu czołowych działaczy republikanckich swoje kariery rozpoczynało u boku Sapiehów, by następnie ich porzucić i przystąpić do obozu zwalczającego ich dominację na Litwie.

Stronnicy króla z obozu antysapieżyńskiego oczekiwali od niego najczęściej jednoznacznego i publicznego popierania ich linii politycznej, co często stało w sprzeczności z możliwościami i intencjami monarchy. W okresie współistnienia dwóch zwalczających się wzajemnie stronnictw politycznych w ramach obozu dworskiego, Wettyn nie mógł składać jednoznacznie brzmiących deklaracji poparcia, ponieważ musiał dbać o interes całego stronnictwa regalistycznego, a nie jedynie o jeden z jego członów. Chodziło nie tylko o królewską taktykę rozgrywania fakcjami, ale o istnienie silnego stronnictwa na Litwie stanowiącego zaplecze dla jego działań w Koronie i na arenie międzynarodowej. Władca nie zamierzał doprowadzić do walnej rozprawy pod Olkienikami, lecz jego błędną decyzję wykorzystali przeciwnicy polityczni Sapiehów, aby zmienić dotychczasowy układ sił w Wielkim Księstwie. Jedynie pokonanie hegemonów litewskich w walce mogło złamać ich dominację oraz odebrać im przywództwo i utorować drogę magnatom z fakcji antysapieżyńskiej do wybicia się w hierarchii urzędów i gospodarczego wzmocnienia ich pozycji. Podobne oczekiwania względem Sasa mieli jego adherenci z fakcji sapieżyńskiej, i również w tym przypadku August nie odszedł od uprawiania polityki wielokierunkowej, między innymi z chęci zbudowania i utrzymania silnego obozu politycznego na Litwie, będącego podporą jego rządów.

Po przejściu Sapiehów i ich zwolenników na stronę Karola XII powściągliwa polityka króla drażniła jego litewskich stronników: kanclerza Karola Stanisława Radziwiłła i strażnika Ludwika Konstantego Pocieja, obawiających się, iż stanowi ona ryzyko dla toczących się od lutego 1702 r. pertraktacji litewsko-moskiewskich w Warszawie i Moskwie[1976]. Także w tym wypadku, reprezentowana przez Wettyna linia polityczna musiała być bardziej wyważona, często wspierana zakulisowymi działaniami, pozbawiona ukierunkowania na interes jednej fakcji politycznej. Król podejmując decyzje brał pod uwagę fakt, że stronnictwo królewskie na Litwie jest zbiorem większego zbioru obozu dworskiego w Rzeczypospolitej, nie mógł również zapominać

[1976] Wileński badacz zwraca uwagę, iż prezentowane przez litewskich przywódców opinie mogły stanowić jedynie kartę przetargową w walce o wyższe subsydia moskiewskie na wojsko litewskie; G. Sliesoriūnas, *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypospolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją w roku 1702*, s. 475 p. 35.

o działaniach opozycji. W okresie prowadzonych przez przywódców litewskich rozmów z przedstawicielami carskimi, August II borykał się z silną opozycją antywojenną wśród magnaterii i szlachty w Koronie, która z całą mocą zamanifestowała swoje stanowisko na sejmie zimowym 22 XII 1701– 8 II 1702 r. w Warszawie. W sytuacji, gdy znaczna część społeczeństwa wiązała duże nadzieje z poselstwem wysłanym przez Rzeczpospolitą do Karola XII, król nie mógł spełnić żądań litewskich republikantów i opowiedzieć się publicznie za prowadzeniem wojny ze Szwecją oraz potępić Sapiehów. Takich jednoznacznych deklaracji oczekiwali republikanci litewscy i ich sojusznicy podejrzliwie traktujący niejawne i wielokierunkowe działania króla. Charakter prowadzonej przez Wettyna polityki, choć nieraz wzbudzał uzasadniony niepokój, w licznych wypadkach umożliwiał wspieranie zabiegów litewskich stronników. August II musiał postępować w sposób bardziej umiarkowany, aby nie doprowadzić do rozpadu własnego stronnictwa, co stanowi jeszcze jeden argument potwierdzający, że król został wykorzystany przez obóz republikantów litewskich w rozgrywkach z Sapiehami o przywództwo na Litwie i dostęp do urzędów, stopni oficerskich i starostw. Trzeba też brać pod uwagę, że Wettyn, od pola elekcyjnego, mógł przeważnie liczyć na poparcie republikantów i ich zauszników, których wpływy się sukcesywnie rozszerzały. Z kolei Sapiehowie i inni kontyści litewscy nie trwali długo w opozycji do Augusta II, a ich wystąpienia przeciwko Sasowi nie były tak zdecydowane i zakrojone na tak szeroką skalę, jak życzyłaby sobie tego opozycja antysaska w Koronie, co poniekąd wynikało z tlącego się na Litwie konfliktu.

Stronnictwa regalistyczne za Michała Korybuta Wiśniowieckiego, Jana III Sobieskiego i Augusta II posługiwały się w walce politycznej tymi samymi metodami, a także wykorzystywały takie same narzędzia, środki i płaszczyzny. Robienie kariery urzędniczej regalistom za Wettyna oraz jego dwóch poprzedników ułatwiały układy klientalne, sąsiedztwo, a także przynależność do obozu dworskiego. Należy zaznaczyć, że powyższe układy ułatwiały, ale nie przesądzały o awansie urzędniczym, czy wzmocnieniu gospodraczym rodziny. Badania wykazały, że bycie regalistą za Augusta II, Jana III i Korybuta Wiśniowieckiego umożliwiało w ogóle zrobienie kariery, ale nie decydowało

o tym. Na scenie politycznej występowało wielu graczy, dlatego monarcha był zmuszony liczyć się i współpracować ze swoimi stronnikami. Król Michał Korybut Wiśniowiecki podjął współpracę ze stronnictwem Paców, z kolei Jan III Sobieski musiał odnaleźć się w sytuacji ostrej rywalizacji hegemonów litewskich z Sapiehami. Pacowie przeszli do opozycji prawie od początku, a Sobieskiemu przyszło oprzeć się na ich przeciwnikach z czasów Korybuta, którzy byli jedyną siłą zdolną przeciwstawić się im. Pacowie już nigdy nie odzyskali utraconej pozycji, a Sapiehowie stali się hegemonami na Litwie, dzięki łasce królewskiej i przemyślanej taktyce umacniania własnej pozycji w Wielkim Księstwie. Król August II nie posiadając zaplecza politycznego był zmuszony lawirować między głównymi graczami na Litwie. Monarcha budując własne stronnictwo, w pierwszym okresie swego panowania, przyjął taktykę manewrowania pomiędzy zwalczającymi się stronnictwami. Taką sytuację wymuszał fakt, że wkrótce po jego obiorze obydwa rywalizujące ze sobą obozy polityczne w WKsL znalazły się w strukturach tego samego stronnictwa królewskiego. Taki układ sił ograniczał możliwości króla jako głowy obozu dworskiego, którego obowiązkiem było jego wzmocnienie i zażegnywanie waśni. Natomiast Sapiehowie i republikanci dążyli do pozyskania monarchy dla swoich planów politycznych. Król August II nie chciał doprowadzić do Olkienik, a po bitwie „z konieczności" oparł się na obozie antysapieżyńskim. Początkowo monarcha zachowywał pewną samodzielność decyzyjną i nie postępował zgodnie z oczekiwaniami zwycięskiego obozu republikanckiego, o czym świadczy między innymi rozdawnictwo beneficjów po zabitym Michale Sapieże, koniuszym WKsL. Utrzymująca się wojna domowa i uwikłanie się w wojnę północną sprawiło, że to stronnicy o rodowodach republikanckich byli podporą władzy króla na Litwie. Monarcha zaś stawał się gwarantem wywalczonej przez republikantów pozycji, a po zawarciu układów sojuszniczych z Rosją pojawił się nowy gracz i opiekun, car Piotr I.

Na uwagę zsługuje fakt, że w okresie poprzedzającym rządy Augusta II nie doszło do konsolidacji sił wszystkich oponentów polityki Sapiehów i ich sojuszników. Narastające sprzeczności interesów oraz powstałe zarzewia nowych konfliktów w latach 90. XVII w. również nie doprowadziły do współpracy przeciwników politycznych Kazimierza Jana i Benedykta Pawła Sapiehów.

Sytuacja uległa zmianie za Augusta II, gdy układ sił zaczął ewoluować na niekorzyść dotychczasowych hegemonów. Ewolucyjne przemiany zostały zapoczątkowane jeszcze przed śmiercią Jana III, ale na sile przybrały w okresie bezkrólewia. Rodzący się sojusz doprowadził za Wettyna do konsolidacji sił i współdziałania magnaterii ze średnią szlachtą w imię wspólnego celu, obalenia hegemonii Sapiehów i dokonania nowego podziału ról na litewskiej scenie politycznej. Ten układ mimo pojawiających się rys (nowe konflikty wewnętrzne) okazał się dość trwały, czego powodem była zapewne chęć utrzymania poolkienickich zdobyczy. Dopiero polityka Karola XII podważająca gospodarcze podstawy głównych stronników Augusta II zachwiała układem stronnictwa regalistycznego na LItwie. Przejścia adherentów saskich na stronę Stanisława Leszczyńskiego przyczyniły się do dekompozycji układu, ale nie do jego rozpadu. Stronnictwo królewskie, mimo abdykacji Augusta II, przetrwało przygotowując podwaliny pod jego powrót na tron Rzeczypospolitej.

Wyniki badań potwierdziły tezę lansowaną przez litewską historiografię, stwierdzającą istnienie do 1700 r. jednego obozu królewskiego w Wielkim Księstwie Litewskim. Od momentu przejścia opozycji litewskiej na stronę Augusta II uformował się jeden obóz polityczny, w składzie którego znalazły się dwa lokalne stronnictwa rozszerzające swój zasięg oddziaływania. Proces porzucania opcji francuskiej i przystępowania do obozu saskiego rozpoczął się bezpośrednio po rozdwojonej elekcji. Do początków 1698 r. czołowi magnaci litewscy oraz ich poplecznicy przeszli na stronę Wettyna. Zwalczające się obozy polityczne oraz ich sojusznicy znaleźli się w jednym stronnictwie, którego słabością był utrzymujący się w jego ramach rozłam polityczny. W stronnictwie dworskim istniały dwa ośrodki władzy o przeciwstawnych interesach własnych.

Kluczowym postulatem badawczym jest odbudowa stronnictwa dworskiego i jego funkcjonowanie po restytucji rządów Augusta II, co umożliwi prześledzenie dokonujących się w ramach obozu układów fakcyjnych oraz przetasowań na litewskiej scenie politycznej. Jest to kierunek badań o tyle istotny, że większość stronników Wettyna nadal bierze aktywny udział w życiu publicznym i w pracach obozu królewskiego. Liczni poplecznicy króla, zasilający

w latach 1697-1706 stronnictwo regalistyczne, dopiero po restytucji rządów Augusta II awansują w hierarchii urzędów, lub otrzymują swoje pierwsze nominacje. W okresie zawirowań politycznych, prowadzących do zawiązania się konfederacji w Tarnogrodzie, na scenie politycznej Litwy doszło do wielu przesunięć personalnych, w wyniku których zmienił się układ sił w samym obozie dworskim. Nie mniej ważne jest pogłębienie badań nad kwestią współpracy stronników królewskich na Litwie z koronnymi najpierw w latach 1697-1706, a następnie po powrocie Wettyna na tron Rzeczypospolitej. Badania uzupełniające powinny dotyczyć zagadnień związanych z działalnością zwolenników Sasa w okresie po altransztadzkim. Wszystkie te dociekania oraz prowadzone równolegle badania nad sytuacją stronnictwa królewskiego w Koronie pozwolą na zobrazowanie działalności całego obozu regalistycznego w okresie panowania Augusta II. Również pogłębienie badań nad wojskiem litewskim w latach 1697-1706 stanowić będzie istotny wkład do prac nad obozem politycznym Wettyna.

Do wyciągnięcia szerszych wniosków konieczne są dalsze badania nad stronnictwem dworskim w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie poaltransztadzkim. Należy zbadać postawy polityczne stronników saskich oraz całą sieć zależności łaczących adherentów w poszczególnych fakcjach i w ramach większej zbiorowości, jaką jest obóz polityczny. Pogłębionych badań wymaga opozycja antydworska na Litwie, gdyż dopiero na tle wzajemnej rywalizacji można pokusić się o ukazanie pracy stronnictwa regalistycznego po 1706 r.

Aneks 1

Tab. nr 2 – Adherenci Sobieskiego1977, którzy przeszli – w czasie elekcji – do obozu saskiego1978.

L. P.	Imię i nazwisko[1979]	urzędy i inne funkcje	funkcje poselskie
1.	Otto Felkierzamb	wojewoda inflancki	_
2.	Jan Kryszpin Kirszensztein	biskup żmudzki	_
3.	Józef Bogusław Słuszka	kasztelan wileński, hetman polny litewski	_
4.	Kazimierz Sapieha	kasztelan trocki	_
5.	Eustachy Grothuz	kasztelan żmudzki	_
6.	Michał Kazimierz Kociełł	kasztelan witebski	_
7.	X. Aleksander Wyhowski	referendarz WKsL	_
8.	Kazimierz Michał Pac	kawaler maltański, pisarz wielki WKsL	_
9.	Andrzej Giełgud	pisarz wielki WKSL, margrabia pińczowski	_
10.	Ludwik Pociej	podkomorzy brzeski litewski	_
11.	Władysław Narbutt	podkomorzy lidzki	_
12.	Hipolit Krzysztof Ciechanowiecki	starosta opeski	woj. bracławskiego

[1977] Osoby te były stronnikami Jana III Sobieskiego, a po jego śmierci pozostały w stronnictwie Sobieskich, i dopiero podczas elekcji opuszczały je przechodząc na stronę elektora saskiego.
[1978] Wykaz opracowano na podstawie podpisów złożonych pod *Oznaymieniem króla nowo obranego na sejmie walnym elekcji między Warszawą a Wolą, die 27 junij 1697*, *VL*, T. 5, Petersburg 1860, s. 459-462.
[1979] Kolejność w tabeli została zachowana według podpisów widniejących pod *Oznaymieniem*.

13.	Fryderyk Bucholtz	stolnik inflancki	pow. upickiego
14.	Władysław Tryzna	stolnik wołkowyski	pow. wołkowyskiego
15.	Wojciech Siemiński	stolnik nowogródzki	_
16.	Zygmunt Kamiński	podczaszy nowogródzki	_
17.	Maksymilian Ielec	podstoli smoleński	_
18.	Kazimierz Tomaszewicz	cześnik mozyrski	_
19.	Kazimierz Kieyzna	łowczy starodubowski	Ks. Żmudzkiego
20.	Jan Stanisław Glinka	rotmistrz pow. wileńskiego, pisarz ziemi nurskiej	ziemi nurskiej
21.	Stanisław Tyszkiewicz	wojewodzic mścisławski	woj. nowogródzkiego
22.	Stefan Romer	oberszterlejtnant JKM	pow. upickiego
23.	Michał Karol Haraburda	marszałek pow. słonimskiego	_
24.	Daniel Ordyniec	skarbnik smoleński	_
25.	Józef Iskra	_	pow. upickiego
26.	Dominik Haraburda	horodniczy wileński	_
27.	Kazimierz Styrpiński	_	pow. słonimskiego
28.	Jan Narbutt	_	pow. lidzkiego
29.	Adam Narbutt	_	pow. lidzkiego
30.	Feliks Nikodem Ciosanowiecki	_	woj. połockiego
31.	Michał Dominik Andruśkiewicz	_	pow. lidzkiego
32.	Józef Protasowicz	_	pow. pińskiego

Aneks 2

Tab. nr 3 – Wykaz osób, które – podpisując sufragia Augusta II – podały pełnione urzędy lub funkcje[1980].

L P.	Imię i nazwisko[1981]	województwo[1982]	urzędy i funkcje	funkcja poselska
1.	Konstanty Kazimierz Brzostowski	wileńskie	bp wileński	
2.	Józef Bogusław Słuszka	wileńskie	kasztelan wileński, hetman polny litewski	
3.	Kazimierz Stanisław Dąbrowski[1983]	wileńskie	podkomorzy wileński	
4.	Władysław z Bieganowa Biegański[1984]	wileńskie	marszałek pow. bracławskiego	
5.	Konstanty z Jasieńca Woyna	wileńskie	podkomorzy pow. bracławskiego	
6.	Michał Rafał Dzierzgowski Szumski	wileńskie	podstoli, podwojewodzi i chorąży pro tunc woj. wileńskiego	
7.	Stefan Mikołaj Szwykowski	wileńskie	sędzia grodzki wileński, starosta oniski	
8.	Jan Konstanty z Rusinowa Wolski[1985]	wileńskie	wojski i pisarz grodzki wileński	
9.	Józef Kazimierz Chliniecki	wileńskie	wojski starodubowski podstarości wileński	

[1980] Zamieszczono także osoby pełniące różne funkcje, w tym poselskie oraz posiadające rangi wojskowe, a także tytuły starostów grodowych i niegrodowych.
[1981] Nazwiska w tabeli umieszczono wg kolejności widniejących podpisów pod sufragiami.
[1982] Zaznaczono województwa z jakimi dana osoba podpisała sufragia.
[1983] Podpisał razem ze swoimi dwoma synami, Janem i Marcjanem, podkomorzycami wileńskimi, *VL*, t. 6, s. 423, f. 877.
[1984] Podpisał wspólnie z synem: Janem Kazimierzem, marszałkowiczem powiatu brasławskiego, *ibidem*, s. 423, f. 877.
[1985] Podpisał razem z synem, Benedyktem Janem, wojskowiczem wileńskim, *ibidem*, s. 423, f. 877.

10.	Majcher Kamieński	wileńskie	cześnik wileński	
11.	Samuel Szadurski	wileńskie	stolnik inflancki	
12.	Adam Bokusz	wileńskie	sekretarz JKM	
13.	Stanisław Wiłcyko	wileńskie	strażnik wileński	
14.	Dawid Swinka	wileńskie	strażnik czernichowski	
15.	Stanisław Jatowt	wileńskie	komornik wileński	
16.	Piotr Rodziewicz	wileńskie	mostowniczy wileński	
17.	Jan Michał z Chrząnowa Chrząnowski	wileńskie	cześnik lidzki	
18.	Jerzy Władysław Boreyko	wileńskie	podczaszy wileński	
19.	Stefan Kostrowski	wileńskie	chorąży derpski	
20.	Aleksander Piętkiewicz	wileńskie	chorąży wendeński	
21.	Władysław Zdzieżek Krassowski	wileńskie	skarbnik rzeczycki	
22.	Franciszek Jagiełowicz	wileńskie	stolnik wendeński	
23.	Samuel z Przyborowa Przyborowski	wileńskie	skarbnik rzeczycki	
24.	Jan Michał Tołoczko	wileńskie	cześnik grodzieński	
25.	Karol Teodor Kasztela	wileńskie	cześnik smoleński	
26.	Mateusz Stanisław Broniec Wardomski	wileńskie	strażnik wileński	
27.	Kazimierz Przeździecki	wileńskie	cześnik mozyrski	
28.	Hieronim Kazimierz z Towska Bohusz	wileńskie	horodniczy kowieński	
29.	Aleksander Michał Hordziejowski	wileńskie	miecznik wileński	
30.	Józef Rociecki	wileńskie	skarbnik kowieński	
31.	Kazimierz Teodor Dąbrowski	wileńskie	skarbnik wileński	
32.	Władysław Narbutt	wileńskie	podkomorzy lidzki	
33.	Dominik Kołecki	wileńskie	starosta erszyjski	
34.	Jan de Campo Scipion	wileńskie	pisarz grodzki lidzki	
35.	Teofil z Borowa Borowski	wileńskie	podczaszy lidzki	
36.	Jan Samuel Korkuć	wileńskie	horodniczy lidzki	
37.	Jan Paszczycz (Paszczyc?)	wileńskie	podczaszy witebski	

38.	Jan Dusiacki Rudomina	wileńskie	pisarz ziemski brasławski	
39.	Tomasz Konstanty Dusiacki Rudomina	wileńskie	stolnik brasławski	
40.	Hipolit Konstanty Ciechanowiecki	wileńskie	starosta opeski	
41.	Jan Czerniewski	wileńskie	starosta marnawski	
42.	Mikołaj Kazimierz z Bnina Śmigielski	wileńskie	koniuszy inflancki	
43.	Kazimierz Sapieha	trockie	kasztelan trocki starosta brzeski	
44.	Aleksander Jan Podbereski	trockie	marszałek upicki	
45.	Jan Władysław Ukolski	trockie	podkomorzy trocki, starosta sugintowski	
44.	Hieronim z Kozielska Puzyna	trockie	podkomorzy upicki	
45.	Kazimierz Pociej	trockie	chorąży trocki, starosta rochaczewski	
46.	Jan Massalski	trockie	chorąży pro tunc pow. grodzieńskiego	poseł grodzieński
47.	Mikołaj Zabiełło	trockie	chorąży kowieński, starosta kojrański	
48.	Michał Szczuka	trockie	ciwun i pisarz ziemski trocki	
49.	Mateusz Remer	trockie	sędzia ziemski trocki, starosta sumilski	
50.	Jan Stanisław Bokiej	trockie	podsędek ziemski trocki	
51.	Dominik Woyna	trockie	starosta użwencki	
52.	Leon Kazimierz Bokum	trockie	starosta zosielski	
53.	Tomasz Rot	trockie	stolnik i sędzia grodzki trocki	
54.	Michał Kazimierz Borodzicz (Borodzic?)	trockie	podczaszy bracławski, sędzia kapturowy woj. trockiego	

55.	Piotr Godaczewski	trockie	strażnik trocki, sędzia kapturowy	
56.	Jan Bychowiec	trockie	skarbnik trocki	
57.	Dominik Dziewałtowski	trockie	chorąży trocki	
58.	Jerzy Piotr Rutkowski	trockie	podstoli słonimski	
59.	Michał Skorobohaty	trockie	stolnik orszański	
60.	Gabriel Moroz	trockie	oberszterlejtnant JKM	
61.	Józef Kazimierz Gliniecki	trockie	wojski starodubowski	
62.	Piotr Szaniawski	trockie	klucznik wileński	
63.	Konstanty Ukolski	trockie	podczaszy witebski	
64.	Bogusław Bokiej	trockie	cześnik grodzieńskim	
65.	Władysław Turłaj	trockie		poseł woj. trockiego
66.	Eustachy Kazimierz Jakimowicz	trockie	podczaszy wiłkomierski	
67.	Jerzy Hewel	trockie	skarbnik smoleński	
68.	Stanisław Wołk	trockie	podstoli derbski (derpski?)	
69.	Teofil Kołodzieżyński	trockie	skarbnik czernichowski	
70.	Kazimierz Moroz	trockie	kpt. JKM	
71.	Tomasz Krzysztof Pawłowicz	trockie	łowczy trocki	
72.	Jerzy Tońki (Tański)	trockie	koniuszy trocki	
73.	Michał Tański	trockie	strażnik trocki	
74.	Marcin Morost	trockie	podczaszy trocki	
75.	Antoni Krzywkowski	trockie	stolnik smoleński	
76.	Dominik Massalski	trockie	skarbnik wołkowyski	
77.	Jan Iwaszkiewicz	trockie	horodniczy trocki	
78.	Marcjan Steckiewicz	trockie	horodniczy trocki	
79.	Rafał Woydag Cyryliski	trockie	klucznik trocki	
80.	Leon Strawiński	trockie	strażnik trocki	
81.	Jan Pietraczkowicz (Pietraszkowicz)	trockie	podczaszy trocki	
82.	Marcjan Poboski	trockie	regent trocki	

83.	Michał Zyliński	trockie	wójt merecki	
84.	Bazyli Antoni Wersocki	trockie	skarbnik brzeski	
85.	Stanisław Kukiewicz	trockie	instygator WKsL, wojski grodzieński	poseł grodzieński
86.	Ignacy Kukiewicz	trockie	podczaszy grodzieński	poseł grodzieński
87.	Stanisław Aleksander Sopoćko	trockie	skarbnik smoleński	poseł grodzieński
88.	Aleksander Kazimierz Wołłowicz	trockie	cześnik grodzieński	poseł grodzieński
89.	Michał Teodor Boreysza	trockie	skarbnik starodubowski	
90.	Antoni Dewoyna (Dowoyna?) Świącki	trockie	łowczy smoleński	
91.	Konstanty Rukiewicz	trockie		poseł grodzieński
92.	Konstanty Stanisław Kmita	trockie	vice-instygator WKsL	poseł grodzieński
93.	Kazimierz Cieszeyko[1986]	trockie	podczaszy smoleński	poseł grodzieński
94.	Józef Odlaniski Poczobut	trockie		poseł grodzieński
95.	Eustachy Szulborski	trockie	podczaszy mścisławski	
96.	Jan Michał Bortkiewicz Szylański	trockie	miecznik mozyrski	
97.	Andrzej Łaniewski	trockie	starosta przeroski	
98.	Adam Prozor[1987]	trockie	sędzia ziemski kowieński, dyrektor sądów kapturowych i sejmikowych	
99.	Mikołaj Korff	trockie	starosta kormiatowski	
100.	Szymon Zabiełło[1988]	trockie	podsędek kowieński	poseł

[1986] Podpisał wspólnie z synem, Michałem, podczaszycem smoleńskim, *ibidem*, s. 429, f. 894.
[1987] Podpisał wspólnie z synem, Pawłem, sędzicem ziemskim kowieńskim, *ibidem*, s. 430, f. 895.

				kowieński
101.	Bogusław Ogiński	trockie	starosta dorsuniski	
102.	Jan Prozor	trockie	pisarz ziemski kowieński	poseł kowieński
103.	Antoni Krzywkowski	trockie	stolnik smoleński	
104.	Dominik Medeksza	trockie	pisarz grodzki kowieński	poseł kowieski
105.	Aleksander Medeksza	trockie		poseł kowieński
106.	Franciszek Wysogird	trockie	skarbnik kowieński	poseł kowieński
107.	Teodor Blinstrub	trockie	oboźny kowieński	
108.	Karol Prozor	trockie	miecznik kowieński	poseł kowieński
109.	Antoni Szukszta	trockie	podstoli kowieński	
110.	Józef Syrucz	trockie	wojski wiłkomierski	
111.	Szymon Zabiełło	trockie	podczaszy kowieński	poseł kowieński
112.	Daniel Zabiełło	trockie	miecznik Księstwa Żmudzkiego	
113.	Michał Zabiełło[1989]	trockie		poseł kowieński
114.	Władysław Zabiełło[1990]	trockie		poseł kowieński
115.	Jan Kossakowski	trockie	sędzia grodzki kowieński	
116.	Władysław Prozor	trockie	strukczaszy kowieński	
117.	Józef Budrewicz	trockie	sekretarz JKM	
118.	Adam Wiałczany	trockie	koniuszy kowieński	poseł kowieński
119.	Kazimierz Szukszta[1991]	trockie		poseł

[1988] Podpisał wspólnie z synem, Władysławem, podsędkowiczem kowieńskim, *ibidem*, s. 430, f. 895.
[1989] Był sędzicem kowieńskim, *ibidem*, s. 430, f. 895.
[1990] Był podsędkowiczem kowieńskim, *ibidem*, s. 430, f. 895.
[1991] Był podkomorzycem kowieńskim, *ibidem*, s. 430, f. 895.

				kowieński
120.	Mikołaj Szukszta[1992]	trockie		poseł kowieński
121.	Hrehory Szukszta[1993]	trockie		poseł kowieński
122.	Jerzy Prozor	trockie		poseł kowieński
123.	Stanisław Prozor	trockie	regent	poseł kowieński
124.	Hieronim Rinwid (Rymwid)	trockie	krajczy kowieński	
125.	Władysław Kotarski	trockie	sędzia kapturowy	
126.	Hieronim Kulwiński	trockie	regent kowieński	
127.	Jan Mackiewicz	trockie	komornik kowieński	
128.	Salomon Labuński	trockie	strażnik kowieński	
129.	Samuel Karling	trockie	podstoli orszański	
130.	Jan Zabiełło	trockie	wojski kowieński	
131.	Piotr Michałkiewicz	trockie	regent grodzki kowieński	
132.	Aleksander Worłowski	trockie	łowczy kowieński	
133.	Leon Rostowski	trockie	podstarości sądowy kowieński	
134.	Aleksander Prozor	trockie		poseł[1994]
135.	Jan Grotuz (Grothuz)	trockie	stolnik kowieński	
136.	Jan Tuzewicz	trockie	budowniczy kowieński	
137.	Piotr Kulwiński	trockie	strukczaszy kowieński	
138.	Jan Tucewicz	trockie		poseł[1995]
139.	Kazimierz Izdebski	trockie	koniuszy trocki	poseł kowieński
140.	Dawid z Rusana Dowiat	trockie		poseł kowieński
141.	Michał Kochański	trockie		poseł[1996]

[1992] Był podkomorzycem kowieńskim, *ibidem*, s. 430, f. 895.
[1993] Był podkomorzycem kowieńskim, *ibidem*, s. 430, f. 895.
[1994] Zapewne poseł kowieński, *ibidem*, s. 430, f. 895.
[1995] Zapewne poseł kowieński, *ibidem*, s. 430, f. 895.
[1996] Zapewne kowieński, *ibidem*, s. 430, f. 896.

142.	Władysław Burba	trockie	podstoli inflancki	
143.	Wincenty Dowksza	trockie	komornik kowieński	
144.	Jerzy Białłozor	trockie	stolnik upicki	
145.	Karol Białłozor	trockie	podstoli upicki	
146.	Wilhelm Friedrich Bucholc (Bucholtz)	trockie	stolnik inflancki	
147.	Mikołaj Stanisław Karp	trockie	wojski nowogródzki	
148.	Paweł Marcinkiewicz	trockie	starosta[1997]	
149.	Stefan Romer	trockie	oberszterlejtnant JKM	
150.	Wojciech Kaczyński	trockie	skarbnik upicki	
151.	Krzysztof Andrzej Han	trockie	oberszterlejtnant JKM	
152.	Mateusz Jerzy Romer	trockie	major JKM	
153.	Władysław Korwin Krukowski	trockie	porucznik JKM	
154.	Władysław Marcinkiewicz	trockie	sędzia upicki	
155.	Michał Dominik z Mątwida Białłozor	trockie	miecznik wiłkomierski	
156.	Gottard Philip Weyss	trockie	major JKM	
157.	Jan Reinhold Grotuz (Grothuz)	trockie	kapitan JKM	
158.	Karol Towiański	trockie	cześnik wikomierski	
159.	Otto Jerzy Han	trockie	rotmistrz JKM	
160.	Krzysztof Bucholtz	trockie	kapitan JKM	
161.	Jan Hieronim Kryszpin Kirszensztein	Ks. Żmudzkie	bp żmudzki	
162.	Wilhelm Eustachy Grotus (Grothuz)	Ks. Żmudzkie	kasztelan żmudzki	
163.	Kazimierz Zaranek	Ks. Żmudzkie	ciwun ejragolski, chorąży żmudzki	
164.	Teodor Billewicz	Ks. Żmudzkie	ciwun Wielkich Dyrwian, sędzia ziemski żmudzki	
165.	Stanisław Iwanowicz	Ks. Żmudzkie	ciwun Małych Dyrwian	
166.	Kazimierz Gabszewicz	Ks. Żmudzkie	ciwun poturski	

[1997] Brak danych jaki starosta.

			(pojurski)	
167.	Józef Szemiot	Ks. Żmudzkie	ciwun birżyniański	
168.	Jan Konstanty Odachowski	Ks. Żmudzkie	podsędek żmudzki	
169.	Julian Stankiewicz	Ks. Żmudzkie	ciwun retowski	
170.	Jakub Grużewski	Ks. Żmudzkie	stolnik żmudzki	
171.	Stefan Karp	Ks. Żmudzkie	ciwun berżański	
172.	Krzysztof Eperyeszy	Ks. Żmudzkie	wojski żmudzki	
173.	Konstanty Dulski	Ks. Żmudzkie	cześnik żmudzki	
174.	Jan Wyszomirski	Ks. Żmudzkie	krajczy żmudzki	
175.	Jan Kazimierz Chrząstowski	Ks. Żmudzkie	podstoli żmudzki	
176.	Adam Szołkowski	Ks. Żmudzkie	podczaszy wołkowyski	
177.	Tomasz z Dobintyna Siemaszko	Ks. Żmudzkie	porucznik JKM	
178.	Samuel Wołodkowicz	Ks. Żmudzkie	porucznik JKM	
179.	Jan Kazimierz Połubiński	Ks. Żmudzkie	pułkownik powiatu zorańskiego i szawelskiego	
180.	Michał Kazimierz Koryzna	Ks. Żmudzkie	łowczy starodubowski	
181.	Władysław Seweryn	Ks. Żmudzkie	chorąży parnawski	
182.	Kazimierz Uniechowski	Ks. Żmudzkie	rotmistrz powiatowy	
183.	Zygmunt Szukszta	Ks. Żmudzkie	mostowniczy żmudzki	
184.	Jan Jerzy Wysztold	Ks. Żmudzkie	podchorąży żmudzki	
185.	Aleksander Ważyński	Ks. Żmudzkie	starosta tyrkszlewski	
186.	Piotr Franciszek Michał Gradowski	Ks. Żmudzkie	podstoli kowieński	
187.	Piotr z Bogdana Rynczylewski (Rynkszylewski)	Ks. Żmudzkie	oboźny żmudzki	
188.	Stefan Grotuz (Grothuz)	Ks. Żmudzkie	starosta wilkiski	
189.	Kazimierz z Micka Szczesnowicz	Ks. Żmudzkie	ciwun użweniski (użwencki)	
190.	Stefan z Bogdana Rynkszylewski	Ks. Żmudzkie	cześnik witebski	
191.	Aleksander Kazimierz Oborski	Ks. Żmudzkie	cześnik mozyrski	
192.	Władysław Komar	Ks. Żmudzkie	podczaszy wileński	
193.	Michał Eygird	Ks. Żmudzkie	stolnik brzeski	

194.	Michał Kazimierz Czajewski	Ks. Żmudzkie	miecznik kowieński, rotmistrz powiatu wilkiskiego	
195.	Jerzy Wołłowicz	Ks. Żmudzkie	cześnik grodzieński	
196.	Michał Kniażewicz	Ks. Żmudzkie	stolnik bracławski, sędzia kapturowy Ks. Żmudzkiego	
197.	Władysław Jan z Bogdana Rynkszylewski	Ks. Żmudzkie	mostowniczy żmudzki	
198.	Ignacy Morkunt	Ks. Żmudzkie	cześnik płocki	
199.	Michał Benedykt Towiański	Ks. Żmudzkie	skarbnik orszański	
200.	Chryzostom Pokorna	Ks. Żmudzkie	sekretarz JKM	
201.	Krzysztof Antoni na Chrapowicach Chrapowicki	smoleńskie	kasztelan smolenski	
202.	Stefan Chrapowicki	smoleńskie	starosta milwiski	
203.	Eoziarowicz (Ejdziarowicz)?	smoleńskie	chorąży smoleński	
204.	Aleksander Letrow	smoleńskie	marszałek starodubowski	
205.	Jan Bogusław Gimbut	smoleńskie	chorąży starodybowski	
206.	Andrzej Gimbut	smoleńskie	wojski starodubowski	
207.	Samuel Gabriel Bispink[1998]	smoleńskie	sędzia ziemski starodubowski	
208.	Jerzy Gimbut	smoleńskie	stolnik starodubowski	
209.	Michał z Faszczow Faszcz	smoleńskie	podsędek starodubowski	
210.	Teofil Bispink	smoleńskie	miecznik starodubowski	poseł starodubowski
211.	Gabriel Jan Kiersnowski	smoleńskie	podstoli starodubowski	
212.	Kazimierz Ptak	smoleńskie	pisarz grodzki starodubowski	
213.	Antoni Gimbut	smoleńskie	horodniczy mścisławski	

[1998] Podpisał wspólnie z synem, Władysławem, sędzicem starodubowskim, *ibidem*, s. 438, f. 919.

214.	Michał Teodor Boreysz	smoleńskie	skarbnik starodubowski	
215.	Jan Kazimierz Dowoyna Święcki	smoleńskie	cześnik orszański	
216.	Ludwik Michał Kiersnowski	smoleńskie	łowczy starodubowski	
217.	Jerzy Kaszuba	smoleńskie	łowczy starodubowski	
218.	Tomasz Bispink	smoleńskie	strażnik horod.	
219.	Jan Ptak	smoleńskie	podczaszy starodubowski	
220.	Jan Michał Walicki	smoleńskie	skarbnik płocki	
221.	Kazimierz Gąsiewski	smoleńskie	łowczy łomżyński	
222.	Janusz Despot Zenowicz[1999]	połockie	podkomorzy połocki	
223.	Krzysztof Benedykt Niemirowicz Szczyt	połockie	chorąży połocki	
224.	Jan Pakosz	połockie	sędzia ziemski połocki	
225.	Feliks Nikodem z Ciechanowca Ciechanowski	połockie	starosta stejgwilski	
226.	Aleksander Wieliczko	połockie	horodniczy brasławski	
227.	Michał Piotr Korsak	połockie	podczaszy połocki	
228.	Jozafat Żaba	połockie	starosta koszański	
229.	Teodor Hieronim Obuchowicz[2000]	nowogródzkie	podkomorzy nowogródzki	
230.	Władysław Jan Wolski[2001]	nowogródzkie	podsędek nowogródzki	
231.	Bazyli Jan Wolski	nowogródzkie	wojski nowogródzki	
232.	Paweł Michał Świderski	nowogródzkie	stolnik nowogródzki	
233.	Stanisław Ignacy z Przeradowa Przeradowski	nowogródzkie	podstoli i pisarz grodzki nowogródzki	poseł[2002]
234.	Michał Tyzenhauz[2003]	nowogródzkie	starosta szmeltyński	
235.	Jan Korsak	nowogródzkie	chorąży wendeński,	

[1999] Podpisał wspólnie z synami, Antonim i Franciszkiem, podkomorzycami połockimi, *ibidem*, s. 439, f. 921 i 439, f. 922. .
[2000] Podpisał wspólnie z synami, Michałem i Janem, podkomorzycami nowogródzkimi, *ibidem*, s. 440, f. 924.
[2001] Podpisał wspólnie z synem, Józefem, podsędkowiczem nowogródzkim, *ibidem*, s. 440, f. 924.
[2002] Zapewne nowogródzki, *ibidem*, s. 440, f. 924.
[2003] Był wojewodzicem nowogródzkim, *ibidem*, s. 440, f. 924.

			sekretarz JKM	
236.	Hieronim Żaba	nowogródzkie	stolnik mścisławski	poseł woj.nowogródzkiego
237.	Gedeon Łaniewski Wołk[2004]	nowogródzkie	sędzia nowogródzki	poseł nowogródzki
238.	Jerzy Łodziata	nowogródzkie	strażnik nowogródzki	
239.	Antoni Łodziata	nowogródzkie	krajczy nowogródzki	
240.	Michał Jesman	nowogródzkie	koniuszy nowogródzki	
241.	Samuel Jan Wojna Jasieniecki	nowogródzkie	skarbnik rzeczycki	poseł woj. nowogródzkiego
242.	Piotr Łaniewski Wołk[2005]	nowogródzkie	podstoli mścisławski	poseł nowogródzki
243.	Aleksander Komorowski	nowogródzkie	podczaszy piński	poseł nowogródzki
244.	Samuel Łaniewski Wołk	nowogródzkie	podczaszy brasławski	
245.	Franciszek Żaba	nowogródzkie		poseł woj. nowogródzkiego
246.	Samuel Korsak	nowogródzkie	horodniczy i podwojewodzi nowogródzki	
247.	Kazimierz Malawski	nowogródzkie	podczaszy nowogródzki	
248.	Stanisław Jerzy Korsak	nowogródzkie	cześnik nowogródzki	
249.	Hieronim Michał Haraburda	nowogródzkie	skarbnik nowogródzki	
250.	Kazimierz Władysław Kondratowicz[2006]	nowogródzkie	mieczny nowogródzki	
251.	Aleksander Zwurłowski	nowogródzkie	stolnik lubelski	
252.	Marcjan Rejten (Rejter?)	nowogródzkie	wojski lidzki	
253.	Konstanty Jeleński	nowogródzkie	wojski mozyrski	

[2004] Podpisał wspólnie z synem, Danielem, sędzicem nowogródzkim, *ibidem*, s. 440, f. 924.
[2005] Podpisał wspólnie z synem, Michałem, podstolicem mścisławskim, *ibidem*, s. 440, f. 925.
[2006] Podpisał wspólnie z synem, Józefem, miecznikowiczem nowogródzkim, *ibidem*, s. 440, f. 925.

254.	Andrzej Michał Mirski[2007]	nowogródzkie	podczaszy brasławski	
255.	Jan Wierzeyski	nowogródzkie	podstoli parnawski	
256.	Jerzy Stanisław Płaskowicki	nowogródzkie	podstoli orszański	
257.	Maciej z Karwosieka Wyperski	nowogródzkie	cześnik połocki	
258.	Daniel Łaniewski Wołk[2008]	nowogródzkie		poseł[2009]
259.	Benedykt Bułhołk	nowogródzkie	łowczy miński, rotmistrz JKM	
260.	Mikołaj Hordyna	nowogródzkie	horodniczy mozyrski	
261.	Daniel Rewieński	nowogródzkie	łowczy i komornik graniczny nowogródzki	
262.	Kazimierz Hieronim Jabłoński z Samsonów	nowogródzkie	podstoli mozyrski	
263.	Stanisław Mierzejowski	nowogródzkie	podczaszy lidzki	
264.	Tomasz Woyniłowicz	nowogródzkie	podczaszy piński	
265.	Jan Bakanowski	nowogródzkie	starosta polnicki	
266.	Jan Zwiartowski	nowogródzkie	skarbnik lubelski	
267.	Karol Rudomina Dusiacki	nowogródzkie	skarbnik połocki	
268.	Franciszek Żaba	nowogródzkie	skarbnik płocki (czy połocki)	
269.	Marcjan Wolski	nowogródzkie	skarbnik mścisławski	
270.	Jan Ottenhauz	nowogródzkie	porucznik JKM	
271.	Michał Łaniewski Wołk[2010]	nowogródzkie		poseł nowogródzki
272.	Stanisław Borzobohaty	nowogródzkie	podczaszy mścisławski	
273.	Maciej Jan Troska	nowogródzkie		poseł woj. nowogródzki ego
274.	Jerzy Stanisław Szukało	nowogródzkie		poseł woj. nowogródzki ego

[2007] Podpisał wspólnie z synem, Dominikiem, podczaszycem brasławskim, *ibidem*, s. 440, f. 924.
[2008] Był sędzicem nowogródzkim.
[2009] Zapewne nowogródzki, *ibidem*, s. 440, f. 924.
[2010] Był podstolicem mścisławskim, *ibidem*, s. 440, f. 925.

275.	Jan Michał Woyna Jasieniecki	nowogródzkie		poseł[2011]
276.	Aleksander Prokopowicz	nowogródzkie	horodniczy orszański	
277.	Tomasz Woyniłowicz	nowogródzkie	podczaszy piński	
278.	Dadzibog Jeleński	nowogródzkie	podczaszy mozyrski	
279.	Józef Mirski	nowogródzkie	podczaszy brasławski	
280.	Michał Karol Haraburda	nowogródzkie	marszałek słonimski	
281.	Jan Kazimierz Tomaszewicz	nowogródzkie	cześnik mozyrski	
282.	Stanisław Krzywkowski	nowogródzkie	strażnik mścisławski	
283.	Stefan Korczyc	nowogródzkie	miecznik słonimski	
284.	Andrzej Jeliński	nowogródzkie	podstoli mozyrski	
285.	Kazimierz Połubiński	nowogródzkie	podczaszy słonimski	
286.	Benedykt Haraburda	nowogródzkie	horodniczy wileński	
287.	Krzysztof Komorowski	nowogródzkie	kuchmistrz WKsL, starosta wołkowyski	
288.	Teofil Olędzki[2012]	nowogródzkie	marszałek wołkowyski	
289.	Aleksander Owsiany	nowogródzkie	chorąży wołkowyski	
290.	Władysław Tryzna	nowogródzkie	stolnik wołkowyski	
291.	Mikołaj Stanisław Suchodolski	nowogródzkie	podstoli i podstarości wołkowyski	
292.	Krzysztof Olędzki	nowogródzkie	pisarz ziemski wołkowyski	
293.	Daniel Ordyniec	nowogródzkie	strażnik smoleński	
294.	Paweł Bułharyn	nowogródzkie	podczaszy parnawski	
295.	Maksymilian Jelec	nowogródzkie	podstoli smoleński	
296.	Michał Kołłontaj (Kołłątaj)	nowogródzkie	strażnik wołkowyski	
297.	Krzysztof Karp	nowogródzkie	krajczy wołkowyski	
298.	Michał Adamowicz	nowogródzkie	miecznik wołkowyski	
299.	Samuel Kołłątaj	nowogródzkie	łowczy wołkowyski	
300.	Karol Władysław Smogorzewski	nowogródzkie	cześnik wołkowyski	
301.	Sylwester Michał Horodelski	nowogródzkie	budowniczy wołkowyski	

[2011] Zapewne poseł nowogródzki, *ibidem*, s. 440, f. 925.
[2012] Podpisał wspólnie z trzema synami, Jerzym, Krzysztofem i Bogusławem, marszałkowiczami wołkowyskimi, *ibidem*, s. 440, f. 926 – s. 441, f. 926.

302.	Benedykt Kazimierz Woyszko Skorobohaty	nowogródzkie	skarbnik trocki	
303.	Andrzej Kazimierz Kryszpin Kirszensztein	witebskie	wojewoda witebski, pisarz polny WKsLstarosta serosowski (szeroszowski?) i puński	
304.	Michał Kazimierz Kociełł	witebskie	kasztelan witebski, starosta starosta markowski i skirtsymoński	
305.	Teodor Łukomski	witebskie	sędzia ziemski witebski	
306.	Józef Kazimierz Hurko	witebskie	podsędek ziemski witebski	
307.	Michał Pac	witebskie	starosta wasilkowski	
308.	Szczęsny z Krzypina Dunin	witebskie	starosta szmeltyński	
309.	Aleksander Prokopowicz	witebskie	strażnik orszański	
310.	Kazimierz Sakowicz	witebskie	skarbnik witebski	
311.	Kazimierz Ambrok	witebskie	podskarbi liflancki	
312.	Franciszek Rakowski	witebskie	sędzia grodzki witebski	
313.	Jan Bohomolec	witebskie	pisarz grodzki witebski	
314.	Jan Arciszewski	witebskie	łowczy rzeczycki	
315.	Adam Sakowicz	witebskie	cześnik witebski	
316.	Kazimierz Boufał	witebskie	podstoli witebski	
317.	Michał Głębski	witebskie	podstoli wendeński	
318.	Marcjan Przemycki	witebskie	komornik witebski	
319.	Hieronim Szaniawski	witebskie	ekonomi landwójt witebski	
320.	Krzysztof Dunin Rajecki	brzeskie-litewskie	pisarz WKsL	
321.	Ludwik Pociej	brzeskie-litewskie	podkomorzy brzeski	

322.	Jan Terlecki	brzeskie-litewskie	stolnik piński	
323.	Piotr Galimski	brzeskie-litewskie	stolnik orszański	
324.	Władysław Zardecki	brzeskie-litewskie	cześnik czernichowski	
325.	Jan Buchowiecki	brzeskie-litewskie	skarbnik brzeski	
326.	Jan Mysławski (Mysłowski?)	brzeskie-litewskie	łowczy łukoski	
327.	Kazimierz Niepokoyczycki	brzeskie-litewskie	strażnik brzeski	
328.	Samuel Buchowiecki	brzeskie-litewskie	strażnik wiłkomirski	
329.	Kazimierz Dobroniski	brzeskie-litewskie	wojski mozyrski	
330.	Michał Narkuski	brzeskie-litewskie	łowczy mozyrski	
331.	Maciej Jelec	brzeskie-litewskie	łowczy słonimski	
332.	Komar brak imienia	brzeskie-litewskie	skarbnik latyczewski	
333.	Aleksander Kropinski (Kropiński)	brzeskie-litewskie	rotmistrz JKM	
334.	Jan Gintof	brzeskie-litewskie	wojski czernichowski	
335.	Jan Zdanowski	brzeskie-litewskie	łowczy wiłkomierski	
336.	Mikołaj Sadowski	brzeskie-litewskie	wojski brzeski	
337.	Mikołaj Cedrowski	brzeskie-litewskie	strażnik miński	
338.	Henryk Rayski (Rajski)	brzeskie-litewskie	cześnik połocki	
339.	Jan Jachołkowski	brzeskie-litewskie	strażnik połocki	
340.	Mikołaj Rywocki	brzeskie-litewskie	łowczy brzeski	
341.	Kazimierz Marchwic (Marchwicz)	brzeskie-litewskie	stolnik brzeski	
342.	Wereszczak brak imienia	brzeskie-litewskie	stolnik drohicki	
343.	Ronald Sadowski	brzeskie-litewskie	pisarz ziemski brzeski	
344.	Michał Potocki	brzeskie-litewskie	kasztelan kamieniecki	
345.	Antoni Chrzanowski	brzeskie-litewskie	łowczy brzeski	
346.	Stanisław Chrzanowski	brzeskie-litewskie	podstoli orszański	
347.	Stanisław Piotrowski	brzeskie-litewskie	miecznik mścisławski	
348.	Jan Hornowski	brzeskie-litewskie	namiestnik woj. brzeskiego	
349.	Janusz Korybut ks. Wiśniowiecki	brzeskie-litewskie	starosta piński	
350.	G. Bazyli Godebski	brzeskie-litewskie	łowczy i sędzia kapturowy piński	

351.	Michał Orzeszko	brzeskie-litewskie	sędzia kapturowy pow. pińskiego	
352.	Michał Stanisław Ciechanowicz	brzeskie-litewskie	starosta drużyłowski	
353.	Jerzy Hatowski	brzeskie-litewskie	strażnik mozyrski	
354.	Michał Kazimierz Zył	brzeskie-litewskie	skarbnik smoleński	
355.	Michał Adamowicz	brzeskie-litewskie	miecznik wołkowyski	
356.	Stefan Skirmunt	brzeskie-litewskie	cześnik rzeczycki	
357.	Stefan Niesłuchowski	brzeskie-litewskie	stolnik wiłkomierski	
358.	Leo Kazimierz Ogiński	mścisławskie	podstoli WKsL, starosta mścisławski	
359.	Samuel z Ciechanowa Ciechanowski	mścisławskie	podkomorzy mścisławski	
360.	Marcjan Dominik Wołłowicz	mścisławskie	chorąży mścisławski	
361.	Michał Korwin Gąsiewski (Gosiewski)	mścisławskie	stolnik mścisławski	
362.	Bazyli Konstanty Ilnicz (Ilinicz?)	mścisławskie	podsędek mścisławski	
363.	Augustyn Pohozy Konstantynowicz	mścisławskie	pisarz ziemski mścisławski	
364.	Michał Ogiński	mścisławskie	starosta stokliski	
365.	Stefan Hołyński	mścisławskie	horodniczy i podstarości mścisławski	
366.	Jan Kazimierz Lindrof	mścisławskie	wojski mścisławski	
367.	Sebastian Antoni Bielacki	mścisławskie	podstoli mścisławski	
368.	Andrzej Święcicki	mścisławskie	łowczy mścisławski	
369.	Samuel Michał Poniatowski	mścisławskie	miecznik mścisławski	
370.	Samuel Kazimierz Ilinicz	mścisławskie	skarbnik mścisławski	
371.	Piotr Starowicz	mścisławskie	starosta obelski	
372.	Marcin Kazimierz Poniatowski	mścisławskie	koniuszy mścisławski	
373.	Stefan Aleksandrowicz	mścisławskie	łowczy smoleński	
374.	Michał Bogusław Kociełł	mścisławskie	chorąży parnawski	
375.	Franciszek Jasieniecki Woyna	mścisławskie	skarbnik mozyrski	
376.	A. z Ciechanowa	mścisławskie	starosta staiński	

	Ciechanowiecki			
377.	Wincenty Gosiewski	mścisławskie	starosta łoydziejski? (loydziejski?)	
378.	Jan Pińkowski Hawryłowicz	mścisławskie	mostowniczy mnścisławski	
379.	Kazimierz Strzyżowski	mścisławskie	strażnik mścisławski	
380.	Jan Suroz Fraszkiewicz	mścisławskie	komornik mścisławski	
381.	Jan Balniewski	mścisławskie	wojski kijowski	
382.	Józef Kmita Ratomski	mścisławskie	łowczy kijowski	
383.	Mikołaj Giedroyć	mścisławskie	łowczy witebski	
384.	Mikołaj Gorski	mścisławskie	łowczy mścisławski	
385.	Marcin Kryszpin Kirszensztein	mińskie	podczaszy WKsL, starosta orszański	
386.	Krzysztof na Baksztach Zawisza	mińskie	starosta miński i czeczerski	
387.	Karol Drucki Horski[2013]	mińskie	podkomorzy miński	
388.	Jan Jerzy na Baksztach Zawisza	mińskie	chorąży miński	
389.	Aleksander Unichowski (Uniechowski?)	mińskie	sędzia ziemski miński	
390.	Jerzy Kryszpin Kirszensztein	mińskie	starosta plumgiański (płungiański?)	
391.	Piotr Protasowicz	mińskie	wojski miński	
392.	Teodor Wankowicz (Wańkowicz)	mińskie	stolnik miński	
393.	Marcin Wołodkowicz	mińskie	pisarz ziemski miński	
394	Stefan Wołodkowicz	mińskie	horodniczy miński	
395.	Konstanty Swołynski (Swołyński?)	mińskie	sędzia grodzki miński	
396.	Adam Janiszewski	mińskie	pisarz grodzki miński	
397.	Hrehory Orbowski (Horbowski?)	mińskie	starosta horbowski	
398.	Dominik Wołodkowicz	mińskie	podstoli miński	
399.	Piotr Rdułtowski?	mińskie	podczaszy miński	

[2013] podpisał razem z synem, Kazimierzem, podkomorzycem mińskim, *ibidem*, s. 458, f. 976.

400.	Jan Matuszewicz	mińskie	cześnik miński	
401.	Teodor Stankiewicz	mińskie	cześnik oszmiański	
402.	Krzysztof Mączkiewicz	mińskie	cześnik smoleński	
403.	Michał Czyszkiewicz	mińskie	starosta strzałkowski	
404.	Albrycht Cedrowski	mińskie	stolnik sochaczewski	
405.	Stanisław Protasowicz	mińskie	skarbnik nowogródzki	
406.	Krzysztof Szpilkowski	mińskie	wojski rzeczycki	
407.	Adam Puiakiewicz Bujakiewicz?)	mińskie	skarbnik miński	
408.	Jarosz Mackiewicz	mińskie	podczaszy połocki	
409.	Andrzej Karnicki	mińskie	miecznik miński	
410.	Piotr Kołontaj	mińskie	skarbnik piński	
411.	Stefan Stankiewicz	mińskie	cześnik miński	
412.	Michał Filipowicz	mińskie	skarbnik mścisławski	
413.	Antoni Orzeszko	mińskie	podstoli piński	
414.	Aleksander Zaleski	mińskie	podczaszy drohicki	
415.	Stanisław Podoski	mińskie	wojski brasławski	
416.	Michał na Halczu Halecki	mińskie	starosta mozyrski	
417.	Bogdan Jan Ipohorski Lenkiewicz	mińskie	stolnik i podstarości grodzki mozyrski	
418.	Kazimierz Mazowski Józefowicz	mińskie	wojski i sędzia grodzki mozyrski	
419.	Antoni Oskierka	mińskie	cześnik mozyrski	
420.	Teofil Ipohorski Lenkiewicz	mińskie	podczaszy mozyrski	
421.	Michał Połtyew[2014]	mińskie	sekretarz JKM	
422.	Bogusław Jeleński	mińskie	skarbnik mozyrski	
423.	Samuel Wołbek	mińskie	stolnik czernichowski	
424.	Hieronim Kłokocki	mińskie	starosta rzeczycki	
425.	Stefan Pogirski	mińskie	marszałek rzeczycki	
426.	Stanisław Judycki	mińskie	podkomorzy rzeczycki	
427.	Daniel Woyna Jasieniecki	mińskie	sędzia ziemski rzeczycki	
426.	Jan Judycki	mińskie	podsędek rzeczycki	

[2014] Podpisał się jako kawaler portugalski i aktualny sekretarz JKM, *ibidem*, s. 458, f. 977.

427.	Jakub Chalecki	mińskie	stolnik rzeczycki	
428.	Konstanty Woyna Jasieniecki	mińskie	podstoli rzeczycki	
429.	Stefan Rutski (Rudzki?)	mińskie	pisarz ziemski rzeczycki	
430.	Aleksander Chalecki	mińskie	podczaszy rzeczycki	
431.	Teofil Pruszanowski	mińskie	cześnik rzeczycki	
432.	Samuel Woyna Jasieniecki	mińskie	skarbnik rzeczycki	
433.	Franciszek Woyna Jasieniecki	mińskie	sędzia ziemski rzeczycki	
434.	Stefan Skoryna	mińskie	wojski czernichowski, podstarości grodzki rzeczycki	
435.	Jan Chackowski	mińskie	sędzia grodzki rzeczycki	
436.	Hieronim Kiełczewski	mińskie	pisarz grodzki rzeczycki	
437.	Florian Chlewinski (Chlewiński)	mińskie	wojski rzeczycki	
438.	Dominik Demałowicz	mińskie	stolnik smoleński	
439.	Władysław Woyna Jasieniecki	mińskie	łowczy rzeczycki	
440.	Teofil Bispink	mińskie	chorąży rzeczycki	
441.	Florian Woyna Jasieniecki	mińskie	strażnik rzeczycki	
442.	Stanisław Bułwiłowski	mińskie	cześnik czernichowski	
443.	Ł. C. Jan Dołgiert?	mińskie	podczaszy oszmiański	
444.	P. R. Jerzy Skoryna	mińskie	miecznik rzeczycki	
445.	Mikołaj Skoryna	mińskie	horodniczy rzeczycki	

Aneks 3

Tab. nr 4 – Wykaz przedstawicieli Wielkiego Księstwa Litewskiego, którzy stanęli w obronie wolnej elekcji ks. Franciszka Ludwika de Conti, bezpośrednio po jej rozdwojeniu dnia 5 VII 1697 r.[2015].

L. P.	Imię i nazwisko[2016]	urzędy i funkcje	funkcje poselskie
1.	Kazimierz Konstanty Brzostowski[2017]	biskup wileński	_
2.	Kazimierz Sapieha	wojewoda wileński, hetman wielki litewski	_
3.	Dominik Słuszka	wojewoda połocki	_
4.	Stefan Kurcz	wojewoda brzesko litewski	_
5.	Michał Dowmont Siesicki	wojewoda miński	-
6.	Krzysztof Chrapowicki[2018]	kasztelan smoleński	_
7.	ks. Dominik Radziwiłł	kanclerz wielki litewski	_
8.	ks. Karol Stanisław Radziwiłł	podkanclerzy litewski	_
9.	Benedykt Paweł Sapieha	podskarbi litewski	_
10.	Aleksander Paweł Sapieha	marszałek wielki litewski	_
11.	J. Sapieha	stolnik WKsL	_
12.	Michał Sapieha	strażnik WKsL, płk woj. brzeskiego	_
13.	Władysław Sapieha	krajczy WKsL, starosta płocki	_
14.	Marcjan Ogiński	miecznik WKSL	_
15.	Kazimierz Ogiński	starosta gorżdwoski	_
16.	ks. Kazimierz Sanguszko	_	_
17.	Stanisław Eydziatowicz	chorąży smoleński	_
18.	Kazimierz Samuel	chorąży nowogródzki	pow.

[2015] Został sporządzony w oparciu o: *Obwieszczenie do poparcia wolney Elekcyey Roku Pańskiego tysiącznego sześćsetnego dziewięćdziesiątego siódmego*, PAN BK, rkps 36081, k.1-k.11.
[2016] Osoby występują według kolejności występowania podpisów pod *Obwieszczeniem*.
[2017] W *Obwieszczeniu* widnieje pomyłkowo imię Cyprian. Biskup Brzostowski był elektorem Augusta II z woj. wileńskiego; *Elektorów poczet*, s. 33.
[2018] Był elektorem Augusta II z woj. smoleńskiego, *ibidem*, s. 48.

	Szwykowski		nowogródzkiego
19.	A. Judycki	chorąży rzeczycki	pow. rzeczyckiego
20.	Piotr Godębski	sędzia ziemski piński	pow. pińskiego
21.	Franciszek Strawiński	wojski starodubowski, sędzia grodzki piński	pow. pińskiego
22.	Samuel Michał Orda	pisarz ziemski piński	_
23.	Jan Kazimierz Komorowski	pisarz ziemski mozyrski, rotmistrz brzeski	_
24.	Jan Krzysztof Pac[2019]	_	_
25.	Konstanty Wyzłobocki	_	pow. grodzieńskiego
26.	Jan Stanisław Tokarski[2020]	_	_
27.	Jan Woysnarowicz[2021]	_	_

[2019] Pac zaznaczył, że jest z województwa wileńskiego.
[2020] Zaznaczył, że jest z województwa brzeskiego.
[2021] Podkreślił, że jest z powiatu upickiego.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne i drukowane

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

dz. II: f. 354 nr 1910, 1912, 1913, 1916, 1918, 1921, 1928, 1932, 1938, 1943, 1959, 1962, 1964, 1980, 1991, 1997, 1998, 199, 2013, 2054, 2030,

Archiwum Radziwiłłów:

dz. II: t. 13: nr 1798, 1799; ks. 27; ks. 36, ks. 39; nr 1909, 1959, 1969, 1978, 1980; f. 354, nr 1921, 2002,

dz. V: 421/16717; 15655, 18 478, 18581, nr: 175/I, 694, 7053, 11913/I, 14568,17979, 4816, 6589,

dz. VI: II-79, II-51a,

dz. X: nr 354/X, sygn. 332;

Archiwum Publiczne Potockich:

rkps 163/30 nr 33,

Archiwum Narodowe w Krakowie:

Archiwum Potockich z Krzeszowic:

f. 635, sygn. 3365,

f. 636, sygn. 3365, 3378,

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie:

rkps 189, 192 nr 18, 441, 551, 516, 521, 536, 540, 567/IV,1167, 1668, 3996,

rkps 195/IV, nr 14,15, 23,

Biblioteka Jagiellońska:

rkps 9743/III, 5961,

Biblioteka Kórnicka PAN w Kórniku:

rkps, 393, 394, 407, 408, 409, 953, 1216, 1560/1, 36081, 36095,

Biblioteka Ossolińskich we Wrocławiu:

rkps 2997/I, 54-63; 195, 233, 484, 449, 3582 II,

Biblioteka PAN-PAU w Krakowie:

rkps 113, 365,

Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu:

rkps 30,

Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka w Wilnie:

f. 17, b. 177, l. 152v;

Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie:

sygn. L-17/2-34,

Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy:

Zbiór Aleksandra Czołowskiego:

dz. I: 2043, 2044,

Archiwum Sapiehów:

156/Va,

f. 103, teka XIV, nr 2348, 2375, 2568,

Akta grodzkie i ziemskie, t. 22, *Lauda sejmikowe wiszeńskie 1673-1732*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1932.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1703, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008.

Akta Zjazdów Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, t. I: *Okresy bezkrólewi* (1572-1576 1586-1587, 1632, 1648, 1696-1697, 1706-1709, 1733-1735, 1763-1764), oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2006.

Akta Zjazdów Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, t. II: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI-XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009.

Archeograficzeskij sbornik dokumentow, otnosjaszczichsja k istorii Siewiero-Zapadnoj Rusi, izdawajemyj pri Wilenskogo uczebnogo okruga, t. , Wilno

Archiwum tajne Augusta II czyli zbiór aktów urzędowych, wyd. E. Raczyński, Wrocław 1843.

Archiwum tajne Augusta II. Obraz Polaków i Polski XVIII w., wyd. E. Raczyński, Poznań 1841.

Bizardière de M., *Bezkrólewie po Janie III Sobieskim*, wyd. J. Bartoszewicz, Wilno 1853.

Chrapowicki J. A., *Diariusz*, Część pierwsza: *lata 1656-1664*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa 1978.
Chróściński W. S., *Lament strapionej ojczyzny po zerwanej konwokacyej sub tempu interregna i związanych woskach koronnych i WKs Lit nieszczęście swoje opłakującej*, wyd. B. Erzepki, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk, t. 21, Poznań 1895.
Coyer G. E., *Historya Jana Sobieskiego króla polskiego*, oprac. J. Syrokomla, Wilno 1852.

Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego. Z rękopisu cesarskiej biblioteki w Paryżu, t. 1 i 2, wyd. J. K. Żupański, Poznań 1855.
Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701/1702, wyd. P. Smolarek, Warszawa 1962.

Diariusz Walnej Rady Warszawskiej z roku 1710, wyd. R. Mienicki, Wilno 1928.

Dziennik Karola Stanisława Radziwiłła Zebrane dni z kalendarów, AGAD, AR, dz. VI, II-79.

Dyaryusz prawdziwy, bo bez imienia autora wszystkich rzeczy i dziejów, które się w Polsce działy po śmierci Jana III króla polskiego aż do obrania Augusta II. (Z rękopisu spółczesnego) [dalej: *Dyaryusz prawdziwy*], [w:] L. Rogalski, *Dzieje Jana III Sobieskiego*, Warszawa 1847.

Dyariusz negocjacji jaśnie wielmożnych, wielmożnych panów ichmościów posłów od Rzeczypospolitej do króla jego mości obranego Fryderyka Augusta cum denuntiatione wyprawionych z Warszawy, 15 Julii 1697 r., [w:] L. Rogalski, *Dzieje Jana III Sobieskiego*, Warszawa 1847.
Elektorów poczet, którzy niegdyś głosowali na elektów Jana Kazimierza roku 1648, Jana III roku 1674, Augusta II roku 1697, i Stanisława Augusta roku 1764. Najjaśniejszych królów polskich, wielkich książąt litewskich, ułożył i wydał Oswald Zaprzaniec z Siemuszowej Pietruski, Lwów 1845.
Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą począwszy od wstąpienia na tron Augusta II aż do zgonu syna jego Augusta III (1697-1763), oprac. E. Raczyński, Poznań 1841.
J. Gierowski, *Rzeczpospolita w dobie upadku 1700-1749*, Wrocław 1955.

Jabłonowski J. S., *Pamiętnik*, wyd. A. Bielowski, Lwów 1882.

Kuczyński W., *Pamiętnik 1668-1737*, red. J. Maroszka, zespół red. J. Kloza, P. Olędzki, T. Popławski, J. W. Rogalewski, W. F. Wilczewski, Białystok 1999.
La Bizardière de M., *Bezkrólewie po Janie III Sobieskim*, wyd. J. Bartoszewicz, Wilno 1853.
Listy z czasów Jana III i Augusta II, wyd. W. Skrzydylka, Kraków 1870.
Matuszewicz M., *Diariusz życia mego, ile pamiętać mogę, dla wiadomości potomkom moim spisany oraz dla przestróg, czego się wystrzegać, a co do naśladowania jest pożyteczno*, oprac. B. Królikowski, t. II, 1758-1764, Warszawa 1986.

Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księstwo Żmudzkie 1690 r, oprac. G. Błaszczyk, Warszawa 2009.
Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogródzkie 1690 r., oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2002.

Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo trockie 1690 r., oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2000.

Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo brzeskie-litewskie 1667-1690, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2000.

Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1989.

Mongrillon de M., *Pamiętnik sekretarza ambasady francuskiej w Polsce pod koniec panowania Jana III oraz bezkrólewia i wolnej elekcji po jego zgonie (1694-1698)*, oprac. Ł. Częścik, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982.
Niezabitowski S., *Dzienniki 1695-1700*, wyd. A. Sajkowski, Poznań 1998.
Oleszewski J., *Abrys domowej nieszczęśliwości y wewnętrznej niesnaski, woyny Korony Polskiej y Wielkiego Xięstwa Litewskiego. Pro informatione potomnym następującym czasom. 1721*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1899.
Otwinowski E. [?], *Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II od roku 1696-1728 opisał współczesny* [...], Kraków 1849.

Pis'ma i bumagi Imperatora Petra Velikogo, t. 2-3, wyd. F. Byczkov, St. Petersburg 1889.

Podoski G., *Teka...arcybiskupa gnieźnieńskiego*, wyd. K. Jarochowski, t. 1, Poznań 1854-1857.

Pomniki dziejów Polski wieku siedemnastego, t. 1, wyd. A. Podgórski, Wrocław 1840.

Radziwiłł B., *Autobiografia*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa 1979.

Sarnecki K., *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Diariusz i relacje z lat 1691-1696*, wyd. J. Woliński, Wrocław 1958.

Sienicki L., *Dokument osobliwego miłosierdzia boskiego,* [w:] *Dwa polskie pamiętniki z Syberii XVII i XVIII wieku*, red. A. Kuczyński, Warszawa-Wrocław 1996.
Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego, Wilno 1619.
Volumina Legum, t. I-V, wyd. J. Ochryzko, St. Petersburg 1859-1860.

Załuski A. Ch., *Epistolae historico-familiares*, t. I-III, Brunsbergae-Vratislaviae 1709-1711.
Zawisza K., *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666-1721)*, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1862.
Zwierzykowski M., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, Poznań 2010.

Opracowania

Augustyniak U., *Historia Polski 1572-1795*, Warszawa 2008.

Augustyniak U., *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła*, Warszawa 2001.

Augustyniak U., *Wazowie i „królowie rodacy". Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku*, Warszawa 1999.
Augustyniak U., *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III*, Warszawa 1981.

Bandtkie J. S., *Dzieje Królestwa Polskiego*, t. 2, Wrocław 1820.

Bartoszewicz J., *Tablice historyczne*, cz. 6: *Kuchmistrzowie koronni i litewscy*, [w:] *Biblioteka Warszawska*, t. 2, Warszawa 1865.

Błaszczyk G., *Rzeczpospolita w latach 1569-1795: węzłowe problemy stosunków polsko-litewskich*, Zapiski Historyczne 63 (1998), z. 1.
Błaszczyk G., *Współczesne spojrzenie na stosunki polsko-litewskie w latach 1569-1795*, [w:] *Rzeczypospolita w XVI-XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?*, red. B. Dybaś, P. Hanczewski, T. Kempa, Toruń 2007.
Bobiatyński K., *Rola wojska w życiu publicznym w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie tzw. hegemonii pacowskiej (1666-1682)*, [w:] *Społeczeństwo a wojsko. Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 4, red. J. M. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, M. Nagielski, Warszawa 2015.
Bobiatyński K., *Armia jako oręż hetmanów w polityce wewnętrznej w Wielkim Księstwie Litewskim w II połowie XVII wieku (lata 1654-1682) – wybrane zagadnienia*, Studia z Historii Wojskowości, t. 3: *Armia i Społeczeństwo*, red. T. Ciesielski, Zabrze 2009.

Bobiatyński K., *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski: działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008.

Boniecki A., *Herbarz polski*, t. 1-15, Warszawa 1899-1912.

Braudel F., *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV-XVIII wiek*, t. 2: *Gry wymiany*, Warszawa 1979.

Burdowicz-Nowicki J., *Piotr I, August II i Rzeczpospolita 1697-1706*, Kraków 2013.
Burdowicz-Nowicki J., *Pierwsze negocjacje dyplomatyczne między Piotrem I a Augustem II – zabiegi Christopha Dietricha von Bose u moskiewskiego wielkiego poselstwa o interwencję wojsk rosyjskich w Polsce* (*wrzesień – październik 1697*), Kwartalnik Historyczny 66 (3) (2009), s. 23-41.
Burdowicz-Nowicki J., *Aktywność Rosji po rozdwojonej elekcji – czerwiec-sierpień 1697*, Kwartalnik Historyczny 115 (2008), z. 1, s. 5-33.
Burdowicz-Nowicki J., *Pasywność Rosji w czasie bezkrólewia 1696-1697, a stosunki rosyjsko-austriackie*, Kwartalnik Historyczny 114 (2007), z. 3, s. 5-36.
Chmaj M., Sokół W., Żmigrodzki M., *Teoria partii politycznych*, Lublin 1999.

Chronologia sejmów polskich 1493-1793, oprac. W. Konopczyński, Kraków 1948.

Ciara S., *Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990.

Ciechanowicz J., *Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1-5, Rzeszów 2001.

Ciesielski T., *Wojsko litewskie w latach 1698-1709*, [w:] *Wojny północne w XVI-XVIII wieku: w czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, współprac. A. Ziemlewska, Toruń 2007.
Ciesielski T., *Diariusz podjazdu z początków jesieni 1705 r. Przyczynek do dziejów Wielkiej Wojny Północnej*, Miscellanea Historico-Archivistica 13 (2001).
E. Cieślak, Stanisław Leszczyński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1994.

Codello A., *Hegemonia Paców na Litwie i ich wpływy w Rzeczypospolitej 1669-1674*, Studia Historyczne 3 (1970), z. 1/48.
Czamańska I., *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007.
Czapliński W., Długosz J., *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1976.
Czarniecka A., *Nikt nie słucha mnie za życia... Jan III Sobieski w walce z opozycyjną propagandą (1684-1696)*, Warszawa 2009.

Częścik Ł., *Ostanie lata panowania Jana III oraz bezkrólewie i wolna elekcja po jego zgonie w świetle pamiętników Mongrillona*, [w:] *Ród Sobieskich. Materiały z sesji z okazji 350 lecia rocznicy urodzin Jana III Sobieskiego*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1980.
Czok K. *August der Starke und Kursachsen*, Leipzig 1987.

Dodatek do herbarza polskiego ks. Kaspra Niesieckiego, wyd. J. Nep. Bobrowicz, Lipsk 1844.
Dybaś B., *Rozmyślania podróżne zacnego Sasa podróżującego z Polski do ojczyzny w roku 1699*, [w:] *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem. Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy ku czci profesora Jacka Staszewskiego*, red. K. Wajda, Toruń 1993.
Dybaś B., *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, Toruń 1991.

Dybaś B., *W sprawie traktatu puzewickiego z 1698 roku i jego następstw*, Zapiski Historyczne 53 (1988), z. 3-4.
Encyklopedia Powszechna [Samuela Orgelbranda], t. 8, Warszawa 1861.

Feldman J., *Stanisław Leszczyński*, Warszawa 1984.

Feldman J., *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704-1709*, Kraków 1925.

Filipczak-Kocur A., *Rola podskarbiostwa w karierze magnackiej* (*od schyłku XVI w. do końca panowania Jana III Sobieskiego*), [w:] *Władza i prestiż: magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, B. Dubas-Urwanowicz, P. Guzowski, Białystok 2003.

Forycki M., Zwierzykowski M., *Geneza elekcji Stanisława Leszczyńskiego w 1704 roku w ujęciu Woltera*, Klio 25 (2013), nr 2, s. 5-20.

Gierowski J. A., *August II w świetle brunszwickiego „Post Zeitung"*, [w:] *Między Zachodem a Wschodem. Studia ku czci Profesora Jacka Staszewskiego*, red. J. Dumanowski, B. Dybaś, K. Mikulski, J. Poraziński, t. 2, Toruń 2003.

Gierowski J. A., *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności: 1648-1763*, Kraków 2001
Gierowski J. A., *Europa wobec unii polsko-saskiej*, [w:] *Z dziejów polityki i dyplomacji polsko-saskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego. Prezydenta RP na wychodźstwie*, red. H. Bułhak, Warszawa 1994.
Gierowski J. A., *Konfederacje a postawa polityczna szlachty*, [w:] *Dzieje kultury politycznej w Polsce*, red. J. A. Gierowski, Warszawa 1977.
Gierowski J. A., *W cieniu Ligi Północnej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971.

Gierowski J. A., Leszczyński J. A., *Dyplomacja polska za Sasów*, [w:] *Polska służba dyplomatyczna XVI-XVIII wieku*, red. Z. Wójcik, Warszawa 1966.
Gierowski J. A., *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej w latach 1712-1714*, Wrocław 1953.

Hatton R. M., *Charles XII of Sweden*, Londyn 1968.
Herbarz szlachty żmudzkiej, oprac. G. Błaszczyk, t. 1, Warszawa 2015.

Historia dyplomacji polskiej, t. 2: 1572-1795, red. Z. Wójcik, Warszawa 1982.

Hrehory książę Ogiński, [w:] *Po ziarnie zbiorek pamiątkowy*, wyd. J. Prusinowski, M. Krupowicz, Wilno 1861.

Jankowski Cz., *Powiat oszmiański. Materjały do dziejów ziemi i ludzi*, cz. 1, Petersburg 1896.

Jarochowski K., *Dzieje panowania Augusta II od elekcji Stanisława Leszczyńskiego aż do bitwy połtawskiej (1704-1709)*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego 17 (1890), z. 1, (niedokończona).

Jarochowski K., *Dwór saski w trzechsetlecie po traktacie altransztadzkim*, [w:] *Rozprawy historyczno-krytyczne*, Poznań 1889.
Jarochowski K., *Z czasów saskich spraw wewnętrznych polityki i wojny*, Poznań 1886.

Jarochowski K., *Bitwa kaliska z roku 1706*, [w:] *Idem*, *Z czasów saskich spraw wewnętrznych, polityki i wojny*, Poznań 1886.
Jarochowski K., *Bitwa wschowska. Opowiadania i studia historyczne, seria nowa*, Poznań 1884.
Jarochowski K., *Nowe opowiadania i studia historyczne*, Warszawa 1882.

Jarochowski K., *Przyczynek do dziejów bezkrólewia po Michale Wiśniowieckim i pierwszych miesiącach panowania Jana Sobieskiego*, [w:] *Opowiadania i studya historyczne*, Warszawa 1877.

Jarochowski K., *Dzieje panowania Augusta II od wstąpienia Karola XII na ziemię polską aż do elekcyi Stanisława Leszczyńskiego (1702-1704)*, Poznań 1874.

Jarochowski K., *Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię polską*, Poznań 1856.

Jonasson G., *Plany wypraw wojennych Karola XII w latach 1700-1702*, Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka" 47 (1992), z. 1-2.
Jonasson G., *Karl XII und Polen 1700-1706*, [w:] *Changes in two Baltic Countries. Poland Sweden in the XVIII th Century*, wyd. E. Cieślak, H. Olszewski, Poznań 1990.
Jonasson G., Karol XII, August II i Stanisław Leszczyński, Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka" 37 (1982), z. 3-4.
Jurkiewicz J., *Powinności włościan w dobrach prywatnych w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVII w.*, Seria Historia, nr 152, Poznań 1991.
Jusupović M., *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiełłów w latach 1733-1795*, Warszawa 2014.
Kamiński A., *Konfederacja sandomierska wobec Rosji w okresie poaltransztadzkim 1706-1709,* Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.

Kamiński A., *Przeciwko Szwedom i Leszczyńskiemu. Działania wojsk rosyjskich na terenie Polski w latach 1705-1706*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości 12 (1966), cz. 2.

Kawecki R., *Kardynał Michał Stefan Radziejowski (1645-1705)*, Opole 2005.
Konfederacja litewska na nadzwyczajnym sejmie 1672 roku, wyd. A. Filipczak-Kocur, Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego 5 (2000).

Komaszyński M., *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska królowa Polski* (*1641-1716*), Kraków 1983.

Komaszyński M., *Księcia Contiego niefortunna wyprawa po koronę Sobieskiego*, Warszawa 1971.
Konarski K., *Szlachta kalwińska w Polsce*, Warszawa 1936.

Konieczna D., *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565-1763*, Warszawa 2013.

Konopczyński W., Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660-1772, Warszawa 1924.

Kopiec J., Między Altransztadem a Połtawą. Stolica Apostolska wobec obsady tronu polskiego w latach 1706-1709, Opole 1997.

Koroluk V. D., Polska i Rosja a wojna północna, Warszawa 1954.

Kriegseisen W., Sejm Rzeczpospolitej szlacheckiej (do 1763 roku), Warszawa 1995.

Krupa J., *Rady senatu za Jana III Sobieskiego (1674-1696)*, Studia Historyczne 35 (1992), z. 3 (138).
Kuras. K., *Partie i fakcje w schyłkowym okresie rządów Augusta III*, Przegląd Nauk Historycznych 12 (2013), nr 1.

Korytkowski J., *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821*, Poznań 1891.

Kossakowski S. K., *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, t. 1-3, Warszawa 1859-1872.

Kotłubaj E., *Galerja nieświeska portretów radziwiłłowskich*, Wilno 1857.

Labuda G., Michowicz W., *Historia dyplomacji polskiej X-XX wieku*, Warszawa 2002.

Lepszy K., *Walka stronnictw w pierwszych latach panowania Zygmunta III*, Kraków 1929.

Lesiński J., *Spory o dobra neuburskie*, Miscellanea Historico-Archivistica 6 (1996), s. 95-132.
Link-Lenczowski A., *Rzeczpospolita na rozdrożu 1697-1733*, Kraków 1994.
Łakociński Z., *Magnus Stenbock w Polsce. Przyczynek do historii szwedzkich zdobyczy w czasie wojny północnej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.

Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu* (*do połowy XVII wieku*), Białystok 2013.
Majewski A. A., *Marszałek wielki litewski Aleksander Hilary Połubiński* (*1626-1679*). *Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2014 [praca doktorska].
Malec J., *Coequatio iurium Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską z 1697 roku*, Acta Baltico-Slavica 12 (1979).
Markiewicz M., *Rady senatorskie Augusta II (1697-1733)*, Wrocław 1988.

Martens R., *Die Absetzung des Königs August II, von Polen*, Zeitschrift des Westpreussischen Geschitsvereins, Heft 8, (Danzig) 1882.
Matyasik J., *Obóz polityczny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 2011.

Matwijowski K., *Sejm grodzieński 1678-1679*, Wrocław 1985.
Mączak A., *Klientela: nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI-XVIII w.*, Warszawa 1994.

Mączak A., *Rządzący i rządzeni. Władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowożytnej*, Warszawa 1986.

Michalski J., *Sejm w czasach saskich*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, red. J. Michalski, t. 1, Warszawa 1984.

Michałowska A., *Stanisław Antoni Szczuka – początki kariery patrona*, Kwartalnik Historyczny 102 (1995), z. 3-4.
Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem. Między barokiem a Oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 1996.
Narbutt J., *Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów Jana III i Augusta II królów panujących w Polsce*, t. 1, Wilno 1843.
Narbutt T., *Dzieje narodu litewskiego*, t. 9, Wilno 1849.
Narbut T., *Dzieje starożytnego narodu litewskiego*, t. 9, Wilno 1841.
Niesiecki K., *Herbarz polski*, wyd. J. N. Bobrowicz, t. 1-9, Lipsk 1839-1846.

Nizio K., *Wojna domowa z Sapiehami na pióra*, Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej (1988), z. 22.

Nowak-Dłużewski J., *Bibliografia staropolskiej okolicznościowej poezji politycznej XVI-XVIII wieku*, Warszawa 1964.
Nycz M., *Geneza reform skarbowych sejmu niemego. Studium z dziejów skarbowo-wojskowych z lat 1697-1717*, Poznań 1938.

Ochmann-Staniszewska S., *Od stabilizacji do kryzysu władzy królewskiej. Państwo Wazów*, [w:] *Między monarchią a demokracją. Studia z dziejów Polski XV-XVIII wieku*, red. A. Sucheni-Grabowska, M. Żaryn, Warszawa 1994.

Olejnik K., *Stefan Batory 1533-1586*, Warszawa 1988.

Olszewski H., *Władza wykonawcza w Rzeczypospolitej od połowy XVII do 1763 r. Studium historyczno-prawne*, Toruń 2003.

Olszewski H., *Praktyka limitowania sejmików*, Czasopismo Prawno-Historyczne, 1969, z. 1 (4).

Olszewski H., *Sejm epoki oligarchii 1652-1763. Prawo – praktyka – teoria – programy*, Poznań 1966.

Olszewski H., *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich 1697-1740*, Warszawa 1961.

Orszulik S., *Kandydatura elektora bawarskiego Maksymiliana III Emanuela do korony polskiej po śmierci Jana III*, Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka" 29 (1974), z. 2.
Popiolek B., *Królowa bez korony. Studium z życia Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej ok. 1669-1729*, Kraków 1996

Perłakowski A., *Dyplomatyczne aspekty bezkrólewia po śmierci Jana III Sobieskiego (1696-1697) w świetle doniesień i relacji Andrzeja Choynackiego*, [w:] *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV-XVIII wieku*, red. R. Skowron, Kraków 2009.

Perłakowski A., *Jan Jerzy Przebendowski jako podskarbi wielki koronny (1703-1729)*, Kraków 2004.

Perłakowski A., *„Sprawa elbląska" w opinii wojewody malborskiego Jana Jerzego Przebendowskiego w latach 1698-1699*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2 (2006).

Piwarski K., *Das Interregnum 1696/1697 in Polen und die politische Lage in Europa*, [w:] *Um die polnische Krohne. Sachsen und Polen während des Nordisches Kriege 1700-1721*, wyd. J. Kalisch, J. Gierowski, Berlin 1962.
Piwarski K., *Dzieje polityczne Prus Wschodnich (1621-1772)*, Gdynia 1938.
Piwarski K., *Między Francją a Austrią. Z dziejów polityki Jana III Sobieskiego w latach 1687-1690*, Kraków 1933.
Piwarski K., *Opozycja litewska pod koniec XVII wieku*, [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie*, Lwów 1930.
Piwarski K., *Hieronim Lubomirski hetman wielki koronny*, Kraków 1929.
Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy, red. M. Nagielski, Warszawa 2011.
Polski Słownik Biograficzny, t. 1-42, Warszawa-Kraków 1935-2006.
Popiołek B., *Królowa bez korony. Studium z życia Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej ok. 1669-1729*, Kraków 1996.
Poraziński J., *Epiphania Poloniae. Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej* (*1702-1710*), Toruń 1999.

Poraziński J., *Restauracja Rządów Augusta II w Rzeczypospolitej 1709-1710*, [w:] *Polska-Saksonia w czasach unii* (*1697-1763*)*. Próba nowego spojrzenia*, red. K. Bartkiewicz, Zielona Góra, 1998.
Poraziński J., *Rola limity sejmików w okresie wojny północnej 1702-1709*, Czasopismo Prawno-Historyczne 44 (1992), z. 1-2.

Poraziński J., *Sejm lubelski w 1703 r. i jego miejsce w konfliktach wewnętrznych na początku XVIII w.*, Warszawa-Poznań-Toruń 1988.

Poraziński J., *Funkcje polityczne i ustrojowe rad senatu w latach 1697-1717*, Kwartalnik Historyczny 91 (1984).

Poraziński J., *Malborska rada senatu w 1703 r.*, Zapiski Historyczne 44 (1979), z. 2.

Prusinowski J., Krupowicz M., *Po ziarnie zbiorek pamiątkowy*, Wilno 1861.

Rachuba A., *Klientela hetmańska w armii litewskiej z lat 1648-1667,* [*w:*] *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006.

Rachuba A., *Hegemonia Sapiehów na Litwie jako przejaw skrajnej dominacji magnaterii w życiu kraju*, [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, Białystok 2003.

Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczpospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002.

Rachuba A., *Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku*, Przegląd Wschodni 3 (1994), z. 3.

Rachuba A., *Sprawa obsady urzędów litewskich po Sapiehach w początkach XVIII wieku*, [w:] *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem. Studia z dziejów Polski i Europy ku czci Profesora Jacka Staszewskiego*, red. K. Wajda, Toruń 1993.
Rachuba A., *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705-1709*, Przegląd Historyczny 83 (1992), z. 4.

Rachuba A., *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, Zapiski Historyczne 51 (1986).

Rakutis V., *Hetmani litewscy w polityce rosyjskiej podczas wojny północnej 1700-1721*, [w:] *Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха: збирник науковйх праць*/ Національна Академія Наук України, Институт Історії України, Державний комитет архівів України, ред. В. А. Смолій, Київ, 2008.
Romaniuk P. P., *Instytucjonalne podstawy hegemonii Sapiehów w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVII w*., [w:] *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku*, red. U. Kosińska, D. Dukwicz, A. Danilczyk, Warszawa 2014.

Romaniuk P. P., *Pojęcie „Rzeczpospolita Litewska" w ruchu republikanckim na przełomie XVII i XVIII wieku*, Barok – Historia – Literatura – Sztuka 13 (2006), z. 1 (25).
Rostworowski E., *Czasy saskie* (*1702-1764*), [w:] *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364-1764*, t. 1, Kraków 1964.

Sadkowska Cz., *Ludwik Konstanty Pociej, hetman wielki Wielkiego Księstwa Litewskiego, i „regestr" jego archiwum z roku 1720*, Archeion 59 (1973).

Sawicki M., *Średnioszlachecka klientela Radziwiłłów nieświeskich w województwie mińskim w czasach saskich*, http:\\pdf.kamunikat.org/2219-4.pdf (Dostęp z dnia 15 V 2017 r.).

Sawicki M., *Partia francuska na Litwie w latach 1696-1697 w świetle dokumentów i rachunków dyplomatów Ludwika XIV. Przyczynek do dziejów elekcji Augusta II*, [w:] *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI-XVIII wieku, O znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami*, red. M. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański, Katowice 2016.

Sawicki M., *„Wojna" parlamentarna i sądowa Sapiehów z Kryszpinami Kirszenszteinami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej. Studia*, red. A. Stroynowski, Warszawa 2013.

Sawicki M., *Stronnictwo dworskie w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1648-1655*, Opole 2010.

Sapieha E., *Dom Sapieżyński*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1995.
Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe, t. 2, Petersburg 1891.
Sielicki F., *Podróż Szeremietiewa przez Polskę i Austrię do Rzymu oraz na Maltę 1697-1698. Z dziejów kontaktów kulturalnych Rusi moskiewskiej z Polską i Zachodem*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975.

Sierzputowski T., *Pierwsza próba reformy politycznej w Polsce*, Warszawa 1905.
Skrzypietz A., *Francuskie zabiegi o koronę polską po śmierci Jana III Sobieskiego*, Katowice 2009.
Skrzypietz A., *Melchior de Polignac i jego misja na dworze Jana III Sobieskiego*, [w:] *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejóa) dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV-XVIII wieku*, Kraków 2009.
Skrzypietz A., *Sapiehowie wobec elekcji księcia Conti* (*1697*), [w:] *Sapiehowie epoki Kodnia i Krasiczyna*, red. K. Stępnik, Lublin 2007.
Skrzypietz A., *Racja stanu w rozumieniu polskiej szlachty na przykładzie elekcji 1697 roku*, [w:] *Spory o państwo w dobie nowożytnej: między racją stanu a partykularyzmem*, red. Z. Anusik, Łódź 2007.
Sliesoriūnas G*., Oginskių kova dėl lyderystės Lietuvos Respublikonų Judėjimui XVII a. pab. – XVIII a. pr*. Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais, t. 2, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2015.
Sliesoriūnas G., *Apogeum wojny domowej i wprowadzenie konfederackiej formy rządów w Wielkim Księstwie Litewskim (1700-1703),* Zbiór artykułów na podstawie referatów wygłoszonych na międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Litwy 8-9 października 2014, red. T. Bairašuskaitė, Vilnius 2015.
Sliesoriūnas G., *The first occupation of Vilnius turing the great northern war (april-may 1702*, [w:] Lithuanian Historical Studies, vol. 14 (2010).
Sliesoriūnas G., *Starania dyplomacji rosyjskiej o wciągnięcie Rzeczypospolitej Obojga Narodów do wojny ze Szwecją w roku 1702 a problem integralności państwa polsko-litewskiego*, [w:] *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV-XVIII wieku*, red. R. Skowron, Kraków 2009.
Sliesoriūnas G., *Czy tak zwane postanowienie wileńskie mogło zostać uchwalone w 1701 roku?*, Zapiski Historyczne 74 (2009), z. 2.
Sliesoriūnas G., *Jono Bokiejaus pasiuntinybė į Maskvą 1697-1699 m. ir Rusijos karinės intervencijos į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę 1697-1698 m. problema*, Lietuvos Istorijos Metraštis. 2004/1.
Sliesoriūnas G., *Walka stronnictw w przededniu i podczas wojny domowej na Litwie XVII/XVIII wieku*, [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. Urwanowicz J., Białystok 2003.
Sliesoriūnas G., *Lietuvos Didžjojoje Kunigaikštystėje suverbuotų karinių dalinių siuntimas prie Rygos 1700 m*., Lietuvos Istorijos Metraštis, 2001 Metai.
Sliesoriūnas G., *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Vidaus Karo Išvakarėse: didikų grupuočiu kova 1690-1697 m*, Vilnius 2000.
Sliesoriūnas G., *Problem separatyzmu Wielkiego Księstwa Litewskiego w końcu XVII wieku. Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje. Materiały z konferencji Trzysta lat od unii polsko-saskiej. Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje"*, Kraków 15-17 IX 1997 r.; red. A. K. Link-Lenczowski, M. Markiewicz, Kraków 1999.
Sliesoriūnas G., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų prorusiškos grupuotės formavimosi pradžia (1697 metais)*, Lituanistica 1 (25), 1996.
Słownik języka Adama Mickiewicza, t. 2, Wrocław-Kraków 1964.

Stanek W., *Konfederacje generalne koronne w XVIII w*., Toruń 1991.

Staszewski J., *Unia polsko-saska*, [w:] *Rzeczpospolita w XVI-XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?*, red. B. Dybaś, P. Hanczewski, T. Kempa, Toruń 2007.
Staszewski J., *Wojny XVIII w. Między barokiem a oświeceniem, wojny i niepokoje czasów saskich*, Olsztyn 2004.
Staszewski J., *Wielka wojna północna i jej skutki*, Czasy Nowożytne 10 (11) (2001).
Staszewski J., *August II Mocny*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1998.

Staszewski J., *„Jak Polskę przemienić w kraj kwitnący...". Szkice i studia z czasów saskich*, Olsztyn 1997.

Staszewski J., *Między Wiedniem i Petersburgiem. Uwagi na temat międzynarodowego położenia Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, [w:] Staszewski J., *„Postanowienie wileńskie" z 1701 roku i jego wpływ na unię polsko-litewską w czasach saskich*, [w:] *Idem*, *„Jak Polskę przemienić w kraj kwitnący...". Szkice i studia z czasów saskich*, Olsztyn 1997.
Staszewski J., *Elekcja 1697 roku*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Historia 28 (1993), z. 259.
Staszewski J., *„Postanowienie wileńskie" z 1701 r. i jego wpływ na unię polsko-litewską w czasach saskich*, Zapiski Historyczne 51 (1986), z. 1.
Staszewski J., *O miejsce w Europie. Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII w.*, Warszawa 1973.

Staszewski J., *Zamach stanu w Saksonii w 1703 r. Upadek Beichlinga. „Portrait de la cour de Pologne et de Saxe"*, Studia Historyczne 12 (1969), z. 1.
Staszewski J., *Rokowania Krzysztofa D. Bose z „Wielkim poselstwem" jesienią 1697 r.*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Historia 3 (1967), z. 24.
Staszewski J., *Stosunki Augusta II z kurią rzymską w latach 1704-1705*. (Misja rzymska), Toruń 1965.

Szujski J., *Dzieje Polski*, t. 4: *Królowie wolno obrani*, cz. 2: *r. 1668-do 1795*, Lwów 1866.

Szymborski G., *Wyprawa Augusta Fryderyka I do Inflant w latach 1700-1701 w świetle wojny domowej na Litwie*, Zabrze-Tarnowskie Góry 2015.

Tęgowski J., *Garść uwag o urzędnikach województwa wileńskiego XIV-XVIII wiek*u, Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego 14 (2011).

Teodora Wagi historya królów i książąt polskich [...], Poznań 1859.

Topolska M. B., *Polacy w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku*, [w:] Lituano-Slavica Posnaniensia, Studia Historica 2, Poznań 1987.

Tygielski W., *Listy – ludzie – władza: patronat Jana Zamoyskiego w świetle korespondencji*, Warszawa 2007.
Tygielski W., *Stronnictwo, które nie mogło przegrać*, Przegląd Historyczny 76 (1985), z. 2.

Um die Polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700-1721, red. von J. Kalisch und J. Gierowski, Berlin 1962.

Urbaniak V., *Zamoyszczycy bez Zamoyskiego. Studium dekompozycji ugrupowania politycznego*, Warszawa 1995.

Uruski S., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 1-16, Warszawa 1904-1932.
Urwanowicz J., *Wojskowe „sejmiki". Koła w wojsku Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku,* Białystok 1996.
Urwanowicz J., *Drobna szlachta w wojnie domowej na Litwie w XVII/XVIII wieku*, [w:] *Drobna szlachta podlaska w XVI-XIX wieku*, red. S. Kuczyński, Białystok 1991.
Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 3: *Księstwo Żmudzkie XV-XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, A. Haratym, Warszawa 2015.
Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 2: *Województwo trockie XIV-XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, A. Haratym, współprac. A. Macuk, J. Aniszczanka, Warszawa, 2009.
Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 1: *Województwo wileńskie XIV-XVIII wiek,* red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, współprac. U. Jemialianczuk, A. Macuk, Warszawa 2004.
Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV-XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa 2003
Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku. Spisy, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994.
Vičko D., *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, Zapiski Historyczne 79 (2014), z. 2.

Vičko D., *Stanowisko Wiśniowieckich wobec sporów o sejm konny w 1698 roku*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej. Studia*, red A. Stroynowski, Warszawa 2013.

Wagner M., *Towarzysze broni Jana Sobieskiego*, [w:] *Jan Sobieski – wódz i polityk (1629-1696) w trzechsetną rocznicę śmierci*, red. J. Wojtasik, Siedlce 1997.
Wagner M., *Stanisław Jabłonowski (1634-1702). Polityk i dowódca*, Siedlce 1997.
Walewski A., *Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III*, Kraków 1874.
Wasilewski T., *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z koronną od unii lubelskiej do początku XVIII w*., Zapiski Historyczne 2 (1986).
Wieczorek A., *„Została Polska dla niezgody w kartach..." – implikacje rozbieżnych przekonań w świetle pism politycznych 1705 r.*, [w:] *Między Zachodem a Wschodem. Studia ku czci Profesora Jacka Staszewskiego*, t. 2, red. J. Dumanowski, B. Dybaś, K. Mikulski, J. Poraziński, S. Roszak, Toruń 2003.
Wierzbicki L. A., *Posłowie litewscy na sejm nadzwyczajny 1672 roku*, Wschodni Rocznik Humanistyczny 3 (2006).

Wimmer J., *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w*., Warszawa 1965

Wimmer J., *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości 1 (1954).
Wimmer J., *Wojsko polskie w przededniu wojny północnej (1699-1702)*, Studia i Materiały do Historii Woskowości 1 (!954).
Wimmer J., Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej 1700-1717, Warszawa 1956.

Wisner H., *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego, dyplomacja, varia*, Warszawa 2004.
Wisner H., *Kilka uwag o stronnictwie wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła (1585—1640)*, Zapiski Historyczne 57 (1997), z. 4.

Wiśniowiecki M. S., *Dla pamięci, co się którego roku działo*, [w:] *Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów przez Aleksandra Przeździeckiego*, t. 1, Wilno 1841.

Wodziński A. M., *Gdańsk za czasów Stanisława Leszczyńskiego* (*1704-1709, 1733-1734*), Prace Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego 6 (1929).
Wojtasik J., *W przededniu traktatu karłowickiego. Stosunek Rzeczypospolitej i Augusta II do pokoju z Turkami*, Kwartalnik Historyczny 77 (1970), nr 2.
Wojtasik J., *Walka Augusta II z obozem kontystowsko-prymasowskim w pierwszym roku panowania* (*1697-1698*), Przegląd Historyczny 60 (1969), z. 1.
Wojtasik J., *Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami w 1698 r.*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości 13 (1967), cz. 1; cz. 2.
Wolff J., *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895.
Wolff J., *Pacowie: materyały historyczno-genealogiczne*, Petersburg 1885.
Wolff J., *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1795*, Kraków 1885.
Woliński J., *Koekwacja praw na Litwie 1697*, [w:] *O naprawę Rzeczypospolitej XVII-XVIII wieku. Prace ofiarowane Władysławowi Czaplińskiemu w 60 rocznicę urodzin*, red. J. Gierowski, Warszawa 1965.
Wójcik Z., Jan III Sobieski 1629-1696, Warszawa 1994.
Wójcik Z., *Jan Sobieski 1629-1696*, Warszawa 1983.
Wójcik Z., *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674-1679*,Wrocław 1976.
Wójciuk M. T., *Sejmik piński w oczach szlachty w XVIII wieku*, Białoruskie Towarzystwo Historyczne 43 (2015).

Zajączkowski A., *Szlachta polska. Kultura i struktura*, Warszawa 1993.

Zakrzewski A. B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI-XVIII w.*, Warszawa 2000.

Zakrzewski A. B., *Marszałek powiatowy Wielkiego Księstwa Litewskiego marszałkiem sejmikowym (XVI-XVIII w.)*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie: studia ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. S. Russocki, Warszawa 1996.

Zarzycki W., *Dyplomacja hetmanów w dawnej Polsce*, Poznań 1976.

Zawadzki K., „Awizy Krakowskie i Gazety z Warszawy": dwie gazety seryjne z przełomu XVII i XVIII w., Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 25/3 (1986).
Zdzitowiecka-Jasieńska H., *Konfederacja Baranowskiego w dobie bezkrólewia po Janie III. (Dokończenie)*, Ateneum Wileńskie 6 (1929), z. 3-4.
Zielińska T., *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, t. I, Warszawa 1997.

Zielińska T., *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewszczyzn w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
Zielińska Z., *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowska za Sasów*, Przegląd Historyczny 62 (1971), z. 3.

Zwierzykowski M., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, Poznań 2010.

Żychliński T., *Złota księga szlachty polskiej*, t. 1-31, Poznań 1879-1908.

Spis tytułów źródeł

Akt konfederacji litewskich zwolenników elekcji Fryderyka Augusta Wettina, elektora saskiego (*antysapieżyński*), Warszawa, 1.07.1697 r., [w] *Akta Zjazdów Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: *Okresy bezkrólewi* (*1572-1576 1586-1587, 1632, 1648, 1696-1697, 1706-1709, 1733-1735, 1763-1764*), s. 341-343.
Akt konfederacji W.Ks.L., 16.03.1703, BOssol., rkps 3582 II, s. 22-225.
Akt Pacyfikacji Wielkiego Księstwa Litewskiego. Warszawa 16. o1. 1702, [w:] *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701/1702*, wyd. P. Smolarek, Warszawa 1962, s. 301-307.
Akta Stanów Wielkiego Xięstwa Litewskiego na pospolite ruszenie vigore laudum wileńskiego 14 Augusti 1698 postanowionego między Ławnem a Puzewiczmi [...] *Anno Domini 1698. Dnia 21 Decembris*, Wilno 1699, k. 2.

*Amico confi*denti, 30.12.1703, [w:] A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 3, s. 562-566.
Apokryf punkty do ugody między rodem Sapiehów a Grzegorzem (Hrehorym) Antonim Ogińskim, starostą żmudzkim, i rodem Ogińskich, 18.01.1701, AGAD, AR f. 354, dz. II, nr 1928.
Articuli pactorum conventorum Stanów tej Rzeczypospolitej i W. X. L. i państw do nich należących z Posłami JKM [...], s. 18.
Articuli pactorum conventorum Stanów tej Rzeczypospolitej i W. X. L. i państw do nich należących z Posłami J. K. M., s. 23 http:\\starodruki.ihuw.pl/stWeb/single/270/ (Dostęp z dnia 27 V 2017 r.).
Auctio subsidiorum y prorogatio podatkow extraordynaryinych W. X. Lit., *VL*, t. 6, s. 59-60.
August II do Michała Kociełła, [bm, bd], BCzart., rkps 521, k. 205-206.

Aleksander Gruszczyński do Karola Stanisława Radziwiłła, [b.d.], AGAD, AR, dz. V, nr 4816, k. 80.
Asekuracja Michała Serwacego księcia Wiśniowieckiego, hetmana polnego litewskiego, Ludwika [Konstantego] Pocieja, strażnika wielkiego litewskiego, i Marcjana [Dominika] Wołłowicza, pisarza wielkiego litewskiego, złożona na ręce Karola I Stanisława księcia Radziwiłła, kanclerza litewskiego, dotycząca ich nominacji na wyższe urzędy, dokonanej przez Augusta II, króla polskiego, 07.1703, AGAD f. 354, dz. II, nr 2013.
Asekuracja Michała Serwacego księcia Wiśniowieckiego, hetmana wielkiego litewskiego i kasztelana wileńskiego, i [*Grzegorza*] (*Hrehorego*) [*Antoniego*] *Ogińskiego, starosty żmudzkiego i hetmana polnego litewskiego, wydana Karolowi I Stanisławowi księciu Radziwiłłowi, kanclerzowi litewskiemu, w sprawie zwrotu wydanych przez kancelarię litewską przywilejów na buławę polną litewską i podskarbstwo wielkie litewskie*, 1703. AGAD f. 354, dz. II, nr 2030.
Coequatio iurium una cum ordinatione judiciorum tribunalitiorum, et repartitione, locationeque exercituum Magni Ducatus Lituaniae, b.m.d., k. A.

Coeguatio iurium stanów W. Ks. Lit. z Koroną Polską, *VL*, t. 5, f. 860-868.

Compendium Sejmu Walnego 1701 r., LNB, Oddz. R, f. 141, ZACz, dz. I, rkps 2043, s. 1-12.
Copia confoederationis generalis M. Ducatus Lithuaniae 7 Martij [*1703*].
Copia listu JMPana Wdy Wileńskiego Hetmana WXL^{o} Sapiehy do Króla Jmci die 17 Martii 1700, LNB, ASap., f. 103, teka XIV, nr 2568, s. 88.
Copia listu kawalera Paca do woiewodztw y powiatów, 24.02.1703, Warszawa, BK PAN, rkps 407.
Copia listu Sapiehów do województw poznańskiego y kaliskiego z obozu pod Koninem die 22 Aug. 1703, BK PAN, rkps 00407, k. 161-162.
Copia manifestu w Brześciu uczynionego contra conventiculum Varsaviensem, 11.07.1705, BK PAN, rkps 393, s. 199.
Declaratio paenarum contra oppresores Wolności et agresores Stanów Rzeczypospolitej W. X. L. nie złość, rankor non privata, lub zawziętość, ale wynoszenie się Sapiehów ponad równość przywiodła do jawnej złości, [w:] *Postanowienie generalne Stanów W. X. L.*
Deklaracya o nowey szlachcie w Koronie y w W. X. Litewskim, *VL*, t. 5, s. 241, f 492.
Diariusz sejmu 1699 roku, LNB, Oddz. R, f. 141, ZACz, dz. I, nr 2044.
Diariusz, BOssol., rkps 484, s. 151-155.
Dominik Mikołaj Radziwiłł do Hieronima Lubomirskiego, Kraków, 5.11.1697, BK PAN, rkps 394, k. 325.
Dubia Wielkie przeciw instancyey szwedzkiey Traktatow o pokojy z Polskiemi Pany. List NN do NN w sprawie rozpisania sejmików przedsejmowych, 21.02.1703, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1991.
Dyaryusz elekcyi 15 maja 1697 roku zaczętej, BCzart., rkps 189.
Dziennik czynności hetmana wielkiego litewskiego Michała Wiśniowieckiego, BCzart, rkps 1167.
Elucitadio constitutionis anni 1690 urodzonemu Biegańskiemu marszałkowi bracławskiemu, *VL*, t. 6, s. 42, f. 78.
[„Gazetka bezimienna”] *Relatia Potrzeby W^{o} X^{o} L^{o} cum Domo Sapiehana*,18.11.1700, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 137-140.
Glossa na Manifest Bogu, Światu i Oyczyźnie. Przez Jaśnie Wielmożnego Ic^{o}: Mści: Pana Kazimierza Jana Hrabie na Bychowcu Zasławiu y Dąbrównie Sapiehę Woiewodę Wileńskiego hetmana W. W. X. L. do powszechney wiadomości podany Roku 1699 uczyniona tegoż roku 1699, Vilno, LMAVB, sgn. L-17/2-34, niepag.
Głos a pewnego ziemianina na manifest Leszczyńskiego, BK PAN, rkps 393, s. 173.
Ignacego Olszowskiego Pamiętnik z czasów Augusta II Króla Polskiego z współczesnego rękopisu wydany przez L[*udwika*] *H*[*erburta*], BJ, rkp. 9743/III.
Informacja Augusta II, króla polskiego dana Janowi Hordynie, bm. 20.12.1702, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1980.
Informacja Augusta II dla Karola Stanisława Radziwiłła, 20.12.1702. AGAD, f. 354, dz. II, nr 1980.
Instrukcja Augusta II na sejmiki, Warszawa, 3 II 1698, [w:] *AS*, s. 135-137.
Instrukcja Jakuba Sobieskiego dla Jana Jakuba Kickiego, Oława, 10 VIII 1701., [w:] *Archiwum Tajne Augusta II*, t. 1, s. 73-74.
Instrukcja królewska na sejmiki, BUW 113, k. 87.

Instrukcja JKMci [...] *na sejmik pro 31 maja dana w Elblągu*, 12.05.1703, BOssol., rkps 3582 II, s. 2-3.
Instrukcja z kancelarii koronnej urodzonemu Stanisławowi Lanckorońskiemu posłowi J. K. M. na sejmik przedsejmowy woiewództwa podolskiego dana w Żółkwi dnia 3 miesiąca Octobra R. P. 1678, BOssol. k. 54-63. (66).
Instrukcja dla posłów woj. nowogródzkiego na sejm lubelski, 31.05.1703, BOssol., rkps 3582 II, s. 152-153.
Instrukcja posłom WKL do króla, dana na zjeździe w Różanie, 13.03.1701 r. (oryginał), BCzart., rkps 567/IV, s. 25-33.
Instrukcja dla posłów WKL do hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego, dana 10 III 1701 r. na zjeździe w Różanie, BCzart., rkps 195/IV, nr 14, s. 67-75.
Instrukcja posłom WKL do prymasa, wyprawionym ze zjazdu w Różanie, bd. (kopia), BCzart., rkps 195/IV, nr 15, s. 77-82.
Instrukcja wojska WXL Anno 1697 Decembris 12 dnia, BCzart., rkps 540, k. 175-176.
Jarmark w Nowogródku, 17.08.1706 r., BCzart., rkps 536, s. 526 i n.
Józef Bogusław Słuszka do prymasa [bm, bd], BCzart., rkps 441, k. 295.
J. Tyzenhaus do H. Połubińskiego, 14.11.1678, Biała, AGAD, AR V 421/16717.
K. S. Radziwiłł do S. A. Szczuki, AGAD, APP, nr 163, t. 3, k. 753.
Kazimierz Zaranek do Karola Stanisława Radziwiłła, 7.03.1698, Doktoryszki, AGAD, AR, dz. V, sgn. 18 478, k. 16-17.
Kazimierz Zaranek do Stanisława Antoniego Szczuki, 20.06.1699 r. Bejsagoła, AGAD, APP, nr 163, t. 3, k. 329-330.
K. J. Sapieha do M. Wiśniowieckiego, 13.08.1702, AGAD, AR, dz. VI, II-51a, s. 94-97.
Komissya ukrzywdzonych od Woyska Wielkiego Xięstwa Litewskiego, VL, t. 6, s. 36.
Konfederacya Generalna Stanów Koronnych y W. X. Litt.: na Zieździe Walnym pod Sandomierzem postanowiona, 1704, BK PAN, sygn. 36095 (starodruk).
Konfederacja woj. ruskiego uchwalona na sejmiku wiszeńskim, 27.02.1703 r., *Akta grodzkie i ziemskie*, t. 22, *Lauda sejmikowe wiszeńskie 1673-1732*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1932, s. 388-394.
Konfederacja senatorsko-żołnierska w Kobryniu, potwierdzająca postanowienie przyjęte poprzednio w Wilnie (*22.11.1672*), [w:] *Akta Zjazdów Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI-XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009, s. 390-393.
Kopia listu Michała Franciszka Sapiehy, koniuszego lit. do Jerzego Stanisława Sapiehy, stolnika lit., 17 XI 1700 r., „W karczmie lejpuńskiej w nocy”, http://www.fronda.pl/blogi/zrodla-do-dziejow-w-x-l/noc-przed-bitwa,4868.html, (dostęp z dnia 17 kwietnia 2013 r.)
Kopia listu NN do NN na temat utarczek z Sapiehami, 05.07.1702, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1957.
Królewicz Jakub do K. J. Sapiehy, 9.05.1694, Warszawa, AGAD, AR, dz. II, t. 13, nr 1799.
Krzysztof Białłozor do Karola Stanisława Radziwiłła, 6.04.1699, Warszawa, AGAD, AR, dz. V, nr 694, k. 5.

Krzysztof Białłozor do Karola Stanisława Radziwiłła, 16.04.1699. Warszawa, AGAD, AR, dz. V, nr 694, k. 8-9.
K. Białłozor do K. S. Radziwiłła, 25.05.1699 r. Warszawa, AGAD, AR, dz. V, nr 694, k. 26.
Krzysztof Białłozor do Karola Stanisława Radziwiłła, 22.04.1699. Warszawa, AGAD, AR, dz. V, nr 694, k. 18.
Krzysztof Komorowski do Karola Stanisława Radziwiłła, 12.02.1699 r., AGAD, AR, dz. V, nr 7053, k. 6.
Krzysztof Zawisza do Karola Stanisława Radziwiłła, 7.03.1698. Bakszty, AGAD, AR, dz. V, sgn. 18 581, k. 9-11.
K. S. Zawisza do J. J. Przebendowskiego, 24.11.1698, AGAD, AR, dz. V, rkps. 18581, k. 20-21.
Laudum szlachty pińskiego powiatu na sejmiku gromnicznym, 10.02.1701 r., [w:] *Акты издаваемые виленскою археографическою коммиссіею*, t. 13: *Акты главнаго литовскаго трибунала*, Wilno 1886, s. 133-136.
Laudum szlachty powiatu brasławskiego, zebranej na pospolitym ruszeniu, 11.08.1702, b.m., [w:] *Акты издаваемые виленскою археографическою коммиссіею*, t. 13: *Акты главнаго литовскаго трибунала*, Wilno 1886, s. 140-142.
Laudum szlachty województwa wileńskiego, b.m., 9.08.1698, [w:] *Акты издаваемые виленскою археографическою коммиссіею*, t. 13: *Акты главнаго литовскаго трибунала*, s. 129-133.
List Aleksandra Jana Podbereskiego do księcia Michała Serwacego Wiśniowieckiego, bm. 31.08.1701. AGAD f. 354, dz. II, nr 1921.
List prymasa Michała Radziejowskiego na sejmiki, 23.02.1703, [w:] *AS*, s. 323-324.
List Andrz. Ch. Załuskiego, Biskupa Warmińskiego, do Szczuki Podkanclerzego WXL^{o}, 26.10.1701, Seeburg, ANKr, ZFK, f. 636, APKrz, sgn. 3365, s. 331.
List Augusta II do Kazimierza Sapiehy wojewody trockiego, 20.03.1699,Warszawa, LNB, ASap, f. 103, teka XIV, plik nr 2348, s. 8.
List Augusta II z 31.04.1703, BK PAN, rkps 1560/1.
List Augusta II, króla polskiego, do obradujących po limicie w Wilnie stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, dotyczący uspokojenia sytuacji na Litwie, 11 VII 1701 r. AGAD, AR, f. 354, dz. II, nr 1912.
List Augusta II, króla polskiego do kardynała Michała Radziejowskiego, prymasa i arcybiskupa gnieźnieńskiego, na temat rozwoju sytuacji w Wielkim Księstwie Litewskim, AGAD, AR, f. 354, dz. II, nr 1913.
List Augusta II do Karola Stanisława Radziwiłła z 31.03.1701 r. (kopia), BCzart., rkps 195/IV, nr 23, s. 113.
List Augusta II do Karola Stanisława Radziwiłła, bm., 20.12.1702, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1980.
List Augusta II, króla polskiego, do senatorów koronnych i litewskich, wzywający ich na radę senatorską do Malborka, 25.02.1703. AGAD, f. 354, dz. II, nr 1997.
List Augusta II, króla polskiego do kardynała Michała Radziejowskiego, prymasa i arcybiskupa gnieźnieńskiego, wzywający go do przybycia na radę senatorską do Malborka, 25.02.1703. AGAD, f. 354, dz. II, nr 1997.
List A. Szczuki, Podkanclerzego W^{o}X^{a}L^{o}, do żony, 24.10.1701, Grodno, ANKr, ZFK, f. 636, APKrz, sgn. 3365, s. 309.

List A. Szczuki do żony, 19.11.1700, z Warszawy, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 111-112.
List A. Szczuki podkanclerzego W. X. L. do żony z 16 i 26.05.1700, z Warszawy, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 61-63 i 65-68.
List A. St. Szczuki, podkanclerzego litewskiego do żony, 24.11.1700, w Szczuczynie, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 93-96.
List A. Szczuki, podkanclerzego litewskiego do żony, 19.11.1700, z Warszawy, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 125-127.
List Benedykta Sapiehy podskarbiego litewskiego do Szczuki podkanclerzego litewskiego, 15.05.1704, b.m., ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1309-1319.
List Chaleckiego Michała, starosty mozyrskiego, pułkownika królewskiego, do podkomorzego parnawskiego, b.m.d., Listy z czasów Jana III i Augusta II, wyd. W. Skrzydylka, Kraków 1870, s. 105-106.
List Dawida Mickiewicza do Stanisława Szczuki, podkanclerzego, 30.09.1704, Pułtusk, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365.
List Dłuskiego do Szczuki, Podkanclerzego WXL, 18.10.1702, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 801-807.
List Flemminga do saskiego posła w Berlinie Manteuffla, Archiwum Tajne Augusta II, s. 182.
List Kazimierza Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego do X. kanonika Bernicza, 21.10.1697, Grodno, [w:] *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą począwszy od wstąpienia na tron Augusta II aż do zgonu syna jego Augusta III (1697-1763)*, oprac. E. Raczyński, Poznań 1841, s. 24-25.
List Jana Strutyńskiego do Szczuki, 5.03.1700, z Warszawy, ANKr, ZFK, f. 635, APkrz, sgn. 3365, s. 29-31.
List kardynała Radziejowskiego do Szczuki, 10.02.1700 z Warszawy, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sygn. 3365, s. 25.
List Karola XII, króla szwedzkiego do [Jana Jerzego] Chwałkowskiego, chorążego nowogródzkiego i ekonoma birżańskiego, 24-27.07.1701. AGAD, f. 354, dz. II, nr 1916.
List Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza WXL do Stanisława Szczuki, podkanclerza WXL, 9.06.1706, Ołyka, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365.
List Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza WXL do Stanisława Szczuki, podkanclerzego WXL, 14.04.1705, Nieśwież, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365.
List [Kazimierza Jana Sapiehy], wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego, na sejmiki, 06.03.1702, AGAD f 354, dz. II, nr 1943.
List do Kazimierza Jana Sapiehy wojewody wileńskiego, hetmana WXL, 3.10.1700, b.m., LNB, ASap, f. 103, teka XIV, nr 2375, s. 12.
List Kczewskiego do Radziwiłła z Warszawy, 26.03.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 6589, k. 55-57.
List Kczewskiego do Radziwiłła z Warszawy, 11.04.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 6589, k. 73-76.
List Kczewskiego do Radziwiłła z Warszawy, 5.05.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 6589, k. 62-65.

List Krzysztofa Sienickiego, miecznika litewskiego do wojewody połockiego Stanisława Denhoffa, 30.06.1706, Bychów, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3362, s. 209-210.
List Krzysztofa Sienickiego, miecznika litewskiego do Szczuki, 15.03.1706, z Szadowa, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365.
List księcia Wiśniowieckiego spod Lubstowa 7 września 1703 r.; *Drugi list księcia Wiśniowieckiego spod Lubstowa 14 września 1703 r*. http:\\oai.pbc.gda.pl:19953 (Dostęp z dnia 27.05.2017 r.).
List M. C. Sapiehy (podobno koniuszego litewskiego, syna hetmana wielkiego litewskiego Sapiehy) do Flemminga. d. 28 IX 1697 r., [w:] *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą począwszy od wstąpienia na tron Augusta II aż do zgonu syna jego Augusta III* (*1697-1763*), oprac. E. Raczyński, Poznań 1841, s. 23-24.
List od JWielm. Ichmc. Panów Sapiehów zaprzeszłey Rezolucyj do Wdztw y Powiatów pisany bez winy bez sądu, b.m.d., LNB, oddz. R, f. 141, ZACz, dz. I, s. 242-245).
List Piotra Ernesta Kczewskiego, podkomorzego do Radziwiłła z Warszawy, 10.04.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 6589, k. 66-72.
List Pocieja do Radziwiłła z okolic Wołożyna, 14.05.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 11913/I, k. 115-118.
List Pocieja do Radziwiłła z obozu wojskowego, 30(?).04.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 11913/I, k. 93-99.
List Pocieja do Radziwiłła z obozu wojskowego, 14.04.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 11913/I, k. 104-106.
List Pocieja do Radziwiłła z okolic Wołożyna, 14.05.1702, AFAD, AR, dz. V, nr 11913?I, k. 115-118.
List Podbereskiego, marszałka powiatu upickiego do księcia Michała Serwacego Wiśniowieckiego, pułkownika generalnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1921.
Listy podkanclerzego do żony, 20 i 23.12.1700, Warszawa. ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365.
List podkanclerzego Szembeka do gen. Flemmminga?, Drezno. 4.07.1706, [w:] *Archiwum tajne Augusta II, czyli zbiór aktów urzędowych z czasów*, t. 1, 122-123.
List podkanclerzego Szembeka do gen. Flemmminga [?], Drezno, 4.02.1706, [w:] *Archiwum tajne Augusta II, czyli zbiór aktów urzędowych z czasów*, t. 1, s. 122-127.
List przypowiedni Augusta II, króla polskiego, dany Karolowi I Stanisławowi księciu Radziwiłłowi, kanclerzowi litewskiemu, na chorągiew pancerną, 30.08.1702. AGAD f. 354, dz. II, nr 1964.
List Rzewuskiego do Kazimierza Sapiehy hetmana WXL, 17.03.1700, b.m., [w:] *Listy z czasów Jana III i Augusta II*, s. 101-102.
List Sapiehów na sejmiki, Warszawa.23.02.1703, [w:] *Akta Sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego lata 1696-1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008, s. 324-326.
List strażnika litewskiego do Radziwiłła z obozu wojskowego, 20.04.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 11913/I, k. 107-110.

List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony, 12.10.1704, ze Szczuczyna, ANKr, AKPot. (Archiwum Szczuki), sgn. 3365, f. 635, s. 1422-1424.
List Szczuki, podkanclerzego WXL do żony, 5.12.1705, z Grodna ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3362, s. 155-156.
List Szczuki podkanclerzego do żony, 25.11.1705, z Sidry, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3362, s. 145-146.
List Szczuki podkanclerzego do żony, 30.11.1705, z Grodna, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3362, s. 153-154.
List Szczuki podkanclerzego do żony, 7. 12. 1705, z Grodna, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3362, s. 159.
Listy Stanisława Szczuki, podkanclerzego WXL do żony z 12.07 i 6.08.1705, Szczuczyn, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365.
List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony, 14.09.1704, ANKr, ZFK, f. 635 APKrz, sgn. 365, s. 1376-1378 (błędna datacja stron).
List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony, 27.09.1704, ze Szczuczyna, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, f. 635, s. 1389-1390.
List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony, 30.09.1704, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1403.
List Stanisława Szczuki, podkanclerzego do żony, 3.11.1704, Szczuczyn, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365.
List Stanisława Szczuki, podkanclerzego do żony, 25.11.1700, Warszawa, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365.
Listy Szczuki, podkanclerzego do żony, 20 i 23.12.1700, Sidra, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365.
Listy Szczuki, podkanclerzego do żony, 19, 20 25 i 26.01.1701, Warszawa, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365.
List Szczuki podkanclerzego WXL do żony, 14.03.1704, b.m., ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1273.
List Szczuki podkanclerzego WXL do żony, 12.02.1704, Kraków, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1215, 1219.
List Szczuki podkanclerzego WXL do żony, 22.02.1704, Kraków ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1239-1241.
List Szczuki podkanclerzego WXL do żony, 11.03.1704, Tarnów, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1269.
List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony, 22/28.09.1704, ANKr, AKPot. (Archiwum Szczuki), sgn. 3365, fond 635, s. 1391.
List Szczuki podkanclerzego litewskiego do żony, 18.11.1704, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1457.
Szczuka do Załuskiego, 8.07.1704, A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 4, s. 345.
List Wiśniowieckiego do Radziwiłła ze Stokliszek, 25.03.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 17503?I, k. 29-38.
List Wiśniowieckiego do Radziwiłła z okolic Wołożyna, 5.05.1702, AGAD, AR, dz. V, nr 175/I, k. 21-24.
M. Wiśniowiecki do K. J. Sapiehy, 18.08.1702, AGAD AR, dz. VI, II-51a, s. 97-99.
List W. Kon. Dłuskiego przebywającego w służbie kardynała Radziejowskiego, 3.03.1704, Warszawa, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365.

List W. Kon. Dłuskiego, do Szczuki podkanclerzego WXLit., 22.10.1701, Warszawa, ANKra, ZFK, f. 636, APKrz, sgn. 3365, s. 305.
List W. K. Dłuskiego do Szczuki podkanclerzego WXLit, 8.11.1701, Warszawa, ANKr, ZFK, f. 535, APKrz, sgn. 3365, s. 352.
List W. Kons. Dłuskiego, do Szczuki podkanclerzego WXLit., 17.11.1701, Warszawa, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 362.
List W. Kons. Dłuskiego, do Szczuki podkanclerzego WXLit., 22.11.1701, Warszawa, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s.367.
List W.K. Dłuskiego do Szczuki, podkanclerzego, 22.10, Warszawa, AGAD, APP, rkps 163/30 nr 33 (oryg).
List W. Kon. Dłuskiego, do Szczuki podkanclerzego WXLit., 24.10.1701, Warszawa, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 311-312.
List Wojciecha Konstantego Dłuskiego do pani Szczuczyny, 10.07.1704, z Warszawy, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 1347-1349.
Manifest Białłozora, 27.04.1702, Moskwa, [w:] J. Burdowicz-Noiwcki, *Piotr I*, s. 333, p. 286.
Manifest Bogu Światu y Oyczyźnie przez Iaśnie Wielmożnego Ie$^{o:}$ Mści: Pana Kazimierza Iana Hrabie na Bychowie, Zasławiu y Dąbrownie Sapiehę Woiewodę Wileńskiego, Hetmana W: W. X. L. do powszechney wiadomości Podany Roku 1699 [Dat.: w Grodnie 16 Febr. 1699; s. l. s. n.], LMAVB,
Manifest księcia Conti, 5. 10. 97, BCzart., rkps 516, k. 77.
Manifest obywateli województwa sandomierskiego, 22.08.1702. AGAD f. 354, dz. II, nr 1962.
Manifest przeciwko koronacyi warszawskiej i wszystkim aktom zjazdu przytomnego, uczyniony w Tykocinie, 15.10.1705, BK PAN, rkps 407, s. 383.
Manifest Sapiehów z obozu pod Brańskiem, 6.06.1702, A. Chr. Załuski, *Epistolae*, t. 3, s. 202.
Manifest senatorów, posłów i szlachty litewskiej przeciwko koekwacji praw WKsL z Koroną Polską, Warszawa, 25.06.1697 r., [w:] *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: *Okresy bezkrólewi „1572-1576, 1586-1587, 1632, 1648, 1696-1697, 1706-1709, 1733-1735, 1763-1764)*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2006.
Manifest powtórny stanów Rztej in absentia JKMci w Tykocinie, 2.10.1705, BK PAN, rkps 953.
Manifest Stanów Wielkiego Xięstwa Litewskiego na Zieździe Walnym Wileńskim po limitacyey z Rożany na dniu dziewiatym Miesiąca Maia w Roku 1701 Przeciwko Contumacij Ichmośćiow Panow Sapiehow uczyniony, AGAD, AR, dz. II, nr 1909.
Manifestatio contra legationem, Moscoviticam in Decembri, [w:] A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 3, s. 582-583.
Marcjan Dominik Wołłowicz do Karola Stanisława Radziwiłła, 12.02.1699 r., Zieleźnica, AGAD, AR, dz. V, nr 17979, k. 5.
Michał Ślizień do Karola Stanisława Radziwiłła, 8.05.1699 r., Równe Pole, AGAD, AR, dz. V, nr 14568, k. 1-2.
Mowa podkanclerzego W. X. L. na punktów 22 od JKMci proponowanych na Radzie w Warszawie die 28 Maij Anno 1700, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3365, s. 69-71.

M. S. Radziejowski do K. Brzostowskiego, 26.04.1694, Skierniewice, AGAD, AR, dz. II, t. 13, nr 1798 (kopia).
Obwieszczenie do poparcia wolney Elekcyey Roku Pańskiego tysiącznego sześćsetnego dziewięćdziesiątego siódmego, BK PAN, rkps 36081, k.1-k.11.
Odpowiedź Augusta II na instrukcję szlachty powiatu pińskiego, [b. d.; kopia], BCzart., rkps 1668, k. 66-67.
Odpowiedź kardynała Michała Radziejowskiego, prymasa i arcybiskupa gnieźnieńskiego, do Augusta II, króla polskiego, 16.07.1701 r., AGAD, AR, f. 354, dz. II, nr 1913.
Odpowiedź Sapiehów na punkty przedstawione przez komisarza królewskiego, [Stanisława Antoniego Szczukę], podkanclerzego litewskiego, na zjeździe grodzieńskim, b.d.d. 1701, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1938.
Odpowiedź kardynała Michała Radziejowskiego, prymasa i arcybiskupa gnieźnieńskiego, w sprawie niedoszłej ugody z Sapiehami, 30.07.1701 r., AGAD, AR, f. 354, dz. II, nr 1918.
Ogilvi do Wiśniowieckiego, 12.02.1706, BCzart., rkps 1167.
Ogilvi do Piotra, 17.02.1706, *Pisma i Bumagi*, t. 4, cz. 2, s. 565-567.
Ogilvi do Piotra, 30.04.1706, *Pisma i bumagi*, t. 4, cz. 2, s. 718-719.
Ogiński do Wiśniowieckiego, 18.04.1706, BCzart., rkps 1167, s. 201-202.
Ogiński do Wiśniowieckiego, 22.04.1706, BCzart., rkps 1167, s. 203-205.
Ordynans Jana Kazimierza Karola Biegańskiego, starosty starodubowskiego, bm.,18.11.1701, AGAD, f. 354, dz. II nr 1932.
Ordynans Karola XII, króla szwedzkiego do pułkownika Rozena, 27.07.1701. AGAD, f. 354, dz. II nr 1916.
Oznaymienie krola nowo obranego, na seymie walnym elekcyi między Warszawą a Wolą die 27 junij anno 1697, *VL*, t. 5, s. 459, f. 979-980.
Piotr do Wiśniowieckiego, 18.02.1706, *Pisma i bumagi*, t. 4, cz. 1, s. 61-62.
Piotr do Ogińskiego, 18.02.1706, *Pisma i bumagi*, t. 4, cz. 1, s. 62.
Piotr do Mazepy, 27.02.1706, *Pisma i bumagi*, t. 4, cz. 1.
Piotr do Mazepy, 4.03.1706, *Pisma i bumagi*, t. 4, cz. 2, s. 82.
Pismo Augusta II z 1 marca 1701 r. do zjazdu różańskiego, Birże, [w:] G. Sliesoriūnas, *Czy tak zwane postanowienie wileńskie mogło zostać uchwalone w 1701 roku?*, s. 14, p. 29.
Postanowienie Generalne Stanów W. X. Lit. wieczne i nigdy nienaruszone, na Zieździe Walnym Woiewodztw y Powiatow, Pospolitym ruszeniem pod Olkinikami uchwalone, Roku Pańskiego 1700, w Drukarni Akademii Wileńskiej Soc. Jesu.
Postanowienie Generalne Stanów Wielkiego Xięstwa Litewskiego przy rozeyściu się z pospolitego ruszenia między Ławnem a Puzewiczami dnia 21 Decembra Anno 1698 uczynione; rankraštinė kopija: LMAB, RS, f. 17, b. 177, l. 152v.
Postanowienie Generalne Stanów WXLit.- - na Zjeździe Walnym woiewództw y powiatów, pospolitym ruszeniem pod Olkienikami uchwalone, RP 1700, Wilno 1700.
Postanowienie litewskie 1700, po rozgromieniu PP. Sapiehów y rozsiekaniu JP. Sapiehy, koniuszego WXLittgo, AGAD, AR, dz. II, ks. 39, s. 493-494.
Post satisfactionem wojsku, VL, t. 6.
Potwierdzenie tey umowy między xięciem Neuburskim, a w-dą Wileńskim, ręką Jego. Król. Mości podpisane [5 I 1696], [w:] *Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. 2, Petersburg 1891, s. 409-411.

Prawa, konstytucje [...]., *VL*, t. 6, s. 51.
Proiekt Kommissarski do zgody Litewskiej, 25 X 1701, Grodno, ANK,ZFK, f. 636, APKrz, sgn. 3365, s. 319-322
Projekt postanowienia wileńskiego de absoluto dominio anno 1701, BJ, rkps 5961, s. 81 (nie są obok nazwisk wymienione urzędy).
Prorogatio czasu Trybunałowi W. X. Litewskiego, *VL*, t. 6, s. 40.
Prymas do Józefa Bogusława Słuszki [bm, bd], BCzart., rkps 441, k. 296.
Prymas na sejmiki przedkonwokacyjne, Bczart., rkps 441, k. 217-219.
Przedugodne punkta kontraktu kupna dóbr Słuckich i Birżańskich u Xięcia Palatyna Rheni, przez Kazimierza Sapiehę w-dę Wileńskiego i hetmana [24.06.1700], [w:] *Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. 2, Petersburg 1891.
Puncta do ugody WXL stanów z (...) *Sapiehami 8 VI 1701*, BCzart., rkps 195, s. 165.
Puncta od króla szwedzkiego y commisarzów JKMci Augustowi, aby je trzymał sub vadio detronisationis 1702, BOssol., rkps 233, s. 394-395.
Punkty do ugody między rodem Sapiehów a Grzegorzem (Hrehorym) Antonim Ogińskim, starostą żmudzkim, i rodem Ogińskich, 18.01.1701, AGAD, AR, f. 354, dz. II, nr 1928;
Rationes, które pugnant przeciwko Traktatowi warszawskiemu a Dni 1705 28 XI zawartego, [w:] A. Wieczorek, *„Została Polska dla niezgody w kartach..." – implikacje rozbieżnych przekonań w świetle pism politycznych 1705 r.*, [w:] *Między Zachodem a Wschodem. Studia ku czci Profesora Jacka Staszewskiego*, t. 2, red. J. Dumanowski, B. Dybaś, K. Mikulski, J. Poraziński, S. Roszak, Toruń 2003, 600-601.
Reces Seymu Coronationis, *VL*, t. 6, s. 12-13.
Recess wszystkich desideriorów do przyszłego Seymu, *VL*, t. 6, s. 43, f. 80.
Relacja Jana Hoverbecka, 3 IV 1674, Warszawa, Bibl. Ossol., rkps 2997/I, k. 25.
Relacja kampaniej od przybycia Imci Pana kasztelana krakowskiego hetmana wielkiego koronnego z sejmu lubelskiego do obozu. Roku 1703. Druk współczesny.
Relacja nieszczęśliwej bitwy pod Kleckiem, *Pisma i bumagi*, t. 4, cz. 2, s. 860-863.
Relacya campaniey od przybycia IMci Pana kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego z sejmu lubelskiego do obozu roku 1703. http:\\pbc.gda.pl:19953 (Dostęp z dnia 11.04.2017 r.).
Relatia o podieździe JM Sienickiego pod Warszawę, 26.10.1705, obóz pod Kamieńczykiem, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sygn. 3362, s. 125-128.
Remanifest stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego przeciwko manifestowi *Kardynała Michała Radziejowskiego, prymasa i arcybiskupa gnieźnieńskiego, w sprawie niedoszłej ugody z Sapiehami*, 30.07.1701 r., AGAD, AR, f. 354, dz. II, nr 1918.
Replika na punkty do ugody WXL, BOssol., rkps 233, s. 394-395.
Replika pewnego ziemianina na manifest Stanisława I z szwedzkiej łaski elektora polskiego do stanów Rztej wydany, 1.11.1704, BK PAN, rkps 400, s. 19-29.
Repnin do Piotra, Połock, 8/19 XI 1704, *Pis'ma i Bumagi*, t. 3, pr. 740, s. 709.
Respons na mowę Pocieja, [w:] *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701/1702,* s. 304, p. 2.

Respons na Manifest Tykociński ad Strapioney Oyczyzny Polskiey przez iednego Ziemianina, wydany 11.1705, BK PAN., rkps 407.
Revelatum misterium z Królewca, 20.11.1704, BK PAN, rkps 409, s. 26.
Rezydenci przy boku I. K. Mci na dwie ćwierci roku, *VL*, t. 6, s. 13, f. 14.
Schlotburg, 28 VI/9 VII 1703, *Pisma i Bumagi*, t. 2, nr 54.
Sejmik żmudzki do Jabłonowskiego, bm. 6 II 1702, BOssol. 233, k. 708-709.
Skrypt ad Archivum na Seymie Extraordinaryinym Lubelskim 9 Julij 1703, BK PAN, rkps 00407, k. 162 i n.
Służba wojenna Tatarów, *VL*, t. 6.
S. A. Szczuka do K. S. Radziwiłła, Warszawa 22 III 1699 r., AGAD, AR, dz. V, nr 15655, k. 111.
Stanisław Antoni Szczuka do Kazimierza Ludwika Bielińskiego, Szczuczyn, 10. 08.1697, BCzart., rkps 1668, k. 310-311.
Stanisław Jabłonowski do Kazimierza Sapiehy, Lwów, 14.09.1696, LNB, ASap., rkps 156/Va, k. 546.
Tekst układu, Jaworów 13.12.1703, *Pis'ma i Bumagi*, t. 2, nr 608.
Testament Ludwika Pocieja, 14.02.1703, ANKr, f. 678, ZZG, rkps 273.
Traktat altransztadzki [druk] H. Kretzschmar, *Der Friedensschluss von Altranstädt 1706-1707*, [w:] *Um die Polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700-1721*, Berlin 1962, s. 161-183 (załącznik, s. 175-183).
Traktat uspokojenia WXL i zwinienia wojska, tudzież koekwacji ugruntowania między Ławnem z Puzewicami, BK PAN, rkps 1216, s. 21-23.
Trybunał Skarbowy W.X.L., *VL*, t. 6.
Uchwała komisarzy zgromadzonych na zjeździe w Różanej na wezwanie Michała Serwacego księcia Wiśniowieckiego, hetmana polnego litewskiego i pułkownika generalnego wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego, 07.12.1702, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1978.
Umowa i zgoda J. W. Kazimierza Sapiehy w-dy Wileńskiego, hetmana wielkiego W. X. L. z Najjaśniejszym xiężeciem Jegomością Karolem Philippem Neuburskim, co do opieki nad dobrami Litewskiemi jego małoletniej córki xiężniczki Elżbiety Augusty [30 VI 1697], [w:] *Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. 2, Petersburg 1891, s. 400-405.
*Umowa i zgoda pew*na […], [w:] *Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. 2, Petersburg 1891, s. 405-408.
Uniwersał Augusta II zwołujący sejm i sejmiki, Warszawa, 3.02.1698, [w:] *AS*, s. 134-135.
Uniwersał Augusta II zwołujący nadzwyczajny sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie oraz ogłaszający trzecie wici na pospolite ruszenie. Malbork, 25.04.1703, [w:] *AS*, s. 328-330.
Uniwersał Augusta II, króla polskiego do województw, bm.23.07.1702. AGAD, f. 354, dz. II nr 1959.
Uniwersał Augusta II, króla polskiego, wydany z obozu pod Sandomierzem, 1704. AGAD, f. 354, dz. II, nr 2054.
Uniwersał H. Ogińskiego starosty żmudzkiego Datt. W Birżach 6 Apri. 1704, BK PAN, rkps 00 407, s. 237-241.

Uniwersał H. A. Ogińskiego do województwa Brzeskiego, Horodec, 17 października 1696 r., Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, rkps 30, k. 92. – kopia.
Uniwersał ostrzegający o Książęciu Imcim de Contim, [w:] L. Rogalski, *Dzieje Jana III Sobieskiego*, Warszawa 1847, s. 533-535.
Uniwersał Ludwika Pocieja do szlachty WKsL, b.m., 2.10.1696, [w:] *Акты издаваемые виленскою археографическою коммиссіею*, t. 13: *Акты главнаго литовскаго трибунала*, Wilno 1886, s. 200-201.
Uniwersał Stanisława Szembeka, zwołujący zjazd jeneralny na dzień 23 maja do Lublina 1707, [w:] *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, t. 1, Lwów 1868, s. 119-121.
Uniwersał Stanisława Denhoffa, marszałka konfederacji jeneralnej, zwołujący zjazd ogólny na dzień 23 maja do Lublina 1707, [w:] *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, t. 1, Lwów 1868, s. 121-123.
Uniwersał Xionżencia Jmsci Wisniowieckiego Hetmana W. X. Litewskiego, BK PAN, rkps 408, k. 82-84.
Uniwersał Michała Wiśniowieckiego, hetmana polnego WKsL, obóz pod Zelwą, 23.06.1702, [w:] *Акты издаваемые виленскою археографическою коммиссіею*, t. 13: *Акты главнаго литовскаго трибунала*, Wilno 1886, s. 139-140.
Warunki kapitulacji Michała Serwacego Wiśniowieckiego, hetmana polnego litewskiego, przy oddaniu fortecy starobychowskiej w posłuszeństwie króla, 10.10.1702, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1969.
Wiadomości z Warszawy dnia 29 Junii r. 1697, [w:] *Pomniki dziejów Polski wieku siedemnastego*, t. 1, wyd. Podgórski A., Wrocław 1840.
Wypis z akt Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego, zawierający manifest szlachty litewskiej ze zjazdu wileńskiego odnoszący się do ucisku wojsk saskich, 14.05.1701, AGAD, AR, f. 354, dz. II, nr 1910.
Wypis z ksiąg surogatorskich województwa wileńskiego, zawierający Akt Konfederacji Generalnej Wielkiego Księstwa Litewskiego uchwalonej na zjeździe wileńskim, 08.03.1703, AGAD, f. 354, dz. II, nr 1998 – (Pod aktem nie ma odpisu podpisów).
Wypis z ksiąg surogatorskich województwa wileńskiego, zawierający instrukcję zjazdu wileńskiego, daną posłom do Augusta II, króla polskiego, 08.03.1703, AGAD f. 354, dz. II, nr 1999.
Wypis z Listu Szczuczyny podkanclerzyny litewskiej do męża, 18.09.1704, ANKR, ZFK, f. 635, APKrz., sgn. 3365, s. 1379-1380.
Wypis z listu Szczuki, podkanclerzego WXL do żony, 4.011.1706, w Lesniku, ANKr, ZFK, f. 635, APKrz, sgn. 3362, s. 291-292.
Załuski do Sallaroliego, 30.08.1705, A. Ch. Załuski, *Epistolae*, t. 3, s. 671.
Zobowiązania WKL wobec Rosji, podpisanego przez K. M. Białłozora, 3.04 (23.03) 1702 r. w Moskwie, [w:] *Pis'ma i Bumagi impieratora Pietra Vielikogo*, t. 2: *1702-1703*, Petersburg 1889, s. 367-369.
Zobowiązania Rosji wobec WKL, podpisanego przez kanclerza Fiodora Gołowina, *ibidem*, t. 2, s. 369-370.

Zjazd stanów (*rada walna*) WKsL w Nowogródku (*3-19 XII 1707 r.*), [w:] *Akta Zjazdów Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: *Okresy bezkrólewi* (*1572-1576, 1586-1587, 1632, 1648, 1696-1697, 1706-1709, 1733-1735, 1763-1764*), oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2006, s. 344-353.
Z Warszawy, [bd], BCzart., rkps 521, k. 263-264.
Z Warszawy 24 Augusta, BCzart., rkps 521, k. 266-267.